

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 22 - Sayı: 42, Aralık 2019

Balıkesir University
The Journal of Social Sciences Institute

Volume: 22 - Issue: 42, December 2019

ISSN: 1301-5265 / E-ISSN: 2651-4974

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Aralık 2019 Cilt: 22 Sayı: 42

SAHİBİ / Owner

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü adına
Balıkesir Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. İltter KUŞ

EDİTÖRLER / Editors

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Ruhi İNAN

Sekreteryaya / Secretary

Arş. Gör. Talha Serdar SEZEN
Öğr. Gör. İbrahim Halil KAZOĞLU
Öğr. Gör. Merve AYCAN
Özge BİÇER

DANIŞMA & YAYIN KURULU / Advisory & Editorial Board

Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah SOYKAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Abide DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DUYMAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin KAHRAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. E. Murat ÖZGÜR (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Edip ÖRÜCÜ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Elif ÇİMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan KOÇ (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖRGEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ (University of Central Florida)
Prof. Dr. Gökhan ORHAN (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmet ÇETİN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet NARLI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ (Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan BATMAN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Oya Aytemiz SEYMEN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim ÇONOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Saadetin GÖMEÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Selda KILIÇ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Üçler BULDUK (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Alpay BİZİRLİK (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya BOYANA (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Zübeyde Güneş YAĞCI (Balıkesir Üniversitesi)

BALIKESİR UNIVERSITY
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

December 2019 Volume: 22 Issue: 42

SOBED KURUMSAL

Balıkesir Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, yılda iki kez yayımlanan
ulusal hakemli bir dergidir.

DERGİMİZİN TARANDIĞI ULUSLARARASI İNDEKSLELER

ULAKBİM

Ebscohost
Index Copernicus
Akademik Kaynak İndeksi (ResearchBib)
Türk Eğitim İndeksi
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)
Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

CORPORATE IDENTITY

Balıkesir University The Journal of Social Sciences
Institute is a scientific refereed national journal which is
published twice a year.

ABSTRACTED AND INDEXED IN FOLLOWING INDEXES

ULAKBİM

Ebscohost
Index Copernicus
Academic Resource Index (ResearchBib)
Türk Eğitim İndeksi
Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)
Akademik Türk Dergileri İndeksi (Akademik Dizin)
Akademik Araştırmalar İndeksi (Acar Index)

YAZIŞMA ADRESİ / Correspondence Address

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü
Çağış Yerleşkesi 10145 BALIKESİR
<https://dergipark.org.tr/baunsobed>
Tel / telephone: 0 266 612 14 00 / 1401
Belgegeçer / Fax: 0 266 612 13 07
Elmek / E-mail: sbdergi@balikesir.edu.tr

BASKI HAZIRLIK: Detay Yayıncılık, Adakale Sokak No: 14/4 Kızılay-Ankara 312.434 0949, e-posta: detayyay@gmail.com

BASKI/ÇİLT: Bizim Büro Matbaacılık ve Basımevi, 1. Sanayi Caddesi Sedef Sokak No: 6/1 İskitler-Ankara

Tel: (0312) 229 9928, Sertifika No: 26649

BU SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER*

Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan ALIAĞAOĞLU (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Atilla AKBABA (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Cem BALÇIKANLI (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Cevat ÖZYURT (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan TEZCİ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fahri ÇAKI (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Feryal ÇUBUKÇU (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya GÜR (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamile GÜLLÜM (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ANIK (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BAŞTÜRK (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Emin AKKILIÇ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut SAÇKES (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tunç SİPAHİ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Umut AVCI (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Aslan Deniz KARAOĞLAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Çağatay BAŞARIR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Emek ÜŞENMEZ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Emrah ÖZKUL (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Fahri SEZER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih KOÇ (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ARSLAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan ÖNAL (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan TAŞTAN (Okan Üniversitesi)
Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal Oğuz ER (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet SARIOĞLAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa GÜÇLÜ (Erciyes Üniversitesi)

REFEREES OF THIS ISSUE*

Doç. Dr. Mustafa KOÇ (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Ruhi İNAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sebahattin KARAMAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sinan AYTEKİN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sonnur İŞİTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Suat KARA (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Sümer AKTAN (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Şimal Yakut AYMANKUY (Balıkesir Üniversitesi)
Doç. Dr. Vesile OKTAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zeki APAYDIN (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alpay AKSİN (Amasya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Demet GÖNEN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrullah ŞEKER (Bitlis Eren Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YÜNKÜL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAVUZ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KAZANOĞLU (Uludağ Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan BOZ (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin YILDIRIM (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ŞİNGİR KARAÇANTA (Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice YALÇIN (KTO Karatay Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim KÜÇÜKKOÇ (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut ERDOĞAN (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif ERDENER (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KANDEMİR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mevhibe KOBAK DEMİR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Talha UZUNER (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nihat UYANGÖR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömür DEMİREK (Hitit Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUVAT (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Pervin ERSOY (Yaşar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin ESER (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ODACI (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TEKİN (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yonca ALTINDAL (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Zerrin TOKER (TED Üniversitesi)

* Öncelikle unvan daha sonra alfabetik sıralamaya göre düzenlenmiştir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

- TARİHİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN
“BALIKESİR VİLAYETİ COĞRAFYASI”** 1
*Geography of Balıkesir Province from the Perspective of Historical
Geography*
Alper UZUN, Mustafa Fırat GÜL

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

- ERASMUS PROGRAMININ YABANCI DİL ÖĞRETMEN
ADAYLARININ KÜLTÜRLERARASI DUYARLILIKLARINA ETKİSİ:
GEZİ DEFTERİ KULLANIMI** 21
*L'effet Du Programme Erasmus Sur La Sensibilité Interculturelle
Des Futurs Enseignants De Langue : Usage Du Carnet De Voyage*
Halil ELİBOL, Veda ASLIM YETİŞ
- NECİP FAZIL'IN TİYATROLARINDAKİ POETİKASI** 41
Necip Fazıl's Poetics in His Theatre
Bayram YILDIZ

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

- AĞIR ZİHİNSEL ENGELLİ BİR ÖĞRENCİYE SAAT KAVRAMINI
NASIL ÖĞRETEBİLİRİZ?** 59
*How Can We Teach the Hour Concept to a Student Who has Mentally
Disabled?*
Esin ACAR, Ayşe Nur ALKOÇ SAYAN, Nesrin ÖZSOY
- BİR UZAKTAN EĞİTİM MERKEZİNİN ÖRGÜTSEL AMAÇLARININ
ANALİZİ: BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ** 85
*An Analysis of the Goals of a Distance Education Centre, a Case
Study of a State University*
Mehmet DURNALI, Didem KOŞAR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ALAN MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN
TIMMS ARAŞTIRMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ..... 111
Opinions of Post-Graduate Mathematics Teachers about TIMSS Research
Mehmet Ali KANDEMİR, Yıldız YILDIZ

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN KONYA BİLİM MERKEZİNE
YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ 141
*An Investigation of Middle School Students' Views about Konya Science
Center*
Hasan ÖZCAN, Ramazan DEMİREL, Soner ERGÜL

6-7 YAŞ ÇOCUKLARDA OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİN İLKOKUL
BİRİNCİ SINIFTAKİ SOSYAL YETERLİK VE
HAZIRBULUNUŞLUKLA İLİŞKİSİ 159
*The Relationship between Preschool Education in 6-7 Years Children on
Their Social Competence and the School Readiness in First Grade of
Primary School*
Muhammed İkbal TÜRKYILMAZ, Serpil PEKDOĞAN

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

MEVDUAT BANKALARININ PERFORMANSLARININ ENTROPİ
VE MAIRCA YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ..... 175
*Evaluation of Performance of Deposit Banks by Entropy and MAIRCA
Methods*
Ejder AYÇİN, Çağatay ORÇUN

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ MÜHENDİSLİĞİ BİLİNİRLİK
ARAŞTIRMASI..... 195
Awareness Research of Industrial Engineering in Turkey
Gültekin ÇAĞIL, Başak AYYAR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAÇ KASKO SİGORTASI YAPTIRIRKEN ŞİRKET SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN TESPİTİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRİLMESİ	227
--	-----

Development of Scale for Determination of Factors Affecting Company Selection When Car Vehicle Insurance

Yalçın KARAGÖZ, Mehmet DEMİR, Yılmaz GÜNEL

GÜNEŞ ENERJİSİ İLE ELEKTRİK ÜRETEEN İŞLETMELERİN MUHASEBE UYGULAMALARININ TDHP VE TMS/TFRS ÇERÇEVESİNDE KARŞILAŞTIRILMASI	255
--	-----

The Comparison of Accounting Practices of Solar Energy and Electricity Generating Enterprises in COA and TAS / TFRS Framework

Fatma Sema ÖZDOĞAN, Ferhat BİTLİSLİ

İŞ GÖRENLERİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYLERİNDE ÖRGÜTSEL ADALET ALGISININ ETKİSİ: ÖZEL SEKTÖR ARAŞTIRMASI	281
---	-----

Effect of Organizational Justice Perception on Organizational Commitment Levels of Employees: Private Sector Research

Mutlu TOKMAK

SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY

TANJA DÜCKERS'İN "HIMMELSKÖRPER" ADLI TARİHSEL ROMANINDA TOPLUMSAL BELLEK	301
--	-----

Social Memory in the Historical Novel of 'Himmelskörper' by Tanja Dückers

Filiz KAYALAR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TARİH / HISTORY

- GEÇ NEOLİTİK 3-4 (MÖ. 6300-5900) VE KÜLTÜREL TEMAS:
KUZEY MEZOPOTAMYA VE KUZEY LEVANT'TA BOYALI
KERAMİK DEVRİMİ**..... 317
*Late Neolithic 3-4 (6300-5900 BCE) and Cross-Cultural Encounters: Painted
Pottery Revolution in Northern Mesopotamia and Northern Levant*
İzzet ÇIVGIN
- MENTEŞE SANCAĞI'NDA BİR YÖRÜK TAİFESİ: HORZUM
YÖRÜKLERİ (XVI. YÜZYIL)** 359
*A Yoruks (Nomand) Group in Menteşe Sanjak: Horzum Yoruks (in XVI.
Century)*
Serkan SARI

TURİZM / TOURISM

- YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNDE FİZİKSEL ORTAM
KALİTESİ, YİYECEK KALİTESİ VE SERVİS KALİTESİNİN
ALGILANAN DEĞER, MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ VE MÜŞTERİ
BAĞLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**..... 375
*The Effects of Physical Environment Quality, Food Quality and Service
Quality on The Perceived Value, Customer Satisfaction and Customer
Loyalty in Food and Beverage Businesses*
S. Süreyya BENGÜL, Ö. Zafer GÜVEN
- SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM GELİŞİMİNDE TURİZMİN YEREL
HALK TARAFINDAN ALGILANAN ETKİLERİNİN, TOPLUM
KATILIMININ VE TURİZM GELİŞİMİNE DESTEĞİN ROLÜ:
BEYPAZARI ÖRNEĞİ** 407
*The Role of Local People's Perceptions of Tourism Impact, Community
Participation and Support for Tourism Development in the
Development of Sustainable Tourism: Case of Beypazarı*
Ayşe Nevin SERT

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

KURAMDAN UYGULAMAYA STEM EĞİTİMİ	429
Bilgi Başak ÖZGÜN, Vahap ÖZGÜN	

TARİHİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN “BALIKESİR VİLAYETİ COĞRAFYASI”¹

Geography of Balıkesir Province from the Perspective of Historical Geography

Gönderim Tarihi: 08.10.2019

Kabul Tarihi: 03.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657016

Alper UZUN*

Mustafa Fırat GÜL**

ÖZ: Bir mekânın geçmişine ait bilgi ve belgelerin olması; mekânın hangi aşamalardan geçtiği ve coğrafi faktörlerin sosyoekonomik ve kültürel hayata nasıl yansıtıldığı konularında bilgiler içerir. Bu bilgiler, ilgili mekânın geleceğine yönelik planlamalarında da kullanılabilir. Bu araştırma, Mehmed Gazâlî tarafından 1927 yılında yazılmış olan “Balıkesir Vilayeti Coğrafyası” isimli eseri tarihi coğrafya perspektifinden değerlendirmeyi amaçlamıştır. Yaklaşık olarak bir asır öncesi Balıkesir ilinin bir nevi fotoğrafı (jeoloji, iklim, dağlar, nehirler, göller, bataklıklar, denizler, ormanlar, bitkiler, hayvanlar, tarım, ulaşım, nüfus, yerleşme vb.) şeklinde olan bu eser, Balıkesir’in hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koyması bağlamında önem arz eden bir eserdir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında; Gazâlî’nin Balıkesir’in fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerini birlikte ele aldığı bu çalışma, bölgesel coğrafya kapsamında değerlendirilebilecek bir eserdir. Eser, genellikle tasvire dayalı açıklamaları kapsamaktadır. Eserin yazıldığı tarih ile birlikte yazarının da coğrafyacı olmadığı dikkate alındığında, dönemi için başarılı bir eser olduğu söylenebilir. Yazar, ilgili kurumlardan ve kaynaklardan aldığı verileri başarılı bir şekilde metninde kullanmış; genellikle tasvire dayalı açıklamalar üzerinden ortaya bir eser çıkarmış olsa da bazen önemli çıkarımlar veya kıyaslamalar yapmaktan da geri kalmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Gazâlî, Coğrafya, Tarih, Tarihi Coğrafya, Balıkesir.

ABSTRACT: The existence of information and documents about the history of a space contains information about the stages of the place and how the geographical factors are reflected in the socioeconomic and cultural life. This information can also be used for planning the future of the space. This study aimed to evaluate the work of “Geography of

¹ Bu makale, Balıkesir Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 2018/119 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Coğrafya Bölümü/ Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, auzun@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1304-1683.

** Doktora Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Tarih Anabilim Dalı, mustafafiratgul@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9023-4131.

Balıkesir Province” written by Mehmed Gazâlî in 1927, from the perspective of historical geography. This work, which is in the form of a photograph of the province of Balıkesir (geology, climate, mountains, rivers, lakes, swamps, seas, forests, plants, animals, agriculture, transportation, population, settlement etc.) approximately a century ago, is an important work in terms of revealing the stages through which Balıkesir passes. When the results of the research are considered, this study of Gazali, where the physical and human geography characteristics of Balıkesir are handled together, is a work that can be evaluated within the scope of regional geography. The work usually includes explanations based on description. Considering that the date the work was written and the author was not a geographer, it can be said that it was a successful work for his period. The author has successfully used the data obtained from relevant institutions and sources in his text. Although he often produced a work based on depictive explanations, he sometimes made important inferences or comparisons in the study.

Keywords: Mehmed Gazâlî, Geography, History, Historical Geography, Balıkesir.

GİRİŞ

Tarihi coğrafya çalışmaları Türkiye’de uzun yıllar boyunca, farklı dilde yazılmış olan eserlerin tercüme edilmesi şeklindeki bir çalışma alanı olmuştur (Gümüşçü, 2006). Aslında tarihi coğrafya çalışmalarının; coğrafya biliminin metodolojilerini kullanarak geçmiş zamanın coğrafyasını (Mitchell, 1975: 12) yapması gerekmektedir. Gümüşçü (2012: 322) tarafından yapılan tarihi coğrafya tanımı da bu hususa dikkat çekmektedir: “Tarihi belge ve bilgilerden yola çıkmak kaydıyla, modern coğrafya ilke ve yöntemlerini kullanarak geçmiş bir zaman diliminde bir sahanın coğrafi araştırmasını yapmak”. Tarihi coğrafya kapsamında yapılacak olan çalışmalarda coğrafyanın amacı ve tasarımı daima göz önünde bulundurulmalıdır (Mitchell, 1954: 1). Tarihi coğrafya çalışmalarındaki temel amaç ise incelenen mekân üzerinde yapılacak arazi araştırmaları sonucu, geçmişe ait olmak kaydıyla ele geçen bulgular, yazılı kaynaklar, arşiv belgeleri gibi tüm belge ve bilgileri kullanarak coğrafi bir sentez yapmaktır (Gümüşçü, 2018: 101-102).

Bir mekân bilimi olan coğrafya da mekânın geçmişine ait bilgi ve belgelerin olması; mekânın hangi aşamalardan geçtiğini, coğrafi faktörlerin sosyoekonomik ve kültürel hayata nasıl yansıdığını ve bu bilgilerden hareketle geleceğe yönelik planlamaların nasıl yapılabilmesi gerektiği bağlamında katkıları mevcuttur. Geçmiş bir zamanda ama belli bir mekândaki beşeri faaliyetleri, bu faaliyetlerdeki değişim ve gelişimi ortaya koyması açısından tarihi coğrafya çalışmaları önem arz etmektedir. İnsan ve mekân arasındaki etkileşimi geçmiş bir dönemde ele almak şeklinde tarihi coğrafya çalışmaları değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle insan ve mekân arasındaki etkileşimin dünü ve bugünü arasındaki ilişkilerin veya değişikliklerin ortaya koyulmasıdır. Bu bağlamda

dün ve bugünün mukayese edilmesinin geleceği planlamaya yapacağı katkı da aşikârdır. Tarihi coğrafya araştırmalarında bugün ile dünün ayrılması; diğer bir ifadeyle ne zamandan itibaren konunun tarihi coğrafya kapsamında değerlendirilmesi gerektiği önemli bir konudur. Gümüşçü'ye göre (2006: 140-145) bu süre genellikle Türkiye'de 70 yıl olarak kabul edilmektedir.

Bu araştırma, Osmanlıca yazılmış bir eserin günümüz Türkçesine yapılmış olan çevirisini tarihi coğrafya perspektifinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. İlgili eser Mehmed Gazâlî tarafından 1927 yılında yazılmış olan "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası" isimli eserdir. Yaklaşık olarak bir asır öncesi Balıkesir ilinin bir nevi fotoğrafı (jeoloji, iklim, dağlar, nehirler, göller, bataklıklar, denizler, ormanlar, bitkiler, hayvanlar, tarım, ulaşım, nüfus, yerleşme vb.) şeklinde olan bu eser Balıkesir'in hangi aşamalardan geçtiğini ortaya koyması bağlamında önem arz eden bir eserdir.

Zamanın mekâna nasıl yansıdığını, ne gibi değişikliklere neden olduğunu göstermesi açısından ilgili eserin incelenmesi önem arz etmektedir. Gazâlî'nin bu eseri dikkate alındığında; aradan 90 yıl üzerinde bir zamanın geçtiği ve bu süre zarfında Balıkesir'in sosyoekonomik hayatında önemli değişikliklerin yaşandığını söylemek mümkündür.

Zaman-mekân-insan ilişkisini tarihsel perspektiften ortaya koyacak olan bu araştırmanın, Balıkesir ilinin yaklaşık olarak son bir asırdaki tarihsel gelişimini ortaya çıkarması bağlamında literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yine coğrafyanın temel araştırma ilkeleri olan dağılıp, nedensellik ve bağlantı ilkeleri kapsamında, yeni yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması açısından "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası (1927)" adlı eser incelenmiştir. Araştırmada giriş bölümünden sonra, tarihi coğrafya ile ilgili literatür hakkında bilgi verilmiştir. Yöntem bölümünden sonra araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Bulgular başlığı altında araştırma konusu olan ilgili eser, hem içerik hem de dün ve bugünün mukayesesi bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırma sonuç ve öneriler bölümüyle son bulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Coğrafya ve tarih, farklı bilim dalları olmalarına rağmen; birbirleri ile yakından ilişkilidir ki hiçbiri diğerini görmezden gelemez, hatta ihmal edemez (Mitchell 1954: 12). Ancak bu iki bilim dalı arasındaki temel fark tarihin dönemlere odaklanması, coğrafyanın ise yerlere odaklanmasıdır (Baker, 2003: 3-4).

Geçmişe ait bir belgenin veya eserin incelenmesi; hem fiziki hem beşeri coğrafya unsurları kapsamında ilgili mekândaki değişimlerin ve gelişimlerin analiz edilmesine katkı sağlamaktadır. Özellikle nüfusun dağılımı, yerleşim düzeni, tarla ve/veya mera olarak gelişen toprak ve bitki örtüsü, ormanlar

vb. unsurlardaki değişimler izlenebilmektedir. Mekândaki değişimlerin veya gelişimlerin temel unsuru aslında, insanın artan kabiliyetiyle birlikte kendisini çevresine adapte etmesidir. Böylece ilgili mekândaki doğal kaynaklar ve bunların mekânsal ilişkilerinin gelişimi/değişimi tarım, sanayi, ticaret, nüfus, nüfus yoğunluğuna vb. unsurların değişimine neden olmaktadır (Mitchell, 1954: 14-15). Bir sahanın geçmişine dair elde edilen bilgi ve belgeler, o sahanın günümüzdeki coğrafyasının da anlaşılmasına imkân tanıyan önemli veri kaynaklarıdır (Işık, 1999: 241).

Tarihi coğrafya çalışmaları genellikle değişen alanlarda ve sınırlarda, siyasi ve idari birimlerin gelişmesiyle ve değişen politikaların coğrafi etkileriyle ilgilenmektedir (Mitchell, 1954: 15). Hooke'ye (1999: 62-64) göre tarihi coğrafya çalışmalarının katkı sağlayacağı önemli alanlar şunlardır:

- İlgili alandaki biyoçeşitliliğin korunması
- İlgili alandaki bölgesel karakterin korunması ve
- İlgili alandaki kültürel mirasın tanınması ve korunmasıdır.

YÖNTEM

Tarihi coğrafya çalışmalarında önemli veri kaynaklarını arkeolojik buluntular, yer isimleri, istatistikî materyaller, çağdaş tarih ve coğrafya eserleri (kitap, makale, bültenler, etütler vb.), seyahatnameler ve haritalar oluşturmaktadır (Eskikurt, 2005: 49). Bu araştırmanın temel veri kaynağı ise Mehmed Gazâlî tarafından yazılmış olan "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası" isimli eserdir (Foto 1).

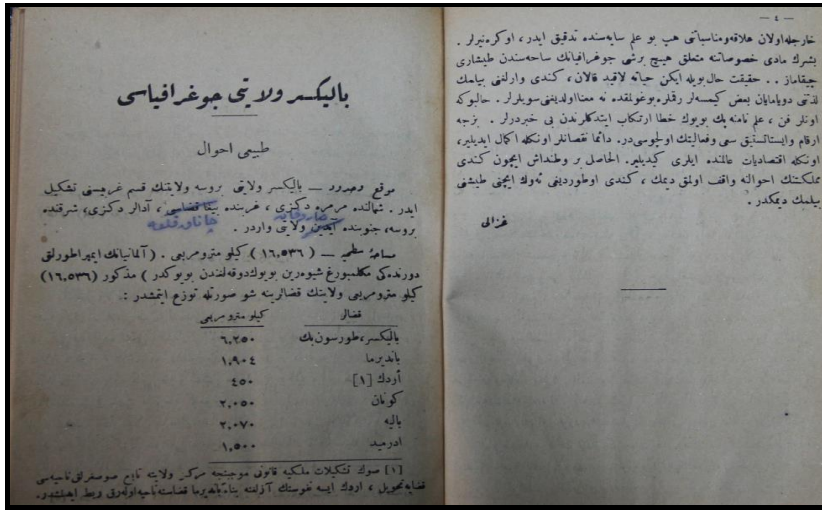

Foto 1: Gazâlî'nin İlgi Eserinin İlk Sayfaları
(Balıkesir Halk Kütüphanesi'ndeki Nüshasından Çekim Yapılmıştır)

Bu eser, kitap incelemesi şeklinde ele alınmış ve analiz edilip değerlendirilmiştir. Analiz ve değerlendirmeler yapılırken yazarın doldurmaya çalıştığı boşluğa; bu boşluğu doldurmadaki başarı durumuna; kitaptaki konuların nasıl bir plan dâhilinde ele alındığına; bölgesel coğrafya kapsamında yazılmış olan eserde unutulmuş/değinilmeyen konuların varlığına; kitabın güçlü ve zayıf yönlerine; görsel materyallerin işlevselliğine, yazım yanlışları veya ifade yanlışlıklarına odaklanılmıştır (Gömbeyaz, 2017). Ayrıca yazarın verdiği bilgiler güncel bilgilerle karşılaştırılarak, geçmiş ve günümüz arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Balıkesir'deki Erkek Muallim ve Kız Muallim mekteplerinde edebiyat, coğrafya ve tarih öğretmenliği yapmış olan Mehmed Gazâlî Bey, Hicrî 1305 (1887-888) yılında İstanbul'da doğmuştur. Çalışma hayatının en verimli dönemlerini Balıkesir'de geçirmiş olan Gazâlî, sanat, felsefe, eğitim, tarih gibi değişik konularda şiir ve yazılar yazmıştır (Göre, 2018: 319). Yazılarının çoğu "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası"nda olduğu gibi yine bu il ile ilgili olmuştur. Öğretmen olarak görev yaptığı Balıkesir'i çok sevdiğini ifade eden Gazâlî, bu sevgisini Balıkesir için yazdığı "Balıkesirîye Tuhfe" başlıklı şiirinin sonundaki mısralarda da dile getirmiştir:

"Dilerim Karesi mezârım olsun.

Benim de üzerim çiçekle dolsun". (Avcı, 2016: 34).

Gazâlî (1927: 3); bu şehre hem hizmet etmek hem de katkı sağlamak amacıyla "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası" isimli eseri de kaleme almıştır. Eser, 90 yıl öncesi Balıkesir ilinin fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerini ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca ilgili eserin dün ile bugün arasında mukayese edilmesine fırsat vereceği aşikârdır. Yine bu eserin, bugün mevcut olmayan iktisadi ve coğrafi bilgiler içerdiği de göz ardı edilmemelidir. Gazâlî'nin de ilgili eserinde belirttiği gibi ".....Avrupalılar coğrafyaya her şeyden çok önem verirler. Milletlerin psikolojilerini, başka bir ifadeyle ruh hallerini, buldukları coğrafi konumdaki gelişmişlik seviyesini, başka ülkelerle olan her yönden ilişkileri coğrafya sayesinde öğrenirler. Beşerin maddi özelliklerine mutlak hiçbir şeyi coğrafyanın sahasından dışarı çıkamaz. Coğrafyanın önemi bu kadar aşikâr iken bazıları bu bilimin rakamlarla, istatistikle yakın ilişkisini manasız bulurlar. Hâlbuki onlar fen, ilim namına pek büyük hata işlediklerinden bihaberdirler. Bizce rakam ve istatistik çalışma ve faaliyetin ölçüsüdür. Daima noksanlar onunla ikmal edilir, onunla iktisâdiyat ilminde ileri gidilir. Kısacası bir vatan-
daş için kendi memleketinin ahvaline vakıf olmak demek, kendi oturduğu evin içini dışını bilmek demektir." (Gazâlî, 1927: 3).

“Balıkesir Vilayeti Coğrafyası” isimli eser Balıkesir İl Halk Kütüphanesi’ndeki nüshasına göre 150 sayfadan oluşmakta; kitapta 9 fotoğraf ve arka kapağa ilişkin bir harita (Foto 2) bulunmaktadır.

Foto 2: Eserin Son Kısımında Yer Alan Vilayetin 1/1.000.000 Ölçekli Haritası

İç kapağında yer alan “Resimli ve haritalı, Balıkesir Vilâyeti Coğrafyası” başlıktan sonraki “tabiî, iktisadî, beşerî, tarihî malumatı hâvidir” açıklaması eseri özetler niteliktedir. Yazar, eserin 3. ve 4. sayfalarında “Birkaç Söz” başlığı altında coğrafi bilginin önemine dikkat çekmektedir. Bu bölümde ayrıca, eserin yazıldığı tarih olan 1927 yılına kadar, memleketin hiçbir tarafında bir vilayete ait olmak üzere hususi bir vilayet coğrafyası eserinin yazılmadığını ifade etmektedir.

Eserin “İçindekiler” bölümü incelediğinde; coğrafi konumu, jeolojisi, iklimi, dağları, nehirleri, gölleri, bataklıkları, sahilleri, körfezleri, adaları, denizleri, kaplıcaları, ormanları, bitkileri, hayvanları olmak üzere 5. sayfadan 58. sayfaya kadar Balıkesir’in genel fiziki coğrafya özelliklerine ait bölümlerin olduğu görülmektedir. 58. sayfadan itibaren Balıkesir’in ekonomik coğrafyasına, tarım ve orman ürünlerine, ilçelerine göre bitki, hayvan ve bakliyat miktarlarına,

fabrikalarına, tuzlarına, madenlerine, maden şirketlerine, yollarına, köprülerine, demiryollarına, limanlarından yapılan ithalat ve ihracat miktarlarına, ilçelerin nüfuslarına ve ilin idari bölünüşüne dair bölümler içindekiler başlığında yer almaktadır. Gazâlî'nin hazırlamış olduğu içindekiler bölümü; klasik bir bölgesel coğrafya eseri kapsamında değerlendirilse dahi; yazarın fiziki ve beşeri coğrafyaya dair neredeyse her bir alt başlığı çalışmasına dâhil ettiği söylenebilir. Öğretmen Okulu'nda görev yapan ve farklı derslere giren bir öğretmen olan Gazâlî'nin ilgili kitap için hazırlamış olduğu içindekiler bölümü bile kitabın bütünü hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yazarın bu bölümdeki eksikliği, fiziki coğrafya özelliği olarak topraklardan ve beşeri coğrafya özelliği olarak yerleşmelerden bahsetmemesi olduğu söylenebilir.

Eserin başlarında (5. sayfa) Balıkesir Vilayeti'nin coğrafi konumu ve yüzölçümü (ilçeleri de dâhil olmak üzere) verildikten sonra Balıkesir'in jeolojik oluşumu izah edilmiştir. Gazâlî, Balıkesir'in coğrafi konumunu 39⁰-40⁰ enlemleri arasında ve deniz seviyesinden yüksekliğini ise 131 metre olarak belirtmiştir. Balıkesir gerçekten de 39⁰ kuzey enleminde yer almaktadır ve deniz seviyesinden yüksekliği ise 130 metredir.

İlin jeolojik geçmişi; jeolojik zaman ve devirler dikkate alınarak kapsamlı bir şekilde açıklanmıştır. Yazar bu açıklamaları yaparken bölgedeki kayaç gruplarını da dikkate almış ve bu kayaçların temel özellikleri hakkında da bilgiler vermiştir. Gazâlî, Balıkesir'in jeolojik oluşumunu açıklarken 3. ve 4. jeolojik zamanların alt devreleri olan Pliyosen ve Pleistosen'de meydana gelen tektonik hareketlere bağlı olarak konuyu açıklamıştır. Yazar, III. zamanın ortalarında meydana gelen dağ oluşum hareketleri olan Alp orojenezini de doğru bir şekilde eserinde kullanmıştır. Bu açıklamaları yaparken Balıkesir'de bulunan kayaç gruplarını (granit, kalker, kil, andezit vb.) da buldukları bölgelere göre açıklamıştır. Anadolu'nun Alp Orojenezi ile birlikte karalaşmasını, Edremit çevresinde bulunan sünger fosilleri örnekleri ile anlatmıştır.

Eserin, 11. sayfasından itibaren iklim hakkında detaylı bilgiler bulunmaktadır. Gazâlî'nin de belirttiği gibi Balıkesir'in iklimi, Akdeniz iklimi ile Karadeniz iklimi arasındaki bir geçiş iklimidir. Gazâlî; iklim bölümünde ilçelerdeki azami ve asgari sıcaklıkları, en sıcak ve en soğuk ayları ve hâkim rüzgâr yönlerini de açıklamıştır. Ayvalık ve Edremit çevresindeki sıcaklıkların fazla artmasını Afrika'dan gelen sıcak rüzgârlara bağlamış, Ayvalık'ı yaz döneminde serinleten imbat rüzgârına da değinmiştir. 13. sayfanın sonunda Balıkesir'in iklimi (ortalama yağış miktarı ve sıcaklık) komşu illerle (İzmir, İstanbul ve Bursa) mukayese edilmiştir. 14 ve 15. sayfalarda rüzgâr, yağmur, sis başlıkları altında Balıkesir'in iklimine yönelik açıklamalar devam etmiştir.

16. ve 20. sayfalar arasında dağlar hakkında genel (umumî) ve özel (hususî) bilgi bulunmaktadır. Bu kısımda Balıkesir'deki dağlık alanlarla birlikte, ilçelere göre dağların dağılışı ve bu dağları oluşturan kütleler de açıklanmıştır. Yazar, bir tablo eşliğinde Balıkesir'deki dağların deniz seviyesinden olan yüksekliklerini de göstermiştir. Buradaki rakamlar incelendiğinde; Bursa Uludağ için 2500 m. (olması gereken 2543 m.), Madra Dağı için 1166 m. (olması gereken 1341 m.), Kazdağı için 1800 m. (olması gereken 1774 m.) ve Çataldağ için 1300 m. (olması gereken 1250 m.), Kapı Dağı 710 m. (olması gereken 803 m.) şeklinde bu dağlık alanların rakımları ifade edilmiştir.

20. sayfanın sonundan 23. sayfanın ortalarına kadar nehirler hakkında açıklamalar mevcuttur. Balıkesir'deki nehirlerin sularını Marmara ve Adalar (Ege) denizlerine boşalttıklarını ifade eden Gazâlî; tek tek bu nehirlerin doğdukları bölgeden döküldükleri bölgeye kadar olan güzergâhlarını açıklamıştır.

Yazarın; Uluabat Gölü ve Mihaliç (Karacabey) Çayı ile ilgili çıkarımları oldukça yerindedir. Eserde geçtiği şekliyle *"Mihaliç Çayı; Uluabad Köyü önünde Abulyond (Uluabat) Gölü'nden çıkar. Aldığı sular ile büyür. Araplar Çiftliği karyesi önünde Saz Kahve denilen yerde Marmara Denizi'ne dökülür. Evvelce Mihaliç boğazından ufak vapurlar girer, Mihaliç Kasabası'na kadar yanaşır ve Mihaliç'ten yukarı Susurluk'a kadar kayık ve sallarla çıkılırdı. Sonraları nehrin getirdiği lahki mevadin tathirine dikkat edilmediğinden dolayı mecrası doldu. Vapurların gelip gitmesi günden güne müşkilata uğradı bunun nakliyatı ancak büyük, küçük kayık ve sandallara münhasır kalmıştır. Nehir temizlenirse ufak vapurlar Abulyond Gölü'ne kadar girebilir."* şeklindeki açıklamayla birlikte Gazâlî, nehrin getirdiği alüvyonların temizlenmemesi neticesindeki değişikliği haber vermekte ve nehrin mecrasının dolduğunu anlatmaktadır. Nehir yatağı temizlendiği takdirde yine ufak vapurların Uluabat Gölü'ne kadar girebileceklerine dikkat çekmiştir. Yalazı'nında (2018) Hicri 1314 (Miladi 1896/1897) tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi'nden aktardığına göre de *"Küçük vapurlar Mihaliç Boğazı'ndan 40 mil yukarıya kadar girerek Mihaliç kasabasına bir çarık mesafede bulunan İskeleğe yanaşmaktadır. Mihaliç'ten yukarıya Susıgırlık (Susurluk)'a kadar dahi salları çıkmakta olduğu halde, nehir mecrası (su yolu) dolduğundan vapurlar güçlüklerle karşılaştıkları için, bu yol küçük kayıklara kalmış gibidir. Bu nehir üzerinde ve Uluabat köyünden içeriye doğru inşa edilen köprüünün açılır kapanır suretle yapılması büyük kayıkların Apolyont Gölü'ne kadar ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Nehrin temizlenmesiyle küçük vapurlar Apolyont Gölü'ne girebilecektir"*, benzer bir durum söz konusudur. Gazâlî'nin kitabını yazarken bu salnameden yararlandığı söylenebilir.

Takip eden sayfalarda ise 40. sayfaya kadar olan bölümde sırasıyla göller, bataklıklar, sahiller, burunlar, körfezler, adalar, iskeleler, denizler ve ılıcalar hakkında umumî ve hususî bilgiler vardır. Balıkesir'in ormanları ilçelere ve dağ-

lık alanlarına göre 40. -55. sayfalar arasında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 55.-57. sayfalar arasında ise bitkiler ve hayvanlar hakkında kısa ve öz bilgiler bulunmaktadır.

Gazâlî, Marmara Denizi'ni açıklarken, Karadeniz'den Marmara Denizi'ne doğru olan su akıntısından bahsetmektedir. Akıntının İstanbul Boğazı'nda süratli olduğunu ifade eden yazar, akıntıların saatte 3-5 km yol kat ettiğini ve Karadeniz'den başlayan üst akıntının ilk önce İstanbul Boğazı'nı, sonra Marmara Denizi'ni geçtiğini ve Adalar Denizi (Ege) vasıtası ile Akdeniz'e kadar ulaştığını belirtmiştir. Gazâlî'nin ifade ettiği gibi üst akıntının güzergâhı bu şekildedir, ancak akıntının hızı onun belirttiğinden daha yüksek (saatte 5-7 km) olarak gerçekleşmektedir (Koldemir, 2006: 53). Yazar; Adalar Denizi'nin (Ege) oluşumunu olduğu gibi açıklamaktadır. Eserin 34. sayfasında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "Son jeologların yani tabakat'ül arz ulemasının verdiği malumata göre zaman-ı salisin Pleistosen devri bidayetlerinde bugünkü Adalar Denizi'nin yerindeki Egeid kıtasının çökmesiyle husule gelen Adalar; Marmara'dan farklı, hususi bir manzara arz eder".

Gazâlî, Manyas Gölü'nün alanını 320 km² olarak belirtmiştir. 2013 tarihli Türkiye'nin Ramsar Alanları eserine göre ise gölün yüzölçümü 204 km²'dir. Yazar, yine Manyas Gölü hakkında bilgi verirken, gölün kar ve yağmur suları ile beslendiği zamanlarda seviyesinin arttığını ve çevresindeki ovaları kapladığını; buna karşılık suların çekildiği yani yağışların azaldığı ve sıcaklıkların arttığı dönemlerde suların göl yatağına geri çekildiğini, göl alanının genişleme ve daralma süreçlerinde ovaların bataklık haline dönüştüğünü ve bu durumun da halkın sağlığına (yazar tam olarak ifade etmese bile bataklık-sivrisinek-sıtma sarmalını kastediyor) zarar verdiğini; bu yüzden göl çevresindeki bataklıkların kurutulmasına teşebbüs edildiğini ifade etmektedir.

Gazâlî, bitkilerden bahsederken, zeytinliklerin genellikle ilin batısı ve güneybatısındaki sahiller boyunca uzanıp gittiğini ve zeytin ağaçlarının 100-150 metreden yükseğe yayılmadığını belirtmektedir. 1920'li yıllarda zeytin ağaçlarının yayılışı, yazarın belirttiği gibi olabilir. Ancak aradan geçen zaman zarfında, yazarın bahsettiği bölgelerdeki kızılçam ağaçları ortadan kaldırılmış ve bunların yerine zeytin ağaçları dikilmiştir. Örneğin günümüzde Kazdağı'nın güney yamaçlarında yer yer 500-600 metrelere kadar olan yükseltilerde kızılçam ağaçları olması gereken yerler zeytinlikler ile kaplıdır (Tağıl, 2006). Bu durum çok kısa bir zaman diliminde (karşılaştırılan 2 esere göre yaklaşık 80 yıl) arazi kullanımındaki değişikliği göstermesi açısından önemlidir.

Yazar; Balıkesir'deki yabancı hayvanları açıklarken, bu hayvanların genellikle ormanlık veya çalılık alanlarda, kuytu yerlerde yaşadıklarını belirtmektedir. Tilki, yabancı kedi, çakal, tavşan, sansar, kunduz, yabancı öküz bahçeden veya

hayvanlardan elde edilen gıda maddelerine büyük zararlar vermektedir. Bu hayvanlardan başka kurt, ayı, domuz ve vaşak gibi yabani hayvanlar da Balıkesir’de mevcuttur. Gazâlî’nin bahsettiği yabani hayvanların neredeyse tamamına yakını, vaşak hariç, Balıkesir’de bugün de yaşamaktadır. En son 1984’te Çanakkale-Balıkesir’de gösterilen vaşak popülasyonundan, o yıldan itibaren somut veri elde edilememiştir (Konur Usta, 2016). Gazâlî, Balıkesir’deki yabani hayvanların sayısının azalmasının veya tamamıyla ortadan kalkmasının ipuçlarını şu şekilde vermektedir: “Kurt, ayı, vaşak, domuz gibi cinsler daha varsa da her sene avcılar tarafından avlana avlana hepsinin adetleri azalmaktadır”.

Yazar, 60. sayfadan itibaren Balıkesir’in iktisadî coğrafyasını açıklamaya başlamıştır. 60’tan 112. sayfaya kadar olan bölümü, Balıkesir’deki tarımsal faaliyetlere ayırmıştır. Gazâlî, ilde yetiştirilmekte olan tarım ürünlerinin yıllara ve ilçelere göre dağılımını tablolar aracılığıyla açıklamıştır. Balıkesir’de en çok yetiştirilen hububatlar buğday, arpa, mısır ve yulaftır. Bunun yanında nohut, bakla, fasulye, mercimek ile hayvani gıdalardan olan burçak ve fiğ gibi ürünlerin ilin birçok ilçesinde tarımı yapılmaktadır. Soğan ve sarımsak çok yetiştirilmektedir. Köklü bitkilere (pancar, havuç, şalgam) önem verilmemektedir. Gazâlî’ye göre köklü bitkilerin tarımının yapılmaması yanlıştır. Ona göre köklü bitkiler hem hayvan yemi olarak kullanılabilir hem de etlerin ve sütlerin lezzetini artırabilir.

Gazâlî, Balıkesir’deki bağ alanlarının yayılışını açıklarken, birkaç sene önce ortaya çıkan “filoksera” hastalığının bağlara çok zarar verdiğini ve eski bağların canlandırılması adına çalışmalar yapıldığını söylemektedir. Asmaların yaprak ve kökleri ile beslenerek onları kurutan filoksera veya asma biti adıyla bilinen tarım zararlısından haberdar olması dikkat çekicidir. Çünkü filoksera zararlısı Türkiye’de ilk kez 1885’li yıllarda İstanbul’da görülmüştür (Yağcı ve Erdem, 2019).

Gazâlî, Balıkesir’deki tarım ürünlerini anlattığı bölümde, Balıkesir’deki orman ürünleri mahsullerini de açıklamıştır. Bu açıklamaları yaparken kitabının 78. sayfasında “*Ormanlar Tahrip Edilirse Ne Olur?*” şeklinde bir başlık atmış ve sayfayı bu açıklama için kullanmıştır. Gazâlî, ormanların tahrip edilmesi sonucu arazinin dış güçlerin etkisine maruz kalacağını ve böylece dağlardan inen sellerin şiddetinin artacağını ifade etmektedir. Günümüzde önemli doğal afetlerden biri olan sel felaketine, Gazâlî’nin nedenleriyle birlikte dikkat çekmesi önemlidir. Ona göre ormanların azalması nem ve yağmurların da azalmasına; ayrıca, ormanların azaldığı bölgelerde iklimin de değişmesine neden olmaktadır.

Gazâlî, ormanların tahribiyle ilgili açıklamalarını Porto Riko ve Jamaika’dan verdiği örneklerle desteklemekte ve Anadolu’nun kısmen kuru (yağışların az olması anlamında) kalmasının sebebinin ormansızlaşma ile bağlantılı olduğuna dikkat çekmektedir. Gazâlî, Faik Sabri Bey’in “İktisadi Coğrafyası” adlı

eserinden yaptığı alıntıyla da, başka kaynakları kitabının uygun bölümlerinde kullanma becerisini ifa etmiştir. Bu alıntıya ve alıntının akabinde Gazâlî'nin yaptığı yorumlara bakıldığında: "Anadolu'nun geçmiş zamanda şimdiki-nden çok fazla ormana sahip olduğunu, asırlardan beri birçok toplum/millet tarafından tahribat yapıla yapıla Konya, Ankara gibi pek çok mahallerin çölü andırır özellikler kazandığını gerek tarih, gerek jeoloji âlimleri bildiriyor. Hiç şüphe edilmez ki Balıkesir ovasıyla dağ ve tepelerinin çıplak kalması, mesela ovanın diğer kazalara nispeten az yağmur görmesi evvelce mevcut ağaçların kesilmesi neticesiyledir. Ağaçlar, hadd-i kemale gelmek (olgunlaşmak) hususunda insana benzerler. Ancak yirmi beş sene yetişirler. Bundan dolayı memleket için tabii servet teşkil eden her nevi ağaç güzel muhafaza edilmeli ve çoğaltılmasına çalışılmalıdır". Hem Gazâlî'nin hem de alıntı yaptığı eserin 1920'li yıllarda, Konya ve Ankara'nın ormansızlaşmadan dolayı çölü andıran özelliklerine dikkat çekmesi mühimdir. Çünkü rüzgâr erozyonu neticesinde, Konya'nın Karapınar ilçesinde kurak bölge topografyasına has morfolojik birimlerin ortaya çıkmaya başlamasına ve Karapınar'da adeta bir çöl manzarasının oluşmasına dikkat çekildiği yıllar 1950-1960'lı yıllardır. Karapınar'da yaşanan bu gelişmeler ilçeden göçlerin başlamasına neden olmuş ve hatta ilçenin başka bir yere taşınması çözümünü de gündeme getirmiştir (Kayalık, 2007: 127-130). Toprak Su Genel Müdürlüğü tarafından 1962 yılında Karapınar'da rüzgâr erozyonunu önleme çalışmalarına başlanmıştır.

Gazâlî bu yazıdan sonra 79.-99. sayfalar arasını istatistikî bilgilere ve tablolara ayırmıştır. Ana hatları ile incelendiğinde yıllara ve ilçelere göre hububatlar, bakliyatlar, patates, sarımsak, haşhaş, susam, anason, tütün, keten gibi tarım ürünlerinin istatistiklerini vermiştir. Bunların, günümüzle yaklaşık bir asır öncesindeki rekolteyi kıyaslamak adına önemli bilgiler olduğu söylenebilir. Yine Balıkesir'deki tarımsal faaliyetler açıklanırken, Kepsut'ta bulunan "Ziraat Mektebi" hakkında kısa ama açıklayıcı bilgiler verilmiştir (Foto 3 ve 4). Gazâlî, bu ziraat mektebinin coğrafi konumunu tarif ettikten sonra, buradaki eğitim-öğretim faaliyetlerine değinmiştir. Okul arazisi içerisinde; tabii çayır, yoncalık, mera, sebze bahçesi, fidanlık, Amerikan asma fidanlığı ve ekim işlerini kapsayan 1229 dönüm alan mevcuttur. Okulun tahsil süresi üç yıldır. Öğrenciler günde üç saat teorik ve üç saatte uygulamalı ders görmektedir. Çiftliğin bütün bölümlerinde çalışırlar ve idaresini de nöbetleşerek yaparlar. Okulun 35 tane büyükbaş hayvanı ve 120 koyunu mevcuttur. Bunlara ek olarak okulun; ahır, samanlığı, süthanesi, hangarı, tamirhanesi, kimya ve bitki laboratuvarları da mevcuttur. Kaynaklar incelendiğinde, Osmanlı döneminde 1915'te "Çiftlik Mektebi" olarak kurulan, Yunan işgali döneminde askeri kışla olarak hizmet veren, Cumhuriyetin ilanının ardından Türkiye'nin ilk Ziraat Mektebi olarak açılan bu okul; dönemi itibarıyla son bilimsel çalışmaların ışığında

çevreden gelen öğrencilere eğitim verirken, aynı zamanda öğrencilere hayvan yetiştirmeyi, bunların hastalıkları ile mücadele etmeyi, çevrede kurulan bağda her türlü meyve yetiştirmeyi, kurutup saklamayı, konserveciliği, tarlaları en uygun ve fenni biçimde ekmeyi ve arıcılığı da öğreten bir okuldur (Kepsut Belediyesi, 2018). Ziraat Mektebi, rasathanesinde hava tahmini yaparak köylünün ve çiftçinin hava şartlarına karşı tedbir almasını sağlamıştır. Kapatıldıktan sonra Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kalan okulun, 1984 yılında bakanlıktan Kepsut Belediyesi'ne devri yapılmıştır. Bu okul ile ilgili güncel gelişme ise 2018 yılı Nisan ayı içerisinde gerçekleşmiştir. Balıkesir Valiliği Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı tarafından "Kepsut İlçesi Eski Ziraat Mektebi ve Kışla Kompleksi Projelendirme (Röle Ve -Restitüsyon ve Restorasyon) İşi" ihale çağrısı yapılmıştır. Ancak ihale dokümanlarında yapılan inceleme neticesinde; ihalenin teknik şartnamesinde belirlenen hataların, işin yaklaşık maliyetini etkilemesi nedeniyle 8 Mayıs 2018 tarihinde ihalenin iptaline karar verilmiştir (2018/205170 Numaralı İhale Çağrısı, 2018).

Foto 3: Kepsut Ziraat Mektebi

(Kaynak: Kırıcı, 2017) **Foto 4.** Kepsut Ziraat Mektebi (2019 Yılı)

Gazâlî, 102.-106. sayfalar arasında Balıkesir'deki hayvan sayılarını ve hayvanlardan elde edilen gıda maddelerini tablolar eşliğinde açıklamaktadır. 1903 ve 1923 yıllarındaki hayvan sayılarını, tabloda karşılaştırarak açıklaması oldukça yerindedir. Gazâlî, günümüzde de yoğun olarak kullanımı tercih edilen yıllara göre değişimin ortaya koyulması işlemini, eserinin birçok bölümünde kullanmıştır.

Yazarın karşılaştırmasına bakıldığında 20 yıllık dönem içerisinde ildeki koyun, keçi, eşek ve manda sayılarında önemli artışlar; deve ve tiftik de ise azalışlar meydana gelmiştir. Yazarın istatistikleri (1923 yılı) günümüz ile karşılaştırıldığında (Tablo 1) sadece koyun sayısının iki kattan fazla arttığı görülmektedir. Buna karşılık keçi sayısı aynı seviyelerde iken eşek, manda ve deve sayılarında önemli azalmalar olmuştur. Ulaşım teknolojisinde gelişmelere bağlı olarak eşek sayısındaki büyük azalmanın anlaşılır olduğu söylenebilir. Ancak aradan

geçen 95 yıllık süre zarfında manda sayısındaki önemli düşüş dikkat çekicidir. Manda kaymağı meşhur olan Balıkesir’de, 1920’li yıllarda 20 bin civarında manda bulunmaktayken günümüzde bu sayı 4 binlere kadar düşmüştür. 2018 yılında Türkiye’deki manda sayısı yaklaşık 180 bindir. Balıkesir’de 1920’li yıllardaki manda sayısı günümüzde tüm Türkiye’deki manda sayısının yaklaşık 1/9’u kadardır. Ancak güncel rakamlarla bu karşılaştırma yapıldığında 1/40 oranına ulaşılmaktadır.

Tablo 1: Yıllara Göre Balıkesir’deki Hayvan Sayıları (Adet)

Yıllar	1903	1923	2018*
Koyun	313.726	445.252	1.006.072
Keçi	180.321	185.715	183.782
Eşek	24.399	77.715	2.799
Manda	7.403	20.732	4.620
Deve	2.968	1.371	47
Tiftik	118	63	-

Kaynak: *2018 yılı TÜİK verileridir.

Eserin kıymetini daha da artıran ise 106. sayfadan sonra verilen bilgilerdir. 106. sayfada “mahallî sanatlar” izah edilirken oldukça ilginç bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler bugün yöresel marka (Balıkesir ipeği, kahve değirmenleri, su kupaları, dokuma halılar, şayaklar, keçeler vb.) ve coğrafi işaretli ürünler konusunda çalışanların faydalanabileceği ipuçlarını barındırmaktadır. 107’den 111. sayfaya kadar “fabrikalar” başlığı altındaki bilgilerden bir kısmı oldukça önemlidir. Örneğin eserin, 109. ve 110. sayfalarında “Muharrem Hasbi Bey Un Fabrikası Hakkında Malumat” başlığı altında önemli bilgiler verilmiştir. Muharrem Hasbi Bey Un Fabrikası (Foto 4), 1925 senesinde hizmete başladığı için Cumhuriyetin ilk un fabrikalarından birisi olma özelliğine sahiptir. Gazâlî, Muharrem Hasbi Bey Un Fabrikası’nın bütün alet ve parçalarının İsviçre’den getirtildiğini, 24 saat içerisinde ortalama olarak 20 ton un imal ettiğini, işçilerin vazifesinin sadece buğdayı ambara dökmek ve üretilen unu çuvallara doldurmak olduğunu, geri kalan bütün işin makine aksamı tarafından yapıldığını ve üretilen unların İzmir, Salihli, Manisa, Akhisar, Edremit, Burhaniye ve Ayvalık’a kadar gönderildiğini açıklamaktadır.

Foto 4: Muharrem Hasbi Un Fabrikası

(Fotoğraf, 17.03.2019 tarihinde çekilmiştir.)

112. ve 115. sayfalar arası Balıkesir'deki madenlere ve maden şirketlerine ayrılmıştır. Yazar, 1927 yılında Balya'da farklı derinliklere sahip olan yedi maden kuyusundan bahsetmektedir. Bu kuyulardan en derini 250 metre, en sığ olanı ise 50 metredir. Kuyulardan çıkarılan gümüş, kurşun, çinko, bakır, demir, kükürt ve alüminyum madenleri, topraktan çıkarıldıkları halleri ile birlikte Fransa'ya gönderilmekte ve orada ayrıştırma işlemleri gerçekleştirilmektedir (Gazâlî, 1927: 113).

Balya'da bulunan Balya Karaaydın Şirketi, simli kurşun madenini işletmek üzere kurulmuştur. Bu şirket 1901 yılında elektrik üretim merkezi tesis etmiştir. Balya madenleri cevher olarak zengindir ve buradaki madenleri çıkarmak için kurulan tesisat dünyanın büyük müesseselerinden sayılmaktadır. Böyle mükemmel bir tesisata sahip yalnız Amerika'da bir maden vardır. Bugün (1927 yılını kastediyor), hala faaliyette olan simli kurşun madeninden her ay 350-400 ton saf kurşun elde edilmektedir. Madende çalışan işçi sayısı beş bindir ve üretilen madenler Akçay'da bulunan iskele aracılığıyla Avrupa'ya sevk edilmektedir (Gazâlî, 1927: 115). Gazâlî tarafından verilen bu bilgiler, başka kaynaklara bakılarak gözden geçirilmiştir. Yazarın da belirttiği gibi ilgili yıllarda Balya'da bulunan maden şirketi ve bu şirketin Balya'da meydana getirdiği değişikliklerle ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Balya Karaaydın Şirketi'nin, kuruldu-

ğu andan itibaren Balya ilçesinin sosyoekonomik ve kültürel hayatına birçok tesiri olmuştur. Balya ilçesinin 1927 yılındaki nüfusu 30.846 iken, 2018 yılında ilçenin nüfusunun 13.141'e kadar düştüğü görülmektedir. Madencilik faaliyetleri sayesinde Balya, Anadolu topraklarında elektriğin ilk olarak üretilip kullanıldığı (1901 yılı), Osmanlı zamanında ilk işçi grevinin yapıldığı (1908), hava kirliliğinin ilk olarak yaşandığı bir maden şehri görünümü sergilemiştir (Aydın, 2006: 145).

Gazâlî, 121. -133. sayfalar arasında 1922 ve 1923 yıllarında Bandırma'dan ve Edremit'in Akçay İskelesi'nden ithal ve ihraç edilen ürünleri tablolar şeklinde göstermiştir. Tablolarda; ithalat veya ihracata konu olan ürünlerin kilo olarak ağırlıklarını ve Lira olarak değerlerini de belirtmiştir. Bandırma limanından ithal edilen ürünlere genel olarak bakıldığında; yiyecek ve içecek ürünleri (kahve, şeker, tahin, hurma, çay vb.), yapı malzemeleri (pencere camı, çimento, tuğla makinesi, demir çember vb.), dokumayla ilgili ürünler (şayak ve kumaş, yün fanila, kaput bezi, pamuk makinesi, sepilenmiş dana derisi, yapağı tarağı vb.) gibi gündelik hayat için gerekli olan ürünler olduğu söylenebilir. Buna karşılık bu limandan ihraç olan ürünlerin neredeyse tamamını yiyecekler (buğday, bakla, yumurta, turna balığı, zeytin, fasulye, peynir vb.) oluşturmaktadır. Yiyecekler dışında bu limandan ihraç olanlar ise borasit madeni ve hurda demirdir. Edremit Akçay İskelesi'nden ithal edilen ürünler arasında alet edevatlar (çelik, cıvata, gaz yağı, motorin yağı, değirmen taşı, çinko levha vb.) ile yiyecekler (şeker, pirinç ve kahve) bulunmaktadır. Akçay İskelesi'nin ihraç ürünlerinin başında simli kurşun madeni gelmektedir. Bu iskeleden ayrıca zeytinyağı, kereste, çam kabuğu, odun, kavun-karpuz, çıra da ihraç edilmektedir.

Yazar, eserin son bölümünü (134.-144. sayfalar arası) "Balıkesir Vilayetinin Beşeri Coğrafyası"na ayırmıştır. Gazâlî, Balıkesir'in nüfus itibarıyla Anadolu'daki birçok ilin üstünde nüfusa sahip olduğunu vurgulayarak ülkede bulunan 15 milyon nüfustan 450 bininin Balıkesir'de yaşadığına dikkat çekmiştir. Verdiği rakamlar tam doğru olmasa bile o dönem için gerçeğe yakın istatistikler kullanıldığı söylenebilir. Çünkü eserin yazıldığı tarih, Cumhuriyet tarihinde ilk nüfus sayımının yapıldığı tarihle aynıdır. Bu sayım sonuçlarına göre ülkenin toplam nüfusu 13.6 milyonken; Balıkesir'in nüfusu 420 bindir. 2018 yılı itibarıyla ilin toplam nüfusu yaklaşık olarak 1 milyon 230 bin kişiye ulaşmıştır. Aradan geçen 92 yıl içerisinde Balıkesir'in nüfusu neredeyse 3 kat artmıştır. Gazâlî'nin eserinde belirttiği ilçe nüfusları, 2018 yılı ilçe nüfusları ile karşılaştırıldığında, Balya ilçesi hariç, her ilçe önemli artışlar göstermiştir.

1927 yılında 10 ilçesi, 23 nahiyesi bulunan Balıkesir'de 900'ün üzerinde de köy bulunmaktadır (Gazâlî, 1927: 136). 1927 yılındaki ilçeler; Bandırma, Sındırgı,

Burhaniye, Gönen, Susurluk, Dursunbey, Balya, Edremit, Ayvalık ve Balıkesir merkez ilçedir. Bu yılda nahiye vasfında bulunan İvrindi, Bigadiç, Kepsut, Giresun (Savaştepe), Erdek, Manyas, Armutova (Gömeç) ve Marmara ise günümüzde ilçe olmuşlardır. 1927 yılında ilçe ve nahiye listesinde yer almayan tek ilçe olan Havran 1957 yılında ilçe olmuştur. Yazar, Balıkesir'in nüfusla ilgili istatistiklerini açıklarken, bu işi tablolar aracılığıyla başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Her bir ilçeye, o ilçede bulunan nahiyelere ve bu nahiyelerde bulunan köy sayılarına göre nüfus miktarlarını ayrı ayrı göstermiştir. Takip eden 3 sayfa boyunca Balıkesir'in tarihi hakkında bilgiler veren yazar; 143. sayfada bazı ilçe, nahiye ve köylerin eski isimlerini de göstermiştir.

Gazâlî, "Balıkesir Vilayeti Coğrafyası" isimli eserinin akademik değerini de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Eserin 144. sayfasında me hazırlarken yararlandığı kaynakları belirtmiştir. Gazâlî eserini hazırlarken; jeoloji, meteoroloji, deniz coğrafyası, iktisadi coğrafya, Karesi vilayetinin tarihçesi, eski ve yeni salnameler, orman ve maden, nüfus istatistikleri, resmi istatistikler gibi bir tasviri coğrafya kapsamında bakılması ve incelenmesi gereken kaynakları kullanmıştır.

Yazar, eserinin 3. sayfasında "Birkaç Söz" başlığı altında yararlandığı kaynaklara ilişkin bazı hususlara açıklık getirmiştir. Eserini hazırlarken daha önce buna benzer çalışma/çalışmaların olmadığından dolayı hangi bilgiyi nasıl kullanacağı konusundaki zorlukla birlikte, bir vilayetin coğrafyasını izah etmekteki orijinalliği de okuyucuya hissettirmektedir. Yine bu yazısında kaynakların zengin olmadığını yazarken eserinin de mükemmel olmadığını şu şekilde itiraf etmektedir: *"Balıkesir'e muallim olarak geldiğim zamandan itibaren gönlümde sevdiğim bu yeşil, mesud memlekete âcizane bir hizmet etmek fikri doğmuştu. Bunu ne ile ifa edebilirdim? Çok düşündüm... Henüz mesleğim dâhilindeki malumatımın noksanlığı bana, ne ahval-i tarihiye, ne de ahval-i coğrafyası hakkında küçük bir eser yazmak kudret ve cesaretini verdi. Uzun müddet kararsızlık içinde çırpındım. Bildiğim eserleri -vaktimin izin vermemesine rağmen- birer defa daha gözden geçirdim ancak derme çatma; şimdiye kadar memleketimizin hiçbir tarafında bir vilayete ait olmak üzere yazılmayan hususi bir vilayet coğrafyası vücuda getirebileceğime kanaat hâsil eyledim. Bunun üzerine coğrafyasına ve ekonomik hayatına dair gerek aynen gerek katarak ve telif suretiyle topladığım malumatı bir kitap halinde tertip ettim. Lakin tamamlayıcı araçların, kaynakların yokluğundan dolayı Balıkesir'in çok zengin, çok bereketli topraklarını bu kitapçıkta hakkıyla tarif edemediğimi ve açıklayamadığımı her zaman ve mekânda itiraf ederim. Elbette araştırmacılar; ilk adım teşkil eden noksanlarımı görmeyerek daha büyük, daha faydalı eserler telif eyleyerek özellikleri kaynakları zengin bildiğim bu mübarek, öz yurdu hemcinslerime daha iyi bir surette tanıtırlar ümidindeyim".*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eser, klasik bir bölgesel coğrafya çalışması şeklinde ele alınmıştır. Ana ve alt başlıklar, metin içerisinde tasvire dayalı bir şekilde açıklanmıştır. Eser, yazıldığı tarih itibariyle kayda değer bilgiler barındırmaktadır.

Gazâlî, ilgili kurumlardan veya kaynaklardan aldığı verileri, başarılı bir şekilde metninde kullanmıştır. Genellikle tasvire dayalı açıklamalar üzerinden ortaya bir eser çıkarmış olsa da bazen önemli çıkarımlar veya kıyaslamalar yapmaktan da geri kalmamıştır. Örneğin yazar Balıkesir’in ormanlık alanlarını açıklarken, sade çıkarımlarla ama dünyadan ve Türkiye’den verdiği örneklerle ekolojik dengenin önemine vurgu yapmaktadır. Yine Uluabat Gölü ile ilgili çıkarımları ve önerileri, bu önerileri yaptığı tarih itibariyle bir ders niteliğindedir. Çünkü Uluabat Gölü’ne dökülen akarsular, taşıdıkları materyallerle birlikte gölün dolmasına neden olmaktadır. Gazâlî, nehrin getirdiği alüvyonların temizlenmemesi sonucunda gölün dolmaya başladığını, şayet nehir temizlenirse eskiden olduğu gibi yine küçük vapurlarla ulaşım amaçlı bu gölün kullanılabileceğini açıklamaktadır. Yine kitabın birçok bölümünde bahse konu olan dağ, nehir, yerleşme gibi fiziki veya beşeri özelliklerden bahsederken, bu unsurların antik dönemdeki isimlerini de başarılı bir şekilde kullanmıştır.

1903 ve 1923 yıllarındaki hayvan sayılarını, tabloda karşılaştırarak açıklaması oldukça yerindedir. Balıkesir’in nüfusla ilgili istatistiklerini açıklarken, bu işi tablolar aracılığıyla başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Her bir ilçeye, o ilçede bulunan nahiyelere ve bu nahiyelerde bulunan köy sayılarına göre nüfus miktarlarını ayrı ayrı göstermiştir.

Gazâlî, “Balıkesir Vilayeti Coğrafyası” isimli eserinin akademik değerini de belirtmeyi ihmal etmemiştir. Eserinin son sayfalarında me hazlarını (kitabı hazırlarken yararlandığı kaynakları) belirtmiştir. Gazâlî eserini hazırlarken; jeoloji, meteoroloji, deniz coğrafyası, iktisadi coğrafya, Karesi vilayetinin tarihçesi, eski ve yeni salnameler, orman ve maden, nüfus istatistikleri, resmi istatistikler gibi bir bölgesel coğrafya kapsamında bakılması ve incelenmesi gereken kaynakları başarılı bir şekilde kullandığı söylenebilir.

Gazâlî’nin verdiği bilgiler doğrultusunda Balıkesir için birçok çıkarım yapılabilir ve bunlar aradan yaklaşık bir asır geçse dahi ilin planlanması hususunda değerlendirilebilir. Örneğin eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olan Muharrem Hasbi Bey Un Fabrikası, hem Balıkesir hem de Türkiye için endüstriyel miras adına önemlidir ve endüstriyel miras alanı olarak değerlendirilebilir. Çünkü endüstriyel miraslar buldukları şehrin veya bölgenin sanayi alanındaki ilerlemelerini ortaya koyan eserlerdir. Bu bağlamda Muharrem Hasbi Bey Un Fabrikası, Balıkesir’in tanıtımı adına değerlendirilebilecek önemli bir

yapıdır. Yine döneminde önemli bir eğitim kurumu olma görevini üstlenmiş olan ancak günümüzde atıl bir halde bulunan Kepsut Ziraat Mektebi'nin de ya endüstriyel miras alanı olarak tescil edilmesi ya da tarım müzesine dönüştürülmesi gereklidir. Diğer taraftan tarım ve hayvancılık faaliyetleri konularında Türkiye'nin önemli illerinden birisi olan Balıkesir'de 1915 yılında açılmış olan bir ziraat mektebi varken; 2019 yılı itibariyle iki tane üniversitesi bulunan bu ilde hala aktif bir ziraat fakültesinin olmaması da üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

KAYNAKÇA

- Avcı, İ. (2016). Balıkesirli Mehmed Gazâlî'nin "Türk Kadın Şairleri" Başlıklı Yazı Dizisi Üzerine. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (36), 31-80.
- Aydın, İ. (2006). Madencilik-Şehirleşme İlişkinine Farklı Bir Örnek: Balya. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 12, 133-148.
- Baker, Alan R. H. (2003). *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butlin, R. A. (1993). *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*. London: Edward Arnold.
- Eskikurt, A. (2005). Tarihi Coğrafya Çalışmalarının Metodolojisi Konusunda Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 39-64.
- Gazâlî, M. (1927). *Balıkesir Vilayeti Coğrafyası*. Balıkesir: Balıkesir Vilayeti Matbaası.
- Gömbeyaz, K. (2017). Kitap Değerlendirmesi Yazım Kılavuzu. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (2), 1415-1421.
- Gümüşçü, O. (2006). *Tarihi Coğrafya*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşçü, O. (2012). *Coğrafyaya Davet*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. *Erdem*, 75, 99-120.
- Hooke, D. (1999). The Role of the Historical Geographer Today. *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 53 (2-3), 61-70.
- Işık, Ş. (1999). Tarihsel Coğrafya Açısından Temettuat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 239-280.
- Kayalık, P. (2007). *Türkiye'de Rüzgâr Erozyonu Olgusu, Karapınar (Konya) Örneğindeki Çalışmaların İrdelenmesi ve Öneriler*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kepsut Belediyesi (2018). *Kepsut Ziraat Mektebi*. 19.04.2019 tarihinde <http://kepsut.bel.tr/kepsut/detay.asp?id=35> ağ adresinden erişildi.
- Kırıcı, S. (2017). *Asırlık "Ziraat Mektebi" Turizme Kazandırılacak*. 18.01.2019 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/asirlik-ziraat-mektebi-turizme-kazandirilacak-/1005652> ağ adresinden erişildi.
- Koldemir, B. (2006). İstanbul Boğazı Trafiğinde Seyir Güvenliği Sorunu Olan Bölgelerin Belirlenmesi İçin Bir Yöntem. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12 (1), 51-57.

- Konur Usta, Ö. (2016). *Vaşakların Sayısını Bile Bilmiyoruz*. 02.03.2019 tarihinde <https://www.aydinlik.com.tr/vasaklarin-sayisini-bile-bilmiyoruz> ağ adresinden erişildi.
- Mitchel, J. B. (1954). *Historical Geography*. Cambridge: English Universities Press.
- Mitchel, J.B., 1975. *Historical Geography*. London: Hodder Arnold H&s.
- Tağıl, Ş. (2006). Kazdağı Milli Parkı'nda Arazi Örtüsü Organizasyonunu Kontrol Eden Jeomorfometrik Faktörler: Bir CBS Yaklaşımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (2), 37-47.
- Yağcı, A. ve Erdem, A. (2019). *Amerikan Asma Anaçlarının Kullanım Nedenleri ve Bazı Anaçların Özellikleri*. 04.03.2019 tarihinde https://arastirma.tarimorman.gov.tr/manisabagcilik/Belgeler/genel_bagcilik/AMERIKAN%20ANACLARI%20ADEM%20YAGCI.pdf ağ adresinden erişildi.
- Yalazı, Ş. (2018). *Bir zamanlar İstanbul'dan Uluabat'a Denizyolu Ulaşımı Vardı*. 03.04.2019 tarihinde <https://www.belgeseltarih.com/bir-zamanlar-istanbuldan-apolyonta-uluabat-deniz-yoluyla-ulasim-var-di> ağ adresinden erişildi.
- 2018/205170 Numaralı İhale Çağrısı (2018). Kepsut ilçesi Eski Ziraat Mektebi ve Kışla Kompleksi (İhsaniye Mahallesi Karabelen Mevkii 196 ada 33 parsel) Projelendirme(Röle ve -Restitüsyon ve Restorasyon) İşi. 24.01.2019 tarihinde <https://ekap.kik.gov.tr/EKAP/Ortak/IhaleArama/index.html> ağ adresinden erişildi.

L'EFFET DU PROGRAMME ERASMUS SUR LA SENSIBILITE INTERCULTURELLE DES FUTURS ENSEIGNANTS DE LANGUE: USAGE DU CARNET DE VOYAGE¹

Erasmus Programının Yabancı Dil Öğretmen
Adaylarının Kültürlerarası Duyarlılıklarına
Etkisi: Gezi Defteri Kullanımı

Gönderim Tarihi: 09.04.2019

Kabul Tarihi: 05.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658372

Halil ELİBOL*

Veda ASLIM YETİŞ**

RESUME: L'objectif de cette étude est d'examiner l'effet du programme d'Erasmus et du carnet de voyage sur le développement de la sensibilité interculturelle (SI) des futurs enseignants de langues. L'échantillon de cette étude est composé des futurs enseignants de langues (anglais, français, allemand ; Université Anadolu) ayant participé au programme Erasmus et de leurs camarades de classe. L'échelle de la SI développée par Chen et Starosta a été appliquée au début et à la fin du semestre. Les résultats ont montré que les étudiants d'Erasmus sans carnet de voyage ont augmenté leur niveau de sensibilité au contraire des apprenants ayant préparé un carnet de voyage. Les résultats du prétest et du posttest des deux groupes ne sont pas statistiquement significatifs. Selon l'analyse des niveaux de sensibilité des 33 étudiants (groupe expérimental) ayant participé à Erasmus et des 33 étudiants n'ayant pas participé (groupe témoin), le niveau de sensibilité du groupe expérimental est plus élevé au début et à la fin du semestre. Cependant, il n'y a pas de différence significative entre les résultats du prétest et posttest.

Mots Clés: Sensibilité Interculturelle, Futurs Enseignants de Langue, Erasmus, Mobilité, Carnet de Voyage.

ÖZ: Bu çalışmanın amacı Erasmus değişim programının ve Gezi defterinin yabancı dil öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık gelişimlerine olan etkisini incelemektir. Bu

¹ Bu makale, Doç. Dr. Veda ASLIM YETİŞ danışmanlığında yürütülen ve Temmuz 2018'de savunulan "L'effet du Programme Erasmus sur la Sensibilité Interculturelle des Futurs Enseignants de Langue: Usage du Carnet de Voyage" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Aynı zamanda, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1506E525 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi / Yabancı Diller Yüksekokulu / Yabancı Diller Bölümü, helibol@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4227-147X.

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi / Eğitim Fakültesi / Yabancı Diller Eğitimi Bölümü / Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı, vaslim@anadolu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0435-1217.

90 çalışmanın örneklemini Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü (İngilizce, Fransızca, Almanca) öğrencileri arasında Erasmus programına katılan öğretmen adayları ile bu adaylarla aynı sınıfta programdan yararlanmayan adaylar oluşturmaktadır. Öğrencilere Chen ve Starosta'nın geliştirdiği Kültürlerarası Duyarlılık ölçeği dönem başında ve dönem sonunda uygulanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular; Erasmus değişim programına katılan fakat gezi defteri hazırlamayan öğrenciler duyarlılık seviyelerini yükseltmişlerdir ancak; gezi defteri yapan öğrencilerde herhangi bir yükselme görülmemiş. İki grubun ön test ve son testlerinin sonuçları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Erasmus ile yurtdışına giden 33 öğrenci (Deney Grubu) ile gitmeyen 33 öğrencinin (Kontrol Grubu) duyarlılık seviyeleri karşılaştırıldığında ise şu sonuçlar çıkmaktadır; Deney grubu öğrencilerinin duyarlılık seviyeleri hem dönem başında hem de sonunda kontrol grubu öğrencilerine göre yüksektir. Ancak bu iki grubun ön test ve son test sonuçlarının arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürlerarası Duyarlılık, Yabancı Dil Öğretmen Adayları, Erasmus, Hareketlilik, Gezi Defteri.

INTRODUCTION

Les politiques d'intégration mises en place pour les émigrés avec l'émigration accrue vers l'Europe dans les années 1970 ont conduit à la naissance du concept d'interculturalité, c'est-à-dire à la capacité d'un individu à comprendre l'Autre dans sa différence, à avoir du recul sur sa propre culture et à ne considérer aucune culture, y compris la sienne, comme une norme. Dans le contexte scolaire, afin « d'intégrer des groupes minoritaires [les immigrés] à un groupe culturel majoritaire [les individus du pays d'accueil], de renforcer l'image positive des étrangers et de faire prendre conscience au groupe dominant qu'il vivait dans une société multiculturelle et pluriethnique. », cette notion fit d'abord « son entrée à l'école primaire dans les classes d'enfants migrants » (Windmüller, 2011: 20). Quant au contexte de la didactique des langues étrangères, son intégration en tant que domaine de recherche a débuté dans les années 90 (Bennett, 1993 ; Byram, 1997) et a pris de l'ampleur avec les travaux du Conseil de l'Europe qui ont abouti à la publication du Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues (CECR) en 2001 où la notion de compétence interculturelle est devenue l'un des piliers à travers la perspective actionnelle (PA), approche d'enseignement des langues étrangères privilégiée par le Cadre. La compétence interculturelle y est évoquée comme une des composantes de la compétence de communication (d'où l'appellation compétence de communication interculturelle) et une compétence à part entière devant être acquise par les apprenants dans le but d'une communication réussie et d'un dialogue interculturel tel le mentionne le Livre Blanc sur le Dialogue

Interculturel (Conseil de l'Europe, 2008). Depuis ces dernières années les enseignants de langue sont donc chargés d'une nouvelle responsabilité: faire acquérir une compétence de communication interculturelle aux apprenants qui peut, selon de nombreuses recherches (Kelly et al., 2004 ; Serçu et al., 2005 ; Garrido et Alvarez, 2006 ; Byram, 2008 ; Lazar, 2011), se développer par l'éducation et la formation et donc dans un environnement formel mais aussi dans un environnement informel (tel au contact de gens de différentes cultures, de personnes des minorités). D'autres recherches encore (Straffon 2003; Zhai et Scheer, 2004) préconisent l'expérience interculturelle au sein d'un environnement formel et informel comme la fréquentation d'écoles à l'étranger où les séjours permettent des contacts prolongés avec des personnes étrangères, avec des personnes du pays cible. A ces études se sont jointent celles traitant de différents modèles de la compétence interculturelle visant à la définir essentiellement en la divisant en ses différentes composantes : ainsi, c'est en éclaircissant ces composantes (dont attitudes, connaissances, comportements) qu'une définition de la compétence (de communication) interculturelle se révèle. Parmi ces modèles, dont celui de Byram (1997), de Deardorff (2006), le modèle conçu par Chen et Starosta (1996) se diffèrent du fait qu'outre la décomposition de la compétence interculturelle, ils soulignent également son évaluation (measurement). D'après Chen et Starosta (2000: 4), pour mesurer/évaluer le niveau d'habileté de la compétence interculturelle, il faudrait en premier lieu éclaircir les notions qui lui sont liées. Ils expliquent que la compétence interculturelle est composée de trois éléments essentiels prenant chacun leur place à travers les dimensions cognitive, affective et comportementale. Ces composantes sont: la conscience interculturelle (cognitive), la sensibilité interculturelle (affective) et l'habileté interculturelle (comportementale) et c'est en mesurant chacune de ces différentes composantes que l'acquisition ou non de la compétence interculturelle peut alors être déterminée (2001: 84).

Du fait que la sensibilité interculturelle est considérée comme la « dimension principale de la compétence interculturelle de communication », qu'elle « a attiré une attention croissante dans différentes disciplines. » (Fritz et al., 2002: 165) et « qu'une attention accrue [lui a été] accordée dans la société multiculturelle et à travers la mondialisation tout au long des dernières décennies » (Chen et Starosta, 2000: 3) c'est sur cette composante affective, et plus exactement, sur le moyen de la développer que nous nous sommes focalisés dans cette étude. L'apprentissage formel et en même temps informel réalisé via le vécu et les expériences interculturels des apprenants nous a semblé plus avisé pour l'évolution de cette dimension affective et, dans ce cadre, la mobilité (ici Erasmus) le moyen le plus idéal pour créer une interaction avec l'Autre. A la

mobilité nous avons également joint le Carnet de Voyage, qui a été désigné par la Commission européenne en 2011 comme outil de référence renforçant l'efficacité des programmes de mobilité. « L'écriture de soi » est une ressource fructueuse comme lieu d'élaboration de l'expérience. La réflexion de l'apprenant sur son expérience de mobilité aurait un impact positif sur ses compétences interculturelles car l'apprenant doit réfléchir et faire un bilan en continuum de son expérience, en laissant s'exprimer sa créativité, de façon entièrement subjective et personnelle (Anquetil et Molinié, 2008 : 85)

Argod (2015) souligne que le carnet de voyage est un outil à la fois pédagogique et artistique renfermant l'image et le texte afin de forger un regard sensible sur l'Autre. Il consiste à consigner les vécus de l'apprenant afin qu'il puisse porter meilleure réflexion sur son expérience : l'apprenant réfléchit et fait en continuité un bilan de son expérience, exprime sa créativité. Il y évoque ses rencontres, ses sentiments, ses impressions, ses expériences, les odeurs, les paysages, les sensations et le carnet devient donc le principal témoin de son séjour.

Ainsi, dans cette étude notre objectif a été d'une part de mettre au jour l'impact de la mobilité sur la sensibilité interculturelle et d'autre part celui du Carnet de Voyage. Dans cette visée, avec 66 apprenants d'allemand, d'anglais et de français langue étrangère nous avons tenté de répondre aux questions suivantes :

1. Quel est le degré de sensibilité interculturelle des apprenants Erasmus au début et à la fin de la mobilité en comparaison à ceux n'ayant pas profité d'un échange Erasmus ?
2. Quel est le degré de sensibilité interculturelle des apprenants Erasmus avec et sans Carnet de voyage au début et à la fin de la mobilité ?

METHODOLOGIE

Devis de l'Etude

Cette étude quantitative de devis quasi-expérimental comporte un plan prétest/posttest avec groupe témoin. L'hypothèse est que la mobilité et les Carnets de voyage permettraient d'élever le degré de sensibilité interculturelle des apprenants.

Population

La population est constituée des étudiants de licence inscrits dans le Département des Langues Etrangères de la Faculté d'Education d'une université. Ce département est constitué du Programme de l'enseignement

d'Allemand Langue Etrangère (DaF- Deutsch als Fremdsprache), d'Anglais Langue Etrangère (ELT- English Language Teaching) et de Français Langue Etrangère (FLE). La licence dure quatre ans et ces étudiants sont destinés à devenir enseignants d'allemand, d'anglais et de français langue étrangère.

Echantillon de Travail

Notre échantillon se constitue des 2e et 3e années des trois programmes de langues étrangères, seules classes autorisées à profiter du programme de mobilité Erasmus selon le système universitaire dont ils font partie.

Pour répondre à la question 1 de la recherche nous avons eu recours aux 33 étudiants d'ELT, de DaF et de FLE de 2ème et 3ème années ayant eu droit à profiter du programme Erasmus (groupe expérimental/GE). Dans l'objectif de réaliser une comparaison où la représentativité est garantie, nous avons apparié à ces 33 apprenants partis en Erasmus, 33 autres apprenants (groupe témoin/GT) présentant des similitudes en fonction de différents paramètres (âge, sexe, classe, programme... ; Tableau 1). Pour ceci il a été utilisé l'échantillonnage intentionnel. « Cette technique est basée sur le choix conscient du chercheur d'inclure dans l'échantillon certains éléments en fonction de leurs caractères typiques. Le chercheur sélectionne les sujets de son échantillon. » (Formarier, 1992: 97.)

Pour répondre à la question 2, nous avons eu recours aux 33 étudiants profitant du programme Erasmus qui ont été divisés à leur tour en deux groupes : Groupe expérimental Erasmus (GEE) et groupe témoin Erasmus (GTE). Le GEE est constitué de 12 apprenants partis en Erasmus et volontaires à préparer un carnet de voyage lors de leur séjour ; Le GTE est constitué de 21 apprenants partis en Erasmus.

Tableau 1: Les apprenants du groupe témoin constitué en fonction du groupe expérimental

Groupe Témoin					
No	P. ¹	Cl.	Sexe ²	Age	Expériences à l'étranger
1	Daf	2 ^e	H	19	Non
2	Daf	2 ^e	H	20	Non
3	Daf	2 ^e	H	20	Non
4	Daf	2 ^e	H	21	Oui, long séjour
5	Daf	2 ^e	F	20	Non
6	Daf	2 ^e	F	19	Non
7	Daf	2 ^e	F	21	Non
8	Daf	2 ^e	F	20	Non
9	Daf	3 ^e	H	22	Oui, court séjour touristique
10	Daf	3 ^e	F	23	Oui, court séjour touristique
11	FLE	2 ^e	H	21	Oui, court séjour touristique
12	FLE	2 ^e	H	21	Oui, court séjour touristique
13	FLE	2 ^e	H	25	Non
14	FLE	2 ^e	H	23	Non
15	FLE	3 ^e	F	24	Oui, court séjour touristique
16	FLE	3 ^e	F	21	Oui court séjour touristique et Origine Chypriote
17	FLE	3 ^e	F	23	Non
18	ELT	2 ^e	H	19	Non
19	ELT	2 ^e	F	18	Non
20	ELT	2 ^e	F	20	Non
21	ELT	2 ^e	F	19	Non
22	ELT	3 ^e	H	20	Non
23	ELT	3 ^e	H	21	Non
24	ELT	3 ^e	F	20	Non
25	ELT	3 ^e	F	20	Non
26	ELT	3 ^e	F	20	Non
27	ELT	3 ^e	F	19	Oui, court séjour touristique
28	ELT	3 ^e	F	20	Non
29	ELT	3 ^e	F	20	Oui, naissance- long séjour
30	ELT	3 ^e	F	20	Non
31	ELT	3 ^e	F	20	Non
32	ELT	3 ^e	F	21	Non
33	ELT	3 ^e	F	20	Oui, court séjour

¹P. programmes

²S : Homme (H)/Femme (F)

Les Outils de Collecte de Données

Echelle de Sensibilité Interculturelle

Afin de pouvoir analyser le développement de la sensibilité interculturelle chez les futurs enseignants de langues étrangères, l'échelle de sensibilité interculturelle développée par Chen et Starosta (2000) a été utilisée. Il s'agit d'une échelle de type Likert à 5 points allant de « 1-Tout à fait en désaccord » à « 5-Tout à fait d'accord. Elle est constituée de cinq dimensions liées à l'interaction interculturelle réussie, qui sont : l'engagement (items 1, 11, 13, 21, 22, 23, 24), le respect face aux différences culturelles (items 2, 7, 8, 16, 18, 20), la confiance en soi (items 3, 4, 5, 6, 10), le plaisir (items 9, 12, 15) et l'attention (items 14, 17, 19). Les items 2, 4, 7, 9, 12, 15, 18, 20 et 22 sont évalués selon une pondération inverse.

Afin de pouvoir administrer l'échelle en langue turque pour éviter toute mal compréhension l'échelle adaptée en turc par Küllü-Sülü (2014) a été utilisée. La consistance interne de l'échelle en anglais, reportée par Chen et Starosta (2000) est de .86, celle de l'échelle en turc est de .754.

Le Carnet de voyage

Dans cette recherche, 13 étudiants admis en Erasmus se sont montrés volontaires pour préparer un carnet de voyage. Nous avons réuni ces étudiants dans une salle de classe dans le but de présenter les éléments du carnet de voyage. A l'aide d'un vidéo projecteur, une présentation de carnet de voyage leur a été communiquée, incluant l'objectif de la recherche, les éléments du carnet de voyage, les apports éventuels d'une telle production. Lors de cette réunion, il a aussi été répondu aux questions des étudiants

Analyse des Données

Pour procéder à l'analyse des données quantitatives nous avons eu recours à l'analyse de symétrie de distribution (Skewness), aux mesures d'aplatissement (Kurtosis) et au test Kolmogorov-Smirnov pour savoir si la distribution était symétrique ou non. Dans les cas où les valeurs de l'analyse de Skewness et de Kurtosis étaient entre -1,96 et +1,96 (Büyüköztürk, 2014) et aussi les résultats du test de Kolmogorov-Smirnov montraient une distribution normale, les tests paramétriques ont été utilisés, dans les cas contraires nous avons utilisé les tests non-paramétriques.

Ainsi, les données quantitatives pour la question 1 ont été analysées à l'aide des tests paramétriques : Test t pour échantillons appariés, test t pour échantillons indépendants. Pour la question 2, elles ont été analysées à l'aide des tests non-

paramétriques : Test de classement de Wilcoxon, test de Mann-Whitney-U, analyse de corrélation de Kendall's Tau-b.

ANALYSE

La question 1 de l'étude cherche à montrer l'état de l'évolution de la sensibilité interculturelle des 33 futurs enseignants ayant participé au programme Erasmus [avec ou sans carnet de voyage] (GE) et des 33 futurs enseignants ayant seulement suivi leur cursus universitaire (GT).

Tableau 2: Moyennes obtenues par le GE et le GT de l'échelle de sensibilité interculturelle au début et à la fin du semestre

	Groupes	N	$\bar{X}$	Ecart Type
Prétest	Groupe E	33	4.27	.27062
	Groupe T	33	4.15	.26533
Posttest	Groupe E	33	4.31	.26737
	Groupe T	33	4.27	.30815

Selon le tableau 2, les deux groupes ont un niveau élevé de sensibilité interculturelle aussi bien au début qu'à la fin du semestre même si celui du GE est un peu plus élevé comparé au GT. Par contre, bien que le niveau de sensibilité interculturelle du GE a légèrement haussé ($\bar{X}$ =4.27 début du semestre, $\bar{X}$ =4.31 fin du semestre), celui du GT a montré une croissance plus forte que le GE.

Tableau 3: Analyse du test t pour échantillons appariés (GE et GT)

	Groupes	Ecart Type	df	t	p*.
Prétest-Posttest	GE	.372	32	-.906	.372
Prétest-Posttest	GT	.22634	32	-3.012	.005

*p<.05

Le tableau 3 montre que la hausse de la moyenne du niveau de sensibilité interculturelle du GE ne présente pas une différence statistiquement significative ($p>.05$) au contraire du GT. Après calcul de la valeur (d) pour quantifier la taille de l'effet entre les deux moyennes du GT, il a été constaté que la taille d'effet était de niveau moyen ($d=0,4173$). Pour mettre au jour l'existence d'une différence significative entre les scores obtenus au prétest et au posttest par le GE et le GT, il a été effectué le test t pour échantillons indépendants. Le calcul a montré qu'il n'existait pas de différence significative ($p>.05$) (Tableau 4)

Tableau 4: Analyse du test t pour échantillons indépendants (GE et GT)

	Ecart Type	df	t	p*
Prétest	.11490	64	1.742	.086
Posttest	.03662	64	.516	.608

*p<.05

Du fait que l'échelle de mesure employée présente cinq dimensions, il a été également visé dans cette étude à comprendre l'existence ou non d'une évolution au niveau de ces dimensions chez les apprenants des deux groupes de la première question de recherche.

Tableau 5: Moyennes obtenues par le GE et le GT pour les 5 dimensions au début et à la fin du semestre

Dimensions	Groupes	Prétest	Posttest
Engagement	GE	4.37	4.32
	GT	4.13	4.28
Respect	GE	4.44	4.42
	GT	4.46	4.58
Confiance en soi	GE	3.92	4.08
	GT	3.81	3.92
Plaisir	GE	4.48	4.68
	GT	4.41	4.46
Attention	GE	4.05	4.05
	GT	3.90	4.02

Selon le tableau 5, le GE a un niveau plus élevé pour quatre dimensions (Engagement, Confiance en soi, Plaisir et Attention) aussi bien pour le prétest que posttest. Ainsi, au début du semestre les apprenants du GE sont plus sensibles aux différences culturelles et ont déjà une idée positive de l'Autre et de sa culture, éprouvent du plaisir à interagir interculturellement. Leur niveau de respect aux différences culturelles et de l'engagement dans l'interaction interculturelle a légèrement baissé à la fin de leur séjour mais les moyennes de ces dimensions présentent quand même un niveau assez élevé. Quant aux apprenants qui n'ont pas participé au programme Erasmus et qui ont seulement suivi leur cursus universitaire habituel (GT), leur niveau pour chaque dimension a augmenté et ils présentent un niveau un peu plus élevé que le GE pour la dimension « respect » aussi bien au prétest que posttest.

Tableau 6: Analyse du test t pour échantillons appariés du GE pour les 5 dimensions

Dimensions	Ecart Type	df	t	p*.
Engagement	.27817	32	.983	.333
Respect aux différences culturelles	.38945	32	.223	.825
Confiance en soi	.47025	32	-1.999	.054
Plaisir	.44120	32	-2.499	.018
Attention	.54645	32	.000	1.000

*p<.05

Selon les résultats du test t pour échantillons appariés (Tableau 6) fait pour comprendre l'existence ou non d'une différence significative entre les scores du prétest et du posttest du GE, seule la hausse de la moyenne pour la dimension « plaisir » présente une différence statistiquement significative (p<.05).

Concernant les résultats de ce même test pour le GT (Tableau 7), une différence significative s'avère entre les moyennes du prétest et du posttest pour les dimensions « engagement » et « respect aux différences culturelles » (p<.05).

Tableau 7 : Analyse du test t pour échantillons appariés du GT

Dimensions	Ecart Type	df	t	p*.
Engagement	.29001	32	-3.001	.005
Respect aux différences culturelles	.29364	32	-2.174	.037
Confiance en soi	.62656	32	-1.056	.299
Plaisir	.47230	32	-.614	.543
Attention	.44829	32	-1.683	.102

*p<.05

Enfin pour comparer les moyennes des cinq dimensions entre les deux groupes afin de comprendre si les différences sont statistiquement significatives ou non, on a eu recours au test t pour échantillons indépendants. Selon les résultats présentés dans le tableau 8, une différence significative se montre seulement au prétest pour la dimension « engagement » (.003) et une seule pour la dimension « plaisir » (.05) au posttest. La moyenne « engagement » (4.37) du GE obtenue au prétest est significative par rapport à celle de du GT (4.13) ; De même pour la moyenne de 4.68 de la dimension « plaisir » du GE comparée à celle de 4.46 du GT obtenues lors du posttest.

Tableau 8 : Analyse du test t pour échantillons indépendants (GE et GT).

		t	df	p*. (bilateral)
Engagement	Prétest	3.144	64	.003
	Posttest	.547	64	.586
Respect	Prétest	-.270	64	.788
	Posttest	-1.569	64	.122
Confiance en soi	Prétest	.673	64	.503
	Posttest	1.046	64	.299
Plaisir	Prétest	.760	64	.450
	Posttest	2.001	64	.050
Attention	Prétest	1.315	64	.193
	Posttest	.315	64	.754

*p<.05

La seconde question de recherche avait pour but de comprendre le développement de la sensibilité interculturelle des apprenants partis en Erasmus selon qu'ils aient préparé (12 étudiants ; GEE) ou non (21 étudiants ; GTE) un Carnet de voyage. Pour ceci les moyennes obtenues à l'échelle de la sensibilité interculturelle au début (prétest) et à la fin (posttest) du semestre ont été calculées pour situer le niveau de sensibilité interculturelle des apprenants et le test de rangs de Wilcoxon a été effectué dans le but de comprendre s'il existait une différence significative entre ces deux moyennes.

Tableau 9: Moyennes obtenues par le Groupe GEE de l'échelle de sensibilité interculturelle au début et à la fin du semestre

Dimensions	N	Prétest		Posttest	
		$\bar{X}$	Ecart Type	$\bar{X}$	Ecart Type
Engagement	12	4.39	.22894	4.20	.28218
Respect aux différences culturelles		4.46	.31881	4.49	.38572
Confiance en soi		4.05	.54689	4.05	.34245
Plaisir		4.53	.41337	4.58	.58818
Attention		4.00	.56854	3.81	.38817
Sensibilité Interculturelle		4.31	.18577	4.24	.24754

Le tableau 9 nous indique les résultats de l'analyse descriptive du GEE. Contrairement à ce que nous nous attendions, le niveau de sensibilité interculturelle de ce groupe (Erasmus + Carnet de voyage) n'a pas haussé. Au contraire, même si leur niveau, proche de 5, reste élevé une baisse s'avère. Quant à l'analyse des cinq dimensions, les dimensions « engagement » et « attention » montrent une baisse de 0.19 points.

Tableau 10 : Résultats de l'analyse du test de rangs de Wilcoxon pour le GEE

	N	Rang moyen	Somme des rangs	p*.
Posttest- Prétest	Rangs négatifs	7 ^a	6.93	48.50
	Rangs positifs	5 ^b	5.90	29.50
	Ex aequo	0 ^c		
	Total	12		.455

a. Posttest < Prétest

b. Posttest > Prétest

c. Posttest = Prétest

p > .05

Les résultats du test de rangs de Wilcoxon (Tableau 10), qui permet de comparer deux moyennes appartenant à un seul groupe (ici GEE), indiquent qu'il n'existe pas de différence significative entre les moyennes obtenues au prétest et au posttest ($p > .05$) et que seuls cinq apprenants sur 12 ont amélioré leur niveau de sensibilité interculturelle.

Tableau 11: Moyennes obtenues par le GTE de l'échelle de sensibilité interculturelle au début et à la fin du semestre

Dimensions	N	Prétest		Posttest	
		$\bar{X}$	Ecart Type	$\bar{X}$	Ecart Type
Engagement	21	4.35	.36033	4.39	.24802
Respect aux différences culturelles		4.43	.37480	4.39	.46047
Confiance en soi		3.84	.67711	4.10	.62167
Plaisir		4.46	.34118	4.73	.34350
Attention		4.08	.50448	4.19	.37374
Sensibilité Interculturelle		4.24	.31105	4.32	.27893

Le tableau 11 nous indique les résultats de l'analyse descriptive du GTE. Selon ce tableau, le niveau de sensibilité interculturelle des apprenants partis en Erasmus a légèrement haussé ($\bar{X} = 4.24$ au début du semestre, $\bar{X} = 4.32$ à la fin du semestre). Il faut noter que ces derniers avaient déjà un niveau élevé avant de participer au programme Erasmus. A l'exception de la moyenne de la dimension « respect aux différences culturelles » montrant une baisse de 0.4 points, la moyenne des autres dimensions a augmenté. La moyenne de la dimension « plaisir » est la plus élevée.

Tableau 12: Résultats de l'analyse du test de rangs de Wilcoxon du GTE

	N	Rang moyen	Somme des rangs	p*.
Posttest- Prétest	Rangs négatifs	7 ^a	10.29	.131
	Rangs positifs	14 ^b	11.36	
	Ex aequo	0 ^c		
	Total	21		

a. Posttest < Prétest

b. Posttest > Prétest

c. Posttest = Prétest

*p<.05

Pour révéler l'existence ou non d'une différence significative entre les scores obtenus par le GTE à l'échelle de sensibilité interculturelle au début et à la fin du semestre nous avons eu aussi recours au test de rangs de Wilcoxon (Tableau 12). Les résultats de l'analyse ont montré qu'il n'existe pas de différence significative ($p>.05$) entre les moyennes obtenues au prétest et au posttest. Selon ces résultats 14 apprenants du GTE ont haussé leur niveau de sensibilité interculturelle et sept apprenants ont montré une baisse par rapport au début du semestre.

Par la suite, pour comprendre cette fois s'il existait une différence significative entre les moyennes du prétest et du posttest des deux groupes, nous avons eu recours au test de Mann-Whitney-U (Tableau 13).

Tableau 13: Résultats de l'analyse du test de Mann-Whitney-U

	Groupes	N	Rang moyen	Somme des rangs	p*.
Prétest	GEE	12	18.54	338.50	.488
	GTE	21	16.12	222.50	
Posttest	GEE	12	14.21	390.50	.208
	GTE	21	18.60	170.50	

p >.05

La comparaison des moyennes a montré qu'aucune différence significative existait entre les moyennes au début du semestre ($p>.05$) et à la fin du semestre ($p>.05$), même si, selon le rang moyen, le GEE a un niveau plus élevé sensibilité interculturelle au début du semestre et le GTE à la fin.

CONCLUSION

Les résultats de cette présente étude nous mènent à en conclure que ni le programme Erasmus, ni le carnet de voyage n'ont eu un effet vigoureux sur le développement de la sensibilité interculturelle des apprenants ayant participé à notre étude. L'évolution qui se montre est minime et se retrouve aussi chez

les apprenants du Groupe Témoin, c'est-à-dire chez ceux qui ont continué à suivre leur cursus universitaire dans le pays. Nous pensons, en fait, que ce qui a fait défaut ici, c'est que les apprenants, partis ou non en Erasmus, avaient déjà un niveau élevé de sensibilité interculturelle au début. Dans ce cas, peut-être aurait-on dû être à la recherche de volontaires présentant des niveaux plus faibles ou encore des étudiants issus d'autres départements ? Ceci aurait certainement permis d'énoncer des résultats plus attirants et plus analogues aux conclusions de nombreuses recherches relatives à l'influence des études à l'étranger sur le développement de la sensibilité interculturelle (Portillo, 2004 ; Engle et Engle, 2004 ; Paige, Cohen et Shively, 2004 ; Dyver, 2004 ; Tracy, 2005 ; Pourhadi, 2012 ; Bloom et Miranda, 2015). Dans ces études, les participants ont présenté une évolution forte et les chercheurs, outre l'effet positif des séjours à l'étranger dans le cadre des études, ont conclu que la durée d'étude affectait aussi sur la hausse de la sensibilité interculturelle. Ainsi une corrélation positive existerait entre la durée du séjour et la hausse du niveau de sensibilité : plus le séjour est long, mieux se développe la sensibilité interculturelle. Par ailleurs, à travers sa recherche menée avec des étudiants turcs de FLE partis en France via le programme Erasmus, l'un des résultats atteint par Aydınbek (2015: 139) est que, en comparaison au contexte de la salle de classe, « Un séjour à l'étranger offre de nombreuses opportunités pour comprendre et apprendre la culture cible ».

Néanmoins, en nous basant sur les résultats de notre recherche, nous pouvons quand même affirmer que les apprenants Erasmus ont pris du plaisir à interagir de manière interculturelle car leur niveau de « plaisir en interaction interculturelle » a considérablement haussé. Un autre enjeu s'est avéré en ce qui concerne la confiance en eux, facteur affectif important dont l'intervention est primordiale en apprentissage. Effectivement, il a été vu que l'entrée en contact avec les individus des autres cultures a haussé leur confiance en eux ; ce qui se comprend puisqu'ils ont été obligés, lors de leur séjour, à interagir avec des personnes d'autres cultures dans le pays d'accueil.

Cependant, le haut niveau de sensibilité interculturelle au début du semestre du Groupe Expérimental mais expressément du Groupe Témoin (groupe ayant continué à suivre le cursus universitaire dans le pays et présentant des caractéristiques similaires aux apprenants partis en Erasmus) au début et à la fin du semestre, nous a conduits à nous interroger sur les curricula des programmes de formations d'enseignants de Français, d'Anglais et d'Allemand Langues Etrangères de la Faculté d'Education où ils suivent leur formation. Après analyse, nous avons vu que dans chaque programme il existait des cours se rapportant, soit de par leur nom, directement à

l'interculturalité tel «Communication Interculturelle», soit de par leurs contenus et objectifs. Par exemple, le contenu et les objectifs du cours intitulé « La Musique dans l'Enseignement d'une Langue étrangère » montrent que ce cours vise à 'développer la tolérance culturelle et le respect envers les différences' ou bien ceux de « Séminaire pour la Communication Européenne » manifestent l'importance de l'acquisition d'une compétence de communication interculturelle. Dans d'autres contenus et objectifs encore il est fait maintes fois référence au développement de la tolérance envers les autres cultures et de la communication interculturelle, à l'importance de l'interaction interculturelle, à la sensibilisation envers les différences, à la conscience interculturelle. Enfin, il existe aussi des cours qui, comme le soulignent Byram et al. (2002 : 16), permettent de mettre en valeur dans la transmission de la dimension interculturelle, «l'élément le plus important [qui] est d'encourager à une analyse comparative avec la culture de l'apprenant ». Dans cette lignée les cours intitulés « Culture comparée I et II » mettent l'accent sur les similitudes et différences entre la culture maternelle et la culture cible, visent à discuter des raisons du choc culturel, s'intéressent au 'parler de Soi' et au 'parler de l'Autre' et incitent donc les apprenants à apprendre à rencontrer l'Autre. Par cette analyse des curricula, il est vu que l'intervention pédagogique réalisée à travers les trois programmes de formation d'enseignants de langue étrangère, l'objectif ne porte pas seulement sur l'acquisition chez les apprenants d'une compétence linguistique mais aussi interculturelle. Ceci pourrait donc expliquer le niveau élevé de sensibilité interculturelle chez les apprenants (en Erasmus ou non) ayant participé à la présente recherche. Certes, outre les cours, le mérite en reviendrait aussi aux enseignants/formateurs qui semblent mettre en pratique les contenus et objectifs fixés : ils réussissent donc « à rendre un univers inconnu plus familier et à faire apparaître le monde familier comme plus « étrange » » (Byram et al., 2002 : 21) et donc à établir un rapport d'altérité, de décentration et de découverte via des matériels pédagogiques adéquats.

Quant à l'utilisation du carnet d'un voyage qui est caractérisé comme étant un outil pédagogique pour la mobilité, nous avons vu que l'utilisation n'a pas répondu aux attentes car une partie de notre hypothèse était que son usage favoriserait le développement de la sensibilité interculturelle. Nous pensions que cet outil aurait un fort impact positif important sur les compétences interculturelles des apprenants et donc sur leur sensibilité interculturelle. Cependant, même si son impact n'a pas pu se faire ressentir à travers cette étude, ses atouts pour communiquer les découvertes et expériences, son appel à la créativité ne sont aucunement contestables ni réfutables tel le démontre bien Pascale Argod (2014). Après réflexions, notre raisonnement nous a porté à nous rendre compte que son évaluation qualitative aurait été plus avérée

et juste pour mettre au jour les acquis touchant à l'interculturalité plutôt que son usage en tant qu'intermédiaire pour évaluer quantitativement l'acquisition d'une sensibilité interculturelle.

Aussi, même si de cette étude les résultats atteints n'ont pas été ceux attendus, tout comme pour le carnet de voyage les atouts pour l'interculturalité de la mobilité ne peuvent être aussi contestés. La mobilité n'est pas chargée seulement d'une mission linguistique mais aussi d'une mission culturelle : elle permet aux apprenants de se sensibiliser aux différences culturelles, de rencontrer l'Autre et de réfléchir sur leur propre culture, de promouvoir le dialogue et la communication interculturels. A des niveaux plus ou moins forts, il va de soi que tout apprenant ayant participé à la mobilité revient dans son pays en ayant pris conscience de la dimension internationale du monde et en se portant davantage à distance de l'ethnocentrisme (Anquetil et Molinié, 2008).

En somme, dans ce monde où la globalisation gagne de plus en plus de terrain, une sensibilisation à l'interculturalité est un des enjeux importants pour la mise en place d'une compréhension mutuelle harmonieuse et dans ce contexte l'enseignant de langue étrangère en particulier se doit d'être « le relais nécessaire, le médiateur privilégié vers cette autre culture, celle dont il enseigne la langue et vers la sienne propre, celle dont l'enseignant lui-même est issu » (Gohard-Radenkovic, 2004 : 11). Cette médiation interculturelle n'est pas, comme le souligne Barthélémy (2007 : 140), « innée » mais « se construit, « se fabrique », donc s'enseigne, ce qui stipule une formation des enseignants adéquate, qui n'est toujours pas de mise aujourd'hui » car les enseignants/formateurs de langues étrangères sont généralement de formation linguistique et/ou littéraire et adoptent une approche culturaliste renforçant les stéréotypes avec des manuels ne tenant pas compte de la démarche interculturelle (Helaiss, 2018). C'est alors que se démontrent l'utilité et la justesse de la mobilité et tout autre outil pédagogique (carnet de voyage, portfolio européen des langues, autobiographie des rencontres interculturelles, journal de bord) venant l'accompagner et l'étayer afin de combler ces lacunes émanant notamment des acteurs de l'enseignement et afin de promouvoir chez les apprenants la réflexion interculturelle.

BIBLIOGRAPHIE

- Anquetil, M. et Molinié, M. (2008). Expérience Erasmus au Miroir de la Réflexivité : Penser et Construire les Acteurs Sociaux. Z. Geneviève, D. Lévy et C. Kramsch (Eds), dans *Précis du plurilinguisme et du pluriculturalisme* (83-87), Paris : Archives Contemporaines.
- Argod, P. (2015). Le Carnet de Voyage - Reportage Intermédia, Outil Pédagogique de la Créativité, M. Besançon, M. et T. Lubart (Eds.), dans *La Créativité de l'enfant: Évaluation et développement* (74-77), Bruxelles : Mardaga.
- Argod, P. (2014). Le carnet de Voyage - Reportage, Outil de Formation et d'Expertise pour la Mobilité Internationale, *Journal of International Mobility*, 2 (14), 25-43.
- Aydınbeğ, C. (2015). French Learners' Opinion about the Effect of Study Abroad Experience on Language Learning, *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5, 131-140.
- Barthelemy F. (2007). *Professeur de FLE : Historique, Enjeux et Perspectives*, Paris : Hachette.
- Bennett, M. J. (1993). Towards a Developmental Model of Intercultural Sensitivity, R. M. Paige (Ed.), dans *Education for the Intercultural Experience* (21-71), Yarmouth, ME: Intercultural Press.
- Bloom, M. et Miranda, A. (2015). Intercultural Sensitivity through Short-term Study Abroad, *Language and Intercultural Communication*, 15(4), 567-580.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem.
- Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Byram, M., Gribkova, B. et Starkey, H. (2002). *Développer la Dimension Interculturelle de l'Enseignement des Langues*, Strasbourg: Conseil de l'Europe.
- Byram, M., (2008). Consequences for the Training and Education of Teachers of Introducing 'Intercultural Competence' as an Objective of DaF, Schulz, R., Tschirner, E., (éd.), dans *Communicating Across Borders. Developing Intercultural Competence in German as a Foreign Language*, Munich: Iudicium Verlag.
- Chen, G.-M. and Starosta, W. (1996). Intercultural Communication Competence: A synthesis, B. Burleson (Ed.), dans *Communication yearbook 19* (353-383), Thousands Oaks, CA: Sage.

- Chen, G. M. and Starosta, W. J. (2000). The development and validation of the intercultural sensitivity scale, *Human Communication*, 3, 1-15.
- Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre Européen commun de Référence pour les Langues: Apprendre, Enseigner, Evaluer*, Paris : Didier.
- Dwyer, M. M. (2004). More Is Better: The Impact of Study Abroad Program Duration, *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 151-163.
- Engle, L. et Engle, J. (2004). Assessing Language Acquisition and Intercultural Sensitivity Development in Relation to Study abroad Program Design, *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 219-236.
- Formarier, M. (1992). Les Echantillonnages - Petites Révisions, *Recherche en Soins Infirmiers*, 31, 91-98.
- Fritz, W., Möllenberg, A. et Chen, G. M. (2002). Measuring Intercultural Sensitivity in Different Cultural Contexts, *Intercultural Communication Studies*, 11, 165-176.
- Garrido, C. et Álvarez, I. (2006). Language teacher education for intercultural understanding, *European Journal of Teacher Education*, 29, 163-179.
- Gohard-Radenkovic A. (2004). *Communiquer en Langue Etrangère : De la Compétence Culturelle vers des Compétences Linguistiques*, Berne : Peter Lang.
- Helaiss, A. (2018). L'Enseignant comme Médiateur Interculturel en Classe de Français Langue Etrangère en Arabie Saoudite, *Recherches en didactique des langues et des cultures. Les cahiers de l'Acedle*, 15(2). 7 Nisan 2019 tarihinde <https://journals.openedition.org/rdlc/3013> adresinden erişildi.
- Kelly, M., Grenfell, M., Allan, R., Kriza, C. et Mcevoy, W. (2004). *European Profile for Language Teacher Education: A Frame of Reference*, A Report to the European Commission Directorate General for Education and Culture.
- Küllü-Sülü, A. (2014). *The role of Native English Speaking Teachers in Promoting Intercultural Sensitivity*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Lázár, I., (2011). Teachers' beliefs about integrating the development of intercultural communicative competence in language teaching. Case studies of Hungarian pre- service English teachers, *ForumSprache*, 5, 113-126.
- Paige R.M., Cohen A.D. et Shively, R.L. (2004). Assessing the Impact of a Strategies-BBsed Curriculum on Language and Culture Learning Abroad, *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 253-276.

- Portillo M.-L. (2004). Intercultural Learning Assessment: The Link between Program Duration and the Development of Intercultural Sensitivity, *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 179-200.
- Pourhadi, T. (2012). *Impacts des Echanges Universitaires Internationaux sur les Etudiants de l'Université Lumière Lyon 2: Cap sur le Brésil*, Yüksek Lisans tezi, Lyon 2 Üniversitesi, Lyon.
- Sercu, L., Bandura, E., Castro, P. et al. (2005). *Foreign language teachers and intercultural competence. An international investigation*, Clevedon: Multilingual Matters Limited.
- Straffon, D. A. (2003). Assessing the Intercultural Sensitivity of High School Students Attending an International School, *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 487-501.
- Tracy, R. W. (2005). Exploring the Impact of Study Abroad on Students' Intercultural Communication Skills: Adaptability and Sensitivity, *Journal of Studies in International Education*, 9(4), 356-371.
- Windmüller, F. (2011). *L'Approche Culturelle et Interculturelle*, Paris: Belin.

NECİP FAZIL'IN TİYATROLARINDAKİ POETİKASI

Necip Fazıl's Poetics in His Theatre

Gönderim Tarihi: 04.11.2019

Kabul Tarihi: 08.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.659299

Bayram YILDIZ*

ÖZ: Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında müstesna bir yere sahip olan Necip Fazıl Kısakürek, daha çok şairliği ve şiirleri ile ön plana çıkmış ve tanınmış olmasına rağmen tiyatro, hikâye, roman, senaryo, hatıra vd. türlerde de eser vermiştir. Necip Fazıl'ın şiirden sonra en çok önem ve emek verdiği tür, "güzel sanatlar içinde bir zirve" olarak gördüğü tiyatrodur. On beş tiyatro eseri kitaplaşan Necip Fazıl, bu eserlerinin konusunu tarihî, sosyal ve güncel olaylardan almıştır. *Ahşap Konak*, *Siyah Pelerinli Adam*, *Yunus Emre*, *Püf Noktası* adlı eserlerinde bir şair tipiyle Necip Fazıl, şiire ve şaire dair görüşlerini dile getirmiş ve yeni şiiri eleştirmiştir. Yine eserlerinin bir kısmında şairane üslubunun belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülür. Bu çalışmada Necip Fazıl'ın yukarıda adı geçen tiyatro eserlerindeki şiire ve şaire dair görüşleri ve bu görüşleri poetikası ile karşılaştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Necip Fazıl, Tiyatro, Tiyatrolarında Şiir, Şair Kahramanlar, Poetika.

ABSTRACT: Necip Fazıl Kısakürek who has a unique place in republican era Turkish literature is well known with his poetry and poets, but he has also produced works in the fields of theatre, short story, novel, screenplay and memoir. The genre, which Necip Fazıl considered the most important and explained as 'a zenith among the fine arts' after poetry, is theatre. Therefore he put an exceptional effort in his theatre works. Fifteen of his theatre works has been published as books. Necip Fazıl choose themes of these works from historical, social and contemporary events of his time. In *Ahşap Konak*, *Siyah Pelerinli Adam*, *Yunus Emre* and *Püf Noktası* Necip Fazıl presented his views on poet and poem and criticized the new poetry through a poet main character. His poetic style surfaces in his theatre writings as well. In this article his views on poetry and poet and these views will be compared with his poetics.

Key Words: Necip Fazıl, Theatre, His Poetics in Theatre, Poet Characters, Poetics.

* Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi/ Necatibey Eğitim Fakültesi/ Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü/ Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, bayramyildiz@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6318-3997.

GİRİŞ

Necip Fazıl, ilk önce şairliği, şiirleri ve şiire dair görüşleriyle tanınır. Tiyatroya şair olarak tanındıktan uzun bir süre sonra başlar. Bu nedenle onun dünyaya şair gözüyle baktığı, olayları bir şair olarak gözlemleyip tetkik ettiği anlaşılır. Bu anlayış, onun “güzel sanatlar içinde bir zirve” olarak nitelendirdiği tiyatro eserlerine de yansımıştır. Tiyatro eserlerinin gücü de zaafı da düşünen bir şairin kaleminden çıkmış olmasıdır. Aynı zamanda Necip Fazıl, şiire ve şaire dair görüşlerini bazı tiyatro eserlerinde bir şair kahraman vasıtasıyla dile getirmiştir. Bu konuda dört tiyatro eseri ön plana çıkmaktadır: *Siyah Pelerinli Adam*, *Ahşap Konak*, *Yunus Emre* ve *Püf Noktası*. Çalışmanın giriş bölümünde Necip Fazıl’ın Poetika’sı ve tiyatro yazarlığı ve tiyatroya dair görüşleri iki alt başlık hâlinde incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise adı geçen dört eserde Necip Fazıl’ın şair ve şairliğe, şiire, Yeni Şiir’e ve cemiyet ile şiir ve şaire dair görüşleri tespit edilip Poetika’sı ile karşılaştırılacaktır.

Necip Fazıl ve Poetikası

Necip Fazıl, Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde, şiir sanatı üzerinde ısrarla duran, çeşitli yazıları ve mülakatlarıyla birlikte bu konudaki görüşlerini programlı ve kategorik bir şekilde poetika hâline getiren ender sanatçılardan birisidir. Batı dillerinden Latince veya İtalyanca şekliyle Türkçeye giren ve 1970’li yıllardan itibaren yaygınlık kazanan poetika kelimesini ilk kullanan da Necip Fazıl’ın kendi ifadesi ve Orhan Okay’ın tespitine göre Necip Fazıl’dır (Kısakürek 2009: 208; Okay 2004: 18; 2010: 90).

Poetika, genel olarak şiir bilgisi anlamına gelse de, kavram olarak “bir şairin/ yazarın şiir hakkındaki değer yargılarının ve teorilerinin bütünü”dür. Şiir konusundaki objektif, ansiklopedik ve tarihî gelişimiyle ilgili bilgiler kavramın dışındadır (Okay 2010: 90). Şiirin şekli, bu şeklin şiir için değeri, şiirin fonetik yapısı, şiirin dili, muhtevası, iç estetiği, şiirin ferdi ve sosyal karakteri, şiirin kaynağı, okuyucu ve eleştirmen karşısında şiir gibi birçok konu poetikanın konusunu oluşturmaktadır (Okay 2003: 62).

Cumhuriyet döneminde Necip Fazıl’dan önce, 1920-1940 yılları arasında Ahmet Haşim ve Orhan Veli poetikalarını yazmışlardır. Bu iki poetikadan ve diğer benzerlerinden Necip Fazıl’ın Poetika’sını farklı kılan iki farklı yön vardır. Bu yönlerden birincisi Necip Fazıl’ın Poetika’sının diğerleri gibi bir tepki poetikası olmamasıdır. Çünkü hem Ahmet Haşim hem de Orhan Veli, şiirlerine yapılan eleştirilere karşı, poetikalarında şiirlerini savunmuşlardır. Bir başka yön ise, diğerleri eleştiri konuları ile sınırlı kalırken Necip Fazıl’ın Poetika’sının daha değişik ve geniş olması, şiire dair birçok problemi ele almış ve işlemiş olmasıdır (Okay 2004: 139,141).

Necip Fazıl, Poetika'sını ilk kez 1946'da Büyük Doğu'da *İdeolocya Örgüsü* başlıklı yazı dizisi içinde parça parça yayımlamış, sonra *Sonsuzluk Keroanı*(1955) adlı şiir kitabına ve daha sonra da tüm şiir kitaplarının sonuna bir bütün hâlinde eklemiştir. Poetika'yı, şair ve şiirin özellikleri, şiiri meydana getiren unsurlar, şiirin hayatla, toplumla, devletle, dinle ve pozitif bilimlerle ilişkisi konusunda on dört bölüm hâlinde düzenlemiştir.

Poetika'nın "Şair" başlığını taşıyan ilk bölümünde Necip Fazıl, şairin sadece yaratılıştan bir kabiliyetle izah edilemeyeceğinden yola çıkarak onun yaptığı işin idrakine ve şuuruna varması gerektiğini belirtir. Şair, sanatı yalnız yapan değil, aynı zamanda onun üzerinde düşünen ve nedenini açıklayandır. Yoksa o "kuyruğuna basılınca inleyen hayvancıktan farksız"dır (Kısakürek 1987:471). Şairin idraki, sıradan idrakten üstündür ve bu emaneti hakkıyla temsil etmelidir. Bu yönüyle ilk bölümden itibaren Necip Fazıl şiiri mistik bir temele oturtmaya çalışır (Okay 2003: 65). Şair, madde, bitki ve hayvan basamaklarından sonra sıradan insanla Tanrı arasında bir yerdedir. Bu idrake memur şair, "üstün idrâk kıvamına erişemeyince, sadece kör ve sığ duygu planında kalınca, bir bölnlük, bir yersizlik, bir eksiklik arz eder." (Kısakürek 1987: 472). Yani şiir, duygu ile birlikte düşünceye de yol açmalıdır. Bu bölümden itibaren karşılaşılan esrar, büyü sır gibi akıl ile kavranması güç kavramlar, Poetika'nın mistik karakterinden kaynaklanmaktadır (Okay 2003: 66).

Poetika'nın ikinci bölümü şiir tariflerine ve şiirin çeşitli özelliklerine ayrılmıştır. Necip Fazıl, "çok eski ve pek çetin "olarak nitelendirdiği "Şiir nedir?" sorusuna Aristo'dan Valery'ye kadar yapılan tanımları, tam bir bütüne ulaşamadıkları için eksik bulur. Aristo, çağının diğer sanatları gibi şiiri de bir taklit olarak düşünmüştür. Valery ise Aristo'nun aksine şiirin anlaşılmaktan çok sezildiğini, bir tecrit sanatı olduğunu kabul etmiştir. Necip Fazıl'ın eleştirmesine rağmen bu iki poetikadan ikincisine daha yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Necip Fazıl' a göre şiir "mutlak hakikati arama işidir". Yalnız mutlak hakikat, alelade hakikat değildir. Bu şekilde hakikat kavramı metafizik bir anlam kazanır. Konunun sonunda "mutlak hakikat"ın Allah olduğu görülür. "Şiirde Usul" başlığını taşıyan üçüncü bölümde Necip Fazıl, şiir ile ilmin hakikati nasıl aradığına cevap vermiştir. Bu konuda şiir ile ilim arasındaki önemli farklardan biri teşhis(müşahhaslık, somutluk) ve tecrit(mücerretlik, soyutluk) konularında görülür. Her iki alanda da teşhis ve tecrit vardır. Necip Fazıl'a göre ilimde tecrit, teşhis içindir; pratik bir dış dünyada kullanmak ve faydalanmak içindir. Şiirde teşhis ise dış dünyaya ait malzemedir. Bu malzeme mücerret ifade için bir araçtır. Tecritle insanın iç dünyasını anlatması mümkün olur. Poetika'da önemli bir yer tutan tecrit ve teşhis konusunu dikkate alarak Orhan Okay (2003: 67), Necip Fazıl'ın şiir hakkındaki formülünü şu şekilde

açıklamaktadır: “Müşahhas bir plan üzerinde mücerret olanı işlemek, böylece şiirde müşahhas görünen her eşya ve her obje (ağaç, deniz, gökyüzü vs.) birer sembol değeri ve karakteri kazanmaktadır.”

“Şiirde Gaye”ye ayrılan dördüncü bölümde, “şiirin gayesinin mutlak hakikati aramak” olduğu tekrar hatırlattıktan sonra bu arama işinin ne kadar ince ve grift olduğunu ifade eder. Bu konu içinde Necip Fazıl, şiirin gayesinin ölçülü, kafiyeyle söz söylemek olmadığını, fakat ölçü ve kafiyeyle şiiri alelade laf tertiplerinden uzaklaştıran ölçüler olduğunu ifade eder. Ölçü ve kafiye şiir için gerekli, fakat yeterli olmayan unsurlardır. “Mutlak hakikat”ın yanında şiirin gayesi remzî ve sırî olmasıdır. Bu düşünce, şiirin bir sır sanatı olduğunu göstermektedir (Okay 2003: 68). Şiirin üçüncü gayesi ise “güzellik, ahenk, eda” gibi unsurlardır.

Poetika’nın beşinci bölümü “Şiirin Unsurları”na ayrılmıştır. Şiiri kuran iki temel unsur “his ve fikir”dir. Bunlar şiirde birbirinden kolayca ayırt edilemezler. Düşünce duygunun içinde eriyecek, duygu da düşünce ile zenginleşecektir. Düşünce yalnız başına sert ve kurudur, duygu ise hamdır. Bölümün sonunda Necip Fazıl’ın duyguya daha çok ağırlık verdiği görülür. Poetika’nın altıncı bölümü “Şiirde Kütük ve Nakış”a ayrılmıştır. Şiirin dokusu birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki unsurdan meydana gelir. Bunlardan birincisi beşinci bölümde anlatılan muhteva (kütük), diğeri ise bu kütüğün nakışı, yani şekli yapısıdır. Bu iki unsurun uygunluğu ve oranı şairin hangi gruba dâhil olduğunu gösterir.

Poetika’nın yedinci bölümü “Şekil ve Kalıp”a ayrılmıştır. Burada şekil ve kalp altıncı bölümdeki nakış karşılığı olarak kullanılmıştır (Okay 2003: 69). Necip Fazıl’a göre şekil ve kalıp şiirin vazgeçilmez unsurlarıdır. Şekil, mananın iskeletidir; fonksiyonunu yapmalı, fakat görülmemelidir. Şekil vardır ve gereklidir. Şekli küçümseyerek reddetmek acizlikten doğan bir kaçıştır. “İç Şekil” sekizinci bölümde anlatılmıştır. Orhan Okay’a (2003: 69) göre, ölçü ve kafiye dış şekle karşılık gelmekte, eda ise iç şekle karşılık gelmektedir. İç şekli açıklığa kavuşturmak için Necip Fazıl, eda ile birlikte “iç ahenk, iç mana, mizaç tavrı duygu hâli, mücerret ruh” gibi kavramları kullanır. Aruz ile hece ölçüsünü karşılaştırarak aruzun kısa ve uzun hecelerinin bir harmanı gibi gördüğü hece ölçüsü lehinde bir tavır takınır.

Dokuzuncu bölüm, “Şiir ve Cemiyet”e ayrılmıştır. Şiir uyuyan cemiyetin rüyasıdır ve toplumun güncel meseleleri ile değil geleceğe ait bazı sezgileri ile ilgilenmelidir. Poetika’nın son dört bölümü, dokuzuncu bölümde olduğu gibi şiirin estetik boyutunun dışında, daha önce anlatılanların tekrarı bilgileri içerdiği gibi “Şiir ve Devlet”te olduğu gibi tezat oluşturabilecek görüşler vardır.

Orhan Okay’ın (2010: 95) aşağıdaki değerlendirmesi Necip Fazıl’ın Poetika’sının önemini ve değerini ifade etmektedir:

“Son bölümlerde görülen bu tekrarlarla, belirsizliklere(belki çelişiklere) rağmen Necip Fazıl'ın Poetika'sı, bugün için de estetik değerini koruyan, en azından şiirle meşgul olanlar için, kabul edilmesi bir tarafa, üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken esasları ihtiva eden gerçek bir poetika özelliği taşımaktadır.”

Necip Fazıl ve Tiyatro

Necip Fazıl'ın “güzel sanatlar içinde bir zirve” olarak kabul ettiği tiyatro türünde ilk telif eserini vermesi, şiire başlamasından yaklaşık on beş yıl sonradır. *Tohum* yayımlandığında Necip Fazıl, edebiyat ve sanat çevrelerince bilinen, tanınan bir şairdir. Tiyatroya ilgisi, 1930'lu yılların Türk tiyatro ve sinemasının usta ve tanınmış sanatçısı Muhsin Ertuğrul'un etkisiyle başlar. İsveçli yazar Strindberg'in *Cehennem* adlı tragedyasını Türkçeye çeviren, 1927'de sahneye koyan ve eserin kahramanı Adolf rolünü oynayan Muhsin Ertuğrul'u seyreden Necip Fazıl, hem eseri hem de Muhsin Ertuğrul'un oyunculuğunu çok beğenir. Muhsin Ertuğrul'un teklifi üzerine bir hafta gibi kısa bir sürede, devrin işlenmekte olan konularından Millî Mücadele'yi konu alan *Tohum*'u yazar. Oyunu çok beğenen Muhsin Ertuğrul oyunu sahneye koyar, Ferhat rolünü de kendisi canlandırır. Tiyatro çevrelerinin ve eleştirmenlerin başarılı bulmasına rağmen oyun seyircinin ilgisini çekmez ve temsil kesilir (Kısakürek 2009: 9-11; 18-19; Okay 2003: 81-82). Bu hayal kırıklığından sonra Necip Fazıl, hem kendi tiyatrosunu hem de oyununu zıyan ettiğini düşündüğü Muhsin Ertuğrul'u kurtarmak için 1937 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda “Bugüne kadar vücuda getirdiğim eserlerim içinde en bağlı olduğum eser biliyor ve bildirmek istiyorum.” ifadeleriyle nitelendirdiği *Bir Adam Yaratmak*'ı kaleme alır. Muhsin Ertuğrul'un 1937 kışında sahneye koyduğu eser, hem sanat çevrelerinden hem eleştirmenlerden hem de halktan takdir görmüş, uzun süre kapalı gişe sahnelenmiştir (Kısakürek 2009: 15-17, 116; Okay 2003: 82-83; Karataş 2010: 343).

Bir Adam Yaratmak'ta yakaladığı başarı, Necip Fazıl'ı peş peşe tiyatro eseri yazmaya sevk eder. Fakat bu eserindeki başarıyı diğer oyunlarında bir daha yakalayamaz. 1938'de yayımlanan *Künye* sahnelenmez. *Sır*'ın tefrikasının durdurulması Necip Fazıl'ın tiyatro eseri yazma isteğini köreltir. *Nâm-ı Diğer Parmaksız Salih*'in yayımından (1949) *Reis Bey*'in yayımına kadar (1964), kendisinin “Tiyatro benim dindar tarafıma tahammül edemedi.” sözleriyle dile getirdiği yaklaşık on beş yıllık bir dönemde tiyatrodan uzak durur. İkinci tiyatro yazarlığı döneminde biri yarıda kalan on eser kaleme alır. Bu dönemin en dikkate değer eseri *Reis Bey*'dir. Bu dönemde kaleme aldığı eserlerden *Reis Bey* hariç diğerlerinde mesajı açık bir biçimde söylemeyi tercih eder (Kısakürek 2009: 108,162; Karataş 2010:344, 376).

Necip Fazıl'ın bugüne kadar on dördü kendi sağlığında, biri ölümünden sonra olmak üzere on beş tiyatro eseri kitaplaşmıştır. 1946'da yazmaya başladığı *Sır* ile 1960'ta yayımladığı *Kumandan* isimli eseri yarım kalmıştır (Karataş 2010:344). Son eseri *Püf Noktası* hakkında *Yunus Emre* adlı oyunun yazılmasına vesile olduğunu ve oyunu 1350 kez sahneye koyduğunu ve yine *İbrahim Et-hem*'i de 1300 kez sahneye koyduğunu ifade eden Abdullah Kars, Necip Fazıl'ın bu oyunu kendisi için yazdığını, eseri peşin olarak o gün için büyük para olan 20 000 liraya satın aldığını, henüz sahneye koyamadığını, ölmeden eseri sahneye koymak istediğini ifade eder (Sağlık 2005: 345-346).

Necip Fazıl'ın tiyatroya dair aşağıya alınan bazı görüşleri onun bu türe bakışını ve verdiği değeri göstermesi açısından önemlidir (Kısakürek t.y.a: 5-6)

“Ön tarafı açılır- kapanır bir mikâp içinde hayatı yakalamak... Kapana kıştırır gibi... Tiyatro budur.”

“Bana sorarsanız beşerî keşiflerin en büyüğü olarak tekerleği gösteririm. Sanat şekilleri içinde bence en büyük keşif tiyatro... Tekerlek, nasıl bilinmeyen mesafeler üzerinde sonsuz bir dönüşse, tiyatro da, durmayan zamanın mikâp biçimi bir kavanoz içinde bütün madde ve hareket kadrosıyla dondurulması...”

“İster derinliğine doğru insan, ister bu insanla beraber sığınağına doğru cemiyet dâvasında, gayeli ve gayesiz, fakat kelime ve hareketlerin mimarı her sanatkâra imparatorluk tacı tiyatrodadır. Hele yeni insanla beraber cemiyet yoğurucusu, fikirci ve aksiyoncu sanatkâr, o pınardan başka hiçbir kaynakta susuzluğunu gideremez. (Tez)in lâf olmaktan çıkıp büyü olduğu yer, işte o esrarlı dört köşe...”

Necip Fazıl'ın tiyatroya bu kadar değer vermesinin ve onu önemsemesinin nedeni düşüncelerini geniş kitlelere duyurma isteğidir. Tiyatro buna en çok fırsat veren türdür. Bu yönüyle onun oyunları tezli tiyatro türüne girer. Fakat tezlerini, teknik içinde eritmeye çalışır. Şiirinde çok soyut olarak hissedilen ve belirsiz bir karakter gösteren korku, dehşet, sıkıntı, vehim, şüphe, yalnızlık gibi duygu ve temalar, tiyatrolarında kahramanların şahsında somutlaşır (Okay 2003:84-85). Bir konuşmasında söylemiş olduğu şu sözler bu durumu açıklar niteliktedir (Kısakürek 2009:169):

“Tiyatro içtimâî davada en büyük bir vaaz kürsüsüdür. Aynı şairi her yerde bulacaksınız. *İdeolocya Örgüsü*'nde o şairin tefekkürü vardır. Şiir kitabında tahassüsü vardır. Tiyatro çok enteresan Batılı bir keşiftir. Hayat donuyor, o çerçevenin içinde. Dondurulmuş bir hayat. Orada da benim davamın şahıslara intikal etmiş, entrikaya intikal etmiş, vakaya intikal etmiş şekli vardır. Bunlar hep benim sanatımın müştaklarıdır.”

Necip Fazıl'ın tiyatrolarında işlediği konuların şiirleriyle doğrudan ilgisi vardır. Bunlar, günah duygusu, vicdan azabı, kader ve irade, akıl-duygu-sezgi ilişkileri, madde ve ruh mücadelesi, bilinmeyenin araştırılması, aklın sınırlarının zorlanması, her şeyin ötesinde bir sır bulunduğu inancı gibi metafizik ve psikolojik problemlerdir. Bu konulardan hareketle Necip Fazıl'ın Avrupa edebiyatının ünlü tiyatro yazarlarından İbsen, Strindberg ve Maeterlinck'ten etkilendiği ileri sürülmüştür. Orhan Okay, doğrudan veya Muhsin Ertuğrul etkisiyle bunun mümkün olabileceğini, fakat onun tiyatrolarında olay, mekân ve kahramanların tamamen yerli olduğunu, olayları yerli motiflerle işlendiğini belirtir (Okay, 2003: 84-85).

Necip Fazıl'ın tiyatro türüne verdiği önemi eserlerine yansıttığını, şiirlerini kurarken gösterdiği titizliği gösterdiğini söylemek zordur. Tiyatro eserlerine yapılan eleştiriler, özellikle bazı eserlerinin teknik açıdan zayıf olması ve eserlerinde kullanmış olduğu dil üzerinedir. Bu eleştirilerin yapılmasında da Necip Fazıl'ın tiyatroyu düşüncelerini geniş kitlelere ulaştırmak için bir araç olarak görmesinin etkisi büyüktür. İnci Enginün (2001: 164)'ün bu konudaki eleştirisi yeterince fikir vermektedir:

“Eserleri oynandığı zaman büyük gürültüler kopartmış olan Necip Fazıl Kısakürek gerçek bir tiyatro yazarı değildir, birçok şair ve gazeteci yazar da görüldüğü gibi söze ağırlık verir. Onca önemli olan savunduğu tezdır, fakat şair-yazar eserlerinde çok çarpıcı, düşündürücü imajlar bulur ve onları bazen lirik bazen de didaktik olarak işler. Benzerleri hâlâ günümüzde de yazılmakta olan ve derinlikten uzak nice eserlerin yanında, onun eserleri uyandırdığı çağrılarla yönetmenlere büyük fırsatlar tanıyabilir. Necip Fazıl'ın tiyatro yazarlığındaki en büyük eksikliği çatışmaları oluşturacak zıt güçlere yer vermemesidir. Karşıt güç hep sahne dışı bir yerlerdedir. Bu eseri sonu gelmez söz yığımına çevirmektedir.”

Turan Karataş (2010: 378) ise Necip Fazıl'ın tiyatrolarının bir ikisi hariç, vasatın üstünde, “eşiği geçmiş” eserler olduğunu, birinci sınıf bir eser olan *Bir Adam Yaratmak*'ın onun bu düzeyde eserler ortaya koyabileceğini gösterdiğini, fakat her zaman kendine güveni yüzünden düşündüklerini bir an önce iletme, duyurma kaygısıyla edebî kıymeti az, didaktik sayılabilecek örnekler ortaya koyduğunu ifade eder.

NECİP FAZIL'IN TİYATROLARINDAKİ POETİKASI

Şair ve Şairlik

Necip Fazıl'ın tiyatro eserleri arasında şair ve şairliğe dair en çok bilgi ve görüş 1949 yılında tek perde olarak kaleme aldığı *Siyah Pelerinli Adam*'da vardır. Metin kısmı otuz iki sayfadan ibaret, tiyatro tekniği ve dili açısından çok zayıf

olan oyunu Necip Fazıl 1976 yılında kendisiyle yapılan bir röportajda “en bağılı olduğum manâda, oynanmasından ziyade okunması için kaleme aldığım” eser olarak nitelendirir (Kısakürek 2009: 108).¹

Oyunun konusu, inanmış genç bir şairin bir pansiyonun çatı katındaki fakir odasında dört farklı kılıkla karşısına çıkan Şeytan’la mücadelesinden galip çıkmasıdır. Bu mücadele Şair’in kendi nefsiyle yapmış olduğu bir mücadele olarak da değerlendirilebilir. Eserin başında yönetmene hiçbir yorum imkânı bırakmayan ayrıntılı oda tasviri, Şair’in verdiği mücadelenin büyüklüğü hakkında fikir vermektedir (Kısakürek t.y.a:13):

“Fakir bir pansiyon odası... Genç bir şair, saçları dağınık, iki büklüm, masasına eğilmiş, çalışmakta... Elinde kalem, önünde birbirine geçmiş kâğıtlar, karışık bir kitap yığını... Masada yeni yakılmış bir mum... Alçak bir somya üzerinde, içinden çıkıldığı gibi kalmış, allak bullak bir yatak... Yatağa bitişik küçük masada, bir bardak tortulu su ve bir çalar saat... Eski bir konsol... Konsolun bir çekmecesine yana kaçmış tarzda açık... Açık çekmecedeki yorgun bir gömlek sarkıyor... Konsolün üstünde bir küflü ayna... Aynanın kenarında eski zaman kartpostalları... Orta yerde bir gaz sobası... Gaz sobasının isli penceresinde hafif bir alev dili... Duvarlarda, pansiyon sahibi Rum kokanasının gençliğine ait fotoğraflar... Odanın tavan arasında olduğu, iki küçük ve eğri pencereden belli...”

Oyunda iki kahraman vardır: Şair ve Şeytan. Şeytan, oyunda Bir Ses, Siyah Pelerinli Adam, Kadın, Kambur ve İskelet olarak okurun/seyircinin karşısına çıkar. Şair, Necip Fazıl’ın ideal şair tipinin karşılığı gibidir; hem sözleri hem davranışlarıyla Necip Fazıl’ın oyundaki temsilcisidir. Necip Fazıl’ın Şair’e özel bir isim vermemesi, oyunun iki kahramanından birisi olması ile açıklanabileceği gibi, tüm şairleri Şeytan’la mücadele edebilecek “üstün idrak sahibi kişiler” olarak görmesi şeklinde de yorumlanabilir. Üstün bir idrâke sahip, alelade insanla Tanrı arasındaki insandan da beklenen bu olsa gerektir.

“Diğer insanlar gibi kendine bağlamak, kul köle etmek isteyen Şeytan, Şair’i “meçhûlün âşığı” olarak tanımlar (Kısakürek t.y.a: 14). Eserin tamamında Şeytan’ın Şair’in ruhunu ve imanını almak için söylediği bazı sözler, Şair’in kimliğini ve şairliğin ne olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Şair kendini

¹ Necip Fazıl, “hayatımın en büyük hadisesi” olarak nitelendirdiği ve her daim hatırlattığı Seyyid Abdülhakim Arvâsî ile tanışmasını ve bu tanışma sonrası yaşadığı dönemi “büyük veliden aldığım ilham ve peşinden geçirdiğim ölüm ve cinnetten aşırı ruhi buhran, bana yeni bir devir açmış, her zaman ruhçu sahada gezinmiş olan sat’atımı yüzde yüz Allah’a bağlamış” ifadeleriyle dile getirmektedir (Kısakürek 2009: 67). Siyah Pelerinli Adam, Necip Fazıl’ın bu dönemde yaşadığı buhrandan önemli izler taşımaktadır. Oyunda, Şeytan’ın İskelet kılığında gelip vasıflarını söylediği “ Sana vaktiyle üç tane oyuncak yapmıştım. Biriyi oynarken ne kadar kitabın varsa kaldırdın, ateşe attın, sonra yanan ellerinle onları sobadan çekip çıkardın. Hatırlıyor musun?” sözleriyle (Kısakürek t.y.a 35), O ve Ben adlı otobiyografik eserinde (Kısakürek 2007: 108) anlattıkları bire bir örtüşmektedir.

bu anlamda pek fazla tanımlamaz. Şair, “Her şeyi, her şeyi isteye isteye her şeyden mahrum”, “istemek için doğan, bulamamak yüzünden ölecek” olan, “bulunmayacak şeyi isteyen”dir: “Dünyaların görmediği kadını, lisanların bilmediği cümleyi, kasaların almadığı serveti başbuğların tatmadığı nüfuzu istiyorsun. Bunlar da hiçbir şey değil... Sen bilmek istiyordun, felâket orada ki bilmek istiyorsun.” (Kısakürek t.y.a:18-19). Bu ifadelerin Poetika’da şairlerden beklenenlerle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Bilmek, yani “mutlak hakikati aramak” sıradan insanların yapabileceği bir iş değildir. Bunu ancak, “gözcüler, işaret memurları ve kılavuzlar” yapabilir.

Şeytan’ın bütün eleştirilerine ve kışkırtmalarına rağmen Şair’in vermiş olduğu cevap şairlerin asıl gayesinin “mutlak hakikati”, yani “Allah”ı aramak olduğunu bir kez daha gösterir: “Ben günübürlük varlıklar çerçevesinde mahrum olmaktan büyük malikiyet tanımıyorum. Onlara malik olmak kudretim arttıkça mahrumluğum derinleşiyor. Mahrumluğum derinleştikçe, hiçi ve hepi buluyorum. Hepi, yani Allah’ı...” Şair aradan hiçi, yani Şeytan’ı kaldırdıktan sonra, tamamen “kurtuluş” a erecektir. Bunun için Şair içgünlü bir fıçı içinde yaşamakta, ıstırap çekmekte, her zamankinden daha muhtaç olmasına rağmen hiçbir şey istememekte, “onun elini uzatacağı anı beklemekte” dir (Kısakürek t.y.a: 21-22).

Şeytan, daha sonra Şair’in imanını bir kadın kılığında almaya çalışır, kendini “İşte o hayalin hakikatini getirdim.” diyerek takdim eder. Şair, bir ara nefesine uyup kadının yanına yatağa girmeye kalksa da bu imtihandan da başarıyla çıkar (Kısakürek t.y.a: 23-28). Şeytan, bir sonraki aşamada Şair’in karşısına “Allah’ın koğulmuşu” bir Kambur Yahudi olarak çıkar. Çünkü o “şehrin en parasız insanları” olan Şair’i “iki avuç dolusu” elmasla kandırmaya çalışacaktır. Şair, maddî anlamda büyük sıkıntılar çekmesine, rağmen ruhunu şeytana teslim etmez; Şeytan’ın uzak bilinmez bir gelecek peşinde koşmaktansa bugünü, anı yaşama teklifini kabul etmez; bazı zaafı, vehimleri olsa da tek hakikat olan Allah’tan uzaklaşmaz, ona bir kat daha yaklaşır (Kısakürek t.y.a: 28-34)

Şeytan, daha sonra İskelet kılığında Şair’e imanı karşılığında “Hâkimiyet ve Devlet”i vaat eder. Bu vaat karşısında Şair, Allah’a sığınır (Kısakürek t.y.a: 43): “Şiirim, onun saklambaç oyunu... Cemiyetim, her noktada onun merkezi etrafında çizilmiş dairelerin hendesi... Nizamım, onun, parmakla sayılmaz ve gözle görülmez keyfiyetinin ölçüsü...” Bu ifadelerden Necip Fazıl’ın tasvip ettiği şairin sarsılmaz bir imanla Allah yolunda yürüyen, zorluklardan yılmayan, Şeytan’ın vesveselerine aldırmayan, durmadan Allah’ı arayan Poetika’ında da yer bulan biri olduğu anlaşılmaktadır. Eser boyunca, Şair olarak konuşan, Şeytan’la mücadele eden kişinin Necip Fazıl’ın kendisi olduğunu söylemek mümkündür. Necip Fazıl; Şair’in şahsında Şeytan’a karşı koymuş, ona meydan okumuştur.

Şeytan'ın Şair'i aşağılamak, hor görmek, yolundan döndürmek için kullanmış olduğu şu ifadeler de dikkat çekicidir: "Akılsız şair, fikirsiz şair, miskin şair, kafiyelerin aptalı, biçare şair, aptal, kelimelerin hokkabazı, vehim ekmeğinin oburu, şerefsiz sanatkâr...". Bu ifadelerin Şeytan tarafından söylenmesi Şair'i ve yaptığı işi bir kat daha anlamlı kılmaktadır.

Necip Fazıl'ın tiyatro eserleri arasında *Yunus Emre*, şairlere dair bilgi vermesinden ziyade *Siyah Pelerinli Adam*'da sadece Şair sıfatıyla karşımıza çıkardığı ideal şair tipinin ete kemiğe bürünmüş bir timsalini göstermesi açısından önemli olan, büyük Türk şairi Yunus Emre'nin bilinen menkıbevi hayatını genel hatlarıyla anlattığı üç perdelik oyunudur. Yunus Emre'nin tiyatro tekniği açısından Necip Fazıl'ın zayıf oyunlarından birisi olduğunu söylemek mümkündür. Oyunda şaire ve şiire dair çok fazla görüş, bilgi olmamasına rağmen Yunus Emre'nin şiirlerinden bol bol örnekler verilerek- Bu şiirlerden bir kısmının Yunus Emre'ye değil, âşık Yunus'a veya diğer şairler ait olduğu tespit edilmiştir (Karataş 2010: 365).- Yunus Emre'nin şahsında ve şiirleriyle ideal şair ve şiiri nasıl olmalıdır sorusuna cevap verildiği söylenebilir.

Oyunda, Moğol istilasından kaçarken diğer aile fertleri Moğollar tarafından katledilen, , "kefeni bir dilencininkinden farksız, ... bir zamanlar sırma kaftan giyen" bir beyin oğlu olan Yunus Emre'nin ölümsüzlüğü araması ve Taptuk Baba sayesinde bulması anlatılır. Yunus Emre, bir köy girişindeki mezarlıkta rastladığı Derviş'e ölümsüzlüğe nasıl ulaşılabileceğini sorar. Derviş, "Bey kılığı içinde, bey sorgucu altında" ölümsüzlüğün aranamayacağını, "yalın ayak, başı kabak" ararsa "belki bulabileceğini", ek olarak da "Mezarlığı olmayan köyü, dışında değil, içinde arayacaksın! Diyelim ki onun ismi erenler köyü... Ona dışındakilerden yol sorma, içindekilerden sor!" diyerek ölümsüzlüğü kendi içinde araması gerektiğini söyler. Yunus'un "İçime saplanacak olursam bir daha çıkamam. İçim ölüm dolu, karanlık dolu..." sözlerine karşılık Derviş, "İçine saplan, içine saplan! Karanlığa daldıkça dal, daldıkça dal! Tam dibe varacağın zaman nuru bulacaksın!" der (Kısakürek t.y.b: 17-18). *Siyah Pelerinli Adam*'da, Şair'in başta maddî anlamda olmak üzere her konuda büyük bir yoksunluk çektiği görülmüştü. Bu oyunda da Derviş'in Yunus Emre'den ilk isteği maddî unsurlardan arınması gerektiğidir. *Siyah Pelerinli Adam*'da açıkça tasavvufî bir vurgu olmamasına rağmen her iki oyunda da bu durum dikkat çekmektedir.

Erenler köyüne varan Yunus Emre, bazı engelleri aşarak (Ölüm, Visal-i serî, Aşk, Mürşid) Toptuk Baba'ya ulaşır. Yunus Emre'yi "has evlatlık" a kabul eden Taptuk Baba, ondan kırk gün çile doldurmasını (her gün oruçlu, akşamları sadece su ve ekmekle iftar) ister. Çilenin son günü, kendisini Taptuk Emre'nin kızı Fatma olarak tanıtan kadın sesine hücresinin kapısına açan Yunus Emre, karşısında Siyahlı Adam kılığında nefsinin görür ve onunla mücadele eder ve

mücadelesinde başarılı olur(Kısakürek t.y.b: 42-48). *Siyah Pelerinli Adam*'la Yunus Emre bu mücadele konusunda da benzerlik gösterir. Dikkat çekici olan her iki şairin de kadın konusunda az da olsa zaaf göstermiş olmalarıdır. Otuz yıl dergâha odun taşıyan Yunus Emre, Taptuk Baba'nın "Oldun artık, Yunus piştin! Yaş olmaktan çıktın! Kupkuru bir dal gibi, sessiz, çatırtısız, şikâyetsiz, zahmetsiz yanabilirsin" sözüyle ölümsüzlüğe ulaşmış olur (Kısakürek t.y.b: 66). Yunus Emre'nin "mutlak hakikat" olan Allah'a ulaşmak için "memuriyetini bizzat şuurlaştırmış, üstün idrâk kıvamına erişmiş"tir.

Necip Fazıl'ın bu iki oyunundaki şairlerden çok farklı bir şair tipiyle Osmanlıdan Cumhuriyet'e üç nesil arasındaki çatışmayı işlediği *Ahşap Konak*²'ta rastlanır. Oyun, tezli bir oyun olmasına rağmen Necip Fazıl'ın her anlamda başarılı oyunlarından biridir. Üç katlı, beyaz boyalı, ahşap konağın her bir katında farklı bir nesil yaşar: Son katta dede Recai ve eşi Hacer Hanım, orta katta Recai'nin kızı Belkıs ve alt katta Belkıs'ın oğlu Yüksel ve kızı Aysel kalmaktadır. Yüksel hariç, orta kat ve alt kattakilerle Recai ile ciddi değer çatışması içindedir. Aysel, konağın alt katında sık sık eğlence partileri verir. Bu partilerin müdavimlerinden biri de Genç Şair'dir. Necip Fazıl, Genç Şair sayesinde devrin şiir zevkini ve bu zevki ortaya çıkaran şairlerden birini seyirciye/okura tanıtma ve bu konudaki görüşlerini dile getirme fırsatı bulur. *Siyah Pelerinli Adam*'da olduğu gibi bu oyunda da şairin bir adı yoktur. Bunda oyunun aslî karakterlerinden biri olmamasının etkisi olduğu gibi, özellikle "Genç Şair" olarak verilmesinin Necip Fazıl'ın bu neslin şiir anlayışına karşı olan olumsuz tutumunu göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü oyunda başka şair de olmadığı için *Siyah Pelerinli Adam*'da olduğu gibi sadece "şair" demesi de yeterli olacaktır.

Oyunda, Genç Şair'le daha oyunun başında Yüksel'e karşı cephe oluşturan gençlik korosunu yönetirken karşılaşılır. Koro hâlinde kendisiyle eğlenenlerin başını çeken "Genç Şair"e, Yeni Şiir ve şairler hakkında Necip Fazıl'ın oyundaki sözcülerinden biri olan Yüksel, "mide gurultusu şairi" diye seslenir (Kısakürek t.y.c: 19). Bu ifadelerden Necip Fazıl'ın Genç Şair'den hiç hoşlanmadığını göstermektedir. Recai'nin Genç Şair'e hitaben sorduğu "Şair kelimesinin yeni Türkçesi nedir?" diye sorması ve ondan "Ozan" cevabını almasından Necip Fazıl'ın bu dönemde kullanılan dili de benimsemediği anlaşılır (Kısakürek t.y.c: 24). Genç Şair, oyunda neslinin sözcüsü gibidir. Recai'ye karşı "Büyük anneleri gibi kargalara mı benzesin, yeni yetişenler?" sorusu, Genç Şair'in başta giyim kuşam olmak üzere kültürel konulardaki tutumunu göstermektedir (Kısakürek t.y.c: 27). Genç Şair'in okuduğu şiir, Yeni Şiir anlayışını göstermesi açısından önemlidir (Kısakürek t.y.c: 69-74). Genç Şair, nesil çatışması konu-

² Nesil çatışması, Türk roman ve hikâyesinde sıkça işlenen bir konu olmasına rağmen Ahşap Konak da Necip Fazıl'ın hayatından izler taşımaktadır. O ve Ben adlı otobiyografik eserinde anlattığı bazı olay ve kişiler ile bire bir benzerlikler vardır (Kısakürek 2007: 76, 91).

sunda da “eski solmaya, yeni de ışıldamaya memur” diyerek devrin hâkim anlayışını ve eskinin yeninin önünde duramayacağını ifade eder (Kısakürek t.y.c: 81). Necip Fazıl, bu gerçeği kabul etmese de Genç Şair’in ağzından seyirciye/okura iletir. Necip Fazıl’ın Poetika’sında Genç Şair’in bir yerinin olduğunu söylemek zordur. “Ulvi idrâk memuriyetinin mazharı” olmaktan çok uzaktır. Yalnız bunlar, “şair kalabalığının yüzde doksan dokuzudur”lar.

Necip Fazıl’ın şiire ve şaire dair görüşlerine yer verdiği diğer bir eseri, ölümden sonra gün yüzüne çıkan ve yayımlanan dört perdelik *Püf Noktası*’dır. *Püf Noktası*, teknik, özellikle de dil açısından başarılı bir oyundur. Oyunda, “olamadığı için ölmek isteyen” şair Recep Kafdağlı’nın bir gün hayatın “püf noktası”nı keşfetmesiyle değişen hayatı ve bir tesadüfle bu hayattan vazgeçmesi anlatılır. *Püf Noktası*, aslında, Recep Kafdağlı’nın şahsında sadece şairlerin değil, “gerçek sanatkâra bir lokma ekmeği çok gören cemiyet” içindeki tüm sanatkârların hayat hikâyesidir.

Oyun, *Siyah Pelerinli Adam*’ın mekânına benzer bir çatı katında Recep Kafdağlı’nın başarısız intihar girişimi ile başlar. Bu, onun ilk intihar girişimi de değildir. Arkadaşları müzisyen, ressam ve gazeteci Sîret’in gözünde pek itibarı yoktur: O, “Şiirde, hayatta, her şeyde sahtekârların sahtekârı Bay Recep Kafdağlı”dır (Kısakürek t.y.ç: 15). O, aynı zamanda, “evvela kendini kandıran, sonra da başkalarını kandırmayı sanat edinen âdi bir hokkabaz”, “acizini kuvvet diye satan bir istismarcı”, “kendini insanüstü gören bir çılgın ve yüzüstü mü yüzüstü...”, “fikir cambazı”, “laf cambazı”dır. Recep Kafdağlı’nın kendisini tanımlamak için söylediği şu sözler düşünülen, hisseden bir şairin acımasız cemiyet içindeki yerini ifade etmektedir (Kısakürek t.y.ç: 24).

“Recep- (Ağlar gibi) Ah! Beni bana döndürme. O zaman bütün yelkenlerim suya iner. Bakın ben neyim. (Melodramatik ton)Ben, mevsimle boyunca dilimle, kafasından yakalamaya çalıştığım kızı, bir anda hurdacının ayaklarına kaydırıran;(Durak)pinti kitapçıdan kâğıdını getir de eserini basalımdan başka cevap alamayan, (Durak)bir depo içinde tek lokmadan midesi tok cücelere maskaralık eden, (Durak)her sabah ayna karşılarında suratını düzenleyen; bilmek için ağlaya ağlaya yanaklarını cırmıklayan, (Durak) sıfırla yüz derece arasında zikzaklar çizici şahsiyet ibresini bir türlü yerine oturtamayan; (Durak)bir türlü akıntıya uyamayan, hep ters giden, taş aralarında sıkışıp kalan.”

Bu ifadelerden Recep Kafdağlı’nın Poetika’daki şair ve şairlik anlayışından çok uzak olduğu, hayatın zorlukları ve cemiyetin acımasızlığı karşısında gerçek bir şair kimliği gösteremediği anlaşılmaktadır.

Oyunun başlarında Recep ve Sîret şiirleri üzerine konuşurlarken Necip Fazıl’ın Recep’e söylediği ve küçük bir değişikliklerle Poetika’nın birinci bölümü-

nün ilk sözü olan “Ben, arıların bal yapması gibi, hiçbir şey izah etmem. Sadece eserimi veririm.” sözü aslında Poetika'nın yine şairle ilgili bölümünde yer alan diğer görüşleriyle çelişkili olduğunu söylemek mümkündür (Kısakürek t.y.ç:18). Şu örnek bu konuda yeterli olacaktır: “Şair ne yaptığının yanı sıra, niçin ve nasıl yaptığının ilmine muhtaç ve üstün marifetinin sırrına müştak bir tılsım ustasıdır.”

Recep Kafkağlı sanata ve sanatkâra karşı duyarsız bir toplumda çektiği sıkıntılarla gerçek bir sanatkâr portresi çizer. İntihara olan meyli, inanç noktasındaki zaafı, günübürlük yaşayışı, yarın tekrar bulunduğu noktadan çark etmeyeceği noktasında güven vermemesi gibi nedenlerle Necip Fazıl'ın ideal şair tipi olduğunu söylemek ise zordur.

Şiir

Necip Fazıl'ın incelenen tiyatro eserlerinde şiire dair görüşlerinin şairlere dair olan görüşlerine göre daha az olduğu söylenebilir. *Siyah Pelerinli Adam*'da Şair, “Şiirim, onun saklambaç oyunu...” diyerek şiirinin “mutlak hakikati aramak” yolundaki çabası olduğunu ifade etmektedir (Kısakürek t.y.a:43).

Şeytan, İskelet kılığında ruhunu teslim almaya çalışırken Şair'e “Yaşarken kendi devletini kurmayı... Milyonlarca insana bir şiirin âhengini vermeyi” vaat eder (Kısakürek t.y.a:40). Bu ifadelerden şiirin bir ahenginin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu da Poetika'nın özellikle altı, yedi ve sekizinci bölümleri ile uyumludur. Şeytan, yine İskelet kılığında Şair'i aldatmaya çalışırken şaire zamanın, lisanın ve mekânın oyuncağı olduğunu söyler ve kelimelerin sınırlı olduğunu ve şairi de bu sınırlar içine hapsettiğini belirtir. Şiirin malzemesi olan dile dair verilen bu bilgiler, şiir konusunda düşünen herkesin ilgi alanına girmektedir (Kısakürek t.y.a:36):

“Dünya ne kadar kelime varsa hepsi sayılı, bunların da bütün nispetleri ölçülü... Bir yazında ahmakça çözmeğe çalıştığın bu sır, en korkunç bir deli saçmasından, en girift ilim nazariyesine kadar, bütün kelime terkiplerinin, evvelden malûm, önceden mevcut, hudutlu, dışına çıkılması imkânsız şeyler olduğunu belli etmedi mi sana?”

Yunus Emre'de şiire dair bir yerde bilgi vardır. Taptuk Baba'nın kızı Yunus Emre'nin eşi Fatma'nın “Gene şiir mi söylüyorsun?” sorusuna Yunus Emre'nin “Boncuk dizer gibi kelimeleri sıralıyorum.” cevabı Yunus Emre'nin şiirini öz bir biçimde açıklar (Kısakürek t.y.b:56).

Dört tiyatro eseri arasında şiire dair dikkat çekici bilginin bulunduğu oyun *Ahşap Konak*'tır. Oyunda Genç Şair'in söylediği şiir üzerinden Necip Fazıl, karşı olduğu, şiir anlayışıyla tamamen zıt olan Yeni Şiir'e en ağır eleştirisini yapar.

Bu eleştiri metin dikkatli bir şekilde okununca, aslında, Yeniciler üzerinden toplumsal bir eleştiri olduğu da anlaşılır. Oyunda yer alan şiir şöyledir (Kısakürek t.y.c:70-73):

“Mushil aldım: Kafiye!
Vezin mi dedin?
Kanalizasyonda ondülasyon...
Şu ki, mantık:ü
Zenci bacının gözleri gök mavi..
Sen göğü tepende ara!
Ben ayağımın dibinde buldum!
Kınalı koçun ölü gözünde!

Bir yanda da parmak sayan cüceler,
Tatlı yârim, nazlı yârim; heceler.
Of efendim, of aman!
Sevişen sineklerde hürriyet...
Hürriyet şarkısı söyler esir papağan;
Dil döker, kurum kurum...

İdeal: Rüyada gerdek!
Şekil: İçi boş petek!
Tuttuysa kafiye, vezin,
Bana ne gerek

Yaşasın tek heceli emirler:
Yak, yık, yırt; kap, kır, kes; çiz, boz, ez!
Düşünmeye vakit yok!
Sözlükte devrim, sözde devrim...
Ben kelime seçmem!
Onlar beni seçer.
Serbest seçim,
Millî irade...
De-mok-ra-si...
Kapatalım bu bahsi!
Telgrafın tellerinden geçtim,
Pamuk gibi ellerine...
Bir havaya girdim, tatlı yumuşak...
Ilık, ılık ılıkılık...
Lıklık..
Lık-lık...
Ya luk, ya lık, ya lik..
Luk-luk, lık-lık, lik-lik...”

Tam tata tam, tam tata tam, tam
tata tam...
Müfteilin müfteilün müfteilün...
Bir vezin iskandili ister misiniz?
Kafiye iskandili birlikte olur.
Müfteilün müfteilün,
Dikkat edin, dikkat edin:
Softaya keskin güneşi
Tutsan asar kandilini!
Tutsana sarkan dilini

Bu şiir karşısında Yüksel’in sarf ettiği şu sözler hem çok ağır hem de Necip Fazıl’ın Yeni Şiir olan tavrını çok açık bir şekilde göstermektedir (Kısakürek t.y.c:74):

“Bir fikirci, bak, senin gibiler için ne diyor: ‘Bunlar, büyük şairin, helada, yahut kırk derece ateş altında kalbine üşüşen hayal sineklerinin kazuratını pazara çıkarmak mesleğinde, küçük hokkabazlar... Gerçek sanatkârın, ruhunda ayıkladığı ve ter gibi pislik gibi attığı süflî hayal maddeleri bunların gıdası, sermayesidir.”

Püf Noktası’nda şiire dair pek fazla bilgi yoktur. Recep ve Sîret, tartışırken Sîret Recep’i şiirlerinde çok samimi görünmesine rağmen, gerçekte samimi olmadığını söyler. Recep’in buna cevabı “O da samimi görünmenin sanatı”dır

(Kısakürek t.y.ç:18). Bu cevap Poetika'nın beşinci bölümüyle ilgilidir. Beşinci bölümde Necip Fazıl, “Şiirde başlıca iki büyük unsur vardır: His ve fikir” diyerek şiirde bu iki unsurun dengeli bir şekilde bulunması gerektiğini belirtir. Hatta duyguya daha çok ağırlık verir. Burada yalnız, Recep Kafkağlı'nın duygu konusunda çok ileri gittiği ve bu konuda da samimi olmadığı anlaşılmaktadır.

*Püf Noktası'*nda şiirle ilgili ikinci görüş oyunun sonunda yer alır. Her şeyin sahte olduğu bir dünyada Recep “Hayat mı, eser mi?” sorusunun cevabını bulmuştur(Kısakürek t.y.ç:79): “Yalnız eser... Yaşamak benim fert hayatım, hepsi fâni... Eserse herkesin, cemiyetin... Cömert ve ebedi...” Burada eserin açıkça şiir olup olmadığı belirtilmemişse de Recep'in kişiliğinden ve Necip Fazıl'ın Poetika'da şiire yüklediği anlamlardan bunun şiir olduğunu söylemek mümkündür.

Cemiyet

Necip Fazıl, sanat ve sanatçının cemiyet içindeki yeri be bu yerin neresi olması gerektiği konusu üzerinde durmuş, bu konuda hem Poetika'sında hem de diğer eserlerinde bazı bilgiler vermiştir. Necip Fazıl'a göre şair, hem dünyada hem de Türkiye'de, tarihin çok uzun bir döneminden beri cemiyet içinde olması gereken yerden çok uzaktır (Kısakürek 2009: 35):

“Homeros'tan beri şair, dünyada benim kafamdaki sosyal rol ve mevkiini alabilmiş değildir. O gün bu gün tarihin akışı içinde şairin mevki muhtelif zaman ve mekân katakterlerine göre başka başka oldu... Türk cemiyetinde de sanatkâr, eski Yunan'da olduğu gibi, bir zamanlar şuursuz hürmet kazanmış değildi. Benim ölçülerime göre bu hürmet, Nedim'e gelinceye kadar devam etmiştir. Türk sanatında basit ve fâni politikacılara dalkavukluğun ilk örneği olan Nedim, devir devir, tereddi ede ede Behçet Kemal'e kadar ulaşmıştır.”

Necip Fazıl, cemiyet ile sanatçı ve sanat konusunu, incelenen dört eserden özellikle *Siyah Pelerinli Adam* ve *Püf Noktası'*nda yoğun bir şekilde işlemiştir. Başta ekonomik açıdan olmak üzere her konuda cemiyet ve şairler arasında büyük uçurumlar vardır. Hem *Siyah Pelerinli Adam'*ın hem de *Püf Noktası'*nın hemen başında yapılan mekân tasvirleri cemiyet ve şair arasındaki uçurumun ekonomik açıdan büyüklüğünü göstermektedir. Cemiyet şairleri yoksulluğa mahkûm etmiştir. Oyunların kahramanı olan her iki şair de daracık, kiralık birer çatı katında kalmaktadırlar ki intihara kalkıştığı çatı katı Recep Kafkağlı'nın kendisine değil, arkadaşı Sîret'e aittir (Kısakürek t.y.a:13; t.y.ç:13). *Siyah Pelerinli Adam'*da Şeytan'ın Şair'in karşısına Kambur olarak çıktığında sarf ettiği “şehrin en parasız insanları” sözü bu durumu daha veciz bir şekilde açıklamaktadır. Şair'in Kambur'la yaptığı mücadele şairlerin ve sanatkârların

toplum içindeki yerlerini ve maddî açıdan çektikleri sıkıntıları bir kez daha göstermektedir (Kısakürek t.y.a: 28-34).

Siyah Pelerinli Adam'da Şeytan'ın şu sözleri, ekonomik açıdan günlük hayatını sürdürmekte zorlanan Şair'in cemiyet içindeki yerini büyük kalabalıklar içinde nasıl yalnızlığa terk edildiğini göstermesi açısından önemlidir (Kısakürek t.y.a: 20-21): "Cemiyet kalıpları sizi benimsemez. Laflarınızı bir damla bal hâlinde, mekteplerdeki gibi okuma kitaplarına alırlar da, şahsınızı, iğneli bir arı gibi havlu gibi dışarıya atmak isterler."

Püf Noktası'nda Recep Kafdağlı'nın intihar etme gerekçesi, "gerçek sanatkâra bir lokma ekmeği çok gören cemiyet" ile sanatkâr arasındaki ilişkiyi ve bu cemiyette düşünen bir sanatkârın çektiği ıstırapı ve toplumda kabul gören sanatçıları göstermesi açısından önemlidir (Kısakürek t.y.ç: 22-23):

"Recep- Demin söyler gibi oldum. Olamadığım için ölmek istiyorum. Sadece gururum yüzünden. Ben berbat bir cemiyet düzeni içinde eski bir tabirle, 'Köşe başı şairi' hayatını sürmekten bittim, geberdim. Bu cemiyet bir lokma ekmeği çok görüyor gerçek sanatkâra. Eğer Bâbîâlî'nin sefil gazetelerinden birinde banka hademesi aylığıyla çalışan şu Sîret Mesâil Bey olmasaydı, nice olurdu hâlimiz?(Eliyle Müzisyen'i gösterir) Seni, rehindeki külüstür piyanosunu kurtaramayan zavallı müzisyen! Aynanın karşısına geç de tart kendini! Eğer hamam oğlanına benzer bir fiziğin, birazcık da sesin varsa kurtuldun demektir. Gazinolarda hey heyler çekerek... (Sîret'i iğare eder) şu adamın bir yıllık maaşını bir gecede kazanabilirsin."

Recep Kafdağlı'nın garantili bir ölüm yolu olarak gördüğü Tophaneli Efe'nin kahvehanesine gidip ona hakaretler savurup kendisini öldürtme fikrini eyleme dökeceği zaman kendisinden önce kahvehaneye giden arkadaşlarına karşı Efe'nin söylemiş olduğu şu sözler de sıradan insanların sanata ve sanatçıya bakış açısını göstermektedir (Kısakürek t.y.ç: 34): "Sen benim resmimi çekersin. Şu benim için şarkı yazar. Bu da, suratımı çizer, beni pazara çıkarırsınız."

Recep Kafdağlı'nın Tophaneli Efe'nin kahvehanesinde öğrendiği hayatın "püf noktası" cemiyetle sanatçı arasındaki ilişkinin kötü niyetli bir sanatçı tarafından bir anda cemiyet aleyhine döndürülebileceğini göstermektedir. Bu durum, sanatçının cemiyetin ne kadar önünde olduğunu, isterse cemiyeti, parmağında oynatabileceğini de göstermektedir (Kısakürek t.y.ç:47-63).

Bir sabah ezanında rastladığı meçhûl bir ihtiyarın İbrahim Ethem'in hikâyesini anlattıktan sonra "Oğlum! Allah seni bu iş için yaratmadı." sözü üzerine tekrar eski hayatına dönen Recep Kafdağlı'nın son sözleri cemiyet ile sanatçı arasındaki ilişkinin yakın bir zamanda beklenen seviyelere ulaşamayacağını gösterir

gibidir (Kısakürek t.y.ç: 80): “Katilleri bile ağlatan adaletsiz cemiyet!.. Sana gözyaşını öğretecek şiiri nasıl yazmalı?”

Yunus Emre'de de cemiyet ile sanatçı arasındaki ilişkinin çok sağlıklı olduğunu söylemek zordur. Yunus Emre, Toptuk Baba'nın kızı Fatma ile evlendikten sonra köylülerin onlarla ilgili dedikodu yaptıkları görülmektedir. Buradan cemiyetin bir kesimini oluşturan, Yunus'un içlerinde yaşadığı köylülerin onu anlamalarının çok zor olduğu söylenebilir (Kısakürek t.y.b: 52-54).

SONUÇ

İncelenen bu dört oyunda, oyunun kahramanlarından biri şairdir. *Ahşap Konak*'taki Genç Şair hariç diğerlerinde şair, başkahramandır. *Yunus Emre*, büyük Türk şairi ve mutasavvıfının hayat hikâyesini konu alır. *Siyah Pelerinli Adam* ve *Püf Noktası* oyunlarının konuları başka sanatkâr veya mesleklerden kişilerle de anlatılabilir. Bu karakterlerin şair olmasında, Necip Fazıl'ın şair kimliğinin etkili olduğunu, kendisinden izler taşıdığını görülür.

Siyah Pelerinli Adam ve *Püf Noktası*'nın başkahramanlarının maddî bakımdan büyük bir sıkıntı çektikleri görülmektedir. Oyunların çatışma konusu, farklı cephelerden (biri bireysel, diğeri toplumsal) bu sıkıntı üzerine kurulmuştur. Genç Şair'in ekonomik durumu hakkında bilgi verilmemiş, Yunus Emre ise seçmiş olduğu yol için maddiyattan uzak durmuştur. Bu anlamda Necip Fazıl para ve şairleri yan yana getirmeme eğilimindedir denilebilir. Bu eğilimde şairlerin “mutlak hâkimiyeti aramak”, “üstün idrake ulaşmak” için parasızlıkla da mücadele etmeleri gerektiği gibi bir anlam da çıkmaktadır.

Oyunlarda yer olan dört şairden özellikle Şair ile Yunus Emre'nin Necip Fazıl'ın Poetika'sında tanımladığı, özelliklerini belirttiği şairlerin birer örneği olduğunu söylemek mümkündür. Recep Kafdağlı'nın ise sanatkâr yönünden ziyade, diğer yönlerden Poetika'ya uygun bir şair olduğunu söylemek ise zordur. Genç Şair ise tamamen Poetika'nın dışında kalmaktadır.

Eserlerde geçen şair ve şiirle ilgili bilgilerin, Yeni Şiir dışındakiler, Poetika'yla büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Yeni Şiir'e karşı bir olumsuz bir bakış açısından öte, bir nefretten söz edilebilir.

Siyah Pelerinli Adam ve özellikle *Püf Noktası*'ndan hareketle sanat ve toplum arasında ciddi uçurumların olduğu, sanatkârın toplum tarafından dışlandığı ve yalnızlığa terk edildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Enginün, İ. (2001). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karataş, T. (2010). Necip Fazıl'ın Tiyatroları. Ed. Mehmet Nuri Şahin, Mehmet Çetin. *Necip Fazıl Kısakürek*. 341-379. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1987). *Çile*, (12. Bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2009). *Konuşmalar*. (5.Bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2007). *O ve Ben*. (25. Bs.). İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (t.y.a). *Siyah Pelerinli Adam*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (t.y.b). *Yunus Emre* İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (t.y.c). *Ahşap Konak*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (t.y.ç). *Püf Noktası*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Okay, M. O. (2003), *Necip Fazıl Kısakürek*. (3. Bs.). İstanbul: Şûle Yayınları.
- Okay, M. O. (2004). *Poetika Dersleri*. Ankara: Hece Yayınları.
- Okay, M. O. (2010). Necip Fazıl Şiiri ve Poetikası. Ed. Mehmet Nuri Şahin, Mehmet Çetin. *Necip Fazıl Kısakürek*. 71-95. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Sağlık, Ş. (2005). Tiyatro Yazarı Olarak Necip Fazıl. *Hece*. (97), 342-381.

AĞIR ZİHİNSEL ENGELLİ BİR ÖĞRENCİYE SAAT KAVRAMINI NASIL ÖĞRETEBİLİRİZ?

How Can We Teach the Hour Concept to a Student Who has Mentally Disabled?

Gönderim Tarihi: 05.02.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658820

Esin ACAR*

Ayşe Nur ALKOÇ SAYAN**

Nesrin ÖZSOY***

ÖZ: Bu çalışmada ağır zihin engelli bireylere matematik becerilerinin arasında yer alan saat öğretiminin nasıl olabildiğini ve öğretim sürecinde yaşananları görebilmek amaçlanmıştır. Çalışma; Aydında yer alan bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde bireysel eğitimine devam eden ağır düzeyde zihinsel yetersiz olarak tanılandırılmış rakamları sayabilen, yazabilen, verilen yönergeleri uygun bir şekilde yerine bir erkek öğrenci ile yürütülmüştür. Öğrenci ile “saati okur” kazanımını gerçekleştirmek amacıyla çalışılmıştır. Çalışma doğrultusunda eğitimci öğrenciye tam saat öğretimi, yarım saat öğretimi, çeyrek saat öğretimi, akrep ve yelkovan tanıtımı, saati dakika ve saat biçimini yazabilmeyi ve okuyabilmenin öğretimi amaçlamıştır. Çalışma tek denekli deneysel çalışma olup öğretim deneyi deseni kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışma sonucunda öğrenci saatleri 10 hafta gibi bir sürede öğrenmiştir. Öğretim sonunda öğrenci tam ve yarım saatleri kolay bir şekilde öğrenmiş, çeyrek geçe ve çeyrek kala kavramlarını öğrenmede zorlanmıştır. Öğrenci bu çalışma sonunda saatleri okur ve yazar hale gelebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ağır Zihinsel Engelli Öğrenci, Saat Öğretimi, Matematik Öğretimi

ABSTRACT: Teaching the hour concept can be included within the transference of math skills in general experiences of this participant during the teaching process were examined. This study has been conducted in the city of Aydın (Turkey), and the participant was an eighteen-year-old adult who is severely mentally disabled and is continuing his education in

* Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, esinacar@adu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1212-6044.

** Öğr.Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Programı, aysenur.alkoc@adu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1995-4010.

*** Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Matematik ve Fen Bilimleri Anabilim Dalı, nesrinsoy@adu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0793-5605.

a private education and rehabilitation centre. The participant was able to count the numbers, write, and carry out the directions given to him. The researcher and participant worked on 'clock reading' during several sessions. During these sessions it was aimed to carry through the full hour, half-hour, and quarter-hour teaching. In addition, writing an hour as minutes and reading the clock properly were targeted to teach as efficiently as possible. During the conducted activities and through questions asked during these sessions the aim was to analyse and understand the participant's thinking processes. This pertains an experimental study with one participant, created utilising a teaching experiment design. The participant learned to read time (i.e. the clock) after ten weeks. At the end of this education experiment the participant has learned the full and half-hour concepts easily, however, struggled in understanding the quarter past and quarter to concepts. However, at the end of the study, the student could read the hours.

Keywords: Severe Mentally Disabled Student, The teaching of "Hours", Mathematics Teaching

GİRİŞ

Zihinsel yetersizliği olan bir bireye öğretim yapmak zor ve zahmetli bir süreçtir, ancak bu bireyin hayatında önemli bir yol kat etmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada ağır zihinsel yetersiz tanısı almış bir bireyin saat okumasını öğrendiği süreci ve süreçte geçirdiği aşamaları görmek amaçlanmaktadır.

Zihinsel yetersizlik "gelişim süreci içerisinde genel zihinsel işlevlerde normalden önemli derecede gerilik, biliş, dil, motor, sosyal yetenekler gibi zekânın tüm boyutlarında bozulma ile zekânın yetersiz gelişimi ya da hiç gelişmemesi" olarak tanımlanmıştır (Dinç, 2003). Özel gereksinimi olan bireyler arasında sayıca en çok ağırlığa sahip olan topluluk zihinsel yetersizliğe sahip bireylerdir (Eripek ve Vuran, 2012). Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) göre; Dünya nüfusunun %14'ünün özel gereksinimli bireylerden oluştuğu; bu grubun %2,3'ünün zihinsel yetersizliği olan bireylerden oluştuğu rapor edilmiştir.

Zihinsel yetersizliği sahip olan bireylerde zekâ düzeylerine göre birbirinden farklı özellikler gösterirler ve bu farklılıklara göre genel anlamda psikolojik ve eğitsel açıdan sınıflandırılırlar. Psikolojik sınıflandırma; hafif, orta ağır ve çok ağır yetersizlik şeklinde ayrılırken; eğitsel sınıflandırma ise eğitilebilir, öğretilebilir, ağır ve çok ağır gibi bir sınıflandırmaya gidilir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2015).

Farklı zihinsel yetersizlik düzeylerindeki bireylere baktığımızda klasik eğitsel sınıflandırmalar eğitilebilir, öğretilebilir ve bağımlı olmak üzere üç şekilde yapıldığı görülmektedir. Öğretilebilir zihinsel engelli bireylerin zeka bölümleri 25-49 arasında değişebilir ve bu grup zihinsel engellilerin yüzde 10'unu oluşturur. Zihinsel yetersizlik çoğunlukla okul öncesi dönemde fark edilebilir,

çünkü gelişim özelliklerinin normal bireylere oranla önemli derecede farklıdır. Temel akademik becerilerde eğitilemez ancak günlük hayatın gerektirdiği sosyal uyum, pratik iletişim ve öz bakım becerilerini öğrenebilirler. Ayrıca, sosyal uyum becerilerini kazandıkları ev, yatılı okul ya da korumalı işyerlerinde çalışarak üretime ve kendi geçimlerine fayda sağlayabilirler. Bu bireyler günlük hayat içindeki karmaşık işlerde (zaman yönetimi, para kullanımı) yardıma ihtiyaç duyarlar. Eğitimlerindeki asıl amaç başkalarına duyulan ihtiyacın en aza indirgenmesidir (MEB, 2015).

Ağır derecede zihinsel yetersizlik gösteren bireyler (zeka bölümü puanları 20-25 ile 35-40 arasında olan, MEB, 2015) bedensel görünüm ve hareket özellikleri açısından yaşlılarına göre gecikme gösterebilirler. Kaba ve ince motor gelişimleri oldukça zayıf olduğu için yazma gibi akademik becerileri öğrenmede zorlanırlar. Benzer bir şekilde yönergeleri anlama ve konuşmayı öğrenmede güçlük çektikleri ve sosyal kuralları önemsemedikleri de görülür. Bu gibi algı ve anlama eksikliklerinden dolayı eğitimleri sınırlı düzeyde kalır ancak basit işleri eğitim olarak gerçekleştirebilirler (Demiröz, 1995). Zihinsel engeli olan bireylerin bellekleri zayıf olur ve kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe bilgi aktarımında zorluk yaşarlar bu yüzden akademik olarak da başarısız olurlar. Eğitim alsalar da normal zeka düzeyindeki bir çocuğun 1 yılda yaptığını yapamazlar. Dil gelişimleri de sorunludur, bununla bağlantılı olarak kendilerini ifade edemezler (Korkmaz, 2000).

Zihinsel engelli bireyler için hazırlanan müfredata bakıldığında hafif, orta ve ağır zihinsel engelli bireyler için sayma ve sayı kavramı, toplama ve çıkarma işlemi gibi temel matematik bilgilerini içeren bir müfredatta yer almaktadır. Ayrıca sınıf geçme için ölçüt olarak belirlenen öğrencinin işlevsel akademik becerileri (okuma yazma, temel matematik) yapabiliyor olmasıdır (MEB, 2015, 2017). Öğrenciler yavaş bir akademik gelişim göstermenin yanı sıra matematik becerilerini öğrenmekte zorluk yaşamaktadırlar (Parmar, Cawley ve Miller, 1994, Sabornie, Evans ve Cullinan, 2006; cited in Hord ve Bouck, 2012). Bunun en büyük nedeni Matematik öğretirken öğrenciler için uygun yöntemin seçilmiş olmasına dikkat etmekle birlikte, soyut kavramlar somut hale getirilmeli, öğrenci beceri analizleri yapılmalı, yazılı ve sözlü çalışmalara yer verilmeli, öğretim sonunda tekrarların yapılmasına da önem verilmelidir (Sazak- Pınar ve Zelyurt, 2013).

Zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitiminde amaçlanan, bu bireylerin yaşam becerilerini kazanarak toplum içinde bağımsız bir şekilde yaşayabilmeleridir (MEB 2007). Bu engele sahip bireyler bağımsız yaşayabilmek için ihtiyaç duydukları becerilerle bir günlük yaşam becerileri, toplumsal uyum becerileri, iş-meslek becerileri ve işlevsel akademik becerilerdir (Karabulut, 2009; Kurt,

2006; Tongal, 2010). Zihinsel yetersizliği olan bireylerin bağımsız olarak hayatlarını sürdürmeleri için işlevsel akademik becerilerin kazandırılması oldukça önemlidir (Snell ve Brown, 2000). İşlevsel akademik beceriler, günlük yaşam aktivitelerini düzenlemede kullanılan becerilerdir. Temel matematik becerileri ve temel okuma- yazma becerileri her zihinsel engelli birey için farklılıklar gösterir (MEB, 2007). Parayı kullanma, saati söyleme, dört işlem yapma gibi günlük yaşamda kullanması gerekli olan kelime ve cümlelerin okunup yazılabilmesi her yetersiz bireyde farklılık gösterebilir. Bu durumun oluşmasındaki en büyük etken aldıkları eğitim ve karşılaştıkları fırsatlardır (Hord ve Bouck, 2012).

Türkiye’de zihinsel yetersizliği olan bireylerle yapılan araştırmalara bakıldığında işlevsel olarak ‘okuma-yazmaya hazırlık becerileri, okuma ve yazma becerileri, sayma ve sayı kavramına ilişkin beceriler, toplama, çıkarma, çarpma ve bölmeye ilişkin temel işlem becerileri, problem çözme, saat okuma, parayı tanıma ve para sayma’ becerileri gibi becerilerin yer aldığı çalışmaların olduğu görülmektedir (Başal ve Batu, 2002; Dağseven, 2001; Erbaş, 2008; Karabulut, 2009; Kırcaali-İftar, Ergenekon ve Uysal, 2008; Özak, 2008; Yıkılmış, Çıfci-Tekinarıslan ve Sazak Pınar, 2006; Yıkılmış, 1999). Özel konular açısından bakıldığında ‘nokta belirleme’ tekniği kullanılarak temel toplama işlemi öğretimi (Eliçin, Dağseven Emecen ve Yıkılmış, 2013) çalışması yapılmış ve bu tekniğin zihinsel engelli bireylerin toplama öğrenmesinde olumlu şekilde etkisinin olduğu görülmüştür.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada ağır zihinsel engelli bir bireye saatlerin öğretimini yapabilmek ve bu süreçteki işlemsel basamakları görebilmek amaçlanmıştır. Çalışmada özellikli olarak ağır zihinsel engelli düzey sınıflamasına giren bir erkek öğrencinin aynı zamanda günlük yaşamı kolaylaştıran bir kazanım olan saatleri öğrenme becerisinin elde etmesi süreci üzerinde durulmuştur.

Zihinsel engelli bir birey, 1. Sınıf matematik ders programı ‘ölçme öğrenme alanında’ bulunan ‘zaman ölçme’ alt öğrenme alanında yer alan ‘tam ve yarım saatleri okur’ kazanımını elde etmesi ‘belirtilen bir saat aralığını saat ve dakika cinsinden okuyup kısaltılmış gösterimiyle yazar’ olarak belirlenmiştir (MEB, 2008). Bu öğrencinin 2. sınıf matematik dersi ‘ölçme’ öğrenme alanında bulunan ‘çeyrek saati okur’ kazanımını elde edebilmesi için uygulama da yapılmıştır.

Araştırma Problemi

Hafif ve orta düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip tüm bireyler için hazırlanmış Matematik becerilerinden birisi de saatin kaç olduğunu okuyabilme becerisidir. Bu beceri günlük yaşamda olmazsa olmaz dediğimiz ‘zaman’ kavramı ile ‘saat’ kavramını anlayabilmeyi gerektirir. Gününü planlaması gereken insanın

saatin kaç olduğunu bilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak saati anlamak ve okumak herkes için tahmin edildiği kadar kolay olmayabilir. Bu durum saatin okunmasında dikkate alınması gereken ayrıntıların fazla olmasından kaynaklanmıştır.

Bu çalışmada ağır zihinsel engelli bir bireye aynı zamanda bir özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde öğretmen olarak çalışan araştırmacılardan birisi tarafından uygulanan saat öğretimi süreci dikkate alınmıştır. Gerçek olan şey zihinsel engelli bireylerin ilgili oldukları sürenin kısa olmasıdır. Bu yüzden çok ilginç buldukları çalışmaları bile kısa bir süre sonra terkederler. Zaman kavramı kapsamındaki saat, gün, hafta, ay ve yılı tanımak, kavramak ileri sınıflarda ancak mümkün olabilir, çünkü bu kavramlar yaşla da bağlantılı olarak geç ve güç gelişir (MEB, 2015). Çalışmaya katılan öğrencinin yaşının ileri olması (18 yaş) bu konuda bize kendisiyle çalışma cesareti vermiştir

Çalışmada saat öğretiminin nasıl yapıldığı ve bireyin süreçteki davranışları ve yaptığı uygulama sonuçları dikkate alınmıştır. Kullanılan öğretim yöntemlerinin etkili olup olmadığına da dikkat edilmiştir. Ayrıca, 'tam saat', 'yarım (buçuk) saat' ve 'çeyrek saat' kavramlarının öğretimindeki farklılıklar da not edilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Özel eğitimdeki matematik öğretiminin doğrudan öğretim uygulaması üzerine odaklandığı öğrencinin kendi insiyatifine çok az olanak verdiği görülmektedir (örneğin, Chung & Tam, 2005; Jackson & Neel, 2006; Kim & Hupp, 2005; Kroesberg & van Luit, 2005; cited in Göransson, Hellblom-Thibblin ve Eva Ax-dorph, 2016). Ülkemizde zihinsel olarak yetersiz bireyler için yapılan çalışmalar genelde orta düzey zihinsel yetersizliği olan bireyler üzerinde odaklanmış, ağır zihinsel yetersizliği olan bireyler için daha çok el becerilerinin gelişip gelişmediklerini ölçen nitel çalışmalar tasarlanmıştır (Birkan, 2002; Akmanoğlu, 2002; Zhang vd., 2004; Şahbaz, 2005; Gökmen vd., 2014). Hafif düzeyde zihinsel yetersizliği olan bireylere yönelik de yapılmış çalışmalar vardır (Yıkılmış, 1999; Özkan ve Gürsel, 2006; Aslan, 2009; Tümeğ ve Pınar, 2016).

Zihinsel engelli öğrencilere öğretime ilişkin alana ilişkin ülkemizdeki çalışmalara bakıldığında bu

çalışmaların sınırlı olduğu, var olan çalışmaların bir kısmının hafif zihinsel engelli bireylere dört işlem becerileri kazandırmaya yönelik olduğu (Kırcaali İftar vd., 2008; Balçık, 2015) görülmektedir. Bu çalışmalar hafif zihinsel özür-lü bireyin toplama ve çıkarma yapabilme becerilerinin edinimine ilişkindir. Çalışmaların sonunda öğrenciyle etkileşimin becerileri kazanmada oldukça önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Farklı bir matematiksel becerinin incelenmesine yönelik çalışmalarında Karabulut ve Yıkılmış (2010) zihinsel olarak yetersiz bireylere saat söyleme becerisinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretim yönteminin etkililiğini araştırmışlardır. Araştırma sonucunda bu bireylerde kalıcılığın ve genellenmenin yüksek düzeyde sağlandığı sonucuna ulaşmışlardır. Avcıoğlu (2012) farklı bir açıdan bakarak zihinsel yetersizliği olan çocuklara sosyal beceri, kendini tanıtırma becerisi kazandırmada ve becerileri genellemede işbirliğine dayalı öğrenme ortamında drama yöntemi kullanımının etkili olup olmadığını ortaya koymak istemiştir. Araştırmanın sonunda zihinsel yetersizliği olan çocukların kendini tanıtırma becerisini kazandıkları, sonraki haftalarda ise kullanabildikleri ve okuldaki akranlarıyla oyun etkinliklerinde genelleme yapabildikleri görülmüştür.

Zihinsel olarak yetersiz bireylerin günlük hayata katılımları, onlarla iletişime geçme gereksinimini ve bu gereksinim de bu bireylerin işlemsel düzeyde akademik ve sosyal becerilerinin geliştirilmesini, bu konuda eğitim almaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ağır düzeydeki zihinsel engelli bireylerin 'saat kavramı' aracılığıyla okuma ve anlama konusundaki işlemsel becerilerini görebilmek amacıyla yaptığımız bu çalışma, zihinsel engelliler hakkında var olan ön yargıları ortadan kaldırmaya yardımcı olması ve bu düzeydeki öğrencilerin öğretim içeriklerinin işlemsel beceriler yönünden gözden geçirilmesine katkıda bulunması bakımından da önem arz etmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Çalışma beceri ve performans gözlemlene amaçına göre düzenlenmiş, öğretim deneyi deseninde tek denekli deneysel yönetime göre düzenlenmiştir. Gravemeijer, (2004) öğretim deneyi desenini, öğretim boyunca günlük yapılan öğretim etkinliklerini uygulama, kontrol etme ve planlama olarak tanımlamaktadır. Çalışmada tek denek kullanılmış, bu bireyin çalışma öncesindeki ve sonrasındaki bilişsel durumu ortaya koyulmuştur. Birinci öncelik olmasa da bu süreçteki duyuşsal durumu da gözlenmiştir. Öğrencinin işlemsel sürecini ortaya koymaya yönelik betimleyici amacın güdülmesindeki temel sebep öğrencinin işlemleri yaparken hangi yollara başvurduğunun ortaya konulması hedefidir.

Katılımcı

Çalışmanın katılımcısı IQ seviyesi 40 olarak ölçülmüş, çalışmada Oğuz ismi ile etiketlenen 18 yaşında bir erkek öğrencidir. Ağır Düzey Zihinsel Engelli tanısı olan öğrencinin zihinsel engel düzeyi 2014 yılında yinelenmiştir. Zekâ

düzeyle bağlantılı olarak beklenen bir şekilde sosyal becerileri ve dil gelişimi yaşlılarının altındadır. Akademik becerileri yaşlılarına göre oldukça geridedir. Matematik dersindeki akademik yeterliliği sayıları ritmik olarak 100'e kadar sayabilme, okuma yazma yeterliliği de sadece bazı sesleri tanıyabilme ile sınırlıdır. Yönergelerin bazılarını anlamakta, uygun bir şekilde yerine getirebilmektedir. Öğrenci hem özel eğitim iş okuluna gitmekte hem de özel bir rehabilitasyon merkezinde destek eğitimi almaktadır. İş eğitim okuluna günde 4 saat (40 ar dk üzerinden 160 dk) katılım göstermesine rağmen hiç 'saat' öğretimi almamış, aldığı eğitim genellikle günlük yaşam becerileri üzerine yoğunlaşmıştır. Öz bakım becerileri tamamen yeterli olmasa da ihtiyaçlarını orta düzeyde karşılayabilmektedir. Öğrencinin eğitim aldığı süre bu yaştaki normal bir öğrencininkiyle aynı şekilde toplamda 12 senedir.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veriler klinik görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Klinik görüşme, öğrencilerin bilgilerini ve akıl yürütmelerini keşfetmeyi amaçlayan bir tekniktir (Clement, 2000). Klinik görüşme metodu bir çocuğa soru sorma ve çocuğun sorulan soru karşısında nasıl akıl yürüteceğini gözlemleyerek verdiği cevapları dikkatlice incelemeyi içerir (Mayer, 2005: 362; Akt: Yiğit ve Acar, 2013). Bu yöntemle hafif ve orta zihinsel yetersizliğe sahip bireylerden farklı olarak ağır zihinsel engele sahip bireylere ait öğretim programında yer almayan 'saat' öğretimi yapılmış ve öğrencinin süreçte gösterdiği performans gözlenmiştir.

Yapılan görüşmelerde ağır zihinsel yetersizliği bulunan öğrenciye "saat" konusunda araştırmacılar tarafından hazırlanan, sözel ifade içeren ve somut sorular sorulmuştur. Sorular sorulduktan sonra öğrencinin verdiği cevaplara göre bazen ek sorular da yöneltilmiştir. Her bir görüşme öğrencinin öğretim süreci içinde yapılmış ve ortalama 40 dakika sürmüştür. Öğrenci ile bu şekilde haftada iki defa yani toplamda 10 hafta boyunca 800 dakika görüşülmüş ve görüşmeler video kaydına alınmıştır. Yapılan klinik görüşmelerde çalışılan içerikler haftalar şeklinde Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Klinik Görüşmelerde Kullanılan İçerikler

1.Hafta	2.Hafta	3.Hafta	4.Hafta	5.Hafta
*Saat nedir? (40dk)	*Materyal çalışması (20dk) (ek olarak fon karton ve süslerle saat yapımı)	*Tam saat öğretimi (40dk)	*Tam saat tekrarı (20dk)	*Yarım saat öğretimi (40dk)
*Zaman nedir? (40dk)	*Akrep ve Yelkovan Öğretimi (40 dk)	*Bireysel çalışma (40dk) (ek olarak saat konusu ile ilgili şarkı söyleme)	*Etkinlikler (40dk)	*Bireysel çalışma (40dk)
	*Ok çizimi (20dk)		*Bireysel çalışma (20dk)	
6. Hafta	7.Hafta	8.Hafta	9. Hafta	10.Hafta
*Yarım saat tekrarı (20dk)	*Çeyrek geçe-Çeyrek kala saat öğretimi (40dk)	*Çeyrek geçe -çeyrek kala saat tekrarı (20 dk)	*Çeyrek geçe-Çeyrek kala saat tekrarı (20dk)	* Son tekrar (40dk)
*Etkinlikler (40dk)		*Etkinlikler (40dk)	*Tekrar etkinlikleri (40dk)	* Son tekrar (40dk)
*Bireysel çalışma (20dk)	*Bireysel çalışma (40dk)	*Bireysel çalışma(20dk)	*Bireysel çalışma (20dk)	

Klinik görüşmelerin yanı sıra öğrencinin defteri de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Veri toplama aşamasında iç tutarlılık ve güvenilirliği sağlama amacıyla özel eğitim merkezinde çalışan bir araştırmacı tarafından yapılan klinik görüşmelerin sayısı çoğaltılmış ve öğrencinin defteri araştırmacılar tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. Klinik görüşme videoları birisi görüşmeyi yapan olmak üzere iki araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak farklı mekan ve zamanlarda izlenmiştir. Çalışmanın uygulanması esnasında katılımcı öğrenci Oğuz'un yaptıklarını daha net görebilmek amacıyla görüşmeler esnasında yapılan bazı etkinlikler ve öğrencinin defteri fotoğraflanmıştır.

Görüşmelerin geçerliliğini sağlayabilmek için öğrenci tarafından verilen her cevap ayrı ayrı ve saat okumaya yönelik belirlenen kriterlere göre değerlendirilmiştir (Örn; Bir tam, yarım ve çeyrek saati akrep ve yelkovanın hangi rakamların üzerinde olduğunu göstererek okuması). Ayrıca klinik görüşmeler esnasında araştırmacının aldığı notlar da dikkate alınmış, fotoğraflanmış ve örneklenmiştir. Buna ek olarak öğrencinin jest- mimikleri ve verdiği tepkiler de değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Uygulanması

Çalışma Aydın ili, Efeler ilçesinde bulunan özel bir eğitim ve rehabilitasyon merkezinde gerçekleştirilmiştir.10 hafta süresince her hafta her biri 40 daki-

kalık 2 ders saati konu içerikli etkinlikler ve alıştırmalarla toplamda 13 saat 33 dakika saat öğretimi yapılmıştır.

İlk hafta yapılan klinik görüşmede “saat nedir, anlatıp resmini çizer misin?” “zaman nedir, söyleyip resmini çizer misin?” yönergeleri verilmiş, öğrencinin cevapları not edilmiştir. İkinci görüşme saatinde yapılan öğretime ek olarak fon karton ve süsleri kullanmasını önererek öğrenciyle birlikte bir duvar saati yapılmıştır. Saat yapımından sonra bu nesne kullanılarak saat öğretime devam edilmiştir. Üçüncü görüşmede ise öğretimle ilgili bireysel çalışma süresinde saat konulu şarkı söyleme etkinliği gerçekleştirilmiştir.

Yapılan saat öğretiminde öncelik ‘tam saat öğretimi’ olurken, öğretim pekiştirme çalışmaları ve ev ödevleriyle zenginleştirilmiştir. Araştırma süresince her çalışmada bir önceki çalışmada işlenen konu tekrar edilmiş, gerekli alıştırmalar yaptırılmıştır. Akrep ve yelkovan terimleri tanıtılmış, bu terimlerin ne anlama geldiği, saatte kullanılan oklar ve yönleri öğrenciye yaptırılan etkinlikle anlatılmıştır. Klinik görüşme sürecinde yapılanlar veliye de bildirilmiştir. Tam saat, yarım saat, çeyrek saat ile ilgili sorular ve açıklamalar görüşmelerde belirtilen sıraya göre yer almıştır.

Verilerin Analizi

10 hafta boyunca yapılan görüşmelerin kayıtları, öğrencinin saatle ilgili kendisine sorulan cevapları yazdığı ve çizdiği defterin incelenmesinden elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Sadece ‘zaman’ kavramına yönelik çizdirilen resim içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırmacılar zihinsel yetersizliği olan bireyin süreç esnasında verdiği cevapları, yaptığı açıklamaları, etkinlikleri gerek video kayıtlarını gerekse defteri değerlendirerek analiz etmişlerdir. Bütün bunların hepsinin analizi, çalışmanın geçerlik-güvenirlik ile açıklamalarında belirtildiği gibi veri çeşitliliğini sağlamak ve çalışmayı daha geçerli ve güvenilir kılmak adına yapılmıştır. Video kayıtlarının analizinde görüntülerdeki temel öğeleri anlamamızı sağlayan temsili odak’ (Lackovic, 2018) yaklaşımı kullanılmıştır.

Zihinsel yetersizliği bulunan Oğuz’un etkinlik, defter ve bireysel çalışma kâğıtlarına yazdıkları, çizdikleri resimler, işaretleme çalışmalarının sürecin gözlenmesinde ve anlaşılmasında araştırmacıya katkı sağlamıştır. Ayrıca Oğuz’un ‘saat öğrenme’ konusu üzerinde kendisiyle yapılan klinik görüşmelerde kullandığı yüz ifadeleri ve sözel ifadeler düşündüklerini anlayabilme konusunda araştırmacılara ipucu vermiştir. Yapılan analizden elde edilen bulgular aktarılırken Oğuz’un sorulara cevap verirken dayandığı temel noktayı anlamamıza yönelik açıklamalara da yer verilmiştir.

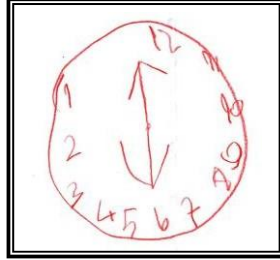
BULGULAR

Bu bölümde “ağır zihinsel yetersizliği olan bir bireye saat öğretimi sürecinde öğrencinin ortaya koyduğu düşünceler, öğretimin nasıl gerçekleştiği ve öğretim sürecinin tam saat, buçuk saat ve çeyrek saat terimlerinin içeriklerinin öğretiminde farklılık gösterip göstermediği ve eğer gösterdiyse farklılığın nasıl olduğunu anlama amaçlı elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Oğuz ile yapılan ilk görüşmede saat öğretimine başlamadan önce zihninde saat teriminin içeriğine ilişkin var olanları anlamak amacıyla “saat nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Oğuz’un “(duvardaki saati göstererek) saat orda” şeklinde verdiği cevap, öğrencinin saat terimin anlamını bildiğini ve saatin içindeki rakamların 1’den 12’ye doğru sıralandığının farkında olduğunu göstermiştir.

Kendisinde bir saat çizmesi istenildiğinde saatin yuvarlağını çizmiş, ancak rakamları sağdan sola doğru yazması gerekirken soldan sağa doğru sıralamıştır (Bakınız: Resim 1). Oğuz saat içindeki akrep ve yelkovan büyüklüklerine dikkat etmemiş yelkovan ve akrebin uzunluklarının birbirine neredeyse eş bir uzunlukta çizmiştir.

Resim 1: Oğuz’un Saat Çizimi

Akrep ve yelkovanı ayıramasa da görsel olarak saati bilmektedir. Saati oluşturan rakamların ters yazılması

da bize Oğuz’un saati oluşturan detaylara dikkat etmeden onu genel bir görsel olarak algıladığını gösterir. Ayrıca matematikteki “ilişkileri anlama” becerisinin de yeterince gelişmemiş olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

Saati okuma konusunda öğrencinin hata yapmış olması (örn; akrep ve yelkovanın ters okunması) bizi daha ayrıntılı sorular sormaya yöneltmiştir.

Arşt: “Saat nedir”

Oğuz: Saat orda. (parmağıyla sınıftaki saati işaret etmiştir)

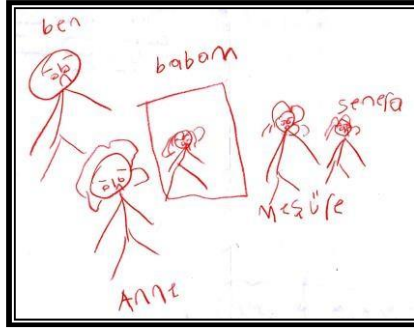
Arşt: Neden saate bakarız?

Oğuz: Dersten çıkacağımızda, okula geleceğimizde, “Arka Sokaklar” dizisi başlayacakken bakarız. Ablam “Arka Sokaklar” saat 8’de başlıyor der. Bugün eve gidince onu izleyeceğim.

Yukarıdaki diyalogda görüldüğü gibi, Oğuz saate bakma amacının ‘belirli bir zaman dilimini belirtmek’ olduğunun farkındadır. Kendi ifadesine göre ‘dizi saat 8’ de Oğuz eve gittiğinde başlayacaktır’. Belirlenmiş bir zaman vardır ve yapılması planlanan eylem belirli bir saat dilimine kodlanmıştır.

Oğuzla yapılan bir diğer görüşmede görsel saat algılamasından farklı olarak zaman kavramı konusundaki farkındalığına yönelik bir soru sorulmuş ve Oğuz’un zaman konusunda bir resim çizmesi istenmiştir. Çizilen resim (Bakınız Resim 2) ile Oğuz’a sorular sorulmuş, yorumlatılmıştır.

Resim 2: Zaman Konusuyla ilgili Oğuz Tarafından Çizilen Resim

Arşt: Zaman nedir?

Oğuz: (sözlü yanıt vermeyip resimle anlatmıştır.)

Arşt: Burası neresi? (Resimde çizilen ortam kastedilerek...)

Oğuz: Bizim ev öğretmenim.

Arşt: Peki bu resimdekiler kim? (Çizilen insan figürlerini göstererek...)

Oğuz: Babam çok hastaydı, ölüyordu. Oradakiler Menşüre, annem, Sena bir de ben. Çok ağlıyoruz. İşte o zaman babam öldü. (Tek tek insan figürleri üstünde parmaklarını gezdirerek)

Resim 2’ye bakıldığında zaman diliminin Oğuz’un babasının ölüm anını ile özdeşleştirildiği görülmüştür. Çizime bakarak sorulan sorulardan Oğuz’un babasının yatmak zorunda olan ağır bir hasta olduğu sonucu çıkarılmıştır. Oğuz’un zaman kavramından çıkardığı anlam babasının ölüm anıdır. Annesi, kardeşleri ve kendisi hep birlikte babasının yatağının başında toplu halde görülmektedir. Annesi ve kendisi daha büyük çizilmiş iken kardeşlerin (Menşüre ve Sena) kendisinden küçük çizilmesi, yaş ve fiziksel olarak aralarında bariz bir fark olduğunun farkında olduğunu göstermektedir. Kendisi ve annesinin ortama hâkim olduğunu ancak üzgün olduğunu net olan yüz ifadeleri ve nispeten diğerlerine göre büyük olan çizimiyle göstermiştir. Çok acı çektikleri hatta ağladıkları düşünülen daha küçük çizilen kardeşlerin ise daha pasif kaldıkları

anlaşılmaktadır. Bu durum Oğuz'un kardeşlerinin durumundansa daha çok annesinin duygularını ve kendi durumunu vurguladığı şeklinde yorumlanabilir. Yatakta olan babasını ise küçük çizdiği gözlemlenmiştir. Rehabilitasyon merkezi psikolog kayıtlarına bakıldığında babasının kanser hastası olduğu ve ölümünden önceki son zamanlarında oldukça fazla kilo kaybettiği bilgisine ulaşılmıştır. Bu bilgi dâhilinde resmi yorumladığımızda babasının küçük çizilmesinin ve yüz ifadesinin net görülmemesinin sebebi açıklanabilir. Bu durum hastalığıyla bağlantılı olarak acı çekmesiyle bağlantılıdır.

Klinik görüşmelerde elde edilen diğer bir bulgu da öğrencinin zaman kavramını somut bir eylemle birleştirmesidir (Bitişiklik Kuramı). Çalışmanın amacı 'zaman' kavramının anlaşılmasına yönelik olmasa da öğrenci 'saat' kavramını 'zaman' kavramıyla birleştirmiştir. Yani ağladığı zaman babasının ölmesi aynı ana (saat dilimine) denk gelmiştir. Bu an Oğuz için babasının öldüğü zamandır, somuttur. Oğuz'un algıladığı zaman geçmiş zamandır. Zaman onun için etkilendiği, bitmiş, somut olarak ifade edebileceği bir olayla özdeşleşmiştir. İçinde bulunduğu ya da gelecekte içinde bulunacağı an, onun tarafında ifade edilememekte ve tam olarak zaman kavramını karşılamamaktadır. Görüşmede kullanılan resmin öğrenciye yaşadığı olumsuz yaşantısını hatırlatması ve öğrenci üzerinde oluşturduğu üzücü etkinin farkına varıldığı için görüşmeye 10 dakika ara verilmiştir.

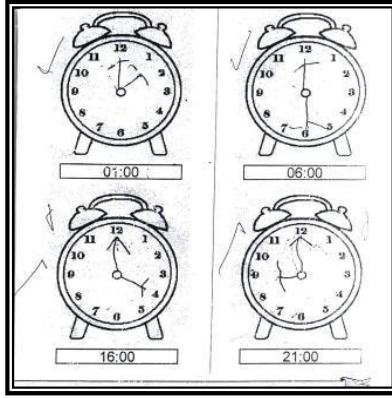
Birincil amacımız olarak yer almasa da öğrencinin saat kavramını öğrenirken içselleştirmesi, eğlenmesi ve mutlu olması için somut duvar saati hazırlamanın yanı sıra kendisiyle bir şarkı söyleme etkinliği yapılmıştır. Oğuz 'şimdi saat çalıyor tik tak tik tak' nakaratını hatırladığı ve tamamen kendi seçimi olan bir saat şarkısı söylemiştir. Görüşme yapan araştırmacı da Marakas eşliğinde kendisine eşlik etmiştir. Bu etkinliklerle 'saat' kavramının öğrenci için somut rakamlar dışında bir anlam ifade edip etmediği gözlenmiştir. Oğuz saatin tik tak ilerleyişinden haberdar olmakla birlikte bunu ritim eşliğinde de söyleyebilmiş, bundan mutluluk duymuştur.

Oğuz'un tam saati çizme konusunda bazı hatalarının olması yön kavrama bilgisinde yetersiz olduğunu da göstermiştir. Klinik görüşmelerde Oğuz'a sorulan sorularda Oğuz'un kendisinden çizmesi istenen saat görsellerinde Akrep ve Yelkovanın oklarının yönlerinde hataları olduğunu görülmesi ve bunun tam saatleri doğru okuyamamasına sebep olmasından dolayı bazı ek çalışmalar gerekli görülmüştür. Okların yönlerini yapamayan ve okları çizemeyen Oğuz ile ikinci haftadaki teorik çalışmaların hemen ardından 'Akrep ve Yelkovan çizimi' çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda Akrep ve Yelkovanın görsellikleri arasında uzunluk farkı vurgulanmıştır. Öğrencinin çalışma defterine yaptığı çizimler yönleri yanlış olan oklar düzeltilirmeye çalışılmıştır. Çalışma

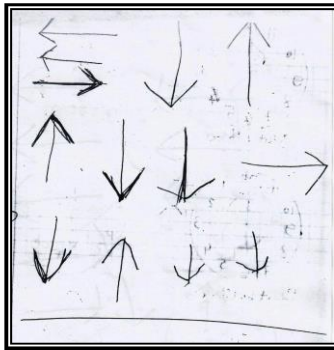
esnasında öğrenci bazen de olsa okların yönlerini ters çizmiştir (Bakınız: Resim 3). Resim 3’de görüldüğü gibi öğrenci Yelkovan ve Akrebin yerini yanlış konumlandırmış, ikisinin uzunluklarının farklı olduğu ayrıntısına dikkat etmemiştir. Yelkovan ve Akrebin oklarının yönleri, işlevleri ve uzunluklarının saatlerin okunmasında temel olduğu bilgisi doğrultusunda bu etkinlikten sonra tam saat öğretimi aşamasına geçilmiştir. Oğuz bu öğretim sonunda tam saatleri bağımsız bir şekilde okuyup gösterebilmiştir.

Resim 3: Tam Saate Göre Akrep ve Yelkovanın Çizimi Egzersizi

Öğrenci ile yapılan ikinci klinik görüşmede öğrencinin tam saat öğrenmesini pekiştirmek amaçlı duvar saati yaptırılmıştır. Bunu yapması için öğrenciye fon kartonu, yapışkan, süslü gramofon kağıdı gibi materyaller temin edilmiştir. Yapılan duvar saati üzerinde Akrep ve Yelkovanın çizimi, işlevleri ve saatin okunmasında oldukça önemli olan oklar ve yönleri üzerine de çalışmalar yaptırılmıştır (Bakınız: Resim 4).

Resim 4: Ok Çizimi

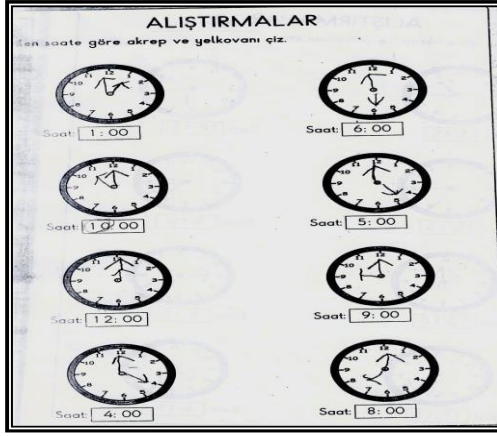
Oğuz kalemini bütün parmaklarını kullanarak tutmakta ve ayrıntıları çizmede zorlanmaktadır, çünkü ince kaslarını kullanmada zorluk yaşamaktadır. Bu durumun ve ayrıntıların hatırlanamamasının da zekâ düzeyiyle bağlantılı ola-

rak okların ters çizimine sebep olduğu, ancak öğrenci uyarıldığında okların yönlerini düzgün bir şekilde çizdiği görülmüştür.

Tam Saat Öğretimi Çalışması

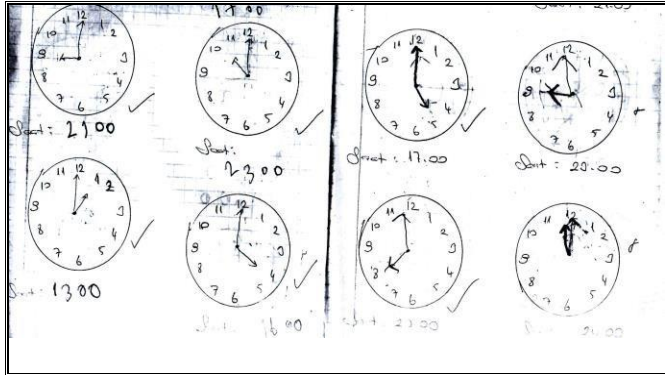
Oğuz ile yapılan üçüncü klinik görüşmede tam saat öğretimi yapılmıştır. Çalışmanın ilk aşamasında ayarlanabilir bir saat yardımıyla saat gösterilip kaç olduğu sorulmuştur. Daha sonra öğrencinin defterine araştırmacı tarafından saat resmi çizilmiştir. Hem bu resim üzerinde hem de çalışma kâğıdındaki saatlerin üzerinden tam saati gösteren görsellerin öğrenci tarafından gösterilmesi istenmiş ve çalışma tamamlanmıştır (Bakınız: Resim 5).

Resim 5: Tam Saat Alıştırma Kâğıdı

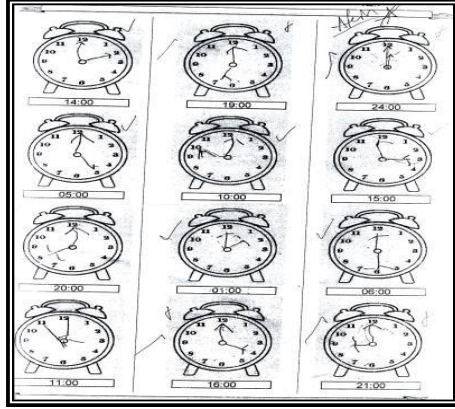
Her görüşmenin sonunda verilen ev çalışmaları ile öğrencinin tam saati doğru okur hale gelmesi sürecini hızlandırmak amaçlanmıştır (Bakınız: Resim 6).

Resim 6: Ev Çalışma Kâğıdı

Öğrenciyle yapılan birebir görüşmelerdeki tam saat öğretiminin ikinci haftasının sonunda öğrencinin değerlendirme çalışma kâğıdı değerlendirildiğinde tam saat öğretiminin başarıyla sonuçlandığı görülmüştür (Bakınız: Resim 7).

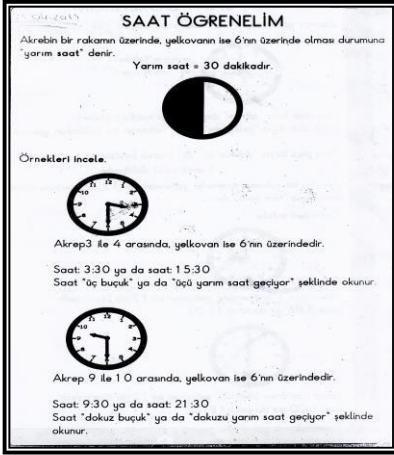
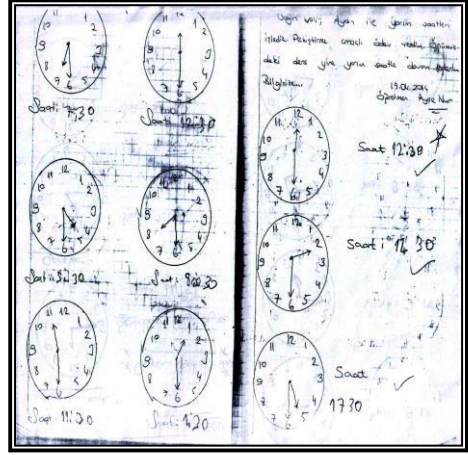
Resim 7: Değerlendirme Çalışma Kâğıdı

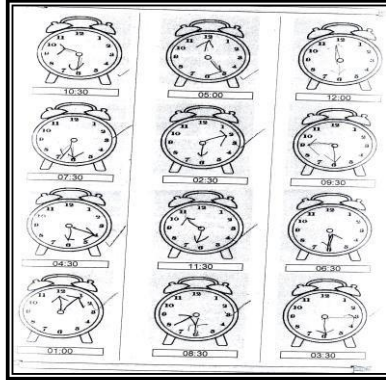
Saat okuma becerilerini analog ve dijital saatlerin okunması olarak iki ayrı kategoride ele aldığımızda çalışmanın amacı ve kapsamında yer almamasına rağmen Oğuz'un tam saatleri dijital olarak okuma becerisini de merak ettik ve ondan dijital bir tam saati okumasını istedik. Somut görseller üzerinden tam saati gösterebilen öğrenci dijital saatte okuma yapamamıştır, çünkü rakamları anlamlandıramamıştır. Bu durumun dijital saatlerin analog olanlara göre daha büyük sayıları içermesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Rakamlar arasındaki birim farkını somut olarak dijital saatte görmekte zorlanan Oğuz, saat ekranındaki tam saat ve dakika kısımlarını ayıramamış bu yüzden de saati doğru olarak okuyamamıştır.

Yarım (Buçuklu) Saat Öğretimi Çalışması

Tam saat ile ilgili soruları doğru bir şekilde cevaplayan Oğuz ile yeni yapılan çalışmada buçuklu saat öğretimi gerçekleştirilmiştir. Yapılan dördüncü klinik görüşmede Oğuz'un akrep ve yelkovanı çalışmanın beşinci haftasında olunmasına rağmen birbirine karıştırdığı gözlenmiştir. Örneğin; 12.30 olan saati, 6.00 olarak okumuştur. Yarım saat okuma egzersizlerinde 6 rakamının üzerinde olan yelkovanın buçuğa karşılık geldiğini söyleyememiş, hatta bunu tam saat olarak algılamıştır. Bu durum bize öğrencinin akrep ve yelkovanın fonksiyonlarını karıştırdığını göstermiş, bu yüzden ikisinin fonksiyonlarına ilişkin alıştırmalar yaptırılmıştır (Bakınız: Resim 8, Resim 9).

Resim 8: Buçuklu Saat Alıştırma Kağıdı**Resim 9: Oğuz'un Buçuklu Saat Çalışmaları**

Yapılan birebir çalışmada Oğuz'un buçuklu saati okumada tam saatlerde olduğundan daha fazla zorlandığı görülmüştür. Bu zorlanmayı kendisi de ara ara sözel olarak dile getirmiştir. Buçuk saat öğrenirken öğrenci daha fazla sıkılmış, sıkıldığını söylediğinde araştırmacı çalışmaya ara vermiş ve tahta Legolarla oynamasına izin vermiştir.

Resim 10: Buçuklu Saat Çalışma Kâğıdı

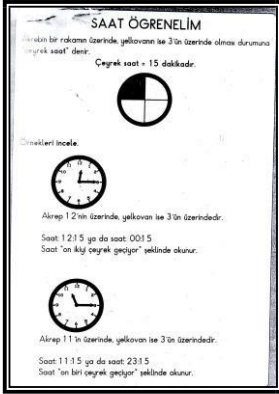
Öğretimin ikinci haftasının bitiminde yapılan değerlendirme çalışmasında analog cinsinden yarım (buçuklu) saat öğretiminin de başarıya ulaştığı görülmüştür. Oğuz, buçuklu saatleri dört ders tekrarının sonucunda araştırmacının yardımı olmadan bağımsız bir şekilde okuyabilmiştir.

Çeyrek Saat Öğretimi Çalışması

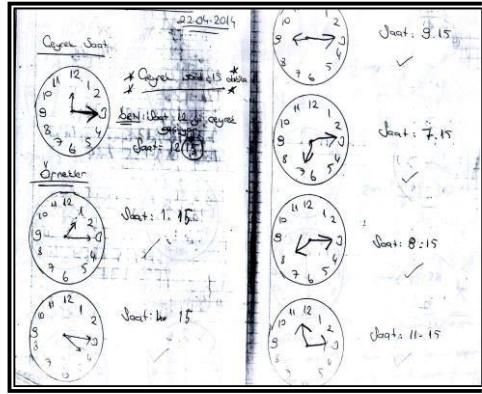
'Çeyrek saat' öğretimi yedinci haftada yapılmıştır. Öğrenci 'buçuk saat' çalışmalarında görüldüğü gibi bu görüşmelerde de çeyrek saati söylemekte de

oldukça zorlanmıştır. Bu zorlanma fark edildiği için tam ve yarım saatlerin öğretiminde kullanılan çalışma kağıtlarının iki katı fazla sayıda etkinlik kağıdı ile çalışılmıştır. Kullanılan çalışma kağıtları örnekleri Resim 11, Resim 12, Resim 13 ve Resim 14 de görülebilir.

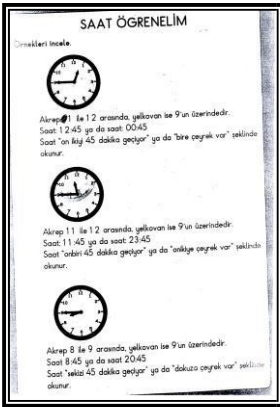
Resim 11: Çeyrek Saat Alıştırma Kağıdı

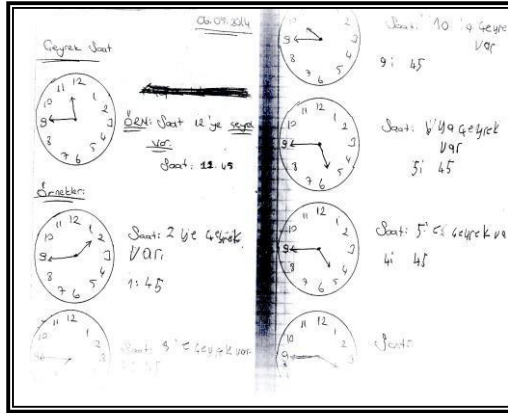
Resim 12: Oğuz'un Çeyrek Saat Çalışmaları

Resim 13: Çeyrek Saat Problemleri

Resim 14: Oğuz'un Çeyrek Saat Çalışmaları

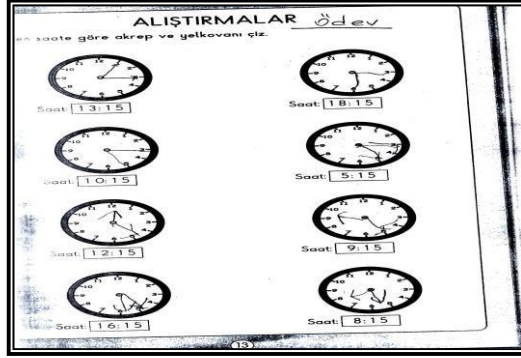

Öğrencinin çeyrek kala saat ifadelerini okumada ve anlamada oldukça zorlandığı hem analog hem de dijital saatler için geçerlidir. Örneğin; dijital saatte 3.45 olarak görülen saati analog saatte 4'e çeyrek var olarak söylemesi beklenirken, sorulan saati 3' e çeyrek var olarak okumuştur. Yani Akrebin konumu ve Yelkovanın bir saatlik saat dilimini tamamlama özelliğini tam doğru olarak konumlandıramamıştır.

Öğrenci bu çalışmaların sonunda saati 'çeyrek geçe' ifadesini kullanabilmeyi ve okumayı öğrenmiştir ancak 'çeyrek geçe' ifadesinde yaşadığı yanlışlar ve

hatalar 'çeyrek kalanın' okunmasında da yaşanmıştır. Öğrencinin daha fazla zorlandığı fark edildiği için 'çeyrek geçe ve çeyrek kala' saatlerin okunup yazılması çalışmaları tekrar edilmiştir. Ancak bu tekrarlardan sonra bile Oğuz bazı çalışmalardaki 'çeyrek kala' ifadelerini doğru bir şekilde okuyamamıştır. Sonuç olarak 'çeyrek kala' saat öğretimi başarısız olmuştur. Öğrencinin okumakta zorlandığı çalışma örnekleri Resim 15'de görülebilir.

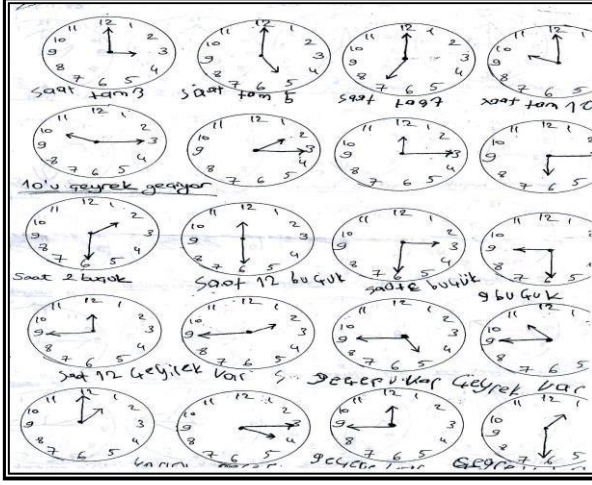
Resim 15: Oğuz'un Okumakta Zorlandığı Çeyrek Kala Alıştırma Örnekleri

Çeyrek saat öğrenmedeki performansı değerlendirildiğinde öğrencinin 'çeyrek kala' saatlerin okunmasında 'çeyrek geçe' saatlerin okunmasına göre daha fazla hata yaptığı görülmüştür.

2 hafta süren birebir çalışma sonunda "çeyrek saati doğru okuma" kazanımının kalıcı olup olmadığı anlamak amacıyla bir ders saati ayrılmış ve Oğuz'a çeyrek saatlerle ilgili sorular sorulmuştur. Öğrenci karşılaştırma amacıyla kendisine sorulan 'tam ve yarım saatleri' yardım almadan bağımsız bir şekilde okuyup yazabilmiş, ancak "çeyrek geçe" ve "çeyrek kala" saatlerin okunmasında zorlanmıştır. Bu zorlanma 'çeyrek kala' saat ifadelerinin okunmasında daha fazla görülmüştür. Yani Akrebin tam saatin üzerinde durmaması, Yelkovanın yerine göre tamamlama gerektirmesi, bu zekâ düzeyindeki bir öğrenci tarafından anlaşılammıştır (Bakınız: Resim 16). Çalışma örneğinde saat üzerinde '6'ya çeyrek var' ifadesinin gösteriminde Akrebin yerinin biraz 5'e doğru ancak 6'ya da yakın şekilde yer alması, öğrencide kafa karışıklığına sebep olmuş ve okumayı '5'e çeyrek var' olarak yapmasına neden olmuştur.

Resim 16: Genel Değerlendirme Çalışma Kağıdı Örneği

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ağır düzeyde zihinsel engelli olarak tanımlanan bir bireyle birebir öğretim yapılarak, onun bir yetişkinin yardımından bağımsız bir şekilde saati okumasını öğretmek ve öğrenme sürecindeki işlemsel basamakları görebilmek amacıyla yapılan çalışmanın en dikkati çeken bulgusu 'öğrencinin zaman kavramını saatle eşleştirebildiğidir'. Normal zekâya sahip bir insanın gelişimiyle doğru orantılı olarak zaman algısının daha soyut bir şekilde oluşması durumuna rağmen düşük zekâ düzeyindeki öğrencinin zamanı somut olarak "babamın öldüğü an" olarak ifade etmesi öğretim konusunda kullanılacak yöntemler konusunda da bizleri yönlendirmiştir. Zaman kavramını 'saat görseli ve işlevi ile eşleştirebilen öğrenci aslında saatin birimleri olan 'tam saat, yarım saat ve çeyrek saati' anladığını, 'çeyrek kala' ve 'çeyrek geçe' işlemlerini anlamadığını kendisine sorulan sorular karşısında yapabildiği somut işlemlerle kanıtlamıştır. Saat birimlerinin kullanımı zihinsel engelli bir bireye saat okuma işleminin öğretilmesinde bir ön koşul olarak dikkate alınmalıdır.

Özel gereksinimli bireylere yeni bir beceri, işlem ya da kavramın öğretilmesi ve öğrencilerin başarılı bir öğrenme yaşantısı geçirebilmeleri, öğretmenin uyguladığı öğretim yöntemi ya da yaklaşımına bağlıdır (Yıkılmış, 1999). Ancak özel gereksinimli öğrencilerde daha belirgin bir şekilde öğrenme işleminin süresi her birinin öğrenme hızına ve sahip olduğu öğrenme koşullarına göre göre değişiklik gösterebilir. Öğretim materyalleri ne kadar somut olursa olsun birebir öğretim ve öğrenci ihtiyacına göre sürecin bir eğitici tarafından yönetilmesi şarttır.

Çalışmada dikkate değer bir nokta da birer defa yapılmış olsa da şarkı söyleme, duvar saati yapma ve resim çizme etkinliklerinde öğrencinin daha istekli olduğudur. Az tekrarlı ve kısa süreli olduğu için duyuşsal alanı desteklediğini söylemek doğru olmasa da öğrencinin öğrendiği konuya karşı olumlu bakış açısı geliştirmesini desteklediği görülmüştür. Olumlu duygu durumlarının bilişsel gelişim üzerinde de pozitif etkiye neden olduğu (Ashby, Isen ve Turken, 1999) bilinmektedir. Bu noktanın zihinsel engelli bireylerin eğitiminde önemli değişimler yapabilecek potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir.

Okların yönlerinin ya da bazen okun yönünü gösteren şapkanın açıklığının ters, hatalı çizilmesi bulgusu da zihinsel engelli bireylerin ayrıntılara dikkat etme konusunda zayıf olmasıyla alakalı olarak yorumlanmıştır. Buradan hareketle her ne kadar ayrıntılara dikkat etme konusunda zayıf bir performans gösterebilir de yeteri kadar tekrar yaptırıldığında okların yönlerini de doğru olarak çizebilmişlerdir. Bu noktada normal zeka düzeyine sahip öğrencilerin öğrenmesine benzer şekilde zihinsel engelli bireylerin öğrenmesinde de özellikle davranışçı öğrenme kuramının vurguladığı tekrar etme önemli bir etkiye sahiptir. Ancak ihtiyaç duyulan tekrar sayısı zihinsel engelli bireylerde çok daha fazladır.

Oğuz, somut saat görselleri üzerinde tam saatleri gösterebilmiş, ancak kendisine gösterilen dijital saatin üzerinde 13.00 ve 21.00' i okumada zorlanmıştır. Bu bulguda zihinsel engelli öğrencinin öğrenmesinde karşılaşılan matematiksel sembollerin anlamlandırılmasındaki zorluk net bir şekilde görülmektedir. Zihinsel engelli bireylerin karmaşık işlemlerin yapılmasında zorluk yaşadığı bilgisi dikkate alındığında bu durumun beklenen bir sonuç olduğu anlaşılabilir.

Öğrencinin öğrenmek zorlandığı diğer bir konu 'çeyrek saatlerin' okunmasıdır. Çeyrek saatlerin okunmasında yelkovanın saat üzerinde bulunma olasılığı olan yeri 'buçuklu saatlere' göre iki kat fazla ve farklıdır. Aynı zamanda Yelkovanın Akreple kombinasyonu buçuklu saatlere göre daha çeşitlidir. Bu durumda çeyrek saatlerin okunması tam ve yarım saatlerin okunmasıyla kıyaslandığında çeyrek saatlerin okunması daha karmaşık bir zihinsel süreç gerektirir. Bu durumun 'çeyrek kala' saatin okunmasında akrebin yerindeki kaymanın etkili olabileceği, bu kaymanın karmaşıklık yarattığı görülmüştür. Buçuklu saat öğretiminde Akrebin yerinin karıştırılması (6-12), bu yüzden okumada hataya düşülmesi bulgusu zihinsel engelli bireylerin matematik işlemleri karmaşıklıkça karşılaştıkları zorlukla örtüşmektedir. Bu durumda Akrep, Yelkovan ve Saniye göstergesinin farklı renkler ya da materyallerle kodlanması öğretimde somutlaştırma yaparak öğretimi kolaylaştırır ve zihinsel engelli bireylerin saat öğretiminde olumlu sonuç verir. Oğuz önceleri buçuklu saat ve çeyrek saati okumada zorlansa da, 10 haftanın sonunda 'çeyrek kalanın' okunması dışında

yetişkin yardımı almadan tam saati, yarım saati ve bazen hatalı da olsa çeyrek geçe saat okumasını öğrenmiş, Akrep ve Yelkovan terimlerinin işlevlerini açıklayabilmiştir. Her ne kadar literatürde bu konuya özel çalışmaya rastlanılmasa da zihinsel engelli bireylerin de matematik öğrenebildiklerine yönelik çalışmaların bulunması bu duruma destek vermektedir (Browder vd., 2008).

Öğrenmede her bir öğrencinin bireysel gelişiminin dikkate alınması gerekir. Bu yüzden her ne kadar zihinsel engelli bireylerin saat birimlerinin ayırt edilmesinde ve okunmasındaki ayrıntıları anlamada zorlandıkları görülse de zorlanmanın derecesi her bir bireye göre farklılık gösterebilir. Bu yüzden bu şekildeki her bir öğrenci için öğrenme ve öğretim çabası farklılık gösterir.

Çalışmanın süresinin tamamlanması sebebiyle öğrencinin saat okumayı unutup unutmadığı, ne kadar unuttuğu kontrol edilememiştir.

KAYNAKÇA

- Akmanoğlu, N. (2002). *Otistik Bireylere Adı Söylenen Rakamın Gösterilmesi Becerisinin Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Ashby, F. G., Isen, A. M., ve Turken, A. U. (1999). A Neuropsychological Theory of Positive Affect And Its Influence On Cognition. *Psychological Review*, 106, 3, 529-550.
- Aslan, T. (2009). *Zihin Engelli Bireylere Elektrikli Çim Biçme Makinesiyle Çim Biçme Becerisi Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcıoğlu, H. (2012). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklara Sosyal Beceri Kazandırmada İşbirliğine Dayalı Öğrenme ve Drama Yöntemlerinin Etkililiği. *Eğitim ve Bilim*, 37, 163, 110-125.
- Balçık, B. (2015). Zihinsel Yetersizliği Bulunan Öğrencilere Etkileşim Ünitesi Yöntemiyle Toplama Becerisinin Öğretimi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 87- 110.
- Birkan, B. (2002). Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocuklara Renk Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 169-186.
- Browder, D. M. Spooner, F. Ahlgrim-Delzell, L. Harris, A. A. & Wakemanxya, S. (2008). A meta analysis on teaching mathematics to students with significant cognitive disabilities. *Exceptional Children*, 74, 4, 407-432.
- Clement, J. (2000). Analysis of Clinical Interview: Foundations and Model Viability. In A. E.Kelly and R. A. Lesh (Eds.), *Handbook of research design in mathematics and science education*. (pp. 547- 589). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Demiröz, Ü. (1995). *Zihinsel Engelli Çocuklarda İnce Devinsel Becerilerin Gelişiminin İncelenmesi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dinç, S. (2003). *Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Olan Annelerin Çocuklarının Kişisel Hijyeni Hakkında Bilgi Ve Uygulamaların Saptanması*, Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Eliçin, Ö., DağsevenEmecen, D. & Yıkılmış, A. (2013). M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37, 118-136.

- Eripek, S., Vuran, S. (2012). *Zihinsel Yetersizliği Olan Çocukların Eğitimi*. A.G. Akçamete (Ed.), Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitimi içinde (ss.245-282). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Göransson, K., Hellblom-Thibblin, T. & Axdorph, E. (2016) A Conceptual Approach to Teaching Mathematics to Students With Intellectual Disability, *Scandinavian Journal of Educational Research*, 60, 2, 182-200, DOI: 10.1080/00313831.2015.1017836
- Gökmen, C., Tekinarslan, E., Tekinarslan, İ., Ç., (2015). Zihinsel Yetersizliği Olan Öğrencilere Bilgisayarda Eğitsel Cd İzleme Becerisinin Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(Özel Sayı), 190-217.
- Gravemeijer. (2004). Local Instruction Theories as Means of Support for Teacher in Reform Mathematics Education. Utrecht: Freudenthal Institute & Department of Educational Research, Utrecht University.
- Hord, C. & Bouck, E. J. (2012). Review of Academic Mathematics Instruction for Students with Mild Intellectual Disability. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 47, 3, 389-400.
- Karabulut, A. (2009). *Zihin Engelli Bireylere Saat Söyleme Becerisinin Öğretiminde Es Zamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabulut, A. ve Yıkmuş A. (2010). Zihin Engelli Bireylere Saat Söyleme Becerisinin Öğretiminde Eşzamanlı İpucuyla Öğretimin Etkililiği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 2,103-113.
- Kırcaali İftar, G., Ergenekon, Y., ve Uysal, A. (2008). Zihin özürülü bir öğrenciye sabit bekleme süreli öğretimle toplama ve çıkarma öğretimi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 1, 309- 320.
- Korkmaz, B. (2000). *Yağmur Çocuklar Otizm Nedir?*, 2.Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Kurt, O. (2006). *Otistik Özellik Gösteren Çocuklara Zincirleme Serbest Zaman Becerilerinin Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretimin Ve Es Zamanlı İpucuyla Öğretimin Gömülü Öğretimle Sunulmasının Etkililik Verimliliklerinin Karsılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Lackovic, N. (2018). Analysis videos in educational research: an 'Inquiry Graphics' approach for multimodal, Peircean semiotic coding of video data. *Video Journal of Education and Pedagogy*, 3, 6, doi:10.1186/s40990-018-0018-y

- MEB, (2007). Çocuk gelişimi eğitimi zihinsel engelliler, Mesleki eğitim ve öğretimin güçlendirilmesi projesi. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. Paça, Fatih, vd., Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Zihinsel Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı, ZEGEP.
- MEB, (2008). ZEDEP, 01.12.17 tarihinde http://ookgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_02/14114042_zedep.pdf adresinden alınmıştır.
- MEB, (2015). Çocuk gelişimi- Zihinsel engelliler, Ankara. 12.12.2019 tarihinde http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf erişilmiştir.
- MEB, (2017) Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Özel Eğitim Programları, Ankara, 12.12.2019 tarihinde <https://orgm.meb.gov.tr/www/ozel-egitim-ile-ilgili-yayimlar/icerik/123> erişilmiştir.
- Özkan Y. Ş., Gürsel O. (2006). zihinsel yetersizliği olan öğrencilere fotokopi çekme becerisinin öğretiminde eşzamanlı ipucuyla öğretimin etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 7, 2, 29-45.
- Sazak-Pınar, E. ve Zelyurt, S. (2013). Akran aracılı sunulan etkileşim ünitesi öğretim materyalinin zihinsel yetersizliği olan öğrencilerin tane kavramını öğrenmeleri üzerindeki etkililiği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 3, 13-30.
- Snell, E. M. ve Brown, F. (2000). *Instruction of Students with Severe Disabilities*. (5. baskı). New Jersey: Merrill Publishing Company.
- Şahbaz, Ü. (2005). *Zihin Engelli Öğrencilere Çarpım Tablosunun Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretimin Hata Düzeltmesiz ve Hata Düzeltmeli Uygulamalarının Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Tongal, S. S. (2010). *Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklara Adı Söylenen Kesrin Resimli Kart Üzerinde Gösterilmesi Becerisinin Öğretiminde Sabit Bekleme Süreli Öğretimin Etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tümeğ, S., ve Sazak Pınar, E. (2016). Zihin Yetersizliği Olan Öğrencilere Madeni Paraların Öğretiminde Zihin Yetersizliği Olan Bir Akran Tarafından Sunulan Eşzamanlı İpucuyla Öğretim Yönteminin Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 17, 3, 269-297.

- Yıkımsı, A. (1999). *Zihin Engelli Çocuklara Temel Toplama ve Çıkarma İşlemlerinin Kazandırılmasında Etkileşim Ünitesi ile Sunulan Bireyselleştirilmiş Öğretim Materyalinin Etkililiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Yiğit, Ö. ve Acar, E. (2013). Toplumsal İfadeler İçeren Problemlerin Çözümündeki Tersine Çevirme Prensibi Uygulamaları, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 2, 199-227.
- Zhang, J., Cote, B., Chen., C., ve Liu, J. (2004). The Effect Of A Constant Time Delay Procedure On Teaching Adults With Severe Mental Retardation A Recreation Bowling Skills. *Physical Educator*, 61, 2, 63-75.

BİR UZAKTAN EĞİTİM MERKEZİNİN ÖRGÜTSEL AMAÇLARININ ANALİZİ: BİR DEVLET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ¹

An Analysis of the Goals of a Distance Education Centre, a Case Study of a State University

Gönderim Tarihi: 09.01.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658802

Mehmet DURNALI*

Didem KOŞAR**

ÖZ: Bu araştırmanın amacı, bir örgütsel amaç paradigması temelinde bir uzaktan eğitim merkezinin amaçlarının çözümlenmesidir. Bu çalışma ile uzaktan eğitim örgütlerinin amaçlarını belirleme, yenileme ve düzenleme noktasında ölçeklenebilir standartlar oluşturmaya katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu bağlamda, literatürde ulaşılan örgütsel amaç kavramına ilişkin açıklamalar, sınıflandırma yaklaşımları, özellikleri, amaçlara göre yönetim ve örgütsel amaçlar ile örgütsel etkililik kavramları, bu çalışmadaki özgün ve sentez örgütsel amaç paradigmasının temel çerçevesini oluşturmuştur. Araştırma kapsamında Türkiye’de bir devlet üniversitesinin uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezi yer almaktadır. Bu merkezin Resmi Gazete’de yayımlanan bir belgesi doküman analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, örgütün örgütsel amaç ifadeleri; örgütsel amaç sınıflandırma yaklaşımları kapsamında ortaya konulan; tekrarlı, problem çözebilen, yenilikçi, yüksek değerde, resmi, bireysel ve örgütsel, nitel ve nicel, geçişli ve yansımali, toplumsal, çıktı, ürün, sistem, doğal ve temel, türetilmiş, stratejik, taktiksel, operasyonel ve açık ve kapalı sınıflandırma yaklaşımları temelinde çözümlenmiştir. Ayrıca, örgütsel amaç özellikleri temelinde gerçekleştirilen analize göre; yazılı ve gerçekçilik özelliği açısından üst düzeyde değere sahip olduğu, ama hiyerarşik bir yapı, doğru algılanma, detaylı, atanabilir, ölçülebilir, zaman, sınırlılık ve bireysel amaçlara uygunluk özellikleri açısından örgütün örgütsel amaçlarının çok az düzeyde bu değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel amaçların etkililiği temelinde gerçekleştirilen analizine göre; örgütün amaçlarında nicelik, miktar, süre veya zaman gibi ifadeler bulunmadığı için iş başarımı değerlendirmesine dayanak olabileme ve amaç gerçekleştirme yaklaşımı açısından örgütün örgütsel amaç özelliklerinin daha da güçlendirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür.

¹ Bu eser, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nce 2015 yılında onaylanan, Sayın Doç. Dr. Didem KOŞAR’ın danışmanlığındaki “Bir Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezinin Örgütsel Amaçlarının Analizi Bir Devlet Üniversitesi Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin bir parçasından geliştirilerek yayına dönüştürülmüştür.

*Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/Ereğli Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü, durnali@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1318-9362.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Eğitim Bilimleri Bölümü, didemkosar@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4959-1094.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Amaç, Örgütsel Amaç Analizi, Örgütsel Amaç Özellikleri, Uzaktan Eğitim Merkezi

ABSTRACT: The purpose of this research is to analyse the goals of a distance education center in detail. With this research, it aims at establishing a conceptual framework, scalable and applicable standards so as to set, determine and renew organizational goals for distance education organizations. The conceptual framework is established from the concepts of explanations, classification approaches, dimensions and features, the importance and effectiveness of organizational goal and management by objectives from the literature review. These concepts are synthesized in detailed and holistic ways, from different angles. A case study is the design of the study. The organization researched is a distance education application and research center of a public university. Maximum variation sampling is used. The data source of document analyzes is an official document. The data is examined by using descriptive and content analysis methods. A clear, written, detailed, innovative, repetitive, quantitative, measurable, a certain hierarchy and time expressions, social values are some of the identified results organizational goals expression can have. Organizational goal attainment, commitment, enormosity, multiplicity, integration, intangibility, balance, displacement and conflict are dimensions of organizational goals determined.

Keywords: Organizational Goal, the Classification of Organizational Goal, Dimensions of Organizational Goal, Features of Organizational Goal, Distance Education Centre

GİRİŞ

Eğitim ve öğretimi sunuş biçimi teknolojinin gelişmesine paralel olarak değişimler göstermektedir. Buna bağlı olarak eğitim örgütlerinde de farklı örgütsel yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Bu yapılanmalardan bir tanesi de üniversitelerdeki uzaktan eğitim merkezleridir (UZEM). Günümüzde, Türkiye’de ve diğer pek çok ülkede; üniversitelerin sunduğu ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitimlerin tamamı veya bir kısmı uzaktan eğitim ile sağlanabilmektedir. Çelik (2017) Türkiye’deki üniversitelerin bünyesinde yer alan UZEM’lerin yönetmeliklerinde belirtilen amaç ve faaliyet alanlarını analiz ederek iki farklı kategoride 22 tema belirlemiştir.

“Kamucu üniversiteyi niteleyen kavramsal yapı” olarak adlandırdığı birinci kategori altında yer alan 11 temayı, “nitelikli eğitim”, “eğitim ve araştırma birliği”, “eğitimde kamu finansmanı”, “toplumsal ihtiyaçlar / sorunlar”, “eğitimde fırsat eşitliği”, “dayanışma”, “evrensellik”, “eleştirel düşünme”, “özgürlük”, “demokratiklik” ve “kültürü geliştirme” olarak belirlemiştir. “Girişimci piyasacı üniversiteyi niteleyen kavramsal yapı” olarak adlandırdığı ikinci kategori altında yer alan 11 temayı ise; “akreditasyon”, “mesleki bilgi güncellemesi”, “uluslararası standartlar”, “bilgi toplumu”, “kredilendirme”, “üniversite-sanayi ve

toplum işbirliği”, “rekabetçilik”, “kişisel gelişim”, “verimlilik”, “toplam kalite yönetimi” ve “kariyer geliştirme” olarak belirlemiştir.

Bu tematik çözümlemenin, UZEM’lerin amaçlarının, faaliyet alanlarının ve öneminin genel olarak açıklanması uğraşları adına kapsamlı olduğu tarafımızca düşünülmektedir.

Türkiye’deki UZEM örgütlenmesinin, temelde, Yüksek Öğretim Kurulu tarafınca çerçevesi çizilen usul ve esaslara göre gerçekleştirilmektedir. Merkezin amacı ve görevleri, merkezin organları, organların görevleri ve personel ihtiyacı gibi konuların, UZEM’i yapısında barındıracak olan ilgili üniversite tarafınca hazırlanan bir yönetmelik ile Resmi Gazete’de yayınlanarak resmiyete kazandırılmıştır. Resmi Gazete (2005)’ye göre; bu türden bir yönetmeliğin yasal dayanağını ise 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun yedinci maddesinin birinci fıkrasının (d) bendinin (2) numaralı alt bendi ile on dördüncü maddesi oluşturmaktadır. Örneğin, Resmi Gazete (2005)’deki UZEM’in organlarını merkez müdürü ve yönetim kurulu oluşturmaktadır. Bu organların görevleri yönetmelikte belirtilmiştir. Örneğin, merkez müdürünün görevleri arasında, “Yönetim kurulunu toplantıya çağırarak, başkanlık etmek ve alınan kararları uygulamak” ve “Merkezin çalışma, hedef ve planlarını ile yıllık faaliyet raporuna hazırlamak, Yönetim Kurulunun görüşü alındıktan sonra Rektörlüğe sunmak” gibi görevler yer almaktadır. Yönetim kurulunun görevleri arasında ise “Merkezin yönetimi ile ilgili kararlar almak” ve “Rektörlüğe sunulacak faaliyet raporunu görüşmek” gibi görevler yer almaktadır.

Uzaktan eğitim, toplumu oluşturan bütün bireylerin eğitimden faydalanmasını sağladığı için önemlidir. Yani, eğitim faaliyetlerini toplumun geneline yaygınlaştırmaktadır (Hızal, 1983). Bu önemi de kapsayıcı biçimde eğitimin sunulma yöntemine dikkate değer bir talep gösterilmektedir. Bu talebe istinaden üniversitelerin de bu doğrultuda uzaktan eğitim hizmetine ilişkin örgütsel yapılanmalarının daha da geliştirilmesi yönünde çalışmalar yürütmek istemeleri açıktır. Bu yapılandırma çalışmalarında önemli bir nokta da bu merkezlerin örgütsel amaçlarının yapılandırılmasıdır.

Amaç, bir işe ilişkin belirli yeterlilik standardını genellikle belirli zaman sürecinde başarmayla ilişkili bir terimdir (Locke, Shaw, Saari ve Latham, 1981). Örgütsel amaçlar ise, bir örgütün başarıma uğraşısında bulunduğu istendik işlerin bir durumudur (Etzioni, 1964; Gross, 1969; Mohr, 1973; Daft, 1997; Polatoğlu, 2000). Örgüt kuramcılarının bakış açısına göre; amaç terimi, gelecekte arzu edilen şeyi ifade eder (Aydın, 2005). Örgüt faaliyetlerini yönlendirme, güdüleme ve değer biçme için amaçlara işlev yüklenir (Scot, 2003). Bu bağlamda, ulaşılmak istenilen bir sonuç olarak amaç, örgütsel davranışı yönlendirir (Hoy ve Miskel, 2010).

Bir örgütü tanıma uğraşısı kapsamında, her çeşit örgütü açıklamakta da kullanılan ortak kavramlardan bir tanesi amaç'tır (Toprakçı, 1995). Ayrıca, örgütsel amacın doğrudan göstergesi bir örgüt olarak örgütün kendisi veya bazı bakımlardan örgütün çevresidir (Mohr, 1973). Amaçlar, çabaların (uğraşların) yönlendirilmesiyle elde edilecek sonucu ifade ederler (Reichard, 1999). Örgütsel amaç özellikle yönetsel hiyerarşide üst düzeydeki rolleri tanımlayan kısıtlama setlerini kastetmek için kullanılabilir (Simon, 1964). Amaçlar, girişimin dış çevresinin, iç sosyal sisteminin, ilgili kaynakları kontrol eden bireylerin (genellikle yöneticiler) güdüsünün ve pazarlık süreciyle oluşturulmuş koalisyonların bir fonksiyonudur (Hill, 1969). Amaç, işin daha iyi veya hızlı nasıl yapılacağını belirtir (Locke vd., 1981).

Alanyazın incelendiğinde örgütsel amaç konusu ele alan bir takım çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Endüstriyel bir örgütün güç savaşı ve örgütsel amaçlarının örnek bir olay örneğinde analizi (Crowther, 1968), örgütsel amacın bir yeniliği üstlenme üzerinde potansiyel etkisinin uygunluğu (Howard, 1982), Neighbors örgütü'nün amaç yapısı ve örgütsel yaşam - örnek bir olay analizi çalışması (Gilpin, 1988), hastane iş birimini örgüt kültürünün hastane amaçlarının gerçekleştirilmesine olan ilişkisi (Maddox, 1995), örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi sürecinde imajın rolü ve önemi (Biber, 1998), değişim perspektifinde belediye park ve rekreasyon yöneticilerinin belirtilmiş örgütsel amaçların önem hakkındaki algıları (Wheeler, 2008), okul öncesi eğitim kurumlarında çalışan yöneticilerin örgütsel amaçları gerçekleştirmedeki yeterlilikleri (Topaloğlu, 2009), çalışanların örgütsel amaçlara adanmışlığını etkili bir biçimde aktarma ve etkilemede liderlerin yetenekleri (Davis, 2010), yükseköğretim kurumlarının stratejik planlarına ilişkin misyon ve vizyon ifadelerinin incelenmesi (Özdem, 2011) ve sağlık hizmetleri düzenlemesinde amaçların yapılandırılması analizi (Sapio, 2012) çalışmaları öne çıkan bazı çalışmalardır.

Ancak, örgütsel amaç etkililiğinin ve verimliliğinin daha da fazla nasıl artırılabilirliği açısından, örgütü daha da verimli ve etkili kılmak için örgütsel amaçların etkili ve verimli yapılandırılması ve yönetimi adına uzaktan eğitim merkezlerinde ve diğer örgütlerde de örgütsel amaç kavramını bütüncül olarak araştıran, çözümleyen bir çalışmaya ulaşamamıştır. Üniversiteler bünyesinde faaliyet gösteren uzaktan eğitim merkezlerinin örgütsel amaç bakımından daha etkin olabilmeleri adına örgütsel amaçlarını etkili, verimli ve ideal bir şekilde belirleme, düzenleme, değiştirme ve yenileme ihtiyacı olabilmektedir. Uzaktan eğitim merkezlerinin örgütsel amaçlarının etkili ve verimli yapılandırılması ve yönetimi adına özelden eğitim örgütlerinden olan uzaktan eğitim merkezlerinde ve genelde tüm örgütlerde örgütsel amaç kavramının, yönetim ve eğitim bilimleri disiplininde hak ettiği öneme karşılık bulabilmesi adına bu

çalışmanın bir katkısının olabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, literatürde, uzaktan eğitim ve örgüt boyutlarıyla ilgili araştırmalar tespit edilmiştir (Örg., Bozkurt, 2017; Cabı ve Ersoy, 2017; Limon ve Durnalı, 2017; Taşgıt ve Sert, 2017; Yavuzalp vd., 2017; Durnalı ve Filiz, 2019). Ancak, literatürde bir üniversitedeki uzaktan eğitim merkezinin ve bir örgütün örgütsel amaç analizinin gerçekleştirildiği bu çalışmanın amacı ile birebir örtüşen herhangi bir araştırmaya ulaşılamamıştır. Bu noktada, bu araştırmanın bu çalışma başlığı ve içeriği bakımından özgün bir çalışma olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, bu alanda ve örgütlerin amaçları üzerine yapılacak çalışmalara, bu çalışmaların ana konusu ve çerçevesi açısından temel dayanak olabilecektir. İlâveten, yurt dışında, özellikle Orta Asya bölgesindeki kardeş ülkelerde bu çalışma konusu alanında karar vericiler veya uzman bilim insanları için, Türkiye’de ve Dünya’da uzaktan eğitim merkezlerinin örgütsel amaçlarını inceleyebilmeleri açısından bir kavramsal çerçeve sunarak bir başvuru kaynağı olabilir.

Bu çalışmada; bir devlet üniversitesinin uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezinin güncel resmi örgütsel amaçlarının neler olduğu tespit edilmiş ve bu amaç ifadelerinde nelerin temele alındığı ortaya çıkarılmıştır. Literatürden elde edilen örgütsel amaç paradigmasına ilişkin açıklamalar, sınıflandırma yaklaşımları, özellikleri, amaçlara göre yönetim ve örgütsel amaçlar ile örgütsel etkililik kavramları temelinde bu çalışmaya ilişkin kod, tema ve kategori merkezli çözümlenmiştir. Özetle, bu çalışmada bir yükseköğretim örgütünün örgütsel amaçlarını örgütsel amaç paradigması temelinde tartışmak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Doküman analizi ile toplanan veriler betimsel ve içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Tek durum çalışması (örnek olay) araştırmanın desenidir. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2013) nitel araştırma şu şekilde tanımlanabilir: gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır. Neuman (2006)’a göre, nitel araştırmada ölçütler özel olarak oluşturulur ve çoğunlukla tek bir ortama veya araştırmacıya özeldir.

Yıldırım ve Şimşek (2013), Topkaya (2013), Özdemir (2010) ve Güven ve Belet’e (2010) göre; betimsel analiz veri çözümlenme tekniği; eldeki veriler önceden belirlenen kategori ve temalara göre özetlenir ve yorum yapılır. Veriler araştırma problemindeki cümlelere göre veya veri elde edilme sürecindeki boyut ve özelliklere göre de aktarılabilir. Bu analizde, ulaşılan bulgular belli açık bir sistematığe yerleştirilir ve açıkça betimlenir. Sonraki aşamada, bu betimlemeler belli temalar çerçevesinde ilişkilendirilerek, anlamlandırılarak ve gelecek

noktasında olası tahminlerle yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri araştırılır ve bazı yargılara varılır. Bu çalışmada, ulaşılan belgedeki örgütsel amaca ilişkin bilgiler, literatürde elde edilen örgütsel amaç kategori ve temaları bağlamında özetlenmiş ve yorum yapılmıştır. Sonrasında, ulaşılan belgedeki örgütsel amaca ilişkin bilgiler, içerdiği anlamlar temelinde tematik özelliklere göre çözümlenmiştir.

Sosyal bilimlerde çoğunlukla kullanılan içerik analizi veri çözümleme tekniği, yönetim alanında az kullanılmasına rağmen bireyleri sorgulamak yerine yazılı dokümanları inceleme imkânı sağlar (Kunt, 2012). Öte taraftan, Tavşancıl ve Aslan'a göre (2001), içerik analizi sadece yazılı doküman incelemesi değildir. Sözel ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır. Yıldırım ve Şimşek (2013) ve Topkaya'ya (2013) göre içerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. Öğülmüş (1991), içerik analizinin nesnellik özelliğini; farklı araştırmacıların aynı doküman üzerinde aynı sonuçları elde edebiliyor olması şeklinde vurgulamıştır. Ayrıca, içerik analizinin sistemli, tutarlı kategorilere sahip olması ve geneli temsil etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Yıldırım ve Şimşek'e göre (2013), içerik analizinde, elde edilen nitel araştırma verileri şu dört aşamadan geçerek işlenir: Verilerin kodlanması; temaların bulunması; kodların ve temaların düzenlenmesi ve bulguların tanımlanması ve yorumlanması. Bu çalışmadaki içerik analizinin Yıldırım ve Şimşek'in vurguladığı biçimde gerçekleştirilmesinde, ulaşılan resmi belgedeki örgütsel amaca ilişkin bilgiler içerdiği anlamlar temelinde tematik özelliklere göre çözümlenme problem durumu yer almaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, bir devlet üniversitesinin uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezidir. Seçilen uzaktan eğitim merkezinin bağlı olduğu üniversitenin araştırmacıya yakın olması, resmi bir belgede merkezin uzaktan eğitim amaçlarının yazılı olarak yer verilmesi ve çalışmada düşünülen problem durumunun ele alınmasında yeterli potansiyele sahip olduğu düşünüldüğü için kolay tipik birimler örnekleme (güdümlü örnekleme) tekniği kullanılmıştır. Araştırılan örgüte ait Resmi Gazete'de yayınlanan ilgili yönetmelik bu çalışmada analizi yapılan verilerin yer aldığı dokümandır. Çalışmada elde edilen bulguların geçerlik (Creswell, 2016) ve güvenilirliği (Miles ve Huberman, 1994), bu eserin oluşturduğu temel çalışmayı okuyan uzman hocaların görüşüne başvuru olarak gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Bir devlet üniversitesi uzaktan eğitim merkezine ait olan ve Resmi Gazete’de yayınlanan uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezi yönetmeliğinde (Resmi Gazete, 2005) örgütün amaçlarını ele alan bölüm araştırmada incelenmiştir. Bu yönetmelikte “İkinci Bölüm, Merkezin Amacı ve Görevleri” başlığı altındaki “Madde-5” ile sunulan amaçları gösterir kısım tek paragraftan oluşmakta ve A4 sayfa formatında yaklaşık yedi satırdır. Bütün amaçların tek bir paragrafta sunulduğu tespit edilmiştir. Amaçların yer aldığı yönetmeliğin örgütün resmi web sayfasında yayınlandığı tespit edilmiştir. Örgütün amacı Madde 5’te şu şekilde belirtilmiştir;

.....Üniversitesinde yürütülmekte olan internet destekli öğretim faaliyetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesini temin etmek, uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak, kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak, lisans, lisansüstü ve yetiştiren eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek ve Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek, kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması ve uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmaktır.

Merkezin Örgütsel Amaçlarının Sınıflanması

Uzaktan eğitim merkezinin söz konusu örgütsel amacı örgütsel amaç sınıflama yaklaşımlarında tespit edilen; tekrarlı, problem çözebilen, yenilikçi (Winstead, 1977), yüksek değerde (Waterman, Peters ve Phillips, 1980), resmi (Jones, 2004), bireysel ve örgütsel (Barrett, 1970), nitel ve nicel (Management Class Ltd (2014), geçişli ve yansımali (Mohr, 1973), toplumsal), çıktı, ürün, sistem, üretilmiş (Perrow, 1970), doğal ve temel (Can, Azizoğlu ve Aydın, 2011), stratejik, taktiksel, operasyonel (Daft, 1997), açık ve kapalı (Pffifner ve Presthus, 1960; Bursalıoğlu, 2012) sınıflandırma yaklaşımları temelinde çözümlenmiştir.

Tekrarlı: Winstead (1977)’e göre, bir amacın tekrarlı doğaya sahip olması genel üç çeşitten birisidir. İncelenen örgütün örgütsel amaç ifadelerinde, açık olarak örgütsel amaçların tekrarlı olma durumunun ifade edildiği kelimeler tespit edilememiştir. Ancak, genel olarak bu ifadeler incelendiğinde belli bir sürede tekrarlanan, sürekli olarak yeniden aynı istendik sonuçların ifade edildiği örgütsel amaç türü olarak bu amaçların hepsinin de genel açıdan tekrarlı değere sahip olduğu yargısına ulaşılabilir.

Problem çözebilen: Winstead (1977)’e göre, sistem içerisindeki belirli özel bir ihtiyaç veya işlev bozukluğuna cevap veren doğrultudaki amaçlar problem çözme amaçlarıdır. İncelenen örgütün örgütsel amaç ifadelerinde net olarak,

açıkça örgütsel amaçların problem çözme durumunun ifade edildiği kelimeler gözlemlenememiştir. Ancak, genel olarak bu ifadeler incelendiğinde; şu amaçın problem çözebilen değere daha çok sahip olduğu söylenebilir: “*Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak.*”

Yenilikçi: Winstead (1977)’e göre, daha önce yapılmamış bir şeyi yapmaya çalışma durumunu ifade eden örgütsel amaçlar yenilikçi olarak sınıflandırılır. İncelenen örgütün örgütsel amaç ifadelerinde net olarak, açıkça örgütsel amaçların yenilikçi durumunu ifade eden kelimeler gözlemlenememiştir. Ancak, genel olarak bu ifadeler incelendiğinde; şu amaçların yenilikçi değere sahip olduğu söylenebilir:

Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak,

Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,

Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek.

Yüksek değerde: Waterman, Peters ve Phillips (1980)’e göre, yüksek değerde amaçlar yol gösteren kavramlardır. Üst düzey yönetim ekiplerinin örgütün tamamında yaymak istediği genel, açık, gelecek yön kavramlarıdır. Bu noktada araştırılan örgütün örgütsel amaçları analiz edildiğinde, yazılı olarak ifade edilen bu amaçların tamamının yüksek değere sahip olduğu söylenebilir.

... Üniversitesinde yürütülmekte olan internet destekli öğretim faaliyetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesini temin etmek,

Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak,

Kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak,

Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,

Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek,

Kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmak.

Resmî: Jones (2004)’a göre, resmî amaçlar, örgütün yıllık raporlarında ve diğer kamusal belgelerinde resmî olarak ifade ettiği yol gösteren prensiplerdir. İncelenen örgütün amaçları yazılı olarak resmî gazetede yayınlandığı için örgütsel amaçlarının tamamının resmî sınıflandırma kapsamında olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Bireysel ve örgütsel: Barrett (1970)'e göre; örgütsel amaçlar, birincil çıktılarının yaratılmasına veya isteklerinin ya da fonksiyonlarının gerçekleştirilmesine katkı yapan işlerin herhangi bir durumudur (statik ve dinamik durumlar). Diğer taraftan, bir bireysel amaç, bireyin ihtiyaçlarının, motivasyon kaynaklarının veya tutkularının gerçekleştirilmesine katkı yapan işlerin herhangi bir durumudur (statik ve dinamik). Araştırılan örgütün amaçları ele alındığında; bireysellik özelliği taşıyan herhangi bir amaç ifadesi tespit edilmemiştir. İfadelerdeki kavramların anlamları açısından amaçların tümü örgütsel düzeydedir.

Nitel ve nicel: Management Class Ltd. (2014) şirketinin çalışmasına göre; nitel bir amaç, çabanın yönlendirildiği yöne doğru bir istektir, belirli bir düzey sayısal değişkenden ziyade ulaşmak için denenen bir amaçtır. Nicel bir amaç ise ulaşılmak istenendir, miktarı belirtilmiş beklenen sonuçtur. Araştırılan örgütün amaçların tümünde herhangi bir nicel ifadeye rastlanılmamıştır. Örgütsel amaç ifadelerinin tamamı nitel özellik taşımaktadır. Örneğin şu amaç ifadeleri nitel özellik taşımaktadır: “Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak” ve “Bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmak.”

Geçişli ve yansımali: Mohr (1973)'e göre, geçişli amaç; örgütün çevresine yapmış olduğu istendik etkidir. Bu bağlamda şu amaçlar geçişli değere sahiptir:

- Kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak,*
- Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,*
- Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek,*
- Kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması geliştirilmesine katkıda bulunmak,*
- Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak,*
- Bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmak.*

Mohr (1973)'a göre, yansımali amaç ise yaşamını devam ettirebilmek adına gerekli, örgütteki koalisyonların bütün üyelerinden yeterli katkıları yönlendirme (teşvik) olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda, örgütün amaçlarında yansımali amaç değerine sahip herhangi bir örgütsel amaç ifadesi yer almamaktadır.

Toplumsal: Perrow (1970)'a göre; bu kategori, toplumsal ihtiyaçları gideren büyük sınıf örgütleri ele alır. Araştırılan kurumun bir üniversite olduğu düşünüldüğünde bu örgütün örgütsel amaçlarının toplumsal değerlerinin üst düzeyde olduğu yargısına ulaşılabilir. Araştırılan örgütün amaçlardan toplumsal değeri olan amaçlar şunlardır:

*Kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak,
Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,*

Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek,

Kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmak.

Çıktı: Perrow (1970)'a göre, bu kategori, tüketici fonksiyonları açısından tanımlanan çıktı çeşitlerini ele alır. Araştırılan örgütün şu amaçlar çıktı niteliğine sahiptir:

Kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Bilgi birikimini ilgili kurum ve kuruluşlara aktarmak, yayınlar yapmak.

Ürün: Perrow (1970)'a göre, ürün amaçları (daha doğru şekliyle ürüne özgü amaçlar), üretilen malların veya servislerin karakteristiği hakkındadır. Örneğin, nitelik veya nicelik, çeşitlilik, stilize etme, kullanışlılık, eşsizlik veya ürünlerin yenilenebilir olması üzerine önem verme. Bu doğrultuda araştırılan örgütteki şu amaçların ürün niteliği taşıdığı söylenebilir:

... Üniversitesinde yürütülmekte olan internet destekli öğretim faaliyetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesini temin etmek,

Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak,

Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,

Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek.

Sistem: Perrow (1970)'a göre, örgütün ürettiği mal veya hizmetlerden ya da türetilmiş amaçlarından bağımsız olarak örgütün çalıştırılmasındaki durum ve davranıştır. Örneğin, büyüme, istikrar, kazançlar veya sıkı ya da gevşek bir şekilde denetimli veya yapılaştırılmış gibi çalıştırma modları. Araştırılan örgütteki şu amaçların sistemsel türde olduğu yorumu yapılabilir:

... Üniversitesinde yürütülmekte olan internet destekli öğretim faaliyetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesini temin etmek,

Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak.

Doğal ve temel: Can, Azizoğlu ve Aydın (2011)'ne göre, doğal amaçlar yaşam sürdürme ve kazançlar üretme ile ilgilidir. Bu bağlamda araştırılan örgütte direkt olarak bu tür amaç ifadeleri gözlemlenmemiştir. Fakat genel olarak araştırılan örgütteki örgütsel amaçlarla ilgili ifadelerden dolayı da olsa bu doğal türde örgütsel amaç ifadeleri çıkarılabilir. Öte taraftan, Can vd. (2011)'ne göre, temel amaçlar tüm faaliyetlere yön veren geniş ve genel anlamlıdır. Dolayısıyla araştırılan örgütteki şu amaçlar temel niteliğe sahiptir denilebilir:

... Üniversitesinde yürütülmekte olan internet destekli öğretim faaliyetlerinin daha etkin ve verimli yürütülmesini temin etmek,

Uzaktan eğitim ile ilgili araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak.

Türetilmiş: Perrow (1970)'a göre, türetilmiş amaçlar diğer amaçları devam ettirebilmek için örgütlerin güçlerini de koyarak ürettiği amaçlardır. Örneğin, politik amaçlar; toplum hizmetleri; işçi geliştirme. Örgütler, kendi üyelerini ve çevreyi uygun bir şekilde etkilemede kullanılabilir önemli bir güç üretirler. Bu güç, ürün ve sistem amaçlarından bağımsız olarak kullanılır. Bu doğrultuda araştırılan örgütteki şu amaçlar türetilmiş niteliğe sahiptir:

Kamu ve özel sektör kurumlarının eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlaması geliştirilmesine katkıda bulunmak,

Kamu ve özel sektör kurumlarının uzaktan eğitim sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak.

Stratejik: Örgütün gelecekte olmasını istediği noktayı belirten genel ifadelerdir. Örneğin, küçük bir şirketin pazardaki payını üç yıl sonra yüzde 15'ten yüzde 20'ye çıkarma isteği stratejik bir amaçtır (Daft, 1997). İncelenen örgütteki örgütsel amaçlar bu noktadan incelendiğinde herhangi bir stratejik amaç ifadesine yer verilmediği net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Taktiksel: Daft (1997)'a göre, bu amaçlar, orta kademe yönetime uygun düşer ve örgütün en genel amaçlarını başarması için temel alt birimlerin yapması gerekenleri açıklar. Örnek olarak; "Ayda bir defa müşteri ve temsilcilerle mektup ile yazışarak iletişim kurma" amaç ifadesini vermiştir. Araştırılan örgütteki örgütsel amaçlara bu noktadan bakıldığında herhangi bir taktiksel amaç ifadesine yer verilmediği net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Operasyonel: Daft (1997)'a göre, bölümler, iş grupları ve bireylerden beklenen özel sonuçlara denir. Bu amaçlar kesin ve ölçülebilirdir. Örnek bazı ifadeler şunlardır: "150 satış başvurusunu her hafta işle", "gönderileri yüzde 90 zamanında ulaştırmayı başar", "fazla mesaiyi gelecek ay yüzde 10 düşür", "iki tane yeni seçmeli muhasebe dersi geliştir." Bu noktadan bakıldığında, bu tür amaçlar daha çok nicel ifadelerin yer aldığı amaçlardır. Araştırılan örgütteki örgütsel amaçlara

bu noktadan bakıldığında herhangi bir operasyonel amaç ifadesine yer verilmediği net bir şekilde anlaşılmaktadır. Öte taraftan Jones (2004)'a göre, operatif amaçlar yöneticiler ve çalışanlara örgütün işlerini yaparlarken yol gösteren uzun ve kısa dönem özel amaçlardır. Örneğin, "Çıktıların maliyetini düşürme".

Araştırılan örgütteki amaçların hiç birinde kısa veya uzun dönem gibi zaman ifadelerinin yer aldığı kelimeler yoktur. Dolayısıyla bu örgütsel amaçların kısa dönemli yol gösterici operatif amaçlar olmadığı, daha çok çok genel yol gösterici operatif amaçlar niteliğine sahip olduğu sonucuna varılabilir. Sadece şu amaçların özel yön verici bir örgütsel amaç değeri taşıdığı düşünülebilir.

Lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek,

Üniversitede verilmekte olan dersleri e-öğrenme ile desteklemek.

Açık ve kapalı: Bursalıoğlu (2012), Pfiffner ve Presthus (1960) açık amaçların formal ve genel, kapalı amaçların ise informal ve bireysel olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, incelenen örgütteki amaçlar; resmi, yazılı örgütsel amaç ifadeleri olduğundan açık amaç niteliği taşımaktadır sonucuna ulaşılabilir.

Merkezin Örgütsel Amaçlarının Özellikleri

Uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezinin amaçlarında, örgütsel amaç özelliklerine ilişkin tespit edilen noktalar: yazılı (Genç, 2004) veya sözel ifadeler, hiyerarşik bir yapıda (Harvey, 1991; Youker ve Brown, 2001; Davis, 2015), doğru algılanma (açıklık/netlik (Wieland, 1969), basit (Thomson, 1998), detaylı, gerçekçi (Daft, 1997), somut (Daft, 1997; Genç, 2004), atanabilir olma, ölçülebilir olma (Genç, 2004; Cothran ve Wysocki, 2010), zaman (Drucker, 1954; Etzioni, 1964), sınırlılık (Love ve Skitmore, 1996) ve bireysel amaçlara uygunluk (Barrett, 1970) şeklindedir.

Yazılı veya sözel ifadeler: Araştırılan örgütteki örgütsel amaçları gösterir yazılı, resmi bir doküman mevcuttur. ... Tarih ve... Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan bir devlet üniversitesi uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezinin yönetmeliği bu resmi dokümandır. ... gün ve... sayılı Resmi Gazete ile değişiklik yapılarak bu örgütün örgütsel amaçlarının güncellendiği tespit edilmiştir. Örgütsel amaçların temel özelliklerinden olan yazılı amaçlar özelliği incelenen örgütte mevcuttur.

Hiyerarşik bir yapı: Araştırılan örgütün örgütsel amaçlarının hiyerarşik yapısında; örgüt çalışanlarının amaçları, alt ünitelerinin ve makro düzeyde örgütsel amaçların, vizyon, misyon, araç-sonuç zinciri / neden-nasıl yapısı gibi hiyerarşik öğelerin ayrı ayrı belirtildiği hiyerarşik bir yapılanmanın yer alma-

dığı tespit edilmiştir. Ancak, sekiz amaçtan hangisinin diğerlerine göre önemli olduğu noktasında, amaçların öncelikle belirtilmesi açısından hiyerarşik bir yapılanma özelliği söz konusudur yargısına ulaşılabilir.

Doğru algılanma (açıklık, basitlik, netlik): İncelenen belgede yer verilen; “daha etkin ve verimli yürütmek, araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak, eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak, e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek...” gibi örgütsel amaçlarla ilgili ifadelerin çok genel ifadeler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, amaca ilişkin açıklamalar daha çok nitel, soyut karakteristik özelliğe sahiptir. Nicel değerler, miktarlı hedefler, zaman ifadelerinin yokluğu ve değerlendirme ölçütleri açısından geliştirilmeye açık, objektiflikten uzak ifadelere yer verilmesi, örgütsel amaçların örgüt çalışanlarınca doğru algılanması noktasında tartışmaya açıktır.

Detaylı: Bir önceki örgütsel amaçlarda olması gereken özelliklerden doğru algılanma ögesinde de vurgulandığı gibi bu örgütsel amaçların detaylı olarak belirtilmesi noktasında eksiklik olduğu iddia edilebilir. İncelenen örgütsel amaçlar daha çok “büyük resim” özelliği taşımaktadırlar. Detaylı amaç ifadelerinde olması gerektiği literatürde sabit özelliklerden olan nicelik, örgütün alt birimlerinin ve çalışanların amaçları, zaman ve neden-nasıl / amaç-araç yapı özelliklerini incelenen örgütsel amaçların içermediği tespit edilmiştir.

Gerçekçilik: Araştırılan merkezin ekonomik, teknolojik altyapı, çalışan ve akademisyen vb. imkân ve olanaklarına bakıldığı zaman bu belirtilen amaçları gerçekleştirmek noktasında çok gerçekçi amaç ifadelerine yer verildiği belirtilebilir. Örneğin, “kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak, lisans, lisansüstü ve yetişkin eğitiminde e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek” amaçları gerçekçi durmaktadır.

Somutluk: İncelenen örgütsel amaçlarla ilgili cümlelerin bütünü -Daha etkin ve verimli yürütmek, araştırma – geliştirme ve uygulama çalışmaları yapmak, eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak, e-öğrenme temelli ders ve programları geliştirmek gibi...- soyut özellik taşımakta olduğu belirtilebilir.

Nicel değerler, miktarlı hedefler, zaman ifadelerinin yokluğu ve değerlendirme ölçütleri açısından geliştirilmeye açık ve objektif olmayan ifadelerin kullanılması temelinde incelenen örgütsel amaçların somut özelliğe sahip olma noktasında tartışmaya açıktır.

Atanabilir olma: İncelenen örgütsel amaç ifadeleri üzerinden çalışanlara görevler verildiğinde, yöneticinin bu ifadelerden beklentisi ile çalışanın anladığı farklı olabilecektir, çatışabilecektir. Yukarıda belirtilen somutluk, detaylı, açıklık, hiyerarşik bir yapıdan yoksun, daha çok soyut ve genel ifadeler içeren örgütsel amaçların istenilen sonuçlar doğuracak doğrultuda atanması güç olabilir.

Ölçülebilir olma: Şu sorular sorularak bir amacın ölçülebilir olup olmadığı tespit edilebilir: Ne kadar? Kaç tane? Amaç gerçekleştirildiğinde bunu nasıl bileceksin? Bu temel değerler noktasında, incelenen örgütsel amaçlarda örgütsel amaçların ölçülebilir özellik ögesine ilişkin herhangi bir amaç ifadesi tespit edilmemiştir.

Zaman: Örgütsel amaç ifadelerinde herhangi bir özel zaman veya süreyi vurgulayan ifade tespit edilmemiştir.

Sınırlandırma: İncelenen örgütsel amaç ifadelerinde, bölgesel, ülkesel veya yerel, yani coğrafik olarak herhangi net bir sınırlandırma cümleciği tespit edilmemiştir. “Kurum ve kuruluşların uzaktan eğitim ihtiyaç ve isteklerine yardımcı olmak” amacı, sadece Türkiye’de değil diğer tüm ülkelerdeki örgütleri de kapsayıcı anlam içermektedir. Ayrıca, amaç ifadelerinde amaçların başarımı için gerekli öz-kaynakların (insan, teknolojik altyapı, akademisyen vb.) sınırlandırma ifadeleri yer almamaktadır.

Bireysel amaçlara uygunluk: İncelenen örgütsel amaçlar üst düzeyde soyut olduğu için örgüt çalışanları örgütsel amaç ile anlatılmak istenenden farklı anlamlar çıkarabilir. Bu durum örgütsel amaçların bireysel amaçlara uygunluğunu idrak etme noktasından sorun yaratabilir.

Merkezin Örgütsel Amaçlarının Örgütsel Etkililik Bağlamında Değerlendirilmesi

İncelenen merkezin örgütsel etkililiği ile örgütsel amaç arasındaki ilişki, örgütsel amaçlar merkezli üretilen şu kodlar, temalar ve kategoriler üzerinden çözümlenmiştir: iş başarımı değerlendirmesine dayanak (Can vd., 2011), amaçları gerçekleştirme yaklaşımı (Love ve Skitmore, 1996), ilgiyi yönlendirme (ilgi çekici amaçların olması) (Locke vd., 1981), çabaları mobilize etme (Locke vd., 1981), devamlılığı sürdürme (Locke vd., 1981), ve strateji gelişimini motive etme (Locke vd., 1981) gibi performansın etkilendiği temel mekanizmalar, amaçlara göre yönetim.

İş başarımı değerlendirmesine dayanak: Örgütsel amaçlar iş görenlerin iş başarımlarının değerlendirilmesi için de bir temel oluşturur. Örgütsel amaçlara en fazla katkı veren iş görenler en verimli örgüt üyeleri olarak kabul edilir (Can vd., 2011). Araştırılan örgütteki aşağıda da belirtilen amaçlar ele alındığında, başarımın değerlendirilmesinin tam anlamıyla sağlıklı yapılabilmesi için öncelikle örgütsel amaçların ifade edilmesi içinde olması gereken özelliklerden nicelik, miktar, süre veya zaman gibi ifadelerin bulunması gerekmektedir.

İncelenen örgütün örgütsel amaçlarının örgütün en üst düzey amaçları noktasında olduğu ve örgütün hangi alt birimlerinin hangi amaçlardan sorumlu ol-

duğu belirtilmemiştir. Bu haliyle incelendiğinde hangi çalışanın hangi amaçtan sorumlu olduğu tam olarak anlaşılammaktadır. Örgütsel amaçların bu mevcut haliyle örgüt çalışanlarının iş başarımının değerlendirilmesi, nesnellikten yoksun olabilecek ve değerlendirmeyi yapacak kişiler zorlanabilecektir. Sonuç olarak, araştırılan örgütteki örgütsel amaçların bu örgütün çalışanlarının iş başarımının değerlendirilmesinde çok verimli olmayacağı ortaya konabilir.

Amaç gerçekleştirme yaklaşımı: Love ve Skitmore (1996), amaç gerçekleştirme yaklaşımını örgütsel etkililiği değerlendirme yaklaşımlarından birisi olarak belirtmiştir. Yine amaç gerçekleştirmeyi; bir örgütün belirtilen amaçlarını başarması olarak tanımlamış ve başarma derecesi düzeyinde örgütün etkili olduğunu belirtmiştir. Amaç gerçekleştirme yaklaşımının, amaçların açık, ulaşılabilir, zaman sınırlı ve ölçülebilir olduğunda örgütsel etkililiği ölçmek adına tercih edilebilir olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Price (1972)'a göre; verimliliği araştırmada geleneksel yol, amaç yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın fark yaratan karakteristiği, verimliliği amaçların başarılmasını derecelendirmesi açısından tanımlamasıdır. Bu amaç yaklaşımına göre, bir örgütün amaçlarını başarma derecesi büyükse, verimliliği de o derecede büyük olur. Verimlilik, amaç başarı derecesi açısından açıklandığı için, amacın tanımı çok önemlidir. Genel olarak bir örgütün amaçlarını gerçekleştirme derecesine göre o örgütün yönetsel veya örgütsel olarak belli/hangi oranda etkin veya verimli olduğu sonuçlarına, analizlerine ulaşılabilir. Araştırılan örgütteki amaçlar incelendiğinde yukarıda da vurgulandığı gibi örgütsel amaçlar nicelik, miktar ve zamandan yoksun ifadeler içermektedir. Bu değerlerden yoksun amaçların gerçekleştirmeye derecesinin nicel olarak hesaplanmasının zor olacağı söylenebilir. Araştırılan örgütteki amaçların çok soyut ve genel olduğu düşünüldüğünde örgütün yönetsel veya örgütsel olarak belli/hangi oranda etkin veya verimli olduğu sonuçlarına, analizlerine ulaşmak zor olacaktır. Bu noktada, amaç gerçekleştirme yaklaşımı açısından incelenen örgütün etkililiğinin üst düzeyde olabileceğini söylemek zordur.

İlgiyi yönlendirme (ilgi çekici amaçların olması), çabaları mobilize etme, devamlılığı sürdürme ve strateji gelişimini motive etme gibi performansın etkilendiği temel mekanizmalar: Locke vd. (1981)'ne göre, özel ilgi çekici amaçlar, "elinden gelenin en iyisini yap" gibi basit amaçlara veya hiç amaç olmamasına göre daha yüksek performansla yol açar. Bu durum, psikoloji literatüründeki çalışmaların % 90'nın tamamen veya kısmen pozitif sonuçlar gösterdiği, en sağlam ve çok sık karşılaşılan bulgulardan birisidir. Amaç belirlemenin, iş performansını şu durumlarda artırması ihtimali yüksektir: amaçların belli, özellikli ve yeteri miktarda ilgi çekici olması; yeterli ehliyete sahip konular (ve yeterlilik farkları kontrol edilmiş); amaçla bağlantılı bir ilerlemeyi göste-

rebilen bir geri beslemenin sağlanması; denetçi veya yöneticinin destekleyici olması; belirlenen amaçların gerçekten de bireylerce kabul edilmesi. Araştırılan örgütteki örgütsel amaçlar incelendiğinde, daha öncede belirtildiği gibi buradaki amaçların daha çok üst düzey, soyut örgütsel amaç ifadeleri içerdiği tespit edilmiştir. Bu amaçların, örgütte çalışan bireylerin ilgisini çekme, çabaları daha bir eyleme dönüştürme, iş devamlılığını sürdürme, strateji gelişimini motive etme noktasında yetersiz kalabileceği düşünülebilir. Buna bağlı olarak da çalışanların performansını pozitif yönde etkilemede bu amaç ifadelerinin çok motive edici olmadığı tespit edilmiştir. Ancak yazılı olarak hiçbir amacın belirtilmediği bir durum ile kıyasla, genel olarak belli düzeyde çalışanların ilgilerini yönlendirebileceği ileri sürülebilir. Sonuçta da incelenen örgütteki örgütsel amaçların; ilgiyi yönlendirme (ilgi çekici amaçların olması), çabaları mobilize etme, devamlılığı sürdürme ve strateji gelişimini motive etme gibi performansın etkilendiği temel mekanizmaları tam olarak içermediği için örgütsel amaç merkezli örgütsel etkililiğin üst düzeyde olduğunu söylemek zorlaşmaktadır.

Amaçlara göre yönetim: Bu örgütün yaşamını devam ettirebilme adına faaliyetlerini yürütürken örgütsel amaçlar doğrultusunda yönetimin işlerini yürütülebileceği sonucuna, örgütsel amaçların resmi gazetede yayınlanması temel alınarak ulaşılabilir. Genel olarak bakıldığında, bu örgütsel amaçların yazılı olarak yönetim kademesindeki çalışanlara ulaştırılması ile değişik kademedeki yöneticiler ortak bir amaca yönlendirilip, yönetim faaliyetlerini amaçlara göre yürüterek, yönetim kademelerindeki çatışmalar en aza indirgenip örgütsel verimlilik düzeyi artırılabilir. Ancak, Levinson (2003)'a göre, amaçlara göre yönetimin özellikleri arasında yer alan;

- Performans değerlendirme ve ölçme,
- Bireysel performansı örgütsel amaçlarla ilişkilendirme,
- Yapılması gereken işleri ve başarı beklentilerini açık bir şekilde belirtmek,
- Astların artan gelişim ve rekabetini iyileştirme,
- Ast ve üstler arasında iletişimi geliştirme,
- Ücret ve özendirme (özendirme) hakkında değerlendirme temelli hizmet etmek,
- Astların motivasyonunu artırmak,
- Bir örgütsel kontrol ve bütünleşme aracı olarak hizmet etmek.

İncelenen örgütün örgütsel amaç ifadelerinde, yukarıdaki Levinson'ın sekiz maddesinden herhangi birisi ile direkt veya dolaylı olarak ilişkili ifadeler tes-

pit edilmemiştir. Bu örgütün, yönetsel etkililiği, amaçlara göre yönetim teması temelinde ele alındığında; Levinson'un amaçlara göre yönetim kavramından uzak amaçlara göre yönetsel işleyiş söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, amaçlara göre yönetimin bu ilkeleri ile uyumunun ve dolayısıyla bu örgütün etkililiğinin üst düzeyi tartışmaya açıktır.

Maheshwari (1969)'ye göre, amaçlara göre yönetim; bireysel yöneticilerin ve bir bütün olarak örgütün, birleşmiş, bölümsel ve bireysel yönetici seviyelerinde amaçları belirleyerek performansı geliştirmek için bir sistemdir. Örgütün amaçları bu noktadan incelendiğinde, incelenen belgede örgütün bireysel, bölümsel ve diğer alt amaçlarına yer verilmediği tespit edilmiştir. Daha çok makro düzeyli, genel amaç özelliği taşımaktadır. Amaçlara göre yönetimin bu noktasına göre de bu örgütün yönetsel anlamda etkili olma durumu tartışmaya açıktır.

İncelenen dört bölümden oluşan yönetmeliğe ilişkin belgenin ilk bölümünde yer verilen tanımlar ve giriş bölümünden sonraki ilk bölümde örgütsel amaç ve görevlere yer verilmesi örgütsel amaçların resmi gazetede öncelikli olarak belirtilmesi açısından amaçların örgütteki önemini göstermektedir. Amaçlara göre yönetimin özünde yer alan amaçların merkezde -başta- yer verilmesi yaklaşımı temelinde; örgütsel amaçları resmi bir dokümanda öncelikli olarak belirtme açısından bir etkililik durumu söz konusudur.

Thomson (1998)'a göre, bir örgütte amaçlara göre yönetim yaklaşımı hangi biçimi alırsa alsın, özünde şunlara yardım eden bir süreçtir: a) Yöneticilerin dikkatini sonuçlara yönlendirir, b) Örgüt üyelerini, özel başarıya adanmaya iter, c) Örgüt üyelerinin düşüncelerini, örgütün gelecekteki ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların karşılanması doğrultusunda amaçların oluşturulmasına yönlendirir, olanak sağlar. İncelenen amaçlar bu açıdan ele alındığında; yöneticilerin dikkatini genel olarak, detaylı olmayacak şekilde sonuçlara yönlendirebileceği, örgüt üyelerini özel başarıya motive edici ifadelerin yer almadığı yargısına ulaşılabilirken, gelecekle (zamanla) ilgili ifadelerin amaç cümlelerinde tespit edilemediği için ve örgüt üyelerinin örgütsel amaç oluşumuna katılıp katılmayacaklarını ifade eden cümleler olmadığı için örgüt çalışanlarının örgütün ihtiyaçları doğrultusunda amaç oluşturma sürecine dâhil olup olmayacaklarıyla ilgili bir sonuca ulaşmak olanaklı gözükmemektedir.

Merkezin Örgütsel Amaçlarının Tema Analizi

Bu bölümde incelenen merkezinin güncel resmi örgütsel amaç ifadelerinde yer alan temalara yer verilecektir.

Tablo 1: Araştırılan Kurumun Amaçlarında Tespit Edilen Temalar

İnternet destekli öğretim faaliyetlerini daha etkin ve verimli yürütmek,
Uzaktan eğitim ile ilgili AR-GE çalışmaları yürütmek,
Diğer örgütlere uzaktan eğitim hizmeti sunmak,
E-öğrenme tabanlı ders ve program geliştirmek,
Mevcut dersleri e-öğrenme ile desteklemek,
Diğer örgütlerin eğitim programlarını e-öğrenmeye uyarlamaya katkıda bulunmak,
Diğer örgütlerin uzaktan eğitim sistemlerini geliştirmeye katkıda bulunmak,
Bilgi birikimini yaymak.

Uzaktan eğitime ilişkin; e-öğrenme, internet tabanlı öğretim faaliyetleri, uzaktan eğitim sistemleri gibi kavramların merkeze alınarak örgütsel amaç ifadele-
rinin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, örgütün entropiye uğramaması
adına önemli olabilir AR-GE faaliyetleri yürütmek gibi bir amacın da ince-
lenen örgütün resmi örgütsel amaçları içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir.
Yine, hem bir sistem içerisinde sistemin doğru ve verimli şekilde çalışabilme-
sine, hem de diğer alt veya üst düzey örgütlere veya sistemlere katkı sağla-
mak adına, bu örgütün faaliyet alanı içerisinde bu örgütte geliştirilen yöntem,
yöntem ve bilgilerin paylaşılabilmesi durumunun net olarak ifade edildiği
resmi bir örgütsel amaç ifadesi mevcuttur. Yine, esas amacı eğitim taleplerini
karşılama olan bir üniversitenin, bu eğitim taleplerini karşılayabilmek adına
oluşturulan teknoloji tabanlı eğitim yöntemlerini kendi bünyelerinde gelişt-
tirme, iyileştirme doğrultusunda oluşturulmuş örgütsel amaç ifadelerinin de
bu örgütün resmi örgütsel amaçlarında yer verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca,
bireysel düzeyde eğitim sağlama yanında, örgütsel düzeyde de eğitim sağla-
ma/sunma istekliliği de incelenen örgütün resmi örgütsel amaçlarında ifade
edildiği tespit edilmiştir. Uzaktan eğitim yöntemine uygun ders içerikleri ve
programının hazırlanması doğrultusunda bir amaç ifadesinin, resmi örgüt-
sel amaçlarda ifade edildiği tespit edilmiştir. Son olarak, incelenen örgütteki
örgütsel amaçların; yazılı, gerçekçilik özelliği açısından üst düzeyde değere
sahip ifadeler, kodlar, temalar içerdiği ama hiyerarşik bir yapı, doğru algılan-
ma (açıklık, basitlik, netlik), detaylı, atanabilir, ölçülebilir, zaman, sınırlılık ve
bireysel amaçlara uygunluk özellikleri açısından çok az, hatta çoğu özelliği hiç
barındırmayan ifadeler, kodlar, temalar içerdiği sonucunu elde etmek olasıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu bölümde; araştırmanın bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar ve bu sonuçlardan yola çıkarılarak geliştirilen öneriler sunulmaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada, literatürden elde edilen bütüncül bir örgütsel amaç paradigması temelinde Türkiye’de bir üniversitenin örgütsel yapısında yer alan bir uzaktan eğitim merkezinin amaçları çözümlenmiştir. Bu araştırmada, literatürde ulaşılan örgütsel amaç kavramına ilişkin açıklamalar, sınıflandırma yaklaşımları, özellikleri, amaçlara göre yönetim ve örgütsel amaçlar ile örgütsel etkililik kavramları, bütünde özgün bir örgütsel amaç paradigmasının geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu çalışmada ortaya konulan bilgi kümesi ile uzaktan eğitim örgütlerinin amaçlarının belirlenmesi, yenilenmesi ve düzenlemesi noktalarında ölçeklenebilir standartlar oluşturmaya katkı sağlandığı söylenebilir. Ayrıca, diğer örgütlerin örgütsel amaçları açısından da bu standartlar temel dayanak veya yol gösterici olabilme potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Örgütsel amaçların sınıflandırılması açısından; uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezinin incelenen amaçlarının daha açık, soyut, nitel, yüksek değerde, toplumsal, tekrarlı, resmi, örgütsel, ürün, geçişli türde olduğu; problem çözebilen, yenilikçi, operatif, bireysel, nicel, çıktı, sistem, doğal ve temel, türetilmiş, yansımali, taktiksel, stratejik, operasyonel örgütsel amaç türlerinin daha az yer aldığı tespit edilmiştir.

Örgütsel amaçların özelliklerinin temele alınarak gerçekleştirilen analizinin sonucu açısından; örgütsel amaçların; yazılı ve gerçekçilik özelliği açısından üst düzeyde değere sahip olduğu, ama hiyerarşik bir yapı, doğru algılanma (açıklık, basitlik, netlik), detaylı olma, atanabilir, ölçülebilir, zaman, sınırlılık ve bireysel amaçlara uygunluk özellikleri açısından çok az düzeyde değere sahip olduğu sonucu elde edilmiştir.

Örgütsel amaç merkezli etkililik incelemesinin sonucu açısından; incelenen örgütün amaçlarının ifade edilmesi çabalarında olması gereken özelliklerden nicelik, miktar, süre veya zaman gibi ifadeler bulunmadığı için iş başarımı değerlendirmesine dayanak olabilme ve amaç gerçekleştirme yaklaşımı açısından örgütsel amaç ifadelerinin geliştirilmeye açık olduğu söylenebilir.

Öneriler

Uzaktan eğitim kurumları amaç ifadelerini oluştururken, yürütülecek faaliyetler doğrultusunda, ifadeler olabildiğince açık, yazılı, anlaşılabilir, daha çok somut, ölçülebilir, nicel, belirli zaman ifadeleri içeren, toplumsal, sınırlandırılmış, atanabilir, belli hiyerarşik bir yapıda, detaylandırılmış, yerine göre tekrarlı, problem çözebilen, yenilikçi, yüksek değerde, bireysel ve örgütsel düzeyde, çıktı, ürün, sistem, stratejik, taktiksel ve operasyonel değerler taşımalıdır. Bu değerler oluşturulurken, ideal örgütsel amaçları sorunsuz bir şekilde oluşturu-

rabilmek adına şu örgütsel amaç boyutları ve bu boyutlarla özdeşleşen sorunlar merkeze alınmalıdır; örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi, örgütsel amaç yükümlülüğü (adanmışlığı), örgütsel amaçların büyüklüğü, örgütsel amaç çokluğu, örgütsel amaç birleştirme, örgütsel amaçların anlaşılabilirliği (belirsizliği), örgütsel amaçların dengelenmesi, örgütsel amaçtan sapma ve örgütsel amaç binişikliği.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analiz modeli için oluşturulan kavramsal çerçeve, uzaktan eğitim örgütlerinde yönetici ve karar verme pozisyonunda çalışanlarca, örgütlerinin örgütsel etkililik seviyelerini artırmak için örgütsel amaçlarını verimli ve ideal bir şekilde belirleme, yenileme, düzenleme noktasında bir kavramsal temel, ölçülenebilir ölçüt olarak kullanılabilir.

Bu çalışma nitel araştırma doküman analiz ile yürütülmüştür, benzer araştırmalar nicel ve(ya) nitel yöntemin farklı veri toplama teknikleri kullanılarak yürütülebilir.

Bu çalışmadaki kavramsal çerçeve ile benzer örgütsel amaç kuramsal temelleri temel alınarak uzaktan eğitim uygulama ve araştırma merkezleri dışındaki diğer örgütlerin örgütsel amaçları da bu araştırmadaki ile benzer veya farklı araştırma yöntemleriyle incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2005). *Eğitim Yönetimi (7. Baskı)*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Barrett, J. H. (1970). *Individual Goals and Organizational Objectives: A Study Of Integration Mechanisms*. Ann Arbor: Center for Research on Utilization of Scientific Knowledge, University of Michigan.
- Biber, A. (1998). *Örgütsel Amaçların Gerçekleştirilmesi Sürecinde İmajın Rolü ve Önemi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye’de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.
- Bursalıoğlu, Z. (2012). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış (17. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cabı, E., ve Ersoy, H. (2017). Yükseköğretimde uzaktan eğitim uygulamalarının incelenmesi: Türkiye örneği. *Journal of Higher Education & Science/ Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(3),419-20.
- Can, H., Azizoglu, Ö. A. ve Aydın, E. M. (2011). *Organizasyon ve Yönetim (11. Baskı)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cothran, H. M., ve Wysocki, A. F. (2010). *Developing SMART Goals For Your Organization*. 1 Ağustos 2014 tarihinde <http://edis.ifas.ufl.edu/fe577> adresinden erişildi.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Crowther, J. F. (1968). *Power Struggle And Organizational Goals: A Case Study of An Industrial Firm*. Published Doctoral Dissertation. University of Southern California.
- Çelik, D. (2017). *Türkiye Üniversitelerinde Uzaktan Eğitim Merkezleri Uygulamalarının Yetişkin Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Daft, R. L. (1997). *Management*. Orlando: Fort Worth, Dryden Press.
- Davis, J. H. (2015). *Managing And Achieving Organization Goals -Chapter 1-The Importance And Value Of Organizational Goal Setting*. American Management Association, New York. 17 Şubat 2014 tarihinde <http://www.flexstudy.com/catalog/schpdf.cfm?courseum=95086> adresinden erişildi.
- Davis, L. A. (2010). *Ability of Leaders To Effectively Communicate And Influence Employees’ Commitment To Organizational Goals*. Published Doctoral Dissertation. University of Phoenix.

- Drucker, P. F. (1954). *The Practice Of Management*. New York: Harper.
- Durnalı, M. ve Filiz, B (2019). Delaware Okul İklimi Ölçeği Öğrenci Versiyonunun Türk Kültürüne uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27 (6), 2651-2661, doi: 10.24106/kefdergi.3513
- Etzioni, A. (1964). *Modern Organization*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Genç, N. (2004). *Yönetim Ve Organizasyon-Çağdaş Sistemler Ve Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gilpin, C. E. (1988). *Neighbors, Inc.: Goal Structure And Organizational Survival-An Exploratory Case Study*. Published Doctoral Dissertation. The Pennsylvania State University.
- Gross, E. (1969). The definition of organizational goals [Elektronik Sürüm]. *The British Journal of Sociology*, 20(3), 277-294.
- Güven, M. ve Belet, D. (2010). Primary school teacher trainees' opinions on epistemological beliefs and metacognition. *İlköğretim Online*, 9(1), 361-378.
- Harvey, C. M. (1991). Models of tradeoffs in a hierarchical structure of objectives. *Management Science*, 37(8), 1030-1042.
- Hızal, A. (1983). *Uzaktan Eğitim Süreçleri ve Yazılı Gereçler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları Yayın No 122.
- Hill, W. (1969). The Goal Formation Process in Complex Organizations. *Journal of Management Studies*, 6(2), 198-208.
- Howard, R. H. (1982). *Organizational Goal Congruence: Its Potential Effect on The Acceptance of An İnnovation*. Published Doctoral Dissertation. Northwestern University.
- Hoy, W. K., ve Miskel, C. G. (2010). *Eğitim Yönetimi*. (S. Turan, Çev. Ed.) Ankara: Nobel. (2005 baskısından çevrilmiştir).
- Jones, G. R. (2004). *Organizational Theory, Design, And Change* (International Edition). NJ: Pearson Prentice Hall.
- Kunt, Ş. (2012). *Türkiye'de Üniversitelerin Stratejik Planlarındaki Misyon, Vizyon Ve Stratejik Amaçların İçerik Analizi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi.
- Levinson, H. (2003). Management by whose objectives? *Harvard Business Review*, 81(1), 107-116.

- Limon, İ. ve Durnalı, M. (2017). İşbirlikçi İklim Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 282-294, doi: 10.19126/suje.335818
- Locke, E. A., Shaw, K. N., Saari, L. M., & Latham, G. P. (1981). Goal Setting And Task Performance: 1969-1980. *Psychological Bulletin*, 90, 125-152.
- Love, P. E. ve Skitmore, M. (1996). *Approaches To Organisational Effectiveness And Their Application To Construction Organisations*. 04 Eylül 2014 tarihinde <http://eprints.qut.edu.au/4524/> adresinden erişildi.
- Maddox, P. M. (1995). *Relationship Of Hospital Work Unit Organizational Culture To Hospital Goal Attainment*. Published Doctoral Dissertation. Columbia University.
- Maheshwari, B. L. (1969). Management by objectives. *Economic and Political Weekly*, 4(8), M2-M3, M5-M7.
- Management Class Ltd. (2014). 04 Eylül 2014 tarihinde <http://www.management-class-global.com/strategios/mb102/chapter3.html> adresinden erişildi.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Thousand Oaks: SAGE.
- Mohr, L. B. (1973). The Concept of Organizational Goal. [Elektronik Sürüm]. *The American Political Science Review*, 67(2), 470-481.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (S. Özge, Çev.) İstanbul: Yayınodası Ltd.
- Öğülmüş, S. (1991). İçerik Çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 24(1), 213-220.
- Özdem, G. (2011). An Analysis of The Mission and Vision Statements on The Strategic Plans of Higher Education Institutions. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(4), 1887-1894.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunları Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 323-343.
- Perrow, C. (1970). *Organizational Analysis: A Sociological View*. CA: Wadsworth.
- Polatoğlu, A. (2000). *Introduction to Public Administration: The Case Of Turkey* [Elektronik Sürüm]. Ankara: METU.
- Price, J. L. (1972). The Study of Organizational Effectiveness. *The Sociological Quarterly*, 13(1), 3-15.

- Reichard, B. D. (1999). *Principles of organizational goal setting*. 13 Aralık 2013 tarihinde <http://www.bdrconsultants.com/goalsetting.pdf> adresinden erişildi.
- Resmi Gazete (2005). ... Üniversitesi Uzaktan Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Yönetmeliği(...).
- Sapio, N. A. (2012). *The structuration of goals in a healthcare setting: a case study examining the social structuring interactions between organizational context and knowledgeable agents*. Published Doctoral Dissertation. The George Washington University.
- Scot, W. R. (2003). *Organizations: Rational, Natural and Open Systems (5th Edition)*. New Jersey: Prentice Hall, 2003.
- Simon, H. A. (1964). On The Concept of Organizational Goal [Elektronik Sürüm]. *Administrative Science Quarterly*, 9(1), 1-22.
- Taşgıt, Y. E. ve Sert, H. T. (2017). Liderlik tarzlarının örgütsel yapıya yansımaları üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 530-550.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. 2001. *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul:Epsilon Yayınları.
- Thomson, T. M. (1998). *Management by Objectives. The Pfeiffer Library*. 20 Aralık 2014 tarihinde <http://home.snu.edu/~jsmith/library/body/v20.pdf> adresinden erişildi.
- Topaloğlu, A.Ö. (2009). *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Çalışan Yöneticilerin Örgütsel Amaçları Gerçekleştirmedeki Yeterlilikleri*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Topkaya, E. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Güncelleştirilmiş 5. Baskı). *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 2(2), 113-118. doi:<http://dx.doi.org/10.17244/eku.46826>.
- Toprakçı, E. (1995). . *Eğitim Yönetimi*,1(1).
- Waterman Jr, R. H., Peters, T. J., & Phillips, J. R. (1980). Structure is not organization. *Business Horizons*, 23(3), 14-26.
- Wheeler, D.A. (2008). *Perspectives of Change: Municipal Park And Recreation Directors Perceptions of The Importance Of Specified Organizational Goals 1983-2008*. Published Doctoral Dissertation. University of Northern Iowa.
- Wieland, G. F. (1969). The Determinants of Clarity in Organizational Goals. *Human Relations*, 22, 161. 28 Aralık 2014 tarihinde http://www.psc.isr.umich.edu/dis/infoserv/isrpub/pdf/Determinants_ofclarity_2543c_.PDF adresinden erişildi.[Çevrim-içi:], Erişim tarihi: 28 Aralık 2014.

- Winstead, P. C. (1977). *Management by Objectives*. 18 Kasım 2014 tarihinde <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136628.pdf> adresinden erişildi.
- Yavuzalp, N., Demirel, M., Taş, H. ve Canbolat, G. (2017). Türkiye'deki üniversitelerin uzaktan eğitim merkezlerinin mevcut durumu üzerine bir doküman analizi çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 25(2).
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Youker, R. ve Brown, J. (2001). *Defining The Hierarchy Of Project Objectives*. IPMA Conference (Slovenia: American Society for Advancement of Project Management, 1998).

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ALAN MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN TIMSS ARAŞTIRMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ¹

Opinions of Post-Graduate Mathematics Teachers about TIMSS Research

Gönderim Tarihi: 04.11.2019

Kabul Tarihi: 08.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.659289

Mehmet Ali KANDEMİR*
Yıldız YILDIZ**

ÖZ: Bu çalışmada ortaokul matematik öğretmenlerinin Trends in International Mathematics and Science (TIMSS-Uluslararası Matematik ve Fen Bilimleri Araştırması) uygulaması ile ilgili görüşlerini belirlemek, matematik dersinde kullandıkları öğretim yöntemlerinin TIMSS'e uyumlu olup olmadığı ile ilgili görüşlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Çalışma grubu belirlenirken çalışmanın amacına bağlı olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede yüksek lisans yapan ve ortaokulda çalışan matematik öğretmenleri seçilmiştir. Veri analizinde ATLAS.ti 4.2 programı kullanılmış ve içerik analizi yapılmıştır. Öğretim modelleri, stratejileri ve yöntemlerin TIMSS sınavının kapsamına uygun olduğu bulunmuştur. TIMSS'de Türk öğrencilerin başarısız olması eğitim sistemi, öğretmen ve öğrenci boyutlarından kaynaklandığı belirlenmiştir. Öğretmenler öğrencilerini çeşitli nedenlerle TIMSS'e hazırlamakta yetersiz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Genel itibarıyla öğretmenlerin TIMSS sınavı ile görüşleri olumlu yöndedir. Öğretmenler lisansüstü eğitim almalarının TIMSS gibi uluslararası sınavlar konusunda bilinçlenmelerine katkısı olduğunu belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretmeni, Öğretim Öntemleri, Öğretmen Görüşleri, TIMSS

ABSTRACT: This study aims to determine the opinions of teachers about TIMSS and to reveal their thoughts about whether the teaching methods they use in mathematics course

¹ Bu çalışma, 26-28 Ekim 2018 tarihlerinde yapılan UNESAK-2018 Uluslar arası Necatibey Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi'nde sözlü olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. Bildirinin özeti özet kitapçığında basılmıştır.

* Dr.Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi/Necatibey Eğitim Fakültesi/Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi /İlköğretim Matematik Eğitimi, kandemir@balikesir.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1598-5108.

** Matematik Öğretmeni-Yüksek Lisans Öğrencisi, Azapbaşı Şehit Hasan Basri Kayaaltı Ortaokulu/ Necatibey Eğitim Fakültesi/Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi/ İlköğretim Matematik Eğitimi, yldz_yldz_95@windowslive.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0441-2144.

are compatible with TIMSS. In the study, the case study method was used from qualitative research designs. Semi-structured interview form was used as data collection tool. When determining the study group, criterion sampling was used from purposive sampling methods depending on the purpose of the study. In criterion sampling, master's and junior high school math teachers were selected. ATLAS.ti 4.2 program was used for data analysis and content analysis was performed. Instructional models, strategies and methods were found to be appropriate for the scope of the TIMSS exam. The failure of Turkish students in TIMSS was determined to be due to the education system, teacher and student dimensions. Teachers stated that they were unable to prepare their students for TIMSS for various reasons. In general, the teachers have a positive attitude with the TIMSS exam. Teachers stated that graduate studies have contributed to raising awareness about international examinations such as TIMSS.

Keywords: Mathematics Teacher, Teacher Views, Teaching Methods, TIMSS

GİRİŞ

TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study = Uluslararası Matematik ve Fen Bilimleri Araştırması), Uluslararası Eğitim Başarılarını Değerlendirme Kuruluşu (IEA- International Association for the Evaluation of Educational Assessment) tarafından dört yıl aralıklar ile dördüncü sınıf ve sekizinci sınıf öğrencilerine matematik ve fen bilimleri alanında başarı testleri uygulayan ve anketleriyle (öğrenci, öğretmen, ev, okul, öğretim programı) öğrenciler ile ilgili kapsamlı bilgi toplayan uluslararası bir tarama çalışmasıdır (Mullis, Martin, Foy ve Arora, 2016). TIMSS araştırmasının amacı, ülke genelini temsil edecek şekilde rastgele seçilen 4. sınıf ve 8. sınıf öğrencilerinin matematik ve fen bilimleri başarılarını belirlemektir. TIMSS dört yıl aralıklar ile yapıldığı için süreç içerisinde öğrencilerin başarılarındaki değişim kapsamlı bir şekilde değerlendirilmektedir. TIMSS'den elde edilen veriler ülkelerin eğitim sistemleri için önemli bir dönüttür (EARGED, 2015). TIMSS, eğitim sistemimizi TIMSS'e katılan ülkeler ile karşılaştırma yaparak değerlendirmemize ve eğitim sistemimizin gelişimini incelememize imkân sağlamaktadır (Erdoğan, Hamurcu ve Yeşiloğlu, 2016). TIMSS raporları, eğitim politikaları ile ilgilenenlere, eğitimcilere, uzmanlara bilgi vermektedir (Ölçüoğlu, 2015). TIMSS'e katılan ülkeler TIMSS raporlarını inceleyerek eğitim sistemleri ile ilgili karar vermektedirler (Yavuz, Demirtaşlı, Yalçın ve İlgün-Dibek, 2017). Ülkemiz de Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) uluslararası, ulusal düzeydeki araştırma sonuçlarını ve farklı ülkelerin öğretim programlarını göz önünde bulundurarak matematik dersi öğretim programında değişiklik yaparak öğretim programını güncellemiştir (MEB, 2018).

TIMSS ilk defa 1995 yılında 4. Sınıf ve 8. Sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Türkiye ise ilk kez 1999 yılında 8. sınıf düzeyinde katılmıştır. 2003 yılında ger-

çeleştirilen üçüncü TIMSS'e katılmayan Türkiye; 2007 yılında sekizinci sınıf düzeyinde, 2011 ve 2015 yılında ise hem dördüncü sınıf hem de sekizinci sınıf düzeyinde TIMSS'e katılmıştır. 2011 yılında TIMSS'e katılan dördüncü sınıf öğrencilerimiz, öğrenci merkezli öğretim programı ile öğrenim gören ve ilk defa uluslararası sınava katılan öğrenci grubudur (Büyüköztürk, Çakan, Tan ve Atar, 2014). Türkiye matematik başarı puanında TIMSS'e katıldığı tüm yıllarda dünya ortalamasının altında kalmıştır (Arıkan, Van de Vijver ve Yagmur, 2016). Son yıllarda ise matematik başarı puanı dünya ortalamasına yaklaşmaktadır. Tablo 1'de Türkiye'nin TIMSS'e hangi yıllarda hangi sınıf düzeyinde girdiği ve Uluslararası TIMSS matematik ortalaması ile Türkiye'nin TIMSS matematik ortalaması verilmiştir. Ayrıca TIMSS'e katılan ülke sayısı ve Türkiye'nin TIMSS matematik sıralaması gösterilmiştir.

Tablo 1: Türkiye'nin TIMSS Matematik Başarısı

Sınıf	Yıl	Uluslararası TIMSS Matematik Ortalaması	Türkiye TIMSS Matematik Ortalaması	TIMSS'e Katılan Ülke Sayısı	Türkiye'nin TIMS Matematik Sıralaması
8. sınıf	1999	487	429	38	31
	2007	500	432	49	30
	2011	500	452	41	13
	2015	500	458	38	23
4.sınıf	2011	500	469	49	34
	2015	500	483	48	35

Tablo 1'de yer alan TIMSS raporlarındaki matematik başarı dağılımı incelendiğinde; 1999 yılında TIMSS 8.sınıf matematik ortalaması 487 puan iken Türkiye 429 puan ile 38 ülke arasında otuz birinci, 8.sınıf TIMSS 2007 matematik ortalaması 500 iken Türkiye 432 puanla 49 ülke arasında otuzuncu, 4.sınıf TIMSS 2011 matematik ortalaması 500 iken Türkiye 469 puanla 49 ülke arasında otuz dördüncü, 8.sınıf TIMSS 2011 matematik ortalaması 500 puan iken Türkiye 452 puanla 41 ülke arasında yirmi dördüncü, 4.sınıf TIMSS 2015 matematik ortalaması 500 puan iken Türkiye 483 puan ile 48 ülke arasında otuz beşinci, 8.sınıf TIMSS 2015 matematik ortalaması 500 puan iken Türkiye 458 puanla 38 ülke arasında yirmi üçüncü olmuştur (Büyüköztürk vd., 2014 ; Şişman, Acat, Aypay ve Karadağ, 2011; Yıldırım vd., 2016). TIMSS araştırması, öğrencilerin uluslararası matematik ve fen başarıları ile birlikte ülkelerin kendi içerisinde de başarı durumunu değerlendirmektedir. Örneğin 2011 TIMSS sınavında Türkiye'de en yüksek başarı gösteren okulun, TIMSS matematik başarı puanı TIMSS 2011 sınavında birinci olan Kore'nin matematik ortalama puanından yüksektir. Türkiye'nin en düşük başarı gösteren okulun ise TIMSS matematik başarı puanı, TIMSS 2011 sınavında son sırada yer alan Gana'nın ortalama matematik başarı puanından daha düşüktür. Türkiye TIMSS sınavında dün-

yanın en başarılı ülkesindeki öğrencilerin matematik başarı ortalama puanından daha yüksek başarı puanına sahip öğrenciler yetiştirirken aynı zamanda TIMSS sınavında dünyanın en başarısız ülkesinin ortalama matematik başarı puanından daha düşük matematik başarı puanına sahip öğrenciler de yetiştirilmektedir (Yıldırım, Yıldırım, Ceylan ve Yetişir, 2013).

Problem Durumu

Öğrencilerin TIMSS başarısını etkileyen faktörler ve ilgili uluslararası ve ulusal literatürde birçok araştırma yapılmıştır (Choe ve Hwang 2014; Güner, Çelebi, Taşçı-Kaya ve Korumaz, 2014; Leung, 2006; Kareshki, ve Hajinezhad, 2014; Menon, 2000; Uğurel, Morali ve Kesgin, 2012). TIMSS matematik başarısıyla çeşitli demografik değişkenler arasında ilişki incelenmiştir (Karaca,2018; Polat, 2019). Öğrencilerin TIMSS matematik başarısı; öğrencilerin kendisi, ailelerinin sosyoekonomik durumları, okul ortamları ve öğretmenleri ile ilişki olduğu belirlenmiştir (Dodeen, Abdelfattah, Shumrani ve Hilal,2012; Matsuoka, 2014; Özgün, Koca ve Şen, 2002; Yaman, 2004; Papanastasiou, 2000). Öğrencilerin duyuşsal özellikleri (tutum, öz yeterlilik, öz güven vb.) TIMSS matematik başarıları ile ilişkilidir (Öztürk ve Uçar, 2010; Pageni, 2014; Papanastasiou, 2002) Öğrencilerin matematiğe karşı öz güven duymaları önemlidir (Aydın, 2015). Amerika ve Japonya’da TIMSS 2007 sınavına katılan sekizinci sınıf öğrencilerinin matematiğe karşı özgüvenleri başarılarını olumlu yönde etkilemiştir (Yoshino, 2012). TIMSS 2011 araştırmasına katılan bütün öğrencilerin matematiğe karşı özgüvenleri matematik başarısını olumlu etkilemektedir (Akyüz, 2014). Öğrencilerin matematiğe karşı ilgilerinin matematik başarısına etkisi TIMSS 2015 değerlendirmesinde ise sınıf düzeyinde farklılaşmaktadır. Dördüncü sınıf öğrencilerinin matematiğe ilgileri TIMSS 2015 başarılarını etkilerken sekizinci sınıf öğrencilerinin matematiğe karşı ilgileri ile matematik başarıları arasında zıt bir ilişki vardır (Ertürk ve Akan, 2018). TIMSS 2015 araştırmasında sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik başarısını, öz yeterlilik inançları etkilemiştir. Öğrencilerin matematiğe karşı tutumları ile TIMSS matematik başarıları arasında ise negatif bir ilişki vardır (Sarı, Arıkan ve Yıldızlı, 2017). TIMSS 2011 sınavında öğrencilerin matematik başarıları değerlendirilmiş ve öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri matematik başarılarını etkileyen temel özellikler arasında belirtilmiştir (Abazaoğlu, Yatağan, Yıldızhan, Arifoğlu ve Umurhan, 2015). Türkiye, Singapur, ABD ve Finlandiya’da ki sekizinci sınıf öğrencilerinin TIMSS 2011 matematik başarıları karşılaştırılmış ve öğrencilerin sosyoekonomik düzeyleri ile TIMSS matematik başarıları arasında olumlu yönde bir ilişki bulunmuştur (Akyüz, 2014). Kılıç ve Askın (2013) da TIMSS 2011’ de sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik başarısına en çok etki eden değişkenler arasında öğrencilerin sosyo-ekonomik durumunu belirtmişler-

dir. 2011 TIMSS'te sosyo-ekonomik durumu iyi olan öğrencilerin bulunduğu okullar, akademik başarıya sosyo-ekonomik durumu iyi olmayan öğrencilerin bulunduğu okullara göre daha çok önem vermektedir. Öğrencilerin başarılarındaki farklılıkların %33'ü okullar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır (Erşan, 2016). 2015 TIMSS'te ise öğrencilerin matematik başarılarındaki farklılıkların %35'i okullar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye'deki okullar arasındaki farklılığın %48'inin nedeni ise okul kaynaklı ve öğretmen kaynaklıdır (Aydın, 2015). Öğretmenlerin bilgi ve becerilerinin öğrenci başarısı üzerinde etkisiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Altun,2009; Demirtaş, 2010; Philippou ve Christou, 1999; Savaş, Taş ve Duru, 2010, Sünbül,1996). Öğretmenlerin nitelikleri öğrencilerin TIMSS başarılarını da etkilemektedir (Atar, 2014). Öğretmenlerin akademik başarıya önem vermesinin TIMSS 2007 ve TIMSS 2011'de öğrencilerin matematik başarıları ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Yavuz vd., 2017). TIMSS ile ilgili bu değerlendirmelerin ışığında öğrencilerin TIMSS matematik başarısını; demografik değişkenler, öğrencilerin duyuşsal özellikleri (tutum, öz yeterlilik, öz güven vb.), okul özellikleri ve matematik öğretmenleri etkilemektedir.

Öğretimin lideri olan öğretmenlerin özellikleri öğrencinin matematik başarısına yön verir. Nitelikli öğretmenler, öğrencilerin öğrenmesinde etkilidir (Killion, 1999). Öğretmen niteliği öğretmenin kişiliği, bilgi ve deneyimlerini ifade etmektedir (Goe, 2007). Öğretmenlerin lisans ve yüksek lisans derecelerine sahip olmaları da öğrencilerin başarılarını etkilemektedir (Goldhaber ve Brewer, 1996). Öğretmenlerin pedagojik alan bilgisine sahip olmaları önemlidir (Toluk-Uçar, 2011). Gelişmiş ülkeler öğretmen adaylarına gerekli pedagojik alan bilgisini kazandırmak için öğretmen adaylarını lisansüstü eğitim verilmektedir (Baki, 2010). Bütüner ve Güler (2017) TIMSS 2015 öğrencilerin matematik başarılarını araştırmışlardır. 2015 TIMSS'te başarılı olan ilk beş ülkenin lisansüstü öğretmen sayısının Türkiye'den daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. TIMSS raporları incelendiğinde genellikle yüksek lisans veya doktora mezunu yüksek olan katılımcı ülkelerin TIMSS başarısının da yüksek olduğu belirlenmiştir. TIMSS 2015' te öğrencilerinin matematik başarısı Türkiye'den daha iyi olan İngiltere'de öğretmenlerin %95'i lisansüstü eğitim almaktadır. Finlandiya ülkesinde ise lisansüstü eğitim zorunludur. Amerika Birleşik Devletlerinin eyaletlerinin birçoğunda ise yönetici olmak için veya emekli olmak için öğretmenlere lisansüstü eğitim almaları zorunlu tutulmuştur (Abazaoglu, 2014). 2015 TIMSS raporunda 2007 yılında 66, 2011 yılında 80, 2015 yılında ise 90 Türk matematik öğretmenin TIMSS araştırmasına katıldığı belirtilmiştir. Katılan öğretmenlerin eğitim durumları incelendiğinde ise 2007 ve 2015 yılında 7 matematik öğretmenin, 2011 yılında ise 8 matematik öğretmenin lisansüstü eğitim gördüğü tespit edilmiştir (Yıldırım vd., 2016). Öğretmenlerin

öğrenci başarısı üzerindeki etkisi dikkate alındığında kendi alanlarında kendini geliştirmiş öğretmenlerin TIMSS hakkındaki görüşleri önem taşımaktadır. TIMSS araştırması ile ilgili alan yazın incelendiğinde genellikle öğretmenler, öğretmen adayları ve TIMSS' e katılan öğretmenlerin TIMSS hakkındaki görüşlerinin incelendiği araştırmalar mevcuttur (Karamustafaoğlu ve Sontay, 2012; Küçük, Şengül ve Katrancı, 2014; Özcan ve Koştur, 2019, Baysura, 2017). Özellikle lisansüstü eğitim alan matematik öğretmenlerin TIMSS araştırması hakkında görüşlerinin belirlendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, alanyazındaki bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada TIMSS uygulaması hakkında ve TIMSS uygulamasının ortaokul matematik öğretimine etkisi hakkında lisansüstü eğitim alan matematik öğretmenlerinin görüşlerinin derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır.

Belirlenen amaç doğrultusunda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmaktadır. Lisansüstü eğitim alan matematik öğretmenlerinin;

- TIMSS hakkında genel görüşleri nelerdir?
- TIMSS soruları hakkında görüşleri nelerdir?
- Türk öğrencilerin TIMSS' de başarısız olma nedenleriyle ilgili görüşleri nelerdir?
- Türk öğrencilerin TIMSS uygulamasına hazırlanması için matematik öğretiminde kullanması gereken öğretim model, strateji, yöntem ve teknikleriyle ilgili görüşleri nelerdir?
- Türk öğrencilerin TIMSS' de daha başarılı olması için görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Öğretmenlerin TIMSS ve TIMSS uygulamasında öğrencilerin matematik başarılarının nasıl arttırılabileceği hakkında görüşlerinin derinlemesine incelenmesini amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışma Grubu

Çalışma grubu belirlenirken çalışmanın amacına bağlı olarak amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Öğretmen seçiminde belirlenen ölçüt öğretmenlerin lisansüstü eğitim almış veya alıyor olmasıdır. Çalışmanın ölçütüne uygun olan, MEB'e bağlı devlet okullarında çalışan sekiz matematik öğretmeni çalışma grubunu oluşturmuştur. Sekiz öğretmenin ikisi pür matematik alanında, altısı ise matematik eğitimi alanında

lisansüstü eğitim alan öğretmenlerdir. Çalışma grubundaki öğretmenler, ülkemizin batı coğrafyasındaki bir ilde görev yapmaktadırlar. Çalışma grubunun öğretmen kodları, cinsiyetleri, okullarının yerleşim birimleri ve meslekte çalışma süreleri ve lisansüstü eğitim aldıkları alan Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Grubundaki Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Öğretmen Kodları	Öğretmenlerin Cinsiyetleri	Okulun Bulunduğu Yerleşim Birimi	Çalışma Süresi	Lisansüstü Eğitim Aldığı Alan
Ö1	Kadın	Köy	5 yıl	Matematik
Ö2	Kadın	İlçe	1 yıl	Matematik
Ö3	Erkek	İl	11 yıl	Matematik Eğitimi
Ö4	Kadın	Köy	5 yıl	Matematik Eğitimi
Ö5	Kadın	İlçe	5 yıl	Matematik Eğitimi
Ö6	Kadın	İlçe	4 yıl	Matematik Eğitimi
Ö7	Erkek	İlçe	5 yıl	Matematik Eğitimi
Ö8	Kadın	İlçe	4 yıl	Matematik Eğitimi

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır ve görüşme formunda sondalar kullanılarak görüşme derinleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından görüşme formunun soruları hazırlanırken üç matematik eğitimi, bir ölçme ve değerlendirme ve bir eğitim bilimleri uzmanından formdaki sorularla ilgili görüş alınmıştır. Uzmanlardan gelen görüşler doğrultusunda form tekrar düzenlemiştir. Düzenlenen form yine uzmanlar tarafından incelenmiş ve uzmanlar tarafından uygulanması uygun bulunmuştur. Görüşme formu yardımıyla lisansüstü yapan bir matematik öğretmeniyle pilot görüşme yapılarak formdaki soruların çalışıp çalışmadığı varsa formun eksikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Görüşme sırasında ve sonrasında formdaki sorularla, sorunların anlaşılmasıyla ve cevaplanmasıyla ilgili bir sorunla karşılaşmamıştır. Bu işlemlerden sonra yarı yapılandırılmış görüşme formu (EK-1) dokuz açık uçlu soruyla hazır hale getirilmiştir.

Verilerin Toplanması

Çalışma kapsamında öncelikle gerekli yasal izin alınmıştır. İkinci aşamada çalışmada belirlenen ölçüte uygun matematik öğretmenleri belirlenmiştir. Öğretmenlerin çalışmaya katılımlarıyla ilgili yapılan ön görüşmelerden sonra sekiz matematik öğretmeni çalışmaya katılabileceklerini beyan etmiştir. Böylelikle çalışma grubu sekiz matematik öğretmenden oluşturulmuştur. Öğretmenlerle görüşmeler öğretmenlerin okuldaki uygun zaman aralıklarında gerçekleştirilmiştir. Her bir öğretmenle yapılan görüşme süresi 20-25 dakika arasında değişiklik göstermiştir. Görüşme sırasında görüşmeyi kaydetmek için ses kayıt cihazı kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Görüşmeleri içeren ses kayıtları elektronik ortama aktarılmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi betimsel analize göre verileri daha derinlemesine inceler. Nitel araştırmalarda veriler dört aşamada analiz edilir. Bu aşamalar verilerin kodlanması, temaların oluşturulması, verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenmesi, bulguların yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Çalışmada toplanan veriler defalarca okunup derinlemesine incelenerek içerik analizi yapılmıştır. Kodlamalar iki matematik eğitimcisi tarafından yapılmıştır. Verileri kodlama sürecinde bilgisayar destekli nitel veri kodlama programlarından olan ATLAS.ti.4.2 programı kullanılmıştır. Matematik öğretmenlerinin açık uçlu görüşme sorularına vermiş oldukları cevaplar araştırmacılar tarafından analiz edilip kodlandıktan sonra araştırmacıların görüş birliğine ve görüş ayrılığına vardıkları kodlamalar tekrar incelenerek gerekli düzenlemeler yapılmıştır. İki matematik eğitimcisi bir ay arayla iki defa analiz işlemi yapmışlardır. Araştırmacıların hem kendi aralarında hem de kendi kodlamalarıyla ilgili uyumu belirlemede güvenilirlik hesaplaması yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü
$$\text{Güvenirlik} = \frac{\text{Görüş Birliği}}{\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı}} \times 100$$
 kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda iki matematik eğitimcisinin kendi içinde ve kodlayıcılar arasındaki kodlamaları arasındaki en düşük güvenilirlik katsayısı 0.94 en yüksek ise 0.98 bulunmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışma nitel analiz yöntemi içerdiğinden çalışmada inandırıcılık (iç geçerlik), aktarılabirlik (dış geçerlik), tutarlık (iç güvenirlik) ve teyit edilebilirlik (dış geçerlik) (Lincoln ve Guba,1986) gibi geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. İnandırıcılığın sağlanması için her görüşmeden sonra veriler görüşülen öğretmene özetlenmiş ve öğretmenin katılımcı teyidi alınmıştır. Buna ilave-ten görüşme soruların hazırlanması, verilerin analizi ve elde edilen sonuçların raporlanması süreçlerinde uzman incelemesi gerçekleşmiştir. Aktarılabirlik içinse öncelikli olarak amaçlı örneklem kullanılmış, ölçüt örnekleme ile katılımcılar seçilmiştir. Elde edilen veriler detaylı ve açıkça betimlenmiş, katılımcıların görüşleri doğrudan alıntılarla aktarılmıştır. Çalışmanın her aşamasında ayrıntılı açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Tutarlılığın sağlanması ilgili konuyla ilgili alanyazındaki çalışmaların kullandıkları veri toplama araçları incelenmiş ve görüşme formunun oluşturulmasında çalışmalardan yararlanılmıştır. Ayrıca görüşme formunun hazırlanması, verilerin toplanması ve analizinde uzmanların görüşlerinden yararlanılmıştır. Farklı bir matematik eğitimcisi de çalışmanın süreç ve sonuçlarını incelemiştir. Böylelikle çalışmanın benzer şartlar altında yapılabilir olması sağlanmıştır. Bununla beraber farklı

araştırmacılar arasında kodlayıcı güvenilirliğine bakılmış ve kodlayıcılar arasında en az %94'lük bir güvenilirlik düzeyi yakalanmıştır. Teyit edilebilirlikte yapılan kodlamalar ve ulaşılan temaların ham verilerle ilişkisi konusunda uzmanların görüşlerine başvurulmuştur.

BULGULAR

Çalışmaya katılan matematik öğretmenlerinin görüşlerinin analizi ile elde edilen bulgular tablolarda gösterilerek, tabloların altına yorumları yapılmıştır. Çalışmanın alt problemlerinin sırası ile bulgular sunulmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunda lisansüstü eğitim almakta olan matematik öğretmenlerine “Lisansüstü eğitimde bulunmanız TIMSS gibi uluslararası sınavlar için sizin bilgi, beceri ve uygulamalarınıza yönelik bir katkısı oldu mu? Olduysa nasıl bir katkısı olduğunu düşünüyorsunuz? Olmadıysa nedenini açıklar mısınız?” şeklinde belirlenen ilk araştırma sorusuna matematik eğitiminde lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin çoğunluğu (N=5) lisansüstü eğitim almalarının bilgi, beceri ve uygulamalarına katkısı olduğunu belirtmiştir. Matematik eğitiminde lisansüstü eğitim alan bir matematik öğretmeni lisansüstü eğitim almasının bilgi, beceri ve uygulamalarına çok fazla katkısının olmadığını belirtmiştir. Öğretmenin görüşü aşağıda sunulmuştur.

“TIMSS gibi uluslararası sınavlardan lisans dönemimde de bilgim vardı. Öğrencilerime o tarz sınav sorularını yüksek lisanstan öncede gösteriyordum. Yüksek lisansın katkısı büyük diyemem” (Ö8 kodlu öğretmen)

Çalışma grubunda matematik alanında lisansüstü eğitim alan iki matematik öğretmeninden birisi lisansüstü eğitim almasının uluslararası sınavlar hakkında bilgisini arttırdığını ve kendisini geliştirdiğini belirtmiştir. Matematik alanında lisansüstü eğitim alan ikinci öğretmen ise lisansüstü eğitim almasının uluslararası sınavlar hakkında kendisine katkı sağlamadığını belirtmiştir. Özellikle matematik eğitiminde lisansüstü eğitim almak matematik eğitimi alanında uluslararası sınav ve uygulamalar hakkında matematik öğretmenlerinin daha çok bilgi sahibi olmalarına; bu uygulama ve sınavlara yönelik öğretimsel becerilerine katkı sağladığı söylenebilir. Öğretmenlerin görüşleriyle ilgili örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yüksek lisans yapmamın bu sınavlar hakkında bilgilenmeme bir katkı sağlamadı çünkü Matematik alanında yüksek lisans yapıyorum. Sadece matematikle uğraşıyoruz bu sınavlar matematik eğitimine yönelik biraz daha” (Ö2 kodlu öğretmenin cevabı)

“Lisansüstü eğitimimin TIMSS tarzı sınavlar ve uluslararası uygulamaların varlığını öğrenmem ve araştırmamda oldukça etkilidir. Türkiye’de öğretmenmeniz bu tarz gelişimsel uygulamalardan genellikle bihabersinizdir. MEB’in size kattıkları sınırlıdır. Türkiye’de müfredatların, kitapların etkinliklerin diğer ülkelerle kıyaslanarak gelişim-

sel araştırmaların yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bu tarz düşüncelerimde bilinçlenmemde lisansüstü eğitimimin rolü büyüktür.” (Ö1 kodlu öğretmen cevapları)

İlk araştırma problemi olan “Öğretmenlerin TIMMS hakkındaki genel görüşleri nelerdir?” problemine görüşme formundaki “Uluslararası bir sınav olan TIMSS hakkında bilgi sahibi misiniz? Sınav hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar analiz edilerek elde edilen bulgulara Tablo 3’de yer verilmiştir.

Tablo 3. TIMSS Uygulaması Hakkında Matematik Öğretmenlerinin Genel Görüşleri

Görüşler	N
Uluslararası bir sınavdır	8
Uluslararası karşılaştırma yapar	3
Eğitim sistemine katkı sağlar	3
Kapsamlı bir sınav	2
Öğretmenlik mesleğine katkı sağlar	2
Amacı matematik eğitimini geliştirmek	1

Tablo 3 incelendiğinde görüşmeye katılan bütün matematik öğretmenlerinin TIMSS’in uluslararası bir sınav olduğunu (n=8) görüşlerinde belirtmiştir. Matematik öğretmenleri TIMSS’in uluslararası karşılaştırma yaptığını (n=3) ve eğitim sistemine katkı sağladığını (n=3) görüşlerinde ifade etmişlerdir. Genel olarak matematik öğretmenleri TIMSS’in ülkemize katkı sağladığını düşünmektedirler. Öğretmenlerin TIMMS hakkındaki görüşlerinden bir örneğe aşağıda verilmiştir:

“TIMSS sınavı ülkemiz öğrencilerinin diğer ülkeler ile belli alanlarda karşılaştırılıp eğitimimiz hakkında bize geri dönüt sağlayan uluslararası bir sınavdır. Sınavın ülkemiz öğrencilerinin sadece başarı yönüyle değil koşulları hakkında da genel kapsamlı bilgi toplaması ve istatistik olarak raporlaması nerelerde nasıl eksiklerin olduğu ile ilgili bir belge niteliğinde olduğunu düşünüyorum.” (Ö4 kodlu öğretmen)

İkinci alt araştırma problemi olan “Lisansüstü eğitim alan matematik öğretmenlerinin

TIMSS soruları hakkında görüşleri nelerdir?” problemine görüşme formundaki “TIMMS uygulamasında sorulan sorular hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar analiz edilerek sonuca ulaşılmış, elde edilen bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. Matematik Öğretmenlerinin TIMSS Uygulamasındaki Sorular Hakkındaki Görüşleri

Görüşler	N
Öğrencilerin ağırlıklı olarak üst düzey düşünme becerilerini ölçüyor	6
Nitelikli sorular	2
Gerçek hayat problemleri	2
Ayırt edici	1

Tablo 4 incelendiğinde matematik öğretmenlerinin büyük çoğunluğu (n=6) TIMSS sorularının ağırlıklı olarak öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini ölçtüğünü, nitelikli (n=2) ve gerçek hayatla ilişkili (n=2) sorular olduğunu düşünmektedirler. Matematik öğretmenlerinin, TIMSS soruları ile ilgili olumsuz bir yorumda bulunmadıkları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin görüşleriyle ilgili örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Sorular öğrencileri üst düzey düşündürmeye yönelik ve ayırt edici bu yüzden de bu sınav sonucu eğitim sistemimiz, öğrencilerimizin durumu hakkında da bizi bilgilendiriyor.” (Ö2 kodlu öğretmen)

“Sınavda bilgi, uygulama, akıl yürütme becerilerini ölçen sorulmaktadır. Sınavda sadece çoktan seçmeli değil açık uçlu sorularda sorulmaktadır. Öğrencileri düşündüren, yorum yapmasını, sorgulamasını sağlayan sorular da bulunmaktadır.” (Ö3 kodlu öğretmen)

Lisansüstü eğitim alan matematik öğretmenlerinin “Türk Öğrencilerin TIMSS’de başarısız olma nedenleriyle ilgili görüşleri nelerdir?” alt problemine görüşmede sorulan “Türk öğrencilerin TIMSS’de ki başarısı hakkında bilgi sahibi misiniz? Ayrıntılı olarak açıklar mısınız? Türk öğrencilerinin TIMSS sınavında ki başarısızlık nedenleri hakkındaki görüşlerinizi bizimle paylaşır mısınız?” sorusuna verilen cevapların analizi sonucunda çözüm aranmış, elde edilen bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Matematik Öğretmenlerine Göre Türk Öğrencilerin TIMSS’ de Başarısız Olma Nedenleri

Tema	Görüşler	N
Öğrenci	Duyuşsal Engeller	4
	Üst düzey düşünememe	2
	Sınav odaklı çalışma	1
	Problemlerin anlaşılmasında	1
	Teknoloji bağımlılığı	1
	Düzenli ders çalışma alışkanlığının olmaması	1
Öğretmen	Öğretmen merkezli öğretim anlayışı	2
	Pedagojik bilgi eksikliği	2
	İçerik Bilgisi eksikliği	1
Eğitim Sistemi	Matematik öğretim programının çok yoğun olması	5
	Öğretmenlerin öğretim programı konusunda bilgi eksikliği ve uygulama hataları	3
	Merkezi sınav sisteminin sürekli değişmesi	2

Tablo 5 incelendiğinde matematik öğretmenlerinin Türk öğrencilerin TIMSS’de başarısız olma nedenleri hakkında görüşleri öğrenci, öğretmen ve eğitim sistemi olmak üzere üç tema altında toplanmıştır. Bu temalar öğrenci kaynaklı (n=10), öğretmen kaynaklı (n=5) ve eğitim sistemi kaynaklı (n=10) olarak sıralanmaktadır. Öğrenci teması incelendiğinde öğretmenler sıklıkla TIMSS’te öğrencilerin başarısız olma nedeni olarak öğrencilerin duyuşsal engellerini (n=4) vurgulamışlardır. Matematik öğretmenlerine göre Türk öğrencilerin TIMSS’te öğretmenlerden kaynaklı başarısız olma nedenleri ise matematik öğretmenlerinin öğretmen merkezli eğitim öğretim anlayışı (n=2) ve pedagojik bilgi eksiklikleridir (n=2). Türk öğrencilerin eğitim sisteminden kaynaklı başarısızlık nedenleri ise matematik öğretim programının çok yoğun olması (n=5), öğretmenlerin öğretim programı konusunda bilgi eksikliği ve uygulama hataları (n=3), merkezi sınav sisteminin sürekli değişmesi (n=2) şeklinde sıralanmıştır. Matematik öğretmenlerinin çoğunluğu görüşmelerde sıklıkla matematik öğretim programının çok yoğun olduğunu ve matematik öğretimi programını yetiştirme kaygısı hissettiklerini belirtmişlerdir. Öğretmen görüşlerinden örnekler şöyledir:

“Birçok öğrencimin geleceğe yönelik hayali ve istekleri ya çok kısıtlı ya da yok... Hayali olanların da gerçekleştirebileceklerine dair inancı zayıf. O yüzden benim önceliğim öğrencim ve onun kendine inancı, öz yeterliği, duyuşsal özelliklerinden sonra bilişsel olarak gelişimi. Var olan başarısızlıklarda bunların eksikliğinin yattığını düşünüyorum. Program adına da belirttiğim gibi hafifletilmesi gerekir. Konular daha sade olursa öğretime ayrılan süre artacağı için kavratma ve özümsetme bizler için çok daha kolay ve eğlenceli olacaktır .” (Ö4 kodlu öğretmen)

“Derslerde kullanılan geleneksel öğretim anlayışı da bu durumun diğer bir önemli nedeni. Bu öğretim yaklaşımında öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerine katkı

sunmaması bu sınavlarda sorulan akıl yürütme sorularında öğrencilerin başarısızlık göstermesine neden olmaktadır. Güncel ortaokul matematik programı öğrencilerin üst düzey düşünmesine katkı sunmak amacıyla hazırlanmış fakat uygulaması hazırlanması ile paralel işlenmemektedir.” (Ö3 kodlu öğretmen)

“Öğretmenler yapılandırmacı eğitime kesinlikle hazır değil üniversitelerde işin teorisi öğretiliyor güzel bir şekilde ama benim matematik dersinde bunu nasıl kullanacağım anlatılmıyor bu eğitim eksik. Yani bana yapılandırmacı yaklaşıma uygun örnek bir matematik dersi gösteren olmadı bu zamana kadar. Devlettteki öğretmenler de bu eğitimi almadıkları için nasıl yapacaklarını bilmiyorlar ve ezberci eğitime devam ediyorlar.” (Ö7 kodlu öğretmen)

Dördüncü alt araştırma problemi olan “Türk öğrencilerin TIMMS uygulamasına hazırlanması için matematik öğretiminde kullanması gereken öğretim model, strateji, yöntem ve teknikleriyle ilgili görüşleri nelerdir?” problemi görüşme sorularından “Sizce bir matematik öğretmeni, öğrencilerin TIMSS sınavına hazırlıklı olabilmesi için matematik dersinde hangi strateji, yöntem ve teknikleri kullanması gerekmektedir? Ayrıntılı olarak açıklar mısınız? TIMSS sınavı ile ilişki kurarak matematik dersinde kullandığınız strateji, yöntem ve teknikleri, sınıf içinde kullandığınız soruları nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevapların analiziyle çözümlenmiş, elde edilen bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Matematik Öğretmenlerinin Kullanmış Oldukları Öğretim Kuram ve Yaklaşımlar

Temalar	Görüşler	N
Öğretim Kuram, Modelleri	Yapılandırmacılık	6
	Aktif Öğrenme	2
	İş Birlikli Öğrenme	1
	Çoklu Zekâ Kuramı	1
	Teknoloji ile Öğrenme	1
	Gerçekçi Matematik Öğretimi	1
Öğretim Stratejileri	Buluş Yolu	4
	Araştırma-inceleme	3
	Sunuş Yolu	1
Öğretim Yöntemleri	Problem Çözme	5
	Bilgisayar destekli Öğretim	2
	Tartışma	1
	Gösterip Yaptırma	1
	Analiz İle Öğretim	1
Öğretim Teknikleri	Proje Tabanlı Öğretim	1
	Eğitsel Oyun	3
	Soru-cevap	2
	Beyin Fırtınası	1

Tablo 6 incelendiğinde matematik öğretmenlerinin görüşleri öğretim kuram ve modelleri (n=12), öğretim stratejileri (n=8), öğretim yöntemleri (n=11), öğretim teknikleri (n=6) temalarına ayrılmıştır. Matematik öğretmenlerinin büyük çoğunluğu öğrencilerin TIMSS'e daha hazırlıklı olması için matematik derslerinin yapılandırmacı (n=6) öğrenme yaklaşım ile işlenmesi gerektiğini görüşlerinde ifade etmişlerdir. Matematik derslerinde buluş yoluyla (n=4) matematiğin dünyasını keşfetmeleri gerektiği inancındadırlar. Matematik öğretmenleri, problem çözme (n=4) yöntemiyle gerçek hayat problemlerinin araştırılması gerektiğini görüşlerinde belirtmişlerdir. Öğretmen görüşlerinden örnekler şöyledir:

“Öncelikle çalıştığım öğrenci grubunun ihtiyaç ve eksiklerine göre dersimi şekillendiriyorum. Yani öğrencinin temeli yoksa üstüne kat çıkmanın yanlış olacağı kanaatiyle yaklaşıyorum. Öğrencilerimin matematiği sevmesi ve yapabildiklerini görmeleri benim birinci önceliğim. Kendini yetersiz ve başarısız hissetmemeleri adına konu ile ilgili ilk verdiğim sorular temel, bilgi düzeyinde, basit sorular oluyor ki TIMSS’de de benzeri soruların bulunduğu biliyorum. Daha sonra da soru çeşitlerini öğrencilerin yapabileceği ancak biraz daha düşünmeye yönelik olan sorulardan seçiyorum. Bunun dışında dersimde öğrencilerin eğlenerek öğrenmelerini sağlayacak şekilde konu materyallerini bazen birlikte yapmak vb, akıllı tahtada var olan uygulamalar ve EBA gibi etkileşimli uygulamalardan yararlanarak dersin islenişini çeşitlendirip tüm öğrencilerin ilgisini derse çekebilmeyi hedefliyorum”. (Ö4 kodlu öğretmen)

“Matematik öğretmeni bu tarz sınavlara öğrenci hazırlamak istiyorsa öğrencileri sınav odaklı değil, akıl yürütme becerileri, problem çözme yeteneklerine yönelik çalışmalar yürütmelidir. Gündelik hayat ve öğrenci odaklı olunmalı. Öğrencilerin okul bilgilerinin gündelik hayata aktarılmasına önem verilmelidir. Ancak ülkemizde sınav odaklı, müfredat kısıtlamasıyla ders anlattığımız için bu tarz becerilerin gelişimine zaman ayırmak ne yazık ki mümkün olmuyor. Öğrencilerin keşfetmeleri, konuyu soruyu hayata transfer etmeleri problemlere çözümleri detaylı ve hayatla bağlantılı yapmaları gerekmekte ancak biz öğretmenlerin sınav, müfredat, zaman sınırlamalarından dolayı öğrencileri bu anlamda geliştirememekteyiz.” (Ö1 kodlu öğretmen)

“Öncelikle kesinlikle öğrencileri ezbere yöneltecek kural ve algoritmalarından uzak durulmasından yanayım daha çok buluş yolu yöntemi kullanılmalı. Öğrencilerin üst düzey düşünce becerilerini geliştirecek rutin olmayan problemlerle karşı karşıya getirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” (Ö5 kodlu öğretmen)

“Öğrencilerin bilgiyi kendi kendilerine ulaştıkları ve ürüne odaklanmaktan çok sürece odaklanılan bir eğitim süreci izlenmesi gerekir. Etkinlik temelli ders anlatımı olması gerekir. Etkinlikler sırasında proje tabanlı öğrenme ve bilgisayar destekli eğitim ön plana çıkarılabilir. Öğrencilerin tartışarak bilgi alışverişinde bulunduğu, beyin fırtınası yapabildiği gerektiğinde grupta çalışma yöntemlerinin kullandığı, drama teknikleriyle des-

teklennmiş ve her bilgiyi sorguladıkları bir öğrenme ortamı yaratılmalıdır. Problem çözme yöntemleri çok iyi bir şekilde uygulanarak öğrenciye bilimsel süreç becerileri ve en önemlisi sorgulama yeteneği ve merak duygusu aşılmalıdır” (Ö7 kodlu öğretmen)

Beşinci alt araştırma problemi olan “Türk öğrencilerin TIMSS’de daha başarılı olması için görüşleri nelerdir?” problemi görüşmede sorulan “TIMSS sınavında öğrencilerimizin daha başarılı olması için –Öğretmen-Öğrenci-Ölçme ve değerlendirme-Program Boyutlarında neler yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz?” sorusu ile çözümlenmiş; çalışmaya katılan öğretmenlerin Türk öğrencilerin TIMSS’te daha başarılı olması için neler yapılması gerektiği ile ilgili görüşlerinden elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Türk Öğrencilerin TIMSS Matematik Uygulamasında Daha Başarılı Olması için Matematik Öğretmenlerinin Belirttikleri Görüşler

Tema	Görüşler	N
Öğretmen	Rehber olmalı	3
	Öğrencilerin üst düzey düşüncelerini geliştirmeli	2
	Hizmetiçi eğitim verilmeli	2
	Mesleki gelişim yeterliliklerini arttırmalı	2
	Öğretim Yöntemlerini çeşitlendirmeli	2
	Matematik öğretimini günlük hayat ile ilişkilendirmeli	1
	Öğrencilerine bilimsel süreç becerilerini kazandırmalı	1
	Matematik derslerinde Hayatilik ilkesini dikkate almalı	1
Ölçme ve Değerlendirme sistemimiz	Okuldaki matematik sınavlarında sıra dışı problemlere(rutin olmayan) yer verilmeli	4
	Liselere giriş sınavının soruları TIMSS başarı testlerine paralel olmalı	3
	Öğrenme süreci değerlendirilmeli	3
	Ölçme değerlendirme soruları öğrencileri üst düzey düşünmeye yönlendirmeli	2
Öğrenci	Esnek olmalı	1
	Öğrenmeyi bilmeli	3
	Kavramsal öğrenme gerçekleştirmeli	2
	Kitap okuma alışkanlığı olmalı	2
	Matematik dersine ilgili olmalı	1
	Hazırbulunuşluğu tam olmalı	1
Diğer	Üst düzey düşünme becerilerini geliştirmeli	1
	Öğretmen Kılavuz kitapları tekrar dağıtılmalı	1
	Matematik ders kitaplarında öğrencilerin matematiksel becerilerini geliştirecek etkinliklerin sayısı artmalı	1

Tablo 7 incelendiğinde öğrencilerin TIMSS’te daha başarılı olması ile ilgili matematik öğretmenlerinin görüşleri; öğretmen (n=13), ölçme değerlendirme sistemi (n=13), öğrenci (n=10) ve diğer (n=2) olmak üzere dört temaya ayrılmıştır. Matematik öğretmenleri öğrencilerin TIMSS’te daha başarılı olması için öğ-

retmenlerin; öğrenciye rehber olmalarını (n=3), öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmelerini (n=2), öğretmenlerin hizmet içi eğitim almaları (n=2), mesleki yeterliliklerini geliştirmeleri (n=2) gerektiğini vurgulamışlardır. Matematik öğretmenlerinin okuldaki matematik sınavlarında rutin olmayan problemlere yer verilmesi gerektiği (n=4), liselere geçiş sınavında TIMSS'e paralel soruların sorulması (n=3) ve öğrenme sürecinin değerlendirilmesi (n=3) ile ilgili görüşleri ölçme değerlendirme sistemimi teması altında değerlendirilmiştir. Matematik öğretmenlerine göre TIMSS'te başarılı olması için öğrenciler; nasıl öğrenileceğini öğrenmeli (n=3), kavramsal öğrenmeyi gerçekleştirmeli (n=2) ve okuryazarlık becerilerini gelişimi için de kitap okuma alışkanlıkları olması (n=2) gerekmektedir. Öğretmen görüşlerinden bazı örnekler şu şekildedir:

“Öğrencinin okuduğunu anlaması ve yorumlamasını kolaylaştırması için düzenli kitap okuması çok önemli. Hangi ders olursa olsun bu durum başarıda kendini fazlasıyla belli ediyor. Öğrencilerin derse hazırlıklı gelip düzenli tekrar yapması, çokça kitap okuması ve kendine hedefler koyup bu doğrultuda ilerlemeyi öğrenmesi gerekir.” (Ö4 kodlu öğretmen)

“Öğrencilere öğreten değil yönlendiren konumda olmamız gerekiyor.” (Ö8 kodlu öğretmen)

“Özellikle matematik öğretmenlere Yapılandırmacı yaklaşımla nasıl eğitim - öğretim faaliyetlerini gerçekleştirecekleri hakkında uygulamalı eğitimler verilmelidir.” (Ö7 kodlu öğretmen)

“Özellikle merkezi sınavlarda sorulan soruların bilgi ve kavrama düzeyinde olması yani üst düzey düşünme becerilerini ölçmemesi öğretmenlerinde güncel matematik programı yerime kazanımlarda geçen becerileri öğrencilere alt düzeyde kazandırmalarına neden olmaktadır. Merkezi sınavlardaki sorularında TIMSS düzeyinde olması ortaokul matematik öğretmenlerinin de programa daha sadık kalmasını sağlayabilir. Merkezi sınavlardaki soruların çoktan seçmeli olması öğrencilerin değerlendirme sentez gibi üst düzey sorular çözmesini sağlamamaktadır. Çünkü öğretmenin sınav soruları ve piyasadaki soru bankaları da buna paralel sorular hazırlamaktadırlar.” (Ö3 kodlu öğretmen)

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada TIMSS uygulamasıyla ilgili lisansüstü eğitim alan ortaokul matematik öğretmenlerinin görüşlerinin derinlemesine incelemesi amaçlanmıştır. Çalışmada matematik öğretmenlerinin lisansüstü eğitim almalarının TIMSS uygulamasıyla ilgili bilgilerine ne kattığı; TIMSS uygulamasındaki soruların nasıl sorular olduğu; Türk öğrencilerin TIMSS'deki başarısızlıklarının nedenleri; TIMSS'e uygun öğretim model, strateji, yöntem ve tekniklerinin neler ol-

duğu; Türk öğrencilerin TIMMS matematik başarılarına arttırmanın yolları ile ilgili görüşleri sorgulanmış ve elde edilen sonuçlar aşağıda tartışılmıştır.

Çalışmaya katılan sekiz matematik öğretmenin altısı lisansüstü eğitim almalarının TIMSS gibi uluslararası sınavlar hakkında bilgi ve becerilerini arttırması yönünde katkısı olduğunu belirtmişlerdir. Bir matematik öğretmeni lisans hayatında TIMSS'i duymadığını ilk defa lisansüstü eğitiminde TIMSS hakkında bilgi sahibi olduğunu vurgulamıştır. Matematik eğitiminde lisansüstü eğitim alan katılımcılardan bir tanesi lisansüstü eğitim almadan önce de TIMSS sorularını derslerinde kullandığını bundan dolayı lisansüstü eğitimin kendisine çok fazla katkısı sağlamadığını belirtmiştir. Görüşmeye katılan matematik öğretmenlerinin ikisi matematik alanında lisansüstü eğitim almaktadır. İki matematik öğretmeninden bir tanesi lisansüstü eğitimin katkısı olduğunu belirtirken diğeri ise matematik alanında lisansüstü eğitim aldığı için katkısı olmadığını belirtmiştir. Gelişen ve değişen dünyada öğretmenler, çağa uyum sağlamalı ve lisans düzeyinde aldıkları bilgi ve becerileri sürekli güncellemeli ve geliştirmelidir. Bireyler, lisans eğitimlerinde kendi alanlarını yüzeysel öğrenirken lisansüstü eğitimlerinde ise kendi alanlarını daha derinlemesine bir şekilde öğrenirler (Aydemir ve Çam, 2015; Rosovsky, 1996). Lisansüstü eğitimle bilgiyi üreten, kullanabilen, eleştirel düşünebilen ve problem çözme becerisine sahip olan nitelikli insanlar yetiştirilmesi amaçlanır (Alhas, 2006). Lisansüstü eğitim alanlar; kendi alanlarında derinlemesine çalışarak kendilerini geliştirirler ve öğretmeyi öğrenirler (İnce ve Korkusuz, 2006). Öğretmenlerin kendilerini geliştirmesinde, eğitim alanındaki gelişmelerden haberdar olmasında ve bunları kendi derslerinde uygulamasında lisansüstü eğitimin önemli bir yeri vardır (Alabaş, 2011). Lisansüstü eğitim matematik öğretmenlerini TIMMS uygulaması hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmalarını ilgili alanyazın desteklemektedir.

Vlaardingerbroek ve Taylor (2003) TIMSS'e katılan 13 ülkenin verilerini incelemiş ve öğrenci başarısı ile öğretmen özellikleri, eğitim programları arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Türkiye'de lisansüstü eğitim ile mezun olanların sayısı %7 iken diğer ülkelerde bu oran; Avusturya'da %59, Belçika'da % 84, Polonya'da % 94, Slovakya'da % 96 olduğu görülmektedir (MEB, 2010). TIMSS 2015 matematik başarıları incelendiğinde bu ülkeler Türkiye'den daha iyi performans göstermiştir (Yıldırım vd., 2016). Matematik öğretmenlerinin lisansüstü eğitim almaları öğrencilerin uluslararası sınavlarda başarılarının artmasını sağlayabilir.

Çalışmadaki matematik öğretmenlerinin TIMSS hakkında genel görüşleri incelendiğinde tüm matematik öğretmenleri, TIMSS'in uluslararası bir sınav olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar TIMSS'in eğitim sistemine katkı sağladığı

ğını ve amacının ise matematik eğitimini geliştirmek olduğunu görüşlerinde vurgulamıştır. Matematik öğretmenlerinin bu görüşlerine paralel olarak Küçük, Şengül ve Katrancı'nın (2014) araştırmasına katılan ilköğretim matematik öğretmen adayları da görüşlerinde TIMSS' in uluslararası olduğunu ve eğitim sistemine katkı sağladığını belirtmiştir. Akyüz ve Berberoğlu'na (2010) göre TIMSS, kültürlerarası ortamda karşılaştırma yapmaktadır. Çalışmaya katılan matematik öğretmenlerinin de TIMSS'in uluslararası karşılaştırma yaptığını düşünmeleri paralel bir durumdur.

Çalışmadaki matematik öğretmenlerinin çoğunluğu TIMSS sorularını ağırlıklı olarak öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini ölçtüğünü belirtmiştir. Baysura (2017) 8. sınıf matematik öğretim programını, TIMSS 2015, 2014-2015 TEOG matematik sorularını ve TIMSS hakkında bilgi sahibi olan öğretmenler ile TIMSS 2015 matematik soruları hakkında görüşlerini incelemiştir. TIMSS 2015 matematik soruları 5, 6, 7 ve 8. sınıf matematik öğretim programları ile kazanım ve konu alanlarında örtüşmektedir. 2014-2015 liselere giriş sınavının matematik soruları ise 8.sınıf matematik öğretim programı ile örtüşmektedir. Bilişsel alan boyutunda ise 8.sınıf matematik öğretim programı, TIMSS 2015 ve liselere giriş sınavının matematik soruları paraleldir. Matematik öğretmenlerine göre ise TIMSS soruları görünüş olarak liselere giriş sınavının matematik sorularından daha kolay fakat lise giriş sınavının matematik sorularına göre daha üst düzey bilişsel becerileri ölçmektedir. Çilingir ve Dinç Artuk (2016) araştırmasında TIMSS 2011 sorularını incelemiş ve TIMSS 2011 sorularının da öğrencilerin üst bilişsel alanlarını ölçtüğü sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmadaki katılımcıların büyük çoğunluğu öğrencilerin duyuşsal engellerini TIMSS başarısızlık nedenleri arasında göstermektedir. Doğan ve Barış (2010) TIMSS 1999 ve 2007 raporlarını incelediği araştırmalarında Türk öğrencilerinin öz yeterlilik inançlarının TIMSS 1999 matematik başarısını etkilediğini belirten tutum ve matematiğe değer vermelerinin ise öğrencilerin TIMSS 1999 matematik başarılarını etkilemediğini belirtmiştir. TIMSS 2007'de ise Türk öğrencilerin öz yeterlilik, tutum ve matematiğe değer verme inançları matematik başarılarını etkilemiştir. Shen ve Tam (2008), TIMSS 1995, TIMSS 1999 ve TIMSS 2003'e katılan ülkelerin verilerini incelemiştir. TIMSS'e katılan öğrencilerin verileri ülke içerisinde değerlendirildiğinde fen ve matematik ile ilgili öz yeterlilik inançları başarıları ile ilişkilidir. Uluslararası değerlendirildiğinde ise fen ve matematik öz yeterlilik inançları başarıları ile negatif ilişkilidir. Matematik öğretmenlerinin görüşlerini belirtilen çalışmalarla aynı doğrultudadır.

Çalışmadaki matematik öğretmenleri, matematik öğretmenlerinin derslerinde kullanmış oldukları öğretmen merkezli öğretim anlayışı; öğretmenlerin pedagojik ve içerik bilgi eksikliğinden dolayı Türk öğrencilerin TIMSS'de başarısız

olduğunu düşünmektedirler. Alan bilgisi ve pedagojik alan bilgisi öğretmenlik mesleği genel yeterlilikleri arasındadır (MEB, 2017). Telese (2012) matematik öğretmenlerinin alan bilgisi ve pedagojik alan bilgisinin 8.sınıf öğrencilerinin Eğitim İlerlemesinin Ulusal Değerlendirmesindeki (NAEP) matematik başarılarına etkisini incelemiştir. Alan bilgisinin 8.sınıf öğrencilerinin matematik başarısında daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Baki (2010) ülkemizdeki öğretmenlerin alan bilgisinin yeterli olduğunu fakat öğretmenlerin pedagojik bilgilerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Görüşmeye katılan matematik öğretmenleri de TIMSS başarısızlık nedeni olarak öğretmenlerin içerik bilgi eksikliğini görüşlerinde daha çok vurgulamıştır.

Çalışmaya katılan matematik öğretmenleri, öğrencilerin TIMSS sınavında başarılı olması için matematik öğretmenlerinin derslerinde öğrenci merkezli öğretim kuram, stratejileri, yöntem ve teknikleri kullanmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin rutin olmayan problemler çözerek öğrencilerin üst düzey düşünmelerini geliştirmelerini ve derslerde öğrencilerin aktif olmaları özgün öğretim ortamları oluşturmalarını vurgulamışlardır. Öğretmenlerin kuram ve yaklaşımlara olan eğilimleri, matematik öğretimleri üzerinde etkilidir (Polly vd., 2013). Altun (2009) araştırmasında öğretmenlerin kullanmış oldukları yöntemlerin öğrenci başarısızlığına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dursun ve Dede'nin (2004) araştırmasına katılan matematik öğretmenleri de görüşlerinde öğretmenlerin kullanmış oldukları yöntem ve tekniklerin, öğrencilerin matematik başarılarını etkilediğini belirtmişlerdir. TIMSS 2003'de öğrencilerin fen dersine aktif katılımları fen dersine karşı tutumlarını ve başarılarını etkilemiştir (Chen vd., 2012). Yayan ve Berberoğlu (2004) TIMSS 1999 yılındaki öğrenci merkezli eğitim anlayışının öğrencilerin başarısını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Türkiye 2005-2006 yılı itibariyle öğrenci merkezli eğitim sistemi uygulanmaya başlamıştır (Gür, Dilci ve Arseven, 2013). Öğrenci merkezli eğitim sistemi ile eğitim gören öğrenciler ilk defa TIMSS 2011'e katılmıştır (Büyüköztürk vd., 2014). Dört yıl sonra ise yeni sistem ile eğitim alan öğrenci grubu TIMSS 2015'e katılmıştır. TIMSS 2015'de Türkiye'nin matematik puanı TIMSS'e katılım gösterdiği diğer yıllara göre daha yüksek ve dünya ortalama puanına daha yakındır. Öğrenci merkezli bir eğitim sistemi ile Türkiye'nin TIMSS'de daha başarılı olduğu görülmektedir.

4. sınıf Türk öğrencilerinin TIMSS 2015'de en az başarılı olduğu bilişsel düzey akıl yürütmedir. Öğrencilerin TIMSS 2011'e göre en az artış gösteren bilişsel düzeyi akıl yürütme iken en fazla artış gösteren bilişsel düzeyi bilme düzeyidir. 8.sınıf Türk öğrencilerinin ise TIMSS 2011'e göre en fazla artışı akıl yürütme bilişsel düzeyinde gerçekleşmiştir. 8.sınıf öğrencilerin en az başarılı olduğu bilişsel düzey bilme bilişsel düzeyinde olduğu görülmektedir (Yıldırım vd.,

2016). TIMSS’de ki matematik soruları temel olarak öğrencilerin matematiği kullanma ve gerçekleştirme yeteneği ile ilgilidir (Macnab, 2000) Türk öğrencilerin çok azı üst düzey düşünme becerilerine sahiptir (Yayan, 2009). Çalışmaya katılan matematik öğretmenleri de Türk öğrencilerinin TIMSS’de daha başarılı olması için öğretmenlerin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirmesi gerektiğini görüşlerinde belirtmişlerdir. Matematik öğretmenin matematiksel bilgi ve süreçleri öğrencilere kazandırabilmesi için öğrencilerin derste aktif olması gerekmektedir.

Öğretmenin niteliğinin ölçüsü öğrencinin derse aktif katılmasını sağlamaktır (Macnab, 2000) Kaliteli ve profesyonel gelişim programları öğretmenlerin öğretim süreçlerinde bilgi ve becerilerini geliştirmelerine katkı sağlar (Borger ve Tillema, 1993). Profesyonel mesleki gelişim programları öğretmenlerin niteliklerini arttırmasına yardımcı olur (Goe, 2007). Çalışmaya katılan matematik öğretmenleri de Türk öğrencilerin TIMSS başarılı olması için görüşlerinde öğretmenlere hizmet içi eğitim verilmesi ve mesleki gelişim yeterliliklerinin artması gerektiğini belirtmişlerdir. Güner, Sezer ve Akkuş-İspir (2013) TIMSS 2011’e katılacak olan okullarda görev yapmakta olan 250 8. sınıf öğretmenin %3,6’sının TIMSS uygulamasını ilk defa hizmet içi eğitimde duydukları sonucuna ulaşmış ve öğretmenlerin öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirebilmeleri, motivasyonlarını arttırabilmeleri için hizmet içi eğitime gereksinim duyduklarını belirtmiştir. Stigler ve Hiebert, (1999), 1999 TIMSS video çalışmalarında Almanya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletlerinin öğretim uygulamalarını incelemişlerdir. Öğretmenlerin problem anlayışlarında farklılık olduğunu ve sınıf uygulamalarına bu farklılığın yansıdığını ve yüksek başarılı ülkelerin ortak özelliğinin ise problemler üzerine çalışma biçimi olduğunu tespit etmişlerdir (Stigler ve Hiebert, 2004).

Çalışmadaki matematik öğretmenleri öğrencilerin TIMSS uygulamasındaki matematik başarılarının artması için okuldaki sınavlarda da çoktan seçmeli sorular yerine öğrencilerin üst düzey düşünmesini sağlayacak sorulara yer verilmesi gerektiğini ve liselere giriş sınavının sorularının da TIMSS sorularına paralel olması gerektiğini; öğrenme sürecinin değerlendirilmesi ve ölçme-değerlendirme sorularının da öğrencileri üst düzey düşünmeye yönlendirmesi gerektiğini düşünmektedirler. Taştekinoğlu (2014) araştırmasında incelediği 4.sınıf matematik sınavları ile TIMSS 2011 matematik sorularının bilişsel alanlarının uyumlu olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Yolcu ve Tetik (2013) 1998-2012 yılları arasında 8.sınıf Seviye Belirleme Sınavı (SBS) ve Ortaöğretim Kurumlar Sınavı (OKS) sorularını incelemiş ve bilişsel düzeylerine göre analiz etmiştir. TIMSS 2007 matematik sorularının bilişsel düzeyi ile SBS ve OKS’nin matematik sorularının bilişsel düzeyi birbiri ile uyumlu değildir. Görüş-

meye katılan matematik öğretmenleri öğrencilerin TIMSS başarısı artması için öğretmenlere kılavuz kitaplarının tekrar dağıtılması gerektiğini ve matematik ders kitaplarında öğrencilerin matematik becerilerini geliştirecek etkinliklerin sayısının artması gerektiğini belirtmişlerdir. TIMSS'e katılan öğretmenlerin çoğunluğu matematik ders kitaplarını yetersiz bulmuşlardır (Güner vd., 2013). TIMSS başarı testindeki soruların zihinsel alan dağılımlarına göre dördüncü sınıf matematik çalışma kitabı arasında da büyük farklılıklar vardır (Toptaş, Elkatmış ve Karaca, 2012). Genel anlamda matematik öğretmenlerinin görüşleri ilgili alanyazına paralellik taşımaktadır.

Bu çalışmanın sonuçlarını, lisansüstü öğretmenlerin TIMSS uygulamasının ortaokul matematik öğretimiyle ilişkisi, TIMSS matematik sınavındaki başarısızlık nedenleri ve matematik sınavında öğrencilerin daha başarılı olmaları için lisansüstü eğitim alan öğretmenlerin görüşlerinin neler olduğu hakkında bilgi vermesi açısından eğitimciler için yol gösterici olabilir. Katılımcıların lisansüstü eğitim almaları TIMSS hakkında bilgi ve becerilerinin artmasına katkı sağlamıştır. Lisansüstü eğitim almayan öğretmenler için MEB hizmet içi eğitimler ile öğretmenlerin tümüne TIMSS gibi uluslararası sınavlar hakkında hizmet içi eğitim verebilir. Çalışma grubunun derslerinde kullanmış oldukları model, strateji, yöntem ve teknikler incelendiğinde ise öğrenci merkezli öğretim uyguladıkları görülmüştür. Çalışma grubunun büyük çoğunluğu öğretim programını yoğun bulduğunu belirtmişlerdir. Bu noktada çalışma grubundaki öğretmenlerin öğrenci merkezli öğretim uygularken zaman sorunu yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerin öğrenci merkezli öğretimi ne kadar etkili bir şekilde derslerinde kullandıkları incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Abazaoglu, I. (2014). Dunyada ogretmen yetistirme programları ve ogretmenlere yönelik mesleki gelisim uygulamaları. *Electronic Turkish Studies*, 9(5), 1-20.
- Abazaoglu, I., Yatağan, M., Yıldızhan, Y., Arifoğlu, A. ve Umurhan, H. (2015). Öğrencilerin matematik başarısının uluslararası fen ve matematik eğilimleri araştırması sonuçlarına göre değerlendirilmesi. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 10(7), 33-50.
- Akyüz, G. (2014). The effects of student and school factors on mathematics achievement in TIMSS 2011. *Egitim ve Bilim*, 39(172), 150-162.
- Akyüz, G. ve Berberoğlu, G. (2010). Teacher and classroom characteristics and their relations to mathematics achievement of the students in the TIMSS. *New Horizons in Education*, 58(1), 77-95.
- Alabaş, R. (2011). Social studies teachers' conception of postgraduate education preferences and its contribution to their professions. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 2897-2901.
- Alhas, A. (2006), *Lisansüstü Eğitim Yapmakta Olan Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmenlerinin Lisansüstü Eğitime Bakış Açuları (Ankara İli Örneği)*, Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Altun, S. A. (2009). İlköğretim öğrencilerinin akademik başarısızlıklarına ilişkin veli, öğretmen ve öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(2),567-586.
- Arkan, S., van de Vijver, F. J. R. ve Yağmur, K. (2016). Factors contributing to mathematics achievement differences of Turkish and Australian students in TIMSS 2007 and 2011. *EURASIA Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(8), 2039-2059
- Atar, H.Y. (2014). Öğretmen niteliklerinin TIMSS 2011 fen başarısına çok düzeyli etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 39(172), 121-137
- Aydemir, S. ve Çam, Ş. (2015). Lisansüstü öğrencilerinin lisansüstü eğitimi almaya ilişkin görüşleri. *Turkish Journal of Education*, 4(4), 4-16.
- Aydın, M. (2015). *Öğrenci ve Okul Kaynaklı Faktörlerin TIMSS Matematik Başarısına Etkisi, Doktora Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Konya.
- Baki, A. (2010). Öğretmen eğitiminin lisans ve lisansüstü boyutlardan değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 15-31.

- Baysura, Ö. D. (2017). *TIMSS Matematik Sorularının Matematik Öğretim Programı Ve TEOG Matematik Soruları Kapsamında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilican, S., Demirtaşlı, R. N. ve Kilmen, S. (2011). The attitudes and opinions of the students towards mathematics course: the comparison of TIMSS 1999 and TIMSS 2007. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11(3), 1277-1283.
- Bütüner, S. Ö. ve Güler, M. (2017). Gerçeklerle yüzleşme: Türkiye'nin TIMSS matematik başarısı üzerine bir çalışma. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 161-184
- Büyüköztürk, Ş., Çakan, M., Tan, Ş. ve Atar, H. Y. (2014). *TIMSS 2011 ulusal matematik ve fen raporu 8. sınıflar*. Ankara: İşkur Matbaacılık.
- Büyüköztürk, Ş., Akgün, Ö. E., Demirel, F., Karadeniz, Ş. ve Çakmak, E. K. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Chen, S.F., Lin, C.Y., Wang, J.R., Lin, S.W. ve Kao, H.L. (2012). A cross-grade comparison to examine the context effect on the relationships among family resources, school climate, learning participation, science attitude, and science achievement based on TIMSS 2003 in Taiwan. *International Journal of Science Education*, 34(14), 2089-2106
- Choe, S. H., Park, S. ve Hwang, H. J. (2014). Analysis of the current situation of affective characteristics of Korean students based on the results of PISA and TIMSS. *Journal of the Korean School Mathematics Society*, 17(1), 23-43.
- Çilingir, E. ve Dinç-Artut, P. (2016). 4. sınıf tımmss 2011 matematik soruları ile matematik ders kitabındaki soruların bilişsel alanlara göre incelenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 11(21),79-94.
- Demirtaş, Z. (2010). Okul kültürü ile öğrenci başarısı arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 3-13.
- Dodeen, H., Abdelfattah, F., Shumrani, S. ve Hilal, M. A. (2012). The effects of teachers' qualifications, practices, and perceptions on student achievement in TIMSS mathematics: A comparison of two countries. *International Journal of Testing*, 12(1), 61-77.
- Doğan, N. ve Barış, F. (2010). Tutum, değer ve öz-yeterlik değişkenlerinin TIMSS-1999 ve TIMSS-2007 sınavlarında öğrencilerin matematik başarılarını yordama düzeyleri. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 1(1), 44-50.
- Dursun, Ş. ve Dede, Y. (2004). Öğrencilerin matematikte başarısını etkileyen faktörler matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 217-230.

- Erdoğan, F., Hamurcu, H. ve Yeşiloğlu, A. (2017). Türkiye, Singapur TIMSS 2011 sonuçlarının matematik programı açısından değerlendirilmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education CIJE*, 5(1), 31-43.
- Erşan, Ö. (2016). *TIMSS 2011 8. sınıf öğrencilerinin matematik başarılarını etkileyen faktörlerin çok düzeyli yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ertürk, Z. ve Erdinç Akan, O. (2018). TIMSS 2015 matematik başarısını etkileyen değişkenlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 2(2), 14-34.
- Goe, L. (2007). *The link between teacher quality and student outcomes: A research synthesis*. Washington, DC: National Comprehensive Center for Teacher Quality. Erişim Adresi: http://www.niusileadscape.org/docs/FINAL_PRODUCTS/LearningCarousel/LinkBetweenTQandStudentOutcomes.pdf Erişim Tarihi:20 Ağustos 2019.
- Goldhaber, D. D. ve Brewer, D. J. (1997). Evaluating the effect of teacher degree level on educational performance. In W. J. Fowler (Ed.), *Developments in school finance, 1996* (pp. 197–210). Washington, DC: National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education.
- Grønmo, L. S., Lindquist, M., Arora, A. ve Mullis, I. V. S. (2013). TIMSS 2015 mathematics framework. In I. V. S. Mullis, & M. O. Martin (Eds.), *TIMSS 2015 assessment frameworks* (pp. 11–27). Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.
- Güner, H., Çelebi, N., Kaya, G. T., & Korumaz, M. (2014). Neoliberal eğitim politikaları ve eğitimde fırsat eşitliği bağlamında uluslararası sınavların (PISA, TIMSS ve PIRLS) analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 3(3), 33-75.
- Güner, N., Sezer, R. ve Akkuş-İspir, O. (2013). İlköğretim ikinci kademe öğretmenlerinin Timss hakkındaki görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(1), 11-29.
- Gür, T., Dilci, T. ve Arseven, A. (2013). Geleneksel yaklaşımdan yapılandırmacı yaklaşıma geçişte öğretmen adaylarının görüş ve değerlendirmeleri; Bir söylem analizi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(17), 196-208.
- Ince, M. L. ve Korkusuz, F. (2006). *Lisansustu eğitim hedeflerini gelistirmede öğrenci öğretim üyesi etkilesimi: Bir disiplinin farklı üniversitelerde ve farklı disiplinlerin bir üniversitedeki durumu proje raporu. [Student and faculty member interaction in developing postgraduate study objectives: A project report of a discipline at different universities and of different fields at the same university]*. TUBITAK Proje No: 104K093

- Karaca, F. (2018). Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Timss Matematik Başarılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Eskişehir İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Karamustafaoğlu, O. ve Sontay, G. (2012). *Bir TIMSS Sınavının Ardından: TIMSS 2011'e Katılan Öğrenci ve Uygulayıcı Öğretmenlerin Görüşleri*. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, 27-30 Haziran, Niğde.
- Kareshki, H. ve Hajinezhad, Z. (2014). A multilevel analysis of the role of school quality and family background on students' mathematics achievement in the middle east. *Universal Journal of Educational Research*, 2(9), 593-602.
- Kılıç, S. ve Askın, Ö. E. (2013). Parental Influences on Students' Mathematics Achievement: The Comparative Study of Turkey and Best Performer Countries in TIMSS 2011. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 106, 2000-2007.
- Killion, J. (1999). *What works in the middle: Results-based staff development*. Oxford, OH: National Staff Development Council.
- Koçar, H., ve Koçar, E. Y. (2017). Öğretmenlerin Matematik Konularına Yönelik Hazırlık Düzeylerinin Matematik Başarısı ile İlişkisi: TIMSS 2015 Türkiye ve Singapur Örneği. *Başkent University Journal of Education*, 4(2), 108-121.
- Küçük, A., Şengül, S. ve Katrancı, Y. (2014). İlköğretim Matematik Öğretmeni Adaylarının TIMSS Hakkındaki Görüşleri: Kocaeli Üniversitesi Örneği. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-36.
- Leung, K. S. F. (2006). Mathematics education in East Asia and the West: Does culture matter?. In *Mathematics education in different cultural traditions-A comparative study of East Asia and the West* (pp. 21-46). Springer, Boston, MA.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1986). But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New directions for evaluation*, (30), 73-84.
- Macnab, D. (2000). Raising standards in mathematics education: Values, vision, and TIMSS. *Educational Studies in Mathematics*, 42(1), 61-80.
- Matsuoka, R. (2014). Disparities between schools in Japanese compulsory education: Analyses of a cohort using TIMSS 2007 and 2011. *Educational Studies in Japan*, 8, 77-92.
- Menon, R. (2000). On my mind: Should the United States emulate Singapore's education system to achieve Singapore's success in the TIMSS. *Mathematics Teaching in the Middle School*, 5(6), 345-348.

- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2010). *TALIS Uluslararası Öğretme ve Öğrenme Araştırması Teaching and Learning International Survey Türkiye Ulusal Raporu*, MEB Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2015). *EARGED TIMSS 2015 Tanıtım Kitapçığı*. [Çevrim-içi: http://timss.meb.gov.tr/?page_id=24] Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB). (2017). *Öğretmenlik mesleği genel yeterlikleri*. Ankara: Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018). *Matematik Dersi Öğretim Programı*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı, Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Miles, M. B. ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis : an expanded sourcebook*. (2nd Edition). Calif. : SAGE Publications.
- Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P. ve Arora, A. (2016). TIMSS2015 International Results in Mathematics. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <http://timssandpirls.bc.edu/TIMSS2015/international-results>. Erişim Tarihi: 13 Temmuz 2019
- Ölçüoğlu, R. (2015). *TIMSS 2011 Türkiye sekizinci sınıf matematik başarısını etkileyen değişkenlerin bölgelere göre incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Ölçüoğlu, R. ve Çetin, S. (2016). TIMSS 2011 sekizinci sınıf öğrencilerinin matematik başarısını etkileyen değişkenlerin bölgelere göre incelenmesi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 202-220.
- Özcan, H. ve Koştur, H. İ. (2019). Ortaokul Öğretmenlerinin TIMSS Sınavına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(2), 108-120.
- Özgün Koca, S.A. ve Şen, A.Ğ. (2002) 3. uluslararası matematik ve fen bilgisi çalışması tekrar sonuçlarının Türkiye için değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 145-154.
- Öztürk, D. ve Uçar, S. (2010) TIMSS verileri kullanılarak Tayvan ve Türkiye deki 8. sınıf öğrencilerinin fen başarısına etki eden faktörlerin belirlenmesi ve karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(29), 241-256.
- Pangeni, K. P. (2014). Factors determining educational quality: student mathematics achievement in Nepal. *International Journal of Educational Development*, 34, 30-41.
- Papanastasiou, C. (2000). Effects of Attitudes and Beliefs on Mathematics Achievement. *Studies in educational evaluation*, 26(1), 27-42.

- Papanastasiou, E. (2002). Factors that differentiate mathematics students in Cyprus, Hong Kong, and the USA. *Educational Research and Evaluation*, 8(1), 129-146.
- Philippou, G. N., & Christou, C. (1999). Teachers' Conceptions of Mathematics and Students' Achievement: A Cross-Cultural Study Based on Results from TIMSS. *Studies in Educational Evaluation*, 25(4), 379-98.
- Polat, M. (2019). Timss-2015 Matematik Ve Fen Duyuşsal Özellik Modellerinin Kültürlere, Cinsiyete Ve Bölgelere Göre Ölçme Değişmezliğinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Polly, D., McGee, J. R., Wang, C., Lambert, R. G., Pugalee, D. K. ve Johnson, S. (2013). The association between teachers' beliefs, enacted practices, and student learning in mathematics. *Mathematics Educator*, 22(2), 11-30.
- Sarı, M. H., Arıkan, S. ve Yıldızlı, H. (2017). 8. sınıf matematik akademik başarısını yordayan faktörler-TIMSS 2015. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 8(3), 246-265.
- Savaş, E., Taş, S. ve Duru, A. (2010). Matematikte öğrenci başarısını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 113-132.
- Semerci, Ç. (2003). Eğitim sisteminde öğretmenlerin kalitesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 203-210.
- Shen, C. ve Tam, H. P. (2008). The paradoxical relationship between student achievement and self-perception: A cross-national analysis based on three waves of TIMSS data. *Educational Research and Evaluation*, 14(1), 87-100.
- Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review of research. *Review of educational research*, 75(3), 417-453.
- Stigler, J. W. ve Hiebert, J. (2004). Improving mathematics teaching. *Educational leadership*, 61(5), 12-17.
- Stigler, J.W., Gonzales, P., Kawanaka, T., Knoll, S. ve Serrano, A. (1999). *The TIMSS Videotape Classroom Study: Methods and Findings from an Exploratory Research Project on Eighth-Grade Mathematics Instruction in Germany, Japan, and the United States*. U.S. Department of Education National Center for Educational Statistics: NCES 99-074. Washington, D.C.: Government Printing Office.
- Sünbül, A. M. (1996). Öğretmen niteliği ve öğretimdeki rolleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2(4), 597-608.

- Şişman, M., Acat, M. B., Aypay, A. ve Karadağ, E. (2011). *TIMSS 2007 ulusal matematik ve fen raporu: 8. sınıflar*. Ankara: TC Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- Taştekinoğlu, E. (2014). *4. Sınıf Matematik Sınav Sorularının Bölgesel Alan Kapsamında İncelenmesi; Timss Sınav Sorularıyla Karşılaştırmalı Bir Analiz*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Telese, J. A. (2012). Middle school mathematics teachers' professional development and student achievement. *The Journal of Educational Research*, 105(2), 102-111.
- Tetik, B. (2013). *İlköğretim 8. Sınıf SBS Ve OKS Matematik Sorularının TIMSS 2007 Bilişsel Alanlarına Göre Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Manisa.
- Toluk Uçar, Z. (2011). Öğretmen adaylarının pedagojik içerik bilgisi: öğretimsel açıklamalar. *Türk Bilgisayar ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2(2).
- Toptaş, V., Elkatmış, M. ve Karaca, E. T. (2012). İlköğretim 4. Sınıf Matematik Programının Öğrenme Alanları ile Matematik Öğrenci Çalışma Kitabındaki Soruların Zihinsel Alanlarının TIMSS' e Göre İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 17-29.
- Uğurel, I., Moralı, H. S. ve Kesgin, Ş. (2012). OKS, SBS ve TIMSS Matematik Sorularının 'MATH Taksonomi' Çerçevesinde Karşılaştırmalı Analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(2), 423-444.
- Vlaardingerbroek, B. ve Taylor, T. N. (2003). Teacher education variables as correlates of primary science ratings in thirteen TIMSS systems. *International Journal of Educational Development*, 23(4), 429-438.
- Yaman, İ. (2004). *Modeling the Relationship Between the Science Teacher Characteristics and Eight Grade Turkish Student Science Achievement in TIMSS-R*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Yavuz, H.Ç., Demirtaşlı, N., Yalçın, S. ve İlgün-Dibek, M. (2017). Türk öğrencilerin TIMSS 2007 ve 2011 matematik başarısında öğrenci ve öğretmen özelliklerinin etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 27-47.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A., Özgürlük, B., Parlak, B., Gönen, E. ve Polat, M. (2016). *TIMSS 2015 ulusal matematik ve fen bilimleri ön raporu 4. ve 8. Sınıflar*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Ölçme ve Değerlendirme Sınav Müdürlüğü.

Yıldırım, H. H., Yıldırım, S., Ceylan, E. ve Yetisir, M. I. (2013). *Türkiye Perspektifinden TIMSS 2011 Sonuçları*. Turk Eğitim Derneği Tedmem Analiz Dizisi I, Ankara.

Yoshino, A. (2012). The relationship between self-concept and achievement in TIMSS 2007: A comparison between American and Japanese students. *International Review of Education*, 58(2), 199-219.

EK 1: TIMSS Görüşme Formu (Yarı Yapılandırılmış)

- 1) Okulunuzun bulunduğu yerleşim birimi
  - a) İl merkezi
  - b) İlçe
  - c) Belde
  - d) Köy
- 2) Öğretmenlik ile ilgili tecrübelerinizi açıkla mısınız?
- 3) Uluslararası sınavlar hakkında bilginiz var mı? Lütfen açıkla mısınız?
  - Lisansüstü eğitimde bulunmanız TIMSS gibi uluslararası sınavlar için sizin bilgi, beceri ve uygulamalarınıza yönelik bir katkısı oldu mu?
    - a) Olduysa nasıl bir katkısı olduğunu düşünüyorsunuz?
    - b) Olmadıysa nedenini açıkla mısınız?
- 4) Uluslararası bir sınav olan TIMSS hakkında bilgi sahibi misiniz?
  - Sınav hakkında ne düşünüyorsunuz?
  - Sınavda sorulan sorular hakkında düşünceleriniz nelerdir?
- 5) Sizce bir matematik öğretmeni, öğrencilerin TIMSS sınavına hazırlıklı olabilmesi için matematik dersinde hangi strateji, yöntem ve teknikleri kullanması gerekmektedir? Ayrıntılı olarak açıkla mısınız?
  - TIMSS sınavı ile ilişki kurarak matematik dersinde kullandığınız strateji, yöntem ve teknikleri, sınıf içinde kullandığınız soruları nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 6) Türk öğrencilerin TIMSS' de ki başarıları hakkında bilgi sahibi misiniz? Ayrıntılı olarak açıkla mısınız?
  - Türk öğrencilerinin TIMSS sınavında ki başarısızlık nedenleri hakkındaki görüşlerinizi bizimle paylaşır mısınız?
- 7) Güncel MEB Ortaokul Matematik programının ve uygulamasının TIMSS sınavına etkisi veya etkileri olup olamayacağı hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 8) TIMSS sınavında öğrencilerimizin daha başarılı olması için
  - a) Öğretmen
  - b) Öğrenci
  - c) Ölçme ve değerlendirme
  - d) ProgramBoyutlarında neler yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz?
- 9) Bu konuda eklemek istediğiniz düşünceleriniz varsa lütfen bizimle paylaşır mısınız?

AN INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' VIEWS ABOUT KONYA SCIENCE CENTER

Ortaokul Öğrencilerinin Konya Bilim Merkezine Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi

Gönderim Tarihi: 21.10.2018

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.659285

Hasan ÖZCAN*

Ramazan DEMİREL**

Soner ERGÜL***

ABSTRACT: In this study, it was aimed to reveal middle school students' views about Konya Science Center. The study was conducted with 40 fifth and sixth-grade students from a public school in the 2nd term of the education year 2017–2018. A case study methodology was used as a qualitative research design. As a data collection tool, a form including open-ended questions about Konya Science Center was used both before and after visiting the science center. Besides, semi-structured interviews were carried out with the students after the visit. A content analysis technique was used to analyze the research data. The findings showed that the participants had some experience about the affordances and limitations of science centers after the visit. Students expressed that science centers help them develop new scientific ideas and that they are interesting and intriguing. Also, they expressed that there are too many scientific activities to implement in the science center. Based on the research findings, school principals are suggested to increase the number of visits to science centers. Besides, it should be emphasized that science center visits are not just for fun but for having students learn and consolidate the curriculum learning objectives.

Keywords: Science Education, Out-of-school Learning, Science Center, Field Trip, Middle School Students

ÖZ: Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinin Konya Bilim Merkezi gezisi ile ilgili görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırma 2017–2018 eğitim öğretim yılının 2. döneminde 5 ve 6. sınıfta öğrenim görmekte olan 40 kız öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Nitel

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü/ Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı, hozcan@aksaray.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4210-7733.

** Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü/ İlköğretim/ Fen Bilgisi Eğitimi Bilim Dalı, nramazandemirel.42@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3679-5960.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi/ Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü/ Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı -Üniversite/Fakülte/Bölüm/Anabilim Dalı, sergul@omu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-6826-5481.

araştırma yöntemine sahip çalışmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak bilim merkezi gezisi ile ilgili açık uçlu soruların yer aldığı form öğrencilere gezi öncesinde ve sonrasında uygulanmıştır. Gezi sonrası öğrencilerle ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde öğrenciler; bilim merkezi gezisinin olumlu yönleri, sınırlılıkları ve bilim merkezi gezisi ile ilgili deneyimlerini belirtmişlerdir. Form ve yarı yapılandırılmış görüşme verilerinin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Öğrenciler bilim merkezinin ilginç ve merak uyandırıcı, yeni bilgileri keşfetmeye yardımcı olduğu ve bilim merkezi gezisinin sınırlılığının olmadığı belirtmiştir. Yapılan araştırma esas alınarak, okullar tarafından düzenlenen bilim merkezi gezilerinin artırılması, bilim merkezi gezilerinin sadece eğlenme amaçlı değil, aynı zamanda öğrencilerin programdaki kazanımları edinme ve pekiştirmelerinin vurgulanması gerektiği şeklinde öneride bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fen Eğitimi, Okul Dışı Öğrenme, Bilim Merkezi, Gezi-Gözlem, Ortaokul Öğrencileri

INTRODUCTION

In science learning, the use of the environment in which the event or phenomenon actually takes place rather than the written sources makes learning more meaningful. Out-of-school environments are also learning areas for students. Students are restricted to academic activities in the classroom without interacting with the environment. Schools may be inadequate in terms of learning activities, in which case students' understanding, processing, and co-operation skills are not sufficiently developed (Wijayanti and Munandar, 2017).

Because students consider science courses given in the school as boring, they do not actively participate in the lessons and they often describe science as a difficult subject (Türkmen, 2015). As the learning process does not realize suddenly, it is necessary for the students to see different learning opportunities in the classroom and to spend more time in participating in extracurricular science programs in the school; visit science centers, botanical gardens and science festivals in out-of-school, libraries and home learning, especially in science courses (Falk, Needham, Dierking and Prendergast, 2014).

Science teaching is usually carried out in the classroom, laboratories, and out-of-school settings (Sontay, Tutar, and Karamustafaoğlu, 2016). Out-of-class education is also referred to as out of school education, and informal education (Saraç, 2017). Out-of-school learning is expressed in the form of learning that occurs outside the formal education system. Out-of-school learning is included in some countries' legislation as using out-of-school resources for formal education (Vainikainen, Salmi, and Thuneberg, 2015).

Today's developing science and technology show that only the education

and training that is realized in the schools are not enough for the learning of the students. Out-of-school learning is a broad concept that provides a link between formal learning and informal learning, with innovations by science and technology education and teaching, and an opportunity for learners to learn according to individual learning differences. Science centers and planetariums serve within the context of out-of-school learning. Science centers are informal learning environments where universal laws and facts are presented for all age groups (Şen and Akdeniz, 2017). Out-of-school learning consists of three dimensions: content, expansion, and teaching. "Content" includes the natural environment and the relationship of people with the environment. "Expansion" refers to the fact that the topic at hand is transferred to out of school environment through activities. On the other hand, teaching is the use of activities for the development of cognitive, affective, and psychomotor skills of students (Selanik-Ay and Erbasan, 2016). Inquiry-based learning is used in out-of-school education (Sontay et al., 2016).

It is stated in the science curriculum that was updated in 2018 that the students should use the learning environments in the school as well as the learning environments in the out-of-school. Science centers, planetarium, museums, botanical, and zoological gardens may be considered among these environments (Ministry of National Education [MoNE], 2018). In the Science Education Curriculum, which was updated in 2018, also which includes the importance of "Out-of-school Learning Environments in Science Teaching", the scope of out-of-school learning environments and teaching materials. Although extracurricular activities are as important as in-school activities in the learning of students; schools do not attach much importance to out-of-school activities as they are required to do (Selanik-Ay and Erbasan, 2016).

Visiting the out-of-school science center and the laboratories found in these centers provides students with the opportunity to discover new information in the well-equipped learning environment and to easily carry out activities and experiments on their own. Science centers offer exploration, invention, and original experiments to the students (Rennie and McClafferty, 1996). Using non-school learning methods is effective in the learning of students who are experiencing difficulties in learning with traditional learning methods in a class (Vainikainen, et al, 2015).

The out-of-school learning method is efficient in learning the scientific methodology and increasing the inner motivation of the students. Students make observations and gain new experiences (Şen and Akdeniz, 2017). Out-of-school learning environments provide students with increased interest, motivation, attitude, and academic achievement towards the course (Bostan

Sarioğlan and Küçüközer, 2017). The field trip method, used in the out-of-school learning environments, is a method that enables the students to better understand the events or facts in their real environment. The field trip method helps students to improve their ability to collect, observe, and comment on data. It ensures that more of the learners are involved in the learning process. Out of school method has its limitations although it has some affordances. Visit management has more legal responsibilities and it requires preliminary organization activities given factors such as transportation, accommodation, and travel plan (Atayeter and Tozkoparan, 2014). Permission must be obtained from student parents, school administrators, and necessary institutions before the visit. The necessity of taking an appointment with the organization to be visited and transportation problems may cause interruptions. Students, who attend visits to science centers, consider such visits as fun, seeing the education dimension as a secondary issue. Teachers should make the visit plan in detail and it is important to ensure the students reach the learning objectives (Şen and Akdeniz, 2017). It is necessary to plan the environment, method, and teaching process for out-of-school education (Bostan Sarioğlan and Küçüközer, 2017).

Science Centers

Science Centers are areas of informal education that bring science and knowledge together. Science centers do not only provide informal education for students but also assume the mission to ensure that people meet with scientific knowledge and to ensure the dissemination of scientific knowledge. The concept of the science center is a novel concept in our country, but the number of research studies about science centers is increasing. Science centers are considered as a research field for many disciplines (Koyuncu, Bilici, Kirgiz, and Güney, 2016).

Each year, around 300 million young people and adults visit around 3000 science centers in all regions around the world. Scientific centers offer mechanical, electronic, and computer facilities with visual, auditory, and tactile constructions and scientific facts to visitors (Çolakoğlu, 2017). Science centers make science accessible to many youngsters and adults with their innovative, motivating, and entertaining aspects (Falk et al., 2014).

In science centers, (Çığrık and Özkan, 2016) it is aimed to increase the interest and motivation towards informing, to ensure gaining of affective and psychomotor skills, to teach science effectively, and to give scientific process skills. Science centers are providing students with a student-centered learning environment and thus increasing the learning and permanence of the knowledge gained by the students (Türkmen, Topkaç, and Atasayar, 2001, 2016).

Students do not spend much time on these activities because they may not understand the activities and experiments exceeding their levels in the science center. It is important for students to perform activities that are appropriate to their levels as time is limited. (Hakverdi Can, 2013). Clear and strong evidence of the importance of visits and comprehensive supportive international data are limited, although visits to the science center play a critical role in supporting the learning of science (Falk et al., 2014).

In the meeting held by Science and Technology High Council, based on the importance of science centers, it was decided to open the Science Centers in all metropolitan cities as of 2016, and in 81 cities by 2023 (Çolakoğlu, 2017). The first science center in Turkey is Feza Gürsey Science Center and it is located in Ankara is. The Konya Science Center was opened in 2014 for public use.

Konya Science Center

Konya Science Center is the first science center in Turkey, supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK). Konya Science Center includes theaters, theme parks, theme parks, outdoor exhibitions, observation and navigation towers, planetarium, wind power plant and solar panels, conference halls, laboratories, and libraries. Konya Science Center accepts visitors from all ages and offers entertaining and interactive environments for them and ensure them to meet and connect with science and technology, to stimulate scientific curiosity and learning, to produce new ideas, ensuring them learning in a real-life setting. In this way, science centers provide the opportunity to educate individuals who are innovative and self-confident.

Konya Science Center includes “Sultans of Science where the discoveries belonging to Muslim scholars take place”, “Vital Systems, Cells: Building stones of the body”, “Our Body in which the Genetic, Clinical and Biomedical Laboratory is located”, “Constantly Changing World”, “Our energy resources and Anatolian geography “Our Universe in which information about the solar system and planets is given”, “New Horizons in which Robotics and Material Technology takes place”, “Basic Steps where observation, understanding and physics applications take place”, “Minia Seljuk where the Minimal architecture works of Anatolian Seljuk and Great Seljuk states are located” and exhibition galleries such as open-air exhibitions.

In Konya Science Center, there are also many workshops and laboratories including Life Laboratory, Mathematics and Technology Laboratory, Physics Laboratory, Design Workshop, Curious Little Inventors, Waste Boiler, Prof. Dr. Aziz Sancar laboratory, Basic Steps laboratory, Robot Arena, and Science shows. In addition, there is a Planetarium with the themes of the Invisible

Earth's Mystery, Dynamic World, Astronaut, Tree's Life, Return to the Moon, Space and Return, and Butterfly Flying themes.

The teacher conducts planning and programming both before and after visiting the science center and guides students to learn. Science centers provide permanent and meaningful learning to students by embodying abstract knowledge, improving mental process skills, and increasing active participation (Çığrık and Özkan, 2016). Science center visits should not only be intended for entertainment purposes but they should be associated with course gains (Yurtkulu, Şare Akkuş, and Laçın Şimşek, 2017).

Planetarium

Planetarium, also called as House of Planets is a showroom where the artificial view of the sun, the stars, planets, and other celestial objects are projected to the dome with the help of special reflector equipment (Şen and Akdeniz, 2017). Planetariums facilitate the learning of students by presenting the movements of celestial bodies in the sky in a virtual environment (Sontay et al., 2016). Planetariums may be found in the science centers and also mobile planetariums are available (Şen and Akdeniz, 2017).

The embodiment of abstract space concepts in the planetariums is suitable for the cognitive levels of the students and makes learning enjoyable and entertaining (Sontay et al., 2016). The use of the planetarium by teachers is an additional tool ensuring students think differently about the concepts taught at school. Through the planetarium, students are provided the opportunity to observe the interaction at the space and explain why it is necessary to experience precise results about the Earth (Thornburgh, 2017).

The objective of the Study

In this study, it was aimed to reveal middle school students' views about Konya Science Center. It is attempted to identify the students' opinions about the science center visit and the effectiveness of the visit.

Importance of the Study

In addition to the formal education put into practice at schools, the use of out-of-school learning environments such as science centers, planetariums, museums, and botanical and zoo gardens have been increasing in parallel with the developments in science and technology. Today, out-of-school learning methods are not unplanned and unscheduled activities but considered as complementary tools for formal education. The science course is one of the lessons that may be used in out-of-school learning environments (Bozdoğan and Kavcı, 2016). Science center education is one of the out-of-school learning

methods (Vainikainen et al., 2015). Although the number of science centers in our country is increasing day by day, the use of science centers in education and training is not sufficient because the presentation of science centers is not done properly/ sufficiently (Gökçe, 2016). Since the target population of science center visits is students and teachers, knowledge and awareness of students and teachers about science centers should be increased (Çolakoğlu, 2017).

In recent years, demand for out-of-school learning institutions has increased to demonstrate post-visit effects (Jensen and Lister, 2016). There has been a recent increase in the number of studies conducted in non-school learning environments to explore and exhibit interactivity and learning, as well as participants' opinions about the visits. In field trip studies, it is investigated how students remember what they visit, what they learn, or how students and teachers use a visit as a cognitive tool. In the study, questions are used to evaluate and explore the effectiveness of the content of the visit and visitor-related questions such as behavior, interaction, and dialogue of the visitor in a visit-related and scientific context are used. (Davidsson, 2012). The number of studies on science teaching in out-of-school learning environments is increasing rapidly (Bostan Sarıoğlu and Küçüközer, 2017). While the number of international studies related to out-of-school learning is high, the number of national studies is limited (Türkmen, 2015). While the literature focuses on examining the effect of informal learning environments on the academic achievement, interest, and motivation of students, the number of researches on student views on the use of non-school learning environments is limited. For this reason, this study was attempted to reveal the opinions of middle school students about Konya Science Center.

METHODOLOGY

The sample of the study is composed of 5th and 6th-grade students of a middle school under the administration of Konya Provincial Directorate of National Education. In order to select the sample study group, the purposive sampling method was used. consist of a total of 40 students participated in the research (20 fifth grade students and 20 sixth grade students).

A case study methodology was used as a qualitative research design. A case study is a research method used to understand, explain, and describe the causes and consequences of a current event. In a case study, it is tried to identify if there is an event or phenomenon. The event is thoroughly examined and fully described in its real environment. The case studies have an important place in the development and implementation of theories in the field of educational sciences (Ozan Leylum, Odabaşı, and Kabakçı Yurdakul, 2017).

As a data collection tool in the research, a questionnaire was used prepared by the researcher containing questions to identify students' views about Konya Science Center. There are 10 open-ended questions in the interview form. The interviews were carried out with the students both before and after the visit. Semi-structured interviews were conducted with 10 randomly selected students after the visit to provide more comprehensive information about the questions in the interview form. In the interviews, the students expressed the affordances and limitations of the science center visit their experience with the science center visit.

The reservation was made by telephone 3 months prior to the visit to Konya Science Center and the staff of the science center was informed related to the visit. Before the visit, necessary permissions were taken from the students' parents and governors. The participants consisting of 40 students had the chance to visit the robots and planetarium galleries. They were able to see the robots closely in the Robots gallery and examine their movements. In the planetarium gallery, they were able to observe the features of the Solar System and the planets.

Some precautions were taken in order to establish the validity and reliability of the current study. In this context, data collection tools comprising open ended questions and interview questions were examined by two field experts and two science teachers with respect to their appropriateness for students' cognitive development levels and the extent of their representativeness of the content. Based on the views of field experts, three items that do not correspond to students' developmental levels and two items that refer to the same phenomenon were eliminated from the data collection tools. Next, pilot study was conducted with 18 fifth grade and 23 sixth grade students by visiting Konya Science Center along with the guidance of students' science teacher. The first author of this study and a science expert analyzed the research data and codes and categories emerged consequently. To determine the level of inter-rater agreement between the two coders, Miles and Huberman's (1994) formula was used. The coefficient of inter-rater agreement between the two coders was found to 88.14%. This coefficient shows that the data collection tools have good reliability.

The content analysis technique was used in the analysis of the questionnaire and semi-structured interview data. The answers given by the students to the questions have been converted into codes and similar expressions were grouped under the same code. Codes were subdivided into sub-codes and their relation to each other was examined.

FINDINGS

The findings based on the data obtained from the examination of the responses of the students in the sample related to the science center visit and comments on these findings were included. In this part of the research, students' views about the science center visit are given.

Table 1: Students' Views about the Purpose of the Science Center Visit

Grade	Codes about Views	<i>n</i>	%
5th Grade	Learn more	35	7
	Fun	15	3
	Discover	10	2
	Learning with school	10	2
	Curiosity about science	10	2
	Utilizing technology	10	2
	Learn the instruments used in science	10	2
	Travel	40	8
6th grade	Learn information	30	6
	Wonder	10	2
	Learning Solar System and Space	10	2
	See the earthquake chamber and interesting tools	10	2
	Total	100	20

As shown in Table 1, 5th-grade students described the purpose of the visit as learning more (35%), having fun (15%), learning with the school, exploring, wondering, benefiting from technology, and learning the instruments used in science. Student 4 stated as follows: We went to the science center to travel, to see the instruments used in science, to learn about these instruments, and to learn where they were used. The 6th-grade students, on the other hand, used explanations for the purposes of visit as: (40%), learning information (30%), curiosity, learning the solar system and space, getting information about the earthquake chamber, and seeing interesting instruments. Fifty percent of the students stated the purpose of the visit as sightseeing, 40% as learning information, and 20% as curiosity and learning the solar system and space. This result reveals that middle school students stated the purpose of visiting the science center as learning more information than having fun.

Table 2: Students' Views About How They See the Science Center

Grade	Codes about Views	N	%
5th grade	Enjoyable	40	8
	Terrific	20	4
	Informative	10	2
	Science-related tools	10	2
	Engrossing	10	2
	Didactic	10	2
6th grade	Beautiful	40	8
	Enjoyable	15	3
	Informative	15	3
	Interesting	10	2
	A place for asking questions wondered	5	1
	A place like a science world	5	1
Total	A place with great robots and historical monuments	5	1
	Heavenly place	5	1
Total		100	20

As shown in Table 2, the answers given by the 5th-grade students to the question "What was the science center like?" are: enjoyable (40%), great (20%), informative (10%), science-related tools (10%), thought-provoking, and didactic. 6th-grade students used expressions including beautiful (40%), enjoyable (15%), informative (15%), interesting (10%), a place to remember, a place with great robots and historical monuments, a heavenly place, a place for asking questions wondered, and a science world. Student 1 responded to this question as: The science center was nice, fun, and informative. Based on this finding, it can be concluded that middle school students' views about the environment of the science center are positive and that the students find the science center as a fun place.

Table 3: Students' Views About the Benefits of the Science Center Visit

Grade	Codes about views	N	%
5th grade	Knowledge learning	35	7
	Contributing to the science course	15	3
	Contributing to computer lesson with robotic coding	10	2
	Teaching the solar system and space	5	1
	Give interesting information	5	1
	Promote scientists	5	1
	Providing discovery	5	1
	Helping to reinforce what they learn	5	1
	Teaching robots	5	1
	Better teaching by using tools	5	1
	Introducing the world	5	1
	Informing	20	4
	Providing learning by seeing and doing	15	3
	Ensuring the permanence of knowledge	15	3
6th grade	Facilitating the understanding of Science at school	10	2
	Providing insight into internal organs	10	2
	Increasing general culture	10	2
	Teaching by showing instead of reading	5	1
	Teaching what to do in an earthquake	5	1
	Teaching the solar system, planets, space ships and astronauts	5	1
	Introduction of historical works	5	1
Total		100	20

As shown in the Table 3, 5th-grade students expressed the benefits of the science center visit as knowledge learning (35%), contributing to the science course (15%), contributing to computer lesson with robotic coding (10%), teaching the solar system and space (5%), introducing the world, giving interesting information, promoting scientists, providing discovery, helping to reinforce what they learn, teaching robots, and better teaching by using tools. Student 3 stated as follows: You are coding many robots in the science center, this contributes to the computer course, while the solar system and the planets contribute to the science course. Sixth-grade students stated expressed the benefits of the science center visit as: informing (20%), providing learning by seeing and doing (15%), ensuring the permanence of knowledge (15%), facilitating the understanding of science at school (10%), providing insight into internal organs, introduction of historical works, teaching the solar system, planets, space ships and astronauts, increasing general culture, teaching by showing instead of reading, and teaching what to do in an earthquake. This result shows that students consider the benefits of a science center visit as a learning method that helps them learn information and helps them to understand lessons in school.

What are the restrictions of the science center visit? Both 5th and 6th-grade students responded by asking that there is no restriction. Student 5 responded to this question as No, I mean, I think the visit to the science center has no harm. This finding suggests that students' science center visits thought that learning and discovering information is an activity that helps and explains information, helps in lessons and has no drawback (restriction).

Table 4: Students' Views About Science Center Visit

Grade	Codes about views opinions	N	%
5th Grade	Officer in the science center	75	15
	Class teacher	25	5
6th Grade	Officer in the science center	85	17
	Class teacher	15	3
TOTAL		100	20

As shown in Table 4, 5th-grade students answered the question "Who do you like to guide you in the science center visit?" as: officers in the science center (75%) and class teacher (25%). Those choosing officers in the science center substantiated their choice by saying that he/she has more information /knowledge on the science center as the students choosing their class teacher said that they visit better with the class teacher and feel safer by him/ her. Student 4 stated as follows: The officer at the science center must guide during the visit. Because our teacher tells us just what to do. The officer would provide more comprehensive information. 6th-grade students, on the other hand, are divided as 85% as officers in the science center and 15% as a class teacher. The students preferring officers stated that the officers at the science center have more information about the tools in the center, may provide more information, and he/she is more experienced. The students preferring the teacher stated that they will not visit there with a person not known to them. Given these results, it may be commented that the students prefer the officers in the center as a guide during the visit on account of his/ her experience and knowledge about the science center.

On the other hand, 5th-grade students stated that that making such visits to the science centers must absolutely be done and that they can better understand the science course. Because science lessons are closer to science, it is necessary to make such visits. It's nice and fun. Many subjects related to science lessons are better understood. It allows us to reinforce what we see in school. It would make a great contribution to the science course. We see visualizations of what we have been studying in Science and have used permanent expressions and expressions. According to 6th-grade students, it should be done frequently, it brings advantages, and ensures them to be more prepared for the lesson.

They know the lesson better. Their knowledge becomes more and more. They learn new things that they do not know. It must be done once a year. It is both informative and instructive. Such visits must be increased. Student 2 stated as follows: I think it's a visit that must be repeated minimum once a year. Because I loved this visit. Both informing and entertaining. It was seen that all of the students who participated in the research wanted to make such visits and increase the number of visits to the science center.

Table 5: Students' Views about Whether They Want to Make Such Visits When They Become a Teacher

Grade	Codes about Views opinions	N	%
5th Grade	Yes, I want to make it.	85	17
	No, I don't want to make	15	3
6th Grade	Yes, I want to make it.	75	15
	No, I don't want to make.	15	3
	It depends on my students.	10	2
Total		100	20

To the question "Would you like to make such visits if you become a teacher in the future?", 85% of the 5th-grade students answered as yes and 15% of the students responded as no. The students desiring to go visits stated that the visits are both fun and informative and increase interest in the course. Everyone should learn it, children would learn by entertainment, they would visually see what they were told in the courses. Those not desiring to do such visits stated that I don't think that my students would need such visits. For the same question, 75% of the 6th-grade students stated that as yes 15% of the students responded as no, and 10% of them stated that it would depend on the needs of his/ her future students. Those desiring to make these visits stated that they would have fun and information. I would want my students to have the knowledge and happiness. Those not wanting to make visits responded that I do not want to deal with them on the visit and you will be responsible for the children during the visit. You will be in trouble if any problem occurs during the visit. Student 7 stated as follows: Yes, I would love my students to experience the happiness I felt learning information on this issue. These results show us that most of the students would prefer to make such visits if they become a teacher in the future.

The 5th-grade students responded to the question "What did you learn from the science center visit?" as follows: I learned how to determine the position of the pole star and how robots work. I learned about the solar system and planets. I learned how scientists live in space, the greatest stars, the information about space and constellations, the order of planets according to their closeness to

the sun, the place in which robots are used, the universe, the stars, the planets, respectively. Student 6 stated in this way: I used the expression that I knew that the closest planet to the Sun was Mercury, the farthest planet was Neptune, not the pole star of the brightest star, Mars was called the red planet. 6th-grade students responded as: I learned space better. I learned about our history. I learned about the animals that lived in the past and their climate. I learned that Konya was by the sea. I learned what to do in hydropower, piloting, and earthquake. They learned about the solar system and astronauts, historical artifacts, internal organs, and the benefits of electricity. Based on this finding, it can be interpreted that students think that the science center visit is effective in gaining knowledge and in the permanence of the knowledge gained and that it is a useful method for the solar system and space.

It can be seen from the findings of the study that non-school learning methods such as visits and observation should be used in addition to formal education-teaching activities in the schools. It is not a correct idea to think that the educational curriculum is given only in schools that are surrounded by walls on four sides. It can be seen that the field trip method with the emphasis on planned and educational gains is an effective method in the learning process. Students indicated that they were learning more and lasting information by having fun with the use of out-of-school learning methods and that the types of visits like science center visits should be increased in classes, especially in science classes.

DISCUSSION, CONCLUSIONS, AND RECOMMENDATIONS

In this study, middle school students' views about Konya Science Center were examined. The students responded that science center is interesting and provoking curiosity, improved their knowledge gained in the science course and other lessons, it is better to learn any topic by seeing and experiencing, that the center of science helped them to discover new information, that there is no disadvantage of the science center visits, and that the number of such visits should be increased.

When the literature is reviewed, it is possible to see research studies in which similar results were obtained. Sontay et al. (2016) found related to "Planetarium" visit by 8th-grade students in middle school that visit was more fun and effective as one of the out-of-school learning environments, the knowledge gained became more permanent, and that it was appropriate to make such visits for the science lesson and that out-of-school learning environments are to be used. Bozdoğan (2017) thinks that teacher candidates have limitations in using out-of-school learning environments, such as having

fun learning, concretizing theoretical information, providing permanent and meaningful learning, eliminating misconceptions, and increasing attitudes and motivations towards the lesson. Çıgırık and Özkan (2016) studied the effect of learning activities in the science center on the attitude of 7th-grade students towards science class and learning persistence and the results of the research activities in the curriculum were found to be statistically significant in terms of the students' academic achievement and attitudes towards science. Bostan Sarıoğlan and Küçüközer (2017) found that out-of-school learning environments increased the permanence of information obtained, that out-of-school education is more relevant to everyday life, and that it increased interests of the students. Bozdoğan and Kavcı (2016) stated that with out-of-school learning activities, middle school students were able to learn with entertainment, increase participation, and better understand the topics and concepts.

Gökçe (2016) believes that the Science Center is effective in social studies courses in acquiring knowledge, skills, attitudes, and values, increasing interest, and curiosity towards social information embodying topics in social information, learning by living and establishing a relationship with daily life. Türkmen et al. (2016) have shown that informal learning environments such as the Natural History Museum and Botanical Garden and Herbarium have a positive effect on students' learning. The students stated that they had fun during the visit and that such activities should be organized more in the lessons. Furthermore, it was stated that the Natural History Museum and the Botanical Garden were not suitable for efficient informal learning environments and that the staff were inadequate to direct the students.

Different results have been obtained in some studies in the literature. Hakverdi Can (2013) stated that 4th and 5th-grade students in elementary school acted as if they were in a playground for entertainment purposes rather than a center where experiments and activities were held on a science center tour. Türkmen (2015) believes that the visits conducted are not efficient since the primary school teachers are lack of knowledge about it in addition to additional costs, environment, inadequacy, bureaucratic problems, the intensity of curriculum, and due to the fact that teachers do not visit the classroom environment before the visits with the students.

Considering the results of the study, the following recommendations were made: It should be emphasized that in the use of out-of-school learning environments, students should not see visits as merely an entertainment and enjoyment tool and that the primary purpose of the visit is to achieve educational objectives in the relevant discipline.

Science center visits should be planned before visiting the out-of-school learning environment and the benefits to be gained regarding school disciplines should be determined in advance. After the visit, the worksheets containing the achievements of the science center should be distributed to the students related to the science center visit conducted.

Fun activities and interactive applications should be provided in out-of-school learning environments, to enhance the motivation and knowledge of students, and the number of these applications should be increased. New programs can be developed in science centers based on their achievements in school disciplines.

Visits to science centers and botanical gardens must be free of charge for students to increase the number of students participating in the visit.

The number of studies on out-of-school learning environments for primary and middle schooling can be increased since there are fewer studies at the primary and middle school level, while there are more research studies on middle school and university students related to out-of-school learning environments.

Out-of-school learning environments can be easily used in science classes and their use in other disciplines should also be increased. Teachers and teacher candidates may be given seminars and training for informing them about out-of-school learning methods and activities that can be used in non-school learning environments, their participation in project work may be encouraged.

REFERENCES

- Atayeter, Y. & Tozkoparan, U. (2014). Ideas of social studies teachers and 6th grade social studies students about travel-observation method. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of The Institute of Educational Sciences*, 3(5), 1–21.
- Bostan Sarioğlan, A. & Küçüközer, H. (2017). Investigation of preservice science teachers' opinions regarded to outdoor school learning environments. *Journal of Research in Informal Environments*, 2(1), 1–15.
- Bozdoğan, A. E. & Kavcı, A. (2016). The effects of out of class teaching activities to secondary school students' academic achievement in science course. *Gazi Journal of Educational Science*, 2(1), 13–30.
- Bozdoğan, A. E. (2017). Pre-service teachers' views about "informal learning environments in science education" course. *International Journal of Turkish Education Sciences*, 5(8), 1–17.
- Çıgırık, E. & Özkan, M. (2016). The effect of science center on students' attitudes in science education and permanency of learning science. *National Education Journal [Milli Eğitim Dergisi]*, 45(209), 124–143.
- Çolakoğlu, M. H. (2017). Cooperation in school and science center education. *Journal of Research in Informal Environments*, 2(2), 1–24.
- Davidsson, E. (2012). Investigating visitors' learning related to science centre exhibits a progress report of recent research literature and possible future research FOCl. *Utbildning & Lärande*, 6(2), 28–47.
- Gökçe, N. (2016). Social studies teacher candidates' experience in science experiment centers. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(5), 78–95.
- Falk, J., Needham, M., Dierking, L., & Prendergast, L. (2014). *International science centre impact study. Final report*. John. H. Falk Research, Corvallis, Oregon. 45.
- Hakverdi Can, M. (2013). Investigating elementary school students' behaviors at a science center. *Education and Science*, 38(168), 347–361.
- Jensen, A. E. & Lister, J. P. T. (2016). Evaluating indicator-based methods of 'measuring long-term impacts of a science center on its community. *Journal of Research in Science Teaching*, 1(53), 60–64.
- Koyuncu, A., Bilici, E., Kırgız, H., & Güney, A. (2016). An experience: Konya Science Center Tour. *Journal of Research in Informal Environments*, 1(1), 70–78.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. Sage Publications.

- Ministry of National Education. (2018). MoNE [Ministry of National Education] *Science courses curriculum (3, 4, 5, 6, 7, and 8th grade)*, National Education Printing House: Ankara.
- Turkish Ministry of National Education. (1952). *High school curriculum*. National Education Printing House: Istanbul.
- Ozan Leylum, Ş., Odabaşı, H. F., & Kabakçı Yurdakul, I. (2017). The importance of case study research in educational settings. *Journal of Qualitative Research in Education*, 5(3), 369–385.
- Rennie, L. & McClafferty, T. (1996). Science Centres and Science Learning. *Studies in Science Education*, 27(1), 53–98.
- Saraç, H. (2017). Researches related to outdoor learning environments in Turkey: Content analysis study. *Journal of Education, Theory and Practice Research*, 3(2), 60–81.
- Selanik-Ay, T. & Erbasan, Ö. (2016). Views of classroom teachers about the use of out of school learning environments. *Journal of Education and Future*, 2(10), 35–50.
- Sontay, G., Tutar, M. & Karamustafaoğlu, O. (2016). Student views about “science teaching with outdoor learning environments”: Planetarium tour. *Journal of Research in Informal Environments*, 1(1), 1–24.
- Şen, A. İ. & Akdeniz, A. R. (2017). *Fizik öğretimi kuramsal bilgiler ve örnek etkinlik uygulamaları*. Ankara: Pegem.
- Thornburgh, W. R. (2017). *The role of the planetarium in students’ attitudes, learning, and thinking about astronomical concepts*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Louisville.
- Türkmen, H. (2015). Primary teachers’ point of view about science teaching in outdoor learning environments. *Journal of European Education*, 5(2), 38–46.
- Tükmen, H., Topkaç, D. D., & Atasayar Yamık, G. (2016). The effect of field trips to informal learning environment on learning of “classification of living things”: Case of the natural history museum and botanical garden. *Ege Journal of Education*, 17(1), 174–197.
- Wijayanti, A. & Munandar, A. (2017). The optimization of scientific approach through outdoor learning with school yard basis. *Unnes Science Education Journal*, 6(1), 1465–1471.
- Vainikainen, M. P., Salmi, H., & Thuneberg, H. (2015). Situational interest and learning in a science center mathematics exhibition. *Journal of Research in STEM Education*, 1(1), 15–29.
- Yurtkulu, A., Şare Akkuş, A. N., & Laçın Şimşek, C. (2017). A learning activity example of Feza Gürsey science center: Whispering dishes. *Journal of Research in Informal Environments*, 2(2), 70–76.

6-7 YAŞ ÇOCUKLARDA OKUL ÖNCESİ EĞİTİMİN İLKOKUL BİRİNCİ SINIFTAKİ SOSYAL YETERLİK VE HAZIRBULUNUŞLUKLA İLİŞKİSİ¹

The Relationship Between Preschool Education in 6-7 Years Children on Their Social Competence and the School Readiness in First Grade of Primary School

Gönderim Tarihi: 27.08.2018

Kabul Tarihi: 29.08.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657288

Muhammed İkbāl TÜRKYILMAZ*
Serpil PEKDOĞAN**

ÖZ: Çocuk küçük yaştan itibaren öncelik aile bireyleri ile etkileşime girerken daha sonraki süreçte ise okul öncesi eğitim boyunca sosyal çevresinde bulunan birçok kişi ile iletişim ve etkileşimde bulunur. Çocuğa sağlanan sosyal destek, okul öncesi eğitimle pekiştirilmektedir. Sosyal desteğin yanı sıra, çocuğun okul öncesi eğitimden sonra alacağı ilkökul eğitimi için de çeşitli becerileri kazanması gerekmektedir. Bu becerileri içerisinde ise sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerileri çocuğun ilerleyen dönemlerdeki akademik başarısı ve toplumsal uyumu açısından önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı okul öncesi eğitimin ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal davranış ve hazırbulunuşluk becerileri ile ilişkisinin incelenmesidir. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modelinde ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini basit seçkisiz örneklem yöntemiyle belirlenmiş ve örneklem grubunu 249 ilkökul birinci sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmanın verileri 2016-2017 eğitim öğretim yılında toplanmıştır. Verilerin toplanmasında öğrencilerin demografik bilgilerinin elde edilebilmesi için “Kişisel Bilgi Formu”, sosyal yeterlikleri ölçmek için “Okul Sosyal Davranış Ölçeği” ve hazırbulunuşluk becerilerini ölçmek için ise “İlkokul Hazırbulunuşluk Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analizi için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Veriler normal dağılmadığı için, verilerin analizinde Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis testleri yapılmıştır. Ayrıca değişkenler arasında var olan ilişkinin durumunu tespit etmek için Spearman’s Brown sıra farkları korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda okul öncesi eğitimin, ilkökul

¹ Bu çalışma ilk yazarın yüksek lisans tezinin bir kısmından üretilmiştir.

* Öğretmen, MEB, Şırnak-Silopi, turkyilmaz.114.yk@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8678-9900.

** Sorumlu Yazar, Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı, serpil4423@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8442-354X.

birinci sınıf öğrencilerinin sosyal davranış ve hazırbulunuşlukları üzerinde anlamlı farklılık oluşturduğu görülmüştür. İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerileri arasında ise pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkiye rastlanmıştır. Araştırmanın sonucunda bulgular, ilgili araştırmalar ve literatür ışığında tartışılarak bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitim, İlkokul, Sosyal Yeterlik, Hazırbulunuşluk

ABSTRACT: The child interacts primarily with family members from an early age and then communicates and interacts with many people in the social environment throughout the pre-school period. The social support provided to the child is reinforced by pre-school education. In addition to social support, it is also necessary for children to acquire various skills for primary school education after pre-school education. In these skills, social competence and readiness skills are important in terms of the child's academic success and social cohesion in later periods. Within this context, the aim of this study is to examine of pre-school education on the social behavior and readiness skills of primary school students. Relational screening model in quantitative research methods from descriptive screening model was used in the study. The sample of the study was determined by simple random sampling method, and the sample group consisted of 249 primary school 1st grade students. The data of the study was collected in the 2016-2017 academic year. In the collection of data, "Personal information form" was used to obtain students' demographic information, "School social behavior scale" was used to measure their social competence and "Primary school readiness scale" to measure their readiness skills. SPSS 20 software was used for the analysis of the data. Since the data were not normally distributed, Mann-Whitney U and Kruskal-Wallis tests were performed in the analysis of the data. In order to determine the relationship between the variables, Spearman's rank correlation coefficient was used. As a result of the study, it was observed that the pre-school education had a significant difference on the social behavior and school readiness of primary school 1st grade students. There was a positive and moderate correlation between social competence and readiness skills of primary school 1st grade students. As a result of the research, the findings were discussed in the light of related researches and literature, and some suggestions were made.

Keywords: Preschool Education, Primary School, Social Competence, Readiness.

GİRİŞ

Eğitim sistemi hiyerarşik bir sıra ile çeşitli kademelerden oluşmaktadır. Bu sistemin temelini okul öncesi eğitim ve ilkökul süreci oluşturmaktadır. Sosyal bir yapı olan okullar, eğitim ve öğretimin hedefleri doğrultusunda önceden belirlenen bir program dâhilinde bireyleri eğiterek hem bireysel hem de toplumsal anlamda gelişme sağlamaktadır. Okullar toplumun refah ve kültür seviyesini artıran ve toplumun gelişim düzeyini yükselten önemli faktörlerdendir. Bireyin okul öncesi eğitim düzeyinden başlayarak eğitim ve öğretim adı altında bireysel ve sosyal beceriler kazanarak istenilen nitelik ve yeterlilikler ile donatılmasında okullar oldukça önemli bir role sahiptir. Bireyin küçük yaşlardan

itibaren bireysel ve sosyal açıdan gelişmesi, toplumda etkin bir birey olabilmesi için sosyal olarak yeterli düzeye ulaşması gerekmektedir.

McFall'a (1982) göre sosyal yeterlik bireyin toplum içerisinde sergilemesi gereken, toplum tarafından verilen rollerin görevlerin birey tarafından yeterli düzeyde yerine getirilme düzeyidir. Bireyin sosyal hayatta sergilediği davranışlar ile yaşadığı topluma adapte olma durumu da sosyal yeterlik olarak belirtilmektedir. Trower (1982), sosyal yeterliği, davranışı becerikli bir şekilde ortaya koyma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Sosyal yeterlik sosyal-duygusal ve bilişsel içerikteki davranış ve motivasyonları içermektedir (Denham, vd., 2003). Çocuklar formal eğitim süresince gerek akranlarıyla gerek ise öğretmenleriyle iletişimde bulmaktadırlar. Çocukların olumlu ve sağlık iletişim kurabilmeleri sosyal yeterlik kapsamı altındadır (Gresham, 1997). Bireyin sosyal yeterlik düzeyinin yüksek olması sadece çocukluk dönemi için değil bireyin toplumla beraber olduğu her yaşta ve her süreçte kendisine katkı sağlayacaktır. Ayrıca sosyal yeterliği yüksek olan bireylerin akranlarıyla daha iyi birliklik kurduğu ve akademik anlamda daha başarılı olduğu yapılan çalışmalarda da belirtilmiştir (Asher ve Taylor, 1981; Margetts, 2007).

Sosyal yeterlik kazanma sürecinde aileden sonra okul öncesi eğitim ve ilkököl süreci gelmektedir. Çünkü çocuğun sosyal gelişim açısından en kritik dönemleri okul öncesi ve ilkököl çağlarıdır. Çocuk küçük yaştan itibaren öncelik aile bireyleri ile etkileşime girerken daha sonraki süreçte ise okul öncesi eğitim boyunca sosyal çevresinde bulunan birçok kişi ile iletişim ve etkileşimde bulunur. Bu sebeple ailenin çocuğun sosyal çevresini düzenlemesi ve olumsuz dış etkilerden korunması için çocuğa sosyal destek sağlaması çok önemlidir. Çocuğa sağlanan sosyal destek, okul öncesi eğitimle pekiştirilmektedir. Sosyal desteğin yanı sıra, çocuğun okul öncesi eğitimden sonra alacağı ilkököl eğitimi için de çeşitli becerileri kazanması gerekmektedir. Bu noktada hazırbulunuşluk kavramından söz etmek gerekir. Hazırbulunuşluk eğitim ve öğretim faaliyetlerinin gerçekleşmesi esnasında verimin artırılması için gerekli ön koşul becerilerin kazanılmış olması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle; öğretim faaliyetleri için bireyin psikomotor, bilişsel ve duyuşsal becerilerinin ihtiyaç duyulacağı düzeye gelerek bireyin okula hazır olması durumu olarak tanımlanmaktadır (Yenilmez ve Kakmacı, 2008). Çocuğun okul öncesi eğitim alması ilkökölde yumuşak ve uyumlu geçişini sağlamakta, çocuğun örgün eğitimdeki başarısına olumlu yansımaktadır (MEB, 2006). Çocukların hazırbulunuşluk düzeyinin yüksek olması sosyal yeterlik kazanmasını kolaylaştıran bir etmendir. Çocuğun rutin işlerini kendisinin yapabilmesi, kurallara uyaabilmesi, akranlarıyla iletişim kurması, anneden ve evden kolay ayrılabilmesi, renkleri ve şekilleri tanıması, basit matematiksel becerileri edinmesi ilkökölde

hazır olmada çocukların sahip olması gereken yeterlikler içerisinde (Rafoth, vd., 2004). Eğitimin çocuklarda davranış değişikliği yaratabilmesi çocuğun hazırbulunuşluk düzeyine bağlıdır (Taşkın, 2013). Hazırbulunuşluk becerilerinin sergilenmesinde sosyal yeterliğin önemli bir süreç olduğu görülmektedir. Çünkü sosyal yeterlik sosyal duygusal gelişim ve bilişsel gelişim süreçlerini kapsamaktadır.

Alan yazın incelendiğinde okul öncesi eğitimin çocukların hazırbulunuşluk becerileri, sosyal uyum ve okula uyum üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ensar ve Keskin (2014), araştırmalarında okul öncesi eğitim alan çocukların almayanlara göre sosyal uyumlarının yüksek olduğunu belirtmiştir. Günindi (2008), araştırmasında okul öncesi eğitimde geçen süre arttıkça ile çocukların sosyal uyum düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşmıştır. Çocukların okula uyumları ile ilgili yapılan çalışmalarda da okul öncesi eğitimin ilkökul süresince olumlu etkileri olduğu belirtilmiştir (İnan vd., 2006; Ogelman Gülay ve Sarıkaya Erten, 2013; Yoleri ve Tanış, 2014). Okul öncesi eğitimin çeşitli akademik becerileri üzerinde olumlu etkileri olduğuna yönelik çalışmalarda mevcuttur (Beller, 1983; Magnuson, Ruhm ve Waldfoger, 2004; Johnson, 2008). Fakat alan yazında okul öncesi eğitimin çocukların sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerilerini bir arada ele çalışmalara rastlanmamıştır. Hazırbulunuşluk becerilerinin sosyal-duygusal boyutunun yansımaları olarak düşünülebilen sosyal yeterlik becerilerinin ele alındığı bir çalışmanın alan yazınına kazandırılmasının önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Çünkü sosyal davranışlar ilkökul süresince çocuğun akademik becerilerinin gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. Gelişimsel alanların bir bütün olarak ele alınması ilkesinden yola çıkılarak sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerilerinin okul öncesi eğitim ile ilişkilendirilmesi ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi okul öncesi eğitimin önemini bir kez daha vurgulayacağı ve yaygınlaşması adına farkındalık arttıracığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışma ilkökul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerilerinin okul öncesi eğitim alma durumuna göre incelenmesi amaçlanmış olup, aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır,

1. İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik becerileri okul öncesi eğitim alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
2. İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk becerileri okul öncesi eğitim alma durumuna göre farklılaşmakta mıdır?
3. İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerileri arasında ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama yönteminde ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Betimsel ve ilişkisel tarama yöntemi ile hem değişkenlerin durumu genel olarak ortaya koyulurken hem de bu değişkenler arasında ilişki olup olmadığı hakkında bilgi toplanması ve eğer ilişki varsa bu ilişkinin boyutu hakkında bilgi toplanması mümkündür. Ayrıca belirlenen değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi durumunda aynı değişkenlerin farklı örneklem gurupları içinde nasıl sonuçlar vereceği noktasında tahmin yürütme imkânı vermektedir (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini 2016 - 2017 eğitim öğretim yılında Amasya ilinde bulunan ilkokullarda öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Bu okullar içerisinde basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle seçilen okullar çalışma grubunu oluşturmuştur. Basit seçkisiz örnekleme yöntemi her örneklemin eşit seçilme olasılığı olan bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2008).

Araştırmaya katılan ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin 129'unun (%51,8) kız, 120'sinin (%48,2) erkek ve toplamda 249 öğrencinin çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Burada cinsiyet yönünden öğrenci sayılarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. İlkokul 1. sınıf öğrencilerinin okul öncesi eğitim alıp almadıkları noktasında ise öğrencilerin 78'inin (%31,3) okul öncesi eğitim almadığı; 171 öğrencinin (68,7) ise okul öncesi eğitimi aldığı görülmektedir. Burada her ne kadar öğrencilerinin çoğunluğunun okul öncesi eğitimi aldıktan sonra ilkokula başladığı görülse de okul öncesi eğitimi almadan ilkokula başlayan öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak düzeydedir.

Veri Toplama Araçları

Sosyal yeterlilik, olumsuz sosyal davranış, hazırbulunuşluk ve demografik bilgiler ile ilgili verilere ilişkin ölçme araçları örnekleme oluşturan öğrencilerin sınıf öğretmenleri tarafından doldurulmuştur. Araştırmada Merrell (1993) tarafından geliştirilmiş olan ve Yukay-Yüksel (2009) tarafından Türkçeye uyarlanan Okul Sosyal Davranış Ölçekleri ve Canbulat ve Kırıkaş (2016) tarafından geliştirilen İlkokula Hazırbulunuşluk Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Okul Sosyal Davranış Ölçekleri: Merrell (1993) tarafından tasarlanmış olan ölçek Yukay-Yüksel (2009) tarafından yılında Türkçeye uyarlanmıştır. Bu ölçek okulöncesi sürecin başından ergenlik döneminin bitimine kadar tüm öğrencilere uygulanabilmektedir. Bu ölçek örnekleme oluşturan öğrenci grubunun

öğretmenleri tarafından doldurulması yolu ile bu öğrencilerin sosyal yeterlik düzeylerini ve olumsuz sosyal davranış durumlarını tespit etmeyi mümkün kılan geçerli ve güvenilir bir ölçektir. Ölçek iki bölümden oluşmaktadır. Beşli likert tarzında olan ölçek sosyal yeterlik ve olumsuz sosyal davranışlar olarak iki bölümden oluşmaktadır. Sosyal yeterlik kısmı; Kişiler Arası İlişkiler(14 madde), Öz Denetim Becerisi (10 madde) ve Akademik Beceriler (8 madde) olmak üzere toplamda 32 madde üç alt boyuttan oluşmaktadır. Bununla birlikte ölçeğin ikinci kısmını oluşturan olumsuz sosyal davranışlar ölçeği; Saldırgan-Sinirli(14 madde), AntisosyalAgresif (10 madde) , Yıkıcı-Talepkâr (9 madde) toplamda 33 madde olarak oluşturulmuştur (Yukay-Yüksel. 2009).

Ölçeğin iç tutarlılığını tespit etmek için uygulanan Cronbach, Spearman Brown ve Guttman Split – Half yöntemleri ile güvenilirlik değerlerinin $r = .91$ ile $.98$ arasında olduğu yani ölçeklerin homojen yapıda olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar orijinal form ile benzer olduğundan ölçeğin Türkçe formunun güvenilirlik düzeyinin orijinal formda olduğu gibi yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Yukay-Yüksel, 2009). Bu çalışmada ölçme aracının ilk kısmı olan sosyal yeterlik boyutu kullanılmıştır. Bu nyouta ilinkin yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda, Sosyal Yeterlik botunun tamamı için, cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $.88$, Kişiler Arası İlişkiler alt boyutu için $.86$, Öz Denetim Becerisi alt boyutu için $.84$ Akademik Beceriler $.87$ olarak hesaplanmıştır.

İlkokula Hazırbulunuşluk Ölçeği: Canbulat ve Kırıktaş (2016) tarafından geliştirilen İlkokula Hazırbulunuşluk Ölçeği ilkökul birinci sınıf öğrencilerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ölçeğin araştırmaya katılan öğrencilerin öğretmenleri tarafından doldurulmasının en uygun sonucu vereceği belirtilmiştir. Ölçek beşli likert tarzında oluşturulmuştur. Ölçek; Bilişsel Beceriler, Duyuşsal Beceriler, Öz Bakım Becerileri ve Psikomotor Beceriler olmak üzere toplam 4 alt boyut ve 33 maddeden oluşmaktadır. Ölçekteki puanlama ise “tamamen yeterli” den “yeterli değil” e kadar sırasıyla ardışık olarak 5’ten 1’e kadar puanlanmıştır. Ölçekten elde edilebilecek toplam puan 33-165 aralığında bulunmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı $.99$ olarak hesaplanmıştır (Canbulat ve Kırıktaş, 2016). Bu çalışmada ise ölçeğin cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $.96$ olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Kişisel bilgi formunda çocuğun yaşı, okul öncesi eğitim alma durumu, ebeveynlerin yaşı ve çalışma duruma ilişkin demografik değişken bilgileri yer almaktadır ve araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Verilerin Toplanma Süreci

Verilerin toplanma aşamasına ölçeklerin uygulanması için Amasya İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nden izin alınmıştır. Öncelikle sınıf öğretmenleri ile görüşü-

lerek ölçek hakkında bilgi verilmiş ve gönüllülük esası doğrultusunda araştırmaya dahil olmak isteyen öğretmenlerin okutmakta olduğu ilkokul öğrencileri araştırmaya dahil edilmiştir. Ölçeklerin uygulanması esnasında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin aksamamasına dikkat edilmiş ve bu noktada öğretmenlerin zaman tercihi dikkate alınmıştır. Öğretmenlere Kişisel Bilgi Formu, Okul Sosyal Davranış Ölçekleri ve İlkokula Hazırbulunuşluk Ölçeği birlikte dağıtılmış ve bu ölçeklerin doldurulması istenmiştir. Ölçekler öğrencileri için sınıf öğretmenleri tarafından doldurulmuştur. Ölçeklerin ve çalışmanın güvenilirliği açısından ölçeklerin uygulanması sürecine araştırmacıda eşlik etmiştir. 2016-2017 eğitim öğretim yılı, ikinci dönemi içerisinde ölçekler sınıf öğretmenlerine uygulanarak veriler toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizine başlamadan önce ölçekler incelenerek eksik işaretlenen maddeler ve tamamına yakınının sistematik bir şekilde aynı ifadenin işaretlendiği ölçme araçları araştırmaya dâhil edilmemiştir. Toplanan verilerden sağlıklı sonuçlar alınması için eksiksiz ve bilinçli olarak doldurulduğu gözlenen ölçekler analize dâhil edilmiştir.

Toplanan verilerin analizinde SPSS 20 programı kullanılmıştır. Analizlere öncelikle verilerin normallik durumuna bakılarak başlanmıştır. Verilerin normallik durumu için Kolmogorov-Smirnov test sonucu ve çarpıklık basıklık değerleri (-2, +2) dikkate alınmış ve bu testlerin sonucunda ($p < .05$) verilerin normal dağılmadığı sonucunda varılmıştır. Ayrıca levene testi ile varyansların homojen olduğu test edilmiştir ($p > .05$). (Sosyal Yeterlik Ölçeği için $p = .495$, Hazırbulunuşluk Ölçeği için $p = .234$) Verilerin normal dağılmaması durumunda iki grubun kıyas edilmesi durumunda parametrik olmayan testlerden olan Mann-Whitney U testleri yapılmıştır (Büyüköztürk, 2010). Değişkenlerin alt boyutları arasındaki korelasyonun tespiti için Spearman's Brown sıra farkları korelasyon katsayısı tekniği kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur. İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlilik düzeylerinin okul öncesi eğitim alma durumuna göre incelenmesine ilişkin bulgular Tablo 1.'de verilmiştir.

Tablo 1: İlkokul Birinci Sınıf Öğrencilerinin Sosyal Yeterlilik Puanlarının Okul Öncesi Eğitim Alma Durumuna Göre Farklılığını Gösteren Mann-W-hitney U Testi Tablosu

Puan	Okul Öncesi Eğitim Alma Durumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U Testi	
					U	P
Kişilerarası İlişkiler	Aldı	172	158,44	27252,00	870,000	,000*
	Almadı	77	50,30	3873,00		
Özdenetim Becerisi	Aldı	172	155,01	26351,00	1274,000	,000*
	Almadı	77	55,55	4277,00		
Akademik becerileri	Aldı	172	156,19	26865,00	1257,000	,000*
	Almadı	77	55,32	4260,00		
Sosyal Yeterlilik Ölçeği Toplamı	Aldı	172	157,01	26691,00	934,000	,000*
	Almadı	77	51,13	3937,00		

*p<,001

Tablo 1’de ilkököl birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlilik becerilerinin okul öncesi eğitim alıp almama durumuna göre farklılaşmasına yönelik Mann Whitney U testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre sosyal yeterlilik ölçeğinin kişilerarası ilişkiler ($\bar{X}=158,44$; $U=870,000$; $p<,001$), Özdenetim Becerisi ($\bar{X}=155,01$; $U=1274,000$; $p<,001$), Akademik beceriler ($\bar{X}=156,19$; $U=1257,000$; $p<,001$) ve Sosyal Yeterlilik Ölçeği toplamında ise ($\bar{X}=157,01$; $U=934,000$; $p<,001$) anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu veriler doğrultusunda sosyal yeterlilik ölçeğinin alt ölçeklerinde ve ölçeğin toplamında okul öncesi eğitim alan çocukların lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ilkököl başlanmadan önce okul öncesi eğitim alan çocukların sosyal yeterlilik becerilerinin, okul öncesi eğitim almayanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. İlkoköl birinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk düzeylerinin okul öncesi eğitim alma durumuna göre incelenmesine yönelik bulgular aşağıda sunulmuştur.

Tablo 2: İlkokul Birinci Sınıf Öğrencilerinin Hazırbulunuşluk Puanlarının Okul Öncesi Eğitim Alma Durumuna Göre Farklılığını Gösteren Mann-Whitney U Testi Tablosu

Puan	Okul Öncesi Eğitim Alma Durumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U Testi	
					U	P
Bilişsel Beceriler	Aldı	172	143,34	24654,00	3468,000	,000*
	Almadı	77	84,04	6471,00		
Duyuşsal Beceriler	Aldı	172	145,06	24949,50	3172,500	,000*
	Almadı	77	80,20	6175,50		
Psikomotor Beceriler	Aldı	172	140,56	24177,00	3945,000	,000*
	Almadı	77	90,23	6948,00		
Özbakım Becerileri	Aldı	172	145,96	25104,50	3017,500	,000*
	Almadı	77	78,19	6020,50		
Toplam	Aldı	172	144,00	24768,00	3354,000	,000*
	Almadı	77	82,56	6357,00		

*p<,001

Tablo 2.'de ilkököl birinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk becerilerinin okul öncesi eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testi sonuçları verilmiştir. Bu bulgulara göre hazırbulunuşluk ölçeğinin bilişsel beceriler ($\bar{X}$ =143,34; U=3468,000; p <,001), duyuşsal beceriler ($\bar{X}$ =145,06; U=3172,500; p <,001), Psikomotor Beceriler ($\bar{X}$ =140,56; U=3945,000; p <,001), Özbakım Becerileri ($\bar{X}$ =145,96; U=3017,500; p <,001), Özbakım Becerileri ($\bar{X}$ =145,96; U=3017,500; p <,001) ve toplamda ise ($\bar{X}$ =144,00; U=3354,000; p <,001) anlamlı bir farklılık olduğu görülmüş olup, bu kapsamda hazırbulunuşluk ölçeğinin alt ölçeklerinde ve ölçeğin toplamında okul öncesi eğitim alan çocukların lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Sonuç olarak ilkökula başlamadan önce okul öncesi eğitim alan çocukların hazırbulunuşluk becerilerinin, okul öncesi eğitim almayanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Tablo 3.'de ilkököl birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Dağılımlarına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 3: İlkokul Birinci Sınıf Öğrencilerinin Hazır Bulunuşlukları ile Sosyal Yeterlilikleri Arasındaki Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Dağılımları

Değişken	BB	DB	ÖBB	PMB	ÖDB	KAİ	AKB	HTÖP	SYTOP
BB	1								
DB	,935**	1							
ÖBB	,895**	,846**	1						
PMB	,865**	,892**	,797**	1					
ÖDB	,989**	,966**	,907**	,907**	1				
KAİ	,535**	,579**	,496**	,547**	,545**	1			
AKB	,542**	,570**	,515**	,520**	,546**	,907**	1		
HBÖTOP	,660**	,695**	,602**	,659**	,676**	,837**	,818**	1	
SYÖTOP	,588**	,620**	,550**	,577**	,596**	,958**	,970**	,884**	1

**p<,001 (BB: Bilişsel Beceriler; DB: Duyuşsal Beceriler;ÖBB: Özbakım becerisi; PMB: Psikomotor beceriler; ÖDB: Özdenetim becerisi; KAİ: Kişiler Arası İlişkiler; AKB: Akademik Beceriler; HBÖTOP: Hazırbulunuşluk Ölçeği Toplamı; SYÖTOP: Sosyal Yeterlik Ölçeği Toplamı)

Tablo incelendiğinde öğrencilerin hazırbulunuşluğun alt boyutu olan bilişsel beceri düzeyleri ile sosyal yeterliliğin alt boyutu olan özdenetim becerileri arasında ($r=535$, $p<,001$), kişilerarası becerileri arasında ($r=542$, $p<,001$) ve akademik becerileri arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=660$, $p<,001$) görülmektedir. Öğrencilerin hazırbulunuşluğun alt boyutu olan duyuşsal beceri düzeyleri ile sosyal yeterliliğin alt boyutu olan özdenetim becerileri arasında ($r=579$, $p<,001$), kişilerarası becerileri arasında ($r=572$, $p<,001$) ve akademik becerileri arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=695$, $p<,001$) görülmektedir. Öğrencilerin hazırbulunuşluğun alt boyutu olan öz bakım beceri düzeyleri ile sosyal yeterliliğin alt boyutu olan özdenetim becerileri arasında ($r=547$, $p<,001$), kişilerarası becerileri arasında ($r=520$, $p<,001$) ve akademik becerileri arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=659$, $p<,001$) görülmektedir. Öğrencilerin hazırbulunuşluğun alt boyutu olan psikomotor beceri düzeyleri ile sosyal yeterliliğin alt boyutu olan özdenetim becerileri arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=496$, $p<,001$), kişilerarası becerileri arasında düşük düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=515$, $p<,001$) ve akademik becerileri arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=602$, $p<,001$) görülmektedir. Öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin toplamı ile sosyal yeterlilik düzeylerinin toplamı arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğu ($r=596$, $p<,001$), görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada, okul öncesi eğitim alan ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlilik becerilerinin okul öncesi eğitim almayanlara göre anlamlı farklılık

gösterdiği tespit edilmiştir. Öğrencinin ilkokula başlamadan önce okul öncesi eğitime dâhil olduğu süreçte ailesi dışında yeni bir sosyal çevreye dâhil olmuş olur. Okul öncesi eğitim sürecinde çocuk akranlarıyla tanışıp sosyal ilişkiler kurma şansı bulurken bir yandan da öğretmeniyle nasıl iletişim kuracağı noktasında fikir sahibi olur. Bu süreçte arkadaş edinmeyi arkadaş ilişkilerini sürdürülebilmeyi, olumlu ve olumsuz sosyal durumlara karşı tepki vermeyi öğrenmiş olur. Öğrencinin okul öncesi süreçte yaşamış olduğu sosyal ilişkiler ve olaylar sosyal açıdan gelişmesini sağlamaktadır. Okul öncesi eğitimi almayan öğrencilerin ise ilkokula başlayana kadar sosyalleşme imkânı, okul öncesi eğitim alanlara göre daha az olduğundan sosyal yeterlik becerileri daha düşük olmuş olabilir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda öğrencilerin okul öncesi eğitim almalarının sosyal yeterlik becerilerine olumlu yönde etki ettiği tespit edilmiştir (Avcioğlu, 2003). Dinç ve Gültekin (2003), araştırmalarında okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin almayanlara göre sosyal gelişim düzeylerinin daha iyi olduğunu belirtmiştir. Özbek (2003), araştırmasında okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin sosyal ilişkiler kurma ve stresle başa çıkma noktasında daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ekinci Vural (2006), yapmış olduğu çalışmada okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin sosyal açıdan daha yeterli düzeyde olduğunu belirtmiştir. Dereli ve Koçak (2005), tarafından yapılan bir çalışmada okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin almayanlara göre gerek dilsel gelişimleri yönünden gerekse sosyal ilişkiler yönünden daha iyi düzeyde olduklarını tespit edilmiştir. Atılgan (2001), yapmış olduğu bir çalışmada okul öncesi eğitim almış olan birinci sınıf öğrencileri ile okul öncesi eğitim almamış olan birinci sınıf öğrencilerinin sosyal yeterlik durumlarını incelemiştir. Yapılan çalışma sonucunda okul öncesi eğitimi alan öğrencilerin diğer öğrencilere göre bireysel ve sosyal açıdan daha iyi düzeyde oldukları tespit edilmiştir. Stipek ve Byler (2001), çalışmalarında okul öncesi eğitime katılan çocukların, ilkokul süresince sosyal anlamda daha uyumlu olduklarını belirtmiştir. Alan yazındaki çalışmalar söz konusu çalışmayı destekler niteliktedir.

Çalışmanın başka bir bulgusu ise okul öncesi eğitim alan ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk becerileri, okul öncesi eğitim almayanlara göre anlamlı farklılık oluşturmaktadır. Çocukların sistematik olarak aldığı okul öncesi eğitim çocuğu duyuşsal, bilişsel, psikomotor ve özbakım becerilerinin çeşitli alanlarında gelişmesini sağlamakta ve hazırbulunuşluk becerilerini olumlu yönde etkilemektedir. Okul öncesi eğitimin çocuğun gelişimini bütüncül şekilde desteklemesi ve temel eğitime hazırlayıcı nitelikleri çocukların hazırbulunuşluk becerilerini olumlu yönde etkilemektedir. Konu ile ilgili yapılan diğer araştırmalarda da okul öncesi eğitime katılan çocukların hazırbulunuşluk becerilerinin yüksek olduğu, akademik ve sosyal anlamda daha başarılı ve uyumlu olduğu tespit edilmiştir. (Beller, 1983; Bekman ve Gürselel, 2005; Cinkılıç, 2009;

Dursun, 2009; Esaspehlivan, 2006; Koçyiğit, 2009; Dereli İman, 2012).

İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin hazırbulunuşluk becerileri ile sosyal yeterlilikleri arasındaki ilişkiye bakıldığında ise belirtilen değişkenler arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Çocukların okul hayatlarında başarılı, mutlu ve uyumlu olabilmeleri için farklı alanlardaki beceriler açısından belirli seviyelere ulaşmaları gerekmektedir (Tuğrul, 2003). Bu beceriler içerisinde yer alan sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerilerinin birbiriyle ilişki içerisinde olması, çocuğun bir işi daha kolay başarabilmesi ve kendini ifade etmesi açısından önem taşımaktadır. Okul becerilerinin temel olgularının güven, kontrol, uyum, iletişim ve işbirliği olduğu göz önünde alındığında (Taşkın, 2013), her iki becerinin ilişki içerisinde olması olağan görünmektedir. Okul öncesi eğitim ile çocuğun öğrenmeye güdülenmesi, verilecek olan bir eğitime rahatlıkla konsantre olması, bu süreçte yaşadığı etkileşimler, çocuğun sınıf ve okul ortamında sosyalleşmesi için uygun fırsatlar yaratmaktadır. Bunların yanı sıra ilkokula başladığında çeşitli sosyal davranışları kazanan çocuğun sınıf ortamına kolayca adapte olabilmesi, arkadaş edinebilmesi ve bu arkadaşlığı sürdürebilmesi, öğretmeni ya da öğretmenleri ile olumlu ilişkiler kurabilmesi mümkündür. Bu açıdan bakıldığında ise çocuğun sosyal açıdan yeterli olmasının hazırbulunuşluk becerisine katkı sağlayacağı da görülmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda okul öncesi eğitim alan çocukların okula daha kolay sosyal uyum sağladığı ve hazırbulunuşluk becerilerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca okula uyum sağlayabilen öğrencilerin sosyalleşme noktasında sorun yaşamadığı, akranlarıyla ve öğretmenleriyle kolaylıkla iletişim ve etkileşime girebildikleri, sınıf içi etkinliklere ve faaliyetlere daha etkin katılım gösterdikleri tespit edilmiştir (Magnuson, Ruhm ve Waldfoger, 2004; Kırca, 2007; Dağlı Yeşil, 2012; Yoleri ve Tanış, 2014). Bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlar çalışmamız elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Çalışmanın sonuçları okul öncesi eğitimin ilkokul eğitimine önemli katkıları olduğunu göstermektedir. Erken çocukluk döneminden itibaren, çocukların sosyal duygusal gelişimleri yeterince desteklenmelidir. Gelişim alanlarının birbirine olan etkisi ve sosyal gelişim hazırbulunuşluk ile olan ilişkisinin akademik beceri üzerinde önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bulgular doğrultusunda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması adına ebeveynlere yönelik hizmet içi eğitimler verilebilir. Çocukların sosyal yeterlik ve hazırbulunuşluk becerilerini bir arada ele alan boylamsal ve deneysel çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Asher, S. R., ve Taylor A. R. (1981). The social outcomes of mainstreaming: Sociometric assessment and beyond. *Exceptional Children Quarterly*, 1, 13-30.
- Atılgan, G. (2001). *Okulöncesi eğitim kurumlarına devam eden ve etmeyen ilköğretim 1. kademe 1. devre öğrencilerinin sosyal beceri özelliklerinin karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Avcıoğlu, H. (2003). *Okul öncesi dönemdeki çocuklara sosyal becerilerin öğretilmesinde işbirlikçi öğrenme yöntemi ile sunulan öğretim programının etkililiğinin incelenmesi*. Omep Dünya Konsey Toplantısı ve Konferansı Bildiri Kitabı, Cilt:1. Ankara: Ya-pa yayınları.
- Bekman, S. ve Gürselel, F. (2005). *Doğru başlangıç ve Türkiye’de okul öncesi eğitim*. TÜSİAD Yayınları.
- Beller, E. K. (1983). The Philadelphia study: The impact of preschool on intellectual and socioemotional development. *As the twig is bent... lasting effects of preschool programs*, 133-70.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Canbulat, T. ve Kırıktaş, H. (2016). İlkokula hazır bulunuşluk ölçeği’nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 26-35.
- Cinkılıç, H. (2009). *Okul öncesi eğitimin ilköğretim 1. sınıf öğrencilerinin okul olgunluğuna etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Dağlı Yeşil, Ü. (2012). Çocukların ilkokul birinci sınıfa başlama yaşına göre üçüncü sınıf başarılarının incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 291-302.
- Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K., Auerbach-Major, S., ve Queenan, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence?. *Child development*, 74(1), 238-256.
- Dereli, E. ve Koçak, N. (2005). Okul öncesi eğitime devam eden 4-6 yaş arasındaki çocukların ifade edici dil düzeylerinin bakım tarzı ve anne-baba eğitim düzeyi açısından incelenmesi (Konya İli Örneği). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 245-254.

- Dereli-İman, E. (2014). Değerler eğitimi programının 5-6 yaş çocukların sosyal gelişimine etkisi: Sosyal beceri, psiko-sosyal gelişim ve sosyal problem çözme becerisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 249-268.
- Dinç, B., Gültekin, M. (2003). Okul öncesi eğitimin 4-5 yaş çocuğunun sosyal gelişimine etkileri konusunda öğretme görüşleri. *Omep 2003 Dünya Konye Toplantısı Ve Konferansı Bildiri Kitabı*. Ankara:Ya-Pa Yayınları.
- Dursun, Ş. (2009). A comparison of the mathematical skills of first graders with and without preschool education. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(4), 1705-1715.
- Ekinci Vural, D. (2006). *Okul öncesi eğitim programındaki duyuşsal ve sosyal becerilere yönelik hedeflere uygun olarak hazırlanan aile katımlı sosyal beceri eğitimi programının çocuklarda sosyal becerilerin gelişimine etkisi.*(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ensar, F. ve Keskin, U. (2014). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okula uyumları üzerine bir inceleme. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 10(2), 459-477.
- Esaspehlivan, M. (2006). *Okul öncesi eğitim kurumlarına gitmiş ve gitmemiş 78 ve 68 aylık çocukların okula hazırbulunuşluklarının karşılaştırılması.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gresham, F. (1997). Social competence and students with behavior disorders: Where we've been, where we are, and where we should go. *Education & Treatment of Children*, 20(3), 233-250.
- Günindi, N. (2008). *Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden altı yaş çocuklarının sosyal uyum becerileri ile anne-babalarının empatik becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İnan, M., Aşıcı, M., Küçüktepe, C., Tıraş, S., Şimşek, Ö. ve Özden, B. (2006). İlköğretim 1. sınıf öğretmenlerinin okul öncesi eğitim kurumlarına devam etmiş öğrencilerle etmemiş öğrencilerin ilköğretime hazırbulunuşluklarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Kongresi I. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi Bildiri Kitabı*, 1, 398-409.
- Johnson, K. (2008). *The role of parent self-efficacy and parenting behaviors on school readiness outcomes.* (Unpublished Doctoral Dissertation), University of South Carolina, USA.
- Kaya, İ. (2015). *Ergenlerin çocukluk dönemi istismar yaşantıları ile davranış problemleri ve psikolojik sağlamlıkları arasında ilişkinin incelenmesinde otomatik düşünceler ve bilişsel duygu düzenleme stratejilerinin aracı rolü.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Adana.

- Kırca, A. (2007). *Okul öncesi eğitimin ilkököl birinci sınıf çocuklarının okula hazır bulunuşluklarına etkisinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Koçyiğit, S. (2009). *İlköğretim birinci sınıf öğretmenlerinin ve ebeveynlerin görüşleri ışığında okula hazır bulunuşluk olgusu ve okul öncesi eğitime ilişkin sonuçları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Magnuson, K., A., Ruhm, C., J. ve Waldfoge, J. (2004). Does Prekindergarten Improve School Preparation And Performance? National Bureau of Economic Research. Working Paper 10452. <http://www.nber.org/papers/w10452> adresinden 16.07.2018 tarihinde alınmıştır.
- Margetts, K. (2007). Understanding and supporting children: shaping transition practices. *Informing transitions in the early years*, 107-119.
- Mcfall, R. M. (1982). A review and reformulation of the concept of social skills. *Behavioral Assessment*, 4, 1-33.
- MEB. Okul Öncesi Eğitim Programı (36-72 Aylık Çocuklar İçin) (2006). (Ed. T. Gürkan & G. Haktanır). Ankara.
- Ogelman Gülay, H., ve Sarıkaya Erten, H. (2013). Okul öncesi eğitimi almış çocukların okula uyum düzeylerinin 5 ve 6 yaşta incelenmesi: İki yıllık boylamsal çalışma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 417-434.
- Rafoth, M. A., Buchenauer, E. L., Crissman, K. K., ve Halko, J. L. (2004). School readiness- Preparing children for kindergarten and beyond: Information for parents. *School and Home*.
- Stipek, D., ve Byler, P. (2001). Academic achievement and social behaviors associated with age of entry into kindergarten. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 22(2), 175-189.
- Taşkın, N. (2013). İlkokula hazırbulunuşluk ve hazırbulunuşluğu etkileyen faktörler. İlkokula hazırlık ve ilkököl programları içinde (s.1-10). (Ed. Tolga Erdoğan). Ankara: Eğiten Kitap.
- Trower, P. (1982). Toward a generative model of social skills: A critique and synthesis. *Social skills training: A practical handbook for assessment and treatment*, 399-427.
- Tuğrul, B. (2005). *Çocuğu tanıma ve değerlendirme* (Ed. Müzeyyen Sevinç). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları

- Yenilmez, K. ve Kakmacı, Ö. (2008). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin matematikteki hazırbulunuşluk düzeyi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 29-542.
- Yoleri, S., ve Tanış, H. M. (2014). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okula uyum düzeylerini etkileyen değişkenlerin incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 130-141.
- Yukay-Yüksel, M. (2009). Okul sosyal davranış ölçeklerinin (osdö) Türkçeye uyarlanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1605-1650.

MEVDUAT BANKALARININ PERFORMANSLARININ ENTROPI VE MAIRCA YÖNTEMLERİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Performance of Deposit Banks by Entropy and MAIRCA Methods

Gönderim Tarihi: 18.03.2019

Kabul Tarihi: 02.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657002

Ejder AYÇIN*
Çağatay ORÇUN**

ÖZ: Günümüzde tüm sektörlerde olduğu gibi bankacılık sektöründe de artan rekabet şartları, bankaların faaliyetlerini ve buna bağlı olarak da karlılıklarını etkilemektedir. Bankaların, dönemsel olarak performanslarını değerlendirmeleri ve olası sorunların çözümüne yönelik olarak hareket etmeleri önem arz etmektedir. Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarının Entropi ve MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis) yöntemleri ile değerlendirilmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye’de faaliyet gösteren ve şube sayısı 500’ün üzerinde olan mevduat bankaları analize dahil edilmiştir. Toplam aktifler, toplam krediler ve alacaklar, toplam mevduat, toplam özkaynaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı kriterleri baz alınarak, bankaların 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin performansları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre 2016 ve 2017 yıllarında en başarılı banka, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş.; en başarısız banka ise Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mevduat Bankaları, Performans Analizi, MAIRCA Yöntemi, Entropi Yöntemi.

ABSTRACT: Today, as in all sectors, the increasing competition conditions in the banking sector affect the activities of banks and consequently their profitability. It is important that banks evaluate their performance periodically and act to solve possible problems. The objective of this study is evaluating the performance of the deposit banks operating in Turkey by using Entropy and MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis) methods. In this context, deposit banks with over 500 branches and operating in Turkey

* Dr. Öğretim Üyesi, Kocaeli Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, ejder.aycin@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0153-8430.

** Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, cagatay.orcun@deu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7413-6099.

were included in the analysis. The performances of banks for 2016 and 2017 were evaluated based on the criteria of total assets, total loans and receivables, total deposits, total equity, number of branches and number of employees. According to the results of the study, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A.Ş. was identified as the most successful bank in 2016 and 2017, while Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. was the most unsuccessful bank.

Keywords: Deposit Banks, Performance Analysis, MAIRCA Method, Entropy Method.

GİRİŞ

Finansal sistem içerisinde aracılık faaliyeti gösteren mevduat bankaları, hem performans etkinliğine bağlı olarak kendi karlılıklarının maksimizasyonunu sağlamak hem de ekonomideki tasarrufları yatırımlara yönlendirmek gibi hedeflere sahiptirler. Günümüzde özellikle teknolojiye bağlı olarak artan rekabet şartları, bankaların bu hedeflerine ulaşmalarının önündeki en büyük engel olarak görülmektedir.

Günümüz iş hayatının en önemli kavramlarından biri haline gelen “dijital dönüşüm”, bankacılık sektöründe de değişimi beraberinde getirmiştir. Birkaç yıl önce internet bankacılığı ile başlayan süreç, mobil uygulamalarla hız kazanmış, günümüzde ise yapay zeka, sanal gerçeklik ve biyometrik doğrulama gibi konularla birlikte kendini göstermektedir. Dijitalleşmenin, düşük maliyet, hızlı işlem, yüksek güvenlik ve kişiye özel bankacılık gibi önemli katkılarının bulunması, sektördeki rekabet şartlarının bu yönde değişmesine sebep olmaktadır. Özellikle aktif büyüklükleri açısından üst sıralarda yer alan bankalarının tamamının “dijitalleşme” başlığı altında pazarlama faaliyetlerini yürütmeleri, bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Dijitalleşmede günün gereksinimlerinin sağlanması ve bankaların sektör içerisinde rekabetçi avantajı sağlamaları, dönemsel olarak performanslarını değerlendirebilmeleri, ortaya çıkan sonuçlara göre bir yol haritası belirleyebilmeleri ve uygun finansal kaynakların yaratılması ile mümkün görünmektedir (Dinçer ve Görener, 2011:110). Bu yol haritasının belirlenmesi sürecinde özellikli konular, bankaların kaynak yapısının sürekli değişkenliği, mevduatların düzeyi, kısa süreli ve yüksek oynaklığa sahip işlemler, kredilerin dönüşü, likidite politikası, geleceğin belirsizliği şeklinde sıralanabilmektedir (Ural vd., 2018: 129-130).

Bankacılık sektörüne ilişkin olarak belirlenen kritik öneme sahip faktörler kapsamında, uygulanan faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonuçlarını analiz etmek, bankaların sektördeki yerlerini ve durumlarını görmelerinde, olası sorunların çözümünde ve geliştirilmesi gereken alanların tespit edilmesinde büyük önem taşımaktadır (Dinçer ve Görener, 2011:110).

Bu kapsamda çalışmanın amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarının değerlendirilmesidir. Bankaların performanslarını etkileyen fayda ya da maliyet yönlü birçok faktörün bulunması, performans analizinin çok kriterli karar verme yöntemleriyle gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Şube sayısı 500 ve üzeri olan 10 mevduat bankasının performansı, “toplam aktifler, toplam krediler ve alacaklar, toplam mevduat, toplam özkaynaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı” kriterleri baz alınarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle, ilgili kriterlere ilişkin olarak Entropi yöntemi kullanılmış ve kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Ardından diğer çalışmalardan farklı olarak performans analizi, MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis) yöntemi ile 2016 ve 2017 yılları için gerçekleştirilmiştir.

Çalışma, literatür taraması, araştırmanın amacı ve kapsamı, araştırmanın yöntemi (Entropi ve MAIRCA), bulgular ve değerlendirilmesi ile sonuç ve öneriler bölümlerinden oluşmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümünde öncelikle Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarının değerlendirilmesine ilişkin olarak gerçekleştirilmiş çalışmalara yer verilecektir. Ardından çalışmanın diğer çalışmalardan farkını da ortaya koyan ve daha önce işletmeler üzerinde performans değerlendirmesi amacıyla kullanılmamış MAIRCA yöntemine ilişkin çalışmalara ve sonuçlarına yer verilecektir.

Behdioğlu ve Özcan (2009), 1999-2005 yılları arasında Türkiye’de sürekli olarak faaliyet gösteren 29 adet ticari bankanın veri zarflama analizi (VZA) ile etkinliklerini ölçmüşlerdir. Çalışmalarının sonucunda, bankaların ortalama etkinlik yüzdesini 43,3 olarak bulgulamışlar ve etkinlik yüzdesi olarak en yüksek grubu yabancı sermayeli bankalar olarak belirlemişlerdir.

Seyrek ve Ata (2010), 2003-2008 yıllarını kapsayacak şekilde 20 mevduat bankası üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, bankaların etkinlik ölçümünü veri zarflama analizi (VZA) kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, banka etkinliğinin tahmininde önemli olabilecek finansal göstergeleri belirlemeye yönelik veri madenciliği tekniklerinden yararlanmışlar ve sonucunda, “toplam krediler/toplam mevduat oranı” ile “diğer faaliyet giderleri/toplam faaliyet gelirleri” oranlarının önemli olduğunu bulgulamışlardır.

Çağıl, 2011 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, 2006-2010 dönemine ait kamu ve özel sermayeli mevduat bankaları ile Türkiye’de kurulan yabancı sermayeli bankalarda ELECTRE yöntemi kullanarak finansal performans analizi

gerçekleştirmiştir. 2008 küresel krizine atf yapılarak gerçekleştirilen çalışmanın sonucunda, banka performans sıralamalarının kriz dönemlerinde saptığı bulgulanmıştır.

Uçkun ve Girginer (2011), 3 kamu ve 10 özel banka üzerinde 14 finansal oran kullanarak gri ilişki analizi (GİA) yöntemi ile finansal performans değerlendirmesi gerçekleştirmişlerdir. GİA sonucunda, finansal performans açısından en başarılı kamu bankası Ziraat Bankası, en başarılı özel banka ise, Anadolu Bank olarak belirlenmiştir. Ayrıca, karlılık ve aktif kalitesine ilişkin rasyoların, finansal başarıda önemli olduğu bulgulanmıştır.

Doğan 2013 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, 2005-2011 yıllarına ilişkin olarak Türkiye’de faaliyette bulunan katılım ve mevduat bankalarının performanslarını bağımsız örneklem t testi yardımıyla karşılaştırmıştır. Karşılaştırmada finansal oranlardan (karlılık, likidite, risk ve borç ödeme ve sermaye yeterliliği) yararlanılmıştır. Analiz sonucunda, mevduat bankalarının katılım bankalarına göre likiditesi, borç ödeme gücü ve sermaye yeterliliği daha yüksek, riski ise daha düşük olarak bulgulanmıştır.

Bağcı ve Rençber (2014), 2006-2012 dönemine ilişkin olarak 3 kamu ve 10 özel sermayeli bankanın karlılık performanslarını PROMETHEE yöntemi kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda Halk Bankası’nı karlılığı en yüksek kamu bankası, Denizbank’ı ise karlılığı en yüksek özel banka olarak bulgulamışlardır.

Çalışkan ve Eren (2016), 2010-2014 yılları arasını kapsayan çalışmalarında, 17 bankanın finansal performans karşılaştırmasını 10 adet rasyo üzerinden PROMETHEE yöntemi kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, Ziraat Bankası’nı en başarılı banka olarak bulgulamışlardır.

Kandemir ve Karataş (2016), 2004-2014 yıllarına ilişkin olarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 12 mevduat bankasının finansal performanslarını karşılaştırmalı olarak gri ilişki analizi (GİA), TOPSIS ve VIKOR yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Araştırmanın sonucunda GİA ve TOPSIS yöntemine göre en başarılı banka, Vakıfbank; en başarısız banka ise, Şekerbank olarak tespit edilmiştir. VIKOR yöntemine göre ise, en başarılı banka, Denizbank çıkarken; en başarısız banka, Tekstil Bank olarak bulgulanmıştır.

Sevim ve Eyüboğlu (2016), 2002-2013 dönemine ilişkin olarak 13 ticari bankanın mali tablo verilerini kullanarak performansları üzerinde etkili olan içsel belirleyicileri tespit etmeye çalışmışlardır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmanın sonucunda, “aktiflerin net faiz getirisi (ANFG), kredilerden alınan faizler/ortalama krediler (FK), kredilerin ortalama getirisi (KG) ve krediler/toplam aktifler (KTA)” oranlarının, banka performanslarının belirlenmesinde etkili olduğu bulgulanmıştır.

Şişman ve Doğan (2016), 2008-2014 yılları arasında Borsa İstanbul'da hisse senetleri işlem gören 10 mevduat bankasının finansal performanslarını bulanık AHP ve MOORA yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, Akbank en yüksek performansa sahip banka; Türkiye Ekonomi Bankası ise, en düşük performansa sahip mevduat bankası olarak bulgulanmıştır. Ayrıca, karlılık oranları yüksek olan bankaların, finansal performanslarının da yüksek olabileceği sonucu tespit edilmiştir.

Tezergil (2016), 28 mevduat bankası üzerinde VIKOR yöntemi kullanarak finansal performans değerlendirmesi gerçekleştirmiştir. 2009-2013 yıllarını kapsayan analiz sonucunda, 2009 ve 2010 yıllarında Akbank, 2011 ve 2012 yıllarında Ziraat Bankası ve 2013 yılında ise, Citibank en yüksek performansa sahip banka olarak bulgulanmıştır.

Akçakanat vd. (2017), aktif büyüklüklerine göre ölçeklendirdikleri bankaların finansal performanslarını, 2016 yılı verilerinden hareketle ENTROPİ ve WASPAS metodunu kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada veri olarak, toplam aktifler, toplam krediler ve alacaklar, toplam mevduat, toplam özkaynaklar, şube sayısı ve personel sayısı kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, büyük ölçekte Ziraat Bankası, orta ölçekte Finansbank ve küçük ölçekte en başarılı banka Anadolubank olarak bulgulanmıştır.

Altunöz 2017 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, 2007-2016 yıllarına ilişkin olarak Borsa İstanbul'da işlem gören 12 bankanın finansal performansını, bulanık AHP ve MOORA yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonucunda, İş Bankası en yüksek finansal performansa sahip banka olurken, ICBCT en düşük performansa sahip banka olarak bulgulanmıştır. Ayrıca, likidite, karlılık, sermaye ve bilanço oranları yüksek olan bankaların, finansal performanslarının da yüksek olabileceği tespit edilmiştir.

Ural vd. (2018), kamu bankalarının performanslarını 2012-2016 yıllarına ilişkin olarak analiz ettikleri çalışmalarında, ENTROPİ ve WASPAS çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanmışlardır. Analiz sonucunda, 2012 ve 2013 yılı için en iyi performansın Türkiye Vakıflar Bankası tarafından; 2014, 2015 ve 2016 yıllarında ise, en iyi performansın Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası tarafından gösterildiğini bulgulamışlardır.

Öner ve Arıcı (2018), 2012-2017 yılları arasında faaliyet gösteren ticari bankaların etkinlik ve verimliliklerini, veri zarflama analizi (VZA) ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi (MTFVE) yöntemlerini kullanarak ölçümlemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, Türk bankacılık sektöründe etkin banka sayısının çalışma dönemi itibariyle azalış trendi gösterdiğini bulgulamışlardır. Ayrıca, finansal etkinlikte mülkiyet yapısının, belirleyici faktör olduğunu; Borsa İstanbul'da işlem görüp görmeme ve aktif büyüklüğü değişkenlerinin ise,

etkinlik açısından belirleyici bir faktör olmadığını tespit etmişlerdir.

MAIRCA metoduna yönelik olarak yazın incelendiğinde, bu yöntemin kullanıldığı çalışma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Gigovic vd. (2016) askeri yer seçiminde, Pamucar vd. (2018) lojistik merkezi kurulumu için yer seçiminde, Ekinci ve Can (2018) operatörlerin gerçekleştirdikleri işlere bağlı olarak ortaya çıkan algılanan iş yükü ve sergiledikleri çalışma duruşlarını dikkate alarak ergonomik risk düzeylerinin değerlendirilmesinde, Ulutaş (2019) catering firması seçiminde, Delice vd. (2019) ise lojistik merkezi yer seçiminde MAIRCA yönteminden yararlanmışlardır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarının Entropi ve MAIRCA yöntemleri ile değerlendirilmesidir. Bu kapsamda, öncelikle Türkiye’de faaliyet gösteren 34 mevduat bankasından, “şube sayısı” kriterine göre 500’ü aşamayan 24 tanesi çalışma dışında bırakılmıştır. Kriter olarak “şube sayısı” kriterinin seçilmesinin temel nedeni, günümüzde şubelerin müşterilere ulaşmada hala en önemli araç olarak görülmesidir. Bu kriter ile analizin daha sağlıklı sonuç vermesi beklenmektedir.

Çalışma 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin olarak karşılaştırmalı şekilde gerçekleştirilmiş ve kapsama dahil edilen mevduat bankalarının performanslarının belirlenmesinde, Akçakanat vd. (2017) ve Ural vd. (2018)’nin kullanmış oldukları, “toplam aktifler (K1), toplam krediler ve alacaklar (K2), toplam mevduat (K3), toplam özkaynaklar (K4), şube sayısı (K5) ve çalışan sayısı (K6)” kriterlerinden yararlanılmıştır. Tablo 1’de analize dahil edilen mevduat bankaları yer almaktadır.

Tablo 1: Analize Dahil Mevduat Bankaları

Banka	Kısaltma
1 Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş.	Ziraat
2 Türkiye Halk Bankası A. Ş.	Halk
3 Türkiye Vakıflar Bankası T. A. O.	Vakıf
4 Akbank T. A. Ş.	Akbank
5 Türkiye Ekonomi Bankası A. Ş.	TEB
6 Türkiye İş Bankası A. Ş.	İş
7 Yapı ve Kredi Bankası A. Ş.	Yapı Kredi
8 Denizbank A. Ş.	Deniz
9 QNB Finansbank A. Ş.	QNB Finans
10 Türkiye Garanti Bankası A. Ş.	Garanti

Tablo 1’de yer alan mevduat bankalarının 2016 ve 2017 yıllarına ilişkin verileri, Türkiye Bankalar Birliği tarafından yayınlanan “Bankalarımız 2016 ve 2017”

raporlarından derlenmiştir (www.tbb.org.tr, Erişim tarihi: 06.03.2019). Performans ölçümüne ilişkin gerçekleştirilen literatür taramasında, analizlerde kullanılan kriterlere ilişkin ağırlıkların belirlenmesinde, araştırmacıların çeşitli yöntemlerden yararlandıkları gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, MAIRCA modelinin çözümünde, değişkenlere ilişkin ağırlıkların belirlenmesinde, Entropi yönteminden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Entropi Yöntemi

Entropi kavramı, evrende kendi haline ve doğal şartlara bırakılan tüm sistemlerin zaman içerisinde dağınıklığa ve düzensizliğe uğrayıp bozulması olarak tanımlanmıştır. Sonraki yıllarda Shannon bu kavramı, kesikli olasılık dağılımı ile açıklanmış ve belirsizliğin bir ölçüsü olarak tanımlanmıştır (Zhang vd., 2011: 444).

Çok kriterli karar verme problemlerinde kriter ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılan objektif karar yöntemlerinden biri olan Entropi yöntemi, hesaplamalar esnasında yalnızca karar matrisindeki verileri kullanması ve başka herhangi bir subjektif değerlendirmeye ihtiyaç duyulmaması nedeniyle literatürde yer alan çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Entropi yöntemi dört aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Erol & Ferrell, 2009: 1196-1197; Wang & Lee, 2009: 8982; Özdağoğlu vd., 2017: 346-347).

1. *Aşama: Karar Matrisinin Oluşturulması:* Yöntemin ilk aşamasında x_{ij} değerlerinden oluşan ve D ile simgelenen karar matrisi Eşitlik (1)'de gösterilen şekilde oluşturulur.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de yer alan x_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı değerleri göstermektedir. (i, karar alternatifi sayısı $i = 1, 2, \dots, m$; j ise değerlendirme kriteri sayısı $j = 1, 2, \dots, n$ sayısı).

2. *Aşama: Karar Matrisinin Normalizasyonu:* Karar problemlerinde yer alan farklı birimlere sahip kriterlere ilişkin değerlerin, Eşitlik (2)'den yararlanılarak normalizasyon işlemiyle [0,1] aralığında değer alması sağlanmalıdır.

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall i, j \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de yer alan P_{ij} değerleri, j. değerlendirme kriterine göre i. alternatifin aldığı normalize değeri göstermektedir.

3. *Aşama: Kriterlere İlişkin Entropi Değerlerinin Bulunması:* Bu aşamada her bir değerlendirme kriterinin Entropi değerleri (e_j), Eşitlik (3)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$e_{ij} = -k \cdot \sum_{j=1}^n p_{ij} \cdot \ln(p_{ij}) \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Eşitlik (3)'te yer alan k değeri $k = (\ln(m))^{-1}$ olarak tanımlanan sabit bir katsayıdır ve $0 \leq e_j \leq 1$ olacak şekilde değer alır. e_j değeri, j. kriterin belirsizlik ölçüsü ya da diğer bir ifadeyle Entropi değeri olarak tanımlanır.

4. *Aşama: Entropi Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması:* Yöntemin son aşamasında her bir kriterin Entropi değerlerinden yararlanılarak, kriterlerin ağırlık değerleri (w_j) Eşitlik (4)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^n (1 - e_j)} \quad (4)$$

MAIRCA Yöntemi

Gigovic vd. tarafından ÇKKV literatürüne eklenen MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis), ideal ve ampirik derecelendirmeler arasındaki boşlukları tanımlamaya dayalı bir yöntemdir. Her kriter için boşlukların toplanmasıyla, karar alternatifleri için toplam boşluk elde edilir. Uygulama sürecinin sonunda, kriterlerin çoğuna göre ideal derecelendirmelere en yakın değerleri olan alternatif ya da başka bir ifadeyle toplam boşluk değeri en az olan alternatif, en iyi alternatif olarak belirlenmektedir (Gigovic vd., 2016: 11; Pamucar vd., 2017: 58). MAIRCA yöntemi sekiz aşamadan oluşan bir uygulama sürecine sahiptir (Pamucar vd., 2018: 1646-1648):

1. *Aşama: Başlangıç Karar Matrisinin (X) Oluşturulması:* Her bir alternatiften (A_i) elde edilen kriter (C_j) değerleri Eşitlik (5)'te gösterilmiştir.

$$X = \begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ \begin{matrix} x_{11} \\ x_{21} \\ \vdots \\ x_{m1} \end{matrix} & \begin{matrix} x_{12} \\ x_{22} \\ \vdots \\ x_{m2} \end{matrix} & \dots & \begin{matrix} x_{1n} \\ x_{2n} \\ \vdots \\ x_{mn} \end{matrix} \end{matrix} \quad (5)$$

2. *Aşama: Alternatiflerin Önceliklerinin Belirlenmesi:* Alternatiflerin seçiminde karar vericinin nötr olması demek, önerilen alternatiflerden hiçbirinin bir önceliği olmadığı anlamına gelir. Karar vericinin herhangi bir alternatifi seçimine ilişkin olasılık değerlerinin atanmamış olması, alternatif seçimi sürecinde bir önceliğin olmaması yöntemin bir varsayımdır. m toplam alternatif sayısı olmak üzere i . alternatifin önceliği P_{Ai} Eşitlik (6)'da gösterilen şekilde hesaplanır.

$$P_{Ai} = \frac{1}{m}; \quad \sum_{i=1}^m P_{Ai} = 1 \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (6)$$

Karar verici her alternatife eşit uzaklıktadır. Bu nedenle bütün öncelikler Eşitlik (7)'de gösterildiği üzere, eşittir.

$$P_{A1} = P_{A2} = \dots = P_{Am} \quad (7)$$

3. *Aşama: Teorik Derecelendirme Matrisinin (T_p) Oluşturulması:* n toplam kriter sayısı, m ise toplam alternatif sayısı olmak üzere T_p matrisi $m \times n$ boyutlu bir matristir. Matrisin elemanları (t_{pji}) Eşitlik 8'de gösterildiği üzere, alternatiflerin öncelikleri (P_{Ai}) ile kriter ağırlıklarının (w_j) çarpılması ile hesaplanır.

$$\begin{matrix} w_1 & w_2 & \dots & w_n \\ \begin{bmatrix} t_{p11} & t_{p12} & \dots & t_{p1n} \\ t_{p21} & t_{p22} & \dots & t_{p2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{pm1} & t_{pm2} & \dots & t_{pmn} \end{bmatrix} & \begin{matrix} w_1 & w_2 & \dots & w_n \\ \begin{bmatrix} P_{A1} \cdot w_1 & P_{A1} \cdot w_2 & \dots & P_{A1} \cdot w_n \\ P_{A2} \cdot w_1 & P_{A2} \cdot w_2 & \dots & P_{A2} \cdot w_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Am} \cdot w_1 & P_{Am} \cdot w_2 & \dots & P_{Am} \cdot w_n \end{bmatrix} \end{matrix} \end{matrix} \quad (8)$$

Bütün alternatiflerin öncelikleri eşit olduğundan (T_p) matrisi satır vektörü olarak Eşitlik (9)'daki gibi gösterilebilir.

$$T_p = \begin{matrix} w_1 & w_2 & \dots & w_n \\ \begin{bmatrix} t_{p1} & t_{p2} & \dots & t_{pn} \end{bmatrix} & P_{Ai} & \begin{bmatrix} P_{Ai} \cdot w_1 & P_{Ai} \cdot w_2 & \dots & P_{Ai} \cdot w_n \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (9)$$

4. *Aşama: Gerçek Derecelendirme Matrisinin (T_r) Tanımlanması:* Gerçek derecelendirme matrisinin elemanları Eşitlik (10)'da gösterilmiştir.

$$T_r = \begin{bmatrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \\ t_{r11} & t_{r12} & \dots & t_{r1n} \\ t_{r21} & t_{r22} & \dots & t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{rm1} & t_{rm2} & \dots & t_{rmn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

T_r matrisinin elde edilebilmesi için teorik derecelendirme matrisi T_p ile başlangıç karar matrisi X' ten faydalanılır. Matris elemanları, kazanç yönlü kriterler için Eşitlik (11), maliyet yönlü kriterler için ise Eşitlik (12)'den yararlanılarak hesaplanmalıdır.

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^-}{x_{ij}^+ - x_{ij}^-} \right) \quad (11)$$

$$t_{rij} = t_{pij} \cdot \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^+}{x_{ij}^- - x_{ij}^+} \right) \quad (12)$$

x_{ij}^+ kriterin alternatiften aldığı en büyük değeri ($x_{ij}^+ = \max(x_1, x_2, \dots, x_m)$), x_{ij}^- ise kriterin alternatiften aldığı en küçük değeri ($x_{ij}^- = \min(x_1, x_2, \dots, x_m)$) ifade etmektedir.

5. *Aşama: Toplam Boşluk Matrisinin (G) Hesaplanması:* Boşluk Matrisi (G), teorik derecelendirme matrisi (T_p) ile gerçek derecelendirme matrisinin (T_r) farkı alınarak Eşitlik (13)-(14)'te gösterilen şekilde hesaplanır.

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \dots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \dots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \dots & g_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

$$g_{ij} = t_{pij} - t_{rij} \quad g_{ij} \in [0, \infty) \quad (14)$$

6. *Aşama: Toplam Boşluğun Alternatifler ile Tanımlanması:* Eğer bir kriter (C_j) için bir alternatifin (A_i) teorik derecesi (t_{pij}) ile gerçek derecesi (t_{rij}) eşit ve sıfırdan farklı bir değer almışsa, boşluk sıfır olacaktır ($g_{ij} = 0$). Bu durumda bu kriter (C_j) için bu alternatif (A_i) ideal alternatif (A_i^+) olacaktır.

Eğer bir kriter (C_j) için bir alternatifin (A_i) teorik derecesi (t_{pij}) ile gerçek derecesi (t_{rij}) sıfıra eşitse ($t_{pij} = t_{rij} = g_{ij} = 0$). Bu durumda bu kriter (C_j) için bu alternatif (A_i) en kötü alternatif (A_i^-) olacaktır.

7. *Aşama: Alternatiflerin Nihai Kriter Fonksiyonlarının Değerinin (Q_i) Hesaplanması:* Kriter fonksiyonlarının değeri, her bir alternatif için Eşitlik (15)'ten yararlanılacak şekilde hesaplanır.

$$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij} , \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (15)$$

8. *Aşama: En İyi Alternatifin Seçimi* Alternatifler nihai kriter fonksiyon değerlerine göre sıralanır. En küçük nihai kriter fonksiyon değerine sahip olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Uygulama kapsamında ele alınan bankaların 2016 ve 2017 yılı verileri dikkate alınarak oluşturulan karar matrisi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Karar Matrisi

2016 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	357761	232644	223019	38382	1814	25015
Halk	231441	158354	150263	21317	964	16956
Vakıf	212540	147712	123838	19239	924	15615
Akbank	271016	161828	158878	30655	841	13863
TEB	79727	56364	49833	7799	515	9640
İş	311626	204257	177360	35961	1374	24756
Yapı Kredi	252820	172624	154275	26119	936	18366
Deniz	103159	61820	63191	10562	694	12938
QNB Finans	101503	62900	53939	10126	630	12451
Garanti	284155	186048	161232	35539	968	19689
2017 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	434275	298258	266384	47010	1780	24554
Halk	305351	203464	193227	25377	969	17851
Vakıf	270572	183972	155277	23258	927	16097
Akbank	316031	190509	184904	40425	801	13884
TEB	85758	63291	55577	9020	504	9464
İş	362353	240166	203752	43093	1364	24868
Yapı Kredi	297810	194960	169347	30098	866	17944
Deniz	121048	76105	75246	12813	697	12257
QNB Finans	125857	82672	67641	12155	580	12007
Garanti	325232	209680	181116	41331	945	18850

Uygulamanın ilk bölümünde, performans değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıkları Entropi yöntemi ile hesaplanacaktır. Yöntemin ilk aşamasında Tablo 2'de yer alan karar matrisi Eşitlik (2)'den yararlanılarak normalize edilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Normalize Karar Matrisi

2016 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	0,1622	0,1610	0,1695	0,1628	0,1878	0,1478
Halk	0,1049	0,1096	0,1142	0,0904	0,0998	0,1002
Vakıf	0,0964	0,1023	0,0941	0,0816	0,0957	0,0922
Akbank	0,1229	0,1120	0,1207	0,1301	0,0871	0,0819
TEB	0,0361	0,0390	0,0379	0,0331	0,0533	0,0569
İş	0,1413	0,1414	0,1348	0,1526	0,1422	0,1462
Yapı Kredi	0,1146	0,1195	0,1172	0,1108	0,0969	0,1085
Deniz	0,0468	0,0428	0,0480	0,0448	0,0718	0,0764
QNB Finans	0,0460	0,0435	0,0410	0,0430	0,0652	0,0735
Garanti	0,1288	0,1288	0,1225	0,1508	0,1002	0,1163

2017 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	0,1642	0,1711	0,1716	0,1652	0,1887	0,1463
Halk	0,1155	0,1167	0,1245	0,0892	0,1027	0,1064
Vakıf	0,1023	0,1055	0,1000	0,0817	0,0983	0,0959
Akbank	0,1195	0,1093	0,1191	0,1421	0,0849	0,0828
TEB	0,0324	0,0363	0,0358	0,0317	0,0534	0,0564
İş	0,1370	0,1378	0,1312	0,1514	0,1446	0,1482
Yapı Kredi	0,1126	0,1118	0,1091	0,1058	0,0918	0,1070
Deniz	0,0458	0,0437	0,0485	0,0450	0,0739	0,0731
QNB Finans	0,0476	0,0474	0,0436	0,0427	0,0615	0,0716
Garanti	0,1230	0,1203	0,1167	0,1452	0,1002	0,1124

Bir sonraki aşamada Eşitlik (3)'ten yararlanarak, Tablo 3'te hesaplanan normalize edilmiş değerler (p_{ij}) ile bu değerlerin logaritma değerleri $\ln(p_{ij})$ birbirleriyle çarpılıp, toplanmalıdır. Eşitlik (3)'te yer alan bir diğer değer olan k değeri ise karar alternatifi sayısının logaritması alınarak hesaplanmaktadır. Uygulamada on tane firma yer aldığından bu değer, $k = (\ln(m))^{-1}$ formülünden yararlanılarak $k = (\ln(10))^{-1} = 0,4343$ olarak hesaplanır. Elde edilen Entropi değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Entropi Değerleri

2016 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	-0,2950	-0,2941	-0,3008	-0,2956	-0,3141	-0,2825
Halk	-0,2366	-0,2423	-0,2478	-0,2173	-0,2300	-0,2305
Vakıf	-0,2254	-0,2332	-0,2224	-0,2045	-0,2245	-0,2198
Akbank	-0,2576	-0,2452	-0,2553	-0,2653	-0,2125	-0,2049
TEB	-0,1200	-0,1266	-0,1240	-0,1128	-0,1563	-0,1632
İş	-0,2765	-0,2766	-0,2701	-0,2869	-0,2774	-0,2811
Yapı Kredi	-0,2483	-0,2539	-0,2513	-0,2438	-0,2262	-0,2410
Deniz	-0,1432	-0,1349	-0,1458	-0,1392	-0,1892	-0,1965
QNB Finans	-0,1417	-0,1365	-0,1309	-0,1352	-0,1780	-0,1919
Garanti	-0,2640	-0,2640	-0,2572	-0,2853	-0,2305	-0,2502
TOPLAM	-2,2083	-2,2072	-2,2057	-2,1858	-2,2387	-2,2618
$k=1/\ln(10)=0,4343$						
ej	0,9591	0,9586	0,9579	0,9493	0,9722	0,9823
2017 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	-0,2967	-0,3021	-0,3025	-0,2975	-0,3147	-0,2812
Halk	-0,2493	-0,2507	-0,2594	-0,2155	-0,2338	-0,2384
Vakıf	-0,2333	-0,2373	-0,2303	-0,2047	-0,2280	-0,2249
Akbank	-0,2539	-0,2419	-0,2534	-0,2772	-0,2094	-0,2062
TEB	-0,1112	-0,1204	-0,1192	-0,1094	-0,1565	-0,1622
İş	-0,2724	-0,2731	-0,2665	-0,2858	-0,2796	-0,2830
Yapı Kredi	-0,2459	-0,2450	-0,2417	-0,2376	-0,2192	-0,2391
Deniz	-0,1412	-0,1367	-0,1467	-0,1396	-0,1925	-0,1912
QNB Finans	-0,1449	-0,1446	-0,1365	-0,1347	-0,1715	-0,1887
Garanti	-0,2577	-0,2548	-0,2506	-0,2802	-0,2305	-0,2456
TOPLAM	-2,2064	-2,2066	-2,2068	-2,1822	-2,2357	-2,2605
$k=1/\ln(10)=0,4343$						
ej	0,9582	0,9583	0,9584	0,9477	0,9710	0,9817

Entropi değerleri elde edildikten sonra son olarak Eşitlik (4)'ten yararlanılarak, kriter ağırlıkları Tablo 5'te gösterilen şekilde elde edilir.

Tablo 5: Entropi Yöntemiyle Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

2016 YILI						
Ağırlık/ Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
wj	0,1855	0,1878	0,1907	0,2299	0,1258	0,0803
2017 YILI						
wj	0,1859	0,1855	0,1852	0,2327	0,1293	0,0814

Tablo 5'te gösterilen Entropi yöntemi sonuçlarına göre en önemli kriterler 2016 yılı için sırasıyla, toplam özkaynaklar (K4), toplam mevduat (K3) ve toplam krediler/alacaklar (K2) iken; 2017 yılı için sırasıyla toplam özkaynaklar (K4),

toplam aktifler (K1) ve toplam krediler/alacaklar (K2) olarak belirlenmiştir.

Entropi yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplandıktan sonra uygulamanın ikinci aşaması olan MAIRCA yöntemiyle, uygulama kapsamındaki bankaların performansları değerlendirilmiştir. Birçok yöntemde olduğu gibi MAIRCA yönteminin de ilk aşamasında karar matrisi oluşturulmalıdır. Bankaların 2016 ve 2017 yıllarındaki verileri dikkate alınarak Tablo 2’de gösterilen şekilde oluşturulan karar matrisi yöntemin ilk aşamasında yer almaktadır. Bir sonraki aşamada alternatiflerin öncelikleri Eşitlik (6)’dan yararlanılarak $P_{Ai} = \frac{1}{10} = 0,10$ olarak hesaplanmıştır. Yöntemin üçüncü aşamasında ise Eşitlik (11)’den yararlanılarak teorik derecelendirme matrisi Tablo 6’da gösterilen şekilde oluşturulmuştur. Bu aşamada Entropi yöntemi ile 2016 ve 2017 yılları için ayrı ayrı hesaplanan kriter ağırlıkları uygulamaya dahil edilmiştir.

Tablo 6: Teorik Derecelendirme Matrisi

2016 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	6637,10	4369,45	4252,15	882,46	22,81	200,94
Halk	4293,64	2974,16	2864,96	490,11	12,12	136,20
Vakıf	3942,99	2774,28	2361,13	442,33	11,62	125,43
Akbank	5027,83	3039,40	3029,22	704,81	10,58	111,36
TEB	1479,08	1058,61	950,13	179,31	6,48	77,44
İş	5781,21	3836,29	3381,60	826,80	17,28	198,86
Yapı Kredi	4690,26	3242,17	2941,46	600,52	11,77	147,53
Deniz	1913,78	1161,08	1204,82	242,84	8,73	103,93
QNB Finans	1883,06	1181,37	1028,42	232,81	7,92	100,02
Garanti	5271,58	3494,30	3074,10	817,10	12,17	158,16

2017 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	8072,11	5532,16	4933,58	1093,80	23,02	199,97
Halk	5675,73	3773,90	3578,67	590,46	12,53	145,38
Vakıf	5029,27	3412,35	2875,81	541,15	11,99	131,10
Akbank	5874,25	3533,60	3424,52	940,58	10,36	113,07
TEB	1594,03	1173,94	1029,32	209,87	6,52	77,08
İş	6735,26	4454,65	3773,60	1002,66	17,64	202,53
Yapı Kredi	5535,56	3616,16	3136,40	700,30	11,20	146,14
Deniz	2249,99	1411,61	1393,60	298,12	9,01	99,82
QNB Finans	2339,37	1533,42	1252,75	282,81	7,50	97,79
Garanti	6045,27	3889,19	3354,37	961,66	12,22	153,52

Yöntemin dördüncü aşamasında Eşitlik (10)’da gösterilen gerçek derecelendirme matrisi oluşturulacaktır. Uygulama kapsamında yer alan toplam aktifler (K1), toplam krediler ve alacaklar (K2), toplam mevduat (K3) ve toplam özkaynaklar (K4) kriterleri fayda yönlü kriterler iken; şube sayısı (K5) ve çalışan sayısı

sı (K6) kriterleri ise maliyet yönlü kriterlerdir. Fayda yönlü kriterler için Eşitlik (14), maliyet yönlü kriterler için Eşitlik (15)'ten yararlanılarak, gerçek derecelendirme matrisinin elemanları Tablo 7'de gösterilen şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 7: Gerçek Derecelendirme Matrisi

2016 YILI						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Xij+	357761	232644	223019	38382	1814	25015
Xij-	79727	56364	49833	7799	515	9640
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	6637,10	4369,45	4252,15	882,46	0,00	0,00
Halk	2342,90	1720,75	1661,38	216,63	7,93	71,39
Vakıf	1883,51	1437,63	1008,95	165,46	7,96	76,69
Akbank	3459,17	1818,40	1907,32	526,73	7,92	80,77
TEB	0,00	0,00	0,00	0,00	6,48	77,44
İş	4821,92	3218,52	2490,07	761,35	5,85	3,35
Yapı Kredi	2919,97	2138,27	1773,88	359,72	7,96	63,80
Deniz	161,29	35,94	92,93	21,94	7,53	81,64
QNB Finans	147,48	43,80	24,38	17,71	7,22	81,73
Garanti	3875,99	2570,65	1977,36	741,14	7,93	54,79
2017 YILI						
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Xij+	434275	298258	266384	47010	1780	24868
Xij-	85758	63291	55577	9020	504	9464
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	8072,11	5532,16	4933,58	1093,80	0,00	4,08
Halk	3576,15	2251,37	2336,75	254,23	7,96	66,23
Vakıf	2666,96	1752,61	1360,10	202,81	8,01	74,65
Akbank	3881,25	1913,20	2100,89	777,55	7,95	80,63
TEB	0,00	0,00	0,00	0,00	6,52	77,08
İş	5345,33	3353,31	2652,44	899,28	5,75	0,00
Yapı Kredi	3368,06	2026,40	1692,68	388,55	8,02	65,69
Deniz	227,83	76,98	130,03	29,77	7,65	81,72
QNB Finans	269,16	126,48	71,69	23,34	7,05	81,64
Garanti	4153,84	2423,04	1997,58	817,91	8,00	59,98

Yöntemin beşinci aşamasında toplam boşluk matrisi, Eşitlik (14)'ten yararlanılarak Tablo 8'de gösterilen şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 8: Toplam Boşluk Matrisi

2016 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	0,00	0,00	0,00	0,00	22,81	200,94
Halk	1950,74	1253,40	1203,58	273,48	4,19	64,81
Vakıf	2059,48	1336,65	1352,19	276,87	3,66	48,75
Akbank	1568,65	1221,00	1121,90	178,07	2,65	30,59
TEB	1479,08	1058,61	950,13	179,31	0,00	0,00
İş	959,29	617,77	891,53	65,45	11,43	195,51
Yapı Kredi	1770,29	1103,90	1167,57	240,79	3,81	83,73
Deniz	1752,49	1125,15	1111,89	220,90	1,20	22,29
QNB Finans	1735,58	1137,57	1004,04	215,10	0,70	18,29
Garanti	1395,58	923,65	1096,74	75,96	4,25	103,37

2017 YILI						
Banka/Kriter	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ziraat	0,00	0,00	0,00	0,00	23,02	195,89
Halk	2099,58	1522,52	1241,92	336,23	4,57	79,15
Vakıf	2362,32	1659,74	1515,71	338,34	3,97	56,45
Akbank	1993,00	1620,41	1323,63	163,04	2,41	32,44
TEB	1594,03	1173,94	1029,32	209,87	0,00	0,00
İş	1389,93	1101,34	1121,16	103,38	11,89	202,53
Yapı Kredi	2167,50	1589,76	1443,72	311,75	3,18	80,45
Deniz	2022,16	1334,63	1263,57	268,36	1,36	18,10
QNB Finans	2070,22	1406,94	1181,06	259,48	0,45	16,14
Garanti	1891,43	1466,15	1356,79	143,76	4,22	93,54

Yöntemin son aşamalarında Tablo 8'deki toplam boşluk matrisinden yararlanılarak, karar alternatiflerinin nihai kriter fonksiyon değerleri Eşitlik (15)'te gösterilen şekilde hesaplanır. Bankaların nihai kriter fonksiyon değerleri son olarak küçükten büyüğe doğru sıralanarak, performanslara ilişkin sıralama elde edilir. Hesaplanan nihai kriter fonksiyon değerleri ve yıllara göre performans sıralamaları Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Nihai Kriter Fonksiyon Değerleri ve Sıralamalar

	2016		2017	
	Qi	Sıralama	Qi	Sıralama
Ziraat	223,75	1	218,91	1
Halk	4750,20	9	5283,97	8
Vakıf	5077,60	10	5936,53	10
Akbank	4122,87	6	5134,93	7
TEB	3667,13	4	4007,16	3
İş	2740,98	2	3930,23	2
Yapı Kredi	4370,10	8	5596,37	9
Deniz	4233,93	7	4908,18	4
QNB Finans	4111,26	5	4934,27	5
Garanti	3599,54	3	4955,88	6

Tablo 9 incelendiğinde, MAIRCA yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre, 2016 ve 2017 yıllarında performansı en yüksek olan bankalar sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş. ve Türkiye İş Bankası A. Ş.'dir. Her iki yılda da performansı en düşük banka ise, Türkiye Vakıflar Bankası T. A. O. olarak bulgulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankalarının performanslarının çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Şube sayısı 500 ve üzeri olan 10 mevduat bankasının performansı, "toplam aktifler, toplam krediler ve alacaklar, toplam mevduat, toplam özkaynaklar, şube sayısı ve çalışan sayısı" kriterlerine göre 2016 ve 2017 yıllarındaki veriler dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Performans kriterlerine ilişkin kriter ağırlıkları objektif bir değerlendirme yöntemi olan Entropi yöntemi ile hesaplanmıştır. Entropi yöntemi sonuçlarına göre 2016 yılı için en önemli kriterler sırasıyla, toplam özkaynaklar, toplam mevduat ve toplam krediler/alacaklar; 2017 yılı için ise sırasıyla toplam özkaynaklar, toplam aktifler ve toplam krediler/alacaklar olarak belirlenmiştir. Entropi yöntemiyle kriter ağırlıkları hesaplandıktan sonra, çalışma kapsamındaki mevduat bankalarının performans analizi MAIRCA yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. MAIRCA yöntemi sonuçlarına göre, 2016 yılı itibariyle performansı en yüksek olan bankalar sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş., Türkiye İş Bankası A. Ş. ve Türkiye Garanti Bankası A. Ş. olarak tespit edilmiştir. 2017 yılı analizine göre ise performansı en yüksek bankalar sırasıyla Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası A. Ş., Türkiye İş Bankası A. Ş. ve Türkiye Ekonomi Bankası A. Ş. olarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı tarih itibariyle MAIRCA yöntemi ile işletmeler üzerinde ve bankacılık sektörü özelinde performans değerlendirilmesi yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması, mevcut çalışmanın özgün yönünü ortaya koymaktadır. Uygulama sonuçları, içerisinde birçok kriteri barındıran banka performanslarının değerlendirildiği karar problemlerinde, ÇKKV (çok kriterli karar verme) yöntemlerinin bütünlük olarak uygulanabileceğini göstermektedir. Gelecek çalışmalarda MAIRCA yönteminin gerek tek başına gerekse de diğer ÇKKV yöntemleri ile bütünlük olarak kullanıldığı farklı uygulamalara yer verilebilir. Ayrıca analiz aşamasında, farklı kriterlerin farklı tarih aralığına uygulanmasına bağlı olarak, sonuçlar değişkenlik gösterebilir.

KAYNAKÇA

- Akçakanat, Ö., Eren, H., Aksoy, E. & Ömürbek, V. (2017). Bankacılık Sektöründe Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Değerlendirmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 285-300.
- Altunöz, U. (2017). Bankaların Finansal Performanslarının Bulanık MOORA ve Bulanık AHP Yöntemleri ile Analizi: Türk Bankaları Deneyimi, *Route Educational and Social Science Journal*, 4(4), 116-132.
- Bağcı, H. & Rençber, Ö.F. (2014). Kamu Bankaları ve Halka Açık Özel Bankaların Promethee Yöntemi ile Karlılıklarının Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 39-47.
- Behdioğlu, S. & Özcan, G. (2009). Veri Zarflama Analizi ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 301-326.
- Çağıl, G. (2011). 2008 Küresel Kriz Sürecinde Türk Bankacılık Sektörünün Finansal Performansının ELECTRE Yöntemi ile Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, 25(93), 59-86.
- Çalışkan, E. & Eren, T. (2016). Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bil. Tek. Derg.*, 6(2), 85-107.
- Delice, E. K., Adar, T., Emeç, Ş., & Akkaya, G. (2019). A Comprehensive Analysis of Location Selection Problem for Underground Waste Containers Using Integrated MC-HFLTS&MAIRCA and MABAC Methods. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 15-33.
- Dinçer, H. & Görener, A. (2011). Analitik Hiyerarşi Süreci ve VIKOR Tekniği ile Dinamik Performans Analizi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 109-127.
- Doğan, M. (2013). Katılım ve Geleneksel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 58, 175-188.
- Erol, I., & Ferrell, W. G. (2009). Integrated Approach for Reorganizing Purchasing: Theory and a Case Analysis on a Turkish Company. *Computers & Industrial Engineering*, 56(4), 1192-1204.
- Gigović, L., Pamučar, D., Bajić, Z., & Milićević, M. (2016). The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots. *Sustainability*, 8(4), 1-30.

- Kandemir, T. & Karataş H. (2016). Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), 1766-1776.
- Mamak Ekinci, E.B. & Can, G.F. (2018). Algılanan İş Yükü ve Çalışma Duruşları Dikkate Alınarak Operatörlerin Ergonomik Risk Düzeylerinin Çok Kriterli Karar Verme Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi. *Ergonomi*, 1(2), 77-91.
- Öner, M. & Demirel Arıcı, N. (2018). Türk Bankacılık Sektörünün Etkinlik ve Verimlilik Analizi: 2012-2017 VZA ve Malmquist TFV Endeksi Uygulaması. *Bankacılar Dergisi*, 106, 18-36.
- Özdağoğlu, A., Yakut, E., & Bahar, S. (2017). Machine Selection in A Dairy Product Company with Entropy and SAW Method Integration. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 341-359.
- Pamucar, D. S., Tarle, S. P., & Parezanovic, T. (2018). New Hybrid Multi-Criteria Decision-Making DEMATEL-MAIRCA Model: Sustainable Selection of a Location for the Development of Multimodal Logistics Centre. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31(1), 1641-1665.
- Pamučar, D., Mihajlović, M., Obradović, R., & Atanasković, P. (2017). Novel Approach to Group Multi-Criteria Decision Making Based on Interval Rough Numbers: Hybrid DEMATEL-ANP-MAIRCA model. *Expert Systems with Applications*, 88, 58-80.
- Sevim, U. & Eyüboğlu, K. (2016). Ticari Banka Performanslarının İçsel Belirleyicileri: Borsa İstanbul Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 211-223.
- Seyrek, İ.H. & Ata, H.A. (2010). Veri Zarflama Analizi ve Veri Madenciliği ile Mevduat Bankalarında Etkinlik Ölçümü. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 4(2), 67-84.
- Şişman, B. & Doğan, M. (2016). Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık Moora Yöntemleri ile Değerlendirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 353-371.
- TBB. (2017). *Bankalarımız 2016*, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7450/Bankalarimiz_2016.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2019.
- TBB. (2018). *Bankalarımız 2017*, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/7519/Bankalarimiz_2017.pdf, Erişim Tarihi: 06.03.2019.

- Tezergil, S.A. (2016). Vikor Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373.
- Uçkun, N. & Girginer, N. (2011). Türkiye'deki Kamu ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi ile İncelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (21), 46-66.
- Ulutaş, A. (2019). SWARA ve MAIRCA Yöntemleri ile Catering Firması Seçimi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1467-1479.
- Ural, M., Demireli, E. & Özçalık Güler, S. (2018). Kamu Bankalarında Performans Analizi: Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Bir Uygulama. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 129-141.
- Wang, T.-C., & Lee, H.-D. (2009). Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985.
- Zhang, H., Gu, C.-l., Gu, L.-w., & Zhang, Y. (2011). The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy – A Case in the Yangtze River Delta of China. *Tourism Management*, 32(2), 443-451.

TÜRKİYE'DE ENDÜSTRİ MÜHENDİSLİĞİ BİLİNİRLİK ARAŞTIRMASI

Awareness Research of Industrial Engineering in Turkey

Gönderim Tarihi: 12.03.2019

Kabul Tarihi: 10.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.659292

Gültekin ÇAĞIL*

Başak AYYAR**

ÖZ: Endüstri Mühendisliği, günümüzde gerek dünyada gerekse ülkemizde ilgi gören mesleklerden biridir. Bu araştırma, Endüstri Mühendisliği tanımının, Endüstri Mühendisinin yaptığı işlerin, neyi başardığının yeterince bilinmediği varsayımına dayanmakta, dolayısıyla Türkiye de Endüstri Mühendisliğinin bilinirliğinin ölçülmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket, 2018 yılı temmuz ve ağustos aylarında yüz yüze ve internet ortamında 300 kişi tarafından cevaplandırılmıştır. Soruların başlangıçta 20 adet olması planlanmış, fakat uygulanan faktör analizi sonucunda 17 adete düşmesi uygun görülmüştür. Sorular, ağırlıklı olarak katılımcıların, Endüstri Mühendisliğinin tanımını doğru değerlendirip değerlendirmedeğini, Endüstri Mühendisliği bölümünü bitirmiş bir mezunun yapabileceği işleri ne derecede bildiğini ölçmektedir.

Anket sonuçları, ANOVA ve t Testi yöntemleri ile analiz edilmiş, sonuçlar yorumlanmıştır. Anket sonucunda, çalışmanın varsayımına uygun olarak, Türkiye de Endüstri Mühendisliği'nin tanımının ve yapabileceklerin bilinmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anket Çalışması, ANOVA, Endüstri Mühendisliği, Endüstri Mühendisliği Bilinirliği.

ABSTRACT: Nowadays Industrial Engineering is one of the most popular professions in the world and in our country. This study assumes that both definition of Industrial engineering and acts of Industrial engineers are not well known, therefore, aims at measuring the awareness of Industrial Engineering in Turkey. In this study questionnaires are used as a data collection tool. The survey was answered face to face and on the internet by 300 people in July and August 2018. Initially, the questions were planned to be 20, but as a result of the factor analysis, it was considered appropriate to drop 17. The questions

* Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, cagil@sakarya.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8609-6178.

** Sakarya Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, ayyar.basak@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-4366-374X.

measure whether participants can accurately evaluates the definition of engineering or they know abilities of a person who graduated of the Department of Industrial Engineering. The questions measure that whether participants can accurately evaluate the definition of industrial engineering or how much they know about abilities of a person who graduated of the Department of Industrial Engineering.

The results of the survey were analyzed by ANOVA and t Test methods and the results were interpreted. As a result of the survey, according to the assumptions of the study, it concluded that neither definition of Industrial Engineering nor abilities of a person who graduated of the department of Industrial Engineering are known in Turkey.

Keywords: Survey Study, ANOVA, Industrial Engineering, Awareness of Industrial Engineering.

GİRİŞ

Günümüzün popüler mesleklerinden birisi olan Endüstri Mühendisliği; tümleşik üretim ve hizmet sistemlerinin tasarım, planlama ve kurulumunu yapan; bu sistemlerin yüksek performans, güvenilirlik, süreklilik ve maliyet kontrolünü gerçekleştiren, aynı zamanda da yönetim becerisine sahip olan, bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanyaş, 2000). Temel olarak bakıldığında ise Endüstri Mühendisliği; işgücü, makine, malzeme, süreç, bilgi, enerji ve sermaye gibi işletmeler için hayati öneme sahip olan kaynakları, optimum düzeyde kullanmayı bir felsefe haline getirmiş bir bilim dalıdır (Engin, 2003).

Endüstri Mühendisliği'ni konu alan ilk disiplinli çalışmalar Amerikalı makhine mühendisi Frederick W. Taylor'a aittir. Taylor, fabrikalarda yapmış olduğu gözlem ve analiz sonucunda Endüstri Mühendisliği'nin bilimsel temellerini atmıştır. Endüstri Mühendisliği'nin gelişimine bakıldığında, 1950 zamanına kadar Amerika da dahil olmak üzere, bilinirliğinin ve öneminin düşük seviyelerde seyrettiği dikkat çekmektedir. Endüstri Mühendisliği'nin 1950'li zamanlarla beraber, Yöneylem Araştırması'nın gelişimiyle paralellik göstererek hızlı şekilde olgunlaştığı ve yaygınlaştığı görülmektedir.

Endüstri Mühendisleri'nin işletmelerdeki amacı; ürün veya hizmetin, yaşam seyri süresince; karlılık, verimlilik, esneklik, duyarlılık gibi özelliklerini "daha iyi" seviyesine sürdürülebilir çerçevede yerine getirmektedir, şeklinde düşünülebilir. Endüstri Mühendisleri bu görevleri yerine getirirken, temel bilimler, sosyal bilimler, bilgisayar bilimleri ve yönetim bilimlerindeki bilgi birikimlerini mühendislik bakış açısı ile birleştirmektedirler. Böylelikle üretkenlikle beraber işletme maliyetlerinin kontrol edilebilirliğini arttırıp, riskin minimum; karın maksimum seviyeye ulaşmasına katkıda bulunabilirler. Sayılan bu donanımlarının yanı sıra Endüstri Mühendisleri, sistemlere bütünsel ve insan odaklı yaklaşım sergilediklerinden dolayı işletmelerdeki kademelerin her birinden sorumlu olabilmektedirler (Yılmaz vd., 1977).

Anket, belli konulardaki bilimsel araştırmalarda hedef kişilerden hipotez veya hazırlanan sorular doğrultusunda planlı şekilde bilgi toplamak maksadıyla geliştirilmiş bir yöntem olduğundan bu çalışmada kullanılmıştır (Tezcan, 1992). Türkiye’de, Endüstri Mühendislerine yönelik yapılan anket çalışmaları genellikle, yerel sanayide Endüstri Mühendisleri’nin kullanımını araştırmak, Endüstri Mühendisleri’nin hangi alanlarda çalıştığını belirlemek gibi amaçlarla yapılmıştır. Bununla birlikte yine Türkiye’deki kişilerin Endüstri Mühendisliği’nin tanımını ne derecede bildiğinin araştırmasına henüz rastlanmamıştır. Anket ile katılımcıların Endüstri Mühendisliğinin tanımını doğru değerlendirip değerlendirmediğini, Endüstri Mühendisliği bölümünü bitirmiş bir mezunun yapabileceği işleri ne derecede bildiğini ölçmek mümkündür.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de Endüstri Mühendisliği’nin bilinirlik durumunu ortaya çıkarmaktır. Katılımcıların demografik özellikleri ile Endüstri Mühendisliği’ni bilme durumları arasında ilişki kurmak için ANOVA ve t Testi yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca anket yanıtlarına uygulanan ANOVA ve t Testinin sonuçları tablolar, şekiller aracılığıyla görselleştirilmiştir. Uygulanan ANOVA ve t Testi’nin sonucuna göre katılımcıların Endüstri Mühendisliği’ni bilme durumları ile demografik özellikleri arasında, anlamlı farklılık olup olmadığı araştırılmıştır.

Bu çalışma, toplamda beş bölümün birleşmesinden oluşmaktadır. İkinci bölümde, Endüstri Mühendisliği’ne ilişkin literatür taramasına yer verilmiş, üçüncü bölümde Faktör Analizi, Güvenirlik Analizi, Normallik Testi, ANOVA Testi ve t Testi açıklanmış, dördüncü bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmiştir. Aynı zamanda anket değişkenlerine uygulanan Faktör Analizi ile Güvenirlik Analizi sonuçlarına, anket çalışmasındaki ilişkileri analiz etmek için parametrik veya nonparametrik analiz testlerinden hangisinin kullanılması gerektiğinin kararını vermek için uygulanan Normallik Testi sonucuna ve son olarak ANOVA ve t Testi sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise araştırmadan ulaşılan sonuç ve Endüstri Mühendisliği’nin bilinirliğini arttırmaya yönelik öneriler yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Anket birçok konuda olduğu gibi Endüstri Mühendisliği ile ilgili çalışmalarda da sıkça başvurulan bir yöntemdir. Bu çalışmalar yıllara göre şu şekilde özetlenmiştir.

Endüstri Mühendisliği’nin Durumu başlıklı çalışmada Çilingir, üç farklı grup üzerinde çalışmıştır. Ankete katılan birinci grup endüstri ve kamu kuruluşları, ikinci grup mühendislik ve müşavirlik firmaları, üçüncü grup ise ODTÜ’den mezun olan Endüstri Mühendisleridir. Anket, birinci grubu temsil edecek 904

kuruluş, ikinci grubu temsil edecek 88 kuruluş ve üçüncü grubu temsil edecek 103 ODTÜ Endüstri Mühendisi mezunu tarafından cevaplandırılmıştır. Bu araştırma sonucunda: Endüstri Mühendisleri 'nin %86'sının imalat, %6'sının enerji ve %7'sinin ulaştırma sektörlerinde çalıştığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmadan, Endüstri Mühendisleri 'nin genel olarak büyük kuruluşlarda çalıştığı ve işletmelerin Endüstri Mühendisi çalıştırmayı veya sayılarını artırmak istedikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Endüstri Mühendisleri'nin şirketlerde sıklıkla çalıştıkları faaliyetler: Üretim Planlama ve Kontrol, İş Etüdü, Yatırım Planlaması, İnsan Gücü Planlaması, İş Yeri Düzenleme, Proje Yönetimi, İş Değerlendirme, Ücret Sistemleri ve Yönetim Bilişim Sistemleri olduğu görülmüştür (Çilingir vd., 1977).

İTÜ Endüstri Mühendisliği bölümü elemanları ile TMMOB Makina Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi'nin katkılarıyla gerçekleştirilmiş olan diğer bir anket çalışmasında, Organizasyonlarında Endüstri Mühendisi birimini içeren işletme oranı %24 ve Endüstri Mühendisleri'nin toplam mühendisler içindeki oranı %6 olarak bulunmuş ve Endüstri Mühendisleri'nin en sık olarak çalıştıkları alanlar üretim planlama, verimlilik, üretkenlik ve iş etüdü olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tanyaş vd., 1984).

Bir diğer örnek çalışma Kaya, Engin ve Nazik tarafından gerçekleştirilen Konya Sanayisinde Endüstri Mühendisliği Tekniklerinin Uygulanma Etkinliğinin Araştırılması ve Endüstri Mühendisleri'nin Durumunun Analizi adlı çalışmadır. Bu çalışmanın amacı: Konya sanayisinde Endüstri Mühendisleri'nin çalışma etkinliklerinin araştırılmasıdır. Anket sonuçlarına göre, büyük çoğunluğunu KOBİ'lerin ve aile şirketlerinin oluşturduğu Konya Sanayisinde Endüstri Mühendisleri'nin etkin olarak istenilen düzeyde kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Kaya vd., 2004).

Erginel, Tekçe, Küçük ve Alper Türkiye'de Endüstri Mühendisliği Mesleğine Bilimsel Açından Bir Bakış adlı çalışmalarında TMMOB Makina Mühendisleri Odası'na kayıtlı olan 6645 Endüstri Mühendisi'ne internet ortamında anket uygulamış ve Türkiye'de çalışan Endüstri Mühendisleri'nin mevcut durumlarını ortaya koymak ve bu mesleğin geleceği hakkındaki düşüncelerini yansıtmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu ankete göre; Endüstri Mühendisleri yoğun olarak üretim planlama, kalite kontrol ve danışmanlık alanlarında, metal işleme, eğitim, inşaat, kamu ve otomotiv gibi sektörlerde çalışmakta olup, ankete verilen cevaplar doğrultusunda gelecek 10 yılda da ağırlıklı olarak bu alanlarda çalışacakları düşünülmekte olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Erginel vd., 2015).

Türkiye de gerçekleştirilen bu çalışmalara bakıldığında, Endüstri Mühendisliği'nin bilinirlik araştırmasının yapıldığı veya katılımcıların demografik özellikleri ile Endüstri Mühendisliği bilinirliği arasında ilişki araştırmasının yapıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

YÖNTEM

Faktör Analizi

Faktör Analizi, aralarında herhangi bir ilişki söz konusu olmayan birimlerin, bir araya getirme yoluyla, aralarındaki ilişkilerin incelenerek yeni birtakım yapıların ortaya çıkarılması; karşılığında yeni bir isim alıp, faktör olarak adlandırıldığı bir yöntemdir. Bununla beraber Faktör Analizi’nin bir diğer kullanım amacı, çalışma için hazırlanmış olan değişkenlerden aynı amacı temsil edenlerin minimum sayıya indirilmesi işlemidir (Özdamar, 2002).

Çalışmalarda elde edilen veri dizilerinin Faktör Analizi için uygunluğunu değerlendiren üç yöntem kullanılmaktadır. Bunlar sıralanacak olursa: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO), Barlett Testleri ve korelasyon matrisi oluşturmaktır. Araştırmalarda en sık kullanılan yöntem ise Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)’dir (Akgül ve Çevik, 2003). Kaiser-Meyer-Olkin incelendiğinde; gözlenmiş olan korelasyon katsayılarının büyüklüğü, kısmi korelasyon katsayı büyüklüğü ve çalışmadaki örneklemin yeterlilik ölçütünün karşılaştırılmasını yapan bir indekstir (Albayrak, 2006). Kaiser-Meyer-Olkin değeri; 0,9 ve 1 aralığında ise mükemmel, 0,8 ve 0,89 aralığında ise çok iyi, 0,7 ve 0,79 aralığında ise iyi, 0,6 ve 0,69 aralığında ise orta, 0,5 ve 0,59 aralığında ise zayıf son olarak da 0,5’in altında ise veri dizisinin Faktör Analizi için uygun yapıda olmadığı sonucu çıkarılır (Aydın, 2007). Bu çalışmada Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,6’dan büyük olması baz alınmıştır. Analiz tablo sonuçlarında dikkat edilmesi ve değerlendirilmesi gereken bir diğer kısım da değişkenlerin güçlülüğünü gösteren communalities değeridir. Araştırmada kullanılan değişkenlerin kaliteli ya da güçlü sayılabilmesi için communalities değerinin 0,4’ten yüksek olması gerekmektedir.

Bu anket çalışmasında Faktör Analizi’nin kullanımının ana sebebi birlikte değerlendirilmeye alınan ve aynı amacı temsil eden değişken sayısını azaltmaktır.

Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik; araştırılan konuda ölçüm yapmak için kullanılan araçlar için hazırlanmış olan değişkenlerin, birbirleri arasındaki tutarlılıklarını ölçerek yorumlamamızı sağlayan bir kavramdır. Güvenirlilik Analizi, eğer çalışmadaki katılımcıların her birinin k adet değişkene karşı verdikleri cevapların puanları toplanarak bulunuyorsa, bu ölçme araçlarının güvenirliliğini değerlendirmek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Aynı zamanda bu ölçüm aracındaki soruların incelenmesine soru analizi denmektedir. Çalışmalarda istenen durum, tüm değişkenlerin aralarında kurdukları yüksek korelasyon ile konuyu açıklama da yardımcı olmalarıdır. Bu değişkenler arasındaki korelasyon veya kovaryanslar baz alınarak bir takım güvenirlilik ölçüleri oluşturulmuştur. Ça-

lişmalarda sıklıkla kullanılan güvenilirlik ölçüleri, Cronbach Alfa Katsayısı ve Kuder – Richardson katsayılarıdır. Ancak, Cronbach Alfa Katsayısı tüm değişkenleri göz önüne alarak hesap yaptığından ve istatistiki temellerinin daha tutarlı olması sebebiyle diğer katsayılara göre güvenilirliği daha iyi ölçmektedir.

Güvenirlik Analizi, değişkenlere verilen her bir cevabın, çalışmanın amacı doğrultusunda; bir parça “doğru skor”, bir parça da “rassal hata” barındırdığını varsaymaktadır. Bu varsayım aslında güvenilir bir testte ölçülen hataların en küçük olduğunu, o hatalar ile doğru skorların arasında yüksek bir korelasyonun oluşmadığını ancak gözlenmiş olan değerler ile doğru değerler arasında da yüksek korelasyon oluştuğunu ifade etmektedir (Özdamar, 1997). Bu çalışmada Güvenirlik Analizi’nin uygulanma sebebi, Faktör Analizi sonucunda uygun görülen sayıdaki değişkenlerin, birbirleri arasındaki yakınlık derecelerini ortaya çıkarmaktır.

Genel olarak çalışmalarda istenilen Cronbach Alfa Katsayısı değerinin 0,7 ve üzerinde olmasıdır. Aşağıda, elde edilen Cronbach Alfa Katsayısı değerine göre yapılabilecek yorumlar görülmektedir.

“ $0 \leq \alpha \leq 0.40$ ise ölçeğin güvenilir olmadığı sonucuna varılır,

$0.40 \leq \alpha \leq 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür,

$0.60 \leq \alpha \leq 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir,

$0.80 \leq \alpha \leq 1$ ise ölçeğin güvenilirliği yüksek düzeydedir” (Uzdoğan, 2012: 54).

Normallik Testi

Araştırmalarda elde edilmiş olan veri dizisine Normallik Testi uygulanmasının temel nedeni: Bu veri dizisini test etme aşamasında kullanılacak olan testin, çeşidine karar vermektir. İstatistiksel test çeşitleri “parametrik testler” ve “parametrik olmayan testler” olarak iki çeşide ayrılmaktadır. Eldeki verilere uygulanan Normallik Testi sonucunda, verilerin normal dağıldığı sonucuna ulaşıyorsa parametrik testler; Normallik Testi sonucunda, verilerin normal dağılmadığı sonucuna ulaşıyorsa parametrik olmayan testler kullanılmaktadır. Normallik Testi konusunda literatürde en sık karşılaşılanlar: Ki – Kare, Kolmogorow – Smirnov, Lilliefors ve Shapiro – Wilk’tir. Ancak bu konunun uzmanları verilerin dağılımına karar verirken, sadece bu bilinen testlere başvurmamaktadırlar. Bir diğer bakılan bölüm basıklık ve çarpıklık değerleridir. Tabachnick’e göre çarpıklık ve basıklık değerleri, -1,5 ile 1,5 arasındaysa verilerimizin Normal Dağılım gösterdiğini kabul edebilmekteyiz (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bunun yanı sıra George ve Mallery, çarpıklık ve basıklık değerleri, -2,0 ve 2,0 arasında ise verilerimizin Normal Dağılım gösterdiğini kabul edebileceğimizi söylemektedirler (George ve Mallery, 2010).

Bir diğer Normal Dağılım konusunda araştırmacılara yol gösteren yöntem: Merkezi Limit Teoremidir. Bu yöntem, örneklerin çekilmiş olduğu kütleli ortalaması m ve varyansı s^2 olan bir olasılık dağılımına sahip olduğunda; bu kütleli dağılımı normal dağılmasa bile örnek ortalamalarının dağılımı örnek hacmi büyük olmak şartıyla ($n^3 30$) ortalaması m ve varyansı $s_x^2 = s^2 / n$ olan normal dağılıma yaklaştığını söylemektedir.

Ölçüm aracı yoluyla, katılımcılardan elde edilen veri dizisinin dağılımına karar vermek; araştırma sonuçlarını etkileyeceğinden, kritik bir öneme sahiptir. Bu sebepten ötürü, çalışma da analiz sonuçlarının doğru ve güvenilir olması için elde edilen verilere Normallik Testi uygulanmıştır.

ANOVA Testi

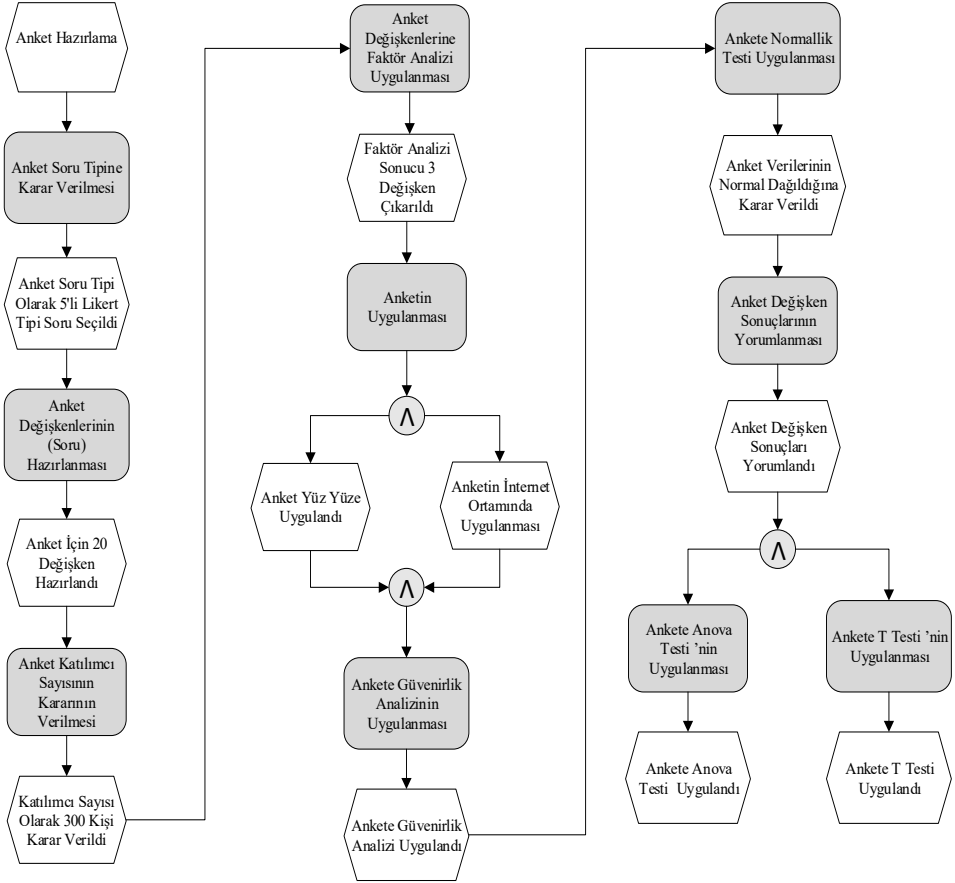
Ronald Fisher, çok sayıdaki ana kütleli karşılaştırılmasının yapılabilmesi amacıyla varyans analizi yöntemini (Analysis of Variance – ANOVA) geliştirmiştir. Anova elde edilen veri dizisindeki toplam değişimi birden fazla bileşene ayırarak bir yöntemdir. Bu elde edilen bileşenlerin toplam değişim üzerine etkileri Anova ile belirlenebilmektedir. ANOVA’nın çalışmalarda kullanılması amacı: İki ya da daha çok olan grupların ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın varlığını araştırarak hipotezleri test etmektir. ANOVA’nın diğer kullanım amaçları ise: Regresyon ve korelasyon analizleri, hipotez testlerinin yapımı, araştırma verilerinin analizi, ana kütle varyanslarına yönelik yapılan hipotezlerin test edilmesidir. Araştırmacıların çok sık olarak kullandığı ANOVA, deneylerin de daha verimli yapılabilmesini sağlamaktadır.

t Testi

Araştırma da örneğin alındığı kütleli standart sapmasının bilinmediği durumlarda tek örnek ve iki örnek hipotezlerinin test edilmesine t Testi denir. t Testi, ANOVA ile aynı amaca hizmet etmektedir. İkisi arasındaki fark t Testinin, iki ve daha az seçenek sayısının bulunduğu durumlara uygun olmasıdır (Özdamar, 1997).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın iş süreci Şekil 1 de gösterilmektedir. Modeldeki süreç, bu çalışmadaki olaylar ve fonksiyonların bağlaçlar (AND) yardımıyla birbirine bağlanması sonucu oluşmuştur.

Şekil 1: Çalışma Sürecinin EPC (Event – Driven Process Chain) İle Modeli

Araştırmada katılımcıların Endüstri Mühendisliği hakkında bilgi ve tutumlarını ölçmek amacıyla oluşturulan değişkenler, Tablo 1 de gösterilmektedir. Çalışma da katılımcılara yöneltilen değişkenler; Endüstri Mühendisleri'nin yetkin olduğu alanlar ve yapabilecekleri işler araştırılarak hazırlanmıştır. Bununla beraber; değişkenler vasıtasıyla araştırılacak ana konular (Endüstri Mühendisleri'nin yapabileceği işler ve bilinirliği), deneyimli endüstri mühendislerinden fikir alınarak belirlenmiştir. Ayrıca taslağı hazırlanan değişkenler deneyimli Endüstri Mühendislerine sunulmuş ve konu ile ilgili görüşleri bu sürece yansıtılmıştır. Tüm bunlar ışığında anket değişkenleri, araştırma verileri de baz alınarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategorilerden ilki CalYer olarak adlandırılmış ve Endüstri Mühendisleri'nin çalışabileceği yer konusunda, katılımcıların bilgisini ölçmeyi amaçlamaktadır. İkinci kategori ana başlığı YapIs olarak adlandırılmış ve Endüstri Mühendisleri'nin mesleki yetenek ve bilgi birikimlerine dayanarak yapabileceği işler konusunda katılımcıların bil-

gisini ölçmeye çalışmaktadır. Son kategori ise, Yorum olarak adlandırılmış ve çalışmaya katılanların gözlem ve bilgilerini kullanarak, Endüstri Mühendisliği hakkındaki yorumlarını ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Değişkenler hazırlanırken hedef kitlenin eğitim düzeyi dikkate alınmış ve mesleki terimlerin yer almamasına dikkat edilmiştir. Anket formunun amacı sürekli göz önünde bulundurulmuş, değişkenler kategorilerine göre sıralanmıştır. Yine değişkenlerin hazırlanması aşamasında en çok dikkat edilen bir diğer konu, değişkenlerdeki bilgilerin net olması, tek bir anlamı içermesidir. Bunu sağlamak amacıyla bazı sorularda sayı ifadelerine, yemek isimlerine, çalışan isimlerine yer verilmiştir. Bu sayede genel anlam taşıyan değişkenlerin önüne de geçilmiştir. Çalışmada demografik özellik içeren sorular hazırlanırken, katılımcıların soruları özel hayatlarına müdahale şeklinde algılamamaları için seçenekler ara-lıklar şeklinde verilmiş ve yumuşatılmıştır.

Tablo 1: Anket Değişkenleri (Questionnaire Questions)

Sıra	Ana Başlık	Sorular
1	CalYer1	Endüstri Mühendisleri sadece üretim sektörün de çalışırlar.
2	CalYer2	Endüstri Mühendisliği eğitimini almış kişiler; mağazacılık, bankacılık gibi hizmet sektörlerinde "Endüstri Mühendisi" olarak çalışabilirler.
3	CalYer3	Endüstri Mühendisliği bölümünden mezun olmuş biri, Gençlik ve Spor Bakanlığında Endüstri Mühendisi olarak çalışabilir.
4	YapIs1	Endüstri Mühendisi, müşterilerinin paralarını borsada doğru yerlere yatırmasını sağlayabilir.
5	YapIs2	Endüstri Mühendisi çalıştığı ofisin içinde düzenin, güvenliğin ve temizliğin sürekli uygulanmasını düzenleyebilir.
6	YapIs3	Endüstri Mühendisi, bir otelde çalışan aşçının "bademli pilavı" kaç dakikada yaptığını ölçüp yemeğin yapım süresini kısaltmaya çalışabilir.
7	YapIs4	Sigorta yaptırmak isteyen müşterinin sigorta priminin ne kadar olacağını belirleyebilir.
8	YapIs5	Çalıştığı fabrikada üretilen ürünlerin, insan sağlığı için güvenli olup olmadığını test edebilir.
9	YapIs6	Endüstri Mühendisleri bir firmada maaş ve ücretleri belirleyebilirler.
10	YapIs7	Endüstri Mühendisi özel bir hastanede personeli işe alabilir veya personeli çıkarabilir.
11	YapIs8	İtfaiye kuruluşlarında yangın söndürmek için gereken araç sayısını belirleyebilir.
12	YapIs9	Endüstri Mühendisi bir reklam şirketinin para akışını kontrol edebilir.
13	YapIs10	Oda sayısı 50 olan bir otelde, mutfak çalışanlarını yavaşlatan durumları tespit edip mutfakta değişimler yapabilir.
14	YapIs11	Yeni açılması planlanan restoranın hizmet vereceği yerin seçimine karar verebilir.
15	YapIs12	İşçi ve işveren ilişkilerinin kanuni şartlarla yürütülmesi konusunda hizmet verebilir.
16	YapIs13	Endüstri Mühendisi yeni açılacak benzin istasyonu şubesinin hizmet vereceği yere karar verebilir.
17	YapIs14	Endüstri Mühendisi Ankara da ki halk otobüslerinin güzergahlarını belirleyebilir.
18	Yorum1	
19	Yorum2	
20	Yorum3	Endüstri Mühendisleri Türkiye'deki şirketlerin işe almayı tercih ettiği gözde meslekler arasındadır.

Anket çalışmalarında, araştırma sonuçlarının doğruluğunu etkileyen örneklem büyüklüğü, kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışma da örneklem büyüklüğü hesabı yapılmasının ana nedeni, çalışmadaki evreni temsil edecek olan en az katılımcı sayısını elde etmektir. Bu sebeple çalışmada öncelikle örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Örneklem büyüklüğü; evren büyüklüğü bilindiği takdirde kullanılabilinecek olan Formül (1) dikkate alınarak hesaplanmıştır (Özdamar, K. (2013). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi Cilt 2.* (9. Bs.).

Eskişehir: Nisan Kitapevi). Çalışma da anketi yüz yüze uygulayacak olan kişinin, yaşayacağı zorluklar (iletişim, fiziksel şartlar vb.) göz önüne alınarak; evren büyüklüğünün Formül (1) de 1000 alınmasına karar kılınmıştır. Aynı zaman da anketin bir kişi tarafından katılımcılara ulaştırılması, evren büyüklüğünü belirleyen diğer etkenlerdendir.

$$n = \frac{N(p \times q) \times Z^2}{(N-1) \times \varepsilon^2 + (p \times q) \times Z^2} \quad (1)$$

N: Evren büyüklüğü

p: Olayın gerçekleşme olasılığı

q: Olayın gerçekleşmeme olasılığı

Z: Anlamlılık düzeyinin standart normal dağılım tablosundaki değeri

ε : Örneklem hatası

$$n = \frac{1000(0,62 \times 0,38) \times 1,96^2}{(1000-1) \times 0,1^2 + (0,62 \times 0,38) \times 1,96^2} \approx 83$$

Bu çalışma gerçekleştirilmeden önce soruların nasıl hazırlanması gerektiği konusunda fikir edinmek ve Endüstri Mühendisliği Bilinirliği konusunda kısa bilgi toplamak amacıyla 63 kişi ile gerçekleştirilen bir ön çalışma yapılmıştır. Ön çalışma neticesinde, denklemde p ile sembolize edilmiş ve değeri 0,62 olan gerçekleşme olasılığına ulaşılmıştır. Evren büyüklüğü 1000 kişi ve anlamlılık düzeyi %5 olduğunda, en az 83 kişiden oluşan bir örneklem büyüklüğünün oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla, örneklem büyüklüğünün hesaplanan değerinden daha fazla olan 300 kişiye anket uygulanmıştır.

Anket çalışmalarında hazırlanan değişkenlerin katılımcılar tarafından cevaplandırılma olasılığını arttıran etkenlerden biri de kullanılan cevaplama seçenek tipidir. Anket çalışmalarında araştırmacılar Likert tipi sorulara yer verdiğinde, genellikle 5’li ölçek kullanılmaktadır. Ancak literatür incelendiğinde Likert tipi sorularda, en az 3 en çok 18 farklı seçenek sayılarının da kullanılabileceği görülmektedir (Preston ve Colman, 2000). Söz konusu soruların ölçek geliştiricileri; seçenek sayısının tek veya çift olma durumu konusunda, fikir ayrılığına düşmektedirler. Bunun temel nedeni ise kararsızlık-tarafsızlık seçeneklerine anket çalışmalarında yer verilmesi veya yer verilmemesi kararıdır. Araştırmacıların bazıları çalışmalarda kararsızlık-tarafsızlık seçeneğine yer verilmesinin anketin güvenilirliğini artıracığını savunurken, bazıları ise bu seçeneğe yer verilmemesinin katılımcıların daha çok düşünerek soruları cevaplandıracağını

savunmaktadırlar (Garland, 1991). Çalışmalarda kararsızlık - tarafsızlık seçeneğine yer verildiği takdirde, katılımcılar araştırılan konuya karşı kayıtsız veya ilgisiz olduklarında (Nowlis vd., 2002), ankette yer alan kişisel soruların cevaplarını gizleme zorunluluğu hissettiklerinde (Tourangeau ve Rasinski, 1997), diğer seçenekleri kendilerine uygun bulmadıklarında, çalışma konusu hakkında kendilerinin yeterli düzeyde bilgi birikimine sahip olmadığını düşündüklerinde (Stone, 2004) ve araştırmacı tarafından kendilerine başka bir seçim hakkı tanınmadığı zamanlarda kararsızlık - tarafsızlık seçeneğini işaretleyebilmektedirler. Tüm bu sayılan sebeplerden ötürü katılımcı; değişkenleri geçiştireceğinden, değişkenlere gereken önemi vermeyeceğinden anketin geçerliği ve güvenilirliği olumsuz etkilenecektir (Turan vd., 2015).

Bu bilgiler ışığında; Endüstri Mühendisliği hakkında bilgisi olmayan katılımcıları, değişkenleri cevaplandırmak zorunda bırakmamak için, 5'li Likert tipi ölçeğin yanına ilaveten "fikrim yok" seçeneği eklenmiştir. Bu uygulama, hem anketin güvenilirliğini de olumlu yönde sonuçlandıracak hem de katılımcıların araştırmaya karşı ön yargı ile yaklaşmalarını engelleyecektir. Çalışma da tercih edilen 5'li Likert tipi ölçekte, 1 "kesinlikle katılmıyorum" dan, 5 "kesinlikle katılıyorum" a kadar derecelendirme yapılmıştır.

Tablo 2: Değerlendirme Ölçeği

Ağırlık	Seçenek
0	Kesinlikle Katılmıyorum
1	Katılmıyorum
2	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum
3	Katılıyorum
4	Kesinlikle Katılıyorum
5	Fikrim Yok

Faktör Analizi 'nin Uygulanması

Bu anket çalışmasında Faktör Analizi 'nin kullanımının ana sebebi birlikte değerlendirilmeye alınan ve aynı amaca hizmet eden değişken sayısını azaltmaktır. Amaç doğrultusunda Faktör Analizi, ilk olarak hazırlanan 20 değişkene uygulanmıştır. Ancak Faktör Analizi uygulanırken değişkenler Tablo 1'deki sıra ile analiz edilmek yerine, 8. Sıradaki değişken 9. Sıra ile ve 14. sıradaki değişken 15. Sıra ile analizde yer almıştır. Tablo 3 'e bakıldığında bu değişkenlere ait Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin, 0,963 olduğu görülmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,963 olması toplanılan veri setinin faktör analizi için mükemmel derecede uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Faktör Analizi Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri

Kaiser – Meyer – Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,963
---	-------

Analiz sonuçlarından dikkat edilmesi ve değerlendirilmesi gereken bölümlerden biri de değişkenlerin güçlülüğünü gösteren Tablo 4’teki değerlerdir. Araştırmada kullanılan değişkenlerin kaliteli ya da güçlü sayılabilmesi için communalities değerinin 0,4’ten yüksek olması gerekmektedir. Değerlere bakıldığında 20 değişkeninde 0,4’ten yüksek olduğu görülmektedir. Araştırma da hangi soruların çıkarılacağına karar verilirken communalities değerinin 0,4’e yakınlığı dikkate alınmıştır. Buradaki amaç aslında değişkenlerin güçlülüğünü artırmaktır. Karar verilirken de bazı sorular çıkarılmış, çıkarılma öncesi ve sonrası communalities değerler karşılaştırılarak en iyi sonuç elde edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4: Faktör Analizi Communalities Değerleri

	Initial	Extraction
Soru 1	1,000	0,535
Soru 2	1,000	0,439
Soru 3	1,000	0,493
Soru 4	1,000	0,703
Soru 5	1,000	0,673
Soru 6	1,000	0,697
Soru 7	1,000	0,811
Soru 8	1,000	0,602
Soru 9	1,000	0,550
Soru 10	1,000	0,694
Soru 11	1,000	0,709
Soru 12	1,000	0,802
Soru 13	1,000	0,799
Soru 14	1,000	0,642
Soru 15	1,000	0,423
Soru 16	1,000	0,597
Soru 17	1,000	0,702
Soru 18	1,000	0,725
Soru 19	1,000	0,513
Soru 20	1,000	0,476

Tablo 5’te gösterilen sonuç, 20 değişkene Faktör Analizi uygulandıktan sonra; değişkenleri açıklayan iki faktör olduğunu ve bu değişkenleri iki faktörden hangisinin daha güçlü, daha doğru açıkladığını göstermektedir. Aynı zamanda bu değerler, değişkenlerin, 1. faktöre ve 2. faktörlere ne oranda yüklendiğini de göstermektedir. Faktör Analizi konusunda uzman olan kişiler, bu yükleme oranlarından büyük olanın seçilmesi taraftarıdır. Bunu “oranı yüksek olan faktör, değişkeni daha doğru temsil eder” şeklinde ifade edebiliriz. Ancak araştırmacı isterse değişkeni, düşük orandaki faktör grubuna da ekleyebilmektedir. Bu araştırmacının amacına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir.

Tablo 5: Faktör Analizi Component Matrix Değerleri

	Component	
	1	2
Soru 7	0,900	
Soru 12	0,889	
Soru 13	0,879	
Soru 17	0,837	
Soru 4	0,836	
Soru 6	0,833	
Soru 18	0,828	
Soru 11	0,828	
Soru 10	0,828	
Soru 5	0,815	
Soru 14	0,799	
Soru 8	0,776	
Soru 16	0,765	
Soru 3	0,702	
Soru 9	0,667	
Soru 1	-0,666	
Soru 15	0,587	
Soru 19	0,532	0,479
Soru 20	0,522	0,450
Soru 2	0,387	0,538

Faktör Analizi ile istenen durum: Değişkenlerin çalışma konusunu, uygun ve minimum sayıda temsil edebilmesidir. Bu istenen durum araştırmada elde edilen faktörlere değişkenler en uygun sayıda gruplandığında gerçekleşmektedir. Faktör Analizi 'nin yapılma amacı doğrultusunda çalışmadan çıkarılması düşünülen değişkenlere, Tablo 5 gösterilen değerleri incelendikten sonra karar verilmiştir. Eldeki sonuçlar baz alınarak, değişkenler arasında birtakım kombinasyonlar oluşturulmuştur. Devam aşamasında her bir kombinasyonun, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri ayrı ayrı incelenmiştir. Bu araştırmada ki değişkenlerin uygun kabul edilebilmesi için, araştırmacı tarafından Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,6'dan büyük olması şartı kabul edilmiştir. Bu şart göz önüne alınarak, anketten çıkarılacak değişkenlere karar verilmiştir. Tablo 6'ya bakıldığında çalışmadaki 1, 9 ve 15 numaralı değişkenlerin oluşturduğu kombinasyon çıkarılmak üzere seçildiğinde Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0,962 olduğu görülmektedir. Yani değer 0,6'dan büyük ve değişkenler mükemmel derecede uygundur.

Tablo 6: Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri

Kaiser – Meyer – Olkin Measure of Sampling Adequacy	0,962
---	-------

1. durum ile 2 durumun communalities değerlerini Tablo 4 ve Tablo 7'ye bakarak karşılaştıracak olursak; 1. durumdaki değişkenlerin değer aralığı (0,423 – 0,811) iken 2. durumdaki değişkenlerin değer aralığının (0,476 – 0,812) olduğu görülmektedir. Bu iki şeklin değer aralıklarına bakarak; çalışmadan 1, 9 ve

15 değişkenleri çıkarıldıktan sonra, geriye kalan 17 değişkenin kalitesinin ve güçlülüğünün artış göstermekle beraber; değerlerin birbirlerine yaklaştığının sonucunu çıkarmak da mümkündür.

Tablo 7: Faktör Analizi Communalities Değerleri

	Initial	Extraction
Soru 2	1,000	0,624
Soru 3	1,000	0,507
Soru 4	1,000	0,705
Soru 5	1,000	0,676
Soru 6	1,000	0,703
Soru 7	1,000	0,812
Soru 8	1,000	0,606
Soru 10	1,000	0,708
Soru 11	1,000	0,721
Soru 12	1,000	0,804
Soru 13	1,000	0,794
Soru 14	1,000	0,633
Soru 16	1,000	0,612
Soru 17	1,000	0,702
Soru 18	1,000	0,740
Soru 19	1,000	0,489
Soru 20	1,000	0,476

Tablo 8 de değişkenlerin yüklendikleri faktörler gösterilmektedir. Tabloya göre 2, 19 ve 20. sorular 2. faktöre dahildir. Gerçekte de 2, 19 ve 20, katılımcıların Endüstri Mühendisliği hakkındaki bilgisi dahilinde yorumlayabilecekleri değişkenlerdir. Geriye kalan diğer değişkenler ise Endüstri Mühendisleri ’nin almış oldukları eğitim ve bakış açısı dahilinde yapabilecekleri işleri kapsamaktadır. Yani Tablo 8 tutarlı sonuç vermektedir. Uygulanan Faktör Analizi sonucunda, Tablo 1’deki 1, 8, 15 numaralı değişkenler çıkarılmıştır. Analiz sonucunda geriye kalan değişkenler 1,8 ve 15 numaralı değişkenlerin çıkarılması sonucunda tekrar aynı sıra ile numaralandırılmıştır. Yani Faktör Analizi uygulanmadan önce 2 numarada olan değişken, Faktör Analizi sonucunda artık 1 numaralı değişken olmuştur.

Tablo 8: Faktör Analizi Component Matrix Değerleri

	Component	
	1	2
Soru 13		
Soru 12	0,861	
Soru 18	0,857	
Soru 11	0,850	
Soru 10	0,829	
Soru 7	0,819	0,378
Soru 6	0,818	0,311
Soru 5	0,778	
Soru 17	0,777	0,323
Soru 4	0,773	0,330
Soru 16	0,772	
Soru 14	0,756	0,357
Soru 8	0,711	0,321
Soru 3	0,709	0,351
Soru 2	0,619	0,786
Soru 19		0,629
Soru 20	0,306	0,624

Araştırmaya Katılan Kişilerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan kişilerin birtakım demografik özelliklere göre dağılımları Tablo 9 da özet olarak gösterilmiştir. Çalışma her yaş grubu, her meslek grubu ve her eğitim seviyesindeki kişilerin Endüstri Mühendisliği'ni doğru tanımlayamadıkları iddiası üzerine kurulmuştur. Bu sebepten dolayı ankette belirlenen örnek grubun her yaştan, her meslekten ve her eğitim seviyesine mensup kişilerden oluşturulmasına karar verilmiştir. Aynı şekilde çalışma da bir mühendislik dalı bilinirlik araştırması temel alındığından, mühendis mesleğindeki kişilerin de konu hakkındaki bilgileri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Endüstri Mühendisliği'nin üniversiteler içerisindeki bilinirliğini en iyi temsil edecek gruptan birisi de öğretim üyeleridir. Bu sebeple özellikle anket örnek grupları içerisinde öğretim üyelerine de yer verilmiştir. Aynı şekilde katılımcıların %52,7'si kadın, %47,3'ü erkek, %22,3'ü 25 – 34 yaş aralığında, %29,3'ü öğrenci, %55,3'ü üniversite mezunudur. Çalışma alanlarına bakıldığında; %54'ü diğer meslek grubu, %29,3'ü öğrenci, %6,7'si mühendis, %6'sı öğretim üyesi, %2,3'ü öğretmen ve %1,7'si memur alanlarından oluşmaktadır. Anketi cevaplandıran üniversite öğrencilerinin %40,6'sı mühendislik fakültesi, %15,9'u ise bilgisayar ve bilişim bilimleri fakültesi, %11,6'sı fen edebiyat fakültesi öğrencisi olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmaya katılan mühendislerin dallarına bakıldığında %45'i Endüstri Mühendisi, %35'i Bilgisayar Mühendisi, %10'u Makine Mühendisi, %5'i Endüstriyel Tasarım Mühendisi ve Matematik Mühendisidir. Öğretim üyelerinin unvanları durumuna bakıldığında; %33,3'ü araştırma görevlisinden ve doktor öğretim üyesinden, %22,2'si doçent doktordan, %11,1'i profesörden oluşmaktadır.

Tablo 9: Araştırmaya Katılan Kişilere İlişkin Demografik Verilerin Dağılımı

Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)	Değişkenler	Sıklık (N)	Yüzde Değeri (%)
Cinsiyet			Öğrenci Fakülteleri Durumu		
Kadın	158	52,7	Bilg. ve Bilişim Bilimleri F.	11	15,9
Erkek	142	47,3	Diğer Fakülteler	2	2,9
Yaş Aralıkları			Eğitim Fakültesi	3	4,4
18 Yaş Altı	12	4	Fen Edebiyat Fakültesi	8	11,6
18 – 24 Yaş Arası	123	41	Hukuk Fakültesi	1	1,4
25 – 34 Yaş Arası	67	22,3	İşletme Fakültesi	6	8,7
35 – 44 Yaş Arası	57	19	Mühendislik Fakültesi	28	40,6
45 – 64 Yaş Arası	41	13,7	Sağlık Bilimleri Fakültesi	2	2,9
Meslek Durumu			Siyasal Bilimler Fakültesi	1	1,4
Diğer	162	54	Spor Bilimleri Fakültesi	2	2,9
Memur	5	1,7	Teknoloji Fakültesi	3	4,4
Mühendis	20	6,7	Tıp Fakültesi	2	2,9
Öğrenci	88	29,3	Mühendis Dalları Durumu		
Öğretmen	7	2,3	Bilgisayar Mühendisi	7	35
Öğretim Üyesi	18	6	Endüstri Mühendisi	9	45
Öğrenim Durumu			Endüstriyel Tasarım Müh.	1	5
Okumadı	1	0,3	Makine Mühendisi	2	10
İlkokul	40	13,3	Matematik Mühendisi	1	5
Ortaokul	29	9,7	Öğr. Üyesi Unvan Durumu		
Ortaöğretim	60	20	Araştırma Görevlisi	6	33,3
Üniversite	166	55,3	Doçent Doktor	4	22,2
Yüksek Lisans	2	0,7	Doktor Öğretim Üyesi	6	33,3
Doktora	2	0,7	Profesör	2	11,1

Güvenirlilik Analizinin Uygulanması

Bu çalışmada aynı amaca hizmet eden değişkenler çıkarılırken Faktör Analizinden sonra, Güvenirlilik Analizi sonucu da dikkate alınmıştır. Güvenirlilik Analizi ile çalışmadaki değişkenler arasında var olan tutarlılığın ölçülmesi sağlanmıştır. Tablo 10, değişkenler silindiği takdirde Cronbach’s Alpha Katsayısının değişim oranını göstermektedir. Bu değerler bize hangi değişkeni çıkarmamız gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Tablo 10: Güvenirlik Analizi Cronbach's Alpha if Item Deleted Gösterimi

	Corrected Item – Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Soru 2	0,357	0,225	0,960
Soru 3	0,672	0,512	0,956
Soru 4	0,811	0,712	0,953
Soru 5	0,786	0,682	0,954
Soru 6	0,808	0,726	0,953
Soru 7	0,881	0,806	0,952
Soru 8	0,745	0,628	0,954
Soru 10	0,792	0,720	0,954
Soru 11	0,799	0,724	0,953
Soru 12	0,866	0,784	0,952
Soru 13	0,853	0,776	0,953
Soru 14	0,763	0,601	0,954
Soru 16	0,736	0,625	0,954
Soru 17	0,809	0,687	0,953
Soru 18	0,796	0,723	0,953
Soru 19	0,501	0,303	0,958
Soru 20	0,486	0,300	0,959

Burada tablo 11, 17 değişkenin %95,7 oranında birbiriyle tutarlı ve türdeş olduğunu ifade etmektedir. Bu oran oldukça yüksek çıktığından anket yüksek düzeyde güvenilir ve başarılı kabul edilmektedir. Tablo 10 da göz önüne alındığında değişken 2 çalışmadan çıkarılışta Cronbach Alfa Katsayısı değeri %96'ya yükselirdi. Değişken 2 çalışmada çıkarıldığında Cronbach Alfa Katsayısı değerine ancak 0,3 kadar bir artış gösterecektir. Bu artış yüksek miktarda olmadığından ve değişken 2 katılımcıların Endüstri Mühendisliği hakkındaki yorumunu temsil ettiğinden bu çalışmadan çıkarılmamıştır.

Tablo 11: Güvenirlik Analizi Cronbach Alfa Katsayısı Değer Gösterimi

Cronbach's Alpha	N of Items
0,957	17

Normallik Testinin Uygulanması

Normallik testi bu çalışmada, anket çalışmasının analiz kısmında kullanılacak olan testleri belirlemek için yapılmıştır. Tablo 12'ye bakıldığında p değerinin 0'dan çok küçük olduğu görülmektedir. Bu durum aslında teorikte veriler normal dağılmıyor anlamına gelmektedir. Fakat yalnızca Tests of Normality tablosundaki sig. değerine bakıp veriler hakkında Normal Dağılım kararı vermek araştırmacıların hata yapmasına neden olabilmektedir. Günümüz anket çalışmalarında uzmanların Tests of Normality tablosundaki değerlere verdiği önemin azaldığı görülmüştür.

Tablo 12: Anket Veri Setinin Tests of Normality Tablo Gösterimi

Kolmogorov - Smirnov			Shapiro - Wilk		
Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
0,217	300	0,000	0,880	300	0,000

Normallik Testi ‘nin karar verme aşamasındaki en önemli tablosu Tablo 13’tür. Bunun nedeni, Skewness ve Kurtosis yani basıklık ve çarpıklık değerlerinin, elde edilen verilerin dağılımını belirlemede araştırmacıya yol göstermesinden kaynaklanmaktadır. Tabachnick ve Fidell dikkate alındığında, Skewness ve Kurtosis değerlerimiz Tablo 13’e göre 0,801 ve -0,623’tir. Her 2 değerde -1,5 ile 1,5 arasında olduğu için verilerimizin Normal Dağılım gösterdiğini kabul edebilmekteyiz. Bunun yanı sıra George ve Mallery karar verme aşamasında dikkate alınır, Tablo 13’e göre Skewness ve Kurtosis değerleri 0,801 ve -0,623’tür. Bu 2 değerde -2,0 ve 2,0 arasında olduğundan verilerimizin Normal Dağılım gösterdiğini kabul edebilmekteyiz. Çalışmadaki verilerin Normal Dağılım gösterdiğini ispatlayan bir diğer yöntem Merkezi Limit Teoremidir. Bu yöntemle göre, araştırmaya katılan kişi sayısı 30 ve büyük olduğu zaman eldeki verilerin Normal Dağılıma yaklaştığı varsayabilmekteyiz. Çalışmadaki katılımcı sayısı ise 300’dür ve bu değer 30’dan büyük bir değerdir. Verilere uygulanan Normallik Testi sonucuna göre katılımcılardan elde edilen veriler, Normal Dağılıma uymaktadır. Sonuç olarak çalışmanın veri analizi aşamasında parametrik testler kullanılacaktır.

Tablo 13: Anket Veri Setinin Skewness ve Kurtosis Değerleri Gösterimi

	Statistic
Soruların Ortalaması	Ortalama 1,53
	Skewness 0,801
	Kurtosis -0,623

Bu çalışmada Endüstri Mühendisliği’nin bilinirliğini araştırmak için hazırlanan değişkenler; Endüstri Mühendisliği’nin aldığı eğitim ve donanımları sonucunda yapabileceği veya çalışabileceği işlerdir. Tablo 14 incelendiğinde katılımcılar tarafından değişkenlere verilen yanıtların frekansları ve frekanslara göre araştırmacının yorumuna ulaşabilmekteyiz. Yanıtların frekanslarına göre yorum yapılırken kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum ve fikrim yok seçenekleri bir grup olarak değerlendirilirken; kesinlikle katılıyorum, katılıyorum ve ne katılıyorum ne katılmıyorum seçenekleri de bir grup olarak değerlendirilmiştir. Endüstri Mühendisliği’nin Bilinirlik durumu yorumlanırken bu iki grubun frekansları karşılaştırılmıştır. Kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum ve fikrim seçenekleri 1. grup; kesinlikle katılıyorum, katılıyorum ve ne katılıyorum ne katılmıyorum seçenekleri 2. grup olarak kabul edilmiştir. Eldeki veriler frekanslarına göre yorumlandığında iki durum söz konusu olmaktadır.

Bu iki durum: Türkiye de Endüstri Mühendisliği biliniyor ya da Türkiye de Endüstri Mühendisliği bilinmiyor. Değişkenler incelenirken; eğer 2. grubun frekansı 1. grubun frekansından daha büyükse, Türkiye de Endüstri Mühendisliği biliniyor yorumu yapılmaktadır. Aksi durum söz konusu ise Türkiye de Endüstri Mühendisliği bilinmiyor yorumu yapılmaktadır. Tablo 14 de, ankette kullanılan yanıt seçeneklerinin adları simgeleştirilmiştir. Aşağıda bu simgelelerin temsil ettikleri yanıt seçenekleri açıklanmıştır.

--: Kesinlikle Katılmıyorum

-: Katılmıyorum

0: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum

+: Katılıyorum

++: Kesinlikle Katılıyorum

FK: Fikrim Yok

Tablo 14: Katılımcıların Değişkenlere Verdikleri Yanıtların Gösterimi

Değişken No	Frekans						Yorum
	--	-	0	+	++	FY	
1	81	101	30	44	34	10	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
2	72	130	21	33	22	22	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
3	103	101	35	32	10	19	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
4	61	119	30	46	29	15	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
5	121	76	16	42	34	11	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
6	119	92	17	32	18	22	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
7	87	110	23	41	26	13	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
8	126	103	12	24	21	14	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
9	106	90	19	43	28	14	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
10	106	101	16	43	22	12	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
11	82	96	18	50	39	14	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
12	120	82	33	28	24	13	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
13	106	98	21	30	30	15	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
14	133	84	13	34	25	11	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
15	83	130	35	38	9	5	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
16	25	47	37	140	26	25	Endüstri Mühendisliği Biliniyor
17	50	91	44	64	24	27	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor
Toplam	1581	1651	420	764	421	262	Endüstri Mühendisliği Bilinmiyor

ANOVA Testi

Yaş Aralıkları

ANOVA Testi, ilk olarak yaş aralıklarının verileri üzerine uygulanmıştır. Tablo 15 yaş aralıklarına uygulanan ANOVA Testi'nin sonucunu göstermektedir.

H_0 : Katılımcıların yaş aralıkları ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık yoktur.

H_1 : Katılımcıların yaş aralıkları ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık vardır.

Tablo 15 bizlere, $p < 0,05$ bilgisini vermektedir. Bu sonuç üzerine H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani kişilerin yaş aralıkları ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık olduğu bilgisini vermektedir.

Tablo 15: Yaş Aralıkları Grubu ANOVA Testi Sonucunun Gösterimi

	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	16,364		
Gruplar İçerisinde	1,098	14,903	0,000

Bu sonuç üzerine, hangi yaş grupları arasında farklılık olduğu bilgisine ulaşmak için tekrardan ANOVA Testi uygulanır. Tablo 16 incelendiğinde, katılımcılardan 18 yaşından küçüklerin, 18 – 24 yaş aralığındaki kişilerden Endüstri Mühendisliği bilirlilik durumu üzerinde ortalama anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucu elde edilmektedir. Elde edilen sonuç, p değerinin 0,05'ten küçük olması sonucunda elde edilmektedir. Yine aynı şekilde 18 – 24 yaş aralığındaki kişilerin; 18 yaşından küçük kişilerden, 25 – 34 yaş aralığındaki kişilerden, 35 – 44 yaş aralığındaki kişilerden ve 45 – 64 yaş aralığındaki kişilerden Endüstri Mühendisliği bilirlilik durumu üzerinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 16: Yaş Aralıkları Grubu ANOVA Testi P Değerleri Sonuçları

(I) Yaş	(J) Yaş	Sig.
18 -	18 - 24	0,000
	25 - 34	0,422
	35 - 44	0,626
	45 - 64	0,850
18 - 24	18 -	0,000
	25 - 34	0,000
	35 - 44	0,000
	45 - 64	0,000
25 - 34	18 -	0,422
	18 - 24	0,000
	35 - 44	0,993
	45 - 64	0,764
35 - 44	18 -	0,626
	18 - 24	0,000
	25 - 34	0,993
	45 - 64	0,764
45 - 64	18 -	0,850
	18 - 24	0,000
	25 - 34	0,764
	34 - 44	0,963

Bununla beraber katılımcılardan 25 – 34 yaş aralığındaki kişiler, 18 – 24 yaş aralığındaki kişilerden Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu üzerinde ortalama anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucu elde edilmektedir. 35 – 44 yaş aralığındaki katılımcılardan, 18 – 24 yaş aralığındaki kişilerden Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu üzerinde ortalama anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucu elde edilmektedir. Son olarak, katılımcılardan 45 – 64 yaş aralığındaki kişilerin, 18 – 24 yaş aralığındaki kişilerden Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu üzerinde ortalama anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucu elde edilmektedir.

Meslek Grupları

İkinci olarak ANOVA Testi katılımcıların meslek gruplarına uygulanmıştır. Tablo 17 bize meslek gruplarına uygulanan testin sonucunu göstermektedir. Test uygulanmadan önce hipotez oluşturulmaktadır.

H_0 : Katılımcıların meslek grupları için, Endüstri Mühendisleri’nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık yoktur.

H_1 : Katılımcıların meslek grupları için, Endüstri Mühendisleri’nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık vardır.

Tablo 17’ye bakıldığında p değerinin 0,05’ten küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Yani katılımcıların meslek gruplarına göre Endüstri Mühendisliğini bilme durum-

ları arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Tablo 17: Meslek Grubu ANOVA Testi Sonucunun Gösterimi

	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	20,070	20,414	0,000
Gruplar İçerisinde	0,983		

Tablo 18 bize bu meslek gruplarının incelenme sonucunu göstermektedir. Burada Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumunun farklılığını p'nin değerlerine bakarak karar vermekteyiz. "Diğer" meslek gruplarına mensup katılımcıların, öğrenci, mühendis, öğretim üyesi, öğretmen ve memur gruplarından Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu üzerinde ortalama anlamlı bir şekilde farklılaştığı sonucu elde edilmektedir. Bu sonuç, p değerinin 0,05'ten küçük olması sonucunda elde edilmektedir.

Yine aynı şekilde öğrenci grubundakilerin, diğer grubundakilerden Endüstri Mühendisi bilinirlik durumu üzerinde anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bu sonuç Tablo 18'deki değerin 0,05'ten çok küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

Mühendis grubundaki katılımcıların, diğer grubundaki katılımcılardan Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumunda ortalama anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu sonuca p değerinin 0,05'ten küçük olmasından çıkarmaktayız. Aynı şekilde Tablo 18'e bakıldığında, memur grubunun p değerinin 0,10 olduğu bilgisine ulaşmaktayız. P değerinden hareketle, katılımcılardan mühendis grubundakilerin memur grubundakilerden Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu üzerinde, ortalama anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği sonucunu çıkarmaktayız.

Bir diğer ankete katılan meslek grubumuz öğretim üyeleridir. Öğretim üyelerinin, diğer olarak adlandırılmış meslekler ile p değerlerine baktığımızda diğer grubunun p değerinin 0,01 olduğu ve değerin 0,05'ten küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu değerden, çalışmadaki öğretim üyelerinin diğer grubundakilerden araştırılan Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu konusunda ortalama anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği sonucuna varılmaktadır.

Memur grubundakilerin, p değeri 0,10 çıkmış olan mühendis grubundan Endüstri Mühendisliği bilinirlik araştırması konusunda ortalama anlamlı şekilde farklılık gösterdiği sonucuna Şekil 14 vasıtasıyla ulaşılmaktadır.

Tablo 18: Meslek Grubu ANOVA Testi Sonucunun Gösterimi

(I) Meslek	(J) Meslek	Sig.	
Games – Howell	Diğer	Öğrenci	0,000
		Mühendis	0,000
		Öğretim Üyesi	0,001
		Öğretmen	0,723
		Memur	1,000
	Öğrenci	Diğer	0,000
		Mühendis	0,513
		Öğretim Üyesi	0,998
		Öğretmen	0,693
		Memur	0,067
	Mühendis	Diğer	0,000
		Öğrenci	0,513
		Öğretim Üyesi	0,913
		Öğretmen	0,234
		Memur	0,010
	Öğretim Üyesi	Diğer	0,001
		Öğrenci	0,998
		Mühendis	0,913
		Öğretmen	0,622
		Memur	0,055
	Öğretmen	Diğer	0,723
		Öğrenci	0,693
		Mühendis	0,234
		Öğretim Üyesi	0,622
		Memur	0,902
	Memur	Diğer	1,000
		Öğrenci	0,067
		Mühendis	0,010
		Öğretim Üyesi	0,055
		Öğretmen	0,902

Üniversite Öğrencileri Sınıf Durumu

Anket çalışması yapılırken üniversite öğrencilerine aynı zamanda sınıfları da sorulmuştur. Onlardan elde edilen verilere ANOVA Testi uygulanarak öğrencilerin sınıflarının Endüstri Mühendisliğini bilme konusunda birbirleri arasındaki ortalamalarında anlamlı olarak farklılık olup olmadığı hipotezi araştırılacaktır. Bunun ilk adımı hipotezleri oluşturmaktır.

H_0 : Üniversite öğrencilerinin okudukları sınıflar ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık yoktur.

H_1 : Üniversite öğrencilerinin okudukları sınıflar ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık vardır.

Tablo 19: Üniversite Öğrencilerinin Sınıf Grubu ANOVA Testi Sonucu

	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	5,728		
Gruplar İçerisinde	1,700	3,370	0,022

Tablo 19'daki p değerine baktığımızda 0,022 olduğunu görmekteyiz. Bu durum da p değeri 0,05'ten küçük olduğu için H_0 hipotezi reddedilirken, H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Bu sonuç, üniversite öğrencilerinin okudukları sınıflar ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları arasında farklılık gösterdiği sonucuna ulaştırmaktadır. Bundan sonraki aşama ise hangileri arasında fark olduğunu tespit etmektir. Tablo 20 incelendiğinde 4. sınıf üniversite öğrencilerinin, 3. sınıf üniversite öğrencilerinden Endüstri Mühendisliği'nin bilinirliği konusunda ortalama anlamlı şekilde farklılık gösterdiği görülmektedir. Aynı şekilde, 3. sınıf üniversite öğrencilerinin 4. sınıf üniversite öğrencilerinden Endüstri Mühendisliği bilinirliği konusunda ortalama anlamlı şekilde farklılık gösterdiği sonucuna varmaktayız.

Tablo 20: Üniversite Öğrencilerinin Sınıf Grubu ANOVA Testi Sonucundaki p Değerleri

(I) Sınıf	(J) Sınıf	Sig.
4. Sınıf	3. Sınıf	0,030
	2. Sınıf	0,509
	1. Sınıf	0,869
3. Sınıf	4. Sınıf	0,030
	2. Sınıf	0,661
	1. Sınıf	0,163
2. Sınıf	4. Sınıf	0,509
	3. Sınıf	0,661
	1. Sınıf	0,475
1. Sınıf	4. Sınıf	0,869
	3. Sınıf	0,163
	2. Sınıf	0,475

Mühendislik Dalları

Anket araştırmasının katılımcılarından biri de mühendislerdir. Burada öğrenilmek istenen durum, Endüstri Mühendisliği bilinirlik durumu ile mühendis dalları arasında bir ilginin söz konusu olup olmadığıdır. Bu amaçla H_0 ve H_1 hipotezleri kurulmuştur. Hipotez kurulmasının ardından ANOVA Testi uygulanarak p değerleri analiz edilmiştir.

H_0 : Mühendis olan katılımcıların dalları ile Endüstri Mühendisleri'nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık yoktur.

H_1 : Mühendis olan katılımcıların dalları ile Endüstri Mühendisleri’nin ne iş yaptığını bilme durumları ortalamaları açısından anlamlı bir şekilde farklılık vardır.

Tablo 21: Mühendis Grubu ANOVA Testi Sonucu

	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	0,276		
Gruplar İçerisinde	0,974	0,283	0,884

Tablo 21’deki p değerine bakılıp hipotezlerin kabul ret durumlarına karar verilmektedir. P değerine bakıldığında değerinin 0,884 olduğu görülmektedir. Bu değer 0,05’ten büyük olduğu için H_0 kabul edilir. Yani Endüstri Mühendisliği Bilinirlik durumu ile mühendislik dalları arasında anlamlı şekilde bir fark yoktur.

t Testi Uygulaması

Cinsiyet

Katılımcıların cinsiyetleri ile Endüstri Mühendisleri bilinirliği hakkındaki ilişkinin araştırılması t Testi ile yapılmıştır. İlgili değişkenin iki farklı durumu söz konusu olduğunda t Testi kullanılmaktadır. Katılımcıların cinsiyet kavramında kadın ve erkek olmak üzere iki farklı durum söz konusudur. Bu sebepten ötürü cinsiyet kavramında analiz yapılırken t Testi kullanılmıştır. Tablo 22 incelendiğinde, erkeklerin ortalamasının 1,40; kadınların ortalamasının 1,64 olduğu görülmektedir.

Tablo 22: Katılımcıların Bu Çalışmadaki Frekanslarının ve Ortalamalarının Gösterimi

Cinsiyet	N	Ortalama
Erkek	142	1,40
Kadın	158	1,64

H_0 : Katılımcıların Endüstri Mühendisliği bilinirliği cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H_1 : Katılımcıların Endüstri Mühendisliği bilinirliği cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

t Testi uygulanırken %95 güvenirlilik aralığı seçilmiştir. Hipotezlerin hangisinin reddedileceğine, hangisinin kabul edileceğine Tablo 23’a bakarak karar verilmiştir. Şekle baktığımızda p değerinin 0,067 olduğunu görülmektedir. Bu değer, 0,05’ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir. Sonuç olarak erkek ve kadın arasında Endüstri Mühendisliği bilinirliği konusunda anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 23: Cinsiyet Verilerine Uygulanan t Testi Sonuçları

	Levene's Test for Equality of Variances		t - test for Equality of Means
	F	Sig.	Sig. (2 - tailed)
Equal variances assumed			0,070
Equal variances not assumed	10,296	0,001	0,067

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’de Endüstri Mühendisliği’nin bilinirliği üzerine yapılmıştır. Hedef katılımcılar, lise öğrencileri dahil 65 yaş aralığında bulunan kişilerdir. Anket çalışmasındaki amaç: Türkiye de Endüstri Mühendisliği’nin bilinirlik durumunu sayısallaştırarak gözler önüne sermektir. Bu amaçla 300 katılımcıdan oluşan bir anket çalışması yürütülmüştür. Çalışma her yaş grubu, her meslek grubu ve her eğitim seviyesindeki kişilerin Endüstri Mühendisliği’ni doğru tanımlayamadıkları iddiası üzerine kurulmuştur. Bu sebepten dolayı ankette belirlenen örnek grubun her yaştan, her meslekten ve her eğitim seviyesine mensup kişilerden oluşturulmasına karar verilmiştir. Endüstri Mühendisliği konusunda herhangi bir bilgisi olmayan katılımcıyı cevap vermek zorunda bırakmamak ve gerçekliğe sadık kalmak maksadıyla cevap seçenekleri arasına “fikrim yok” ifadesi de konulmuştur. Anketlerin sayıca fazlası yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar, çalışmada hazırlanan değişkenleri ancak Endüstri Mühendisi’nin tanımı veya onların yapabileceği işleri bilerek cevaplandırabilmektedirler. Bu sebeple değişkenler oluşturulurken, özellikle Endüstri Mühendisleri’nin yapabileceği işler ve sektörleri kombinasyonlarına dikkat edilerek hazırlanmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri ile Endüstri Mühendisliği’ni bilme durumları arasındaki ilişkiler ANOVA Testi ve t Testi aracılığıyla araştırılmıştır. Araştırmadaki yoruma dayalı değişkenlerin yanıtlarına bakıldığında, katılımcıların %70,8’i, “Endüstri Mühendisleri’nin yakın çevresi olan aile ve akrabalarının, onların ne iş yaptığını bilmediğini” düşünmektedirler. Burada düşünülmesi gereken asıl durum, sorunun Endüstri Mühendisleri’nden mi yoksa onların dışındaki kişilerden mi kaynaklandığına cevap bulmaktır. Yine bir diğer üzerinde durulması gereken konu, Türkiye de ki ankete katılanların %46,8’i Endüstri Mühendisliği’nin, işletmelerin işe aldığı gözde meslekler arasında olmadığını düşünmektedir. Bunun kök nedeni Endüstri Mühendisliği’nin tanımının bilinmemesi olabilir. Bu çalışmanın sonucu da zaten bu düşünceyi desteklemektedir. Yani değişkenlere verilen cevaplar kişinin Endüstri Mühendisliğini bilmediğini gösterirken yine aynı kişiler Endüstri Mühendisliği’nin işe alınan gözde mesleklerden olmadığı cevabını vermektedir. Tabii ki burada başka faktörlerde devreye girmektedir. O faktörlerden biri de işverenin de Endüstri Mühendisliği hakkında bihaber olmasıdır.

Oysaki işletmeler için günümüzde öne çıkan temel düşünce, müşteriye “en iyi, en ekonomik, en verimli, en kaliteli, en karlı” ürün ve hizmet sunmaktır. Bu düşünce zaten Endüstri Mühendisliği’nin ana amaçlarındandır. İşverenin Endüstri Mühendisliği’ne karşı bilgisiz oluşu ve aslında amacını gerçekleştirirken ona yardımcı olabilecek yegâne kişilerin de Endüstri Mühendisleri olması bir çelişkiyi meydana getirmektedir.

Bu araştırma çalışması, Türkiye’nin Endüstri Mühendisliği bilinirliği konusunda gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığını göstermektedir. Endüstri Mühendisleri’nin ülke ekonomisine sağladıkları kazançlar yadsınamaz bir gerçekliktir. Burada hem Endüstri Mühendislerine hem de işverenlere büyük görevler düşmektedir. Endüstri Mühendisleri kendilerini tanıtacak faaliyetler yapmalı ve ne iş yaptıklarını somut bir şekilde bilmeyen kişilere aktarmalıdır. İşverenler ise Endüstri Mühendisi istihdamına gereken önemi verip, Endüstri Mühendisi çalışan sayısını arttırmalıdır. Aynı zamanda devletin de desteğiyle okullarda Endüstri Mühendisliği’ni tanıtıcı faaliyetler yapılmalıdır. Endüstri Mühendisleri ilk başta mesleklerini tanıtmaya yönelik paneller, seminerler düzenlemelidirler. Endüstri Mühendisliği’nin bilinirliğini azaltan durumlardan bir tanesi de Endüstri Mühendisleri’nin kendilerine ait odalarının bulunmaması gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*. Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Aydın, Z. B. (Mayıs 2007). Faktör Analizi Yardımıyla Performans Ölçütlerinin Boyutlarının Ortaya Konulması. 8. Türkiye Ekonometri Ve İstatistik Kongresi 24-25 Mayıs 2007 – İnönü Üniversitesi Malatya
- Çilingir, C., Yarar, G.Y., Orhan, Ç., Kırca, Ö. ve Şen, T. (1977). Türkiye Endüstrisinde Endüstri Mühendisliğinin Yeri ve Kullanımı, ODTÜ Endüstri Mühendisliği Bölümü.
- Engin, O. (Mayıs 2003). Endüstri Mühendisliği ve İş Yaşamına Bakış, Mühendislikte Yeni Açılımlar Semineri. 07.05.2003, Konya Ticaret Odası.
- Erginel, N., Tekçe, M., Küçük, G. ve Alper, A. (2015). Türkiye'de Endüstri Mühendisliği Mesleğine Bilimsel Açıdan Bir Bakış. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*. 27(1), 25- 38.
- Garland, R. (1991). The Mid-Point on a Likert Rating Scale: Is It Desirable?. *Marketing Bulletin*, 2, 66-70.
- George, D., Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 17.0 Update*. (10. Bs.). Boston: Pearson.
- Kaya, İ., Engin, O. ve Nazik, Z. (2004). Konya Sanayisinde Endüstri Mühendisliği Tekniklerinin Uygulanma Etkinliğinin Araştırılması Ve Endüstri Mühendislerinin Durumunun Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 32 – 52.
- Nowlis, S. M., Kahn, B. E. ve Dhar, R. (2002). Coping With Ambivalence: The Effect Ofremoving a Neutral Option on Consumer Attitude And Preference Judgments. *Journal of Consumer Research*. 29, 319–334.
- Özdamar K. (2002). *Paket Programları İle İstatistiksel Veri Analizi - 2 (Çok Değişkenli Analizler)*, Eskişehir: Kaan Kitapevi
- Özdamar, K. (1997). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi*. (5. Bs.). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Preston, C. C. ve Colman, A. M. (2000). Optimal Number of Response Categories in Rating Scales : Reliability, Validity, Discriminating Power, and Respondent Preferences. *Acta Psychologica*, 104, 1 – 15.

- Stone, M. H. (2004). Substantive Scale Construction in Smith, E. V., Smith, R. M. *Introduction to Rasch Measurement*. (201–225), Maple Grove: JAM.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics*. (6. Bs.). Boston: Pearson.
- Tanyaş, M. (2000). *Endüstri Mühendisliğine Giriş*. İstanbul: İrfan Yayımcılık.
- Tanyaş, M., Sivri, H., Özkan, C., Öz, E., Çetinkaya, T., Bağoğlu, U. vd.. (1984). Türkiye Endüstrisinde EM’nin Durumu. *Sanayi Mühendisliği Dergisi*, 12, 26 – 30.
- Tezcan, S. (1992). *Epidemiyoloji: Tıbbi Araştırmaların Yöntem Bilimi*. Ankara: Hacettepe Halk Sağlık Vakfı.
- Tourangeau, R. ve Rasinski, K. A. (1988). Cognitive Processes Underlying Contexteffects in Attitude Measurement. *Psychological Bulletin*, 103, 299–314.
- Turan, İ., Şimşek, Ü. ve Aslan, H. (2015). Eğitim Araştırmalarında Likert Ölçeği Ve Likert – Tipi Soruların Kullanımı Ve Analizi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 186 – 201.
- Uzgören, N. (2012). *Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları*. (2. Bs.). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, G., Gülergün, Z., Durna, H., Şahüntürk, S., Ardanuç, F., Odabaşı, S. vd.. (1977). *Endüstri Mühendisliği Esas Ve Teknikleri*. Karabük: Türkiye Demir Ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü Yayını.

ARAÇ KASKO SİGORTASI YAPTIRIRKEN ŞİRKET SEÇİMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN TESPİTİNE YÖNELİK ÖLÇEK GELİŞTİRİLMESİ¹

Development of Scale for Determination of
Factors Affecting Company Selection When
Car Vehicle Insurance

Gönderim Tarihi: 24.04.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658826

Yalçın KARAGÖZ*
Mehmet DEMİR**
Yılmaz GÜNEL***

ÖZ: Bu çalışmanın amacını, araç sahiplerinin kasko sigortası yaptırırken, şirket seçiminde etkisi olan faktörleri belirleyen bir ölçeğin geliştirilmesi oluşturmaktadır. 66 sorudan oluşan deneme ölçeği, uzman görüşleri alınarak önce 58'e indirilmiş ve ön uygulama sonucunda da 55 maddeden oluşan 5'li Likert tipindeki taslak ölçeğin ilk hali elde edilmiştir. Çalışma grubunu, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan 350 personel oluşturmaktadır. Elde verilerin faktör analizine uygun olduğu Kaiser-Meyer-Olkin katsayısı ve Bartlett Küresellik Testi ile ortaya konulmuştur. Öncelikle 55 maddeye Açımlayıcı Faktör analizi uygulanmış, uygun olmayan maddeler çıkarılarak 23 maddeden oluşan beş faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu beş faktör sırasıyla "Şirket İmkânları", "Güvence", "Şirket Bilinirliği", "Bölge" ve "Kasko Deneyimi" şeklinde adlandırılmıştır. Daha sonra yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indeksleri $\chi^2/sd=1.904$, $GFI=0.905$, $AGFI=0.88$, $IFI=0.921$, $CFI=0.92$, $RMSEA=0.051$, $RMR=0,031$ ve $SRMR=0,049$ olarak bulunmuştur. Bu bulgular neticesinde açımlayıcı faktör analiziyle belirlenen yapının geçerliği doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiştir. Ölçeğe ait genel güvenilirlik katsayısı Cronbach $\alpha =0,87$ şeklinde hesaplanmış ve güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu ortaya koymuştur.

¹ Çalışmanın örnekleme, anket formu ve verileri Prof. Dr. Yalçın KARAGÖZ' ün danışmanlığında yürütülen "Araç Kaskosu Yaptırma Düşüncesini ve Sigorta Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçek Geliştirme: Cumhuriyet Üniversitesi'nde Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır ve "Kasko Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Ölçek Geliştirilmesi" adlı çalışma ile 4. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu, Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi, 03-05 Mayıs 2018 tarihinde sözlü olarak sunulmuştur.

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ Tıp Fakültesi/ Temel Tıp Bilimleri Bölümü/ Biyoistatistik Anabilim Dalı, karagoz01@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0001-5642-6498.

** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/ Bankacılık ve Finans Bölümü/ Bankacılık Anabilim Dalı, mehmet_demir01@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-1796-7974.

*** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/ Divriği Nuri Demirağ Meslek Yüksekokulu/ Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, yilmaz23gunel@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-4776-1344.

Anahtar Kelimeler: Kasko, Ölçek Geliştirme, Açımlayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi.

ABSTRACT: The purpose of this study is to have a scale that determines the factors that affect the company's choice in the automobile insurance of car owners. The experimental scale, which consisted of 66 questions, was first reduced to 58 by taking expert opinions and as a result of the preliminary application, the first version of the 5 point Likert type scale consisting of 55 items was obtained. The work group consists of 350 staff working in Sivas Cumhuriyet University. Kaiser-Meyer-Olkin coefficient and Bartlett's Sphericity Test were used to determine whether the data were suitable for factor analysis. First of all, 55-item exploratory factor analysis was applied, and non-conforming items were extracted and a five-factor structure consisting of 23 items emerged. These five factors are named as "Company Opportunities", "Assurance", "Company Awareness", "Region" and "Experience Insurance". Compliance indexes were determined as $\chi^2/sd = 1.904$, GFI = 0.905, AGFI = 0.88, IFI = 0.921, CFI = 0.92, RMSEA = 0.051, RMR=0,031, SRMR=0,049. As a result of these findings, validity of the structure determined by exploratory factor analysis was confirmed by confirmatory factor analysis. The general reliability coefficient of the scale was calculated as Cronbach $\alpha = 0,87$ and the reliability level was found to be high. The results showed that the scale is a valid and reliable scale.

Keywords: Insurance, Scale Development, Exploratory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis.

GİRİŞ

Kişiler ve işletmeler, her an için öngörülemeyen risklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu risklerin bertaraf edilememesi kayıplara ve sosyoekonomik çöküntülere sebep olmaktadır. Belirli bir ücret ödeyerek kişilerin ve işletmelerin, oluşabilecek risklere karşı kayıpları önleme ihtiyacı temelde sigortanın varoluş sebebidir. Sigorta sözleşmesi yaptırmakla diğer bir ifade ile varlıklarını sigortalatmakla kişiler, oluşabilecek hasarı engelleyemezler; fakat aynı düşünceyle hareket eden kişi veya kurumların oluşturduğu fona katılmakla riskin maddi boyutunu paylaşabilirler. Ayrıca yoğun rekabet ortamında büyüme ve gelişme amacı taşıyan işletmelerin, sigorta ile rizikolara karşı işletme politikalarını belirledikleri düşünüldüğünde sigortanın önemi daha fazla anlaşılmaktadır.

Küresel ekonomide ürettiği prim hacmi, sanayi alanında oluşturduğu yatırım kapasitesi, ülke kalkınmasında temin ettiği kaynaklar, kişilerin hayat standartlarını iyileştirmeye yönelik olarak oynadığı sosyoekonomik rollerden dolayı sigortacılık, günümüzün en önemli finansal sektörleri arasına girmeyi başarmıştır. Ayrıca sigorta işletmelerinin faaliyetleri sonucunda, devletin sosyal güvenlik alanlarına yapacağı yatırım ve harcamalar azalırken bu alanda kullanılacak devlete ait fonlar da devletin kasasında kalmaktadır.

Sigorta şirketlerinin, finansal piyasalarda varlığını devam ettirebilmesi, rekabet gücünü arttırabilmesi, ciro hedeflerini yakalayabilmesi ve kazançlarını çoğaltabilmesi için bireylerin talep ve isteklerinde etkili olan faktörleri belirleyerek müşteri odaklı politikalar geliştirmeleri gerekir.

Belirsizliklerin ve rizikoların varlığı, geleceğe yönelik seçimlerde iktisadi olarak karar birimlerini etkilemektedir. Kişiler satın alma eyleminde bazı faktörlerin etkisinde kalarak hareket etmektedirler. Bu etkinin nedenleri ve bileşenlerinin belirlenmesi hem sigorta şirketleri hem de sigorta sektörü açısından önemlidir.

Gün geçtikçe araç kaskosunun öneminin artması hem sigorta sektörünün hızla büyümesine hem de şirketler arasında rekabetin kızışmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla araçlarına kasko yaptırmak isteyenlerin, sigorta şirketini seçerlerken hangi faktörlerin etkisinde kaldıkları sorusu akla gelmekte ve bu sorunun cevabı önem kazanmaktadır. Bunun belirlenebilmesi için öncelikle müşterin tercihlerini etkileyen faktörleri iyi yansıtan bir ölçeğe gereksinim vardır. Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde araç kaskosu yaparken etkili olan faktörler araştırılmış fakat araç sahiplerinin araç kaskosu yaptırırken şirket seçiminde nelere dikkat ettikleri ile ilgili geliştirilen bir ölçeğe rastlanmamıştır. Bu ihtiyaçtan hareketle Türkiye şartlarına uygun olarak araç sahiplerinin kasko sigortası yaptırırken sigorta şirketi seçimine etkisi olan faktörlerin belirlenmesini ölçen bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Geliştirilen bu ölçek ile kişilerin araçlarına kasko sigortası yaptırırken şirket seçiminde nelere dikkat ettiklerinin ve neleri önemsediklerinin belirlenebileceği düşünülmektedir. Bu saptamalar ile sigorta şirketlerinin hizmet anlayışında daha olumlu adımlar atacakları, müşteri temelli politikalar geliştirecekleri düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma araç sahiplerine yönelik yapılacak olan benzer çalışmalara ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

SİGORTA

Sigorta kelimesi Latince’de “güvence” anlamına gelen “sicurta” kelimesinden türetilerek Türkçe’ye kazandırılmıştır. Sigorta, muhtemel risklere karşı bireylerin güvenlik gereksinimi yaşamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Güvel ve Güvel, 2002: 23). Oluşabilecek zararın, sigortalılar topluluğuna dağıtılarak ekonomik sonuçları açısından katlanılabilir bir hale gelmesini sağlamak sigortanın temel mantığını oluşturmaktadır (Bikmaz, 1991: 2).

Sigorta kavramı, birden fazla benzer tesadüfi risklerle karşı karşıya kalmış üniteleri aynı portföyde bir araya getirerek rizikoların belirginleştirilmesi ve risklerin gerçekleşmesi durumunda meydana gelecek hasarların küçük ve periyodik ödemelerle oluşturulan bir fondan karşılanmasını sağlayan bir organizasyondur

(Uralcan, 2004: 23). Benzer şekilde sigortanın tanımı “*Bir miktar prim ödemesi yaparak, benzer özelliğe (homojen) sahip kişilerin bir araya getirilmesi, belirli bir zaman diliminde zararın meydana gelmesiyle, zararın sigortalıların ödedikleri havuzdan karşılanması sistemidir*” (Kırkbeşoğlu, 2014: 46) şeklinde ifade edilmiştir. Bu tanımlar ışığında sigortanın, maddi kayıplara uğrayanların kayıplarının, sigortalılardan alınan primlerle karşılandığı bir sistem olduğu söylenebilir (Dorfman, 2002: 2).

Risk Kavramı

Türk Dil Kurumu’na göre risk, “*İktisadi karar birimlerinin verecekleri kararlar sonucunda ortaya çıkaracak getiriyi olumsuz etkileyebilecek olayların gerçekleşme olasılığı diğer bir deyişle olayların gerçekleşme olasılığının bulunduğu duruma karşı belirsizlik*” (tdk.gov.tr, 17.09.2018) olarak tanımlanmaktadır. Risk, gelecekte gerçekleşeceği düşünülen veya arzu edilen bir neticeden zıt yönde sapmanın olasılığıdır (Bölükbaşı ve Pamukçu, 2009: 3). Risk, henüz gerçekleşmeyen fakat gerçekleşme ihtimali bulunan tehlikedir (Çipil, 2004: 4).

Kara Araçları Kasko Sigortası

Kasko sigortası, motorlu kara taşıtlarında belirli riskler altında meydana gelebilecek hasarları güvence altına alan bir sigorta dalıdır (Güvel, Güvel 2002: 111). Belirli bir prim karşılığında sigortalıya ait aracın karşı karşıya kalabileceği kasko risklerini, sigorta şirketince teminat altına alan sigorta sözleşmesi kasko sigortası olarak ifade edilebilir (Taşyürek, 2001: 5).

Kasko Sigortasının Kapsamı

Kasko sigortasının kapsamı “*Karayolunda kullanılabilen sigortalıya ait motorsuz, motorlu taşıtlar, iş makineleri, zirai tarım makineleri, karavanlar, römorklar, lastik tekerlekli traktörlerin poliçede yer alan ve aşağıdaki risklerin meydana gelmesiyle bu araçların uğrayacağı maddi zararların sigorta şirketince karşılanmasıdır*” (tsb.org.tr, 17.09.2018) şeklinde ifade edilmiştir..

Sigortalı Aracın Kazaya Uğraması: Sigortalanan araca, aracı kullanan kişi veya sigortalının istemi dışında bir anda hareketsiz veya seyir halindeyken durağan veya devinim halindeki bir cismin devrilmesi, çarpması, yuvarlanması ve düşmesiyle oluşabilecek hasarlar kasko sigortası kapsamındadır.

Sigortalı Aracın Yanması: Sigortalı aracın infilak etmesi, araca yıldırım çarpması, aracın yanması veya söndürülmesiyle oluşabilecek zararlar kasko sigortası kapsamındadır.

Sigortalı Aracın Çalınması: Aracın bir bütün olarak veya araca ait parçaların (lastik gibi) çalınması veya bu eylemin gerçekleştirilmesi esnasında oluşan zarar ve ziyanlar kasko sigortası kapsamındadır.

Sigortalı Aracın Nakli: Feribot ile taşınan sigortalı araçta, taşınma esnasında meydana gelebilecek hasarlar kasko sigortası kapsamında olup farklı taşıma şekilleri sigorta kapsamında değildir.

Kasko Sigortası Edinmede Şirket Seçimini Etkileyen Faktörler

Bireyler, kasko poliçesi satın alırken hem sosyokültürel hem de ekonomik faktörler ışığında karar vermektedirler. Günümüzde sigorta şirketleri kasko poliçelerinde kişilerin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, mesleği gibi birçok parametreyi dikkate alarak risk ölçütleri dâhilinde poliçe fiyatını belirlemektedirler (Demir vd., 2018: 262-263).

Genel olarak kasko sigortası satın almak isteyen kişiler, düşük fiyat ve uygun ödeme koşulları altında hizmet almak istemektedirler. Bu iki faktör bireyler açısından kasko şirketlerini değerlendirmede ilk sıralarda gelmektedir (Alma ve Erol, 2016:152). Özellikle kişilerin gelir düzeyinin kasko sigortası yaptırmada ve şirket seçiminde önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Genç sürücülerin hız yapma arzuları ve trafikte daha fazla yer alma isteği, yaşlı sürücülerin trafikte dikkat eksikliği sonucu yanlış kararlar almaları gibi sebepler, sigorta şirketleri tarafından diğer yaş grubu kişilere göre daha riskli görülmektedir (blog.sigortacini.com.tr, 30.03.2019).

Bayan sürücülerin trafikte sergiledikleri davranışların risk oranının bazı sigorta şirketlerine göre düşük, bazılarına göre yüksek olması gibi sebepler cinsiyet açısından sigorta primlerinde şirketler arasında farklılıklara yol açabilmektedir (capital.com.tr, 12.04.2019).

Spor araçların yüksek kaza riski taşınması, yüksek fiyatlı ve lüks sınıfta yer alan araçla daha az kaza yapılacağı düşüncesi, araç sahiplerinin daha önceki kazalı veya kazasız sonuçlanan tecrübeleri, sigorta primlerinde şirketler arasında farklılıklara yol açabilmektedir (sigortam.net, 15.04.2019).

Sigortanın rolünün, öneminin ve gerekliliğinin tam olarak anlaşılması için bilgi eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir. Bu yüzden sigorta şirketleri eğitim düzeyi düşük olan kişilere hizmet sunarken sigorta hakkında daha fazla bilgi verilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Ioncica vd., 2012). Ayrıca kişilerin dini inancının, sigorta satın almada önemli bir etken olduğu görülmektedir. Allah'ın koruyuculuğuna olan itimatsızlık ve sigorta şirketlerince primlerin faiz karşılığında finans sektöründe değerlendiriliyor olması gibi düşünceler bireylerin sigorta yaptırmamalarına yol açabilmektedir (Kuşçu, 1996: 64).

Kış şartlarının uzun ve zor geçtiği bölgeler (Eygü ve Soğukpınar, 2012: 160), yüksek riskli terör bölgeleri, yoğun hırsızlık vakalarının yaşandığı yerler ve trafiğin yoğun olduğu büyük şehirler tüketici davranışları açısından coğrafi

yerleşim yerlerinin (sigortam.net, 15.04.2019), kasko sigortası yaptırmada bireyler açısından önemli etkilere sahip olduğu düşünülmektedir.

Araç sahiplerinin yakın akraba ve arkadaşlarının sigorta şirketleriyle yaşadığı tecrübeler, tanıdık birinin sigorta acentesinde çalışıyor olması gibi nedenlerin bireylerin sigorta şirketi seçiminde etkisi olduğu düşünülmektedir (Gümüş ve Özdemir, 2018: 1-29).

Sigorta şirketinin mali gücü, bir finans kurumuna bağlı oluşu, sigorta şirketinin her ilde acentesinin olması ve yaptığı reklamlar (Demireli ve Timur, 2011: 1-18), hizmet anlayışı, poliçe teminatları, ek teminatlar, mini onarım hizmeti sunması (Filiz ve Şengöz, 2010: 107-121), sigorta şirketinin sunduğu satış promosyonu ve hasarsızlık indirimi, hasar anında hızlı destek, hasarın çabuk ve eksiksiz ödemesi, acente personelinin davranışı (Gümüş ve Özdemir, 2018: 1-29) vb. faktörlerin tüketicilerin kasko şirketi seçimini etkileyeceği düşünülmektedir.

LİTERATÜR ÖZETİ

Literatür taraması sonucunda, ülkemizde sigorta ve kasko üzerine birçok çalışma yapılmasına karşın, araç sahiplerinin araç kaskosu yapımında kasko şirketi seçimine etki eden faktörlerin tespitine yönelik ölçek geliştirme çalışmasına rastlanmamıştır. Yapılan çalışmalar genellikle sigortacılıkta durum tespitine yönelik olmakla birlikte kasko sigortası tercihini etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Gözüngü (2004), İstanbul iline kayıtlı hususi otomobil sahiplerinin, araçları için kasko poliçesi satın alırken bu karara etkisi olan faktörleri belirlemeye yönelik yaptığı pilot araştırmada ki-kare analizi ve t testini kullanarak şu sonuçları elde etmiştir. Bireylerin sigorta şirketi seçiminde rol alan kriterlerin; fiyat, hasarın hızlı ve eksiksiz ödemesi, anlaşmalı servislerin hizmet kalitesi, müşteri ilişkilerine verilen önem, prim ödeme şartlarının uygunluğu, ek hizmete ekstra prim ödememe ve hasarsızlık indirimi olduğu gözlenmiştir.

Filiz ve Şengöz (2010) yaptıkları çalışmada, İzmir'in Bayındır ilçesindeki otomobil sahibi bireylerin kasko sigortası yaptırırken en fazla önem verdikleri faktörleri belirleyerek konjoint analizi ile incelemiştir. Çalışmada kasko sigortası yaptıracak olan bireylerin önem sırasına göre tercihlerinin; kasko sigorta şirketinin adı, mini onarım hizmeti, araç-sürücü temini, teminat kapsamı ve ödeme şekli faktörlerine göre belirlendiği gözlenmiştir.

Demireli ve Timur (2011), kurumsal müşterilerin kasko şirketi seçimine etkisi olan faktörleri tespit etmek için bir nitel araştırma yapmışlardır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılarak bu faktörlerin; şirket temsilcisinin imajı, poliçe detaylarını bilmesi, kolay ulaşılabilir olması, statüsü ve tanıdık olması,

sigorta şirketinin bilinir olması, ödeme yapma davranışı, finansal gücü, güvenilir olması ve poliçenin ödeme tutarı (fiyat) olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Durmuş (2011), sigorta sektörünün Türkiye'deki gelişimi ve kişilerin araç kaskosu yaptırırken tercihlerini etkileyen faktörler üzerine Tokat ilinde bir uygulama yapmıştır. Yapılan çalışma logit modeliyle analiz edilerek analiz sonucunda bireylerin; gelir seviyelerinin, ehliyet sahiplik sürelerinin, araçlarının değerinin ve maddi hasarlı trafik kazası geçirip geçirmediği şeklindeki değişkenlerin istatistiki açıdan % 1 anlam düzeyinde bağımlı değişkenle (kasko yapılıp yapılmadığı) pozitif yönde ilişkiye sahip ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eygü ve Soğukpınar (2012) yaptıkları çalışmada, araç kasko sigortası yaptırırken bireylerin, sigorta poliçesi satın alımına etkisi olan faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre; kasko poliçesi satın almada bayanların fiyattan etkilenmediği, eğitim düzeyi düşük bireylerde iklim şartlarının araç kaskosu yaptırmada etkili olduğu, yüksek gelir seviyesine sahip kişilerde hasar ödeme hızının mühim bir yere sahip olduğu ve hizmet kalitesinin bütün meslek sahiplerince önemli olduğu görülmüştür.

Alma ve Erol (2016) yaptıkları çalışmada, Celal Bayar Üniversitesi'nde görevli araç sahibi personelin, araçları için kasko satın alma kararlarını etkileyen faktörlerin; hasar anında hızlı destek hizmeti, prim ödeme kolaylığı, kasko sigorta fiyatı, hasar ödeme hızı, anlaşmada belirtilen vaatlerin yerine getirilmesi faktörlerinin en önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bireylerin; ağır kaza geçirmiş olması, kasko harici sigortalarla birlikte satın alındığında promosyon uygulanması, çalıştıkları kuruma uygulanan özel kasko indirimleri ve yaşanan ilin iklim şartları faktörlerinin kasko satın alımında en az etkili faktörler olduğu sonucuna varmışlardır.

Gümüş ve Özdemir (2018), Aydın ilinde kasko sigortasının tercih edilmesine yönelik yaptıkları çalışmada bireyler için kasko sigortası edinmede en önemli kriterlerin; hasar gerçekleştiğinde teknik desteğin çabuk sağlanması, hasarın ödenme süresi (hızı), hasara uğrayan diğer taraf için sağlanan teminat miktarı, hasarsızlık indirim oranının sağlanması ve şirket personelinin hizmet kalitesi şeklinde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bireyler için kasko sigortası edinmede en az öneme sahip kriterlerin; acentede tanındığının çalışıyor olması, yaşanan ilin iklim şartları, başka sigortalarla satın alındığında promosyon uygulamasının oluşu ve kasko sigortası primi olduğu sonucuna varmışlardır.

YÖNTEM

Araştırmanın Çalışma Grubu

Bu araştırmada Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde görev yapan (2017 yılı itibariyle) akademik ve idari 350 personel yer almıştır.

Araştırma İçin Taslak Ölçeğin Hazırlanması ve Uygulanması

Araştırmada kullanılan "Araç Kaskosu Yaptırırken Sigorta Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Tespiti Ölçeği" literatür incelemesi sonucunda 66 sorudan oluşan bir deneme ölçeği olarak hazırlanmıştır. Deneme ölçeğinde yer alan madde sayısı, sigortacılık ve ölçme değerlendirme alanında uzman 8 akademisyenin değerlendirmesi sonucunda 58'e düşürülmüştür. Ön uygulama sonucunda bazı maddelerin anlam gücüne yol açtığı tespit edilerek madde sayısı 55'e düşürülmüştür. Sonuç olarak bu çalışmada 55 maddeden oluşan, puan aralığı 1'den 5'e kadar olan 5'li Likert tipi bir taslak ölçek kullanılmıştır. Çalışma grubuna kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır.

Araştırmada Kullanılan İstatistiksel Yöntemler

Bu çalışmada, ölçümün kalitesini ve geçerliliğini belirlemek için Faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi ölçülebilen ve görülebilen çok sayıdaki özelliğin arkasında yatan gerçek nedenleri, yani gözlenemeyen ve ölçülemeyen gizli boyutları ortaya çıkarmaya yaramaktadır (Johnson ve Winchern, 2002). Bütün incelenen değişiklikler bazı önemli, gizli ve henüz yapılmamış, oluşturulmamış faktör seti fonksiyonu olarak bağımlı değişken gibi düşünülür. Bunun aksine biri bütün faktörlere, orijinal olarak incelenmiş değişkenlerin fonksiyonu şeklinde tüm faktörleri bağımlı değişken olarak da ele alabilir (Hair vd., 1995). Öncelikle verilere uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen bulgulara bakılarak ölçeğin faktör yapısı hakkında karar verilmiştir. Daha sonra bu faktör yapısı ile kuramsal olarak ortaya konulan faktörler arasındaki uyumu belirlemek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca ölçümlerin güvenilirliği iç tutarlılığı belirlemeye yönelik olarak kullanılan Cronbach Alpha katsayısı ile değerlendirilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA)

Ölçme aracının kaç tane faktörü ölçtüğü bilinmediği durumlarda ve araştırmacı tarafından muayyen bir hipotezin denenmesi yerine ölçümü yapılan faktörlerin yapısına yönelik bilgi edinmek için ölçme aracını kullandığı araştırma şekline açımlayıcı faktör analizi denir (Tavşancıl, 2010: 46). Araştırmacıların daha çok değişkenden (j tane) daha az gizil faktör (k tane) türetmek için kullandığı yöntem açımlayıcı faktör analizi denir (Henson ve Roberts, 2006; akt: Doğan

vd., 2018: 375). Değişkenler arasındaki ilişkilerden faydalanarak farklı yapılar meydana getirmek faktör analizinin iki temel amacıdır (Özdamar, 2010: 223).

Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), bir çalışmada ölçek geliştirme aşamasında veya geçerlilik analizinde kullanılır. Veri tarafından önceden belirlenmiş bir yapının, doğrulanıp doğrulanmadığını araştırır. DFA, gözlenen değişkenler ile onların deterministik olmayan fonksiyonu olan örtük değişkenler arasındaki bağlantılar hakkında ön beklentilerin test edilmesine dayanır (Noyan, 2009: 22). Kuramsal olarak öne sürülen faktörleri belirlemede etkisi olan değişkenler ile açımlayıcı faktör analiziyle ortaya konan faktörleri meydana getiren özgün değişkenler arasında uyumun olup olmadığı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilir (Özdamar, 2010; akt: Doğan vd., 2018: 376). Bu bağlamda yapıların açımlayıcı faktör analiziyle oluşturulduktan sonra doğrulayıcı faktör analiziyle yapı geçerliliği değerlendirilir (Kline, 2005; Stapleton, 1997; akt: Doğan vd., 2018: 376).

İç Tutarlılık Analizi

Güvenirlilik analizi yöntemlerinden biri iç tutarlılık analizi olup bu yöntem sayesinde birlikte ele alınan ifadelerin aynı yapıyı ölçüp ölçmediği yani kendi içinde tutarlı olup olmadığı araştırılır (Churchill, 1979; Nunnally, 1979: 159). Bunun için kullanılan yöntemlerden biri güvenirlilik katsayısının incelenmesi olup en fazla tercih edilen yöntem Cronbach Alpha katsayısıdır (Cortina, 1993: 98-104; Haladyna, 1999). Güvenirlilik seviyesinin tespiti Likert tipi ölçeklerde Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısının kullanılması ile belirlenebilir. Ölçekte yer alan soruların, belirli gruplar halinde, türdeş bir yapı oluşturup oluşturmadıkları alfa katsayısı ile belirlenmeye çalışılır (Karagöz, 2016: 941). Bir başka ifadeyle Likert tipi ölçek çalışmalarında bütün maddelerin özünde eş tutumu ölçmesi faraziyesi vardır (Tavşancıl, 2002: 152). Bu yüzden genellikle Likert tipindeki ölçeklerin geliştirilmesi çalışmalarında güvenirlilik seviyesini saptamada yararlanılan ve bir iç tutarlılık ölçütü sayılan Cronbach alfa katsayısı kullanılır. Bu katsayı 0 ile 1 arasında değerler alıp, alfa katsayısı ne kadar 1 sayısına yakın olursa ölçekte yer alan maddelerin o nispette birbiriyle tutarlı olduğu ve benzer özelliği ölçtüğü kabul edilir (Tezbaşaran, 1996: 46).

Araştırmada Faydalanılan Paket Programlar

Elde edilen verilerin analizinde açımlayıcı faktör analizi modelinde IBM SPSS 23.0 istatistik paket programından; doğrulayıcı faktör analizi modelinde ise AMOS 23 paket programından faydalanılmıştır.

ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULAR

İlk olarak veriler, açımlayıcı faktör analizi modeline tabi tutulmadan önce, verilere faktör analizi uygulanıp uygulanmayacağına tespitinde faydalanılan Bartlett Küresellik testi ve KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) katsayısından faydalanılmış ve analiz sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: KMO Katsayısı ve Bartlett Küresellik Testine Ait Sonuçlar

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Katsayısı	0.845
Bartlett Küresellik Testi	
	Ki-Kare Değeri 6767,492
	Serbestlik Derecesi 1485
	P 0,000

Tablo 1’de elde edilen bulgulara göre; örneklem büyüklüğünün faktörleştirmeye uygun olup olmadığını tespit etmede kullanılan KMO testi sonucunda KMO değerinin 0.845 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğü için elde edilen değer; 1,00-0.90 aralığında yer alıyor ise mükemmel; 0,89-0,80 aralığında yer alıyor ise iyi; 0,79-0,60 aralığında yer alıyor ise vasat; 0,59 ve altında yer alıyor ise kabul edilemez olarak nitelendirilir (Tavşancıl, 2010: 50). Araştırmada elde edilen 0,845 KMO değeri ile çalışmanın örneklem büyüklüğünün “iyi” olarak ifade edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla ölçüğe ait verilerin örneklem büyüklüğünü iyi derecede yansıttığı ve örneklem büyüklüğünün, verilere faktör analizinin uygulanabilmesi için yeterli olduğu söylenebilir. Ayrıca ana kütlelerin bütünlüğünü test eden ve ana kütlede yer alan değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığının tespiti için kullanılan Bartlett küresellik testi sonuçları incelenmiştir. Elde edilen ki-kare değerinin manidar olduğu görülmüş ($\chi^2= 6767,492$; $p<0.01$) ve taslak ölçüğe ait saptanan verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür.

Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Taslak ölçüğün yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla taslak ölçekte yer alan 55 maddeye açımlayıcı faktör analizi uygulanarak bu maddeler arasındaki korelasyon matrisine bakılmıştır. Bunun için açımlayıcı faktör analizinde temel bileşenler analizinden ve varimax dik döndürme yöntemlerinden faydalanılmıştır.

İlk olarak birden fazla faktörde binişik olan, madde faktör yük ağırlığı düşük olan ve toplam açıklanan varyansı olumsuz yönde etkileyen 27 madde tespit edilmiştir. Bu maddeler; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 11, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 38, 45 ve 51 numaralı maddelerdir. Başlangıçta ölçekte yer alan madde sayısı 55 iken bu 27 maddenin ölçekten çıkarılmasıyla ölçekte yer alan madde sayısı 28’e düşmüştür. 28 madde için tekrar yapılan faktör analizi neticesinde KMO değeri 0.845, Bartlett Küresellik testine göre de χ^2 değeri 6767,492 ($p< .001$) olarak elde edilmiştir. Sonuç olarak 28 madde ve öz değeri

1'den daha büyük olan yedi faktörlü bir yapı meydana gelmiştir. Ayrıca ölçme aracının %59,49'luk bir oranla toplam varyansı açıkladığı ve alt faktörlerde bulunan maddelerin orijinal formda yer alan maddelerle örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğe ait faktör yükleri ile açıkladıkları varyans oranları Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Rotasyon Sonrası Yedi Faktörlü Ölçeğe Ait Faktörler ve Madde Yük Değerleri

Maddeler	Faktör Yük Değerleri						
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6	Faktör 7
Madde 55	0,746						
Madde 48	0,711						
Madde 54	0,708						
Madde 50	0,699						
Madde 49	0,685						
Madde 52	0,681						
Madde 53	0,664						
Madde 46	0,567						
Madde 20		0,697					
Madde 8		0,664					
Madde 19		0,651					
Madde 10		0,633					
Madde 9		0,598					
Madde 7			0,822				
Madde 17			0,816				
Madde 47			0,544				
Madde 40				0,733			
Madde 41				0,705			
Madde 39				0,663			
Madde 43					0,788		
Madde 42					0,751		
Madde 44					0,658		
Madde 34						0,833	
Madde 33						0,783	
Madde 37						0,603	
Madde 13							0,713
Madde 12							0,611
Madde 22							0,570
Özdeğer	7,359	2,051	1,948	1,652	1,380	1,156	1,113
Varyans Oranları (%)	%16,72	% 8,847	% 7,240	% 7,096	% 6,984	% 6,570	% 6,032
Kümülatif Varyans (%)	%16,72	% 25,566	% 32,807	% 39,903	% 46,887	%53,458	%59,490

Varimaks rotasyonu işlemi neticesinde elde edilen faktör yükleri, 0.32-0.44 değer aralığında ise kötü; 0.45-0.54 değer aralığında ise normal; 0.55-0.62 değer aralığında ise iyi; 0.63-0.70 değer aralığında ise çok iyi; 0.70 ve üzerinde bir değere sahip ise mükemmel olarak kabul edilmektedir (Comrey ve Lee, 1992; akt: Dede ve Yaman, 2008: 27). Tablo 2'deki verilere bakıldığında 1 maddenin "normal", 5 maddenin "iyi", 10 maddenin "çok iyi" ve 12 maddenin de "mükemmel" yönde değişim gösterdiği görülmektedir. Fakat doğrulayıcı faktör analizi neticesinde, yedi faktörlü yapıya ait faktör yük değerlerinin bazılarının 0,45'in altında olmasından dolayı ölçekten bazı maddeler çıkarılıp bazı maddeler eklenmiştir. Bu işlem neticesinde birden fazla faktörde binişik olan, madde faktör yük ağırlığı düşük olan ve toplam açıklanan varyansı olumsuz yönde etkileyen 32 madde tespit edilmiştir. Bu maddeler; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 14, 16, 17, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 41, 42, 45 ve 47 numaralı maddelerdir. Başlangıçta ölçekte yer alan madde sayısı 55 iken bu 32 maddenin ölçekten çıkarılmasıyla ölçekte yer alan madde sayısı 23'e düşmüştür.

Ölçekte geriye kalan 23 madde için tekrar faktör analizi uygulanmıştır. Analiz neticesinde KMO değeri 0.887 bulunmuştur. Ayrıca Bartlett Küresellik testine göre de χ^2 değeri 2653,12 ($p < .001$) olarak elde edilmiştir. Sonuç olarak 23 madde ve öz değeri 1'den daha büyük olan beş faktörlü bir yapı meydana gelmiştir. Ayrıca ölçme aracının %54,87'lik bir oranla toplam varyansı açıkladığı ve alt faktörlerde bulunan maddelerin orjinal formda yer alan maddelerle örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğe ait faktör yükleri ile açıkladıkları varyans oranları Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3: Rotasyon Sonrası Beş Faktörlü Ölçeğe Ait Faktörler ve Madde Yük Değerleri

Maddeler	Faktör Yük Değerleri				
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5
Madde 54	,734				
Madde 55	,725				
Madde 50	,714				
Madde 49	,700				
Madde 48	,698				
Madde 52	,679				
Madde 53	,675				
Madde 40	,559				
Madde 46	,546				
Madde 38	,535				
Madde 20		,747			
Madde 19		,689			
Madde 8		,649			
Madde 9		,518			
Madde 13			,717		
Madde 15			,671		
Madde 12			,667		
Madde 29				,796	
Madde 36				,744	
Madde 30				,710	
Madde 43					,784
Madde 44					,732
Madde 51					,476
Özdeğer	6,871	1,768	1,595	1,237	1,149
Varyans Oranları (%)	29,875	7,688	6,933	5,377	4,995
Kümülatif Varyans (%)	29,875	37,563	44,497	49,874	54,869

Tablo 3'deki verilere bakıldığında 4 maddenin “normal”, 1 maddenin “iyi”, 7 maddenin “çok iyi” ve 11 maddenin de “mükemmel” yönde değişim gösterdiği ve elde edilen 5 faktöre ait öz değerlerin 1 değerinden daha büyük olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi neticesinde ulaşılan alt boyutlardan birincisinin 10 maddeden oluştuğu, %29,875'lik oranla toplam varyansı açıkladığı ve faktör yük değerlerinin 0.734 ile 0.535 aralığında değiştiği saptanmıştır. Alt boyutlardan ikincisinin 4 maddeden oluştuğu, %7,688'lik oranla toplam varyansı açıkladığı ve faktör yük değerlerinin 0.747 ile 0.518 aralığında değiştiği gözlenmiştir. Alt boyutlardan üçüncüsünün 3 maddeden oluştuğu, %6,933'lük oranla toplam varyansı açıkladığı ve faktör yük değerlerinin 0.717 ile 0.667 aralığında değiştiği belirlenmiştir. Alt boyutlardan dördüncüsünün

3 maddeden oluştuğu, %5,377'lik oranla toplam varyansı açıkladığı ve faktör yük değerlerinin 0.796 ile 0.71 aralığında değiştiği saptanmıştır. Son olarak alt boyutlardan beşincisinin 3 maddeden oluştuğu, %4,995'lik oranla toplam varyansı açıkladığı ve faktör yük değerlerinin 0.784 ile 0.476 aralığında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca literatür taraması sonucunda sosyal bilimler alanında toplam açıklanan varyansın %60 oranında olması gerektiği ifade edilmektedir (Hair vd., 1995; akt: Bircan ve Bardakçı, 2017: 68). Kline %40'ın üzerindeki bir değer kabul edilebilir olduğunu ifade etmektedir (Kline, 1994; akt: Ceyhan & Namlu, 2000:77-93). Elde edilen %54,869'luk orana sahip toplam açıklanan varyans değerinin kabul edilebilir bir değer olduğu söylenebilir.

Faktörlerin Adlandırılması

Açımlayıcı faktör analizi aralarında ilişki olduğu düşünülen çok sayıda değişkenden, bu değişkenlerin beraber açıklayabildikleri daha az miktarda ve anlamlı faktörlere erişmeyi amaçlar (Çokluk vd., 2012; akt: Doğan vd., 2018: 375). Faktörü meydana getiren değişkenlerin yapısına bakarak faktörlere ad verme işlemi yapılabilir (Nakip, 2006: 435). Faktörlerde yer alan maddelerin ihtiva ettiği anlamlar dikkate alınarak, Açımlayıcı faktör analizi ile meydana gelen beş faktörlü yapıya ait maddeler ve bu maddelerin içerisinde yer aldığı faktörlerin isimleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Faktör 1

- Madde 55: Poliçedeki teminatların yeterince açıklanması, kasko şirketi tercihinde etkilidir.
- Madde 54: Kaza gerçekleşmesi halinde araç sahiplerinin haklarının korunması, kasko şirketi tercihinde etkilidir.
- Madde 53: Şirketin müşterilerine yönelik işlerde zaman kaybı yaşatması kasko şirketinin değiştirilmesinde etkilidir.
- Madde 52: Kasko şirketince, hasar gerçekleşmesi halinde orijinal parça temini, kasko şirketi seçiminde etkilidir.
- Madde 50: Kasko şirketlerince sunulan teminat miktarı, kasko şirketi seçiminde etkilidir.
- Madde 49: Kasko şirketlerince kapsanan teminatlar, kasko şirketi tercihinde etkilidir.
- Madde 48: Acenteyi temsil eden personelin kaza yerine vaktinde ulaşması kasko şirketi seçiminde etkilidir.
- Madde 46: Kasko şirketince sunulan prim ödeme koşulları, kasko şirketi tercihinde etkilidir.

Madde 40: Kasko şirketi tercihini, şirketin kaza sonrası araç tahsis etmesi etkiler.

Madde 38: Anlaşma şartlarının yerine getirilmemesi şirket seçimini olumsuz etkiler.

Madde 38, 40, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 54 ve 55 incelendiğinde, bu maddelerin kasko şirketinin sunduğu hizmetler ile şirketin sigortalıya bulunduğu vaatlerin araç sahiplerinin tercihini belirlemede rol oynayabileceği düşünülen maddelerden oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple birinci faktöre “**şirket imkânları**” isminin verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Faktör 2

Madde 20: Hasar oluşumunda hatanın sürücü kaynaklı olması halinde de kasko şirketince hasarın karşılanması kasko yaptırmada etkilidir.

Madde 19: Meydana gelebilecek bir kazada olası hasarı minimuma indirebilmek için kasko yaptırılmaktadır.

Madde 9: Bireylerin araç kaskosu yaptırmalarında olası hasar durumuna karşı malvarlıklarını teminat altına alma isteği etkilidir.

Madde 8: Araç kaskosu bulunmayan bir taşıtla kaza yapan ve yüksek miktarda hasar masrafiyla karşı karşıya kalan kişilerde, kasko yaptırma eğilimi fazladır.

Madde 8, 9, 19 ve 20 incelendiğinde bireylerin mal varlığını teminat altına alma isteğinin araç sahiplerinin tercihini belirlemede rol oynayabileceği düşünülen maddelerden oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple ikinci faktöre “**güvence**” isminin verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Faktör 3

Madde 15: Hasar sonrası servis yetkililerine ulaşım kolaylığı kasko yenilemede etkilidir.

Madde 13: Kaza sonrası hasar miktarının düşük ödenmesi, bireylerin araç kaskosunu yenilemelerinde olumsuz etkiye sahiptir.

Madde 12: Araç kasko sigortasını yenilemede, hasarın hızlı ödenmesi etkilidir.

Madde 12,13 ve 15 incelendiğinde kişilerin daha önceki kasko deneyimlerinde, kasko şirketi ile hasar miktarı ve hizmeti konusunda yaşadığı problemlerin araç sahiplerinin tercihini belirlemede rol oynayabileceği düşünülen maddelerden oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple bu faktöre “**kasko deneyimi**” isminin verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Faktör 4

Madde 36: Kasko yaptırmada kişilerin yaşadığı bölge etkilidir.

Madde 30: Yaşanılan şehrin trafik yoğunluğu, kasko yaptırma düşüncesini etkiler.

Madde 29: Kasko yaptırılmasında iklim şartlarının etkisi vardır.

Madde 29, 30 ve 36 incelendiğinde yaşanılan bölgenin şartlarından dolayı araç sahiplerinin tercihini belirlemede rol oynayabileceği düşünülen maddelerden oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple bu faktöre “**bölge**” isminin verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Faktör 5

Madde 51: Kasko şirketleri hakkında medyada yer alan haberler şirket seçimi etkiler.

Madde 44: Acente ağının her ilde ve yaygın oluşu şirket tercihinde etkilidir.

Madde 43: Büyük bir kuruluş veya banka bünyesinde yer alan kasko şirketinin, araç kaskosu yaptıran bireylerin tercihinde etkisi vardır.

Madde 43, 44 ve 51 incelendiğinde kasko şirketinin imajı, bir kuruluşa bağlı olması ve şirketin her ilde acentesinin olmasının araç sahiplerinin tercihini belirlemede rol oynayabileceği düşünülen maddelerden oluştuğu söylenebilir. Bu sebeple bu faktöre “**şirketin bilinirliği**” isminin verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

Faktörde yer alan maddeler ve bu maddeleri oluşturan yapılar dikkate alınarak oluşan 5 faktörlü yapının adlandırılması ve madde numaraları Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4: Faktör İsimleri ve Faktörlerde Yer Alan Maddeler

Faktörler	Madde Numaraları
Faktör 1: Şirket İmkânları	55,54,53,52,50,49,48,46,40,38
Faktör 2: Güvence	20,19,9,8
Faktör 3: Kasko Deneyimi	15,13,12
Faktör 4: Bölge	36,30,29
Faktör 5: Şirketin Bilinirliği	51,44,43

Doğrulatoryı Faktör Analizi Sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi neticesinde meydana getirilen 5 faktörlü yapıya ait yapı geçerliliği ve uyum iyiliğini belirlemek için doğrulatoryı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulatoryı faktör analizi sonrası şu neticelere varılmıştır.

Model Uyumu

Tasarlanan modelin gerçekte ne kadar uyumlu olduğu yani modelin yapı geçerliliği uygunluk istatistikleri ile belirlenir. Pek çok uygunluk istatistiği olup bunlar arasında üstünlük ve zayıflıklar vardır (Bagozzi vd., 1991: 421-458). Model ve veri arasında var olan uyumun belirlenmesinde, uyum iyiliği testlerinin birkaçından faydalanılabileceği gibi uyum iyiliği testlerinin tamamından da faydalanılabilir (Schumacker, 2006: 120). Uyum indekslerinin birden fazla çeşide sahip olduğu fakat bu uyum indekslerinden hangilerinin standart kabul edileceği hakkında tam bir uzlaşmanın olmadığı bildirilmektedir (Munro, 2005; Şimşek, 2007; akt: Çapık, 2014: 199). Dolayısıyla tek bir istatistiğe dayanarak modelin iyi ya da kötü biçimde gerçeğe uyduğunu söylemek yanlış olacaktır, bu konuda yorum yapabilmek için birden çok istatistiği beraber, kendi koşulları ve model koşulları içerisinde incelemek gerekmektedir (Byrne, 2011: 664). Modelin genel uygunluğunda temel olarak kullanılan ölçüm Ki-Kare değeri olup bu istatistik örneğe ait kovaryans matrisi ve model tarafından modellenen kovaryans matrisi arasındaki farkı ölçer (Hu ve Bentler, 1999: 2). Model uygunsuzsa $p < 0,005$ durumunda anlamsız sonuçlar verecektir (Barrett, 2007: 815-824). χ^2 'ye ait değer kendi serbestlik derecesine bölünerek elde edilen oran istatistik açıdan önemlidir. 3 veya 3'ün altında yer alan oranlar uyumun çok iyi olduğunu, GFI, IFI ve CFI değerlerinin 0.90'ın üzerinde yer alması uyumun iyi olduğunu, RMSEA ve RMR değerlerinin 0.05'den küçük değerler olması uyumun mükemmel olduğunu 0.08'den küçük değerler olması durumunda da uyumun iyi olduğunu göstermektedir (Tosun, 2013: 158-159).

Literatür incelemesi sonucunda model uyumu için dikkate alınan uyum iyiliği indeksi değerlerinin genel olarak X^2/df , GFI, CFI, IFI, AGFI, RMR, SRMR ve RMSEA olduğu gözlenmiştir.

Tablo 5: DFA'da Kullanılan Uyum İyiliği İndeksleri ve Normal Değerleri

İndeks	Normal Değer	Kabul Edilebilir Değer
χ^2 "p" değeri	$p > 0,05$	-
χ^2/sd	< 2	< 5
GFI	$> 0,95$	$> 0,90$
AGFI	$> 0,95$	$> 0,90$
CFI	$> 0,95$	$> 0,90$
RMSEA	$< 0,05$	$< 0,08$
RMR	$< 0,05$	$< 0,08$
SRMR	$< 0,05$	$< 0,08$

Kaynak: (Çapık, 2014)

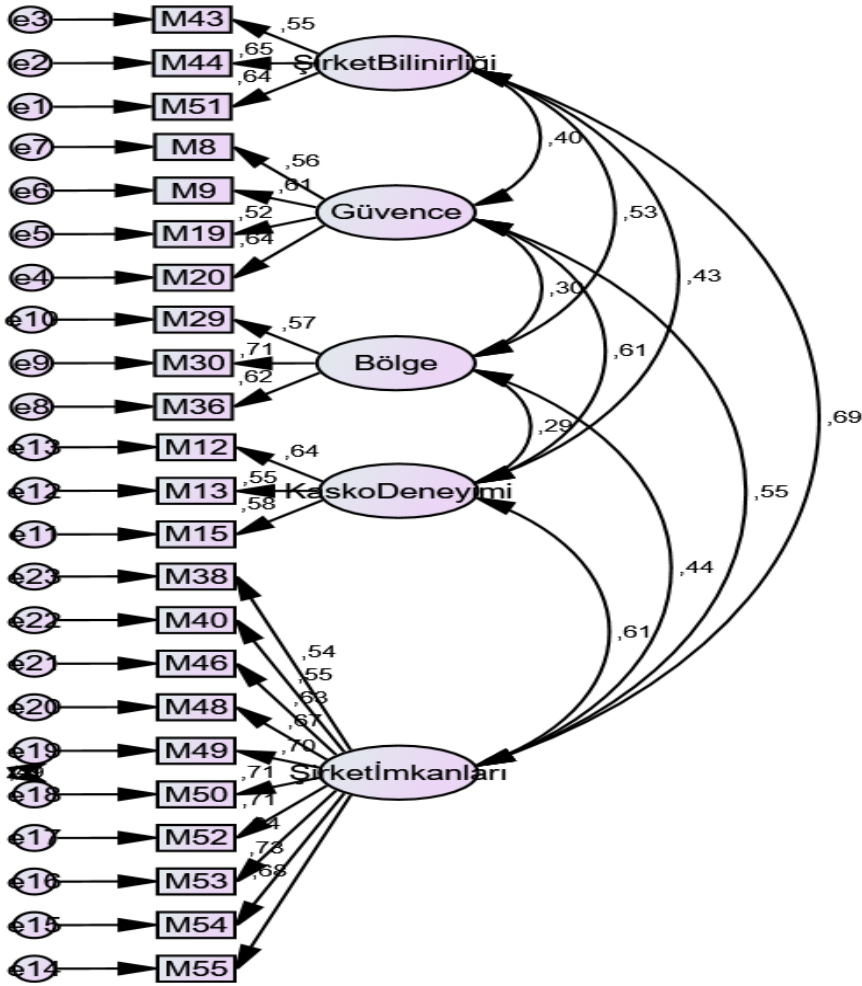
Doğrulamalı faktör analizi neticesinde ilk olarak düşünülen yedi faktörlü modele ait elde edilen uyum iyiliği indeksi değerleri; χ^2/sd 1,961, GFI 0,886, IFI 0,903, CFI 0,902, RMSEA 0,052, RMR 0,038 ve AGFI 0,859 şeklinde elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre χ^2/sd 1,961<3 olduğundan çok iyi uyuma, CFI 0,902>0,90 iyi uyuma, IFI 0,903>0,90 iyi uyuma, RMR 0,038<0,05 iyi uyuma ve RMSEA 0,052<0,08 olduğundan iyi uyuma karşılık gelmiştir. GFI 0,886<0,90 ve AGFI değeri 0,859<0,9 olup bu iki değer kabul edilebilir uyum değerinin altında kalmıştır. Ayrıca yedi faktörlü modele ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları Tablo 6'daki gibi elde edilmiştir.

Tablo 6: Yedi Faktörlü Yapıya Ait Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları

Madde-Faktör	Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları	Madde-Faktör	Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları
Madde 46 ← F1	0,634	Madde 17 ← F3	0,772
Madde 53 ← F1	0,637	Madde 7 ← F3	0,720
Madde 52 ← F1	0,669	Madde 39 ← F4	0,622
Madde 49 ← F1	0,712	Madde 41 ← F4	0,793
Madde50 ← F1	0,721	Madde 40 ← F4	0,766
Madde 54 ← F1	0,697	Madde 44 ← F5	0,624
Madde 48 ← F1	0,684	Madde 42 ← F5	0,616
Madde 55 ← F1	0,678	Madde 43 ← F5	0,729
Madde 9 ← F2	0,682	Madde 37 ← F6	0,302
Madde 10 ← F2	0,614	Madde 33 ← F6	0,854
Madde 19 ← F2	0,394	Madde 34 ← F6	0,752
Madde 8 ← F2	0,601	Madde 22 ← F7	0,379
Madde 20 ← F2	0,523	Madde 12 ← F7	0,639
Madde 47 ← F3	0,530	Madde 13 ← F7	0,565

“Ölçekte yer alması düşünülen her bir madde için faktör yük değerinin Hair vd. (2009)'a göre 0,50'nin üzerinde olması uygun bir ölçüttür. Büyüköztürk (2010)'a göre ise bu değer minimum 0,45 olması yeterlidir” (Kartal ve Bardakçı, 2018: 45). Tablo 6'ya bakıldığında Madde 19 (0,394), Madde 22 (0,379) ve Madde 37 (0,302) için değerlerin 0,45'in dahi altında olduğu gözlenmiştir. Bu üç madde ile bazı maddelerin ölçekten çıkarılması ve bazı maddelerin eklenmesiyle tekrar yapılan açımlayıcı faktör analizi ve doğrulamalı faktör analizi neticesinde ölçeğin beş faktörlü yapıda olabileceği düşünülmüştür.

Doğrulamalı faktör analizi ile elde edilen beş faktörlü yapı için uygun modele ait diyagram Şekil 1'deki gibi olup uyum iyiliği indeksi değerleri hesaplanarak Tablo 7'de verilmiştir. Ayrıca beş faktörlü modele ait standartlaştırılmış regresyon ağırlıkları da Tablo 8'deki gibi elde edilmiştir.

Şekil 1: Modelin AMOS Diyagramı

Tablo 7: Beş Faktörlü Yapıya Ait Doğrulayıcı Faktör Analizi İle Elde Edilen Uyum İyiliği İndeksi Değerleri

Uyum Ölçütleri	Değerler
χ^2/sd	1,904
GFI (Goodness of Fit Index)	0,905
IFI (Incremental Fit Index)	0,921
CFI (Comparative Fit Index)	0,920
RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation)	0,051
RMR (Root Mean Square Residual)	0,031
SRMR (Standardized Root Mean Square Residual)	0,049
AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index)	0,880

Tablo 7'ye bakıldığında uyum iyiliği indeksi değerleri için; $\chi^2/sd=1,904<3$ olduğundan çok iyi uyumu, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI) değeri $0,92>0,90$ olduğundan iyi uyumu, Arttırmalı Uyum İndeksi (IFI) $0,921>0,90$ olduğundan iyi uyumu, Artık Temelli Uyum İndeksi (RMR) $0,031<0,05$ ile Standardize Edilmiş Artık Temelli Uyum İndeksi (SRMR) $0,049<0,05$ olduğundan mükemmel uyumu ifade etmekte ve ayrıca Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA) değeri de $0,051<0,08$ olduğundan iyi uyuma karşılık gelmektedir. Ayrıca İyilik Uyum İndeksi (GFI) $0,905>0,90$ olduğundan iyi uyuma karşılık gelmektedir. Düzeltilmiş İyi Uyum İndeksi (AGFI) değeri ise $0,88<0,9$ olup kabul edilebilir uyum değerinin altında kalmıştır.

Uyum geçerliliğinin tespitinde kısaca AVE (Average Variance Extracted) olarak bilinen “Çıkarılan Ortalama Varyans” değerinden faydalanılır. Bir faktöre ait AVE değerini, Hair vd. (2009) maddelere ait standart faktör yüklerinin karelerinin ortalamasına eşit olduğunu ifade etmişlerdir. Her bir faktöre ait AVE değerleri sırası ile Faktör 1 için 0,43, Faktör 2 için 0,34, Faktör 3 için 0,35, Faktör 4 için 0,4 ve Faktör 5 için ise 0,38 olarak hesaplanmıştır.

“Uyum geçerliliğinin bir diğer göstergesi ise faktörlere yönelik hesaplanan CR (Construct Reliability-Composite Reliability) değerleridir. CR değerleri faktörlere ait yapı güvenilirliğini ifade etmektedir. Yüksek yapı güvenilirliğine sahip olan faktörlerin uyum geçerliliğini sağladığı kabul edilir” (Kartal ve Bardakçı, 2018: 102). Hair vd. (2009)'a göre her faktör için CR (bileşik güvenilirlik) katsayısının; faktörde yer alan maddelere ait standart faktör yüklerinin toplamının karesini alıp bu değeri, hata terimlerinin varyanslarının toplamına ait değer ile standart faktör yüklerinin toplamının karesine ait değer toplamına bölünerek bulunabileceği ifade edilmiştir. Her bir faktöre ait CR değerleri sırası ile Faktör 1 için 0,95, Faktör 2 için 0,75, Faktör 3 için 0,67, Faktör 4 için 0,69 ve Faktör 5 için ise 0,73 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan CR değerleri 0,7 değerinden büyük ve bu değere çok yakın olup bu değerlerin tamamının kendi AVE değerlerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. AVE değerlerinin 0,5 değerinden küçük olmasına karşın, Kline (2010) bu değerler için 0,3 civarındaki standartlaştırılmış ağırlıkların orta etki büyüklüğünü, 0,50 ve üzerinde yer alan ağırlıkların büyük etki büyüklüklerini yansıttığını ifade etmiştir. Hesaplanan bu değerlere göre, beş faktörde yer alan maddeler, ait oldukları faktörlerin oldukça geçerli göstergeleridir. Bu sonuçlardan hareketle benzeme (convergent) geçerliliğinin kısmen karşılandığı söylenebilir.

Doğrulamalı faktör analizinde regresyon katsayılarının anlamlı olması da önemlidir. Regresyona ait değerler, gözlenen değişkenlerin, gizil değişkenleri ne kadar tahmin ettiğini, yani faktörlere ait yüklenimleri ifade eder. Her ikili ilişkide “p” değerlerinin 0,05 değerinden küçük olması faktör yüklenimleri

için önemli bir yere sahiptir ve bu önem maddelerin faktörlerde doğru biçimde yer aldığı ifade etmektedir (Karagöz vd., 2016: 51). Bu seviyede yer alan varyans dikkat çekici olup genellikle işarete bakılmadan 0,60 ve üzeri yük değeri yüksek, 0,30-0,59 arası yük değeri orta düzeyde tanımlanıp değişken çıkarmada göz önünde bulundurulur (Kline, 1994; akt: Büyüköztürk, 2002: 473-474). Aşağıdaki her ikili ilişki için “p” değerleri 0,05’ten küçük olduğu için, faktör yüklenimleri önemlidir. Faktör yüklenimlerinin önemli çıkması maddelerin, faktörlere doğru yüklendiği anlamına gelmektedir. Tablo 8’de beş faktörlü yapıya ait standartize edilmiş regresyon katsayıları verilmiştir.

Tablo 8: Beş Faktörlü Yapıya Ait Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları

Madde-Faktör	Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları	Madde-Faktör	Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları
Madde 55 ← F1	0,676	Madde 9 ← F2	0,610
Madde 54 ← F1	0,727	Madde 8 ← F2	0,559
Madde 53 ← F1	0,644	Madde 15 ← F3	0,578
Madde 52 ← F1	0,713	Madde 13 ← F3	0,546
Madde50 ← F1	0,710	Madde 12 ← F3	0,641
Madde 49 ← F1	0,698	Madde 36 ← F4	0,621
Madde 48 ← F1	0,666	Madde 30 ← F4	0,706
Madde 46 ← F1	0,630	Madde 29 ← F4	0,566
Madde 40 ← F1	0,546	Madde 51 ← F5	0,639
Madde 38 ← F1	0,540	Madde 44 ← F5	0,646
Madde 20 ← F2	0,640	Madde 43 ← F5	0,549
Madde 19 ← F2	0,523		

Tablo 8’deki bilgilere göre F1, F2, F3, F4 ve F5 gizil değişkenleri için faktör yüklerinin sırasıyla 0,54-0,727, 0,523-0,64, 0,546-0,641, 0,566-0,706, 0,549-0,646 değerleri arasında değiştiği gözlenmiştir. Ortaya konulan bulgular doğrultusunda açımlayıcı faktör analizi sonucunda meydana gelen beş faktörlü yapıya ait geçerliliğin doğrulayıcı faktör analiziyle gerçekleştiği söylenebilir. Dolayısıyla bu ölçeğin uyum iyiliği indeks değerlerine ait istatistiklerin iyi bir model meydana getirdiği ve faktör yapılarıyla geçerli bir ölçek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İç Tutarlılık Analizi

Ölçeğin güvenilirliğini ölçmede yararlanılan ve iç tutarlılık ölçüsünü ifade eden Cronbach α katsayısının 0.40 değerinden daha küçük olması durumunda ölçeğin “güvenilir olmadığına”, 0.40-0.59 aralığında yer alıyor ise ölçeğin “düşük güvenilirlikte” olduğuna, 0.60-0.79 aralığında yer alıyor ise ölçeğin “oldukça güvenilir” olduğuna ve 0.80-1.00 aralığında yer alıyor ise ölçeğin “yüksek güvenilirlikte” olduğuna karar verilir (Tavşancıl, 2002: 29). Bu çalışmada araç sahiplerine yönelik olarak geliştirilen, araç sahiplerinin araç kasko-

su yaptırırken sigorta şirketi seçimine etkisi olan kriterleri belirlemeye dair geliştirilen ölçeğin iç tutarlılığı, ölçeğin bütününe ve alt faktörlerine ait Cronbach Alpha katsayısı analizler neticesinde belirlenerek bu değerler Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Ölçeğe ve Alt Faktörlere Ait İç Tutarlılık Katsayıları

Faktörler	Madde Sayısı	Cronbach Alpha İç Tutarlılık Katsayısı (α)
Faktör 1: Şirket imkânları	10	0,884
Faktör 2: Güvence	4	0,665
Faktör 3: Kasko deneyimi	3	0,613
Faktör 4: Bölge	3	0,666
Faktör 5: Şirket bilinirliği	3	0,641
Toplam	23	0,870

Tablo 9’daki verilere göre; geliştirilen ölçeğe ait alt boyutların Cronbach α katsayıları değerlendirildiğinde Faktör 1 için (0,884) olup yüksek güvenilir olduğu, Faktör 2 için (0,665), Faktör 3 için (0,613), Faktör 4 için (0,666) ve Faktör 5 için (0,641) olup bu faktörlerin dördünde oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Benzer şekilde ölçeğin bütünü değerlendirildiğinde ölçekteki toplam 23 maddenin genel güvenilirlik katsayısının (0,87) olduğu görülmüştür. Elde edilen (0,87) değeri $0.80 \leq \alpha < 1,00$ aralığında yer aldığından, ölçeğin yüksek derecede iç tutarlılığa ve aynı zamanda yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada bireylerin, araç kaskosu yaptırırken sigorta şirketi seçimine etkisi olan faktörleri belirlemek için ölçek geliştirilmiştir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi’nde görevli akademik ve idari personele 55 maddelik taslak ölçek uygulanmış, verilerin faktör analizine uygunluğu belirlendikten sonra açımlayıcı faktör analizi yapılarak 23 maddenin yer aldığı 5 faktörlü bir yapı oluşturulmuştur. Daha sonra bu faktörlerde yer alan maddelerin ifade ettiği anlamlar göz önünde bulundurularak faktörlere isimler verilmiştir. Bu beş faktör sırasıyla “Şirket İmkânları”, “Güvence”, “Şirket Bilinirliği”, “Bölge” ve “Kasko Deneyimi” şeklinde adlandırılmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi neticesinde oluşan 5 faktörlü yapıya doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Uyum iyiliği indeksi istatistiklerine göre modele ait genel uyumun kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç neticesinde, açımlayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen ölçeğin geçerliliği, doğrulayıcı faktör analiziyle belirlenmiştir.

Ayrıca ölçeğe ait iç tutarlılığın ve güvenilirliğin incelenmesine yönelik, ölçeğin bütününe ve faktörlerine ait Cronbach α katsayısı hesaplanmıştır. Bu hesaplama neticesinde faktörlerden birinin yüksek düzeyde güvenilir ve dördünde

oldukça güvenilir olduğu belirlenmiştir. Ölçeğin tümüne ait Cronbach α katsayısının 0.87 olduğu ve bu değere göre ölçeğin yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde geliştirilen bu ölçeğin; araç sahiplerinin araç kaskosu yaptırırken sigorta şirketi seçimine etkisi olan kriterleri belirlemeye yönelik olarak kullanılabilir ve geçerli ve güvenilir olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde artan talep ve ihtiyaçlar doğrultusunda mevcut kasko poliçeleri yeniliklere uygun hale getirilmektedir. Sigorta şirketlerinin, sektörde rekabet gücünü arttırabilmesi ve varlıklarını sürdürebilmesi için, mevcut ve potansiyel müşterileri tanımak, müşteri profilinde meydana gelecek değişiklikleri anlamak ve pazarlama kararlarını bu doğrultuda almak durumundadırlar.

Kasko şirketi seçimine etkisi olan tüm kriterlerin dikkate alınmaması ve anketin sadece Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde görevli akademik ve idari personele yönelik yapılması bu çalışmanın bir kısıtıdır. Bu sebeple, gelecekte farklı çalışma grupları üzerinde yapılacak olan çalışmalarda, bu çalışmada belirlenen faktörlere ek olarak, kasko şirketi tercihinde etkili olan diğer faktörlerin belirlenmesiyle, hem müşteri sayısını arttırmaya çalışan hem de kasko sigortası branşına girmek isteyen sigorta şirketlerine fayda sağlayacağı düşünülen sonuçlar elde edilebilir. Yine bu çalışma farklı illerde, bölgelerde yapılarak elde edilen sonuçların bu çalışmayla benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilip farklılığa yol açan dinamikler araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Alma, D. ve Erol, E. D. (2016). Kasko Sigorta Tercihini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Celal Bayar Üniversitesi Personeline Uygulama. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 148-167.
- Bagozzi, R.P., Yi, Y. & Philips L.W. (1991). Assessing Construct Validity in Organizational Research. *Administrative Science Quarterly*, 36(3), 421-458.
- Barrett, P. (2007). *Structural Equation Modelling: Adjudging Model Fit. Personality And Individual Differences*, 42(5), 815-824.
- Bıkmaz, K. (1991). *Akademik Sigortacılık*. Doğruluk Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., İzmir.
- Bircan, H. ve Bardakçı, S. (2017). İlköğretim Öğrencilerine Yönelik Sınıf İçi Etkinlik Ölçeği: Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(4), 939-956.
- Blog.sigortacini (2019), *Trafik Kazalarının Nedenleri Nelerdir?* 30.03.2019 tarihinde <http://blog.sigortacini.com.tr/trafik-kazalarinin-nedenleri-nelerdir/> adresinden erişildi.
- Bölükbaşı, A. G. ve Pamukçu, E. B. (2009). *Sigortanın Temel Prensipleri*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 32(3), 470-483.
- Byrne, B. M. (2011). *Structural Equation Modeling With AMOS Basic Concepts, Applications, And Programming (Multivariate Applications Series)*, Routledge, New York.
- Capital (2019), Finans/ Sigorta. 12.04.2019 tarihinde <https://www.capital.com.tr/finans/sigorta/cinsiyete-gore-police-olur-mu> adresinden erişildi.
- Ceyhan, E., & Namlu, A. G. (2000). Bilgisayar Kaygı Ölçeği (BKÖ): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(2), 77-93.
- Churchill Jr, G. A. (1979). A Paradigm For Developing Better Measures Of Marketing Constructs. *Journal Of Marketing Research*, 64-73.
- Cortina, J. M. (1993). What is Coefficient Alpha? An Examination Of Theory And Applications. *Journal Of Applied Psychology*, 78(1), 98.
- Çapık, C. (2014). Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205.

- Çipil, M. (2004). *Dünyada Zorunlu Sigorta Uygulamaları ve Türkiye Örneklerinin İncelenmesi*. İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş.
- Dede, Y. ve Yaman, S. (2008). Fen Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 2(1), 19-37.
- Demir, M., Bardakçı, S. ve Günel, Y. (2018). Cumhuriyet Üniversitesi Personelinin Araç Kaskosu İçin Sigorta Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 19(1)
- Demireli, C. ve Timur, M. N. (2011). Kurumsal Müşterilerde Sigorta Şirketi Seçimi Üzerine Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 1-18.
- Doğan, N, Soysal, S. ve Karaman, H. (2017). Aynı Örnekleme Açımlayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi Uygulanabilir Mi? *Küreselleşen Dünyada Eğitim*. Ankara: Pegem.
- Dorfman, M. (2002). *Introduction to Risk Management and Insurance*. (Seventh edition). New Jersey: Prentice Hall.
- Durmuş, H. (2011). *Türkiye’de Sigorta Sektörünün Tarihsel Gelişimi ve Kasko Sigorta Tercihini Üzerine Tokat İli Uygulaması*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Eygü, H. ve Soğukpınar, F. (2012). Araç Sahiplerinin Kasko Sigorta Poliçesi Edinmesinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi (İAD)*, 4(3), 148-163.
- Filiz, Z. ve Şengöz, M. (2010). Kasko Sigortası Tercihinin Konjoint Analizi ile İncelenmesi. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(1), 107-121.
- Gözüngü, H. (2004). *İstanbul Plakalı Hususi Otomobil Sahibi Bireylerin Kasko Poliçesi Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine İlişkin Pilot Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Gümüş, U. T. ve Özdemir, S. (2018). Sigortacılıkta Risk ve Kasko Sigortası: Kasko Sigortasının Tercih Edilmesi Üzerine Aydın İlinde Bir Uygulama. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28 (1), 1-29.
- Günel, Y. (2017). *Araç Kaskosu Yaptırma Düşüncesini ve Sigorta Şirketi Seçimini Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçek Geliştirme: Cumhuriyet Üniversitesi’nde Bir Uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Güvel, E. A. ve Güvel, A. Ö. (2002). *Sigortacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1995). *Multivariate Data Analysis: With Readings*. Prentice-Hall International Inc.
- Hair, J. F., Black, W. C., Anderson, R. E., ve Babin, B. J. (2009). *Multivariate Data Analysis*. (Seventh Edition). New Jersey: Prentice Hall.
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff Criteria For Fit Indexes İn Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.
- Ionciă, Maria; Petrescu, Eva-Cristina, Ionciă, Diana ve Constantinescu, Mihaela (2012). The Role Of Education On Consumer Behavior On The Insurance Market. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol 46, 4154-4158.
- Johnson, R. A., & Wichern, D. W. (2014). *Applied Multivariate Statistical Analysis*. (Vol. 4). New Jersey: Prentice-Hall.
- Karagöz, Y. (2016), *SPSS 23 ve Amos 23 Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y., Bardakçı, S., Demir, B., Arslan, R. ve Yemez, İ. (2016). İİBF Öğrencilerine Yönelik Matematik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 39-55
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri*. Ankara: Akademisyen Kitabevi
- Kırkbeşoğlu, E. (2014). *Risk Yönetimi ve Sigortacılık*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*. London: Routledge.
- Kline, RB. (2010). *Principles And Practice of Structural Equation Modeling*. (3rd). New York: Guilford Press.
- Kuşcu, Sinan (1996). *Sigorta Talep Teorisi ve Türkiye Uygulaması*. Erzurum: Mega Ofset.
- Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS) Destekli Uygulamalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Noyan, F. (2009). *Çok Aşamalı Yapısal Eşitlik Modellerinin İş Tatmini İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Uygulaması*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdamar, K. (2010). *Paket Programları ile İstatistiksel Veri Analizi 2*. Ankara: Kaan Kitabevi.

- Schumacker, R. E. (2006). Conducting Specification Searches With Amos. *Structural Equation Modeling. A Multidisciplinary Journal*, 13 (1), 118-129.
- Sigortam.net (2019), Trafik Sigortası. 15.04.2019 tarihinde <https://www.sigortam.net/trafik-sigortasi/aracin-kayitli-oldugu-ilin-trafik-sigortasina-etkisi> adresinden erişildi.
- Taşyürek, H. (2001). *Kasko Sigortası*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutuluların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. (4. Baskı). Ankara: Nobel Basım Yayın.
- Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*. Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.
- Tosun, C. (2013). Açımlayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Kimya Algı Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi (EFMED)*, 7(1), 142-165.
- Türk Dil Kurumu (2018), Risk. 17.09.2018 tarihinde http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b9fa97a8f1589.18736051 adresinden erişildi.
- Türkiye Sigorta Birliği (2018), Kara Araçları Kasko Genel Şartları. 17.09.2018 tarihinde <http://www.tsb.org.tr/kara-araclari-kasko-genel-sartlari.aspx?pageID=1077> adresinden erişildi.
- Uralcan, Ş. (2004). *Temel Sigorta Bilgileri ve Sigorta Sektörünün Yapısal Analizi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

GÜNEŞ ENERJİSİ İLE ELEKTRİK ÜRETEEN İŞLETMELERİN MUHASEBE UYGULAMALARININ TDHP VE TMS/TFRS ÇERÇEVESİNDE KARŞILAŞTIRILMASI¹

The Comparison of Accounting Practices of Solar Energy and Electricity Generating Enterprises in COA and TAS / TFRS Framework

Gönderim Tarihi: 28.11.2018

Kabul Tarihi: 18.07.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657853

Fatma Sema ÖZDOĞAN*
Ferhat BİTLİSLİ**

ÖZ: Bu çalışma ile güneş enerjisi ile elektrik üreten işletmelerin muhasebe uygulamalarının, tek düzen hesap planı ve muhasebe standartları çerçevesinde karşılaştırılması yapılmış, dikkat edilmesi gereken hususların açıklanması amaçlanmıştır. Yenilenebilir enerji sektöründeki tesislerin muhasebe uygulayıcılarının hangi noktalarda hassas olmaları gerektiği ve nedenleri açıklanmış, muhasebe standartları ve vergi mevzuatı farklılıkları belirtilmiştir. Araştırma-geliştirme harcamaları, lisans bedelleri, kiralanmış taşınmazın değer artırıcı harcamaları (özel maliyet bedelleri), borçlanma maliyetleri, ertelenmiş vergi ve hâsulat konuları ele alınmış, muhasebeleştirme aşamasında tespit edilen farklılıklar uygulamalar yardımıyla açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Enerji Muhasebesi, Yenilenebilir Enerji, Güneş Enerjisi.

ABSTRACT: In this study, it is aimed to compare the accounting practices of solar energy and electricity generating enterprises within the framework of uniform accounting plan and accounting standards and aim to explain the points to be considered. In the renewable energy sector, the points and the reasons for the accounting practices of the facilities are explained, accounting standards and tax legislation differences are mentioned. The research and development expenditures, license fees, value-added expenditures (special cost values),

¹ Bu çalışma Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Ferhat BİTLİSLİ danışmanlığında Fatma Sema ÖZDOĞAN tarafından "Güneş Enerjisi İle Elektrik Üreten İşletmelerin Muhasebe Uygulamalarının TDHP ve TMS/TFRS Çerçevesinde Karşılaştırılması" ismiyle tamamlanarak 10.07.2017 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı, fatmasemaozdogan@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2329-063X.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Anabilim Dalı, fbitlisli@mehmetakif.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1638-8786.

borrowing costs, deferred taxes and revenues of the rented immovable were addressed and the differences determined during the accounting stage were explained with the help of applications.

Keywords: Energy Accounting, Renewable Energy, Solar Energy.

GİRİŞ

Enerji, bir sistemin işlerliği veya canlı yaşamının devamı için gerek duyulan temel gereksinim olarak tanımlanmaktadır (Akkuş, 2010: 2). Sanayi Devrimi sonrası yapılan yeni buluşların endüstride kullanılmaya başlanmasıyla, enerjiye duyulan ihtiyaç küresel ölçekte hızlı bir ivme kazanmıştır. Enerji kaynaklarının dünya coğrafyası üzerindeki eşitsiz dağılımının bir neticesi olarak, artan enerji isteğini nasıl karşılayacağını bilemeyen ülkeler farklı arayışlar içerisine girmektedirler (Mucuk ve Uysal, 2009: 106).

Enerji kaynakları, enerjinin özelliğinin değiştirilip değiştirilmediğine bakılarak "birincil" ve "ikincil" kaynaklar olarak sınıflandırılmaktadır. Doğada buldukları saf hali ile kullanılabilen kaynaklar birincil, bu kaynakların belli bir işlemde geçmesiyle oluşan kaynaklar ikincil kaynaklar olarak adlandırılmaktadır (Çiftçi, 2015: 5). Birincil enerji kaynakları, hayvan ve bitki orijinli fosil kaynaklardır. Nakliye kolaylığı, ihraç edilebilme durumu, nihai kullanım alanı çeşitliliği, ikame potansiyelleri ve çevresel etkileri bakımından birbirlerinden farklı özelliklere sahip kaynaklardır. Bu tür kaynakların konvansiyonel veya tükenbilir enerji adlarıyla anılmaları mümkündür (Aydın, 2010: 319).

Artan taleple birlikte zaten sınırlı olan enerji kaynakları hızla tükenmeye başlamıştır. Öyle ki, petrol, doğal gaz, kömür gibi rezervlerin zamanla yok olacağı ve alternatif olarak kullanılacak enerji kaynaklarının da mevcut potansiyelle bu ihtiyacı karşılayamayacağı tahmin edilmektedir (Çiftçi, 2015: 62). Enerji kaynaklarına alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmaya başlanmış ve tüm dünyada bu sektör hızla gelişmeye başlamıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları, kendisini sürekli yenileyebilen ve tükenmeyen kaynaklardır (Yıldırım, 2016: 730). Ülkemiz güneş ve rüzgâr potansiyeli bakımından zengin bir ülke olduğu için son yıllarda konuya verilen önem artırılmış ve ciddi mesafeler kat edilmiştir.

Güneş ısısını enerjiye çevirmek için kullanılan teknolojiler, yöntem, araç-gereç ve teknoloji seviyesi bakımından farklılıklar göstermekle birlikte, iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi ısı güneş teknolojileridir. Bu teknolojiye öncelikli olarak güneşten ısı elde edilmekte ve ısı enerjisi, elektrik üretiminde kullanılmaktadır. İkincisi ise güneş pilleridir. Güneş pillerine fotovoltaik piller de denilmektedir (Demirtürk, 2013: 51). Güneş enerjisinden elektrik üretmeye

2014 yılında başlayan ülkemizin 2016 yılı sonundaki kapasitesi 1.043,1 GWh olarak hesaplanmış, güneş enerjisinden elektrik üretiminin, elektrik enerjisi üretimindeki payı, 2016 yılı sonu verilerine göre %0,38; yenilenebilir enerji içindeki payı ise %1,15 oranında gerçekleşmiştir. Güneş enerjisinden geç faydalanmaya başlayan ülkemizde, güneş enerjisi kullanımının gelecek yıllarda artacağı öngörülmektedir (Özgür, 2018: 365).

Bu çalışmada yenilenebilir enerji sektöründe faaliyet gösteren güneş enerjisi santrallerinin kuruluş aşamaları ve satış gerçekleşene kadar geçen süreçte yapılan muhasebe işlemlerinde karşılaşılabilecek sorunlar tek düzen hesap planı ve muhasebe standartları kapsamında ele alınmış, yapılması gereken muhasebe kayıtları ve kullanılması gereken hesapları açıklamak amaçlanmıştır.

GÜNEŞ ENERJİSİ SANTRALİ YATIRIM AŞAMALARI

Güneş enerjisi santrali (GES) projesi yasal sürecinin fizibilite çalışması içerisinde yer alması gerekmektedir (Sadıkoğlu ve Özcan, 2016: 218). GES yatırım fizibilitesi ise, santral kurulumundaki maliyetlerin ortaya konulması ve bu maliyetlerin işletmeye geri dönüşünün ne kadar sürede gerçekleşeceğini hesaplanması için yapılmaktadır.

Arazi Seçimi ve Ölçüm İstasyonu

Bu aşamada güneş enerjisi santralının kurulacağı yerin seçimi yapılır. Güneş enerjisi santralının tesis edileceği sahanın ortalama eğiminin 5 dereceden büyük olması ve sahaya gelecek güneş ışınlarını gölgeleyecek yükseltilerin bulunmaması gerekmektedir (Şenlik, 2017: 96). Güneşlenme ölçüm istasyonunun saha seçimi yapılırken, istasyonun, çevredeki yükseltilerin yüksekliğinden en az on kat uzağında olmasına dikkat edilmelidir (megep.meb.gov.tr). Lisans başvurusunda bulunan tüzel kişiler, tesisin kurulacağı sahada, kanunda belirtilen şartlar çerçevesinde elde ettikleri verileri sunmak zorundadırlar (Resmi Gazete, 30.03.2013 Tarihli ve 28603 Sayılı, "Elektrik Piyasası Kanunu"). Ölçüm istasyonunda kullanılacak tesisat ISO 9060 standardına uygun olmalı ve yerinde yapılan en az altı aylık ölçüm süresince çeşitli nedenlerle meydana gelebilecek veri kaybı yüzde 20'den fazla olmamalıdır. Ölçüm istasyonu ile ilgili izin alma tüzel kişiliğin sorumluluğundadır (Resmi Gazete, 22.02.2012 Tarihli ve 28212 Sayılı Tebliğ).

Yasal Başvuru

Türkiye'de fotovoltaik enerji üretimi lisanslı ve lisanssız üretim olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Lisans, kanun hükümleri gereği, kayıtlı piyasa faaliyetlerinin yapılmasına olanak sağlayan, tüzel kişiliklere verilen izin belgesidir. Elektrik piyasasında bütün piyasa faaliyetleri, EPDK' dan alınacak lisanslar kapsamında sürdürülmektedir (Dodi, 2010: 82).

Lisans Sonrası İşlemler

Lisans alımı ve santralin faaliyete geçmesi arasındaki süreçtir. Bu süreçte, santral projesinin onaylatılması, mühendislerden hizmet alınması ve ekipman edinimi yer almaktadır. Güneş enerjisi santralının kuruluş aşamaları incelendiğinde, santralin kurulumu için katlanılması gereken maliyetlerin araştırma ve geliştirme (AR-GE) maliyetleri olduğu görülmektedir (Bozkurt ve Karataş, 2011: 88).

Enerji Modeli Bileşenleri

Güneş enerjisi kaynaklı elektrik üretiminde enerji modeli, güneş paneli, inverter, panel sehpa ve elektriksel aksam parçalarının birleşmesiyle oluşmaktadır. İstenilen akım ve gerilimi sağlayacak sayıda fotovoltaik panelin ve tamamlayıcı donanımların bir araya getirilmesi gerekmektedir (teknoraysolar.com.tr).

Yatırım Maliyetleri

Yatırım maliyetleri; lisanslı elektrik üretimi yapılacak ise şirket kurulumu, yapılacak olan proje etüdü bir danışman firmayla yürütülecek ise danışmanlık hizmetleri, mühendislik hizmetleri, makine ve teçhizat giderleri, gümrük ve nakliye giderleri, sistem montajı ve inşaat giderleri, bakım onarım giderleri, sistem kullanım gideri ve sigorta giderleri kalemlerinden oluşmaktadır.

FAALİYETLERİN TDHP VE TMS/TFRS KAPSAMINDA MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Tekdüzen muhasebe sistemi varlık ve kaynak değerlemeleri bakımından mevzuat hükümlerine bağlıdır ve ticari kar ile mali kar ayrıştırılmasına imkân sağlamaktadır (Güleryüz, 2014: 83). TDMS' nin muhasebe sistemlerine katkısına rağmen, yeterli oranda esnek olmaması ve ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda değişiklikler yapılmaması, uygulamalarda bir takım zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuştur (Bayri, 2010: 91).

Kuruluşta Ortaya Çıkan Giderlerin Muhasebeleştirilmesi

VUK' un 282. ve 326. maddelerine bakıldığında ilk kuruluş ve örgütlenme giderlerinin aktifleştirme ve itfasının nasıl yapılacağı anlaşılmakta olup, hangi giderlerin kuruluş ve örgütlenme gideri olduğuna açıklık getirilmiştir. 326. maddede ise aktifleştirilen giderlerin mukayyet değerleri üzerinden 5 yılda itfa edilebileceği anlaşılmaktadır (213 Sayılı VUK). 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu md.8'de ise, ticari kazanç gibi hesaplanan kurum kazancı tespit edilirken, kuruluş ve örgütlenme giderlerinin hâsılattan indirilebileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 21.06.2006 Tarihli ve 26205 Sayılı Kanun). Bu maddeden yola çıkılarak, kuruluş ve örgütlenme giderlerinin doğrudan gider yazılabileceği gibi aktifleştirilmesinin de mümkün olduğu anlaşılmaktadır. VUK

282. maddesi gereğince kuruluş ve örgütlenme giderlerinin ancak kurumlar tarafından aktifleştirilebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, gelir vergisi mükellefleri (şahıs şirketleri) kuruluş ve örgütlenme giderlerini aktifleştirememekte, gider yazmak durumundadır.

TMS 38'e göre ise kuruluş ve örgütlenme giderlerine yapılan harcamalar sonucunda işletmelerin eline somut herhangi bir varlık geçmemesi, aynı zamanda başka varlıkların üretilmesinde yahut iktisabında kullanılamaması ve ne ölçüde fayda sağlayacaklarının da kesin olarak bilinmemesi nedenlerinden dolayı aktive alma özelliklerinin olmadığı kabul edilmekte ve maddi olmayan varlıklar arasında gösterilmemektedir (Ataman ve Özden, 2009: 65).

Örnek 1:

X A.Ş. kurulu gücü 1 MW'tan fazla olan güneş enerjisi santrali kurulum çalışmalarına başlamış ve 100.000-TL kuruluş ve örgütlenme giderine katlanmıştır. Tek düzen hesap planına göre, aktifleştirme yöntemi tercih edildiğinde yapılması gereken muhasebe kaydı şöyledir:

262 KUR. VE ÖRG. GİD.	102 BANKALAR	100.000,00	100.000,00
-----------------------	--------------	------------	------------

Amortisman oranları tablosuna göre 5 yılda yüzde 20 oranında itfa olunacaktır.

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	268 BİRİKMIŞ AMORTİS.	20.000,00	20.000,00
------------------------	-----------------------	-----------	-----------

Kuruluş ve örgütlenme giderlerine izin vermeyen TMS 38'e göre yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	100 KASA	100.000,00	100.000,00
------------------------	----------	------------	------------

Tek düzen muhasebe sistemine göre gider yazmak istenilirse, yapılması gereken kayıt TMS'ye göre yapılan kayıtla aynı olacaktır. Kurulan şirket bir anonim şirket değil de şahıs şirketi olursa, şahıs şirketlerinde aktifleştirme yasağı olduğundan, yapılması gereken kayıt yine TMS' ye göre yapılan kayıtla aynı olacaktır.

Araştırma - Geliştirme Giderlerinin Muhasebeleştirilmesi

Araştırma-geliştirme aşamasında ortaya çıkan giderlerin muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak muhasebe standartları ve vergi mevzuatı arasında farklılık ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ayırım harcamaların muhasebeleştirilmesinde de farklılığa sebep olmuştur. TMS/TFRS 38 Nolu Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı'nda, araştırma harcamalarının ve geliştirme harcamalarının farklı anlamlar taşıdığı belirtilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda daha önce var olmayan bilimsel bilgi veya teknik bilgi ortaya çıkarılıyorsa araştırma; mevcut

bilgi veya teknikte büyük oranda gelişim sağlanıyorsa, geliştirme faaliyetidir (kgk.gov.tr). Söz konusu standarda göre bu ayrımın yapılabildiği durumlarda, araştırma giderleri aktifleştirilememekte, geliştirme giderleri aktifleştirilebilmektedir (Senal ve Ateş, 2016: 90). Araştırma giderleri yeni bilgi edinme, eski bilgileri başka ürün ve hizmetler için yeniden değerlendirme ve kullanılan ekipmanların alternatiflerini araştırma gibi, sonuçları henüz belli olmayan faaliyetleri kapsadığından aktifleştirilememektedir. Geliştirme giderlerinde ise sonuç belirlenmiştir ve elde edilen bilginin nasıl kullanılacağı ya da projeye nasıl uygulanacağına karar verilmektedir. Sonucun belirlenmiş olması, geliştirme giderlerinin aktifleştirilebilmesine imkân sağlamaktadır. Eğer araştırma giderleri ve geliştirme giderlerini birbirinden ayırmak imkânsız ise, tümü araştırma gideri olarak kabul edilmekte ve aktifleştirilememektedir.

Ülkemizde AR-GE giderleri vergilendirme bakımından farklı bir konumdadır. AR-GE İndirimi olarak kavramlaşan bu konunun temelinde Kurumlar Vergisi Kanunu vardır. Kanununun 10. maddesine göre kurumlar, AR-GE faaliyetleri kapsamında yaptıkları harcamaların tamamını vergi matrahlarından düşebilmektedirler (5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu). İndirime konu olacak harcamaların, araştırma ve geliştirme faaliyetleriyle doğrudan ilgili harcamalar olmaları gerekmektedir. Endirekt giderler, bu kapsamda yer almamaktadır. Bunun neticesinde işletmeler, araştırma giderleri ile geliştirme giderlerini birbirinden ayırmadan tamamını gider yazmaktadırlar. Bu durumda aktifleştirme mümkün olmamakta ve TMS 38 ile VUK arasında bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla AR-GE teşviki kullanılması TMS 38’le tezat oluşturmaktadır. Sonuçta VUK tamamının gider yazılmasına imkân tanırken, TMS 38 aktifleştirmeyi zorunlu görmektedir (Örten vd., 2010).

Örnek 2:

X Güneş Enerjisi Santralının güneş ölçümü, uygun arazi seçimi için katlandığı gider 585.000 TL’dir. Söz konusu gider incelendiğinde 450.000 TL araştırma gideri, 135.000 TL geliştirme gideri ayrımı yapılmıştır.

Bu durumda tek düzen hesap planına göre dönem içi yapılacak muhasebe kaydı şöyledir:

750 AR- GEL. GİDERLERİ		585.000,00	
	102 BANKALAR		585.000,00
751 AR- GEL. GİD. YANS. HS.		585.000,00	
	750 AR-GEL. GİDERLERİ		585.000,00
630 AR- GEL. GİDERLERİ		585.000,00	
	751 AR-GEL. GİD. YANS. HS.		585.000,00

Maddi olmayan duran varlıklara yapılan tüm AR-GE harcamaları aktifleştirilmesi durumunda araştırma ve geliştirme giderleri yansıtma hesabı ile 263 nolu hesaba devredilmekte (Gökçe ve Tellioglu, 2013: 126) ve dönem sonu muhasebe kaydı şöyle olmaktadır:

263 AR- GEL. GİDERLERİ	585.000,00	
751 AR-GEL. GİD. YANS. HS.		585.000,00

263 numaralı hesapta aktifleştirilen tutar vergilendirmede matrahtan düşülecektir. Matrah yeterli olmazsa bakiye, sonraki yıla taşınmaktadır. Süreç nazım hesaplarda izlenmelidir.

TMS kapsamında yapılması gereken kayıt şöyledir:

263 AR- GEL. GİDERLERİ	135.000,00	
750 AR-GEL. GİDERLERİ	450.000,00	
100 KASA		585.000,00

Söz konusu araştırma ve geliştirme giderleri birbirinden net olarak ayrıştırılmaması yapılması gereken kayıt şöyle olacaktır:

750 AR- GEL. GİDERLERİ	585.000,00	
100 KASA		585.000,00

Lisans Bedellerinin Muhasebeleştirilmesi

3475 Sayılı VUK'nun 269. maddesinde, gayrimaddi hakların gayrimenkuller gibi değerlemeye tabi olduğu belirtilmiş ve 3239 Sayılı Kanun md.55'te lisanslar, gayrimaddi hak kapsamında yer almıştır.

TMS 38'e göre lisans bedellerinin itfası (Yılmaz, 2012: 28), lisansın EPDK'dan kaç yıllığına alındığına bağlıdır.

TMS 38 kapsamında üretim lisansları bir bedel ödenerek satın alındığından aktifleştirilmesi kolaydır. Güneş enerjisi santrallerinin lisans bedelleri maliyet esasına göre kaydedilmektedir (TMS 38) ve amortisman hususunda süre sınırlaması yoktur. Varlıkların faydalı ömürleri doğrultusunda itfası gerçekleşmektedir. Vergi mevzuatında lisans bedelleri maliyet değeri ile değerlendirilir (Fırat ve Badem, 2008: 217) ve Maliye Bakanlığı lisansların kullanım ömrünü 15 yıl olarak belirlemiştir. Vergi kanunlarına göre de finansal tablolarda itfa 15 yılda gerçekleştirilmelidir. Fakat burada bahsi geçen süre tesisin kullanıma açıldığı süreden itibaren değil, lisans alım tarihinden itibaren geçerlidir (Bozkurt ve Karataş, 2011: 94).

Örnek 3:

X Şirketi, kurulu güç değeri 250 MW ile 500 MW arasında olan güneş enerjisi santrali lisansı almıştır. Lisans bedeli 120.600-TL'dir. (Yenilenebilir enerji kaynağı kullanılacağı için bedelin % 10'u ödenmiş olup lisans, 20 yıllığına alınmıştır.)

260 HAKLAR	100 KASA	12.060,00	12.060,00
------------	----------	-----------	-----------

Mevzuata göre lisans amortisman süresi 15 yıl, amortisman oranı ise % 6,66 olarak belirlenmiştir. Bu durumda yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	268 BİRİKMiŞ AMORTİS.	803,19	803,19
------------------------	-----------------------	--------	--------

TMS-38'e göre; sınırlı faydalı ömre sahip maddi olmayan duran varlıkların itfa edilecek tutarları, faydalı ömür boyunca sistematik biçimde dağıtılır (Ersoy ve Akbaba, 2016: 233). Bu bilgi ışığında yapılması gereken muhasebe kaydı şu şekilde olmalıdır:

260 HAKLAR	100 KASA	12.060,00	12.060,00
740 HİZMET ÜRETİM MAL.	268 BİRİKMiŞ AMORTİS.	603,00	603,00

Arazi ve Arsa Temini ve Kiralanması İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

5346 Sayılı Kanun'un arazi ihtiyacı açıklamalarının yer aldığı bölümde, orman ve hazine arazileri veya devletin tasarrufu altında olan taşınmazlar, yenilenebilir enerji kaynağı sağlamak amacıyla kullanılabileceği belirtilmiştir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından kullanım izinleri verilebilmekte, kiralamaya imkân tanınmaktadır (Saner, 2015: 106).

Örnek 4:

X A.Ş. 1 MW kurulu gücünde (lisanssız üretim üst sınırı), güneş enerjisi santrali kurmak amacıyla 20 dönüm araziye KDV hariç 100.000-TL'ye peşin olarak satın almıştır.

Arazi alımının muhasebe kaydı hususunda tek düzen hesap planı ve muhasebe standartları arasında bir farklılık bulunmamaktadır.

Her ikisine göre de yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

250 ARAZİ VE ARSALAR		100.000,00	
191 İNDİRİLECEK KDV.		18.000,00	
	100 KASA		118.000,00

Kiralanan Taşınmaza Ait Değer Artırıcı Harcamalar

VUK'nun 272. Maddesine göre gayrimenkuller kiralananmış ya da elektrik üreten ve dağıtan varlıkların işletme hakkı elde edilmişse, kiracı/işletme hakkı sahibinin yapacağı değer artırıcı giderlerin değerlendirilmesi özel maliyet bedeli kapsamında gerçekleştirilir. (Periyodik bakım, tamirat ve temizlik giderleri bu kapsama girmemektedir.) Söz konusu harcamalar, yalnızca harcamanın gerçekleşmiş olduğu dönemde giderleştirilmemeli, kullanıldıkları döneme ait hesaplarda gider kaydedilmelidir (Şen, 2013: 28). Mevzuata göre kiralanan taşınmaza ait, taşınmazın değerini artırıcı harcamaların özel maliyet şeklinde aktifleştirilmesi ve kiralama süresi içinde itfa edilmesi gerekmektedir. Kira süresi belirsiz olan durumlarda, özel maliyetlerin itfası konusuna kanunda açıklık getirilmiş ve itfa süresi 5 yıl olarak belirlenmiştir (333 Nolu VUK Genel Tebliği). İtfa eşit yüzde halinde yapılacağı azalan bakiyeler yöntemi uygulamak mümkün görünmemektedir (elitdenetim.com). Vergi mevzuatı ve TFRS arasındaki fark ise, TFRS'de özel maliyet kaleminin maddi varlık kabul edilmesidir. TMS 16 özel maliyetlerin ait olduğu sınıf hususunda bir ayrıma gitmemiştir fakat özel maliyetler muhasebede özün önceliği kavramı gereği, maddi yapıları sebebiyle maddi duran varlıklar sınıfında ayrı bir kaleme gösterilmelidir (Ölmez, 2016: 48).

Örnek 5:

Y Enerji A.Ş. güneş enerjisi santrali kurmak için 10 yıllığına kiraladığı arsa için, 2015 yılı içerisinde 20.000-TL, 2016'da ise 10.000-TL tutarında özel maliyet kapsamında gidere katlanmıştır. Santral 21.09.2016 tarihinde faaliyete başlamıştır.

Söz konusu işlemlere dair yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

2015			
258 YAPILMAKTA OLAN YAT. 191 İNDİRİLECEK KDV.		20.000,00 3.600,00	23.600,00
	100 KASA		
2016			
258 YAPILMAKTA OLAN YAT. 191 İNDİRİLECEK KDV.		10.000,00 1.800,00	11.800,00
	100 KASA		
21.09.2016			
264 ÖZEL MALİYETLER		30.000,00	30.000,00
	258 YAPILMAKTA OLAN YAT.		

Örnek 5'te görüleceği üzere özel maliyet giderleri, faaliyete geçilene kadar 258 nolu hesapta muhasebeleştirilir. Faaliyete geçiş tarihinden sonra ise 264 nolu hesaba aktarılır.

Örnekte, kiralama 10 yıl için yapılmış olmasına rağmen, özel maliyet harcamalarının tamamlanıp kullanıma başlanması 2016 yılında gerçekleştiğinden, sürenin dolmasına 9 yıl kaldığı dikkate alınmalı ve itfa bu süre üzerinden gerçekleştirilmelidir.

740 HİZMET ÜRETİM MAL.		3.333,00	
	268 BİRİKMİŞ AMORTİS.		3.333,00

Örnek 6 :

ABC Enerji A.Ş. 3 yıl boyunca aktifte tuttuğu bina için 6.000-TL tutarında harcama yaparak binanın değerini artırmıştır. Binanın yararlı ömrü 5 yıldır. (Amortisman: Normal, Oran: 0,20), (Hurda değeri 2.500-TL olarak düşünülmektedir). Binaya ait değer artışı yapıldığında muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olacaktır:

252 BİNALAR 191 İNDİRİLECEK KDV.		6.000,00 1.080,00	
	320 SATICILAR		7.080,00

Harcama için amortisman hesaplama işlemi:

Amortisman Tutarı= Harcama Tutarı / Ekonomik Ömür

= 6.000 / 5 = 1.200-TL yıllık amortisman

Yıllık Amortisman Tutarları

Yıllar	Yıllık Amortisman	Birikmiş Amortisman	Kalan Tutar
Yıl 1	1.200	1.200	4.800
Yıl 2	1.200	2.400	3.600
Yıl 3	1.200	3.600	2.400
Yıl 4	1.200	4.800	1.200
Yıl 5	1.200	6.000	-

Dönem sonunda yapılan kayıt şöyledir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	257 BİRİKMiŞ AMORTİS.	1.200,00	1.200,00
------------------------	-----------------------	----------	----------

İşletmenin aktifinde kayıtlı binanın 2 yıl ekonomik ömrü kalmıştır. Buna karşılık işletme 5 yılı dikkate alarak hesaplama ve kayıt yapmıştır. Bu durum, bu konuda çok karşılaşılan hatalardan biridir (Boztepe, 2012: 109).

2 yıl için amortisman ayrılmalı, hesaplama ve kayıt aşağıdaki olmalıdır:

Amortisman Tutarı= Harcama Tutarı/ Ekonomik Ömür

= 6.000/ 2= 3.000 TL yıllık amortisman

Yıllar	Yıllık Amortisman	Birikmiş Amortisman	Kalan Tutar
Yıl 1	3.000	3.000	3.000
Yıl 2	3.000	6.000	-

Dönem sonunda yapılacak kayıt ise aşağıdaki gibidir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	257 BİRİKMiŞ AMORTİS.	3.000,00	3.000,00
------------------------	-----------------------	----------	----------

TMS 38 baz alınarak hesaplama yapılacak ise, maliyet bedelinden hurda değeri düşülüp faydalı ömre bölünecektir.

$(6.000 - 2.500) / 2 = 1.750$ -TL

TMS normal amortisman yöntemine göre düzenlenen amortisman tablosu aşağıdaki gibidir:

Amortisman Tablosu

Yıllar	Kayıtlı Değer	Amortisman Süresi	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
1	3500	2 yıl	1.750	1.750
2	3500	2 yıl	1.750	3.500

Muhasebe kaydı ise şöyledir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	257 BİRİKMiŞ AMORTİS.	1.750,00	1.750,00
------------------------	-----------------------	----------	----------

Enerji Modeli Bileşenlerinin Muhasebeleştirilmesi

Enerji modeli, güneş panelleri, çelik konstrüksiyon, invertör, panel sehpası, so-lar kablo ve bağlantı soketi adları verilen bileşenlerden meydana gelmektedir.

Örnek 7:

KLM Enerji firması, güneş enerjisi santrali faaliyetinde kullanmak üzere güneş paneli satın almış, harcama toplamı 100.000-TL olarak gerçekleşmiştir. Bu dö-nemde finansman için temin edilen kredi faizi 25.000-TL'dir.

163 Nolu VUK'nun kendisine tanıdığı seçimlik hakka istinaden firma, faiz gideri olarak ortaya çıkan bu borçlanma maliyetini doğrudan dönem gideri olarak yazmak isterse, VUK Tebliğ hükümleri ve Tek Düzen Muhasebe Uygulama Genel Tebliğine göre aşağıdaki yevmiye kayıtlarını yapmalıdır:

780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS	102 BANKALAR	25.000,00	25.000,00
781 FİNANSMAN GİD. YAN. HS	780 FİNANSMAN GİDERLERİ	25.000,00	25.000,00
258 YAPILMAKTA OLAN YAT.	781 FİNANSMAN GİD. YAN.	25.000,00	25.000,00

TMS' ye göre temel yöntem bazlı giderleştirme kaydı şöyledir:

253 TES. MAK. VE CİHAZLAR	320 SATICILAR	100.000,00	100.000,00
780 FİNANSMAN GİDERLERİ	102 BANKALAR	25.000,00	25.000,00

TMS' ye göre alternatif yöntem bazlı giderleştirme kaydı ise şöyledir:

253 TES. MAK. VE CİHAZLAR	320 SATICILAR	125.000,00	100.000,00
	102 BANKALAR		25.000,00

Örnek 8:

X A.Ş. 1 MW'lık güneş enerjisi santrali için yurt dışından yatırım teşvik belgesi kapsamında banka kredisi ile 480.000-€ karşılığında güneş paneli satın almıştır. Söz konusu paneller yatırım teşvik belgesi kapsamında alındığından KDV ödenmemiştir. (1 €= 6,74 TL/ Kalıntı değeri 40.000-TL).

$$480.000-€ \times 6,74 = 1.680.000-TL$$

253 TES. MAK. VE CİHAZLAR	3.235.200,00
400 BANKA KREDİLERİ	3.235.200,00

Panellerin satın alınmasından sonraki ilk geçici vergi döneminde döviz kurunun 1 € = 6,85 TL olduğunu varsayalım. Burada önemli olan husus 163 ve 334 nolu Vergi Usul Kanunu tebliğleri hükmüne istinaden, yatırım finansmanında kullanılan kredilere ait faiz ve kur farklarının, yatırımın yapılmış olduğu dönemin sonuna kadar maliyete eklenmesi gerekmektedir.

$$1 € = 6,85 TL$$

$$480.000 \times 6,85 = 3.288.000-TL$$

$$\text{Değerleme öncesi} = 3.235.200-TL$$

$$\text{Değerleme sonrası} = 3.288.000-TL$$

$$\text{Değerleme farkı} = 52.800-TL$$

253 TES. MAK. VE CİHAZLAR	52.800,00
400 BANKA KREDİLERİ	52.800,00

Yatırım tamamlanmış ve işletme panelleri aktifleştirmiştir. Geçici vergi dönemlerinde değerlendirilmiş ve fark maliyete eklenmiştir. Döviz kurunda yükselme yerine bir düşüş gerçekleşse idi, 253 nolu hesap alacaklı çalıştırılmak durumunda olunacaktı.

Panel alımı kaydı ile ilgili tek düzen hesap planı ve muhasebe standartları arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat aynı şeyi amortisman ayırma konusunda söylemek mümkün olmayacaktır. Söz konusu panellerin VUK 333 nolu genel tebliğine göre panellerin yararlı ömrü 10 yıl olup, ayrılması gereken amortisman oranı yüzde 10'dur. VUK' a göre normal amortisman yöntemi yıllık amortisman tutarları tablosu aşağıdaki gibidir:

Yıllar	Kayıtlı değer	Amortisman Süresi	Amortisman Oranı	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
1	3.235.200	10	% 10	323.520	323.520
2	3.235.200	10	% 10	323.520	674.040
3	3.235.200	10	% 10	323.520	970.560
4	3.235.200	10	% 10	323.520	1.294.080
5	3.235.200	10	% 10	323.520	1.617.600
6	3.235.200	10	% 10	323.520	1.941.120
7	3.235.200	10	% 10	323.520	2.264.640
8	3.235.200	10	% 10	323.520	2.588.160
9	3.235.200	10	% 10	323.520	2.911.680
10	3.235.200	10	% 10	323.520	3.235.200

VUK' a göre ilk yılın sonunda yapılacak muhasebe kaydı şöyledir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	323.520,00	
	257 BİRİKMiŞ AMORTİS.	323.520,00

Yıllık amortisman tutarı = (Maliyet bedeli - Hurda değer) / Yararlı Ömür
 = (3.235.200 - 40.000) / 10= 319.520-TL

TMS' ye göre normal amortisman tablosu ve TMS'ye göre ilk yılın sonunda yapılacak muhasebe kaydı şöyle olacaktır:

Yıl	Kay. Değer -Hurda Değeri	Amortisman Süresi	Amortisman Tutarı	Birikmiş Amortisman
1	3.195.200	10 yıl	319.520	319.520
2	3.195.200	10 yıl	319.520	639.040
3	3.195.200	10 yıl	319.520	958.560
4	3.195.200	10 yıl	319.520	1.278.080
5	3.195.200	10 yıl	319.520	1.597.600
6	3.195.200	10 yıl	319.520	1.917.120
7	3.195.200	10 yıl	319.520	2.236.640
8	3.195.200	10 yıl	319.520	2.556.160
9	3.195.200	10 yıl	319.520	2.875.680
10	3.195.200	10 yıl	319.520	3.195.200

740 HİZMET ÜRETİM MAL.	319.520,00	
	257 BİRİKMiŞ AMORTİS.	319.520,00

323.520 – 319.520 = 4.000-TL   4.000 TL × 10 yıl = 40.000- TL

Aynı örneğe dair iki farklı kayıt yöntemine bakıldığında toplamda 40.000-TL bir fark olduğu görülmektedir. Bu farkın nedeni standartların maliyet bedeli hesaplarken kalıntı değeri düşmesidir. VUK ise kalıntı değeri hesaba katmamaktadır.

Tesislerin Aktifleştirilmesi ve Borçlanma Maliyetleri

TFRS ve vergi mevzuatının aktifleştirme konusunu farklı tanımlamaları, TMS 23 Borçlanma Maliyetleri standardında da karışıklığa yol açmıştır. TMS 23, borçlanma maliyetlerinin, söz konusu varlığın aktifleştirilmesiyle, varlık maliyetine dahil etme uygulamasının terk edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Standarda göre borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesinde temel ve alternatif olmak üzere iki yol bulunmaktadır. Temel yöntemde, maliyetler, ait oldukları döneme ilişkin mali tablolarda gösterilir ve borçlanma niteliği ve yolu dikkate alınmaksızın giderleştirilir. Alternatif yöntemde ise, özellikli varlık edinimi, inşası veya üretilmesi ile yakından ilgisi bulunan maliyetler, söz konusu varlığın maliyetine eklenir (Küçüktüfekçi ve Kılı, 2016: 447). Eğer maliyet ölçümü sağlıklı bir şekilde yapılabilirse ve işletmeye gelecekte de yarar sağlayacağı öngörülmekteyse, ilgili varlığın maliyetine eklenmektedir. Bunların haricindeki borçlanma maliyetleri ait oldukları dönemde giderleştirilir. Vergi mevzuatı ve TFRS'nin bir diğer farkı da duran varlığın aktive alınmasından sonra karşılaşılan finansman giderlerinin istenildiği takdirde varlığın maliyetine eklenebilmesi ve yine istenildiği takdirde dönem gideri olarak yazılmasına olanak sağlamasıdır.

Örnek 9:

ABC enerji firması, güneş enerjisi santraline ait personelin özel ihtiyaçlarını giderebileceği ve ofis olarak da kullanmayı planladığı bir bina yaptırmıştır. Yapım 10 ay sürmüştür ve inşaat için kullanılan kredinin faizi haricinde yapılan harcama tutarı 100.000-TL'dir. Döneme ilişkin inşaat finansmanında kullanılan kredi faizi 15.000-TL'dir.

TMS'de adı geçen temel yöntem baz alınarak yapılacak olan muhasebe kaydında, duran varlık ediniminde katılan 15.000-TL finansman gideri, döneme ait finansal tablolara yansıtılmalı ve giderleştirilmelidir.

252 BİNALAR		100.000,00	
780 FİNANSMAN GİDERLERİ		15.000,00	
	320 SATICILAR		100.000,00
	102 BANKALAR		15.000,00

TMS'de adı geçen alternatif yöntem baz alınarak yapılacak olan muhasebe kaydında, temel yöntemde gider kaydedilen finansman gideri, binanın maliyetine eklenebilmekte ve muhasebe kaydı aşağıdaki gibi olmaktadır:

252 BİNALAR		115.000,00
	320 SATICILAR	100.000,00
	102 BANKALAR	15.000,00

213 Sayılı VUK'nun 230. maddesine göre, duran varlığın aktifleştirme sürecinde katlandığı kur ve faiz farkları duran varlığın maliyetine eklenmelidir. Bu durumda yapılması gereken muhasebe kaydı TMS' de adı geçen alternatif yöntemle göre yapılması gereken kayıttır.

Örnek 10:

MTA Enerji Şirketi yetkilileri 25.05.2016 tarihinde ziyaret ettikleri bir fuarda, güneş enerjisi santralinde elektrik üretiminde kullanılan panellerin en yeni versiyonunu görmüşler ve hemen bir adet sipariş vermişlerdir. Siparişe ait bilgiler şöyledir:

Siparişin verilmesi: 25.05.2016

Teslimat: 30.05.2016

Panel maliyeti: 25.000-TL

Nakliye gideri: 5.000-TL

Nakliye sigortası gideri: 5.000-TL

Panel montajı: 500-TL

Amortisman süresi: 5 yıl

Amortisman Oranı: yüzde 10

İşletme Yönetiminin Tahmini:

Amortisman süresi: 5 yıl

Amortisman Oranı: yüzde 10

Hurda değeri: 4.000-TL

Normal amortisman yöntemi TMS-16'ya göre;

Yıllık Amortisman Tutarı = (Maliyet Yöntemi - Hurda Değer) / Yararlı Ömür

Maliyet Bedeli = (Alış Bedeli + Nakliye Bedeli + Nakliye Sigorta Bedeli + Kuruluş ve Montaj Gideri)

Maliyet Bedeli = (25.000 + 5000 + 5000 + 500) = 35.500-TL

Yıllık Amortisman Tutarı = (35.500 - 4.000) / 5 = 6.300-TL

Normal amortisman yöntemi VUK' a göre;

Yıllık Amortisman Tutarı = Maliyet Değeri / Faydalı Ömür

Maliyet Bedeli = (Alış Bedeli + Nakliye Bedeli + Nakliye Sigorta Bedeli + Kuruluş ve Montaj Gideri)

Maliyet Bedeli = (25.000 + 5000 + 5000 + 500) = 35.500-TL

Yıllık Amortisman Tutarı = 35.500 / 5 = 7.100-TL

TMS-16 ve VUK'da yer alan amortisman hükümlerinin aynı örneğe uygulanmasıyla 800 TL fark ortaya çıkmıştır. Bu farkın nedeni standartların hesaplama yaparken hurda değerini maliyet değerinden düşürmesi ve Vergi Usul Kanununun ise hurda değerini hiçbir şekilde hesaba katmamasıdır (Çam, 2014: 13).

TDHP ve TMS/TFRS Farklaşmasının Bir Sonucu "Ertelenmiş Vergi"

Örnek 11:

Yeşil Enerji A.Ş.'nin 2015 yılına ait kıdem tazminatı ödemesinden önce muhasebe karı 125.000-TL, döneme ilişkin kıdem tazminatı ise 23.000-TL'dir.(Sürekli fark yoktur).

Kıdem tazminatları, muhasebe ilkeleri uyarınca gider kabul edildiğinden muhasebe karı 125.000 - 23.000 = 102.000-TL olacaktır. Mevzuat hükümleri gereğince, kıdem tazminatı ödenmemiş olduğundan gider kabul edilmez ve mali kar 125.000-TL olur. Vergi, 125.000-TL üzerinden ödenecektir. $125.000 \times 0,20 = 25.000$ -TL işletmenin ödeyeceği vergi tutarıdır. Oysaki döneme ilişkin muhasebe karı 102.000-TL'dir ve döneme ait vergi yükünün 20.400-TL olması gerekmektedir. Bu durumda, 23.000-TL indirilebilir geçici farktır. Ertelenmiş vergi bu fark üzerinden hesaplanır.

$23.000 \times 0,20 = 4.600$ -TL'dir ve şu şekilde muhasebeleştirilmelidir:

691 DÖN. KAR VER VE DİĞ YAS. YÜK. KAR.	20.400,00	
284 ERTELENEN VERGİ VAR.	4.600,00	
		25.000,00
370 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIĞI		

İndirilebilir geçici farkın vergi etkisinin dönemin vergi giderini azalttığı günlük defter kayıtlarından da açıkça anlaşılabilir. İşletmenin 25.000-TL vergi borcu doğmasına rağmen vergi gideri olarak 20.400-TL kaydedilmiştir. Buradaki ertelenen vergi varlığı olan 4.600-TL gelecek dönemlerde gidere dönüşecektir ve peşin ödenmiştir.

Örnek 12:

Mavi Enerji A.Ş.'nin 2015 yılında hisse senetlerinin değer artış kârı öncesi muhasebe kârı 150.000-TL'dir. Şirket 95.000-TL'ye aldığı senetlerini dönem sonu gerçeğe uygun değeriyle değerlemiş (borsa değeri 117.000-TL), 22.000-TL kâr elde etmiştir. Bu kârla birlikte 2015 yılı kârı 172.000-TL olarak hesaplanmıştır.

Bu kâr (22.000-TL), vergi mevzuatınca kabul edilmeyip vergi hesaplaması 150.000-TL dikkate alınarak yapılacaktır. Buna karşılık muhasebe standartları, karı 172.000-TL kabul etmekte ve vergi hesaplamasının bu şekilde yapılmasını öngörmektedir. Bu durumda vergi hesaplaması $172.000 \times 0,20 = 34.400$ -TL şeklinde yapılacaktır. Vergi mevzuatı hükümlerine göre hesaplama $150.000 \times 0,20 = 30.000$ -TL şeklinde olacaktır ve geçici farkın vergiye etkisi finansal tablolara yansıtılmalıdır. Bu etki, $22.000 \times 0,20 = 4.400$ -TL'dir. Şirket için ertelenmiş vergi yükümlülüğü olan bu tutarın muhasebe kaydı aşağıdaki gibi yapılmalıdır:

691 DÖN. KAR VER VE DİĞ YAS. YÜK. KAR.	370 DÖNEM KARI VERGİ VE DİĞER YASAL YÜKÜMLÜLÜK KARŞILIĞI 484 ERTELENEN VERGİ YÜK.	34.400,00	30.000,00 4.400,00
---	---	-----------	-----------------------

Stok

Türkiye'de güneş enerjisi ile elektrik üreten işletmeler şebekeye bağlı olarak faaliyet göstermektedirler. Şebeke bağlantılı bu sistemler, üretilen elektriğin akülerde stoklanması yerine üretildiği bölgede tüketilmesi ilkesi ile çalışmaktadırlar. Projelendirme aşamasında üretilmek istenen veya bölgede ihtiyaç olunan enerji miktarı tespit edilmekte ve elektrik üretimi bu şekilde gerçekleşmektedir. Güneş ışınlarının solar modüllere teması ile elektrik enerjisi üretilmekte ve şebekeye bağlanabilen invertörler ile dağıtım şebekesine nakli sağlanmaktadır (solarcell.com). Bu bilgiler ışığında güneş enerjisi santrali işletmesine üretim işletmesi demek doğru olmayacaktır.

Örnek 13:

YX Enerji Şirketi, güneş enerjisi santralinde bekçilik görevi yapmakta olan işçisine Şubat ayında brüt 1.777,50 TL maaş ödemesi yapmıştır.

TMS ve TDHP' ye göre yapılması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir:

Kesintiler

Brüt Ücret	SSK İşçi Payı	İşsizlik Sig. İşçi Payı	Gelir Vergisi Matrahı	Damga Vergisi	Kesinti Toplamı	Net Ücret	Asgari Geçim İndirimi	Top. Ele Geçen	SSK İşveren	İşsizlik İşveren
1.777,50	248,85	17,78	226,63	13,49	506,75	1.270,75	133,31	1.404,06	364,39	35,55

740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ		2.177,44	
Brüt Ücret	1.777,50		
SSK İşveren	364,39		
İşsizlik Sigortası İşveren Payı	35,55		
335 PERSONELE BORÇLAR			1.270,75
İşçi	1.270,75		
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR			240,12
Gelir vergisi	226,63		
Damga vergisi	13,49		
361 ÖDENECEK SOS. GÜV. KES.			666,57
SSK İşçi	248,85		
SSK İşveren	364,39		
İşsizlik Sig. İşçi Payı	17,78		
İşsizlik Sig. İşv. Payı	35,55		

Hâsılat

Örnek 14:

ABC A.Ş'ye Nisan 2017 içinde yapmış olduğu satışlar karşılığında dağıtım şirketi tarafından KDV dâhil 3.162,20-TL tutarında sistem kullanım bedeli açıklanmalı fatura düzenlenmiştir.

760 PAZ. SAT. VE DAĞITIM GİD.	2.679,81	
191 İNDİRİLECEK KDV.	482,39	
320 SATICILAR		3.162,20

Elektrik dağıtım şirketleri, elektrik üretimi yapmakta olan işletmelere altyapı ve sistem kullanım bedeli adı altında her ay fatura düzenlemektedir. Dağıtım şirketi tarafından düzenlenen sistem kullanım bedeli faturası, üretim işletmesi tarafından ilk bakışta 740 Hizmet Üretim Maliyeti hesabı adı altında kayda alması gerektiğini düşündürse de söz konusu gider, elektrik üretimi ile ilgili

bir gider değil, tamamen satış ile ilgili bir giderdir. Bu nedenden dolayı 760 Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri hesabı altında muhasebeleştirilmelidir (Akdeniz ve Ateş, 2012: 415).

Örnek 15:

Z A.Ş' ye Nisan 2017 ayı içinde dağıtım şirketi tarafından KDV dahil 300,70-TL güneş enerjisi santralının iç ihtiyacında kullandığı elektrik bedeli faturası düzenlenmiştir.

TMS ve TDHP' ye göre yapılması gereken muhasebe kaydı şöyledir:

740 HİZMET ÜRETİM MAL.		253,84	
191 İNDİRİLECEK KDV.		46,86	
	320 SATICILAR		300,70

Güneş battığında güneş enerjisi santralinde üretim sonlanmaktadır. Santralde bulunan hücreler, invertörler, modem, güvenlik kamerası sistemi vb. için elektrik ihtiyacı dağıtım sistemi tarafından karşılanmakta ve ay sonlarında dağıtım şirketi üretim şirketine fatura düzenlemektedir.

Örnek 16:

KLM A.Ş. dağıtım şirketine 2017 Nisan ayına ait KDV dahil 59.512,80 TL ihtiyaç fazlası üretim satış faturası düzenlemiştir.

TMS ve TDHP' ye göre yapılması gereken muhasebe kaydı şöyledir:

120 ALICILAR		59.512,80	
	600 YURT İÇİ SATIŞLAR		50.434,57
	391 HESAPLANAN KDV		9.087,22

SONUÇ

Muhasebe uygulamaları ve finansal tabloların karar alıcılar için bilgi üretimi fonksiyonu göz önüne alınır ise, bu fonksiyon ile üretilen bilgilerin güvenilir, anlamlı, tutarlı ve karşılaştırılabilir olması gerekmektedir. Güneş enerjisi ile elektrik üreten tesislerin muhasebe uygulamalarında, gerek hizmet-üretim işletmesi ayrımının yapılamamasından, gerekse TDHP ve TMS/TFRS farklılaşmasından kaynaklanan yöntem karmaşıklığı bulunmaktadır. Güneş enerjisi ile elektrik üreten tesislerin üretiminin güneş battığı anda sonlanması, elektriğin üretildiği anda bağlı olduğu şebekeye aktarımı, stoksuz üretim ve üretim esnasında herhangi bir işçiliğe gerek duyulmaması gibi özelliklerine bakıldığında, bu işletmelerin hizmet işletmeleri olduğu sonucuna varılmaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç, muhasebe uygulamalarındaki farklılığı azaltacaktır.

Bu çalışmada, güneş enerjisi ile elektrik üreten işletmelerde, TDHP ve TMS/

TFRS kapsamında, ortaya çıkan maliyet ve gelirin tespiti ve kaydedilmesi hususunda yapılması gereken işlemlere açıklık getirmek amaçlanmış, kuruluş işlemlerinden gelir aşamasına kadar örnek uygulamalara yer verilmiştir.

Kuruluş ve örgütlenme aşamasında katlanılan giderler TDHP' ye göre aktifleştirilebileceği gibi doğrudan gider de yazılabilmektedir. TMS 38 Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı' na göre ise yapılan harcamalar sonucunda işletmelerin eline herhangi bir somut varlık geçmemesi, başka varlıkların üretiminde kullanılamaması ve sağlayacakları fayda ölçüsünün kesin olarak bilinmemesinden dolayı aktifleştirilememektedir. Gider yazılması söz konusudur.

TMS 38 kaynaklı bir diğer farklılık araştırma-geliştirme giderlerinin muhasebeleştirilmesi hususundadır. Söz konusu standart araştırma ve geliştirme giderlerini ayrı tanımlamış ve yapılan harcamaların aynı anlama gelmediğini ifade etmiştir. Araştırma ve geliştirme giderleri birbirinden net bir şekilde ayrıştırılabiliyor ise araştırma giderlerinin aktifleştirilmesine imkân tanınmakta, yalnız geliştirme giderleri aktifleştirilebilmektedir. Net bir biçimde ayrıştırılamıyor ise giderlerin tamamı araştırma gideri kabul edilmekte ve aktifleştirilememektedir. TDHP ise araştırma- geliştirme giderlerinin tümünün, gider yazılmasını öngörmektedir.

Arazi, arsa ve lisans alımlarının muhasebe kaydı hususunda TDHP ve TMS/TFRS arasında bir farklılık bulunmamakla birlikte, lisans bedellerinin itfası noktasında bir ayırım yaşanmaktadır. TMS 38' e göre lisans bedellerinin itfası, lisansın kaç yıllığına alındığına bağlıdır ve itfa o oranda gerçekleşir. Vergi kanunlarına göre ise lisanslar 15 yılda itfa edilmelidir.

Özel Maliyet, Vergi Usul Kanunu 272. maddede, elektrik üretim ve dağıtım varlıklarının işletme hakkı bir başkasına verilmişse, kiracı veya işletme hakkına sahip tüzel kişi tarafından yapılan normal bakım, tamir ve temizleme giderleri dışında gayrimenkulü veya elektrik üretim ve dağıtım varlıklarını genişletmek amacıyla veya ekonomik değerini sürekli olarak artırmak amacıyla yapılan gider özel maliyet bedeli olarak değerlendirilir denmek sureti ile açıklanmıştır. Mevzuata göre, değer artırıcı harcamalar özel maliyet olarak aktifleştirilmeli ve kira süresince itfa edilmelidir. TMS 16 Maddi Duran Varlıklar standardına göre ise, tesisin ekonomik kapasitesini artıran ve üretim kalitesini yükselten harcamalar, varlığın maliyetine ilave edilmelidir. Özel maliyet niteliğindeki harcamalar, tesis faaliyete başlamadan önce yapılmış ise 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabında izlenmeli, faaliyete geçtikten sonra ise 264 Özel Maliyetler hesabına aktarılmalıdır.

Uygulamada karşılaşılan bir diğer farklılık amortisman hesaplama yöntemidir. TDHP' ye göre normal amortisman yöntemi tercih edildiğinde amortis-

man tutarı; duran varlığın maliyetinin, söz konusu varlığın tahmini faydalı ömrüne bölünmek sureti ile bulunmaktadır. Muhasebe standartlarına göre normal amortisman yöntemine göre amortisman tutarı; duran varlığın maliyetinden kalıntı değerin düşülmesi ve sonrasında tahmini faydalı ömre bölünmesi sureti ile hesaplanmaktadır.

İşletme gelir ve giderlerinin ilgili olduğu dönemde ve hatasız bir biçimde muhasebeleştirilip sonuç hesaplarına nakledilmesi, muhasebe ilkeleri gereğidir. Enerji muhasebesi kapsamında TMS/TFRS ve TDHP incelemesinde, muhasebe ilkelerine uygun kayıtların tutulabilmesi için, TDHP'yi özümsemiş olan meslek mensuplarının standartları kavrayıp uygulayabilmeleri için literatürde yeterli sayıda örnek uygulama içeren çalışmalara gerek duyulmaktadır. Yeni Türk Ticaret Kanunu' nun TMS/TFRS' ye uygun kayıt ve raporlamayı esas alması da uygulama örneklerine duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Literatüre kazandırılan çalışmaların artması ve çalışmalarda amaç birliğinin sağlanması ile, güneş enerjisi ile elektrik üreten işletmeler konusunda algı farklılıkları ortadan kalkacak, standartların anlaşılması kolaylaşacak, uygulamada standardizasyon sağlanacak ve birikimli bilgi üretilmesinin önü açılacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, K. ve Ateş, K. (2012). *15 Büyük Sektörde Vergi ve Muhasebe Uygulamaları Rehberi*, Hipotez Yayınları, Bursa.
- Akkuş, M. S. (2010). *Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Alternatif Bir Kaynak Olarak Rüzgar ve Güneş Enerjisinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ataman, B. ve Özden, E. A. (2009). Tek Düzen Hesap Planına Göre Hazırlanan Finansal Tabloların UFRS'ye Uyarlanması ve Rasyo Yöntemi ile Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 44, 59-73.
- Aydın, F.F. (2010). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S.35, Ocak-Temmuz 2010, ss.317-340.
- Bayri, O., (2010), Tekdüzen Muhasebe Sistemine ve Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartlarına Göre Bilançonun Biçimsel Yapısı, Kapsamı ve İçeriğinin Karşılaştırmalı Analizi, *Mali Çözüm Dergisi*, 98, 89-116.
- Bozkurt, İ. Ve Karataş, M. (2011). Türkiye'deki Yenilenebilir Enerji Sektörünün Muhasebe Sorunları. *Mali Çözüm Dergisi/Financial Analysis*, (107).
- Boztepe, E. (2012). Değer Artırıcı Harcamalarda Amortismanın Muhasebeleştirilmesi, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 102-111.
- Çam, M. (2014). TMS 16 Açısından Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamalarının Vergi Usul Kanunu ile Mukayesesinin İncelenmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 11-19.
- Çiftçi, M. (2015). *Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Güneş Enerjisi Potansiyeli ve Yerel Yönetimlerde Kullanımının Swot Analizi Örnek: Bursa Gürsu Belediyesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirtürk, C. (2013). *Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Rüzgar ve Güneş Enerjisi Karşılaştırmalı Yatırım Fizibilitesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diñer, F. (2011), Türkiye'de Güneş Enerjisinden Elektrik Üretimi Potansiyeli-Ekonomik Analizi ve AB Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Değerlendirme, *KSU Mühendislik Dergisi*, 14, 8-17.
- Dodi, K., (2010). Türkiye'de Yenilenebilir Enerji (Kaynakları-Kullanım AlanlarıMuhasebesi), Ankara.
- Ersoy, A., ve Akbaba, A. N. B. (2014). Patentlerin Değerlemesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Maliye Dergisi*, 166, 221-242.

- Fırat, D. ve Badem, A. C. (2008). Marka Değerleme Yöntemleri ve Marka Değerinin Mali Tablolara Yansıtılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 38, 210-219.
- Gökçe, N., ve Tellioglu, T. (2013). Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) Giderlerinin Kayıtlanması ve Raporlanması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15 (1), 121-132.
- Güleryüz, M. (2014). *Finansal Araçların Vergi Usul Kanunu ve Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları'na Göre İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
<http://www.solarcell.com.tr/sebeke-baglanti.asp>, (20.05.2017).
- Kiralanan Gayrimenkullerde Özel Maliyet Bedeli ve Vergileme, Çevrimiçi, <http://www.elitdenetim.com/dosyalar/489.pdf> (28.03.2017).
- Küçüktüfekçi, M. ve Kılı, M. (2016). Borçlanma Maliyetlerinin Muhasebeleştirilmesi: TMS 23, Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16, 444-460.
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2013). *Yenilenebilir Enerji Teknolojileri- Güneş Ölçüm İstasyonunun Yerinin Tespiti*, Ankara.
- Mucuk, M. ve Uysal, D. (2009). Türkiye Ekonomisinde Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme, *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Ölmez, A. (2016). Maddi Duran Varlıkların Türkiye Finansal Raporlama Standartları İle Vergi Usul Kanunları Açısından Karşılaştırılması. Çevrimiçi, <http://dspace.trakya.edu.tr> (20.12.2018).
- Örten, R., Kaval, H., Karapınar, A. (2010). *Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Özgür, E. (2018). Türkiye'de Güneş Enerjisi. Türkiye'nin Enerji Görünümü 2018, Oda Raporları, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/EnerjiGorunumu2018_2_0.pdf (28.05.2019).
- Resmi Gazete, Elektrik Piyasası Kanunu, 30.03.2013 tarih ve 28603 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik, 02.10.2013 tarih ve 28783 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği, 04.08.2002 tarih ve 24836 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, Kurumlar Vergisi Kanunu, 21.06.2006 tarih ve 26205 sayılı Resmi Gazete.

- Resmi Gazete, 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 04.01.1961 tarih ve 10703 sayılı Resmi Gazete.
- Resmi Gazete, Rüzgâr ve Güneş Enerjisine Dayalı Lisans Başvurularına İlişkin Ölçüm Standardı Tebliği, 22.02.2012 tarihli ve 28212 sayılı Resmi Gazete.
- Sadıkoğlu, F. ve Özcan, M., (2016), 2MW Güneş Enerjisi Santrali Gerçekleştirilmesi İçin Yapılan Fizibilite Çalışması, Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Sempozyumu, 216-224.
- Saner, H. S. (2015). Türkiye’de Güneş Enerjisi Santrallerinin Yer Seçimi ve Çevresel Etkileri: Karapınar ve Karaman Enerji İhtisas Endüstri Bölgeleri Örneklerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Senal, S. ve Ateş B. A. (2016). Türkiye Muhasebe Ve Finansal Raporlama Standartlarının Üretim İşletmelerinde Satılan Mamul Maliyeti Tablosu Üzerine Etkileri: Bir Üretim İşletmesi Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 79-95.
- Şen, Ç. (2011). Türkiye Muhasebe Standartları- 16 Açısından Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulaması, *Mali Çözüm Dergisi*, 106, 133-162.
- Şen, İ. K. (2013). Maddi Duran Varlıklar (TMS 16) Standardının Üretim İşletmelerinde Satışların Maliyetine Etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21-36.
- Şenlik, İ. (2017). Güneş Enerjisi Santrallerinin Yer Seçimi, *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, 476, 94-98.
- TMS 38, Maddi Olmayan Duran Varlıklar Standardı, Çevrimiçi, <http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/.../TMSTFRS2011Seti/TMS38.pdf> (11.03.2017).
- Yıldırım, H.H. (2016). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Projelerinin Finansman Yöntemleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.19, S. 36-1, İİBF-10. Yıl Özel Sayısı, ss.725-746.
- Yılmaz, B.B. (2012), Marka Değerinin Bilançodaki Yeri ve Türkiye Muhasebe Standardı 38’e Göre Marka Muhasebesi. *Maliye Finans Yazıları*, 97, 10-37.
- <https://www.teknoraysolar.com.tr/gunes-enerjisi-nedir-ve-kullanim-alanlari/>, (20.12.2018).

İŞ GÖRENLERİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK DÜZEYLERİNDE ÖRGÜTSEL ADALET ALGISININ ETKİSİ: ÖZEL SEKTÖR ARAŞTIRMASI¹

Effect of Organizational Justice Perception on Organizational Commitment Levels of Employees: Private Sector Research

Gönderim Tarihi: 19.02.2019

Kabul Tarihi: 01.11.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657386

Mutlu TOKMAK*

ÖZ: İş görenlerin çalıştıkları işletmenin amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi için çaba sarf etmeleri ve bu işletmede çalışmaya devam etme konusunda gayret göstermeleri örgütsel bağlılık olarak ifade edilmektedir. İşletme yöneticilerinin uyguladıkları politikalarda iş görenlerine karşı eşit davranmaları ve onların haklarını gözetmeleri ise, örgütsel adalet olarak değerlendirilmektedir. İş görenlerin örgütsel adalet algısının onların örgütsel bağlılık düzeylerindeki etkisini tespit etmek amacıyla Afyonkarahisar’ da, özel sektörde faaliyette bulunan iki işletmenin çalışanlarına yönelik bir alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada anket tekniği uygulanmış ve elde edilen veriler, frekans analizi, güvenilirlik analizi ve çoklu regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucuna göre, iş görenlerin örgütsel bağlılık düzeyinde örgütsel adaletin % 40,3 oranında etkisi olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet alt boyutlarının duygusal bağlılık üzerinde % 39,8, devam bağlılığı üzerinde % 34,5 ve normatif bağlılık üzerinde ise % 31,5 düzeyinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Örgütsel Adalet, Örgütsel Davranış, Özel Sektör.

ABSTRACT: Employees endeavouring to achieve the goals and objectives of the enterprise in which they are employed and striving to perpetuate working in this enterprise is stated as organizational commitment. Administrator treating equally the employees while managing the enterprise and protecting their rights is regarded as organizational justice. In order to identify the effect of administrators organizational justice on the employees organizational employees in the province of Afyonkarahisar. Survey data was evaluated

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Mehmet Erdemir GÜNDOĞMUŞ danışmanlığında Dr. Mutlu TOKMAK tarafından 2018 tarihinde tamamlanan “Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Kamu ve Özel Sektör Çalışanları Örneğinde Araştırılması” başlıklı ve 504254 tez no’ lu doktora tezinden türetilmiştir.

* J. Yzb. Dr, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Fakültesi, Sosyal Bilimler Bölümü, mutlu-tokmak@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7428-1322.

by means of frequency, confidence and multi regression analysis. Depending on the results of the analysis, the effect of administrator's organization justice on the employee's organization commitment was %40.3. The effect of organizational justice sub-dimensions; on the emotional tie was %39.8 on the continuance commitment was %34.5 and on the normative commitment was %31.5.

Keywords: Organizational Commitment, Organizational Justice, Organizational Behaviour, Private Sector.

GİRİŞ

Örgütlerin zorlu rekabet koşullarında ayakta kalabilmeleri, çalıştığı kurumun amaç ve hedeflerini benimseyen, bu amaç ve hedefleri gerçekleştirip işletmeyi başarıya taşımak için var gücü ile mücadele eden insan kaynağı ile mümkündür. Bu niteliğe sahip insan kaynağını temin etmek ve örgüte bağlılığını sağlamak, örgüte rekabet avantajı sağlamanın yanı sıra örgütün uzun süre hayatta kalmasını da mümkün kılacaktır. İşletme başarısı için oldukça değerli bir kaynak olan insan kaynağının örgüte bağlılığını sağlayacak en önemli unsurlardan bir tanesi de çalışanlar arasında adaleti gözetmektir.

Belirledikleri politikalarla adaletli olmayı ilke haline getiren ve bu ilkeye sadık kalarak çalışanlarına her açıdan adil davranan örgütler, örgütsel adaleti sağlayarak çalışanlarının örgütü benimsemelerine ve örgüte bağlanmalarına katkıda bulunur.

Örgüt içerisinde her bir çalışanın eşit şartlar içerisinde değerlendirildiği ve elde edilen katma değer eşit bir şekilde dağıtıldığı kurumlarda örgütsel adalet olgusundan bahsetmek mümkündür. Bu durum, çalışanların kurumlarına olan güven duygusunu arttıracak ve kendilerini çalıştıkları kuruma ait hissetmelerine katkı sağlayacaktır.

Çalıştıkları örgütü benimseyen, örgütün amaç ve hedeflerine ulaşması için elinden gelen gayreti en üst seviyede gösteren bireylerin yer aldığı ve iş gören bağlılığının sağlandığı örgütlerde bireysel ve örgütsel başarı kaçınılmaz olacaktır. Bu önemden yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışmada, iş görenlerin örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık düzeyleri üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla özel sektörde faaliyet gösteren işletme çalışanları üzerine alan araştırılması gerçekleştirilmiş ve elde edilen bulgular ilgili alan yazında yer alan araştırma sonuçları ile karşılaştırılarak aktarılmaya çalışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütsel bağlılık, 1950'li yıllarda literatürde tartışılmaya başlanmış bir kavramdır. 1980'li yıllardan itibaren ise bu konuda araştırmaların yoğunlaşması nedeniyle örgütsel davranış konuları arasında popüler olmaya başlamıştır. Örgütün yönetim stratejilerine uygun bir şekilde geliştirilen ve kişilerin çalıştıkları kuruma bağlılık derecesini ifade eden örgütsel bağlılık kavramı, örgütsel değişim için önemli bir faktör ve örgütün başarısı için etkili bir unsur olarak görülmektedir (Jandaghi vd., 2010: 1163; Brewer, 1996: 32; Burgess ve Turner, 2000: 225; Dick ve Metcalfe, 2001: 112; Grusky, 1996: 489; Gül, 2003: 73; Arslan, 2017:47). Daha sonraki süreçte ise örgütsel bağlılığın, örgütsel etkinlik, verimlilik, performans ve bireylerarası güven ile olumlu ilişkisinin, devamsızlık ve personel devir hızı ile olumsuz ilişkisinin ortaya çıkmasıyla konu daha önemli hale gelmiştir (Ferris ve Aranya, 1983: 87; Marchiori ve Henkin, 2004: 353; Tekingündüz, 2012: 4).

Örgütsel bağlılık kavramının işgücü devir hızının düşürülmesinde ve çalışanların performansının artırılmasında önemli etkileri olduğu düşünülmektedir (Meyer ve Allen, 1997). Örgütsel davranış açısından örgütsel bağlılık, çalışanların kendilerini örgütün amaç ve değerleriyle özdeşleştirdikleri ve çalıştıkları kurumda devam etme eğiliminde oldukları bir süreç olarak ve sosyal psikoloji açısından ise, iş görenlerin geçmişteki davranışları sonucunda kendilerini örgüte bağlı hissetme süreci olarak tanımlanmaktadır (Çırpan, 1999: 56).

Mowday vd. (1979: 231), örgütsel bağlılığı, kişi ile örgüt amaçlarının bir bütünlük ve uyum içinde olması şeklinde tanımlanmıştır. O'Reilly ve Chatman (1986: 493) örgütsel bağlılığı, çalışanların içinde buldukları kuruma karşı psikolojik olarak bağlı hissetmeleri şeklinde tanımlamış ve uyum bağlılığı, özdeşleşme bağlılığı ve içselleştirme bağlılığı olarak üç boyutta değerlendirmiştir. Meyer ve Allen'in (1997) ilk olarak ortaya koydukları örgütsel bağlılık modelinde, duygusal bağlılık ve devam bağlılığı olmak üzere iki boyut yer almaktadır. Daha sonra bu modele, normatif ya da ahlaki bağlılık olarak adlandırılan üçüncü bir boyut eklenmiştir. Allen ve Meyer'in (1990: 1) geliştirdikleri örgütsel bağlılık modelini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

Duygusal Bağlılık: Duygusal bağlılık, iş görenlerin örgüt hedeflerine ve değerlerine olan güçlü inancını ve kişisel yaklaşımını, örgütle arasında güçlü duygusal bir bağ hissetmesi durumunu ifade etmektedir. İş görenlerin örgütüne duygusal olarak bağlanması, kendi istekleriyle örgüt ile özdeşleşmeleri, örgüte katılımı ve örgütte kalmaya devam etmeleri anlamına gelmektedir. Örgütlere karşı güçlü bir şekilde duygusal bağlılık hisseden çalışanlar, kendi istekleri doğrultusunda örgütte kalma eğilimindedirler (Meyer ve Allen, 1991: 64).

Devam Bağlılığı: İş görenlerin örgütten ayrılmamanın olumsuz sonuçlarını dikkate alması ve kendisini zorunlu hissederek çalışmaya devam etmesi durumudur. Diğer bir ifadeyle, iş görenin mevcut kurumundaki ücret, emeklilik hakları, prim ve sigorta gibi olanaklardan vazgeçme maliyetinin farkında olması ya da alternatif iş imkânlarının çok kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı örgütte çalışmaya devam etmesi durumu devam bağlılığının göstergesidir (Gautam vd., 2001: 240). İş görenler arasından devam bağlılığı güçlü olanlar, maddi ihtiyaçlarının ve iş bulma zorluklarının yanı sıra, yeni işlerine uyum sağlama, ailelerinin ve eşyalarının başka yerlere taşınma zorlukları gibi nedenlerden ötürü de örgütlerinde çalışmaya devam ederler (Allen ve Meyer, 1990: 3).

Normatif Bağlılık: Normatif bağlılığa sahip iş görenler, sorumluluk ve ahlaki kaygılarla örgütte kalma eğilimindedirler. Normatif bağlılığa sahip iş görenler, örgütüne karşı sadık olma duygusu içerisinde oldukları için uygun davranışlar göstermekte ve kurumları için uygun olan ne ise o şekilde hareket etme motivasyonu ile faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu tür bağlılığa sahip olan iş görenler, örgütte kalmayı kendisinde zorunluluk hisseder. Bununla birlikte, bu zorunluluk devam bağlılığında olduğu gibi çıkar ilişkisine dayalı değildir. İş görenler, örgütlerine karşı sorumluluğu ve yükümlülüğü olduğuna inandıkları için örgütte kalmaya devam ederler. Çünkü iş görenler örgüte bağlılığın önemli olduğuna inanarak kendileri açısından ahlaki bir zorunluluk olduğunu düşünürler (Allen ve Meyer, 1990: 4).

Örgütsel Adalet Kavramı

Örgütsel adalet, kurumlarda uygulanan ödül ve cezaların ne şekilde idare edileceği, çalışanlar arasında dağıtımın nasıl yapılacağına dair esaslar ve kurallar bütünüdür. Adaletten uzak uygulama ise, çalışanın adalet olgusundan uzak davranışlar sergilendiğine ilişkin inancını ifade etmektedir. Örgütlerde adaletsizlik varsa etkinlik ve verimliliği arttırmak söz konusu olmamaktadır. Bundan dolayı kurum yönetimlerince önemle üzerinde durulması gerekli konuların başında adalet gelmektedir (Dağlı, 2016: 86). Örgütsel adalet, genel olarak çalışma hayatında iş görenlerin adalet algularından yola çıkarak ifade edilmeye çalışılan bir kavramdır. İlgili alan yazında örgütsel adaletin, iş görenlerin iş ortamlarında moralleri yüksek ve motivasyonları güçlü olarak çalışmaları, kuruma aidiyetlerinin güçlenmesi, kurum ile idarecilerine güven duymaları için adaletli bir şekilde takdir edilmeleri ve mükâfatlandırılmalarıyla ilgili olduğu vurgulanmıştır (Eren, 2010: 551). Örgütsel adalet, işverenler ve çalışanlar arasında ilişkinin kurulması, geliştirilmesi, kalıcılığın çalışanlar arasında tarafsız ve eşit bir şekilde dağıtılmasıdır (Demirel, 2009: 121). Örgütsel adalet, gruplar ya da bireyler arasında tarafsız şekilde ilişkilerin oluşturulması, çalışanların onuruna, sorumluluklarına ve kültürel değerlerine saygılı davranmayı varsay-

maktadır (De Cremer, 2005: 4). İnce ve Gül'e göre (2005: 76) örgütsel adalet, yöneticilerin görev dağılımı, ücret düzeyi, yetki verilmesi ve yetkinin devri, ödüllerin adil şekilde dağıtımını gibi faktörlere yönelik yönetsel kararları inceleme sürecidir.

Literatürde yapılan araştırmalarda örgütsel adaletin genellikle dört alt boyutta ele alındığı görülmektedir. Bunlar; dağıtım adaleti, prosedürel adalet, etkileşimsel adalet ve bilgiye dayalı adalet olarak adlandırılmaktadır (Beugre 2002: 1094; Colquitt vd., 2005).

Dağıtım Adaleti: Dağıtım adaleti, mükâfatların ve kaynakların yönetimi, yerel topluluklardan bütün gruba kadar her seviyedeki sosyal sistemlerde meydana gelen evrensel olgudur. İş görenler, işverenleri tarafından verilen mükâfatların, uygulanan yaptırımların, kurum sistemine yapılan girdilerinin veya çıktılarının dağıtımında adaletli uygulamaların olmasını ve bunun da herkese eşit davranılarak gerçekleşmesini arzu ederler (Zapata vd., 2013:2). Örgütün hedeflerinin gerçekleştirilmesi için mevcut kaynak ve kazanımların belirli adalet kurallarına bağlı kalarak eşitlikçi, hakkaniyetli ve ihtiyaçlar dikkate alınarak paylaşılması, dağıtımsal adalet olarak değerlendirilmektedir (Colquitt vd., 2013:201).

Prosedürel Adalet: Örgütsel kararlara ulaşma noktasında istifade edilen işlemlerin adil olmasını ifade eden süreçler bütünüdür. Elde edilen bir kazançta adaletle ulaşılmış olsa da ulaşmak için takip edilen işlemlerde de adalet göz ardı edilmemiş olmalıdır. Bazı durumlarda elde edilenleri belirleyen işlemlerin, kazançlardan daha önemli olabileceği düşüncesi prosedürel adalet boyutunu ortaya çıkarmıştır (Cüce vd., 2013: 5). Judeh (2011: 174) prosedürel adaleti, ortada takip edilen süreç ve yöntemlerin adilliği konusuyla ilgilenen örgütsel adaletin bir bileşeni olarak belirtmektedir. Nabatchi vd. (2007: 150), prosedürel adaleti, belli bir süreci işleten kural ve yöntemlerin adaletli oluşu ile ilgili algılara dikkat çeken bir kavram olarak tanımlamaktadırlar.

Etkileşimsel Adalet: Etkileşim adalet, idarecilerin, dağıtım kararlarının alınmasına dair süreçleri, iş görenlere karşı saygılı ve dürüstçe izah etmeleridir. İşverenlerin ve yöneticilerin işlemlerin yapılması ve kazanımların dağıtımını ile ilgili iş görenlere bilgi vermesi, açıklama yapması olarak ifade edilebilir (Günsal, 2010: 31). Etkileşimsel adalet, örgütsel adaletin sosyal yönünü oluşturur. Bu boyut, kurum içerisindeki iletişime, etkileşime ve ilişkilere verilen önemi ve bunun sonucunda meydana gelecek olan kazançları hedef olarak kabul etmektedir (Çetinkaya ve Çimenci, 2014: 244).

Bilgiye Dayalı Adalet: Bilgiye dayalı adalet, iş görenlere işlemlerin yapılışı ve kazançların dağıtılması ile ilgili bilgiler verilerek, açıklamalar yapılmasıdır. İş

görenlere arz edilen negatif kazanımlara dair, iş görenlere doğru ve tatminkâr gerekçeler sunabilmektir (Karaman, 2009: 29). Bilgiye dayalı adalet algısının seviyesi, yaşanacak olan sürece yönelik oluşabilecek olan tepkileri etkilemektedir. Ulaşılan sonuçlar kadar takip edilen yollar ile ilgili bilgi sunulmasının, iş görenlerin alınan kararlara ve kuruma karşı gelişen davranışları üzerinde kuvvetli etkisi olmaktadır. Bilgiye dayalı adalet, “doğru sözlülük” ve “açıklama” kurallarını kapsamaktadır. Yönetim tarafından alınan kararların çalışanlar ile paylaşılması, sürece ilişkin adil olduğu algısını arttırmaktadır. Çabalarının karşılığında arzu ettiği kazanıma ulaşamayan iş gören, durum ve süreç ile ilgili yeterli miktarda bilgi paylaşıldığında takip edilen prosedürlerin adil olduğunu kabul etmektedir (Greenberg, 1990: 412).

Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisine Yönelik Araştırmalar Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algısının birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olduğu teorik olarak ortaya konmuştur. İşyerlerinde örgütsel adaletin olduğu düşüncesinde olan iş görenlerin, çalıştıkları kuruma olan bağlılıklarının da yüksek düzeyde olması beklenmektedir. Bu kısımda, örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik yapılan ulusal ve uluslararası araştırma sonuçlarına yer verilmektedir.

Tekstil sektörü çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısının etkisini araştıran Bağcı (2013), örgütsel adaletin alt boyutları olan dağıtım adaleti, prosedürel adalet, etkileşimsel adalet ve bilgiye dayalı adaletin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Işık vd. (2012), sağlık sektöründe örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine yönelik yaptıkları çalışmada, örgütsel adalet boyutlarının örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal ve normatif bağlılık boyutlarını etkilediği yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Ramamoorthy ve Flood (2004), Atalay (2007) ve Wang vd. (2010), yaptıkları araştırmalarda dağıtım adaletinin normatif bağlılık üzerinde pozitif yönlü etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Seymen vd. (2009) ve Wang vd. (2010) tarafından yapılan araştırmalarda prosedürel ve etkileşimsel adaletin normatif bağlılık üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nasurdin (2005) tarafından yapılan bir araştırmada, etkileşimsel adaletin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği ve örgüt yetkilileri tarafından iş görenlere karşı saygılı, kibar ve kendilerini değerli hissedecek şekildeki davranışlarının, kuruma olan bağlılığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Wasti (2001), kamu ve özel sektör çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında, örgütsel adaletin çalışanların duygusal ve normatif bağlılıkları pozitif yönde etkilediği, devam bağlılıkları üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yazıcıoğlu ve Topaloğlu (2009) yaptıkları araştırmada, örgütsel adalet

algısı yükseldikçe örgütsel bağlılık düzeyinin de o derece yükseleceği ve bunun da iş performansına olumlu yönde etki edeceği sonucuna ulaşmışlardır.

Colquitt vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtımsal adaletin, örgütsel bağlılık, iş tatmini, örgüte güven duyma, iş doyumu ve işten ayrılma ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Pillai vd. (1999) tarafından yapılan çalışmada çalışanların dağıtım adaleti ve işlemsel adalet algılarının örgütlerine bağlılıkları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Aslantürk ve Şahan (2012) emniyet müdürlüğü çalışanlarına yönelik yaptıkları araştırma sonucunda örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ulukapı ve Bedük (2013) iş görenlerin örgütsel adalet algılarının örgütsel bağlılık düzeyleri ile ilişkisini incelemiş, analiz sonucunda örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık ve bu kavramların alt boyutları arasında pozitif ve anlamlı ilişkilerin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bal (2014) tarafından yapılan çalışmada, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık alt boyutlarından duygusal ve normatif bağlılık arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kıray (2011) tarafından akademik personele yönelik yapılan çalışmada, dağıtımsal adalet, prosedürel adalet ve etkileşimsel adalet algıları ile duygusal ve normatif örgütsel bağlılık arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Ancak akademik personelin, örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık boyutlarından devam bağlılığı boyutu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Örgütsel bağlılığın örgütsel adalet üzerindeki etkisinin incelendiği ulusal ve uluslararası araştırmalar incelendiğinde, çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri arttığında örgütsel adalet algılarında da artış olduğu görülmektedir.

YÖNTEM

Özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerde çalışan personelin örgütsel bağlılık düzeyleri üzerinde örgütsel adalet algısının ne derece etkili olduğunu test etmeyi amaçlayan araştırma, Afyonkarahisar ili Başmakçı ve Dinar ilçelerinde faaliyet gösteren iki işletmede gerçekleştirilmiştir. Göknur Gıda Anonim Şirketi'nde çalışan 41 personelin 27'si (% 66) ve Demirtaş Anonim Şirketi'nde çalışan 163 personelin 130'u (% 80) olmak üzere toplam 157 kişi araştırmaya katılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır.

Katılımcıların örgütsel bağlılık düzeylerini tespit etmek amacıyla Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen "Örgütsel Bağlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Örgütsel Bağlılık Ölçeği, 22 ifade ve üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçeği oluşturan duygusal bağlılık boyutu 8 ifadeden, devam bağlılığı boyutu ve normatif bağlılık boyutu 7'şer ifadeden oluşmaktadır.

Katılımcıların örgütsel adalet algısını tespit etmek amacıyla ise Colquitt (2001) tarafından hazırlanan “Örgütsel Adalet Ölçeği” kullanılmıştır. Örgütsel Adalet Ölçeği, toplam 20 ifade ve dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçeği oluşturan dağıtımsal adalet algısı 5 ifadeden, prosedürel adalet algısı 6 ifadeden, etkileşimsel adalet algısı 5 ifadeden ve bilgiye dayalı adalet algısı ise 4 ifadeden oluşmaktadır.

Demografik soruların da yer aldığı anket formundaki ifadeler için 5’li likert tipi ölçek kullanılmıştır. Buna göre ifadeler, 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklinde düzenlenmiştir. Anket yöntemi ile elde edilen verilerin analizi için SPSS 22.0 istatistik paket programı (Statistical Package for Social Science) kullanılmıştır.

Uygulanan anket tekniği ile literatür taraması sonucunda oluşturulan aşağıdaki hipotezlerin test edilmesi amaçlanmıştır:

H¹. Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutları (dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet, prosedürel adalet ve bilgiye dayalı adalet) etkilidir.

H². Çalışanların duygusal bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutları (dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet, prosedürel adalet ve bilgiye dayalı adalet) etkilidir.

H³. Çalışanların devam bağlılığı düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutları (dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet, prosedürel adalet ve bilgiye dayalı adalet) etkilidir.

H⁴. Çalışanların normatif bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutları (dağıtımsal adalet, etkileşimsel adalet, prosedürel adalet ve bilgiye dayalı adalet) etkilidir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde farklı istatistiki yöntemler kullanılmış ve araştırma sonucunda elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Araştırmanın amacına yönelik oluşturulan hipotezler %95 güven aralığında değerlendirilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda uygun testler kullanılmıştır. Katılımcıların örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet algılarına yönelik değerler, betimsel analiz ile elde edilmiştir.

Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan personelin demografik özellikleri, frekans ve yüzde analizleri ile değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların İş görenlerin Demografik Bilgileri

Cinsiyet	Kişi	Yüzde (%)
Kadın	6	3,8
Erkek	151	96,2
Medeni Durum	Kişi	Yüzde (%)
Evli	106	67,5
Bekâr	51	32,5
Eğitim Düzeyi	Kişi	Yüzde (%)
İlkokul	58	36,9
Ortaokul	47	29,9
Lise	31	19,7
Önlisans	8	5,1
Lisans	13	8,3
TOPLAM	157	100,0

Tablo 1’de yer verilen analiz sonuçlarına göre, katılımcıların % 96,2’ sini erkekler, % 3,8’ ini kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların % 67,5’ i evli, % 32,5’ i ise bekârdır. Araştırmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde % 36,9’ unun ilkökul, % 29,9’ unun ortaokul, % 19,7’ sinin lise, % 8,3’ ünün lisans ve % 5,1’inin önlisans mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Güvenilirlik Analizine İlişkin Bulgular

Anket formunda kullanılan ölçeklere Alpha yöntemi ile güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre Örgütsel Bağlılık Ölçeği’ nin Alpha katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,958, Örgütsel Adalet Ölçeği’ nin Alpha katsayısı (Cronbach’s Alpha) 0,922 olarak bulunmuştur. Cronbach’s Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Buna göre; her iki ölçeğin güvenilirlik değeri oldukça yüksek düzeydedir.

Betimleyici İstatistik Verilerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan özel sektör çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerine yönelik betimleyici istatistik verilerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Örgütsel Bağlılık Ölçeği Betimleyici İstatistik Verileri

Örgütsel Bağlılık	N	Ort.	S.S.
Duygusal Bağlılık	157	3,50	0,69
Devam Bağlılığı	157	3,41	0,77
Normatif Bağlılık	157	3,53	0,74
Örgütsel Bağlılık (Genel)	157	3,48	0,67

Tablo 2’de yer alan örgütsel bağlılık ölçeği betimleyici istatistik verilerine göre, örgütsel bağlılık genel olarak değerlendirildiğinde ortalama değer 3,48 çıkmıştır. 5’li likert ölçeğinde ortalama değer 3 olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılanların örgütsel bağlılık düzeylerinin ortanın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık alt boyutlarından duygusal bağlılık boyutu 3,50, devam bağlılığı boyutu 3,41 ve normatif bağlılık boyutu ise 3,53 ortalama değere sahiptir. Örgütsel bağlılık alt boyutlarının ortalama değerlerinin, orta değer olan 3’ün biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir. Örgütsel bağlılık ölçeği betimsel istatistik verileri genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların örgütsel adalet algılarına yönelik betimleyici istatistik verilerine Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 3: Örgütsel Adalet Ölçeği Betimleyici İstatistik Verileri

Örgütsel Adalet	N	Ort.	S.S.
Dağıtım Sal Adalet	157	3,36	0,78
Prosedürel Adalet	157	3,78	0,72
Etkileşimsel Adalet	157	3,56	0,56
Bilgiye Dayalı Adalet	157	3,67	0,63
Örgütsel Adalet (Genel)	157	3,59	0,55

Tablo 3’de yer alan betimleyici istatistik verilerine göre, örgütsel adalet genel olarak değerlendirildiğinde ortalama değer 3,59 çıkmıştır. 5’li likert ölçeğinde ortalama değer 3 olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılanların örgütsel adalet algılarının ortanın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtım sal adalet boyutu 3,36 , prosedürel adalet boyutu 3,78 , etkileşimsel adalet boyutu 3,56 , bilgiye dayalı adalet boyutu ise 3,67 ortalama değere sahiptir. Örgütsel adalet alt boyutlarının ortalama değerlerinin, orta değer olan 3’ün biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir. Örgütsel adalet ölçeği betimsel istatistik verileri genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan çalışanların adalet algılarının orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmaya katılan çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısının etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan H^1 hipotezini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 4'de yer almaktadır.

Çoklu doğrusal regresyon modelinde, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi ile belirlenmektedir. Genellikle 1,5 - 2,5 civarında bir Durbin-Watson testi değeri otokorelasyon olmadığını göstermektedir (Öztürk, 2006). Çoklu doğrusal regresyon analizi Durbin-Watson değeri incelendiğinde bu değer aralığında (1,697) yer aldığı belirlenmiştir. Regresyon modelinde, R^2 değerinin 0,403 olduğu görülmektedir. Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin %40,3' lük kısmı, örgütsel adalet alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, dağıtımsal adalet boyutundaki 1 birimlik artışın örgütsel bağlılık düzeyinde 0,263 oranında artışa neden olduğu, bilgiye dayalı adalet boyutundaki 1 birimlik artışın ise 0,346 oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet ve prosedürel adalet alt boyutlarının örgütsel bağlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi sonucu genel olarak değerlendirildiğinde H^1 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4: Çalışanların Örgütsel Bağlılık Düzeylerinde Örgütsel Adalet Algısı Alt Boyutlarının Etkisine Ait Bulgular

Bağımlı Değişken: Örgütsel Bağlılık (Genel)						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Adalet)	R^2	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Dağıtımsal Adalet</i>			,263	3,710	,000**	
<i>Etkileşimsel Adalet</i>	,403	25,699**	,027	,346	,730	1,697
<i>Prosedürel Adalet</i>			,124	1,190	,236	
<i>Bilgiye Dayalı Adalet</i>			,346	3,768	,000**	

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Araştırmaya katılan çalışanların duygusal bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan H^2 hipotezini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5'de yer verilen çoklu doğrusal regresyon analizi sonucuna göre, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi gerçekleştirilmiş ve değerin 1,591 olduğu tespit edilmiştir. Durbin-Watson değeri regresyon modeli için istenilen düzeydedir. Çoklu regresyon modelinde, R^2

değerinin 0,398 olduğu görülmektedir. Çalışanların duygusal bağlılık düzeylerinin yaklaşık %40'lık kısmı, örgütsel adalet alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, dağıtımsal adalet boyutundaki 1 birimlik artışın duygusal bağlılık düzeyinde 0,200 oranında artışa, prosedürel adalet boyutundaki 1 birimlik artışın duygusal bağlılık düzeyinde 0,297 oranında artışa ve bilgiye dayalı adalet boyutundaki 1 birimlik artışın ise 0,258 oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet alt boyutunun duygusal bağlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi sonucu genel olarak değerlendirildiğinde H^2 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5: Çalışanların Duygusal Bağlılık Düzeylerinde Örgütsel Adalet Algısı Alt Boyutlarının Etkisine Ait Bulgular

Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Adalet)	R ²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Dağıtımsal Adalet</i>			,200	2,745	,007**	
<i>Etkileşimsel Adalet</i>	,398	25,135**	,058	,731	,466	1,591
<i>Prosedürel Adalet</i>			,297	2,759	,007**	
<i>Bilgiye Dayalı Adalet</i>			,258	2,726	,007**	

*p< 0,05 **p<0,01

Araştırmaya katılan çalışanların devam bağlılığı düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan H^3 hipotezini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6'da yer almaktadır.

H^3 hipotezini test etmek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi gerçekleştirilmiş ve değer 1,836 olduğu tespit edilmiştir. Durbin-Watson değeri regresyon modeli için istenilen düzey aralığında yer almaktadır. Çoklu regresyon modelinde, R² değerinin 0,345 olduğu görülmektedir. Çalışanların devam bağlılığı düzeylerinin yaklaşık %35' lik kısmı, örgütsel adalet alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, dağıtımsal adalet boyutundaki 1 birimlik artışın devam bağlılığı düzeyinde 0,284 oranında artışa ve bilgiye dayalı adalet boyutundaki 1 birimlik artışın ise 0,494 oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet ve prosedürel adalet alt boyutlarının devam bağlılığı düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi sonucu genel olarak değerlendirildiğinde H^3 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6: Çalışanların Devam Bağlılığı Düzeylerinde Örgütsel Adalet Algısı Alt Boyutlarının Etkisine Ait Bulgular

Bağımlı Değişken: Devam Bağlılığı						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Adalet)	R ²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Dağıtımsal Adalet</i>			,284	3,348	,001**	
<i>Etkileşimsel Adalet</i>	,345	20,008**	,058	,629	,530	1,836
<i>Prosedürel Adalet</i>			-,095	-,761	,448	
<i>Bilgiye Dayalı Adalet</i>			,494	4,490	,000**	

*p<0,05 **p<0,01

Araştırmaya katılan çalışanların normatif bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısı alt boyutlarının etkisini belirlemek amacıyla oluşturulan H⁴ hipotezini test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

H⁴ hipotezini test etmek amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde, değişkenler arasında otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi gerçekleştirilmiş ve değer 1,695 olduğu tespit edilmiştir. Durbin-Watson değeri regresyon modeli için istenilen düzey aralığında yer almaktadır. Çoklu regresyon modelinde, R² değerinin 0,315 olduğu görülmektedir. Çalışanların normatif bağlılık düzeylerinin yaklaşık %32'lik kısmı, örgütsel adalet alt boyutları ile açıklanmaktadır. Beta değerleri incelendiğinde, dağıtımsal adalet boyutundaki 1 birimlik artışın normatif bağlılık düzeyinde 0,305 oranında artışa ve bilgiye dayalı adalet boyutundaki 1 birimlik artışın ise 0,287 oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından etkileşimsel adalet ve prosedürel adalet alt boyutlarının devam bağlılığı düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı derecede etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Çoklu regresyon analizi sonucu genel olarak değerlendirildiğinde H⁴ hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 7: Çalışanların Normatif Bağlılık Düzeylerinde Örgütsel Adalet Algısı Alt Boyutlarının Etkisine Ait Bulgular

Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık						
Bağımsız Değişkenler (Örgütsel Adalet)	R ²	F	β	t	p	Durbin Watson
<i>Dağıtım Adalet</i>			,305	3,628	,000**	
<i>Etkileşimsel Adalet</i>	,315	17,445**	-,036	-,396	,693	1,695
<i>Prosedürel Adalet</i>			,172	1,386	,168	
<i>Bilgiye Dayalı Adalet</i>			,287	2,637	,009**	

*p< 0,05 **p< 0,01

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnsan kaynakları işletmelerin en önemli sermayelerinden biridir. Kendilerini çalıştıkları kuruma bağlı hisseden, onun amaç ve hedeflerine ulaşması için elinden gelen gayreti gösteren personelin varlığı işletmeler açısından en önemli unsurlardan biridir. Çalışanların işletmelerine olan bağlılıklarını arttırmada kuşkusuz örgüt yöneticilerinin katkısı büyüktür. Çalışanlarına adil davranan, onlara hak ettikleri saygıyı ve değeri veren yöneticilerin olduğu kurumlarda çalışanların bağlılıklarının da yüksek olması beklenen bir durumdur. Bu çalışmada işletmelerde çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin artırılmasında örgütsel adalet algısının etkisi araştırılmaktadır. Bu amaçla Afyonkarahisar ilinde faaliyet gösteren iki işletmeye alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sonucu elde edilen verilerin analizi ve ilgili yazında yer alan diğer araştırmaların da katkısı ile hem iş dünyasına hem de örgütsel davranış literatürüne katkı sunmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan özel sektör çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerine yönelik yapılan betimsel istatistik analizleri sonucunda, katılımcıların örgütsel bağlılık düzeylerinin orta değerlerin biraz üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların örgütsel adalet algılarına yönelik betimsel istatistik verileri incelendiğinde de orta değerlerin üzerinde bir örgütsel adalet algısı olduğu görülmektedir. Araştırma neticesinde araştırmaya katılan özel sektör çalışanlarının hem örgütsel bağlılık düzeyleri, hem de örgütsel adalet algıları ortalama değerlerin üzerinde çıkmıştır.

İşletme çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algılarının etkilerinin araştırıldığı çoklu regresyon analizi sonucunda, örgütsel adaletin %40,3 oranında örgütsel bağlılığı etkilediği görülmektedir. İlgili yazında yapılan benzer araştırmalarda da örgütsel adaletin örgütsel bağlılığı etkilediği

belirlenmiştir (McFarlin ve Sweeney, 1992; Leow ve Khong, 2009; Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009; Bağcı, 2013). Örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtımsal ve bilgiye dayalı adalet algısının istatistiksel olarak örgütsel bağlılık üzerinde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan çalışanların duygusal bağlılıkları üzerinde örgütsel adalet alt boyutlarının etkisinin test edildiği regresyon modelinde %39,8 oranında bir etki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtımsal, prosedürel ve bilgiye dayalı adaletin istatistiksel olarak anlamlı derecede etkisi vardır. Işık vd. (2012) ve Wasti (2001) tarafından yapılan araştırmada da örgütsel adaletin duygusal bağlılık üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Çalışanların devam bağlılıkları üzerinde örgütsel adalet alt boyutlarının etkisinin test edildiği regresyon modelinde de %34,5 düzeyinde bir etki olduğu belirlenmiştir. Örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtımsal adalet ve bilgiye dayalı adaletin, devam bağlılığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan özel sektör çalışanlarının normatif bağlılıkları üzerinde örgütsel adalet alt boyutlarının etkisinin incelendiği regresyon modelinde %31,5 düzeyinde bir etki olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların normatif bağlılık düzeyleri üzerinde, örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtımsal ve bilgiye dayalı adalet algısının pozitif yönde ve anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir. Işık vd. (2012), Ramamoorthy ve Flood (2004), Atalay (2007), Wang vd. (2010), tarafından yapılan araştırmalarda da dağıtımsal adaletin normatif bağlılık üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, işletme yöneticilerinin personeline karşı adaletli davranması, işletmede uygulanan politikalarda adalet olgusunun ön planda tutulması, çalışan personelin işletmelerine karşı bağlılıklarını pozitif yönde etkilemektedir. Amaç ve hedeflerine ulaşmak isteyen işletmelerin, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını yüksek düzeyde tutacak çaba içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Örgütsel bağlılıkları yüksek olan çalışanların yer aldığı işletmelerin diğer işletmelere nazaran daha başarılı oldukları bilinmektedir. Yapılan bu araştırma neticesinde bilim adamları için sonraki araştırmalara tavsiye olarak, örgütsel bağlılığı etkileyecek diğer unsurların ortaya çıkartılması amacıyla kapsamlı bir çalışma yapılması önerilmektedir. Örgütsel bağlılık üzerinde örgütsel adaletin etkisinin araştırıldığı bu çalışma sonuçlarının hem işletme yöneticilerine hem de bu alanda çalışan akademisyenlere katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to The Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63 (1), 1-18.
- Arslan, E. (2017). *Otel İşletmelerinde Çalışanların Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerine Etkisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aslantürk, G. ve Şahan, S. (2012). Örgütsel Adalet Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Manisa İl Emniyet Müdürlüğü Örneğinde İncelenmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 135-159.
- Atalay, D. D. (2007). *Denklik Duyarlılığı Açısından Algılanan Örgütsel Adalet - Örgütsel Bağlanma İlişkisi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bağcı, Z. (2013). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 163-184.
- Bal, V. (2014). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Manisa'daki Eğitim Kurumlarında bir Araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 1-9.
- Beugre, C. D. (2002). Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 13 (7), 1091-1104.
- Brewer, A. M. (1996). Developing Commitment between Managers and Employees. *Journal of Managerial Psychology*, 11 (4), 24-34.
- Burgess, R. ve Turner, S. (2000). Seven Key Features for Creating and Sustaining Commitment. *International Journal of Project Management*, 18 (4), 225-233.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at The Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86 (3), 425-445.
- Colquitt, J. A., Greenberg J. ve Zapata-Phelan C. P. (2005). What is Organizational Justice? A Historical Overview. (Ed. G. Greenberg ve J. A. Colquitt) (Ed.), *Handbook of Organizational Justice* içinde (ss. 3- 46 USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E. vd. (2013). Justice at the Millennium, A Decade Later: A Meta-Analytic Test of Social Exchange and Affect-Based Perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98 (2), 199-236.

- Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 1-30.
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12 (23), 237- 278.
- Çırpan, H. (1999). Örgütsel Öğrenme İklimi ve Örgüte Bağlılık İlişkisi. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Dağlı, M. (2016). *Psikolojik Sözleşme İhlalleri, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisine Yönelik Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- De Cremer, D. (2005). Procedural and Distributive Justice Effects Moderated by Organizational Identification. *Journal of Managerial Psychology*, 20 (1), 4-13.
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Bağlılık ve Üretkenlik Karşılı Davranışlar Arasındaki İlişkiye Kavramsal Yaklaşım. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (15), 115-132.
- Dick, G. ve Metcalfe, B. (2001). Managerial Factors and Organisational Commitment-A Comparative Study of Police Officers and Civilian Staff. *International Journal of Public Sector Management*, 14 (2), 111-128.
- Eren, E. (2010). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi.(12. Bs.), İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Ferris, K. R. ve Aranya, N. (1983). A Comparison of Two Organizational Commitment Scales 1. *Personnel Psychology*, 36 (1), 87-98.
- Gautam, T., Van Dick, R. ve Wagner, U. (2001). Organizational Commitment in Nepalese Settings. *Asian Journal of Social Psychology*, 4 (3), 239-248.
- Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Journal of Management*, 16 (2), 399-432.
- Grusky, O. (1966). Career Mobility and Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 10 (4), 488-503.
- Gül, H. (2003). Davranışsal Bağlılık Yaklaşımı ve Değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10 (1), 73-83.
- Günsal, E. (2010). *Algılanan Örgütsel Adalet İle Örgütsel Yabancılaşma Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İnce, M. ve Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Işık O., Uğurluoğlu Ö. ve Akbolat M. (2012). Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13, 254-265.
- Jandaghi, G., Borghei, R., Matin, H. Z. ve Dastani, N. (2010). An Examination of The Relationship between Empowerment and Organizational Commitment. *Journal of Human Sciences*, 7 (2), 1155-1172.
- Judeh, M. (2011). Role Ambiguity and Role Conflict as Mediators of The Relationship between Orientation and Organizational Commitment. *International Business Research*, 4 (3), 171-181.
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (3. Bs.), Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karaman, P. (2009). Örgütsel Adalet Algısı ile Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kıray A. (2011). Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Leow, K. L. ve Khong, K. W. (2009). Organizational Commitment: The Study of Organizational Justice and Leader-Member Exchange (LMX) among Auditors in Malaysia. *International Journal of Business and Information*, 4 (2), 161-198.
- Marchiori, D. M. ve Henkin, A. B. (2004). Organizational Commitment of A Health Profession Faculty: Dimensions, Correlates and Conditions. *Medical Teacher*, 26 (4), 353-358.
- McFarlin, D. B. ve Sweeney, P. D. (1992). Distributive and Procedural Justice as Predictors of Satisfaction with Personal and Organizational Outcomes. *Academy of Management Journal*, 35 (3), 626-637.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1997). *Commitment in The Workplace: Theory, Research, and Application*. California: Sage Publications Inc.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1 (1), 61-89.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14 (2), 224-247.
- Nabatchi, T., Blomgren Bingham, L. ve Good, D. H. (2007). Organizational Justice and Workplace Mediation: A Six-Factor Model. *International Journal of Conflict Management*, 18 (2), 148-174.

- Nasurdin, A. M. (2005). The Role of Noninstrumental Justice and Again Predicting Organizational Commitment Evidence from Malaysia. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 7 (1), 1-14
- O'Reilly, C. A. ve Chatman, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification and Internalization on Prosocial Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71 (3), 492.
- Öztürk, E. (2006). Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri* içinde (ss. 259-269). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Pillai, R., Schriesheim, C. A. ve Williams, E. S. (1999). Fairness Perceptions and Trust as Mediators for Transformational and Transactional Leadership: A Two-Sample Study. *Journal of Management*, 25 (6), 897-933.
- Ramamoorthy, N. ve Flood, P. C. (2004). Gender and Employee Attitudes: The Role of Organizational Justice Perceptions. *British Journal of Management*, 15 (3), 247-258.
- Seymen, O., Girgin, G. K., Giritlioğlu, İ. ve Aksu, M. (2009). İş görenlerin Etkileşim Adaleti Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Çanakkale İlinde Faaliyet Gösteren Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*: 21-23 Mayıs 2009, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Tekingündüz, S. (2012). Örgütsel Bağlılık Üzerinde Örgütsel Güven ve İş Tatmininin Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ulukapı H. ve Bedük A. (2013). Örgütsel Adaletin İş görenlerin Bağlılık Düzeyleri Üzerine Etkisi: Konya'da Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (31), 771-778.
- Wang, X., Liao, J., Xia, D. ve Chang, T. (2010). The Impact of Organizational Justice on Work Performance: Mediating Effects of Organizational Commitment and Leader-Member Exchange. *International Journal of Manpower*, 31 (6), 660-677.
- Wasti, S. A. (2001). Örgütsel Adalet Kavramı ve Tercüme Bir Ölçeğin Türkçede Güvenirlik ve Geçerlik Analizi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 33-50.
- Yazıcıoğlu İ. ve Topaloğlu I. G. (2009). Örgütsel Adalet ve Bağlılık İlişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 3-16.
- Zapata, C. P., Olsen, J. E. ve Martins, L. L. (2013). Social Exchange From the Supervisor's Perspective: Employee Trustworthiness as A Predictor of Interpersonal and Informational Justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 121 (1), 1-12.

TANJA DÜCKERS'İN “HIMMELSKÖRPER” ADLI TARİHSEL ROMANINDA TOPLUMSAL BELLEK¹

Social Memory in the Historical Novel of 'Himmelskörper' by Tanja Dückers

Gönderim Tarihi: 21.05.2018

Kabul Tarihi: 02.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658832

Filiz KAYALAR*

ÖZ: Almanya'da toplumsal bellek edebiyatı üzerine son yıllarda çok sayıda çalışma yapıldığı gözlenmektedir. Yazarlar için Almanya tarihsel konular açısından çok geniş bir malzemeye sahip bir yakın geçmişe sahiptir. Özellikle Almanya'nın 1933-1945 yılları arasında yaşadığı tarihsel süreç hala gündemi ilgilendirmeye devam etmektedir. Konusunu bu dönemin tabulaşmış tarihi olaylarından alan tarihsel roman yazarları, bu olayları kendi zamanının bakış açısıyla yorumlamakta ve bireyin anlattıklarını da önemsemektedirler. Bu şekilde aile içinde kuşaktan kuşağa anlatılmış olan tarihi gerçekler, edebi bir anlatımla tabuları da yıkmaktadır. Almanya'da Erinnerungsliteratur, Türkiye'de ise Toplumsal Bellek olarak adlandırılan bu eğilimle unutulmuş ve unutturulmuş bir tarihin yeniden değerlendirilmesinin yolu açılmıştır. Alman Edebiyatından Tanja Dückers'in tarihsel romanı “Himmelskörper”, toplumsal bellek edebiyatının özelliklerini taşımaktadır. Romanın konusunu İkinci Dünya Savaşında Rus denizaltısı tarafından batırılan Wilhelm Gustloff adlı Alman askeri taşıma gemisi üzerine kurgulanmıştır. Çalışmanın amacı, bu romanın Yeni Tarihselcilik bakış açısıyla incelenerek Almanya'nın toplumsal gerçeğine ayna tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Himmelskörper, Toplumsal Bellek, Tarihsel Roman, Wilhelm Gustloff, Yeni Tarihselcilik.

ABSTRACT: There have been a lot of researches on social memory literature in Germany in recent years. For writers, Germany is a state with a wide range of materials in terms of historical matters. Especially the historical process that Germany went through between 1933 and 1945 is still on the agenda. The writers of historical novels, who take the subject from the historical events of this period, interpret these events from their own point of view and also attach importance to the individual's narrative. In this way, the historical facts narrated in the family as a whole destroy the taboos through literary expression. The way of

¹ Bu makale, Zülfü Livaneli'nin “Serenad” ve Tanja Dückers'in “Himmelskörper” adlı Tarihsel Romanlarında Toplumsal Bellek adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, filizkayalar2011@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000000177395256.

the reassessment of the history which was forgotten or was made to forget has been opened with this trend called Erinnerungsliterat in Germany while Social Memory in Turkey. Tanja Dückers' historical novel "Himmelskörper" in German Literature is characteristic of social memory literature. The theme of the novel was based on the Wilhelm Gustloff German military transport ship called, which was submerged by Russian submarine in the Second World War. We aimed with this research to study this novel and to reflect a social reality of Germany experienced in the World War II.

Keywords: Himmelskörper, Social Memory, Historical Novel, Wilhelm Gustloff, New Historicism.

GİRİŞ

Almanya İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Almanya (BRD: Bundesrepublik Deutschland) ve Doğu Almanya (DDR: Demokratische Deutsche Republik) olmak üzere ikiye bölünmüştür. Bu bölünme aynı zamanda iki farklı edebiyat kültürünün gelişmesine de sebep olmuştur. Batı Almanya'da, savaştan yeni çıkan ve sürgünden dönen yazarlar savaşın izlerini edebiyata konu etmişlerdir. Yazarlar savaşın suçlularını veya siyasi bilançosunu hiçbir şekilde sorgulamamışlar ve Yıkım Edebiyatını¹ (Trümmerliteratur) ön plana çıkarmışlardır (Bohn, 2013). Bu dönemde özellikle tarihsel roman, siyasetin ve anlatı sanatının çıkmazına girmesinin yanı sıra siyasetin ve edebiyatın diyalektiğinin etkisinde girmiş ve tür olarak zor bir pozisyonda kalmıştır. Çünkü Almanya, İkinci Dünya Savaşından sonra Sonntheimer'in ifadesiyle "...savaş sonrası geçmişsiz yeni bir başlangıcı olan..." ve depolitize diye tanımlanmış bir devlet olmuştur (Aust, 1994: 152). Ancak savaşta işlenen soykırım gibi insanlık suçu olması gerektiği gibi unutulmamıştır. Kahramanlık öykülerinin yerini zulüm dolu hatıraların aldığı bu savaşın yaşanmış öyküleri, 1945'ten sonra toplumsal bellek çerçevesinde kaleme alınmıştır. Otobiyografi, biyografi veya belgesel gibi toplumsal bellek çerçevesinde kaleme alınan eserlerde tarihsellik önemli bir unsur olmuştur (Assmann, 2011:79).

Doğu Almanya'da ise savaştan sonra Batı Almanya'ya göre farklı bir siyasi anlayış hâkim olmuştur. Doğu Almanya'da özellikle tarih anlayışı siyasi ideolojiyle paralel şekillenmiş ve tarihsel romanın konusu da bu yönde belirlenmiştir. Doğu Almanya'daki tarih bilincinin, tarihi sürecin bir sınıf mücadelesi olarak görülmesinin, tarihteki ilericiyi yansıtan dönemleri hatırlamasının, sosyalist kişiliğin önemli bir bileşeninin eğilimi olarak anlaşılmasını gerektirmiştir (Aust, 1994: 147). Rus devletinin yönlendirdiği hatırlama kültürünün

¹ Almanya'da İkinci Dünya Savaşından hemen sonra başlayan ve 1950'ye kadar süren edebi döneme "Yıkım Edebiyatı" denir. Yazarlar konularını yıkılan şehirlerden, insanların yıkılan ideallerinden, harabelerin ortasında hayatta kalmak için mücadele eden insanlardan ve savaşın toplum üzerindeki yıkıcı etkilerinden almıştır (Beutin vd.,2013).

merkezinde, öncelikli olarak işe yarayan veya fayda sağlanacak bir geçmiş arayışı olup, bu geçmiş her şeyden önce Post-Sovyet kimliğinin yeniden yapılandırılmasına hizmet etmiştir (Assmann, 2007: 181). Tarihsel roman 1945'ten sonra Almanya'nın bölünmesiyle iki farklı siyasi ve toplumsal ideolojinin etkisine girmiştir. Batı Almanya'ya göre, Doğu Almanya siyasi açıdan seçkin bir edebi tür sayılan tarihsel romanın gelişimine yönelik daha fazla avantaja sahiptir (Aust, 1994: 147).

Doğu ve Batı Almanya'nın 3 Ekim 1990 yılında birleşmesi toplumsal hafızada bir kırılma noktası meydana getirmiştir ve Almanya'nın kendi yakın tarihine olan bakış açısını değiştirmiştir. Bu değişim edebiyat alanında da ortaya çıkmıştır. Yapılan birçok araştırmada sadece Doğu Almanya'nın durumu incelenmemiş, Nasyonal Sosyalizm ve Birleşik Almanya'nın geçmişi de yeniden yorumlanmıştır. Örneğin: H.Welzer, S.Moller, K.Tschuggnall "Opa war kein Nazi/Dedem Nazi Değildi" (2005), Sabine Bode "Die Vergessene Generation/Unutulmuş Bir Nesil" (2004), Aleida Assmann "Der lange Schatten der Vergangenheit/Geçmişin Uzun Gölgesi" (2006), Alfred Maurice de Zayas "Die deutschen Vertriebenen: Keine Täter - sondern Opfer/ Sürgün edilen Almanlar- Suçlu Değil Kurban" (2005). Savaş mağdurlarına ve suçlularına farklı bir pencereden bakmaya cesaret eden yazarlar, eserlerinin konusunu bu yönde belirlemiştir. Bugüne kadar tabu sayılan savaştan kaçış ve sürülme, hava taarruzu ve yıkım gibi yeni konular edebiyat yazarlarının kalemleriyle gündeme getirilmiş ve toplumsal platformlarda tartışmaya açılmıştır (Beßlich vd., 2006: 7). "Himmelskörper" adlı tarihsel romanın yazarı olan Tanja Dücker² (Partouche, 2003) ise Almanların savaştan kaçışlarını ve topraklarından atılmalarını ifade eden '1945' konusunun henüz tamamlanmadığını, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesinden sonra İkinci Dünya Savaşının farklı bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesinin gerektiğinin altını çizmiştir. Dücker, Almanların kendilerinin de acı çekmiş birer savaş kurbanı olduğunu fark ettikleri ifade etmiştir.

Bu çalışmanın konusu olan Tanja Dücker's'in "Himmelskörper" adlı romanının tarihsel unsuru Alman mültecileri taşıyan Willhelm Gustloff gemisidir.

² Tanja Dücker 25 Eylül 1968'de Batı-Berlin'de doğmuştur. Berlin'de ve Amsterdam'da Germanistik, Felemenkçe, Kuzey Amerikan Bilimi ve sanat tarihi okumuştur. Uzun süre Amerika, Barselona ve Amsterdam'da kalmıştır. (Dücker Biographie, 2012). Hatırlama eğilimiyle kaleme alınan Dücker's'in romanı "Himmelskörper" otobiyografik bir anlatıma sahip değildir. Ancak roman yayınlandıktan sonra Dücker, "Die Zeit" da Rebecca Partouche'ye (2003) verdiği röportajında, romanında otobiyografik anlatın olduğunu ifade etmektedir. Kendisi de tıpkı romandaki Freia figürü gibi büyük ebeveynlerinin ölümlerinden sonra onların evlerini kapattığında bazı belgeler bulmuştur. Bu belgelerde Dücker, eniştesinin ve teyzesinin Gustloff ile kaçmak istediğini ama gemiyi kaçırdıklarını ve bu yüzden mayın arama gemisiyle kaçtıklarını öğrenmiştir. Ayrıca Dücker, araştırmalarında bu gemiye binmek için Nazilere öncelik tanındığı gerçeğini öğrenmiştir. Dücker, akrabaları hakkında öğrendiği bu gerçeklerin kendi geçmiş hafızasında saklı kaldığını ve daha sonra bu gerçekleri romanda kurguladığı diyaloglara ve sorgulamalara yansıtığını dair ipuçları vermektedir.

30 Ocak 1945'te Doğu Prusya'daki Ruslardan kaçan ve çoğu kadın ve çocuklardan oluşan bu gemi, Rus denizaltısı tarafından batırılmıştır. 1945 yılında yaşanan ve yaklaşık 9.000 kurbanı olduğu tahmin edilen bu facia, dünya tarihine yaşanan en büyük gemi faciası olarak geçmiştir. Bu kadar çok kurbanı olmasına rağmen Gustloff faciası 1514 kişinin öldüğü Titanik kadar gündem konusu olmamıştır. Dünya, Almanya'daki bu trajediyle ilgilenmemiştir. Gustloff'tan kurtulan yaklaşık 1.200 kadar kişi ise sessiz kalmış ve acılarını bastırmaya çalışmıştır. Çünkü onların acıları utanılacak bir acı olarak görülmüştür. Birçok Alman ve siyasetçi Gustloff gemi faciasında ölenlerin 'Hitler'in takipçileri olduğu' düşüncesini taşımış ve olayı görmezlikten gelmiştir. Bu facia ve 1945 Ocağında Prusya'nın doğu bölgesinden sürgün edilirken ölen Almanlar, Auschwitz gerçeğinin ve sonuç olarak savaşın bir bedeli olarak görülmüştür. Böylece tüm Almanlar arasında bir sessizlik başlamıştır (Höges vd., 2002).

Bu sessizliği kalemiyle bozan Dückers, İkinci Dünya Savaşı sonrası üçüncü kuşakı temsil eden bir yazardır ve "Himmelskörper" adlı romanında geçmişten şimdiki zamana etkisini sürdüren bir zaman dilimini, Almanların yaşadıkları sıkıntılı süreçlerin dününü ve bugününü anlatarak birçok insanın duygularına tercüman olmuştur. Örneğin bir eserinde "Geçmiş ölmemiştir; hatta geçmiş de değil" (Hage, 1993:197) diyen, Doğu Almanya'da yaşamış ve sosyalizmi benimsemiş romancı ve edebiyat eleştirmeni Christa Wolf, roman hakkındaki yorumunu ve adeta yıllardır içinde sakladığı duygularını şu sözlerle özetlemektedir: "...torunların şimdi sormaya başlamaları sevindirdi beni" (Himmelskörper, 2003). Brigitte adlı diğer okuyucu 'geçmişteki' tarihsel olayın 'bugün' hala izlerinin devam ettiğini ve bunu somutlaşmış şeklinin çocukların kişiliklerindeki yansımalarında görüldüğünü şu sözlerle ifade etmektedir: "Himmelskörper" romanı önemli bir eserdir. Çünkü geçmişin suçu bugünün çocuklarını şekillendirdiğini bize göstermektedir" (Himmelskörper, 2003).

Dücker's dışında Willhelm Gustloff faciasını kaleme alan yazarlar şunlardır: Günter Grass'ın "Im Krebsgang" (2002) romanı, Lieselotte Kamper'ın "Edith: Das Schicksal einer Überlebenden der Wilhelm Gustloff" (2009) anı romanı ve Tatjana Gräfin Dönhoff'ın "Die Gustloff" (2009). Savaştan kaçan ve sürgün edilen insanların yaşamlarını konu edinen bu romanlar ve hikâyeler, bu şekilde tabuları da yıkarak bir anlamda Almanya'da bir Rönesans hareketi gerçekleştirmektedir (Beßlich vd., 2006: 12).

Konusunu tarihi bir olaydan alan "Himmelskörper" tarihsel romanı Yeni Tarihçilik bakış açısıyla toplumsal bellek çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca bu romanda hem somut hem de soyut gerçekler, gerçeklik-kurmaca ilişkisi bağlamında irdelenmiştir. Bu yüzden roman hem metin odaklı hem metin dışı yaklaşım ile incelenmiştir.

Kuramsal Çerçeve: Yeni Tarihselcilik

On dokuzuncu yüzyılda Tarihselcilik bir akım olarak etkisini hissettirmiş ve dönemin ünlü düşünürü Friedrich Nietzsche (2015) geçmişin radikal biçimde yeneden sorgulanması gerektiğini ileri sürmüştür. Hayden White (2008)'e göre yazılı tarih edebi bir girişimdir ve insanlar kurguladığımız anlatı biçimiyle tarihi bile bilmektedir. Tarih metinseldir ve tarihi yazarken birbirinden çok farklı ve bilinçli bir olay örgüsü kurgulanmaktadır. Tarihçi birbirinden çok farklı olarak trajik, komik, romantik bir yaklaşımla olayları kurgulayabilmektedir (Geçikli, 2016).

Yeni tarihselcilik ise 1980'li yıllarda Stephen Greenblatt'ın edebi metinleri incelemek için geliştirdiği bilimsel bir yaklaşımdır. Greenblatt, edebi bir eserin tarihsel ve sosyal bağlamından kopması ve metne özgü özellikleri bakımından analiz edilmesi gerektiği konusundaki hakim görüşü eleştirmektedir (Nünning vd., 2010). Eski Tarihselcilik'e karşı eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan ve Marksizm gibi Tarihselcilik akımını da oldukça genelleyici ve tarihsel süreçlerin komplike yapılarının izah etmede yetersiz bulan Greenblatt, özellikle geçmişin resmi tarihte olmayan taraflarına odaklanmayı tercih eder (Geçikli, 2016).

Geçikli'ye göre, Yeni Tarihselcilik anlayışı tarihin metinsel olduğunu kabul etmiş ve edebiyatla tarihin iç içe geçmiş ilişkiler ağını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Yeni Tarihselcilikte iktidar ilişkileri edebi metinlerle gün yüzüne çıkarılmıştır. Yeni Tarihselciliğe göre, ideoloji iktidarın bir başka adıdır, çünkü insanların ideolojileri ve düşünceleri o dönemde yazılan edebiyat eserlerinin etkisiyle şekillenmektedir. Bu akımda öyküler daha çok tarihsel anlatılarda önemsenmeyen ayrıntılar olan kadınlar, çocuklar, deliler, suçlular, köleler, eşcinseller, günlük yaşamdaki olaylar, eğlence ve toplumdan dışlanmış insanlar üzerine kurgulanırken; büyük savaşlar, kahramanlıklar ve hükümdarlık temalarından uzaklaşıp spekülasyona daha açık hale getirilmektedir. Yeni Tarihselcilik, geleneksel tarihsel körlüğün gizemini de çözerek, edebiyat ve edebi tarih çalışmalarının yeneden sorunsallaştırılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu akım, tarihsel algıya farklı bir boyut getirerek, tarihsel anlatıların odak noktasını kahramanlıklar, savaşlar, yıkımlar, katliamlar, saldırılar gibi olaylardan ziyade anlatılan dönemde yaşayan gerçek insanların yaşayış biçimlerine yönlendirmiştir (Geçikli, 2016).

Alman Edebiyatında Toplumsal Bellek

9 Kasım 1989 tarihinde Berlin duvarının yıkılmasının ardından 3 Ekim 1990 tarihinde Doğu ve Batı Almanya resmi olarak birleşmiştir. Bu tarihten itibaren Almanya sadece politik olarak değil sosyal-psikolojik olarak da bir değişim yaşamıştır. "Berlin Cumhuriyeti" kendi tarih bilincini yeni güçlerinin ve bütünlüklerinin temeli ve meşruiyeti olarak algılaması, Almanların İkinci Dünya Savaşı'na ve soykırımı karşı suçluluk duygusunu azaltmamıştır, ancak Alman-

ya'da hatırlama kültürü değişim yaşamıştır. Almanlar artık suçlu değil kurban olarak hatırlanmaya başlanmıştır. 1990'ların ortasından itibaren yükselen bu eğilim, konusunu savaştan kaçan ve sürülen Alman kurbanlardan almaktadır. Müttefik kuvvetlerin hava taarruzuna maruz kalan Almanların yaşadığı toplu travma artık gündem konusunu oluşturmaktadır (Beßlich vd., 2006: 10). Almanların yaşadıkları bu travmayı gündeme taşımak isteyen Sabine Bode (2003: 14), "Die Vergessene Generation" (Unutulmuş Bir Nesil) adlı kitabı için savaşta çocuk olan Almanlarla görüşmek istemiştir. Ancak görüştüğü kişiler sadece Nasyonal Sosyalist rejimi ve soykırım üzerine konuşmak istemişlerdir. Bode, bu kişilerin hala bu ağır yükün altında ezildiklerini ve her birinin farklı meslek gruplarına sahip birey ve ebeveynler olarak bu geçmişi unutmadıklarını ve unutturmadıklarını ve gençlere aktarmaya devam ettikleri gerçeğini öğrenmiştir. Üstelik bu araştırmalar süresince Bode, Almanları kurban olarak göstermeye çalıştığı iddiasıyla, bu insanlardan tepki almıştır.

İkinci Dünya Savaşından sonra Almanların kendilerini suçlu hissetmelerinden dolayı kendi acılarını dile getirememişlerdir. Zaten Almanya tarihiyle yüzleşmeye hazır olduğunda da sadece soykırım ve Nazi gerçeğiyle yüzleşmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Batı Almanya'nın ilk Şansölyesi Konrad Adenauer, Almanya'yı Nazi soykırımı konusunda suçlu bulmuş ama Yahudilerden özür dilememiş ve politik davranarak özrü geçiştirmiştir. 1978 yılında Şansölye Helmut Schmidt, Kristal Gece'nin özrünü dilemiş ve Almanya'nın geçmişiyle kesinlikle yüzleşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Sarı, 2015: 87-88). Almanya'nın geçmişiyle yüzleşirken, Almanların trajedisinin bu yüzleşmenin neresinde olduğunun sorgulanması gerekmektedir. Bode (2013: 17), Günter Grass'ın 2002'de Wilhelm Gustloff gemi faciasını anlatan "Im Krebsgang" kısa romanı yayımlanmasından sonra hem Almanya hem de dış ülkelerin gazetelerinde sıkıntılı bir konu olan 'Alman kurbanlar' ile ilgili tartışmalar başladığını ifade etmektedir.

Bu tartışmaların yaşandığı dönemde Tanja Dückers'in Gustloff faciasını anlatan "Himmelskörper" adlı romanı yayımlanmıştır. Dückers, edebiyat ve film dergisi olan "Titel"e 2003 yılında verdiği röportajında, Grass ile aynı konuyu ele almasından dolayı o zamanlar şoke olduğunu ve kızdığını ifade etmektedir. Bunun ardından "Spiegel" dergisi titizlikle araştırıp derlediği Nasyonal Sosyalist ideolojisinin efsanesi olan Wilhelm Gustloff'un gerçek hikâyesini yayınlamıştır. Bu, milyonlarca okur için yaşananların belgesidir. Sonunda yazarın bloklarına Grass'ın kısa romanı için itiraflar akmaya başlamıştır. Dückers, röportajın devamında Grass'ın bakış açısının tamamen farklı olduğunu ifade etmektedir. Dückers'e göre, Grass için hikâye geminin batmadan önceki hali ve geminin kendi hikâyesidir. Ayrıca Berlinli genç bir yazar olarak Dückers, Grass'tan ayrıldığı noktanın suçluluk sorunsalını ele alma biçimlerinin farklı

olduğunun altını çizmiştir. Dücker, röportajın devamında Grass ile ayrıldıkları noktayı şu şekilde ifade etmektedir:

"Grass, Gustloff ile batan Almanları kurban gibi görmektedir. Onun eseri okunurken gemi faciası, büyük bir Alman trajedisi gibi algılanır. Bunu çok gerçekçi bulmuyorum. Grass, geminin Ruslar tarafından neden batırıldığına sebepini açmıyor, geminin görsel olarak mülteci gemisi değil savaş gemisi olarak algılanabildiğini, geminin kamuflaj kullandığını ve 1000'in üzerinde deniz askerinin bulunduğuna dair açıklık getirmemiştir. Ayrıca Almanlar da 5000 tane Rus ticari gemiyi batırmıştır" (Titel, 2003).

Dücker, "Himmelskörper" adlı tarihsel romanında, kahramanlık hikâyelerinin oluşturduğu üstün nitelikli (Metahistorisch) tarih anlayışının üstüne gitmiştir. Almanya'nın savaştan yenik çıkması ve kahramanlık hikâyelerinden çok utanılacak hikâyelerle dolu bir tarih yazması, yazarın zor ve çelişkili bir konuyu kaleme alması anlamına gelmektedir. Çünkü romana konu olan İkinci Dünya Savaşı, Almanlar açısından yüzleşmenin ve özür dilemenin tarihidir. Ancak "Himmelskörper" romanında, Almanların savaşta ve savaş sonrası dönemde yüzleşemedikleri kendi yaşanmışlıklarını anlatmaktadır. Romanda özellikle öznel kimlik arayışında olan ve savaş sonrası üçüncü kuşaktan gelen genç bir kadın olan torunun bakış açısı ön plana çıkmıştır. Zaman ilerledikçe İkinci Dünya Savaşına tanık olan aile bireylerinin sessizlikleri bozulmuş ve daha önce hiç dillendiremedikleri için tabuya dönüşmüş olan Gustloff faciası, torunların önce çocuksu bir merakla ve daha sonra gerçek anlamda irdelemesiyle ortaya çıkmıştır. Ayrıca romanda tarihten bugüne uzanan somut ve soyut gerçekler kurgunun olay örgüsüne hatırlama eğilimiyle işlenmiş ve vatanseverlik ile Nazi ideolojisinde sıkışıp kalmış insanları aklamaya çalışmaktan ziyade anlamaya çalışılmıştır.

"Himmelskörper" Tarihsel Romanında Ben Anlatıcı Freia Figürü

"Himmelskörper" adlı tarihsel romanda İkinci Dünya Savaşı ve sonrasını yaşamış üç kuşak birarada görülmektedir: Büyükanne Jo ve büyükbaba Mäxchen, kızları Renate ve kocası Peter, ikiz olan torunlar Freia ve Paul. Birinci kuşak olan büyükanne Jo ve büyükbaba Mäxchen İkinci Dünya Savaşı sırasında evlidirler ve çocukları vardır. Onlar savaşa hem tanık olmuş hem de savaşı yaşamışlardır. Büyükbaba Mäxchen bedeninde savaşın izini taşımaktadır. İkinci nesli temsil eden anne Renate savaş sırasında bir çocuktur ve savaşa tanıklık etmiş biri olarak yaşadığı travmayı sessizliğiyle maskeleymektedir. Kocası Peter ise savaş sırasında bir çocuk olmasına rağmen savaş sonrası bir travması yoktur. Üçüncü nesli temsil eden ikiz torunlar Freia ve Paul çocukluğunu savaşın tanıkları ile birlikte geçirmiş olup tanıkların tanıkları konumundadır. Freia çocukluğundan itibaren yaşayan bir tarihe tanıklık etmektedir. Bu yüzden Freia kendi çocukluğunu savaşın tanığı iki neslin arasında aramaktadır.

Roman Freia'nın, ben-anlatıcı anlatım tekniğiyle yaşadığı geçmişe dönük duygusal yolculuğunu anlatmasıyla başlamaktadır. Bir konferansa katılmak için binildiği bu tren yolculuğunda Freia, yanına aldığı aile bireylerinin resimleriyle çocukluk günlerine dönmüş ve çocukluk günlerini hüznle hatırlamıştır. Resimlerin arasında annesi Renate'nun resmini göremeyince telaşa kapılmıştır. Resimleri anın tanıklarındır ve hatırlamayı tetikleyici unsurlardır. Bu yüzden Freia'nun telaşla resim aramasından geçmişe olan bağdan kopmadığı anlaşılmaktadır:

"Yıllardır sadece Peter, Paul, Jo ve Mäxchen'nin resimlerini yanımda taşıdım. Christian ile tramvaydaki bir yolculuğumuzda resimleri gösterirken Christian, Renate'nun resminin olmadığına dair dikkatimi çekti, utandım"(s.13).

Freia bu yolculuğa uluslararası bir konferansta yeni bir bulut haritasının sunumunu yapmak için çıkmıştır. Zaman zaman konferansı düşünse de yolculuk boyunca yanına taşıdığı aile bireylerinin resimleriyle daha çok ilgilenmiştir. Bu durum Freia'nın aile bağlarının güçlü olduğunu göstermesine rağmen büyük ebeveynlerini, annesini ve babasını isimleriyle anması onun aile içinde mesafeli bir duruşu olduğunu göstermektedir. Bu mesafe yakınlıktan çok uzaklığın ifadesidir. Çünkü bu mesafe aile içinde fısıltıyla dolaşan sırların yüksek sesle konuşulmasını engellemiştir.

"Büyükler çoğu zaman kendi aralarında fısıldanırlarken bizim olayı öğrenmemiz için 'daha küçük' olup olmadığımızı tartıştiklarına kulak misafiri olurdum(...) Annem tam da ağzını suyun altındaki bir balık gibi açmış ve nefesini içine çekerek dedi ki: Onlara gemi ile ilgili hiçbir şey anlatmıyorsun..."(s.85).

Freia, evlilik dışı bir ilişkiden hamiledir. Onun hamileliği ve üstelik üniversite eğitimi görmüş olması ailesi için, özellikle büyükannesi ve annesi için, olağan dışı bir durumdur. Bu yüzden Freia kendini bu ailenin uzun bir zincirin yapıtaşlarından biri olarak görmez, buna hep şüpheyle bakar ve kendi aykırılığının onu bu zincirden kopardığına inanmak istemektedir. Büyükannenin, kızının ve torun Freia'nın ailedeki kadınlar açısından hayata bakış açıları dünya düzenine paralel gitmektedir. Her biri yaşadıkları dönemin şartlarına göre bir yaşam sürmüştür. Freia ise Almanya'da birçok toplumsal tabunun yıkıldığı, kız çocuklarına daha fazla özgürlük tanındığı bir dönemde geçmişin dehlizinde kapalı kalmıştır.

"...gözlerimi kapattım ve Renate'yi karşımda gördüm. Jo'yu ve büyük- büyükannemi de gördüm, her birinin karnı burnunda. Birden hep zaten şüpheyle baktığım uzun bir zincirin, bir bağın, bir tasarımın parçası olmuştum. Ve sırf ailedeki tek okumuş- gayri meşru bir çocuğa hamile kadın olduğum için çerçevenin dışında kaldım, diye kafamdan geçiriyordum. Bu durum en azından savaşta dünyaya gelmemiş olan annemi ve büyükannemi etkilemişti- hem Renate hem de Jo savaşın ilk yıllarında dünyaya gelmişti" (s.26).

Modern dünyanın sunduğu özgür yaşam Freia'yı hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu yüzden Freia geçmişe, tarihe sığınmak istemiş ve bir arayışa girip geçmişini, tarihini irdelemiş ve kendi iç dünyasına doğru bir yolculuğa çıkmıştır. Örneğin Freia'nın erkek kardeşi Paul, ona erkek arkadaşını sorduğunda Freia cevap vermek istemez ve çocukluğunu, geçmişini hatırlamayı yeğlediğini ifade eder.

"Christian ile aran nasıl?" diye erkek kardeşim şimdi de öğrenmek istedi – onun için alışılmadık direkt bir soru şekliydi. "Şimdiye kadar çok iyi. Ama bırak gelecekte değil, geçmişten konuşalım. Bu başka bir hikâyeye. Üstelik de bir gün anne olacağım hayalini bile kurmamış olan ben için", güldüm ve elimi dazlak olan kafamdan geçirdim, Paul saygıyla kafama dokundu..."(s.27).

Freia'nın hep geçmişte kalma isteği onun mutlu bir çocukluk geçirmiş olmasından değil tam aksine onun yüreğinde iz bırakmış gerçeklerin durulmamış olmasındandır. Çünkü Freia'nın okulda öğrendiği bir tarih vardır, bir de çocukluğunu onlarla geçirdiği bu tarihin yaşayan tanıkları vardır. Bu tanıklar gizemli hikâyeleriyle yaşayan tarihlerdir ve Freia'nın çocukluğu onları izlemek ve dinlemekle geçmiştir. Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı'nın izleri Freia'yı ister istemez etkilemiştir. Freia evdeki büyük ebeveynlerin gizemli hallerini irdelemiş ve çocukluk evresinden itibaren sorularına cevap aramıştır. Sorularına cevap buldukça öğrendiği gerçeklere bir tepki olarak saçlarını kazıtma yoluna giderek, bunu fiziksel görünümüne yansıtmıştır. Örneğin büyükanne Jo, BDM (Der Bund Deutscher Mädel /Alman Kız Birliği) gençlik kampındayken saçlarının uzun sarı örgüleri olduğunu ve sarı örgülerin Nazi gençliğinin kızlar kolunun adeta sembolü haline geldiğini sürekli Freia'ya anlatmıştır. Freia da çocukluğunda sarı saçları örgülüdür ve bu örgülerin büyükannesine BDM dönemini hatırlattığının farkındadır. Bu yüzden Freia kendi saç örgülerini kesmiş ve saçlarını kazıtmıştır. Büyük annesinin Nasyonal Sosyalist Rejim dönemindeki sarı ve uzun saç örgülerine bu şekilde duygusal tepki veren Freia BDM–dazlaklığından hiç vazgeçmemiştir.

"Senin şu BDM – Dazlağın", diye mırıldandı ve 'kaybolmuş örükler' diye adlandırdığı hikâyeyi ima etti ve ben sırtım zorunda kaldım: eskiden saçlarımı örmeyi seven ve 'hayatında en mutlu olduğu dönemin resimlerini bize gösteren büyükannemin dinmeyen hüsranı için yıllardır dazlak bir kafayla dolaşıyorum: büyükannem itaatkâr ve sıraya dizilmiş, tıpkı iki kız kardeşi gibi uzun sarı örükleriyle"(s.27).

Romanın kurgusunda Freia figürü tamamen duygusal yaklaştığı bu duruma farkında olmadan siyasi bir kimliğin sembolünü yüklemiştir. Çünkü Almanya'da özellikle seksenli yıllarda ortaya çıkan Skinheads kültürü veya Dazlak kültürü Neo-Nazi gençliğinin sembolü olmuştur. Hâlbuki bu kültürün kökleri İngiltere'de proletarya sınıfını temsil etmektedir. Medyanın yönlendirmesiyle de Skinheads kültürü Neo-Nazi gençlerine mal edilmiştir. Neo- Nazi olan bu

gençler kafalarını dazlak yaparak asker parkasıyla toplu halde dolaşmışlardır (Mohr, 2009).

“Himmelskörper” Tarihsel Romanında Gerçek ve Kurmaca Unsurlar

Büyük bir gemi faciası olan Gustloff olayına İkinci Dünya Savaşı sonrası üçüncü kuşak uzak kalmıştır. Ama aile içinde bu olayı yaşayan, tanık olan ya da sadece duyan kişiler hatıralarını kuşaktan kuşağa aktarmış ve olayın unutulmamasını sağlamıştır. Toplumdaki bu gerçeklik romanın kurgusuna işlenmiştir. Dünün gerçeği olan Gustloff trajedisi bugünün toplumsal gerçeği olan hatırlama kültürü romanın kurgusunu oluşturmuştur. Örneğin Freia, büyükannesi ve annesinin Gustloff gemisine niçin binmediklerini ve hayatta olmalarını sorgulamıştır. O, bunun bir tesadüf olmadığını ve bir sebebi olduğunu düşünmüştür.

“Neden Gustloff'a değil de mayın arama gemisine bindiniz?”(s.139).

Aile içinde Gustloff'tan bahsedilmesi bu olayla ilgili yüzleşmeleri de beraberinde getirmiştir. Torunların soruları karşısında büyükbaba yüzleşemediği, sustuğu hatta travmasını yaşadığı bu trajedi karşısında daha fazla dayanamamış ve yüzleşmeye karar vermiştir. Büyükbaba Mäxchen 'Gustloff' gemisinin hikâyesini hatırlamış ve anlatmıştır.

“Ama ‘Gustloff’un’ kaptanı olan Petersen ve Deniz Yüzbaşısı Zahn farklı düşünüyorlardı. Onlar olabildiğince çabuk Gustloff’un hedef limanları olan Kiel ve Flensburg’a varmak istiyorlardı”(s.140).

Mäxchen geminin yola çıkma sürecinin öncesini ve sonrasını anlatmaktadır. Anlatılan olay gerçektir, ama kurguyla sentezlenmiştir. Gustloff'un kaptanı Friederich Petersen ve Deniz Yüzbaşısı Willhelm Zahn gerçek kişilerdir. Petersen 63 yaşındadır ve yıllardır gemi kullanmamıştır ve bu yüzden iki tane genç kaptanı yanına görevlendirmiştir. Deniz Yüzbaşı Zahn ise geminin askeri kanadının sorumlusu olarak Petersen gibi tarihi kayıtlara geçmiştir (Zeitgeschichte, 2005). Büyükbaba Mäxchen olayla ilgili düşüncelerini ve gözlemlerini Freia'ya anlatmıştır. Böylece Mäxchen'in düşüncesi ile yaşanmış olma ihtimali olan olayla ilgili düşünce ve gözlem kurgulanmış olur.

“Gustloff’un adı birçoğu için umut verici geliyordu. Oldukça Alman. Pek güvenli. Ben mülteci durumundakilerin nasıl ikide bir bu gemi hakkında muhabbet etiklerini duyuyordum, sanki bir rüya gemisiymiş gibi(...) Her şeyden önce onu bir kale gibi görüyorlardı. Batmaz. Yıkılmaz. Tabii hayal güçlerini kullanmaları için çok zamanları vardı, zavallılar, büronun önünde öylece biletlerini bekliyorlardı. Ne masallar duyduğum!” büyükbabam bugün hala kafasını sallayarak haykırdı”(s.139).

Büyükbaba Mäxchen'nin Gustloff hakkındaki yorumu gerçekliktir. Spiegel dergisi Gustloff faciasında kurtulanlarla yaptığı bir röportajında insanların Gustloff gemisinde kendilerini bütün zor şartlara rağmen emniyette hissettik-

lerini ve mutlu olduklarını ifade edilmektedir. Çünkü bu insanlar için 'Gustloff' kurtuluş anlamına gelmektedir (Höges vd., 2002).

Büyükanne Jo kocası Mäxchen hakkında övgüyle bahsetmiştir. Çünkü Mäxchen öngörüsüyle Jo ve kızlarının hayatını kurtarmıştır. Her ne kadar büyükbaba Gustloff gemisine güvenmediği için mayın arama gemisi 'Theodor' ile kaçmalarını sağlasa da bu olayın altında yatan başka bir gerçek vardır. Theodor gemisine sadece Nazi üyeler binebilmektedir. Freia, bu gerçeği büyük ebeveynleri öldükten sonra öğrenmiş ve dehşete düşmüştür.

"Sen yine ta Adem ile Havva'dan başladın anlatmaya, Mäxchen." ,şimdi de Jo onun sözünü kesti.: "İşin özeti benim sevgili eşim, mayın arama gemisiyle bizim yola çıkmamıza karar verdi: dostlarımızın da kaçtığı 'Theodor' gemisiyle"(s.142)... "evlerinde bulduğum sandıktan Hitler'in 'Mein Kampf' adlı kitabı çıkmıştı. Bu kitaba sadece sahip değillerdi onu aynı zamanda kaçarken yanlarına almışlardı (s.262)... " yılların geçmesiyle Jo ve Mäxchen düşkün ve yardıma muhtaç hale gelmişlerdi... ama asla aklımın ucundan geçmemişti Mäxchen ve Jo'nun Nazi olabilecekleri"(s.263).

Romanda geçen başka bir gerçek ise büyükannenin Nasyonal Sosyalist olmadıklarına ait ifadesidir. Hatta büyükanne Jo kendilerinin ve çevrelerinin vatansever olduklarını ama Nazi olmadıklarını söylemiştir.

"Freia biz Nazi değildik"

"Bizim çevremiz vatanseverdi, ama Nazi değildi" (s.126).

Vatanseverlik ifadesi, Almanların Nasyonal Sosyalist rejimini nasıl algıladıklarını göstermektedir. Romanda Freia büyükanne Jo'nun "partiyle iyi ilişkilerimiz vardı" ifadesine şaşırılmış ve bununla ne demek istediğini sormuştur. Büyükanne Jo kendince haklı bir cevap vermiştir.

"Partiyle iyi ilişkiler içindeydik ile ne demek istiyorsun Jo?"

(...)

"Freia biz Nazi değildik. Her türlü şiddeti reddettik. Kaba, korkunç bulurduk olanları. Hoyrat (...) Bizim çevremiz vatanseverdi, ama Nazi değildi. Bu büyük bir farktır, bunu bilmelisiniz"(s.126).

Savaşta sonra gelen yabancı gözlemciler Nasyonal Sosyalist rejime neredeyse hiç direnmedikleri ya da geç direndikleri için Alman halkına genel bir suçlama yöneltilmiştir. Ama Almanlar, Hitler rejimi yıkıldıktan sonra itham edilen suçlamaları kabul etmemiş ve o dönemde işlenen suçlardan haberdar olmadıklarını, onaylamadıklarını, hiçbir şey yapamadıklarını, öldürülmemek için uymak zorunda kaldıklarını ve terörün çok güçlü olduğu bahanesine sığınmışlardır. Elbette böyle bahaneler gözlemciler tarafından dikkate alınmamıştır. Nazi ideolojisi bir anda ortaya çıkan bir hareket değil, halkın desteği ile güçlenen bir

sistem şeklinde gelişmiştir. Bu sistem daha sonra halkı baskı altına almıştır. Ancak, yabancı gözlemcilerin iddia ettiği gibi Almanlar totaliter bir rejime teslim olacak kadar otoriteye inançlı bir mizaca sahip değildi. Alman halkının Nasyonal Sosyalistlerin baskısı altında ezilen olmadıkları gibi, rejimin yöntemlerini benimsememelerine rağmen hedeflerini destekleyen bir tutum içinde oldukları anlaşılmaktadır. Farklı şekillerde direnenler ve sessiz kalan muhalifler olmasına rağmen vatansever ve sadık olmak savaş döneminde öncelikli bir durumdur. Birçok general ve elit kesimden insanlar bir ikilemi yaşamaktadır. Hitler rejimini küçümsemelerine rağmen vatan ve halk için düşmanlara karşı bir duruş sergilemek gerektiğine inanmışlardır. Bu yüzden birçok insan açık açık öfkelerini belli etmemiş ve ihtilâli düşünmemiştir (Benz, 2003: 192).

SONUÇ

Tanja Dückers, "Himmelskörper" adlı tarihsel romanında 1945 yılında Doğu Prusya'nın Danzig bölgesinden Almanya'nın batısına doğru Gustloff gemisiyle Ruslardan kaçmaya çalışan Almanların yaşadıkları bir savaş trajedisini anlatmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası üçüncü kuşaktan gelen romanın yazarı Dückers, Gustloff olayını bu olaya tanık olmuş akrabalarından dinlemiştir. Bu durum Dückers'in bu romanı yazması için bir ilham olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Dückers, Gustloff olayına duygusal yaklaşmış bir yazar olarak hikâyenin de bir parçasıdır. Dückers, hafızasındaki tarihsel geçmişi yazıya dökerek geçmişin yükünden manevi olarak kurtulmak istediği ve Almanların savaşta ve savaş sonrası yaşadığı acılara ve duygusal sarsıntılara dikkat çekmek istediği izlenimi uyandırmaktadır. Romanda bir meteorolog olan ve Batı Berlin'de büyümüş ben-anlatıcı Freia'nın perspektifinden anlatılan Gustloff olayı, kurgunun içinde yavaş yavaş açığa çıkan bir konudur. Freia, Gustloff olayına tanık olan Jo'nun torunudur. İkinci Dünya Savaşına ve Gustloff olayına tanıklık etmiş ve Nasyonal Sosyalist bir geçmişe sahip olan Freia'nın büyük ebeveynleri Jo ve Mäxchen bu gerçekler hakkında konuşmamaya ve sessiz kalmaya çalışmışlardır. Freia, büyüdükçe büyük ebeveynlerine sordukları soruları da derinleşmiş ve bunun sonucunda annesi Renate daha fazla dayanamayıp her şeyi anlatmıştır. Nasyonal Sosyalistlere tanınan öncelik büyükannenin iki kızıyla birlikte Gustloff gemisiyle beraber yola çıkan mayın arama gemisi 'Theodor' ile kaçmalarını sağlamıştır. Bu yüzden Freia, büyükannesinin öyle görüldüğü kadar masum biri olmadığını anlamıştır. Freia ve Paul öğrendikleri bu gerçekler karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşamışlar ve bu duygusal sarsıntı sonucunda torunlar yaşamadıkları bir tarihin yükünü taşımaya başlamışlardır. Çünkü torunlar büyük ebeveynlerine biyolojik nedenlerden dolayı bağlıdır ama yine de asıl sebep bu değildir. Onlar büyük dedelerini ve büyükannelerini sevmektedir. Bu sevgi, hissettikleri öfkenin ve hayal kırıklığının önüne geçmiştir.

Roman boyunca ailenin yetişkin fertleri birbirlerine karşı mesafeli, özellikle anne içe dönük bir yapıya sahiptir. Ancak konu yakın tarih olunca aile bireyleri bir araya gelmekten kaçınmazlar. Böylece konuşulmasından çekindikleri tarihsel tabular torunların Feria ve Paul'un sorularıyla da adım adım çözülür. İkinci Dünya Savaşı ailenin üç kuşağında da iz bırakmıştır ve her bir kuşak kendi payına düşen sarsıntıyı yaşamıştır. Savaşı yaşamış olan ve Nazi ideolojisini vatanseverlik olarak algılamış büyük ebeveynler torunlara karşı mahcup ama bir o kadar da hayal kırıklığı içinde olmuşlardır. Onlar yaşayan birer tarih olsalar da sessiz kalmak zorunda kalmışlar ancak yaşlandıkça konuşmaya cesaret edebilmişlerdir. Ebeveynlerden anne Renate savaşta çocuktur ve Gustloff olayına tanık olmuştur. Bu yüzden anne çocuklarına karşı mesafeli ve gizemli bir duruşu vardır. Torunlar ise okulda öğrendikleri ile evde öğrendikleri tarihsel gerçekler karşısında duygusal bir karmaşa yaşamışlardır. Üç kuşağı temsil eden aile bireyleri, torunların soruları karşısında zamanı geriye sararak tarihin arka sayfalarına ulaşmış ve yüzleşmişlerdir. Bu yüzleşmeler tarihin suskun sayfalarında kalan Gustloff olayını düğüm düğüm çözümlenmiş ve gün yüzüne çıkarmıştır. Bu şekilde romanın kurgusuna sadece Almanya'nın dünden bugüne uzanan toplumsal panoraması yansıtılmamış, aynı zamanda toplumun dünden bugüne uzanan somut ve soyut gerçekleri de yansıtılmıştır. Romana konu olan tarihsel gerçekler hem yazarın hem de okuyucunun tarihsel gerçeklerin olumlu ve olumsuz yanlarıyla yüzleştirme fırsatı verdiği anlaşılmaktadır.

Romanın okuyucu yorumlarından ise şu anlaşılmaktadır: Tarihi gerçeklere kilit vurulamamaktadır, tarih zamanın içinde yok olmamaktadır ve yaşanan tarih bugüne bir şekilde ulaşmaktadır. Zamanın içinde bağımsız devam eden bir tarihsel olay gerçeği vardır ve tarihsel olayların sadece kurmaca metinlerde tekrar gündeme gelmemektedir. Tarihin bireyler ve topluluklar üzerindeki tesiri sürmektedir. Tarih, yazar Dückers'in hafızasında da bir iz bırakmıştır. Bunun sonucunda o kurgu ile tarihsel gerçeği harmanlayarak romanı kaleme almıştır. Nazi yanlısı akrabaları Gustloff olayını yaşamış ve tanık olmuştur. Ancak bu eser tam bir otobiyografi değil otobiyografik unsurlar taşımaktadır. Dückers bir yazar olarak hikâyenin dışında kalıp anlatı alanını daraltmak istemiştir ama yine de ben-anlatıcı Freia figürünü ve kurguyu yapılandırırken kendi hayatından ve akrabalarının yaşadıklarından esinlenmiştir. Ayrıca Dückers hikâyenin dışında kalarak olaylara olan tarihsel mesafesini koruduğunu ve gerçekleri objektif aktardığı izlemine vermek istemiştir. "Himmelskörper" tarihsel romanında modern hayatın hayal kırıklıkları geçmiş zamanı ön plana çıkarmış ve hatırlanan 'geçmiş zaman', 'şimdiki zamana' baskın gelmiştir.

Alman edebiyatında Erinnerungsliteratur diye adlandırılan bu eğilim sosyal psikolojik bir gerçeğin sonucudur. Çünkü tarih kitaplarında olmayan ve okul-

larda öğretilmeyen yaşanmışlıklar ve hatıralar fıslıtyla da olsa aile içinde kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmiş ve tarihin arka sayfasında kalmış bazı tarihsel gerçekler unutulmamasını sağlamıştır. Savaşa veya tarihteki bazı toplumsal olaylara tanık olmamış ancak savaşın ve toplumsal olayların tanıklarıyla büyümüş bir kuşak, belgelerle değil, kulaktan kulağa gelen tarihsel gerçeklerle yüzleşmişlerdir. Tarihin arka sayfalarında kalmış ve tabuya dönüşmüş tarihsel olayların hikâyelerini dinleyen bu kuşak, dinledikleri hikâyeleri gün yüzüne çıkarma arzusuyla kaleme sarılmışlar ve edebiyatı araç edinmişlerdir. Bu şekilde tarihsel romana aktarılan birçok tarihsel gerçek belgelerin değil roman yazarının kalemiyle tekrar gündeme gelmiştir. Çünkü bazı tarihi gerçekler resmi belgelerde var olmalarına rağmen ve zaman zaman bir gazetenin köşesinde gündeme getirilmelerine rağmen zihinleri fazla meşgul etmemiştir. Tabulaşmış tarihi gerçekler bir edebi metine konu olduğunda ise bu gerçekler insanlara daha etkili bir şekilde ulaşmış ve bu şekilde tabu olmaktan da çıkmıştır. “Himmelskörper” adlı romanı okuyanlar okuduğu tarihsel romanın bir kurgu olduğunu bilse de romanın türünden dolayı verilen tarihsel bilgileri dikkate alma eğiliminde olmaktadır. Edebiyat bazen umulmadık şekilde daha gerçekçi olabilmektedir. Louis Begley’in ifade ettiği gibi “*Uydurulmuş hikâyeler dışında başka hiçbir şeyde hakikate daha yakın olamayız*” (Wir kommen der Wahrheit nie näher als in erfundenen Geschichten). Bu açıdan edebiyatın gücünün tartışılmaz olduğu düşünülmektedir. Bu gücün farkında olan yazarlar düzyazının sunduğu özgür alanı susanların sesi olarak değerlendirmişlerdir.

Bu çalışmanın sonucunda Tanja Dücker’s’in “Himmelskörper” adlı tarihsel romanının toplumsal bellek edebiyatının özelliklerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Romanın okuyucuları hafızalarındaki tarihi bir romanda okuyarak duygusal bir arınma yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Romanlardaki somut ve soyut gerçekler okurların duygularına tercüman olduğu izlenimi uyandırmıştır. “Himmelskörper” adlı romanın okuyucuları okudukları hikâyelerde kendi geçmişlerini, çocukluklarını ve suskunluklarını bulabilmişlerdir. Romanın okuyucuları unutulmuş, unutturulan bir tarihi hatırlamanın, sorgulamanın ve yüzleşmenin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Tarihi belgesi olan ama çok gündeme girmediği için sadece teorik bilgi olarak kalan ve ancak tarihsel döneme tanıklık etmiş insanların anlatmasıyla değil bu hikâyelerle büyümüş bir kuşağın anlatımıyla tekrar söze gelen tarih, tarihsel romanlara ilham olmakla kalmayıp bu romanları okuyanları da etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- Assmann, A. (2007). *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. München: C.H. Beck Yayınları.
- Assmann, A. (2011). *Die Vergangenheit begehbar machen. Vom Umgang mit Fakten und Fiktionen in der Erinnerungsliteratur*. Nr. 500/501, Juli /August 2011, 79.
- Aust, H. (1994). *Der Historische Roman*. Stuttgart: J.B. Metzler
- Benz, W. (2011). *Geschichte des Dritten Reiches*. (5.Bs.) München: Deutscher TaschentuchVerlag GmbH & Co. KG.
- Beßlich, B., Gratz, K. ve Hildebrand, O. (2006). *Wende des Erinnerns. Geschichtskonstruktionen in der Deutschen Literatur Nach 1989*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Bode, S. (2013). *Die Vergessene Generation. Die Kriegskinder brechen ihr Schweigen*. (10.Bs.) Stuttgart: Klett-Cotta Yayınları
- Beutin, W., Beilein, M., Ehlert, K., Emmerich, W., Kanz, C., Lutz, B., vd. (2013). *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. (8.Bs.) Stuttgart -Weimar. Verlag J.B. Metzler
- Bohn, V. (6 Mayıs 2013). *Deutsche Literatur nach 45*. 18 Mart 2016 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=oePw3_V8j38&t=116s adresinden erişildi.
- Dücker, T. (t.y.). *Biographie*. 12 Nisan 2015 tarihinde http://www.tanjadueckers.de/rubrik/cv/_adresinden erişildi.
- Dücker, T. (2004). *Himmelskörper*. Berlin: Aufbau Verlag GmbH.
- Geçikli, K. (2016). *Edebiyatta Yeni Tarihselcilik. CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 40, (1), 173-188.
- Hage, V. (08 Şubat 1993). *Wir müssen uns dem Schicksal stellen. Der Spiegel*. 16 Şubat 2015 tarihinde <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-13680979.html> adresinden erişildi.
- Höges C., Meyer C., Wiedemann E. ve Wiegrefe K., (Şubat 2002). *Die Verdrängte Tragödie. Der Spiegel*. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-21362878.html>
- Mohr, J. (2 Nisan 2009). *"Warum Skinheads nicht gleich Nazis sind"*. *Zeit Online*. 12 Mayıs 2016 tarihinde <http://www.zeit.de/online/2009/14/skinheads/komplettansicht> adresinden erişildi.
- Nietzsche F. (2015). *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Yararsızlığı Üzerine*. (N. Bozkurt Çev.) 11. Baskı, Ankara: Say Yayınları. (Orijinali 1874'te yayımlanmıştır)

- Nünning V., Nünning A. (2010). *Methoden der literatur- und kulturwissenschaftlichen Textanalyse*. Stuttgart -Weimar. Verlag J.B. Metzler
- Sarı, A. (2015). *Kurmacanın O Kadim Unsurları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- White, H. (2008). *Metatarih: Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası'nda Tarihsel İmgelem*. (M. Küçük Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, (Orijinali 1973'te yayımlanmıştır)
- Partouche, R. (30 Nisan 2003). "Der nüchterne Blick der Enkel". *Zeit Online Literatur*. 25 Şubat 2016 tarihinde http://www.zeit.de/2003/19/L-D_9fckers adresinden erişildi.
- Titel, Magazin für Literatur und Film (Mart 2003). Portrait: Tanja Dücker. 1-5. Ocak 2015 tarihinde <http://web475.cyberwebserver-17.de/wp-content/uploads/2010/03/titel1bis5.pdf> adresinden erişildi.
- Zeitgeschichte, (30 Ocak 2005). Der Untergang der "Wilhelm Gustloff". *Spiegel Online*. 12 Ocak 2015 tarihinde <http://www.spiegel.de/panorama/zeitgeschichte-der-untergang-der-wilhelm-gustloff-a-339095.html> adresinden erişildi.

GEÇ NEOLİTİK 3-4 (MÖ. 6300-5900) VE KÜLTÜREL TEMAS: KUZEY MEZOPOTAMYA VE KUZEY LEVANT'TA BOYALI KERAMİK DEVRİMİ

Late Neolithic 3-4 (6300-5900 BCE) and
Cross-Cultural Encounters: Painted Pottery
Revolution in Northern Mesopotamia and
Northern Levant

Gönderim Tarihi: 26.01.2019

Kabul Tarihi: 11.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658812

İzzet ÇIVGIN*

ÖZ: Geç Neolitik, MÖ. 7000'den başlayıp 5500 ila 5100'e kadar devam eden dönemin adıdır. Eskiden bu devrin ikinci yarısı, Hassuna, Samarra, Halaf, Ubeyd olarak adlandırılan 4 maddi kültür topluluğu ekseninde tanımlanır; bu kültür evrenlerinin hem coğrafi hem de kronolojik açılardan ayırt edilebilir olgular olduğuna inanılırdı. Ama Geç Neolitiği numaralandırarak inceleyen yeni kronoloji anlayışı, adı geçen "kültür"ler arasındaki farkların sunî olduğunu ve 4 maddi kültür evreni arasında sürekli etkileşimler-geçişler yaşandığını ortaya koydu. Dönemin ortalarına denk düşen Geç Neolitik 3 (MÖ. 6300-6000) ve 4 (MÖ. 6000-5900) Yakın Doğu Tarihi açısından birer dönüm noktası oluştururlar. İlkinde, MÖ. 6200 iklim olayı denen soğuma ve kuraklaşma toplumlara hareketli (yarı-göçebe) çobanlığa zorlamış, avcı-toplayıcı pratikler yeniden güçlenmiş, *ikincil ürünler devrimi* ile süt ve yün üretimi başlamış, yalın kapların yanına da "iyi mallar" olarak bilinen kaliteli çanak-çömlekler eklenmişti. İkinci alt-dönemi ise *boyalı keramik devrimi* şekillendirdi, çömlek ustaları Kuzey Mezopotamya'nın pek çok yerleşiminde neredeyse eşzamanlı olarak Hassuna ve Samarra tipi kapların boyalı örneklerini ürettiler. Fırın içindeki oksijen ve karbondioksit oranının denetimli biçimde değiştirilmesinden ibaret yeni pişirme tekniklerinin keşfedildiği bu devir, Halaf'ın gelişini haber verdiği için "Geçiş" ya da "Proto-Halaf" olarak adlandırılmıştır. Proto-Halaf nasıl yoğun kültürel etkileşim sayesinde Hassuna ve Samarra maddi kültürlerinin kaynaşmasının ürünü ise, Halaf döneminde (Geç Neolitik 5'te) de yoğun kültürel temas hız kesmeyecek ve bütün Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant aynı maddi kültür temelinde bütünleşecektir.

Anahtar Kelimeler: Hassuna-Samarra ve Proto-Halaf, İlk Boyalı Keramikler, Kültürel Etkileşim.

* Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, izzetcivgin@yahoo.fr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0338-0929.

ABSTRACT: A critical phase of the Ancient Near Eastern history, Late Neolithic covers the period 7000-5500/5100 BCE. Approximately a half century ago, the scholars proposed that Northern Mesopotamia was inhabited by distinct cultural entities known by their pottery styles as first attested at certain key sites, many of which have given their name on chronological episodes, such as Hassuna, Samarra and Halaf. But the most recent Late/Pottery Neolithic chronology for Upper Mesopotamia proposed by Reinhard Bernbeck and Olivier P. Nieuwenhuyse state that the Hassuna and Samarra “influences” form part of a continuous development, the transitional stage between pre-Halaf (6200 BCE) and the Early Halaf (5900 BCE). According to new chronology, Mid-Late Neolithic represented some turning points in human history. The 8.2 *kiloyear event* took place during the Late Neolithic 3 period (6300-6000 BCE): An abrupt decrease in temperature occurred with prolonged drought, decreased settlement sizes, population dispersal, spread of mobile pastoralism, *secondary product revolution* (milk and wool) and exploitation of wildlife resources. Finally, *painted pottery revolution* (rapid increase of the proportion of painted vessels in the ceramic assemblage) took place during the Late Neolithic 4, also known as Proto-Halaf or “Transition” (to the Halaf ceramic tradition). Halaf pottery (*fine wares*) emerged gradually from a transitional stage in which Hassuna and Samarra decorative modes and stylistic traits dominated. It’s a new kind of technically advanced pottery, usually showing alternating oxidizing-reducing-reoxidizing firing conditions with a complex style of decoration. Cross-cultural encounters (contacts and interactions of various types: trade, emulation, migration or colonization, displacement of pastoralists) make the *Late Neolithic 3-4* community of Northern Levant and Northern Mesopotamia an *oecumene* concerning the subsistence economy and the material culture.

Keywords: Hassuna-Samarra and Proto-Halaf, Earliest Painted Pottery, Cross-Cultural Encounters.

GİRİŞ

Geç Neolitik ya da Çanak-Çömleklili Neolitik olarak adlandırılan arkeolojik devir, Kuzey Levant ve Kuzey Mezopotamya’da MÖ. 7000 civarında çanak-çömleğin icadı ve bölgesel yayılımı ile başlar; MÖ. 5500 ila 5100’de de yerini *Kalkolitik Döneme* (*Bakır Çağı*) bırakır. Geç Neolitiğin MÖ. 6. binyıl ortalarında mı yoksa binyıl sonunda mı tamamlandığı sorusunun açık bir yanıtı yoktur. Bunun nedeni, dövme bakır işçiliğinin yaygınlaştığı tarihler ile döneme rengini veren kültürel karakteristikleri belirlemede ve sabitlemede karşılaşılan zorluklardır.

Günümüze gelene dek gerek *Erken* gerekse *Geç Neolitik* için belli tarihlerde uzlaşma ve her ikisini kendi içlerinde alt-birimlere bölme ihtiyacı sürekli arttı. 2013 yılında yayınlanan kapsamlı bir kitap, bu hususta epey yol alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Kitabın editörlerinden Bernbeck ve Nieuwenhuyse, Geç Neolitiği *bölgesel kültürler* ve *bunların kesişim noktaları* ekseninde tanımlama (Kuzey Mezopotamya’yı *kültür dairelerine* ayırarak inceleme) geleceğinden kurtulmamızı sağlayan kapsayıcı (daha bütüncül ya da bütünleştirici) bir kronoloji önerdiler (Bernbeck ve Nieuwenhuyse, 2013: 27, tablo 1.1).

Eski yaklaşım, Geç Neolitiğin ikinci yarısını *maddi kültür* (özellikle çanak-çömlek) topluluğu temelinde zamansal-mekânsal olarak Hassuna, Samarra, Halaf, Ubeyd adlı 4 *kültür evrenine* bölüyor ve bütünü 4 parçadan hareketle görmeyi deniyordu. Buna göre, Geç Neolitiğin ilk yarısı için önerilen alt-dönemler de “Proto-Hassuna Öncesi” (7000-6700), “Proto-Hassuna” (6700-6300), Arkaik Hassuna (6300-6000) ya da Erken Halaf-Öncesi (7000-6600), Orta Halaf-Öncesi (6600-6300), Geç Halaf-Öncesi (6300-6050) ve Proto-Halaf (6050-5900) gibi adlar taşıyordu.

Biz bu makalede Bernbeck-Nieuwenhuys'e'nin önerdiği kronolojiyi izleyerek Geç Neolitik 3 (MÖ. 6300-6000) ve 4'e (MÖ. 6000-5900) odaklanacak; Yukarı Mezopotamya'da bu yarım binyıl boyunca yaşanan kültürel teması ve bu temasın geçim ekonomisi üzerindeki etkilerini görmeye çalışacağız. Zira bu kritik 400 yılda Hassuna, Samarra ve Ön(Proto)-Halaf kültür evrenleri tam anlamıyla teşekkül etmiş ve sınır boylarında birbirleriyle etkileşime girerek Yukarı Mezopotamya'nın kültürel bütünleşmesinin yolunu açmışlardı.

Hassuna, Samarra ve Ön-Halaf kültürlerinin birbirlerini takip etmek (kronolojik bir sıra izlemek) yerine, hemen hemen aynı zamanlarda (MÖ. 7. binyılın ikinci yarısında) belirliklerini görüyoruz. Yayılım alanı sonrakilere kıyasla sınırlı kalan, çanak-çömlekleri de biçim ve süsleme bakımından daha basit görünen (Countryman, 2007: 58) 3 kültürün en eskisi Hassuna, kendinden biraz sonra zuhur eden Samarra dünyası ile hemen etkileşime girmiş; Halaf, bu etkileşim evreninin dinamizmi içinde vücut bulmuştur.

Halaf, ani bir sıçrama ve *kopuşun* değil, *Geçiş* (*Transitional*) olarak da adlandırılan “Proto-Halaf” atılımı (keramik teknolojisi ve bezemelerinde çok belirgin ilerlemeler-gelişmeler) ile kökleri 800 yıl önceye, yani MÖ. 6900'lere dayanan geleneksel üretim tekniklerinin yetkinleşmesinin ürünüdür. Pişirme tekniklerindeki yeniliklere karşın, *Geçiş* evresinde üretilen *boyalı ve/veya bezekli kaplarda* (*iyi mallarda*), Hassuna-Samarra yalın kaplarının etkisi açıkça seçilebilmektedir (Nieuwenhuys ve Suleiman, 2016: 41).

*Geçiş*e damga vuran bir başka olay, MÖ. 6300/6200 *İklim Olayı* denen ani soğuma-kuraklaşmadır. MÖ 6200-6000 arasında yağışlar bariz biçimde azaldığı ve kuraklık tarıma darbe indirdiği için, Yakın Doğu toplumlarının bir kısmı *hareketli* (*yarı-göçebe*) çobanlığa yönelmiş olmalıdır (Çıvgın, 2017: 43, 50-51). O halde, 3 bölgesel kültürün doğumu ile ani-şiddetli kuraklaşma arasında koşutluk kurmak mümkündür.

İklim değişikliğinden söz edince, Hassuna-Samarra ve (tedrici biçimde onların yerini alan) Halaf'ın hangi coğrafyada serptiğini hatırlatmak bir zorunluluktur. Kuzey Levant ve Kuzey Mezopotamya dediğimizde, Kuzeydoğu Akdeniz

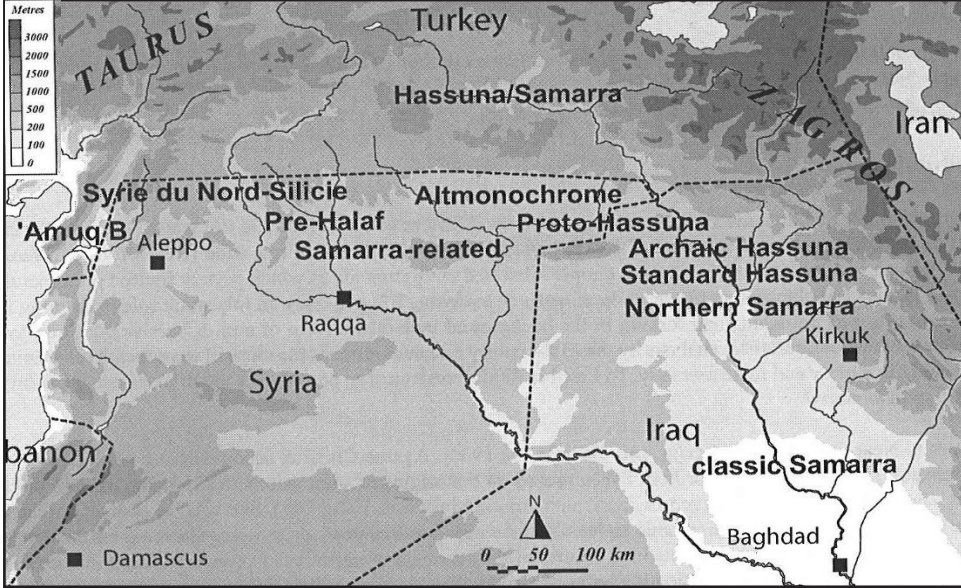
kıyılarından başlayıp Toros'un güney yamaçları boyunca yüzlerce km. uzanarak Zağros'un batı yamaçlarına kavuşan çok geniş bir bölgeyi kastediyoruz. "Kuru tarım" yapılan *yarı-kurak bir coğrafya*dır bu.

İlk bakışta, maddi kültür unsurlarının (günümüzden 8000 yıl önce) yüzlerce km. tutan bir "hat" boyunca çok kısa sürede yayılışı bize şaşırtıcı gelebilir. Özellikle Halaf, adı geçen 3 kültür evreni arasında en geniş olanıdır ve Akdeniz kıyılarını Zağros'a bağlayan bir "kültürel etkileşim bölgesi"nde (henüz yük hayvanları bulunmadığı için) takas işlerinin yaya olarak sürdürülmesi gerekmiştir. Ne var ki çok zaman ve emek isteyen bu zor koşullara karşın Hassuna-Samarra ve Halaf yerleşimleri arasındaki mal akışı düzenli bir şekilde işleyebilmiştir (Nieuwenhuyse, 2017: 840, 842).

KUZHEY İRAK'TA ARKAİK HASSUNA'DAN (MÖ. 6300-6000) KLASİK HASSUNA'YA (MÖ. 6000-5800)

Adı geçen 3 kültürün en eski olanı ve coğrafi açıdan da Yukarı Mezopotamya'nın merkezinde (Kuzey Irak'ta) yer alanı Hassuna'dır. Hassuna kültürünün arkaik dönemi (MÖ. 6300-6000) Geç Neolitik 3, klasik dönemi (6000-5800) ise GN 4'e denk düşer. Kültüre dair ilk bilgilerimiz, 1940'larda Tell Hassuna kazılarını yürüten Fuad Safar ve Seton Lloyd'a dayanıyordu. Ama aradan geçen 70 yıl boyunca Geç Neolitik'in ilk bölgesel kültürüne dair yeni veriler elde edildi, örneğin Sovyet arkeoloji ekipleri 1970'lerde Yarım Tepe gibi Kuzey Irak yerleşimlerinde (Habur ve Sincar vadilerinde) değerli kazılara imza attılar. Ne yazık ki bölgeye ait kazı sonuçları Rus dilinde yayınlandığı için uluslararası arkeoloji camiası konuya hemen nüfuz edemedi. 1993 tarihli *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq* adlı kitap bu açığı kapattı ve Rusça okuyabilenlerin tanıdığı çalışmaları İngilizceye kazandırdı. Bu sayede, Arkaik ve Klasik Hassuna kadar, Ön-Hassuna ve Hassuna-Öncesi hakkında da fikir edinebildik. Arkaik Hassuna'nın temel özelliklerini görebilmek için öncelikle bakmamız gereken iki yerleşim, kültüre adını veren Tell Hassuna ile onun 70-80 km. kuzeybatısındaki Yarım Tepe I olmalıdır.

Şekil 1: MÖ. 7. Binyıl Sonlarında, Yukarı Dicle'de *Hassuna*, Orta Dicle'de *Samarra* ve Yukarı Fırat'ta *Halaf-Öncesi* Maddi Kültür Evrenlerinin MÖ 6. Binyıl Başlarında Halaf Adıyla Bütünleşmesi; Yerel Kültürler Arasındaki Etkileşimlerden Daha Kapsayıcı ve Geniş Bir Bölgesel Kültürün Doğması

Kaynak: Nieuwenhuysse, 2007: 16.

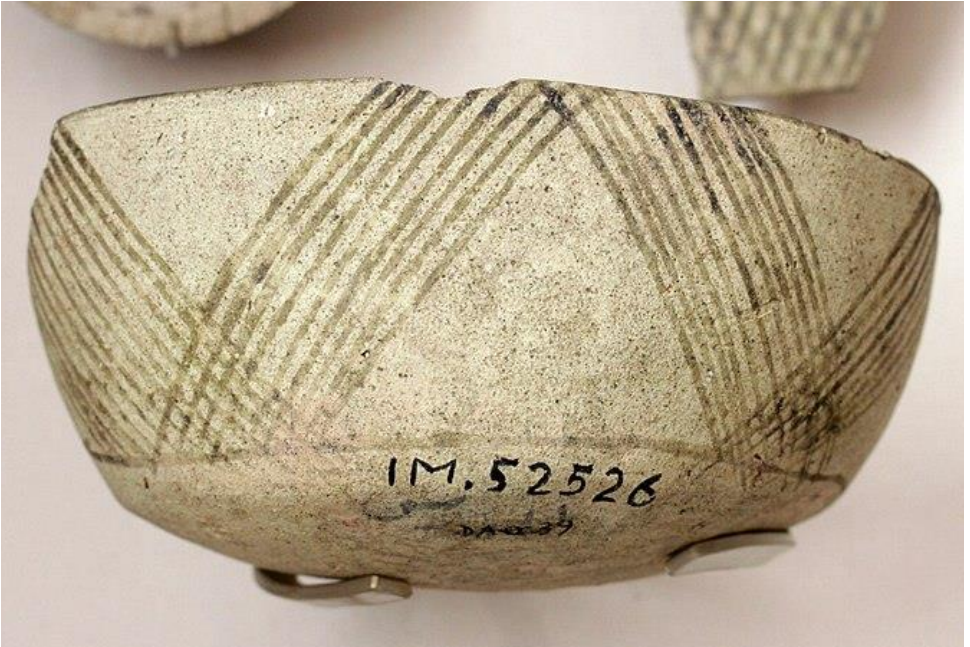
Tell Hassuna

2 hektarlık bir alana yayılan Tell Hassuna'nın sahip olduğu başlıca maddi kültür unsurları, taş baltalar, oraklar ve öğütme taşlarıdır. Orakla biçilen türler ise, tahıl ve bakliyatıdır. Bu Geç Neolitik köyünde keşfedilen tohumlar çeşitlidir: siyez ve gernik buğdayı, ekmeçlik buğday, kavuzlu buğday, arpa, mercimek, bezelye. Tell Hassuna'da beslenen evcil toynaklı hayvanlar ise, sığır, koyun, keçi ve domuzdur. Nüfusun evcil köpeklere sahip oldukları da saptanmıştır (Bryce ve Birkett-Rees, 2016: 34).

Tell Hassuna'nın arkaik dönemi, köyün Ib, Ic ve II olarak sınıflandırılan en erken tabakalarına denk düşer. Yalın ve büyük örnekler dışındaki arkaik çanak-çömlekler, cilalı ya da boyalı kaplardan oluşmaktadır; süslemede hâkim tema *geometrik desenler*dir. "Standart kaplar" ise II. ve V. tabakalarda ortaya çıkmış olup önceleri *insize* (kazı/çizi) desenlidir, sonraki tabakalarda kazıma ve boyama teknikleri birlikte kullanılmıştır. Kil, çanak-çömlek kadar, başka objelerin üretimine de yarar. Bunlar, sapan taşları, figürinler, ip/yün eğirmek için yapılmış ağırşaklardır (Charvát, 2002: 21).

“Tell Hassuna kazı raporunda adı geçen *Arkaik Hassuna* ve *Standart Hassuna* çanak-çömlekleri gerek form, gerekse bezeme tekniği açısından benzerlik göstermektedir. ... Kazı raporunda *Archaic Hassuna* olarak tanımlanan çanak-çömlekler, Tell Sabi Abyad uzmanları tarafından, hamur niteliği dikkate alınarak *Orange Fine Ware* şeklinde adlandırılmıştır. ... *Arkaik Hassuna* ya da yeni isimlendirmesiyle *Orange Fine Ware*, hamurunun turuncu renkte olmasıyla dikkat çekmektedir. Nitelikli hamurun içine ender olarak organik katkı maddesi katılmakta; çoğunlukla katkı maddesi olarak ince kireç ve kum tanecikleri görülmektedir” (Tekin, 2015: 22-23).

Şekil 2: Louvre Müzesi’nden İnsize (Çizi) Desenli Hassuna Kâsesi

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Poterie_d%C3%A9cor_incis%C3%A9_Hassuna_Louvre_28122017_5.jpg.

Yarım Tepe I

Yarım Tepe I yerleşimi de büyük oranda *karma ekonomi* (tarım ve hayvancılık) üzerinde yükselir. Höyüğün hemen bütün katmanlarında tahıl ambarları ve tohumların kurutulduğu platformlara rastlanır ki bu hal yerleşimde hububat ekimi yapıldığının kanıtıdır. Ekimin daha da doğrudan kanıtı, karbonlaşmış tohum kalıntılarıdır. Buradaki bitki örnekleri, Yarım Tepe’nin çağdaşı Tell Hassuna’da keşfedilenler ile neredeyse aynıdır: en az 5 buğday çeşidi (gernik, siyez, ekmeklik, topbaş ve kavuzlu), arpa, baklagiller (özellikle bezelye ve mercimek), bunlara ek olarak da keten (Maisels, 1993: 107; Merpert, 1993: 121).

Yerleşimde tüketilen hayvanların $\frac{3}{4}$ kadarı evcildir. Yarım Tepe'de bulunan hayvan kemikleri üzerinden keçi-koyun ve sığırın evcil türler olduğu kati surette saptanabiliyor, ama domuz kemiklerine bakılarak bunların ne kadarının evcil ne kadarının yabancı olduğu anlaşılıyor. Yine de, tüketilen domuzun yarısının bile evcil olduğunu varsaysak, et ihtiyacının %82'si besi hayvanlarından sağlanıyor demektir: Güneydeki Umm Dabaghiyah'ta yalnızca birkaç yüzyıl önce avcılık çobanlıktan kat kat önemli idi. Demek ki MÖ. 7. binyıl sonları - 6. binyıl başlarında Kuzey Irak toplumları avcılığı ve toplayıcılığı minimuma indirip enerjilerini besin üretimine yönlendirmişlerdi (Merpert, 1993: 122; Maisels, 1993: 108). Ama sonuç itibariyle, *Arkaik ve Klasik Hassuna geçim ekonomisi* tarım-besicilik-toplayıcılık-avcılık gibi 4 temel üzerinde yükselen bir "geniş yelpaze" ekonomisidir (Charvát, 2002: 38, 41, 47).

Yarım Tepe'de yalnızca 50 çanak-çömlek parçası bulunmuştur; ama bunların farklı dönemlere ait olmaları nedeniyle *Arkaik Hassuna'dan Standart Hassuna'ya* geçişte çanak-çömlek üretiminde yaşanan değişimleri saptayabiliyoruz. Yerleşimin erken katmanlarında (12-8), keramik hamuru yakın çevreden elde edilmiş; hamur katkısı olarak bitki parçaları ve hayvan dışkısı kullanılmış; süslemeler (fırınlama sonrasında) kırmızı boya ile yapılmıştır. Arkaik Hassuna keramiği genelde büyük, şekil itibariyle omurgalıdır. Tell Hassuna'daki kaba ve büyük kaplar ile geometrik desenli boyalı çömlekler, Yarım Tepe'nin en eski (12.) tabakasında da mevcuttur. *Standart Hassuna çanak-çömleğinin* üretildiği 7-1. katmanlarda ise, hamurun uzaktan geldiği, hamurdaki dışkı katkısının oranının belirgin biçimde azaldığı, kırmızı boyanın yerini kahverengi aşiboyasının aldığı ve ilk kez 10. tabakada uygulanan *insize bezeme* (kazıma-çizme) tekniğinin yaygınlaştığı görülür. Bu teknik, aynı dönemlerde Yarım Tepe'nin çağdaşı Tell Hassuna'da da uygulanmıştır. Ayrıca, bu geç devirlerde, yani 6. binyıl başlarında, güneydeki Samarra kültür evreninden Samarra çanak-çömleklerinin ithal edildiği saptanır (Merpert, 1993: 115, 117; Petrova, 2012: 80-81).

Anlaşılan, yerleşimin çevreyle etkileşimi 6. binyıla girildiğinde iyice artmıştır. Bu gerçek, höyüğe dışarıdan getirilen ve boncuk yapımında kullanılan kıymetli taşların sayısının klasik dönemde artış göstermesinden de anlaşılabilir (Merpert, 1993: 123). Yarım Tepe'nin aynı dönemlerinde, Proto-Halaf yerleşimlerinde gözlenen "boyalı keramik devrimi"ne paralel gelişmeler de saptanıyor. Burada keşfedilen iki-odalı çanak-çömlek fırınında ısı yukarı-akışlı idi ve duman kubbedeki delikten dışarı çıkıyordu (Streily, 2000: 71). Bu tip fırınlar, ustalara içerideki oksijeni-havayı-ısıyı denetleme (yükseltme ve indirgeme) olanağı tanıdığı için, farklı renklerde (boyalı-bezekli), ince duvarlı/cidarlı ve yüksek kaliteli kaplar üretilebiliyordu artık.

Yarım Tepe halkının gündelik yaşamda kullandığı nesnelere üretmek için en çok başvurduğu hammadde kildir. Kil yardımıyla, aynı Tell Hassuna'da olduğu gibi, hem çömlek hem de ağırşaklar ve sapan taşları imal edildiğini görüyoruz; ama Tell Hassuna'dan farklı olarak (ve son derece şaşırtıcı biçimde) Yarım Tepe'nin erken (aşağı) tabakalarında figürin izine rastlanmaz. Kil kadar taş işçiliğine de önem verilen yerleşimde, mermer kap ve obsidyen alet parçaları ile taş boncuklar bulunmuştur. Yerleşimin 10. tabakasından itibaren, süsleme malzemesi olarak ilk kez firuze/türkuaz kullanıldığı görülür. Dışarıdan gelen bu hammaddelere akik, kalsedon ve bakır da eklemek gerekir. Bu veriler, Yarım Tepe halkının (belki hareketli-göçebe toplulukların aracılığı sayesinde) İran, Anadolu, Güney Arabistan ve Akdeniz kıyıları topluluklarıyla temas içinde olduğunu kanıtlamaktadır (Merpert, 1993: 123; Charvát, 2002: 22-24).

İlkin 9. tabakada beliren taş mühürler, sayı ve çeşit bakımından Tell Hassuna verilerinin çok önündedir. Çocuk mezarlarının bazısına hediyelerin konmuş olması ve kurşundan yapılmış bileklik gibi bulgular (Charvát, 2002: 24), Yarım Tepe'yi hem *Arkaik* hem *Klasik Hassuna* kültürü açısından Tell Hassuna'dan bile önemli hale getiriyor. Ama *Hassuna toplumu*, (mühürlerin varlığına bakılarak) eşitsizliklerden güç alan *hiyerarşik bir toplum* olarak değerlendirilmemelidir. Arkeologların ve antropologların kanaati bu toplumun hala eşitlikçi, akraba-temelli, babayerli (*patrilocal*) ve babasoylu (*patrilinear*) bir toplum olmayı sürdürdüğü yönündedir (Charvát, 2002: 43).

Hassuna Evreni, 7. Binyıl Sonlarında Hakemi Use'yi (Bismil-Diyarbakır) Kapsayacak Biçimde Genişledi

Hassuna maddi kültürünün *arkaik* dönemde bile geniş bir yayılım alanına ulaştığı belirtilmeli. Öyle ki *Hassuna evreninin* sınırları, adı geçen iki merkezin kuzeybatısına, pek uzaktaki Hakemi Use höyüğüne (Bismil-Diyarbakır) dek uzanır.

"Hakemi Use, Tell Hassuna'da saptanan *Hassuna* türü çanak-çömleklerinin alt gruplarının tümünün ele geçirildiği Yukarı Dicle Vadisi'ndeki tek yerleşme olmasıyla dikkat çekmektedir. ... Yerleşmede Geç Neolitikte ait 5 yapı katı saptanmıştır. Üstteki iki yapı katından itibaren *Arkaik Hassuna* ve *Standart Hassuna* türü kap parçaları birlikte ele geçmiştir. Bununla birlikte, üstteki ilk iki yapı katında, bu kapların yanında *Samarra* türü kaplar bulunmasına karşın üçüncü yapı katında *Samarra* türü kaplar ortadan kaybolur" (Tekin, 2015: 22).

"Hakemi Use'yi Anadolu'da gerçek anlamda bir *Hassuna* ve *Samarra* yerleşimi olan ilk ve tek kazı olarak tanımlayabiliriz. ... Güneydoğu Anadolu gayet güçlü ve ciddi bir *Hassuna-Samarra* kültürüne sahip. ... *Hassuna* ve *Samarra* olarak bilinen seramiklerin bugünlerde isimleri de değiştirildi. Özellikle Suriye'de

*Balikh Vadisi'*nde *Tell Sabi Abyad* buluntularından hareketle buna *Transitional* 'geçiş' seramiği deniliyor. Artık Suriye'de kazı yapan bilim insanları Hassuna ve Samarra seramiği deyimini pek kullanmak istemiyorlar. En son *Paléorient'*te de *Proto-Halaf* denmeye başlandı" (Ateşoğulları ve Tekin, 2005: 38-39).

Demek ki *Arkaik Hassuna – Standart Hassuna* geçişinde (MÖ 6050-5900), Orta Dicle'ye özgü olduğu sanılan Samarra çanak-çömlekleri takas ve/veya öykünme yoluyla kuzeybatıdaki Hassuna toplumları tarafından benimsenmiş; Halaf maddi kültürü de bu yoğun etkileşim ikliminde şekillenmiş.

Kuzey Irak'ta MÖ 7. Binyıl Boyunca Kültürel Bütünleşme Yönünde Gelişmeler Yaşandı

Merpert, MÖ. 7. binyıl başlarında Kuzeydoğu Irak topraklarında boy veren Jarmo kültürünün daha batıdaki *Tell Sotto* ve *Umm Dabaghiyah* gibi *Proto-Hassuna* (MÖ. 6700-6300) yerleşimlerini etkilediğini, buralarda doğan çanak-çömlekli kültürün de *Arkaik* ve *Klasik Hassuna* ile olgunlaştığını düşünüyor (Merpert, 1993: 125). Onu desteklemek için, Jarmo (erken 7. binyıl), *Sotto-Dabaghiyah* (binyıl ortaları) ve *Tell Hassuna'daki* (geç 7. binyıl) evlerin hep sıkıştırılmış çamurdan (*tauf* ya da *adobe*) yapıldığı bilgisini de ekleyelim.

Yarım Tepe I höyüğü, sözü edilen mimari geleneğin geliştirilerek sürdürüldüğünü gösteriyor. *Proto/Ön-Hassuna* (MÖ. 6700-6300) yerleşimlerine ait yapılar, "12-16 m² boyutunda, ocak ve fırınların bulunduğu, dikdörtgen, *tauf* tipi tek odalı binalardır". Onu takip eden *Arkaik Hassuna'nın* mimari özelliklerini Yarım Tepe örneğinden izliyoruz: "Bu yerleşme, bir ve çok odalı evleriyle mimari açıdan çok daha gelişmiş özellikler sergilemektedir. Çok odalı evler 2x2 metrelik küçük dikdörtgen odalardan oluşmuştur. Bunların dışında, çoğu birbirinden ayrılmış iskelet kalıntılarını içeren gömülerle birlikte, yuvarlak yapılar açığa çıkarılmıştır. Platformlar, açık ocaklar ve kemerli fırınlar çevreye yerleştirilmiştir" (Kaymak, 2011: 10). Merpert, Yarım Tepe'nin mimarî açıdan da MÖ. 7. binyılda Kuzey Mezopotamya topraklarında boy veren çeşitli mimari geleneklerin sentezi olduğunu iddia ediyor (Merpert, 1993: 118).

MÖ. 7. binyıldan 6. binyıla geçilirken, Kuzey Mezopotamya çanak-çömlek işçiliğinde önemli değişimlerin yaşandığı kuşkusuzdur. 1- "Standart Hassuna" olarak bilinen kaplar kullanıma girmiştir. 2- *Samarra* keramiği denen ve coğrafi açıdan ilkin Orta Dicle çevresinde imal edilen çanak-çömlekler, klasik Hassuna "bölgesi"nde de tanınmak üzeredirler. 3- Aynı dönemlerde, *Ön-Halaf'tan Halaf kültürüne* geçiş yaşanmakta ve Halaf çanak-çömleği Hassuna-Samarra'ya eklenmektedir.

"Standart Hassuna olarak bilinen kapların hamurları oldukça kalitelidir. İnce elenmiş ve organik maddelerden arındırılmış hamuruna katkı maddesi olarak

az miktarda kum ve kireç tanecikleri katılmıştır. Yüksek ısıda ve yeterli sürede fırınladıklarından, çoğunlukla bir santimetreden az olan kalınlığa sahip cidarlarda öz oluşumuna pek rastlanılmamaktadır. Kap formları, çoğunlukla farklı derinliklerdeki çanaklardır. ... Boya bezekler[e] ... geometrik bezekler hâkimdir. Bu grup içinde de *figüratif* bezeğe pek rastlanılmamaktadır. Öte yandan, *Arkaik Hassuna* ile *Standart Hassuna* bezekleri arasında pek fark olmadığını söylemek gerekir. En belirgin fark hamur ve boya renginde görülür. İki çanak-çömlek türüne ait parçalar yan yana getirildiğinde ilk önce hamur rengindeki farklılık dikkati çeker. *Arkaik Hassuna*'nın kendine özgü turuncu rengi hemen fark edilir" (Tekin, 2015: 24).

MÖ 7. BİNYIL SONA ERERKEN SAMARRA MADDİ KÜLTÜRÜ HASSUNA DÜNYASI'NA GİRİYOR

Standart Hassuna kapları ile çağdaş olan *Samarra çanak-çömlekleri* MÖ. 7. binyıl sonları - 6. binyıl başlarında özellikle 3 yerleşimde keşfedilmiştir. Bunlar *Hassuna etkileşim evreninin* güneyinde yer alan Orta Dicle yerleşimleridir: Samarra, Es-Sawwan, Çoğa Mami. Bu dönemde (6150-5900) Hassuna yerleşimlerinde de Samarra kapları bulunduğu için, iki kültürün geniş bir etkileşim evreninin bileşenleri olduğu söylenebilir: *Hassuna-Samarra evreninde* büyük olasılıkla mallar, teknikler, hatta insanlar kolayca yer değiştirebiliyordu. Bu yüzden Samarra çanak-çömlek topluluğunun sınırını belirlemek son derece zordur ve "ara bölgeler" kadar Hassuna anayurdunda bile (*Standart Hassuna* topluluğu arasında) *Samarra-etkili* (Samarra "influenced"), *Samarra-bağlantılı* (Samarra-"related") ya da *Samarra-benzeri* (Samarra-like) çömleklere rastlamak olasıdır (Nieuwenhuyse vd., 2001: 148).

"Samarra iyi malları" (*Samarra Fine Ware*) ile "Standart Hassuna kapları" benzer teknolojiler kullanılarak üretildikleri için farklılık daha ziyade süsleme tarzındadır. Uzmanlar, önceleri Hassuna dünyasında Samarra tipi kaplar bulunduğu, bu "yabancı" kapların güneyden kuzeye ithal edildiğini varsayıyorlardı. 1990'larda yayımlanan çalışmalar bu yargıyı yıktı ve Samarra çanak-çömleklerinin pek çoğunun kuzeyli/Hassunalı/yerli ustalar tarafından üretildiğini ortaya koydu. Sabi Abyad (Kuzey Suriye: Türkiye sınırı yakınları) sayesinde ise, çok daha önemli bulgulara ulaşıldı: Höyük, Tell Hassuna'nın 400 km batısında ve Samarra'nın da 550 km. kuzeybatısında konumlandığı halde, çömlek ustalarının burada ürettiği *Turuncu renkli iyi mallar*, Hassuna ve Samarra geleneklerinin sentezi olarak tezahür ediyordu (Nieuwenhuyse vd., 2001: 148).

Hassuna ve Samarra çanak-çömlekleri arasındaki farklar büyük değildir.

"*Samarra* türü kaplar denildiğinde kap biçiminden daha çok boya bezekler akla gelmektedir. Bezekler içinde geometrik olanlar büyük ağırlığa sahiptir.

Kapları boyayan ustaların mümkün olduğunca cetvel benzeri bir araç yardımıyla boya fırçasını düz bir hat oluşturacak şekilde kullanmaya çalıştıkları belirgindir. Farklı kalınlıktaki çizgilerin son bulunduğu noktalarda bir birikinti oluşturması ya da düz veya eğik hatlar üzerinde belirgin izler, ustaların boyama işlemi için bir fırça kullandıklarını göstermektedir. Kapların iç ve dış kısımlarında en çok tarama motifi gibi basit desenlerin yanı sıra, çapraz tarama, iç içe aç (chevron), zikzak ve meander motifleri oldukça yaygın görülmektedir. Samarra boyalılarında *figüratif* bezeklerin sayısında artış dikkat çekmektedir. Bunların yanında *Samarra* çanak-çömleği denildiğinde arkeoloji dünyasında ilk akla gelen bezek, hiç kuşkusuz 'anafor' motifidir. ... İnsan motifi olarak 'dağınık saçlı kadın' en bilinen örneklerdendir. Yanı sıra, akrep, balık, kuş, farklı boynuzlu hayvanlar ya da gamalı haç şeklindeki bezekler bir 'anafor' oluşturacak şekilde genellikle çanakların dip kısımlarının iç yüzeyine boyanmaktadır. ... *Samarra* türü çanakların hamuru oldukça itinalı bir yapıya sahiptir. Organik katkı maddesi pek kullanılmamakta; buna karşın, ince kireç ya da kum tanecikleri görülebilmektedir. Çoğunlukla kirli bej ya da pembemsi bej renk hamurun yanı sıra turuncunun tonlarına ender olsa da rastlanmaktadır. Bezemede kullanılan boya çoğunlukla kahverenginin tonlarına sahiptir. Yanı sıra, kırmızının veya ender olarak siyahın tonlarını görmek mümkündür" (Tekin, 2015: 16, 38).

***Samarra Dünyası* (MÖ. 6200-5800): Orta Dicle Havzası'nda Tell es-Sawwan Yerleşimi**

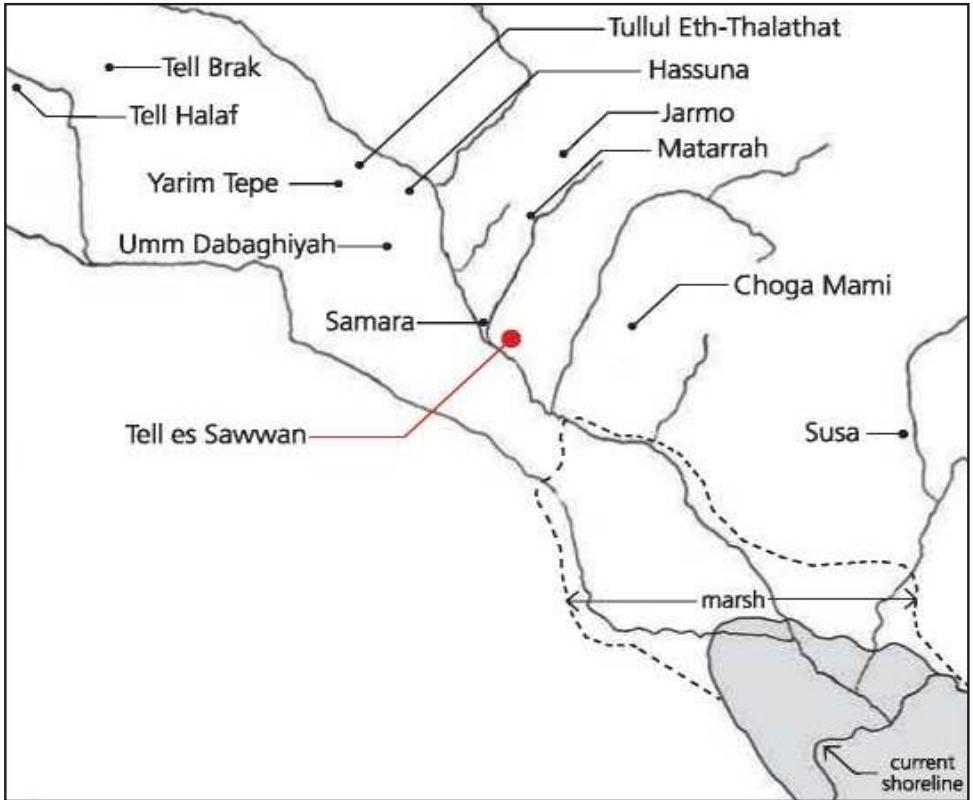
Samarra maddi kültürünün en tipik yerleşimi, günümüzde Irak Cumhuriyeti'nin tam orta noktalarına denk düşen, 5 yapı katına sahip (en eskiden en yeniye: 1-5) Tell es-Sawwan'dır (Türkçe karşılığı: Çakmaktaşı Höyüğü). 1. kat, eski tarihleme ile MÖ. 5500'i verir (Maisels, 2001: 144), öyle ise uyarlanmış (kalibreli) tarihlere göre MÖ. 6250'lerde (Kuzey Mezopotamya *Arkaik Hassuna* devrinde iken) kurulmuştur. İlk kaplar pek ilkel ve kabadır, ancak 2. yapı katında bunların yerini çizi/kazı-bezekli Hassuna çanak-çömlekleri alır. 4. yapı katında bu tip kapların sayısı azalırken, yerleşime *boyalı ve çizili-boyalı Samarra çanak-çömlekleri* hâkim olacaktır. 5. tabakada ise, "kuzey-tipi kaplar tamamen kaybolmuş ve artık yalnızca Samarra çanak-çömlekleri kullanılmıştır" (Maisels, 2001: 144).

Samarra yerleşimlerinin Hassuna dünyası ile etkileşim içinde olduklarını pek çok veriden çıkarabiliyoruz. Örneğin Tell es-Sawwan mezar hediyeleri içinde yarı değerli taşlar öne çıkmaktadır ki bunlar Yarım Tepe I'den bildiğimiz akik ve türkuaz gibi "yakın çevrede bulunmayan" taşlardır. Türkuazın İran kökenli olması kuvvetle muhtemeldir; bu hal, Samarra dünyasının Zağros'un batı yamaçlarına komşu oluşuyla açıklanabilir. Yarım Tepe I' de de türkuaz kullanımı X-VIII. tabakalarda artmış, buna karşılık Anadolu'dan getirilen obsidyenin taş

objeler içindeki oranı azalmıştı (Charvát, 2002: 27). Türkuaz gibi yabancı bir hammaddenin Samarra ve Hassuna dünyalarında değer görüp kullanılması, bu iki kültürün dışarıyla benzer bağlar kurdukları ve birbirlerini iyi tanıdıkları yönünde değerlendirilebilir.

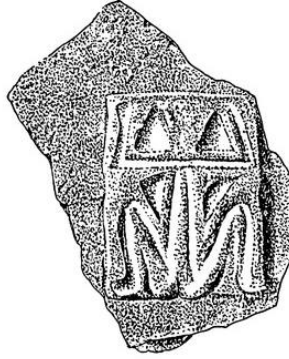
Hassuna köylerinin Kuzeydoğu Irak yerleşimi Jarmo ile güçlü bağları olduğunu belirtmiştik. Tell es-Sawwan ile Jarmo arasında da böylesi bir bağ var gibi görünüyor: İki yerleşimdeki kil kadın heykelcikleri birbirlerine çok benzemektedir. Hatırlatmak gerekir ki bu tip figürinler Mezolitik devirde (yani Neolitikten bile önce) Jarmo'ya 2 km uzaklıktaki Kerim Şehir'de de üretilmişti. Ancak es-Sawwan buluntularının en ilginç, alçıtaşı kalıp üzerine basılmış bir mührün izidir (yerleşimin 2. tabakası). Bu mühür izinde sırt-sırta vermiş iki insan görüyoruz ki eserdeki estetik değer ve sanatsal olgunluk Samarra dünyası ile Orta Fırat yerleşimleri Tell Bukras ve Tell el-Kowm arasında da bağlantı olduğu hissini verir (Charvát, 2002: 27, 46).

Şekil 3: Orta Dicle'de *Samarra* (Çoğa Mami, Tell Es-Sawwan), Yukarı Dicle'de *Hassuna* (Tell Hassuna, Yarım Tepe I) Ve Yukarı Fırat'ta *Halaf* Evrenleri

Kaynak: <https://www.worldhistory.biz/prehistory/88769-religion-and-cult-buildings.html>

Şekil 4: Samarra Yerleşimi Tell Es-Sawwan'da, Alçıtaşından Sıva/Kalıp Üzerine Vurulmuş Bir Mührün İzi

Kaynak: Von Wickede, 1990: 84-85, levha 53 (Sırt-sırta iki insanı temsil eden bu görüntü, es-Sawwan ile Orta Fırat yerleşimleri Tell Bukras ve Tell el-Kaum arasında kültürel bağlantı olduğuna işaret eder)

Hep iki kültür evreni arasındaki benzerliklere yoğunlaştık ama farklılıklar olmasaydı bunlara iki ayrı isim vermeye gerek kalır mıydı? İlk önemli fark, Geç Neolitik köyleri ve evleri genelde çok küçük (0,5-1 hektar) oldukları halde, Samarra yerleşimlerinde büyüklüğün öne çıkmasıdır. Geniş evlere sahip Tell es-Sawwan, yerleşim sınırını oluşturan duvarlar ve hendekler ile korunuyor olabilir (Liverani, 2014: 48). Ne var ki arkeologlar Sawwan'ın surlarla korunduğu varsayımı üzerinde uzlaşabilmiş değiller (Tekin, 2015: 30).

Ev duvarları için kullanılan malzeme kildir: Ev inşaatlarında hem kil topaklarına hem de kalıba sokularak kerpiç formu verilen parçalara başvurulmuştur. Ev tabanlarının ise alçıtaşı ve bitüm/asfalt gibi dayanıklı malzemelerle sıvanıldığı görülür. Yerleşimin bazı sokaklarının taş-döşemeli olduğu da belirtilmeli (Charvát, 2002: 29). "Sawwan'da ve Çoga Mami'de düzgün planlı çok sayıda ev açığa çıkarılmıştır. İki konut tipi saptanmıştır: Birinci tip T şeklindeki yapılardır; ikincisi ise dikdörtgen tiptedir. Her iki tipte de odalar küçüktü" (Kaymak, 2011: 13).

Tell es-Sawwan'ın ilk katında yapılar üç odalıdır; 2. tabakada yeni ev yapılmış, eskilerin restorasyonu ile yetinilmiştir; Yerleşimin 3A evresinde savunma duvarları ile T-biçimli yapıların belirdiği saptanır; 3B ile 4 evrelerinde, bazı yapılar payandalarla desteklenerek ve sıvanarak hububat depolamaya uygun hale getirilmiştir (Maisels, 2001: 144-145). Bu durumda Sawwan'ın toplumsal örgütlenme düzeyi hayli yüksek olmalı. Mezar hediyelerinin çokluğu ve nadir objelerden oluşması da bu kanaati doğrulamaktadır. Yarı-değerli taşların ve bakırın yaygın kullanımı, ahalinin talep ettiği hammaddeye ulaşmakta çok zorlanmadığını gösterir (Scarre ve Fagan, 2016: 63).

Tell es-Sawwan'ın geçim ekonomisi Hassuna yerleşimlerinde işleyen ekonomiye çok benzer. Beslenme rejiminin en temel unsurları, gernik buğdayı, ekmeçlik buğday (belki siyez buğdayı da), iki ve altı sıralı kavuzlu arpa ile altı-sıralı kavuzsuz arpadır. Yerleşimde prosopis (*çediotu* ya da *çeti*, baklagiller ailesinden dikenli bir çalıdır) ve gebre otu (kapari) gibi bitkiler bolca tüketilmiş; keten ekimi yapılmıştır. Dicle'den kabuklu yumuşakçalar ve balık elde eden es-Sawwan halkı, keçi-koyun (kesinlikle) ve sığır (belki) besiciliği yaparken, avcılık sayesinde sofrasındaki eti çeşitlendirmiştir (Maisels, 1993: 108-109). Gerek es-Sawwan gerekse Çoğa Mami'de, Hassuna evrenindekiler ile aynı hayvanların avlandığını görüyoruz: yaban eşeği, ceylan, yaban öküzü ve alageyik (Niemi, 2016: 19). Sawwan toplumunun evcil köpekleri de vardı; bunlar hem sürüleri gütmek, hem de geyik, ceylan, yaban eşeği ve yaban domuzu avlamak için işlevsel hayvanlardı (Charvát, 2002: 27).

Orta Dicle'de İklim Koşullarına Mukavemet: Samarra Yerleşimi Çoğa Mami'de Belki De Tarihte İlk Kez "Sulamalı Tarım" Yapıldı, Ama Sulama Toprakta Tuzlanma ve Verimsizliğe Neden Olunca Toplum Yabani Tahıl Hasadına Yönelmiş

"Samarra evreni" dendiğinde akla gelen ikinci (bazı açılardan çok daha önemli bulgulara sahip olduğu düşünülen) yerleşim Çoğa Mami'dir. Samarra ve Tell es-Sawwan'ın epey doğusunda, Irak'ın İran sınırında konumlanan Ç. Mami sayesinde, Fırat-Dicle'ye özgü geçim ekonomisinin Zağros'un batısındaki yamaçlara ve düzlüklere dek uzandığını anlarız. Burada ekimi yapılan tahıllar öncelikle siyez ve gernik buğdaylarıdır. Ama yerleşimde ekmeçlik buğday ile hem iki hem altı sıralı kavuzsuz arpa yetiştirildiğini de biliyoruz. Ahali ayrıca iri taneli yulaf, çavdar, keten, yonca, bezelye, mercimek ve mürdümük ekimine yoğunlaşmıştır (Charvát, 2002: 25).

Tür çeşitliliği kuşkusuz zor iklim koşullarından dolayı bütün besin kaynaklarını sonuna kadar değerlendirme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Çoğa Mami'nin Yakın Doğu'da *sulamalı tarım* yapılan ilk yerleşim olduğu sıkça dile getirilen bir önermedir. Eğer bu önerme doğru ise, Güney Mezopotamya'daki sulama kanallarının ortaya çıkışıyla sonuçlanan sürecin ilk adımı (uygarlığın, kentin ve devletin doğumunda bu kanalların ne denli önemli roller üstlendiklerini anımsayalım) Orta Mezopotamya'da *Samarra dünyasında* atılmıştır.

Çoğa Mami civarında yıllık yağış miktarı 200 mm. kadardır ve bu tip bir rejim *kuru (yağışa bağlı) tarım* için risklidir. Az yağış alan bölgelerin taşkın ya da sulamaya bağımlı olması kaçınılmaz görünmektedir (Maisels, 2001: 146) ama MÖ. 6. binyıl başlarında sulamalı tarım yapan başka toplum yoktu ki bunlara bakılıp örnek alınabilirdi. Bu dönemlerde tarım etkinliği büyük ölçüde Kuzey Mezopotamya ile Güney Levant'ta (İsrail-Filistin-Ürdün) yoğunlaşmıştı: Ku-

zey Mezopotamya'da bugün de kuru tarım yapılan pek çok bölge vardır ve kuyu suyu ile sulama 1970'lerden bugüne tedricen yaygınlaşan bir yöntemdir.

Merpert'in şu saptamasını not edelim: Orta Dicle bölgesinin aksine, Kuzey Mezopotamya'da sulama sistemlerine ihtiyaç yoktu (Merpert, 1993: 127, dipnot 6). Çoğa Mami'de ise, cılız yağış nedeniyle kuru tarım yapmak zor idi. Ahali, sorunun çözümünü sulamada bulmuş olabilir: 1970'lerde buradaki kazıları yöneten Joan-David Oates çifti, yerleşim ile Dicle'nin kolları arasındaki bağlantının "kanallar" ile kurulduğunu düşünüyor (Scarre ve Fagan, 2016: 63).

Çoğa Mami bulguları içinde "kanal varsayımı" kadar ilginç ve beklenmedik olan bir başkası, kavuzsuz arpa başta olmak üzere tahıl boyutlarının zamanla küçülmesidir. Oysa "evcilleştirme" ya da "bitkileri ıslah etme" sürecinin (yani "tarım"ın) temel çıktısı, yabancı halde iken tohumları küçük olan bitkilerin *kültüre alındıktan sonra* büyük tohumlar vermeleridir. Bunun nedeni, çiftçilerin arazilerinde ekim yapmak için yabancı tohum toplarken en iri tohumları tercih etmeleridir.

Hal böyle iken, evcil tohumların niçin zamanla küçüldükleri sorusuna yanıt aramak önemlidir. Akla gelen ilk açıklama, ekim (ve belki sulama) etkinlikleri sonucunda toprağın tuzlanması ve verimsizleşmesidir. Orak sayısı azalmayıp arttığına göre, araziler tuzlanma yoluyla verimsizleşmiş olsa bile, Çoğa Mami halkı tahıl hasat etmeyi sürdürmüştü. Öyleyse, yerleşim dışında doğal ortamda yetişen (yabancı) tohumlar da hasat edilmiş olmalı. Şamfıstığı kabukları ise, yerleşim nüfusunun bu besleyici yemişi elde etmek için Çoğa Mami dışına çıktığını haber veriyor. Tarımsal kriz esnasında avcılığın da güçlendiği görülür. Çoğa Mami bulguları bize tarihî süreçlerin "ilerleme" mitiyle açıklanamayacak denli karmaşık olduğunu kanıtlamaktadır (Charvát, 2002: 25, 34, 48).

Belki de yaslanmamız gereken olgu ilerleme değil "mukavemet"tir. Az yağış alan bir bölgeye yerleşen insanlar, yetersiz yağış nedeniyle sulamalı tarımı denemiş, arazi verimsizleşince de avcı-toplayıcı pratiklere geri dönüp geçim kaynaklarını çeşitlendirmiş olmalı. Bu senaryo doğru ise, karşımızda bir *gerileme* değil, *sorun çözme yöntemlerini zenginleştiren bir mukavemet stratejisi* vardır.

"PROTO-HALAF" (MÖ. 6050-5900): HASSUNA VE SAMARRA GELENEKLERİNİN OLGUNLAŞMASIYLA BOYALI KERAMİK DEVRİMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE DAHA KAPSAYICI BİR BÖLGESEL KÜLTÜRÜN DOĞUMU

6. binyıl başlarında Kuzey Mezopotamya'da yaşanan en önemli gelişme, Halaf adı verilen keramik topluluğunun Hassuna-Samarra keramiğine eklenmesi ve kısa sürede bu sentezin (Hassuna-Samarra sentezi) yerini almaya başlamasıdır. Başka bir deyişle, 7. binyıl başlarında doğan çanak-çömlek kültürü 1000 yıl sonra çok geniş bir alana yayılmış; sürekli etkileşimler ve takas ilişkileri

nedeniyle de, Hassuna, Samarra ve Halaf'ın neredeyse ayırt edilemeyecek biçimde birbirine karıştığı bir "keramik havuzu" oluşturmuşlardır. "Eski algı, zamansal bir sıralama içinde, *Hassuna*, *Samarra* ve *Halaf* arasında kesin ve keskin bir çizginin olduğu, bunların arasında bir ilişkinin olmadığı şeklindedir. Oysa eldeki bulgular, günümüzde farklı düşüncelerin dile getirilmesine neden olmaktadır. Kuzeyde, özellikle Balikh ve Habur'da, *Samarra* ile *Halaf* arasında organik bir bağın olduğu görülmektedir. Yukarı Dicle Vadisi'nde *Hassuna* ile *Samarra* arasında da sıkı bağlantı vardır" (Tekin, 2015: 43-44).

Orta Dicle ve Yukarı Fırat'ta (Tell es-Sawwan, Tell Matarrah, Bukras, Baghouz, Sabi Abyad) "Halaf'a Geçiş" İzleri: Samarra ve Hassuna Maddi Kültürleri Kaynaşıp Bütünleşiyor

Örnek olarak Tell Matarrah'ı alalım. Yukarıda adları geçen 3 Samarra (Orta Dicle) yerleşimi, (Tell Samarra, Tell es-Sawwan ve Çoğa Mami) hemen hemen aynı enlem üzerinde bulunuyorlar. Bu üçünün kuzeyinde, (Kuzey Mezopotamya'nın en erken iki kültürüne adlarını veren) Tell Samarra ile Tell Hassuna'ya tamamen eşit uzaklıkta Tell Matarrah adlı bir höyük daha var. Yerleşim, konumuna uygun biçimde, Hassuna ve Samarra çanak-çömlek geleneklerinin sentezini sunmaktadır. Burada keşfedilen boyalı keramiklerin tamamı Samarra stilinde süslenmiştir. Bunlara bakılınca, Samarra çanak-çömleklerinin "Hassuna kaplarının boyalı versiyonları" oldukları kolayca iddia edilebilir. Bu tip kaplara yalnız Tell Matarrah'ta değil, onun epey güneyindeki Tell es-Sawwan ile kuzeydeki Tell Şimşara ve Yarım Tepe I'de de rastlanır (Cruells, 2008: 673). Öyle ise Matarrah, kuzeyin Hassuna ve güneyin Samarra maddi kültürlerinin birbirine katışarak oluşturduğu sentezin en iyi görüldüğü merkezlerden biri olmalıdır.

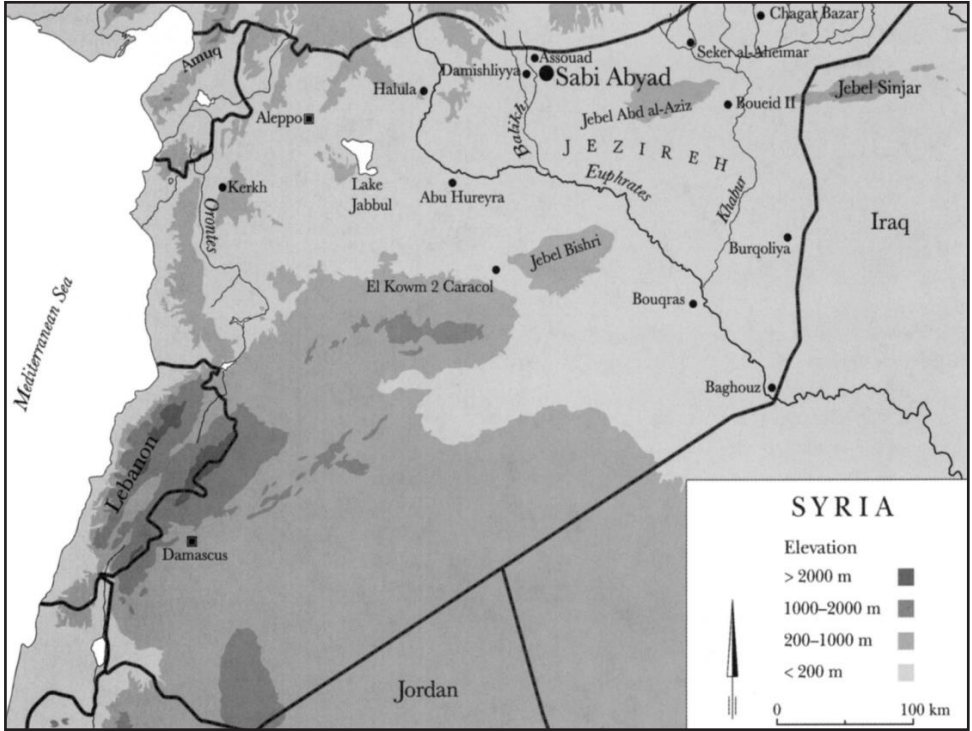
Hassuna-Samarra bağlantısını araştırmak üzere aralarında su yolu ile 400 km. mesafe bulunan iki Fırat yerleşimine odaklanalım. Bunların kuzeyde olanı Fırat'ın kolu Balikh kıyısında (Kuzey Suriye'de) kurulan Sabi Abyad, güneydeki ise Orta Fırat üzerindeki (Doğu Suriye'de) 0,6 hektar büyüklükteki Tell Baghouz'dur. Sabi Abyad'ın (*Samarra-benzeri*) *Standart iyi malları* ile Baghouz'un *Samarra iyi malları*, neredeyse aynı tekniklerle (hamur-materyal tipi, çakmaktaşı ya da obsidyen yardımıyla çanak-çömlek duvarının tıraşlanması, fırınlama vb.) üretilmişlerdir (Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 57).

Aradaki 400 km. uzaklığa karşın, iki yerleşimdeki "iyi kaplar" aynı elden çıkmış gibidir: *Tamamen olanaksız* denemese de, iki çanak-çömlek topluluğunu ayırt etmek çok zordur. Tell Sabi Abyad'da keşfedilen "Standart iyi mallar", "çekirdek Samarra bölgesi"nden (kuş uçuşu 550 km. güneydoğudan) gelmiş olabilirler mi? İki çanak-çömlek topluluğunun birbirlerine şaşırtıcı ölçüde benzediğini dile getiren arkeologlar bile, eldeki verilerin böylesi bir sonuca ulaş-

mak için yeterli olmadığı görüşündeler. Öyle ise, bu tip bulgular elde edilene dek “Standart iyi mallar”ın Sabi Abyadlı yerli ustalar tarafından üretildiğini varsaymamız gerekecek. Öte yandan defolu ya da (çok fazla ısıya maruz kaldıkları için) iyi pişmemiş örneklerin varlığı, bu kapların Sabi Abyad’da ya da yerleşimin pek yakınlarında üretildiği önermesini destekler mahiyettedir. Tell Baghouz’da, “Samarra iyi malları”na ek olarak “Turuncu iyi kaplar (Arkaik Hassuna)” ile “İki-renkli boyalı kaplar” da bulundu. Turuncu kaplar, Baghouz’dan başka, Kuzey Mezopotamya’nın pek çok noktasında ve tabii Tell Sabi Abyad’da da yaygın olarak kullanılan çanak-çömleklerdir. Örneğin, Baghouz’un 100 km. kuzeyinde ve Sabi Abyad’ın 300 km. güneyindeki Tell Bukras’ta da *Turuncu renkli kaplar* mevcuttur. Bu veriler bize, *Samarra iyi malları* ile *Turuncu renkli kapların* Orta Dicle’den Orta-Yukarı Fırat’a dek çok geniş bir alanda bilindiğini ve bunların üretildiği merkezlerin tek değil çoğul olduğunu düşündürmektedir (Nieuwenhuys vd., 2001: 155-157, 161-162).

Yukarı Mezopotamya, MÖ 6050-5900 arasında bir “geçiş” evresi (*transitional stage*) yaşamış olmalı. Bu dönemin çanak-çömlekleri hala Hassuna-Samarra “etkileri” sergilemekle birlikte, maddi kültürde tedrici (yavaş ve aşamalı) bir değişimin olduğu yadsınmamaktadır. Ortada asla *ani* bir kültürel değişme yoksa da, *Hassuna-Samarra-sonrasının* yeni bir sanat anlayışı ve geçim ekonomisi ile şekilleneceği belli olmuştur. Bu “geçiş”i Proto-Halaf olarak adlandırma eğilimi bugünlerde pek yaygın. Halaf maddi kültür topluluğunun doğmak üzere olduğu sürecin temelinde *Hassuna-Samarra sentezi* vardır. Yukarı Mezopotamya çanak-çömleği geniş bir etkileşim evreni içinde doğup olgunlaştığına göre, Halaf keramik topluluğunun bulunduğu coğrafyaların kültürel evrimini incelemek gerektiğinde, bir “Proto-Halaf” (6. binyıl başları) ya da daha geriye gitmek istersek “Halaf Öncesi”nden (7. binyıl sonları) söz etmek mantıklı görünür.

Şekil 5: Sabi Abyad ve Yakınlarındaki Diğer Kuzey Mezopotamya Yerleşimleri

Kaynak: Akkermans vd., 2006: 125 (Nehir yoluyla 300 ve 400 km. güneyde bulunan Bukras ile Baghouz'un kültürü ve geçim ekonomisi, Sabi Abyad verileri ile uyumludur)

“Proto-Halaf” ya da Geçiş Sürecinin En İyi İzlendiği Höyük: Sabi Abyad (Kuzey Suriye)

Geçiş evresini en iyi izleyebildiğimiz höyük, sınırlarımızın 30 km. güneyindeki Kuzey Suriye yerleşimi Tell Sabi Abyad'dır. Deniz seviyesinden 321 m. yüksekte bulunan ve neredeyse Geç Neolitiğin tamamında (MÖ. 7000-5500) iskân edilen yerleşim (Dooijes ve Nieuwenhuyse, 2009: 8; Akkermans ve Van der Plicht, 2014: 20, 24) sayesinde Yakın Doğu çanak-çömleklerinin 1500 yılda geçirdikleri biçimsel-sanatsal-teknik evrimini inceleyebiliriz.

Yerleşim, 0,5 km.'lik bir hat boyunca kuzey-güney istikametinde sıralanan 0,5 – 5 hektar büyüklüğünde dört höyüğün toplamından oluşuyor. Bunların en büyüğü ve en güneyde olanı 5 hektarlık Sabi Abyad I. Onu 0,5 hektarlık Sabi Abyad II, 1 hektarlık Sabi Abyad III ve 1,5-2 hektarlık Sabi Abyad IV izliyor. İlk üçünde kazı yapıldığı için höyüklerin MÖ. 7100'den beri iskân edildiğini biliyoruz. Höyüklerin en büyüğü (SA I), ona iliştirilen numaradan bağımsız olarak yalın biçimde Sabi Abyad adıyla da biliniyor ve bu höyük de birbirine

neredeysse bitişik 4 iskân alanından oluşuyor. Farklı dönemlerde işgal edilen alanlar, yenisine geçildiğinde boşaltılmış olmalı. Başka bir deyişle, herhangi bir anda 5 hektarlık höyüğün tamamı değil 0,5-1 hektarlık bölümü iskân edilmişti (Akkermans, 2013b: 29; Plug, Van der Plicht ve Akkermans, 2014: 543).

Anlatılanlardan Sabi Abyad'ın onlarca aileden oluşan mütevazı bir nüfusu barındırdığı sonucu çıkıyor. Bu senaryo, "Geç Neolitik köylerinin yarı-yerleşik gruplara ev sahipliği yaptığı ve (geçim ekonomisinin hâkim sektörünü *hareketli çobanlık* oluşturduğu için) bunların *mevsimlik kamp* olmaktan öteye geçemediği" varsayımı ile uyumludur (Akkermans vd., 2006: 123-124, 151; Akkermans, 2013a: 22; Akkermans ve Van der Plicht, 2014: 19-21).

Sabi Abyad kazıları sayesinde, en büyük höyüğün MÖ. 7100-7000'den 5500'e dek iskân gördüğü anlaşıldı. Bu iskânın ilk evresi 7100-6200 arasını kapsar: en başta çanak-çömlek üretiminden hiç iz yokken, MÖ. 7000-6700 arasında Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta beliren *en erken çanak-çömlek örneklerinin* kayda değer bir kısmının Sabi Abyad'da yaratıldığı saptanmıştır. MÖ. 6200'den önceki devir, Sabi Abyad'ın *Halaf-Öncesidir*; herhalde "MÖ 6200 iklim olayı" (belirgin kuraklaşma-soğuma) nedeniyle yerleşimin geçim pratiklerinde büyük değişimler (hareketli çobanlığın güçlenişi) yaşanırken çanak-çömlek teknolojisindeki yenilikler de bu değişime eşlik etmişti. MÖ. 6200-5900'ü kapsayan 2. evreye (B) "Geçiş" ya da "Proto-Halaf" denir. 3. evreyi (C: 5900-5800) "Erken Halaf" ve dördüncüyü (D: 5700-5500) "Orta Halaf" olarak adlandırmak mantıklı görünmektedir (Plug vd., 2014: 543).

MÖ. 6200 İklim Olayı (6250-5900): Sabi Abyad'ın Planı ve Mimarisi Sürekli Değişiyor

Büyük höyüğün birbirine pek yakın 4 iskân bölgesinden oluştuğunu belirtmiştik. Belki MÖ. 6200'deki iklim şokuyla bağlantılı bir nedenden ötürü, batıda kalan iki iskân bölgesi o tarihlerde terk ediliyor ve nüfus doğuda konumlanan diğer ikisine yerleşiyor. Öte yandan Proto-Halaf'tan Erken Halaf'a geçiş esnasında da "tholos" olarak bilinen yuvarlak-planlı küçük yapıların sayısının arttığı gözleniyor. Kerpiç ya da *pisé* (sıkıştırılmış çamur) ile yükseltildikten sonra çamur ile sıvanan ve fırsat bulunursa ince bir alçı/kireç tabakası ile kaplanan *tholos*ların duvarları 25-45 cm. kalınlığındadır. Bu küçük yapıların çapı 2,5 - 5,5 metre arasında değişmektedir (yani alanları 5 ila 20 m²'dir). *Tholos*ların ortaya çıkışına kadar Tell Sabi Abyad mimarisinde yalnız dörtgen-planlı yapılar vardı ama özellikle MÖ 5900'den başlayarak bunlara yuvarlak-planlı yapılar eklendi. Ancak bu söylenenlere bakılarak Sabi Abyad mimarisine *tholos*ların hâkim olduğu sanılmamalı. Örneğin mimari planını iyi bildiğimiz, MÖ. 6000'de yangın sonucunda yıkıldığı için "Yanmış köy" olarak adlandırılan arkeolojik alanda dörtgen yapılar çok daha fazladır (Akkermans, 2013b: 31-34).

Radyokarbon analizlerine bakılırsa, “Yanmış Köy” MÖ. 6010-5995 arasında yalnızca 15 yıl kadar iskân gördü ve daha sonra bilinçli olarak ateşe verilip terk edildi. Bu mahal üzerine en kapsamlı çalışmaların sahibi Marc Verhoeven, köyün bizzat sakinler tarafından yakılmasını bir ritüelin parçası olarak değerlendiriyor. Sabi Abyad kazılarının hâlihazırdaki yürütücüsü Peter Akkermans da, yerleşim sakinlerinin, buldukları semti kısa sürede terk ederek yakın başka bir semtte evlerini yeniden inşa edebildiklerini saptamıştı. Sabi Abyad’da, yıkıntıları temizleyip aynı yerde yeni sayfa açmak yerine, yıkık yapıların görülebildiği bir uzaklıkta her şeye sıfırdan başlamak daha yaygın bir tavır idi. Başka bir deyişle, yerleşim sakinleri kısa süre oturup terk ettikleri, hatta ateşe verdikleri mekân (*geçmişleri*) ile iç-içe yaşıyorlardı. Onlar, pek az ikamet ettikleri “Yanmış Köy”ü de dörtgen binalar ve onları çevreleyen yuvarlak planlı yapılarla donatarak özgün bir mimari anlayış geliştirmişlerdi. Verhoeven, çok sayıda küçük odaya bölünmüş ama toplamda epey geniş (90 ila 120 m²) olan dörtgen yapıların *ambar* işlevi gördüklerini iddia etmişti. Eğer öyleyse nüfus nerede yaşıyordu? Belki de yapıların bazı bölmeleri kiler olarak kullanılıyor, diğer bölmeleri ise ailenin barınmasına yarıyordu. Bu durumda, yuvarlak küçük *tholos*ların barınma, sığınma ya da çalışma mekânı oldukları varsayılabilir. En erken *tholos*lar Sabi Abyad’da yapılmış olup MÖ. 6450’ye tarihlenirler. Bunların birinin zemininde insan kalıntıları vardır. Acaba o *tholos*un yapılış amacı, ölülerin bir süre orada tutulup daha sonra ebedi istirahatgâhlarına taşınması mıydı? Akkermans, mimari plandaki değişmelere, yapıların birbirleriyle mesafesine ve ilişkiselliğine bakarak, gerek dörtgen gerek yuvarlak planlı yapıların işlevlerinin bir dönemden diğerine değişmiş olabileceğini düşünüyor ve onlara sabit işlevler yüklemekten kaçınıyor (Akkermans, 2014a: 247-252).

Verhoeven’in yazılarının yayımlandığı dönemlerden az sonra gerçekleştirilen en yeni kazılar, “Yanmış Köy”den (MÖ. 6010-5995) 10 ila 40 yıl önceye tarihlenen “Yanmış Yapı”yı (MÖ. 6050-6020) gün yüzüne çıkardı. Bu keşif, terk edilen mekânın ateşe verilmesi uygulamasının münferit olmadığını ve yerleşimde bu tip icraatların birden çok kez tekrar ettiğini gösterir. “Yanmış Köy”, yerleşimin 6. tabakasına aittir; Buradaki dörtgen-planlı geniş yapılar besin depolama amacıyla inşa edildilerse bile, takip eden 5. tabakada aynı tip binalar ikametgâh olarak kullanılmışa benzemektedir. Belki de Sabi Abyad geçiş esnasında yeni iklim koşulları nedeniyle nüfus kaybına uğramıştı ve yiyecek depolamak için eskisi kadar geniş yapılara ihtiyaç kalmamıştı (Akkermans, 2014a: 255-256).

Halaf-Öncesinden (MÖ. 6600-6200) Halaf-Geçişine (MÖ. 6200-5900) Sabi Abyad'da Maddi Kültür ve Geçim: "İkincil Ürünler Devrimi" (Süt-Yün Üretimi) ile "Keramik Devrimi" Birlikte Gerçekleşiyor

Abyad'ın en erken evrelerinde, yani 8-7. katmanlarda, "iyi mallar" yok denecek kadar az. MÖ. 6200 öncesinde üretilen çanak-çömleklerin % 95'i "bitki-katkılı yalın/kaba kaplar"dan oluşuyor. Az sayıdaki "mineral-katkılı kap" (%5) ise daha özenli yapılmış. Bunların duvarları ince, dış yüzeyleri de sıvama-perdahlama yoluyla pürüzsüz hale getirilmeye çalışılmış. Ama bu devrin çanak-çömlekleri genel olarak bezekli-boyalı değiller. Kap şekilleri çok basit: Kâselere ve çömleklere omurgalı görünüm vermek (estetik hale getirmek) için çaba harcanmamış. *Halaf-Öncesi* dönemin bu karakteristikleri, Balikh Vadisi'nin diğer yerleşimleri Tell Aswad ve Damişliyya ile paralellikler sergiliyor (Akkermans vd., 2006: 137-138)

Şekil 6: Sabi Abyad'da Bulunan 50 Cm. Uzunluktaki Yalın Kap

Kaynak: Nieuwenhuyse, 2009b: 11 (MÖ 6600'e tarihlenir).

Halaf-Öncesi dönemde Sabi Abyad'ın tarımsal üretimi temelde 4 ürüne dayanıyor: Bunların ikisi tahıl (gernik buğdayı ve arpa), ikisi bakliyatır (mercimek ve nohut). MÖ 6200'den önce tüketilen hayvanların %59'u evcil koyun-keçidir (koyun sayısı, keçiden 3 kat fazla). Bu iki evcil türü %11 ile domuz, %5 ile sığır takip eder. Yerleşimin et ihtiyacı en çok besicilikten karşılanmış ama avcılıktan da vazgeçilmemişti. Av hayvanlarının yerleşimdeki toplam kemik bulguları içindeki oranı % 24,6'dır. En çok avlanan hayvanlar ise, %17,6 ile ceylan ve

% 3,9 ile yaban eşeğidir (Akkermans vd., 2006: 141-142; Cavallo ve Moesker, 2008: 325, 327, 329).

Sabi Abyad'daki "geçim" bulguları, Kuzey Mezopotamya'nın genel manzarası ile uyumludur. Geç Neolitik boyunca Türkiye-Suriye-Irak sınırlarlarında ekimi yapılan bitkilerin hep aynı olduğu saptanıyor: gernik buğdayı, arpa, mercimek, bezelye, nohut, burçak ve keten. Bunların hepsi de kuru tarıma ya da nehir boylarında oturanlar için taşkın tarımına uygun bitkilerdir. Kuzey Mezopotamya'da tohumlar toprağa genellikle Ekim-Aralık'ta atılır; hasat Nisan-Haziran arasında yapılırdı. Bölgenin beslenme rejiminde büyük rol oynayan tahıllar, kavru olarak ya da kaynatılarak, lapa ya da ekmek haline getirilerek tüketilmiş olmalı. Herhalde bu eski dönemlerde bira yapımı da biliniyordu. Tahıllar ve baklagiller karın doyurmaya yetmiyordu ki MÖ. 6000 halkları toplayıcılıktan vazgeçememişlerdi. Özellikle şamfıstığı, badem, erik, ahududu, incir gibi kuruyemişler ve meyveler toplanıyordu. Yabani bitkiler yalnız beslenmeye yaramıyor; yakıt ve ilaç olarak da kullanılıyordu (Akkermans, 2013a: 24).

İklim koşullarının değişmeye başladığı (kuraklaşma ve soğumanın hissedildiği) MÖ. 6225'te geçim ekonomisinde önemli dönüşümler saptanıyor. Öncelikle domuz besiciliği zayıflamış ve sığır besiciliğine geçiş hızlanmıştır. Daha önemlisi, keçi-koyun, et kadar süt ve post için de beslenmektedir artık. Zor iklim koşullarında sürü sayısını artırmak kolay olmadığından, "ikincil ürünler"e yönelmek toplumun kıtlık tehdidini bertaraf edebilmesi açısından son derece yararlıdır (Akkermans, 2014a: 252-253).

Çömlek parçalarına uygulanan lipit/yağ-kalıntı analizleri, Sabi Abyad toplumunun *Halaf-Öncesi*'nden (6400-6300'lerden) beri süt ürettiğini ortaya koymuştur. Hayvansal yağ kalıntılarının en çok bulunduğu çömlerler *Koyu yüzlü perdahlı kaplardır* ki bunların özellikle pişirme işlerinde kullanılan ısıya dayanıklı sağlam kaplar olduğu önceden beri arkeologlar tarafından öne sürülmekte idi. Bulgulara bakılırsa, sütü sağılan hayvanlar küçükbaşlardı (keçi, koyun); sığır ise yalnız eti için besleniyordu (Nieuwenhuyse, 2015: 61-62, 64).

Kuzey Mezopotamya'da Geç Neolitik boyunca avlanan başlıca hayvanlar ceylan ve yaban eşeği idi. Daha az miktarda avlananlar ise, sığır, karaca, alageyik, kızıl geyik, tavşan, kaplumbağa, kanatlılar (leylek, kaz, ördek, karga), su hayvanları, ayı, çakal, tilki ve yaban kedisidir. Pek tabii et ihtiyacının önemli bölümü besicilikten karşılanıyordu, ama bazı küçük yerleşimlerde tüketilen etin % 40 ila 60'ının avcılıktan geldiği yadsınmamaktadır. *Özetle, çok küçük toplulukları barındıran 7. binyıl sonu – 6. binyıl başı yerleşimlerinde geçim etkinliği çeşitlendirilmiş ve esnek; besicilik, tarım, avcılık ve toplayıcılığın her birine müracaat edilen karma bir geçim ekonomisi uygulanmaktaydı* (Akkermans, 2013a: 25).

Halaf-Öncesi'nden Erken Halaf'a "geçiş", MÖ. 6200-5925 arasını kapsıyor. MÖ. 6050'den 5900'e (6-5-4-3. tabakalarda), süslemeli-boyalı keramik sayısında sürekli artış var; *Erken Halaf* ya da *Halaf Ia* olarak tasnif edilen 5925 civarında bu tip kapların miktarı en üst noktaya çıkıyor. "Geçiş" (Proto-Halaf) devrinde üretilen boyalı keramiklerin Samarra maddi kültüründen izler taşıması, yaşanan değişimin Tell Sabi Abyad'la sınırlı olmayıp geniş bir coğrafyayı kapsadığı düşüncesini güçlendirir. Kaliteli (boyalı/bezekli) çanak-çömlek sayısındaki bariz artışın nedeni, büyük olasılıkla, bunların gündelik kullanımın ötesinde sembolik ihtiyaçlara karşılık veriyor olmasındandır: (Önceki) *Bitki-katkılı Standart kapların* aksine, (sonraki dönemin) *Standart iyi malları*, karmaşık ve zengin bezekleri ile farklı bir anlam dünyasına aittirler (Akkermans vd., 2006: 130; Campbell, 2007: 113, 115).

Değişim, soyut ve geometrik desenleriyle yeni bir zihniyete işaret eden boyalı kapların ortaya çıkışından ibaret değildi. Mimari alanda da, işlevsellikten ve mekânı rasyonel kullanma arzusundan ziyade, yeni bir ideolojiden ve yeni değerlerden beslendiğini sandığımız değişimler yaşandı. Bunların ilki yuvarlak-planlı yapı sayısının MÖ. 6200 civarında ve daha sonra 7. binyıl başında ani ve belirgin biçimde artmasıdır. Örneğin 5900-5800 arasında (*Erken Halaf*), geniş dörtgen-planlı binaların yerini birden küçük *tholos*ların aldığı görülür. Mimaride ani değişimlerin yaşandığı dönemlerde, çanak-çömlek teknolojisi-süslemelerinin yenilendiğine; yeni tip ok başları (küçük ve keski ağızlı) ve mızrak uçlarının (kısa ve keskin) üretildiğine tanık oluyoruz (Akkermans, 2014a: 252). *Proto-Halaf* ve *Erken Halaf* boyunca, ağırşak sayısındaki artıştan anlaşılacağı üzere, yerleşimde daha çok kumaş üretilmiştir. Mühürler ve mühür izleri ise, özel mülkiyet rejiminin ortaya çıktığının ve besin depolarının denetim altında tutulduğunun kanıtı olarak okunabilir (Akkermans, 2014b: 1464).

Boyalı Kaplar ile Mühürlerin İşlevi Neydi? Hediyeleşme Ritüeli mi? Toplumsal Bellek ve/veya Yerel Kimliklerin İfadesi mi? Ekonomik-Kültürel Etkileşimin Yükünü Çeken Merkezî Yerleşimlerin Özgün Konumunu Yansıtmak mı? Mukavemetin, "Özel Mülkiyet" Rejiminin ve Karmaşıklığın Güçlenişi mi?

Bu yeni kaplar, belki *hediyeleşme* ritüelinde önemli yer tutuyorlardı, belki de yerel kimlikleri ve bağlılık ilişkilerini düzenleyen yeni toplumsal ağların birer parçasıydılar. Bunların ortaya çıkışına eşlik eden bir başka gelişme, mühür sayısında kaydedilen artış ve malları/eşyaları/mekânı mühürleme pratiğinin hızla yaygınlaşmasıdır. Bunun nedeni, özel mülkiyet rejiminin gelişmeye başlaması ve/veya topluluğun bütününe ait tahıl ambarlarını sıkıca denetleme ihtiyacı (ambar kapılarının mühürlenmesi) olabilir. Ama öte yandan toplumun ilkim değişiklikleri (özellikle kuraklaşma) nedeniyle "hareketli çobanlığa yö-

neldiğini” (yerleşiklik eğiliminin MÖ 6200’den sonra azaldığını) hatırd tutmak gerekir (Akkermans vd., 2006: 152): Toplumsal yapıda yaşanan karmaşıklaşma, hiyerarşik ilişkilerin yükselişi olarak anlaşılmalıdır.

Proto-Halaf toplumlari pek çok açıdan benzeşiyorlar, pek çok açıdan da farklılar. İkisinin de nedeni aynı. 1- Yerleşimler, “hareketli çobanlık” dolayısıyla pek küçük (çoğu 0,5 hektarın altında) ve dağınıklar; bu yüzden özerk ya da bağımsız birimler olarak örgütlenebiliyorlar. 2- Ama sürekli hareket halinde olmak, uzak toplumların temasını da artırıyor; otlak arayışındaki topluluklar birbirleriyle karşılaştıklarında mal, kültür, teknoloji ve bilgi alış-verişinde bulunabiliyorlar (Akkermans vd., 2006: 153-154).

MÖ. 7. binyıl sonlarında, Kuzey Mezopotamya’da, minicik, kısa süreli iskân edilmiş ve hatta mevsimlik kamp-yeri olmaktan öteye gitmeyen “mezra” tipinde çokça yerleşim vardır. Ama bunların arasında, yüzlerce yıl iskân edilen “kalıcı/sürekli/eski” yerleşimlere de rastlanır. Önceki kuşakların bilgilerinin ve belleklerinin taşıyıcısı olmayı sürdüren eski yerleşimlerde toplumsal-ekonomik etkileşim canlı olmalıdır. Besin depolama mekanizmaları gelişmiş olduğundan insanların kendilerini daha güvende hissettiklerini varsaydığımız bu tarz yerleşimler belki toplanma/buluşma mekânları olarak işlev görmüşlerdi. Eğer öyle ise, karma evliliklerin buralarda akdedildiği, ritüel ve şöenlerin buralarda tertiplendiği, pek çok yerleşimi ilgilendiren önemli siyasal kararların buralarda alındığı öne sürülebilir. Tell Sabi Abyad da, onlarca aileden oluşan mütevazı nüfusuna karşın, 1500 yıllık uzun ömründen anlaşılabilceği gibi, büyük olasılıkla dağınık yerleşimler arasında iletişim köprüsü kuran bir merkez olarak işlev görmüştü (Akkermans ve Van der Plicht, 2014: 23). Bu merkezlerin çanak-çömlek üretim tekniklerindeki yeniliklerin ve sanatsal temaların aktarıldığı mekânlar olması da mümkündür.

Genelde toplumlar birbirlerine boş çanak-çömlek göndermezler; eğer geniş bir bölgede çokça keramik dolaşıyorsa, bunların içinde yiyecek-içecek taşıyor olmalıdır (Bader, Bashilov, Le Mièrè ve Picon, 1994: 67). Tell Sabi Abyad’da yerli zanaatkârların ürettiği çok sayıda kabın yiyecek-içecek takası için diğer Geç Neolitik yerleşmelerine gönderilmiş olduğundan kuşku duymamak gerekir. Bu önermenin tersinin de doğru olduğu, Abyad’da bulunan *Koyu yüzlü perdahlı kaplardan* anlaşılabilir. Uzmanların kanaati, bunların yerli olmadığı, Kuzey Levant ya da Güneydoğu Anadolu’dan getirildiği yönündedir. Mineral katkılı perdahlı kaplar, ısıya ve darbelere karşı dayanıklı olduklarından çok kullanışlıdır (Nieuwenhuyse, Roffet-Salque, Evershed, Akkermans ve Russell, 2015: 56-57; Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 52). Öte yandan, *Proto ve Erken Halaf* toplumlari, çanak-çömlek yapımında kullandıkları hammaddeleri, özellikle de boya veren doğal kaynakları (örneğin hem yapıştırıcı, hem yalıtım

malzemesi hem siyah boya olarak işlev gören *bitümü*, yani *asfaltı*) bolca takas ediyorlardı (Çalışkan Kılıç, Kılıç ve Çalışkan Akgül, 2017: 45).

Proto ve Erken Halaf ta takas edilen diğer mallar, ham bakır, obsidyen ve değerli taşlardır. Takasa eşlik eden kültürel etkileşim, MÖ 6. binyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Mersin'den Zağros'a dek 1150 km tutan bir "Halaf evreni" nin ortaya çıkışını sağlamışa benziyor. Bu evrenin temel özelliği, teknik ve sanatsal yeniliklerin uzak yerleşimler arasında çok kısa sürede yayılmasına olanak tanınmasıdır. Proto-Halaf ve sonrasında, bu kültür evreninin merkezinde yer alan Sabi Abyad ve Chagar Bazar kadar kuzeydeki Hakemi Use'de de gözlenen çarpıcı gerçek, teknik ve sanatsal değişimlerin bütün bu yerleşimlerde neredeyse aynı zamanda gerçekleşmesidir. Konu, adı geçen bölgelerde üretilen keramiklerin aynı formlara sahip olmaları ve aynı estetik anlayışla üretilmeleri değil, *estetik değerlerde ve teknikte yaşanan değişimlerin her yerde eş-zamanlı olmasıdır*. Adını andığımız 3 yerleşim, birbirlerinden yüzlerce km. uzakta konumlandıkları ve belki farklı diller konuşan farklı etnik gruplara ev sahipliği yaptıkları halde teknik-estetik değişimleri eşzamanlı yaşayabilmişlerdi. Demek ki bu uzak toplumlar arasında yoğun bir temas vardı, anlaşılmalı evliliklerin teması daha da derinleştiren başka bir faktör olması kuvvetle muhtemeldir (Nieuwenhuys, 2017: 845-846).

"Boyalı Keramik Devrimi": Hassuna-Samarra Sentezi Sayesinde "Proto-Halaf Evreni" nin doğuşu

MÖ. 6200-5925 şeklindeki döneltme, *Halaf-öncesini* de kapsadığı için, *Proto-Halaf* ya da "Geçiş" evresini MÖ. 6050-5900 arasına yerleştirmek daha doğru olur. "Geçiş" in *Hassuna-Samarra sentezi* ile şekillendiğini bir kez daha hatırlatalım. Yalnızca Tell Sabi Abyad'da değil onun çağdaşı olan görece yakın diğer Kuzey yerleşimlerinde, 100 km. batıdaki Tell Halula ile 170 km. batıdaki Chagar Bazar'da da "Proto-Halaf boyunca" *Hassuna ve Samarra iyi mallarına* çok benzeyen örnekler bulunmuştur. Bunlar, *Standart iyi mallar*, *Turuncu iyi mallar* ve az sayıda olmakla birlikte *Boyalı iyi mallardır*. Bu noktada önemli bir hususun da altı çizilmeli: *Turuncu iyi mallar*, Tell Halula haricindeki bütün *Proto-Halaf* yerleşimlerinde mevcuttur. Ancak bu ifadelerle hareketle Proto-Halaf ("Geçiş") dönemi keramiklerinin sadece kaliteli örneklerden oluştuğu yanlışlığına düşülmemelidir; yalın/basit kapların sayısı iyi mallardan daha fazladır. Aslında ortada dengeli bir dağılım vardır: Standart kapların bazısı yalın, bazısı bezeklidir (Cruells ve Nieuwenhuys, 2004: 48-49, 51-52; Cruells, 2008: 676).

Hassuna-Samarra ile *Ön-Halaf* arasındaki süreklilik, keramik dışındaki maddi kültür bulguları sayesinde de kendini ele veriyor. Kumaş dokumakta kullanılan kil ağırşaklar, mühürler ve figürinler, *Hassuna-Samarra* kadar *Ön-Halaf* ta da bol bulunan arkeolojik örneklerdi. Kil figürinlerin başlarının kasıtlı/bilinçli

olarak koparılması, Kuzey Mezopotamya'da "kafatası kültü" nün hala yaygın olduğu hissini verir. Bu dönemde "toplumsal eşitsizlik" işareti olan ritüellere ve gömülere rastlanmaz. Toplumun tamamı aynı dini ritüelleri uygulamaktadır; ölülerin yanına konan mezar hediyelerinde de sınıfsal farklılaşmaya dair iz bulunamamıştır. Ama yaş-temelli bir saygınlık anlayışının var olduğu öne sürülebilir; zira yaşlı ölümlere daha fazla mezar hediyesi eşlik etmektedir (Akkermans, 2013a: 27-28).

Şekil 7: Sabi Abyad'dan Proto-Halaf Dönemi Sonlarına Tarihlenen (MÖ. 5900) Hassuna-Samarra Tipinde "Standart İyi Mallar" Grubundan Bir Kap

Kaynak: Dooijes ve Nieuwenhuysse, 2009: 9.

Olivier Nieuwenhuysse, *Halaf-Öncesi*'ni sona erdirip *Erken Halaf*'ı başlatan "Geçiş" sürecini Yakın Doğu tarihinde bir dönüm noktası olarak görür ve gelişmeleri en iyi tanımlayan terimin "boyalı keramik devrimi" olduğunu ifade eder. Buna göre, ilk çanak-çömleklerin imal edildiği MÖ. 7. binyıl başlarından aynı binyılın sonuna kadar (700-800 yıl boyunca) hep gündelik ihtiyaçlar için *kaba/yalın ve bezeksiz keramikler* üretilmişti ama Proto-Halaf'ta *bezekli ve/veya boyalı kapların* toplam içindeki oranı % 30'u buldu. Bu ilk atılımın ardından Erken Halaf'ta (5900-5700) bezekli-boyalı kapların oranı %80-90'lara çıktı: Artık Tell Sabi Abyad başta olmak üzere, *Erken Halaf coğrafyasında*, "mineral-katkılı boyalı-bezekli çanak-çömlekler" bitki-katkılı yalın kaplardan çok daha fazla üretiliyordu (Nieuwenhuysse, 2009a: 81-83).

Pişirim Sürecinin Oksidasyon-Redüksiyon-Reoksidasyon Tekniği ile Denetlenebilmesi

"Çanak-çömlek devrimi" boyunca üretilen yeni kaplar, a) mineral-katkılıdır, b) kap cidarları (duvarları) incedir ve hemen bütün kaplar aynı kalınlıkta imal edilmiştir, c) bezekli-boyalı kapların toplam içindeki oranı her kuşakta

sürekli artmıştır, d) kapları fırınlama usulleri kesinlikle değişmiştir. İşte bu son nokta, dönüşüme “devrim” adının layık görülmesinin asıl nedenidir. Eski çömlekçiler kabı renklendirmek için demir oksitlerinden yararlanıyorlardı. *Proto ve Erken Halaf* ustaları ise, pişirim esnasında içerideki havayı indirgemek-yükseltmek suretiyle çömlek rengini belirleyebilmiş; *koyu gri-kahverengi* ve *çok koyu gri* renkler elde etmişlerdir. Kuzey Irak'ta, bu devirde, duman çıkış deliği de bulunan iki-katlı fırınların yapıldığını biliyoruz. Ama Kuzey Suriye'de henüz böylesi örnekler ortaya çıkarılmış değildir. Her durumda, Proto-Halaf çanak-çömlekçiliği, pişirme teknikleri bakımından Eski (Klasik) Yunanistan'da 5500 yıl sonra “yeniden keşfedilecek olan” tekniklere çok benzemektedir (Nieuwenhuyse, 2009a: 85).

Şekil 8: Erken Halaf (MÖ 5900-5800) Devrine Tarihlenen Bir Sabi Abyad Kâsesi

Kaynak: Akkermans, 2014b: 1467, fig. 3.6.5.

Klasik Yunan'a benzer biçimde, Proto-Halaf'ta da, kaliteli çanak-çömlek üretmek için *oksidasyon* ya da *oksidasyon-redüksiyon-reoksidasyon* tekniğine başvurulmuştur. Bu karmaşık teknik, pişirimin 3 evrede gerçekleşmesi demektir: Önce fırına hava verilir (*oksidasyon*), sonra duman salınır (*redüksiyon*), nihayet fırın açılarak içerisi yeniden hava ile doldurulur (*reoksidasyon*). Sonuç, Proto-Halaf'a özgü kaliteli/iyi malların, yani *Samarra-benzeri* ya da *Samarra-etkili* boyalı ve/veya bezekli kapların elde edilmesidir (Cruells, 2008: 675). *Pek önemli*

teknik gelişmelere karşın yeni tip kapların Samarra çanak-çömleklerine benzetilerek sınıflandırılması, Proto/Ön-Halaf keramiğinin önceki dönemlerden bir kopuşa işaret etmediğini, kültürel bir süreklilik ikliminde vücut bulunduğunu gösterir (Cruells ve Nieuwenhuys, 2004: 64).

Çok-renkli olarak üretilen ve teknik kalitesi benzersiz olan *Proto-Halaf çanak-çömleği*, bu kaliteyi üreticilerinin hünerli elleri kadar, keramik pişirme sürecinin kontrol edilebilmesine borçluydu. Kaplar, yükseltme-indirgeme (fırındaki ısıyı ve oksijen düzeyini artırma-azaltma) koşullarında 850 ila 1050 °C'de pişiriliyordu. Bu yeni teknik sayesinde, açık renk kap üzerine koyu renk desen çıkarmak, yani boyalı keramik üretmek imkânı doğmuştu. Proto-Halaf çömlekçileri kuşkusuz işinin ehli ustalardı ama bu insanları başka hiçbir işle meşgul olmayan ve vakitlerini yalnız çömlek üretimine ayırmış “tam-zamanlı zanaatkârlar” olarak tasnif etmekten de kaçınmak gerekir (Streily, 2000: 76; Çalışkan Kılıç vd., 2017: 45).

Proto-Halaf devrindeki *teknolojik devrimin* önemini kavrayabilmek için daha iyi bildiğimiz Klasik Yunan çömlekçiliğinin fırınlama tekniklerini hatırlamak yararlı olabilir:

“Oksidasyon aşamasında fırının üst hava deliği ve baca kapakları açılarak fırın içinde hava cereyanı oluşturulur. İçeri giren oksijen sayesinde kilin ve astarın içerisindeki demir, kırmızı demir okside dönüşür. Oksitlenme, ısı 900°C'ye ulaşana dek yaklaşık sekiz saat boyunca sürer. Bu sürenin sonunda çömlekler tamamen kırmızıya dönüşür. İkinci aşamada, yani redüksiyon aşamasında, fırın tamamen kapatılarak hava ile teması kesilir. Yakıtın karbonu ile oksijenin iki atomu birleşerek karbondioksiti oluşturur. Bu havasız atmosferde elde edilen karbonmonoksit, kildeki demir oksit ve astardaki oksijeni alarak siyah demir okside dönüşür. Bu değişim çömleğin tümünü siyaha çevirir. ... Son aşamada, yani reoksidasyon aşamasında da kırmızı rengi, siyahtan ayırma işlemi gerçekleşmektedir. Bu aşamada fırının üst hava deliği açılır ve içeri oksijen girer; fırın yavaşça soğumaya bırakılır. Vazonun yüzeyi, gözenekli olduğu için oksijeni kabul eder ve yeniden kırmızıya dönüşür. Buna karşın, astar sürülmüş olan bölümlerde astardaki mineraller yüzeyde, oksijenin girmesini ve bununla ilişkili olarak demir oksidin yeniden oksidasyona uğramasını yani kırmızıya dönüşümünü önleyecek biçimde camlaşmıştır. Camlaşan kısım oksijen girişini engellediği için siyah kalır. İnceltmiş kil ile çizilen çizgiler geçirgen olduğu için kırmızıdan menekşe rengine kadar farklı renkler kazanırlar. Aynı şekilde tamamlayıcı renk olarak kullanılan kırmızı ek boyası, yani sulu kil eklenmiş kırmızı toprak boyası da oksijen alır ve yeniden kırmızıya döner. Beyaz kil ise reoksidasyon aşamasından etkilenmez, pişme sırasında yine beyaz kalır” (Zengin, 2007: 46-47).

Proto-Halaf'ta Orta-Kuzey Irak, Doğu-Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Batı Suriye Arasında Kültürel Paralellik: Etkileşim Evreninin Maddi Kültürü ve Geçim Ekonomisi

Gelelim Tell Sabi Abyad'ın 100 km. kadar güneybatısındaki Fırat yerleşimi Tell Halula'ya... Halula, MÖ. 7900/7800 gibi çok erken bir tarihte (*Erken Neolitikte*) kurulan ve *Geç Neolitik* sonuna kadar (MÖ. 5300) kesintisiz iskân gören bir höyük. 8 hektarlık yayılım alanıyla göz dolduran bu köy, kurulduğu zamanlardan 1000 yıl sonra (*Erken Halaf-Öncesi*: 7000-6600) Yukarı Mezopotamya'nın ilk çanak-çömleklerinin üretildiği merkezler arasında başı çekmiştir. Bu evredeki çanak-çömleğin % 44'ünü kahverengi ya da siyah hamurlu perdahlı kaplar oluşturur; bunlardan başka bitki-katkılı kaplar ile *cilalı iyi mallar* da mevcuttur. *Orta Halaf-Öncesi* adıyla bilinen ve MÖ 6600-6300'e tarihlenen ikinci evrede öne çıkan çanak-çömlekler ise, "saman-katkılı yalın kaplar"dır (Molist vd., 2013: 443, 446; Gómez, Cruells ve Molist, 2014: 125; Gallet vd., 2014: 90).

Proto-Halaf devrinde, Halula çanak-çömleklerinin çeşitlendiğini ve yerleşimde Samarra tipi bezekli ya da yalın "iyi kaplar"ın üretilmeye başladığını görüyoruz. Ama *Turuncu kaplardan* eser yoktur bu devirde. *Mineral ya da bitki katkı basit ve perdahlı yalın kaplar* ise çokça üretilmektedir. Bu çağa ait önemli bir bulgu da, birkaç yüzyıl sonra Yukarı Mezopotamya'da yaygınlaşacak olan yuvarlak planlı tek-odali küçük yapıların ilk örneklerinden birine Tell Halula'da rastlanmasıdır. *Tholos* adı verilen ve Halaf kültürünün alâmetifarikası sayılan yapıların bu erken örneği 6,5 m. çapındadır (Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 52-53; Molist vd., 2013: 447-448). *Tholoslar* ya tek odali küçük yapılardır ya da o tek odaya eklenmiş dikdörtgen planlı uzunca bir girişe sahiptirler. MÖ. 5900'e tarihlenen Sabi Abyad'daki *Tholos* da böylesi girişli bir yapıdır. MÖ. 6. binyıl başında, Sabi Abyad'ın 80 km. batısındaki Tell Halula ile 250 km. güneybatısındaki Tell el-Kerkh'te aynı tipte yapıların inşa edilmiş olması (Akkermans, 2013a, : 19), "Halaf evreni"ne özgü maddi kültürün henüz *Proto-Halaf* evresinde ortaya çıkmaya başladığını gösterir.

Sabi Abyad ile Tell el-Kerkh bulguları arasındaki benzerlikler bize Kuzey Mezopotamya ile Kuzey Levant arasında güçlü bir kültürel temasın var olduğunu gösterir. Temasın varlığı, gömü tekniklerinde de gözlenir. Tell el-Kerkh'te olduğu gibi, Sabi Abyad'da da bebek cesetleri bazen keramik kapların içine konmuştur. MÖ. 6100-5900'a (*Proto-Halaf* devrine) tarihlenen Sabi Abyad mezarları sayesinde, yalnız Kuzey değil Güney Levant ve hatta Kızıldeniz'le de takas bağlantısının kurulmuş olduğunu anlıyoruz: 20-24 yaşlarındaki genç kadının cesedinin beline sarılı olan kuşak, 700 km. güneyden -Kızıldeniz'den- getirilen deniz kabuklarıyla yapılmıştır (Akkermans, 2014b: 1466).

Proto-Halaf maddi kültürünün (Samarra bezekli kaplarının) saptandığı diğer höyükler, Doğu Suriye'nin en kuzeyinden en güneyine uzanan Chagar Bazar, Tell Boueid II ve Tell Baghouz; Batı Suriye'de Tell el-Kerkh; Anadolu'da Mezraa Teleilat, Domuztepe, Kazane Höyük, Boz Tepe, Hakemi Use'dir (Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 49; Cruells, 2008: 674). Başka bir deyişle, Orta ve Kuzey Irak yerleşimlerine özgü Hassuna-Samarra tarzı çömlek yapma geleneği bu çekirdek bölgelerden kuzey (Suriye-Anadolu sınırı) ve batıya (Batı Suriye) taşınmıştır. Chagar Bazar ile Baghouz arasındaki mesafe 270 km.'dir; bu ikisiyle eşit mesafede ve batıda bulunan Tell el-Kerkh'in uzaklığı ise 400 km.'den fazladır. Güneydoğu Anadolu'yu da dikkate aldığımızda, Hassuna-Samarra (Proto-Halaf) tipi keramiklerin 80 000 km²'lik çok geniş bir alana yayıldığını öne sürebiliriz; bu, Türkiye'nin 1/10'una karşılık gelecek denli büyük bir alandır.

Bu geniş alanın uzak uçlarını karşılaştırmalı olarak tanıtmakta yarar var. Kuzeydoğu Suriye yerleşimi Chagar Bazar'da, (onun epey güneybatısına düşen) Sabi Abyad ve Tell Halula ile pek çok paralellik buluyoruz. Yerleşimde üretilen keramiklerin % 32'si *Bitki-katkılı basit yalın kaplardan*, % 27'si *Samarra iyi mallarından* ve % 24'ü *Düz iyi mallardan* oluşmaktadır. Chagar Bazar'daki "düz iyi mallar" (%24) ile Halula'daki "düz iyi mallar" (%8) ve Tell Sabi Abyad'daki "Standart iyi mallar" arasında muazzam benzerlik vardır. Ayrıca Chagar Bazar'da da, diğer Proto-Halaf yerleşimlerinde olduğu gibi *Turuncu renkli iyi kaplara* rastlanıyor (Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 54-56). Sonraki evrelerde, yalın kapların sayısı ve oranı bariz biçimde azalacak, Samarra-tipi iyi kapların ve genel olarak "boyalı iyi kaplar"ın sayısı ise sürekli artış gösterecek, Geç Halaf'ta (MÖ. 5500-5300) boyalı kapların toplam bulgulara oranı % 80'e yükselecektir (Cruells vd., 2013: 473).

Chagar Bazar, *Proto-Halaf* devrinde kurulup *Geç Halaf'a* kadar (MÖ. 6000-5300 arasında 600 ila 700 yıl) iskân edilmiş 12 hektarlık bir Habur yerleşimidir. Sabi Abyad gibi Kuzey Suriye'de (ama onun 170 km. kuzeydoğusunda) konumlanan Chagar Bazar'da, Sabi Abyad ile paralel pek çok unsur saptanır. Her şeyden önce, yerleşimin ilk ortaya çıktığı Proto-Halaf evresinde, mimariye yuvarlak-planlı yapı modelinin hâkim olduğunu görürüz. Bu devre ait *tholos*ların çapı yalnızca 2,5 m.'dir (alanı 5 m²). Ancak sonraki devirlerde (Orta ve Geç Halaf'ta) yapı çapının 6 m.'ye, alanının da 27-28 m²'ye kadar çıktığı görülecektir. Bugüne dek keşfedilen en geniş yuvarlak yapının çapı, içeriden 6, dışarıdan 7,2 metredir. Yapı duvarları, Sabi Abyad'da olduğu gibi, kerpiç ya da *pisé* (sıkıştırılmış çamur) yardımıyla yükseltilmiştir (Cruells vd., 2013: 467, 471).

Chagar Bazar'ın geçim ekonomisi de Sabi Abyad'inkine çok benzemektedir. Burada tüketilen tahıllar, gernik buğdayı, kavuzsuz buğday, iki-sıralı arpa ve az da olsa siyez buğdayıdır. Ekimi yapılan bakliyatlar, bezelye ve mercimektir.

Yerleşimde bulunan keten tohumlarının evcil mi yoksa yabancı mı olduğu saptanamamıştır. Köye düşen yıllık yağmur miktarı bile Sabi Abyad'daki ile aynıdır (yılıda 300 mm.'den daha az). Chagar Bazar'da tüketilen hayvanların % 82'si evcildir ve ilk sırayı açık-ara keçi-koyun almaktadır (% 62,6). Ancak Sabi Abyad'ın aksine, burada koyundan çok daha fazla keçi beslenmiştir. Evcil hayvanların % 13,2'si domuz, % 5,9'u sığırdır. Son olarak, av hayvanlarının dağılımı da Sabi Abyad ile paraleldir: % 13,7 ceylan, % 3,8 yaban eşiği (Cruells vd., 2013: 472-473). Tabloya bakılırsa, 170 km. mesafedeki iki yerleşimin hemen hemen aynı ekonomik koşullara sahip olduğu daha iyi görülecektir.

Tablo 1: Sabi Abyad ve 170 Km. Kuzeydoğusunda Bulunan Chagar Bazar'da Kesilen Hayvanların Toplam Kemik Bulgularına Oranı İki Yerleşimde Neredeyse Aynıdır; Evcil Tahıl ve Bakliyat Tablosu da, İki Köyün Benzer Geçim Ekonomilerine Sahip olduklarını Teyit Eder

	Evcil keçi-koyun	Evcil domuz	Evcil sığır	Ceylan	Yaban eşiği
Sabi Abyad	% 59	% 11	% 5	% 17,6	% 3,9
Chagar Bazar	% 62,6	% 13,2	% 5,9	% 13,7	% 3,8

Kaynak: Cavallo ve Moesker, 2008: 325; Cruells vd., 2013: 272-273.

Sabi Abyad, Chagar Bazar ve Tell Boueid II: Aralarında 200 Km Mesafe Bulunan Üç Kuzey Suriye Höyüğü, Hassuna ve Samarra Kültürlerinin Karşılaştığı Bir Bölgede Kuruldular, Yeni Geçim Ekonomisinin Yarı-Göçebe Çoğunluğa Dayanması da Kültürel Teması Güçlendirdi

Chagar Bazar, MÖ. 6. binyılda Kuzey Mezopotamya'da yaşanan kültürel değişimi iyi yansıtan bir köydür. Burada farklı şekillerde (konik, köşeli ya da küre biçimli) kil "hesap taşları" keşfedilmiştir. Bu tip objeler, kent ve uygarlığın doğduğu Güney Mezopotamya'da MÖ. 4. binyıl boyunca hesap yapmak ve muhasebe kaydı tutmak amacıyla kullanılmışlardı. Herhalde Chagar Bazar'daki işlevleri de aynıydı; bunlar, mühürleme uygulamasıyla birlikte, köyün geçim ekonomisinin düzenlenmesine hizmet etmiş olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki ekonominin temel aktörleri artık "özel mülkiyete sahip" ailelerdi; mühürler de, ailelerce denetlenen besin depolarını ve taşınabilir mülkleri yönetmeye imkân veren objelerdi (Cruells vd., 2013: 474, 476).

Tell Boueid II, Chagar Bazar'ın 75 km. güneyinde, Sabi Abyad'ın 150 km. güneydoğusunda konumlanan 0,5 hektardan bile küçük, yalnızca birkaç kuşak boyunca iskân edilmiş bir *Orta Habur* höyüğüdür (Cruells, 2008: 677). Boueid II bulguları, MÖ 7. binyılın son çeyreğine tarihlenen höyüğün hem *Proto-Hassuna* hem *Hassuna-Samarra* ve *Proto-Halaf*a denk düşebilen bir maddi kültüre sahip olduğunu gösterir. Bu küçük mezrada (Sabi Abyad'a benzer biçimde) çokça mühür izi saptanmıştır. Çanak-çömlek topluluğunun %65'i *Standart kap-*

lardan oluşur, bunları yine Abyad'daki gibi *Turuncu iyi mallar* (%25) ve *Samarra iyi malları* (%5) takip eder (Cruells ve Nieuwenhuyse, 2004: 56; Nieuwenhuyse ve Suleiman, 2016: 46-49). Herhalde kil kap çeşidinin diğer yerleşimlere kıyasla az olmasının nedeni höyük alanının küçüklüğü idi.

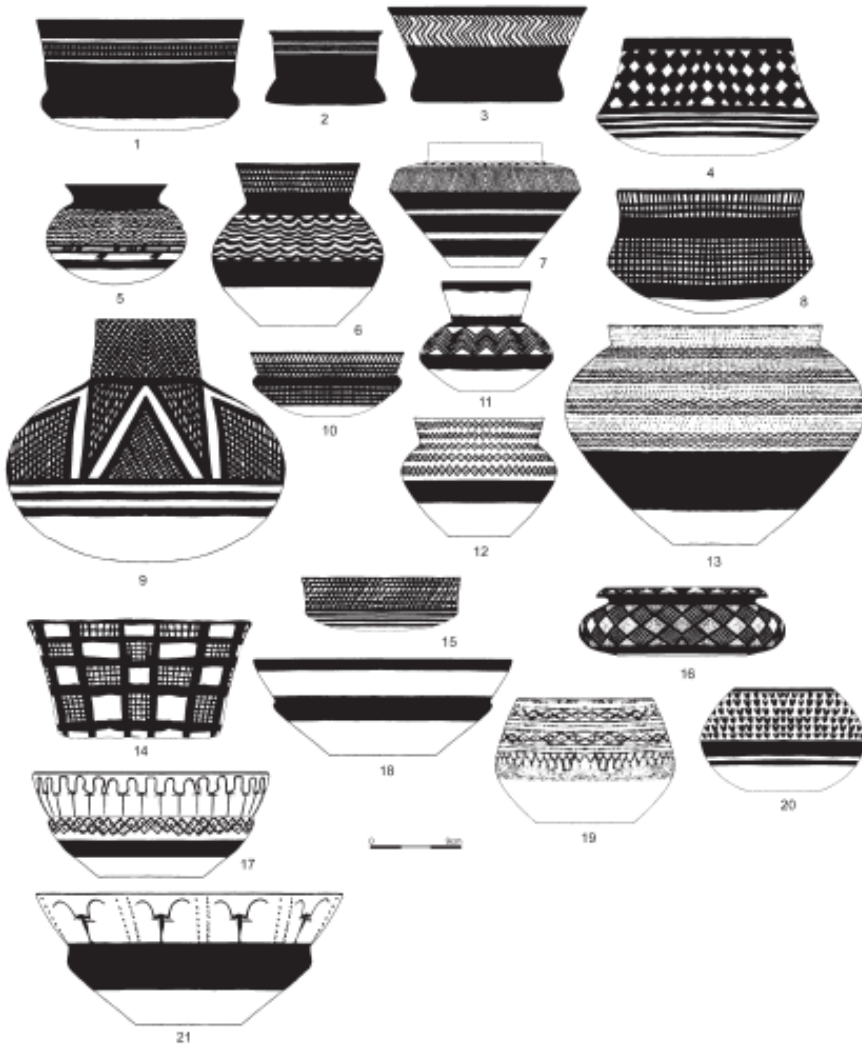
Boueid II örneği, "Halaf maddi kültürü"nün, *Hassuna-Samarra etkisi altındaki bir bölgede* tedrici ve kesintisiz bir süreç içinde oluştuğunu haber verir. Yerli Hassuna ve güneyli Samarra keramik gelenekleri burada buluşup kaynaşmış gibidir. Demek ki Orta ve Kuzey Mezopotamya arasındaki sınırlar sanıldığı kadar keskin değildi, kültürel temas çok canlı idi (Nieuwenhuyse ve Suleiman, 2016: 50). Ama komşu toplumlar arasında güçlü ilişkilerin varlığı, kap üretiminde yerel dokunuşların farklılık yarattığı gerçeğini değiştirmez. *Maddi kültürdeki nüanslar, benzerlikler ile yerel özgünlüklerin birlikte yaşadığını hatırlatır bize. Halaf, işte bu yüzden uzun soluklu bir kültürel değişimin ürünüdür; kökenleri itibariyle tekil ve homojen değil, farklı yerleşimlerden beslenen heterojen bir olgudur* (Cruells, 2008: 681). Geç Neolitik toplumları kuşkusuz pek hareketli (yarı-göçebe) idi; bu dönemin yerleşimleri de gerek işlev gerekse boyut bakımından köyden ziyade *mezrayı* ("ziraat yapılacağı zaman gelinen ve iskân edilen küçük kamp alanı") andırıyorlardı. Hareketlilik, aslında uzak ve izole olan mezraların birbirlerinin maddi kültürünü öğrenip içselleştirmeleri için umulmadık olanaklar da sunmaktadır.

Tell Baghouz, Orta Fırat'ta (nehir yolu ile) Tell Sabi Abyad'dan 300 km. güneyde bulunan 0,6 hektarlık pek küçük bir yerleşimdir. Baghouz, taşkın ovasında kurulmuş olup kuzeydoğudaki Hassuna ile güneydeki Samarra yerleşimlerine eşit uzaklıkta bulunmaktadır (200-250 km). Baghouz, Samarra kültürü için "bir örnek-yerleşim" sayılmasına karşın, Sabi Abyad'dakilere çok benzeyen çanak-çömlek örnekleri barındırır. Tell Sabi Abyad'da da Baghouz'da da, kap yüzeyleri birer obsidyen ya da çakmaktaşı obje aracılığıyla tıraşlanmış veya hut bir deri/kumaş/sünger parçası ile sıvazlanarak parlatılmış ve boyalı görünüm için hazır hale getirilmişlerdir. İki örnekte de (*boyalı* yani *kaliteli* kaplar için) fırınlama derecesi 850 ila 1050 °C'dir. Buna karşılık Turuncu iyi mallar 750 ila 850 °C'de pişer. Samarra kültür dairesine ait sayılmakla birlikte, Baghouz çanak-çömleklerinin (*Samarra iyi malları*) Sabi Abyad keramikleri (*Standart iyi mallar*) ile paralellik sergilemesi görmezden gelinemez. Demek ki *Samarra iyi malları* Samarra kültür dairesinin dışına çıkabilmiş ve Kuzey Mezopotamya'nın farklı bölgelerine ulaşarak orada yeni bir keramik geleneğinin oluşumuna katkı sağlamıştı. Sabi Abyad'daki *Standart iyi mallar* kuşkusuz dışarıdan getirilmemiş, yerleşim civarında yerel olarak üretilmişti (Nieuwenhuyse vd., 2001: 155-162).

Görüldüğü gibi, komşu Balikh (Sabi Abyad) ve Habur (Tell Boueid II) vadilerinin maddi kültürleri birbirine benzemekte; bu ikisindeki kültürel unsurlar,

epey güneydeki Orta Fırat yerleşimi Tell Baghouz ile Yukarı Fırat'taki Halula'da tekrar etmektedir. İkisi de Fırat kıyısında kurulmuş bu iki yerleşimin birbirine uzaklığı nehir yolu kullanıldığında en az 400 km. olsa da, aynı tarzda üretilmiş yalın kaplar ve *Samarra-tipi iyi mallar* iki yerleşimi ortak bir kültürde buluşturmaktadır. Özetle, Tell Sabi Abyad ve Tell Halula gibi büyükçe yerleşimler başta olmak üzere, hem Fırat, hem de Fırat'ın kolları Balikh ve Habur üzerinde kurulmuş çok sayıda yerleşim, çanak-çömlek üretim teknolojisi ve buna eşlik eden estetik anlayış bakımından yeni bir devrin gelişini haber vermektedirler.

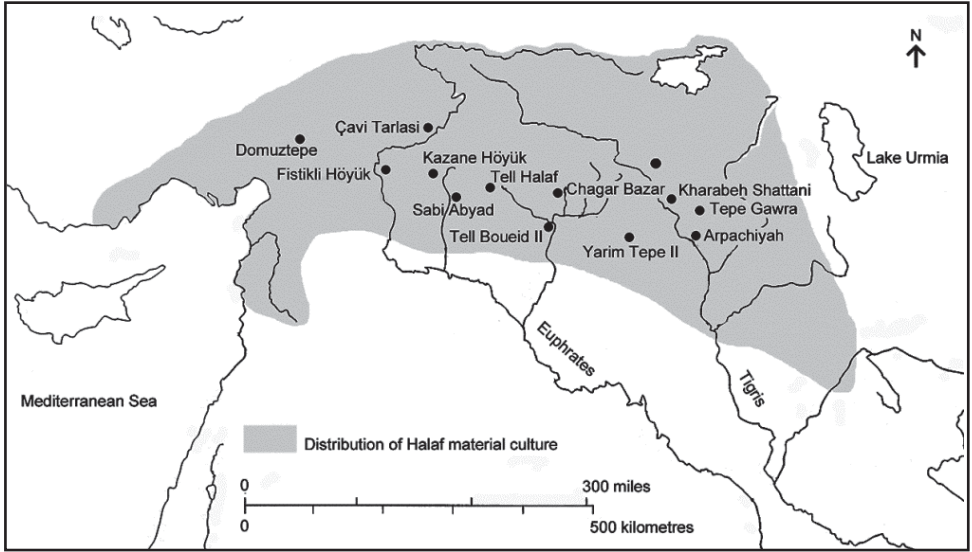
Şekil 9: Halaf Döneminde (MÖ. 5900-5300) Ticarete de Konu Olan Bezelikli Keramik Örnekleri

Kaynak: Akkermans, 2013a: 23.

Bezekli ve boyalı estetik kapların kaba/yalın kaplarla yer değiştirmesi, acaba toplumun yarı-göçebe yaşam koşullarına geçişi ve bundan dolayı beslenme alışkanlıklarının değişmesi ile bağlantılı mı idi? Bir kere, süt üretimi-tüketiminin başlangıcı ile yeni kapların ortaya çıkışı kronolojik açıdan örtüşmektedir. Öte yandan, boyalı-bezekli kâselerin alkol üretimi-tüketimiyle ilişkili olması da ihtimal dâhilindedir: Kuzeybatı İran'ın Geç Neolitik yerleşimlerinden Hacı-Firuz Tepe'de keşfedilen *boyalı iyi mallardan* birine uygulanan içerik analizi, sözü geçen kaptaki bira kalıntılarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Tell Sabi Abyad'ın *Erken Halaf* dönemine tarihlenen bir boyalı kabın üstünde de "ziyafet sahneleri" yer almaktadır. Belki de eskiye kıyasla *daha hareketli* (yarı-göçebe) hale gelen yeni toplum yapısı şölenleri teşvik etmiş; servis için kullanılan boyalı-bezekli kâseler-kaplar da, ailelerin saygınlık kazanma amacıyla bunlara sahip olma arzusunu kamçılıyordu (Nieuwenhuyse, 2009a: 88-89).

Şekil 10: Halaf Evreni

Kaynak: Fletcher 2016: 428, fig 16.1.

MÖ. 5900'den itibaren Kuzey Mezopotamya'da "Erken Halaf" (5900-5700) devrinin başladığı ve Halaf maddi kültürünün en temel unsurlarının aynı yerleşimlerde bir araya geldiği görülecektir. Bunlar, 1- *Tholos* adı verilen yuvarlak planlı küçük yapılar, 2- obsidyen işçiliğinin yaygınlığı, 3- kil figürinler, 4- kil sapan taşları, 5- damga mühürler, 6- en önemlisi de turuncu-pembe renk boyalı ve bezekli çanak-çömleklerdir (Grimbergen, 2016: 13). Ama *Erken Halaf*'ta tabakalaşma izleri zayıftır; kamu binalarından ve zanaatta uzmanlaşmadan eser yoktur; çok küçük olan yerleşimler birbirinden uzak ve izoledir. Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant'ı aynı maddi kültürde birleştiren nedenler

kuşkusuz birden fazlaydı. 1- yarı-göçebe yaşam tarzı nedeniyle hayvanlarını otlatmak için uzak meralara gitmek zorunda olan topluluklar arasındaki fiziki temas, 2- çanak-çömleği de kapsayan takas ilişkileri, 3- topluluklar-arası evlilikler, 4- kültürleşme (kültürel öykünme) ve ona eşlik eden teknoloji transferi (Fletcher, 2016: 429-431).

SONUÇ

İnsanoğlunun uzun soluklu tarihinde başlıca iki dönüm noktası var: Besin üretimi devrimi (Neolitik Devrim) ve Sanayi Devrimi. İlki çok daha önemli ve MÖ 10000 – MS 1800 arasındaki 12 bin yıllık zaman dilimini kaplıyor. Bu devrimin hayatımıza getirdiği yenilik çok açık: Besinimizi doğanın sunduğu haliyle hasat etmek yerine kendimiz üretmeye başladık, yani tarımı ve besiciliği icat ettik. Şaşırtıcı biçimde, Neolitiğin ilk 3 bin yılını (*Çanak-Çömleksiz* ya da *Erken Neolitik*: MÖ. 10000-7000) bizim çağımıza zamansal açıdan daha yakın olan sonraki 1,5 bin yıl (*Çanak-Çömleklili* ya da *Geç Neolitik*: MÖ. 7000-5500) kıyasla daha iyi tanıyoruz. Bu, *Erken Neolitik* yerleşimlerinin daha büyük ve kalabalık olmasından, ayrıca o dönemde mimari açıdan daha görkemli ve kalıcı eserlerin verilebilmesinden kaynaklanır. Örneğin Yakın Doğu'nun *Geç Neolitik* yerleşimlerinde, (aradan 3 bin yıl geçmiş olmasına karşın) Göbeklitepe tapınak kompleksinin bir benzeri değil, soluk bir kopyası bile mevcut değildir. İkincisi, *Erken Neolitik* sonlarında ortaya çıkan ve içlerinde binlerce kişiyi barındıran *mega-köyler* de *Geç Neolitikte* ortadan kaybolmuşlardır.

Neolitiğe yüzeysel bir bakış attığımızda şu yargıya varmamız çok kolay ve hızlı olurdu: İnsanoğlu, Neolitiğin ilk yarısında muazzam bir ilerleme kaydederken bugün de beslenme rejimimizin temel unsurları olan 4 et hayvanını evcilleştirmiş, 8 bitkiyi ıslah etmiş, kalabalık köyler kurmuş ve ortak kültür için tapınak alanları inşa etmişti. Ama bu tip görünür-büyük adımların benzerlerine *Geç Neolitikte* rastlanmaz. *Geç Neolitik* bu yüzden Aydınlanma Çağı yazarlarının Orta Çağ'a layık gördüklerine benzer bir imaja sahip olmuştur: durağanlık, geçici ve küçük yerleşmeler, sanat anlayışında gerileme... Oysa Orta Çağ için yanlış olan *Geç Neolitik* için de yanlıştır: Aslında ikisi de, klasik "ilerleme" yaklaşımlarına uymayacak biçimde, doğaya ve/veya tarihe karşı *mukavemet* gösterilen, içlerinde geleceği ve "yepyeni"yi saklayıp büyüten dönemlerdir. Modern bilimler ve teknoloji nasıl daha ileri görülen Klasik (Grekoromen) atmosferde değil feodal kozada büyüdülerse, uygarlık da binlerce kişinin aynı mekânı paylaştığı *mega-köylerde* doğmadı, *mega-köylerden* kentlere geçiş hiç yaşanmadı, tersine uygarlığın tohumlarının atıldığı *Geç Neolitik ve Kalkolitik yerleşmeler* son derece mütevazı ve eşitlikçi görünmekteydi. Hızlı ve kolay yargılardan kaçınmak için yapılması gereken, *Geç Neolitiğin* gerçekte nasıl bir koza ördüğüne odaklanmaktır. Biz de öyle yapalım.

1- *Geç Neolitik 3'*te yaşanan en önemli gelişme MÖ. 6200 iklim olayıdır ki kuraklaşma ve soğumadan ibaret olan iklim değişikliği Kuzey Mezopotamya toplumlarını hareketli çobanlığa zorlamış, hayvanların uzak otlaklara götürüldüğü bir besicilik formu güç kazanırken geçim ekonomisinde tarımın payı azalmıştır. Toplumları yerleşikliğe yönelten üretim etkinliklerinin daralması, buna karşılık "hareket" (kısa ya da uzun mesafeli göç) gerektiren yaylacılık, avcılık ve toplayıcılık gibi sektörlerin güçlenmesi, Aydınlanma'nın eğittiği zihnimiz tarafından bir çeşit "gerileme" olarak algılansa da, aslında yaşanan atalarımızın doğanın meydan okumasına verdikleri bir karşılık, bir "mukavemet"tir. Bu dönüşüme eşlik eden diğer gelişmelerden de göreceğimiz üzere, *doğaya ve iklime mukavemet, atalarımızın sorun çözmeye yeteneklerini artırmıştır.*

2- Kuzey Mezopotamya toplumunun zorluklarla mücadele stratejileri içinde *ikincil ürünler devrimi* de vardır. Buna göre, artık çobanlıktan anlaşılan yalnızca ihtiyat saikiyle kenarda "canlı et" tutmak değil, süt ve yün gibi ikincil ürünlerden de sonuna dek yararlanmaktır. Çanak-çömlek parçalarındaki hayvansal yağ kalıntıları sayesinde Yakın Doğu toplumlarının MÖ. 7. binyılın ikinci yarısında süt üretmeye başladığını biliyoruz. Keşfedilen ağırşaklar ise, *Geç Neolitik 3* yerleşimlerinde yün eğrildiğini ortaya koyuyor. Bu iki gelişme de kuşkusuz toplumun "soğuma"ya ve "kuraklaşma-kaynaklı yiyecek kıtlığı"na verdiği etkili yanıtlardır.

Aşağıda, dönemin çok yoğun bir kültürel temas ortamında şekillendiğini zaten vurgulayacağız. Ama temasın ekonomide yarattığı birörneklik bu paragrafta anlatılmalı. Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant yerleşimlerinde, *Geç Neolitik*'in ikinci yarısı boyunca (MÖ. 6300-6200'lerden sonra) geçim biçimleri ayırt edilemeyecek denli benzeşti. Yerleşimlerin tamamında geçimin temel kalem çobanlığı ve bu sektöre de keçi-koyun çobanlığı hâkimdi. Beslenen hayvanlar kadar avlananlar da pek çok yerde aynıydı: ceylan ve yaban eşiği, az miktarda da alageyik ve yaban öküzü. Ekimi yapılan bitkiler de birörnekti: buğday, arpa, mercimek, bezelye ve nohut. Başka bir deyişle, *Geç Neolitik 3-4* toplumlarının üretip tükettikleri hayvansal ve bitkisel gıdanın oransal dağılımı, aralarına yüzlerce km. mesafe giren çok uzak yerleşimlerde bile aynı idi.

3- *Geç Neolitik III ve IV* maddi kültüründe özellikle öne çıkan unsurlar, hesap taşları, mühürler ve kil kadın figürinleridir (heykelcikler). Hesap taşları, tarihin ilk uygarlığının doğum yeri olan Uruk kentinde MÖ 4. binyıl boyunca kayıt ve hesap işleri için kullanıldı. Herhalde 2500 yıl önceki işlevi de aynıydı, uzak-mesafeli gönderilerde ve alış-verişlerde iki tarafın iradesini ortaklaştırmak için bu kil objelerden yararlanılmış olması mümkün. Mühürlerin işlevi ise, özel mülkiyete tabi malların tescili ve besin depolarının kamusal denetim altında tutulması olabilir. *Erken Neolitikte* üretim, tüketim ve kültürler başta ol-

mak üzere toplumsal-ekonomik olguların pek çoğu kolektif düzeyde örgütleniyordu. *Geç Neolitikte* ise saydığımız olguların tamamı aile-eksenli örgütlenir olmuştur. Özel mülkiyetin gelişmesi de, ev-temelli (domestik) ekonominin güçlenişinden kaynaklanmış olmalı. Kolektif üretim-tüketim-mülkiyetten aile-eksenli üretim-tüketim-mülkiyete geçiş, kuşkusuz "gerileme"ye değil "toplumsal karmaşıklığın derinleşmesi"ne işaret eden gelişmelerdir. Yüzlerce km. boyunca Kuzey Mezopotamya'nın pek çok farklı bölgesinde karşımıza çıkan kil kadın heykelciklerine gelince, bunlar da bize iki önemli gerçeği açıklıyorlar: a) bereket ve doğurganlıktan güç alan tanrısallık tasarımları doğuyor, b) ortaya çıkmakta olan din/dinler onların somut göstergelerinin hızlı dolaşımından da anlaşıldığı üzere çok geniş bir coğrafyada ortaklaşmak üzeredirler.

4- *İklim değişikliğine mukavemet*, pek çok yeniliğin ardındaki itici güç olabilir. Örneğin Samarra maddi kültürüyle şekillenen Orta Dicle Havzası toplumlarının MÖ. 6. binyıl başlarında tarihin ilk sulamalı tarımını yapmış olmaları mümkün. Eğer bu doğru ise, uygarlığın beşiği Güney Mezopotamya'ya sulama bilgisini götürenler büyük olasılıkla Samarra kültürüne mensup göçmenlerdi. Ama sulama yapıldığını sandığımız yerleşimde tahıl tohumlarının büyüme yerine küçüldüğünü saptıyoruz ki bunun nedeni tuzlanma olabilir. Tohum boyutları küçüldüğünde çiftçiler tahıllarını yaban doğadan hasat edebilmişlerdir. Kısacası insanın doğadaki değişimlere uyum sağlama (*survival*: hayatta kalma) kapasitesi muazzamdır. Hareketli (yani yarı-göçebe) çobanlığın tarım aleyhine güçlendiği bir ortamda, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant toplumları mallarını, yiyeceklerini, bilgilerini ve tekniklerini yakın-uzak komşularıyla paylaşmışlardır. Darlık ve kıtlık, çatışmayı değil "işbirliği-dayanışma-takas" üzerinden *birlikte-yaşamayı* teşvik eden bir ortamın doğumuna hizmet etmiş olmalı. Hareketlik çobanlık sayesinde uzak toplumların belli aralıklarla bir araya geldikleri ve takas esnasında deneyimlerini (bilgilerini, din ve sanat anlayışlarını...) birbirlerine aktardıkları sanılıyor. Eğer öyle ise, iklimin kötüleşmesi kültürel teması kesmek yerine daha da güçlendirmiş olmalı.

5- *Boyalı keramik devrimi* böylesi bir atmosferde boy verdi. "Geçiş", "Proto-Halaf" ya da "Geç Neolitik 4" olarak adlandırılan MÖ. 6050-5900 arasında Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant'ın pek çok köşesinde bezeksiz çanak-çömlekler "boyalı-bezekli ve ince cidarlı estetik kaplar" eklendi. Devrimi mümkün kılan gelişme, yeni-benzersiz bir çömlek pişirme tekniğinin bulunmuş olması ve bu tekniğin hızla çevreye yayılmasıdır. Fırının içindeki oksijen ve karbondioksit miktarının denetlenmesinden ibaret olup ustalara kap rengini belirleme olanağı tanıyan yeni teknik ve bezek desenleri inanılmaz bir hızla uzak komşular arasında yayılmış geniş bir kültür evreninin ortaya çıkışına fırsat tanımıştır. İkincisi, yeni maddi kültür (şimdilik *Proto-Halaf*, sonra *Halaf*) onu önceleyen

ve koşullayan Hassuna ve Samarra maddi kültürlerinin sentezinden doğmuştur. MÖ. 6900 yıllarında imal edilen ilk çömlekler besin saklama ve taşıma amacıyla üretilmiş yalın kaplardı. Bunlar en az 600 yıl boyunca büyük, estetik açıdan iddiasız ve bezeksiz olarak üretilen ihtiyaç kaplarıydı. 7. binyılın son çeyreğinde daha kaliteli kaplar yapıldı. “İyi mallar” denen bu kaplar, on-yıllar boyunca Hassuna ve Samarra maddi kültürünün tipik örnekleri olarak iki sınıfa ayrılmışlarsa da aslında iki kültür evreninin karşılıklı etkileşimlerinden güç almıştı. Üçüncü adım, bu ikisinin, özellikle de Samarra iyi malları denen grubun boyalı versiyonlarının üretilmesi oldu. “Boyalı keramik devrimi” temasındaki farklı toplumların katkısıyla şekillenmişti, bu yüzden aynı toplumlar tarafından çabucak benimsendi, yani devrimin yayılımı hızlı oldu.

Boyalı ve bezekli kapların sayısının ve toplam üretim içindeki oranının birkaç yüzyıl içinde inanılmaz bir hızla artması, “toplumsal değişme” işareti olarak okunabilir. Peki, neydi bu? Boyalı ve bezekli kapların ziyafetlerde kullanılmış olması akla gelen ilk varsayım. Açalım. 1- Bu dönemde Yakın Doğu’da alkollü içki tüketiminin başladığına dair deliller mevcut. Estetik kaplar belki de içki servisinde kullanılıyorlardı. 2- Kap bezekleri içinde dans-eğlence sahneleri de saptanıyor. Bu sahneler, toplumun farklı unsurlarını bir araya getiren şöenlerin birer toplumsal uyum aracı olarak işlev gördükleri hissini vermektedir. Hatta belki yabancı konuklar da çağrıldığı için ziyafetler sayesinde kültürlerarası karşılaşma olanakları sanıldığından çok daha fazlaydı. Kısacası, şöenler esnasında yalnız içkiler değil hazırlanan yiyecekler de konuklara bu özel kaplarda sunulmuş olabilir. 3- Geç Neolitik toplumları hala eşitlikçi iseler de, mühürlerin ve hesap taşlarının işaret ettiği üzere, sahip olunan mallar ve takas etkinlikleri aileler arasında yine de belli statüler yaratmış olabilir. Eğer öyle ise, bir aileye ait estetik objeleri beğenen başka bir ailenin aynı objelere sahip olmayı istemesi ve boyalı kap imalatının hız kazanması son derece doğaldır. 4- Son olarak boya-bezek-süsleme, bölgesel ya da yerel kimliklerin görsel sunuluşunu-hatırlanmasını kolaylaştırdığı için ortak hafızayı kuran önemli bir unsur olabilir. Hepsini değilse de, takas yolları üzerinde bulunan kavşak-yerleşimler yoğun üretim merkezleriydi, oralarda dışarıdan gelen (yabancı ustaların yaptığı) kil kaplara rastlamak da herhalde diğerlerine kıyasla daha olası idi. Tell Sabi Abyad gibi kavşaklar sayesinde, yeni teknikler ve ifade biçimleri aynı mekânda toplanıp uzak noktalara kısa sürede taşınabiliyor olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akkermans, P. M. M. G. (2013a). Northern Syria in the late Neolithic, ca. 6800-5300 BC. W. Orthmann, P. Matthiae ve M. al-Maqdissi (Eds.), *Archéologie et Histoire de la Syrie – I: La Syrie de l'époque néolithique à l'âge du fer* (ss. 17-31). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Akkermans, P. M. M. G. (2013b). Tell Sabi Abyad, or Ruins of the White Boy: A Short History of Research into the Late Neolithic of Northern Syria. D. Bonatz ve L. Martin (Eds.), *100 Jahre archäologische Feldforschungen in Nordost-Syrien – eine Bilanz* (ss. 29-43). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Akkermans, P. M. M. G. (2014a). Late Neolithic Tell Sabi Abyad in Perspective. P. M. M. G. Akkermans, M. L. Brüning, H. O. Huigens ve Olivier P. Nieuwenhuyse (Eds.), *Excavations at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria: The 1994-1999 Field Seasons* (ss. 247-256). Turnhout: Brepols Publisher.
- Akkermans, P. M. M. G. (2014b). Settlement and Emergent Complexity in Western Syria, C. 7000-2500 BCE. C. Renfrew ve P. G. Bahn (Eds.), *The Cambridge World Prehistory* (ss. 1462-1473). New York: Cambridge University Press.
- Akkermans, P. M. M. G. ve Van der Plicht, J. (2014). Tell Sabi Abyad: The Site and its Chronology. P. M. M. G. Akkermans, M. L. Brüning, H. O. Huigens ve O. P. Nieuwenhuyse (Eds.), *Excavations at Late Neolithic Tell Sabi Abyad, Syria: The 1994-1999 Field Seasons* (ss. 17-28). Turnhout: Brepols Publisher.
- Akkermans, P. M. M. G., Cappers, R., Cavallo, C., Nieuwenhuyse, O., Nilhamn, B. ve Ote, I. N. (2006). Investigating the Early Pottery Neolithic of Northern Syria: New Evidence from Tell Sabi Abyad. *American Journal of Archaeology*, 110, 123-156.
- Ateşoğulları, S. ve Tekin, H. (2005). Yrd. Doç. Dr. Halil Tekin ile Söyleşi. *İDOL: Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi*, 7(24), 34-43.
- Bader, N. O., Bashilov, V. A., Le Mièrre, M. ve Picon, M. (1994). Productions locales et importations de céramique dans le Djebel Sinjar au VIe millénaire. *Paléorient*, 20(1), 61-68.
- Bernbeck, R. ve Nieuwenhuyse, O. (2013). Established Paradigms, Current Disputes and Emerging Themes: The State of Research on the Late Neolithic in Upper Mesopotamia. O. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. M. M. G. Akkermans ve J. Rogasch (Eds.), *Interpreting the Late Neolithic of Mesopotamia* (ss. 17-37). Turnhout: Brepols Publisher.

- Bryce, T. ve Birkett-Rees, J. (2016). *Atlas of the Ancient Near East: From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period*. Oxon: Routledge.
- Campbell, S. (2007). Rethinking Halaf Chronologies. *Paléorient*, 33(1), 103-136.
- Cavallo, C. ve Moesker, T.. (2008). Faunal Remains from the Neolithic Levels of Tell Sabi Abyad (Syria). E. Vila, L. Gourichon, A. M. Choyke ve H. Buitenhuis (Eds.), *Archaeozoology of the Near East – VIII* (ss. 323-333.) Lyon: Publications de la Maison de l’Orient et de la Méditerranée.
- Charvát, P. (2002). *Mesopotamia before History*. London: Routledge.
- Countryman, K. (2007). The Road to Sumer: A Look into the Development of Mesopotamia’s Early Cultures Using the Multilinear Evolution Theory. *Lambda Alpha Journal*, 37, 56-64.
- Cruells, W. (2008). The Proto-Halaf: Origins, definition, regional framework and chronology. J. M. Córdoba, M. Molist, C. Pérez Aparicio, I. Rubio de Miguel, S. M. Lillo (Eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, Madrid, April 3-8 2006* (ss. 671-689). Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.
- Cruells, W. ve Nieuwenhuysse, O. (2004). The Proto-Halaf Period in Syria: New sites, New data. *Paléorient*, 30(1), 47-68.
- Cruells, W., Gomez, A., Bouso, M., Guerrero, E., Tornero, C., Saña, M. ... ve Tunca, Ö. (2013). Chagar Bazar in Northeastern Syria: Recent Work. O. P. Nieuwenhuysse, R. Bernbeck, P. M. M. G. Akkermans ve J. Rogasch (Eds.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (ss. 467-478). Turnhout: Brepols.
- Çalışkan Kılıç, N., Kılıç, S. ve Çalışkan Akgül, H. (2017). An Archaeometric Study of Provenance and Firing Technology of Halaf Pottery from Tilkitepe (Eastern Turkey). *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 17(2), 35-48.
- Çıvgın, İ. (2017). Karmaşıklık Yönünde İlk Adımlar: Kuraklığın Geçim Ekonomisine Etkisi. *Aktüel Arkeoloji*, 85, 36-51.
- Dooijes, R. ve Nieuwenhuysse, O. P. (2009). Ancient repairs in archaeological research: a Near Eastern perspective. J. Ambers, C. Higgitt ve L. Harrison (Eds.), *Holding it All Together: Ancient and Modern Approaches to Joining, Repair and Consolidation* (ss. 8-12). London: Archetype Publications Ltd.
- Fletcher, A. (2016). Uniformity and Diversity in the Later Neolithic of the Middle East. L. Amkreutz, F. Haack, D. Hofmann ve I. van Luijk (Eds.), *Something Out of the Ordinary? Interpreting Diversity in the Early Neolithic Linearbandkeramik and Beyond* (ss. 427-453). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- Gallet, Y., Molist Montaña, M., Genevey, A., Clop García, X., Thébault, E., Gómez Bach, A. ... Nachasova, I. (2014). New Late Neolithic (c. 7000–5000 BC) archeointensity data from Syria. Reconstructing 9000 years of archeomagnetic field intensity variations in the Middle East. *Physics of the Earth and Planetary Interiors*, 238, 89-103.
- Gómez, A., Cruells, W. ve Molist, M. (2014). Late Neolithic pottery productions in Syria. Evidence from Tell Halula (Euphrates valley): A technological approach. M. Martín-Torres (Ed.), *Craft and science: International perspectives on archaeological ceramics* (ss. 125-134). Doha: Qatar Foundation.
- Grimbergen, L. (2016). *The Social Use of Animals in the Halaf Period: On the meaning of animal remains and animal representation*. Yayınlanmamış Master Tezi. Leiden University – Archaeology, Leiden.
- Kaymak, B. (2011). *MÖ. IV. ve II. Binlerde Mezopotamya'ya Göçler ve Göç Sonrası Siyasi Gelişmeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD., Ankara.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Translated by S. Tabatabai. Oxon: Routledge.
- Maisels, C. K. (1993). *The Emergence of Civilization: From Hunting and Gathering to Agriculture, Cities and the State in the Near East* (revised paperback edition). London: Routledge.
- Maisels, C. K. (2001). *Early Civilizations of the Old World*. London: Routledge.
- Merpert, N. Ya. (1993). The Archaic Phase of the Hassuna Culture. N. Yoffee ve J. J. Clark (Eds.), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization: Soviet Excavations in Northern Iraq* (115-127). Tucson: University of Arizona Press.
- Molist, M., Anfruns, J., Bofill, M., Borrell, F., Clop, X., Cruells, W. ... Buxó, R. (2013). Tell Halula (Euphrates Valley, Syria): New Data from the Late Neolithic Settlement. O. P. Nieuwenhuys, R. Bernbeck, P. M. M. G. Akkermans ve J. Rogasch (Eds.), *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (ss. 443-453). Turnhout: Brepols.
- Niemi, T. (2016). *Near Eastern Tokens: A Contextual Analysis of Near Eastern Tokens from the 7th to the 4th Millennium BC*. Yayınlanmamış Master Tezi. Bergen University – Archaeology, Bergen – Norway.
- Nieuwenhuys, O. (2007). *Plain and Painted Pottery: The Rise of Neolithic Ceramic Styles on the Syrian and Northern Mesopotamian Plains*. Turnhout: Brepols.

- Nieuwenhuysse, O. (2009a). The 'painted pottery revolution': emulation, ceramic innovation and the Early Halaf in northern Syria. L. Astruc, A. Gaulon ve L. Salanova (Eds.), *Méthodes d'approche des premières productions céramiques: Étude de Cas dans les Balkans et au Levant* (ss. 81-91). Rahden: Verlag Marie Leidorf.
- Nieuwenhuysse, O. (2009b). The Prehistory of Pottery Restoration, *Newsletter of the ICOM Committee for Conservation*, 17, 11-13.
- Nieuwenhuysse, O. P. (2017). Globalizing the Halaf. Tamar Hodos (Ed.), *The Routledge Handbook of Archaeology and Globalization* (ss. 839-855). Oxon: Routledge / Taylor & Francis Group.
- Nieuwenhuysse, O. ve Suleiman, A. (2016). From Pre-Halaf to Halaf: The Changing Human Environment in the Khabur Headwaters, Northeastern Syria. I. Thuesen (Ed.), *Proceedings of the 2nd International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East, 22-26 May 2000 – Copenhagen, Volume 1* (ss. 41-53). Bologna: University of Bologna Department of History and Cultures / Eisenbrauns.
- Nieuwenhuysse, O., Jacobs, L., Van As, B., Broekmans, T. ve Adriaens, A. M. (2001). Making Samarra Fine Ware - Technological Observations on Ceramics from Tell Baghouz (Syria). *Paléorient*, 27(1), 147-165.
- Nieuwenhuysse, O. P., Roffet-Salque, M., Evershed, R. P., Akkermans, P. M. M. G. ve Russell, A. (2015). Tracing pottery use and the emergence of secondary product exploitation through lipid residue analysis at Late Neolithic Tell Sabi Abyad (Syria). *Journal of Archaeological Science*, 64, 54-66.
- Petrova, N. Yu. (2012). A technological study of Hassuna culture ceramics (Yarim Tepe I settlement). *Documenta Praehistorica*, 39 (2012), 75-82.
- Plug, H., Van der Plicht, J. ve Akkermans, P. M. M. G. (2014). Tell Sabi Abyad, Syria: Dating of Neolithic Cemeteries. *Radiocarbon*, 56(2), 543-554.
- Scarre, C. ve Fagan, B. M. (2016). *Ancient Civilizations* (4th edition), Oxon: Routledge.
- Streily, A. H. (2000). Early Pottery Kilns in the Middle East, *Paléorient*, 26(2), 69-81.
- Tekin, H. (2015). Yukarı Mezopotamya'nın İlk Boyalı Çanak-Çömlekleri: Hassuna, Samarra ve Halaf – Yeni Yorumlar ve Yaklaşımlar I – Bölüm 1: Hassuna ve Samarra. *OLBA*, XXIII, 1-57.
- Von Wickede, A. (1990). *Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien*. Munich: Profil Verlag.
- Zengin, F. E.. (2007). *Antik Yunan Seramiklerinde Çömlekçilik Konulu Sahneler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Seramik Anasanat Dalı, İzmir.

MENTEŞE SANCAĞI'NDA BİR YÖRÜK TAİFESİ: HORZUM YÖRÜKLERİ (XVI. YÜZYIL)¹

A Yoruks (Nomand) Group in Menteşe Sanjak: Horzum Yoruks (in XVI. Century)

Gönderim Tarihi: 24.04.2019

Kabul Tarihi: 02.12.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.658815

Serkan SARI*

ÖZ: Osmanlı kaynaklarında, belirli bölgelerde geleneksel konar-göçer hayatı devam ettiren Türkmen gruplarının yörük olarak tanımlandığı görülmektedir. Çalışmada XVI. yüzyılda Menteşe Sancağı dahilinde bulunan bölgede yaşayan Horzum Yörüklerinin nüfusları, iktisadi ve toplumsal yapıları incelenmiştir. Bahsedilen yörük taifesinin hangi boya ait olduğu, buldukları bölgeye gelişleri ve XVI. yüzyılda bölgedeki faaliyetleri çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Horzum ismi üzerine ve yörük topluluklarının adlandırılmalarında karşılaşılan unvan ve isimler üzerinde tetkikler yapılmıştır. Yapılan araştırmada bölgede bahsedilen dönemde ortaya çıkan siyasi ve sosyal olaylarla bu gurupların yakından alakadar oldukları, yaylak ve kışlaklarında sürüleri peşinde giden, toplumun diğer kesimlerinden izole guruplar olmadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yörük, Sancak, Menteşe, Horzum.

ABSTRACT: Nomadic Turkoman groups were accepted as yoruks in the Ottoman first hand documents. In this paper; population, fiscal and social positions of Horzum Yoruks settled in Menteşe Province in the XVI. Century is analysed. Main topic of this paper is that which clan do this people in and how did they come this area? It was studied on the name of Horzum, some other names and titles as well. A recent study shows that these groups closely associated with the political and social cases, on the other hand they continued pastoral life and stood in touch with the other parts of community.

Keywords: Ottoman, Yoruks, Sanjak, Menteşe, Horzum.

¹ Çalışma yazarın “XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, serkan.sari@dicle.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4919-6337>.

GİRİŞ

Osmanlı dönemi kaynaklarında Horzum Yörükleri, Menteşe Sancağı içerisinde değişik kazalara dağılmış tirlerden oluşan bir yörük grubudur. Menteşe Beyliği Osmanlıların hakimiyetini tanımış olmakla birlikte Ankara Savaşı'yla tekrar istiklalini ilan etmiş, Çelebi Mehmed'in Osmanlı Devletini bir idare altına toplamaya muvaffak olmasıyla birlikte Menteşe Beyi İlyas Bey, kendi adının yanında Osmanlı sultanının isminin zikredildiği paralar kestirmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 77). İlyas Beyin ölümünden sonra Osmanlılar tarafından topraklarına el konulmuş ve kardeşlerinin çocukları Ahmed ile Üveys Tokat'a hapsedilmiştir. II. Murad tarafından Menteşe Vilayeti Balaban Paşa'ya verilmiştir. Menteşe Beyliği'nin varislerinden Ahmed Bey Tokat'tan kaçarak tahtını ele geçirmeye çalışmışsa da başaramamıştır (Köymen, 1995: 587). Menteşe Sancağı Osmanlı idaresinde Anadolu Beylerbeyliğine tâbi sancak olarak kaydedilmiştir.

Yukarıda Osmanlı idaresine dahil oluş süreci anlatılan Menteşe Sancağı, coğrafi yapısı ve stratejik konumu itibariyle yörükler için ideal bir alan olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı belgelerinde yörük olarak nitelendirilen konar-göçer kitleler değişik dönemlerde Anadolu'ya gelerek geleneksel yaşam tarzlarını Anadolu'da devam ettiren Oğuz boylarına ait gruplardır. Anadolu'nun fethedilmesinde ve Türkleştirilmesi sürecinde etkin rol oynayan bu grupların Yörük veya Türkmen adıyla anıldıkları görülmekte olup Anadolu'ya gelen göçebe Oğuz Türklerini ifade etmektedir. Bütün kaynaklar bahsedilen bu konar-göçer taifelerin Orta Asya'dan geldiklerini göstermektedir. Kızılırmak'ın doğusundaki Türk konar-göçerlere Türkmen, batısındakilere ise Yörük denildiği görülmektedir (Eröz, 1991: 23).

Yörük ve Türkmen adlandırmaları farklı etnik gruplardan ziyade, zaman içerisinde farklılaşan hayat tarzlarının neticesinde ortaya çıkmışlardır. Konuyla ilgili Gökbilgin'in şu ifadeleri meseleyi çok güzel izah etmektedir: *"Aşiret, taife, cemaat diye gösterilen ve mesela Türkmen Aşireti, Yörük Taifesi, ayrı şeyler olmayıp aynı menşeden çıkan ve sonra da zamanla mekanla çoğalarak tali guruplara ayrılan veya muhtelif parçaların birleşmesiyle yeni bir birlik vücuda getiren aynı dili konuşan, aynı hayat tarzını ve aşağı yukarı aynı örf ve adetleri devam ettiren ve yabancı unsurlarla en az bir derecede karışan temiz bir Türk etnik unsurudurlar"* (Gökbilgin, 1957: 7).

Osmanlı Devleti ele geçirdiği bölgelerde yaşayan toplulukların iktisadi faaliyetlerini devam ettirmelerini istemiş ve yörük guruplarının hayat tarzlarına müdahale etmemişlerdir. Osmanlı bu gurupların durumlarında iyileştirmeler yaparak ekonomik yapının parçaları haline gelmelerini sağlamıştır (Gündüz, 2005: 20). İktisadi faaliyetlerinin şekillendirdiği yaşam tarzları, siyasi, dini ve toplumsal bazı olaylara karışmalarına veya etkilenmelerine neden olmuştur.

Horzum Yörükleri Menteşe Sancağı içerisinde bulunan büyük yörük taifelerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. XVI. Yüzyılda taifeye tâbi kaydedilen cemaat, bölük ve tırlar sancağın değişik kaza ve nahiyelerine dağılmış durumdadır. Bahsedilen yörük taifesinin Horzum adı ile anılıyor olması nedeniyle, Horezm bölgesinden geldikleri düşünülmektedir.

Horezm denilen bölge, Seyhun ile Ceyhun nehirlerinin Aral Gölü'ne döküldükleri Maverâü'n-nehr ile civarlarından oluşmaktadır. Bölge toprakları bugün Özbekistan, Karakalpakistan ve Türkmenistan'ın sınırları içerisinde kalmaktadır. Bölge, VIII. yüzyılın başlarında Araplar tarafından feth edilmiş ve bölgeye Arap kaynaklarında Hârizm adı verilmiştir. Arapça Hârizm kelimesi Türkler tarafından Harzem şeklinde telâffuz edilmiş ve bölgenin idareci sülâlesinin adına da Harezmsahlar veya Harzemşahlar denilmiştir. X. yüzyıldan itibaren bölgeye Kıpçak, Peçenek, Kanglı ve Oğuz gibi çeşitli Türk boylarının gelip yerleşmesiyle bölge Türkleşmeye başlamış ve Türkler bu bölgenin adını Hôrezm şeklinde telâffuz etmişlerdir. Hôrezm kelimesi daha sonraları bölgeden Anadolu'ya yapılan göçlerle Anadolu Türkçesi'nde Horzum şeklinde yaşamaktadır (Sarıkaya, 2011: 213).

Çalışmamıza konu olan Horzum Yörükleri, Harzemşahların Anadolu'ya gelen bakiyeleridir. Harizmşah unvanı Harizm hükümdarlarının unvanı olup Türkler bu bölgeyi ele geçirmeden önce de kullanılmaktadır (Barthold, 1988: 263). Harzemşahların son hükümdarı Celeleddin Harzemşah Moğollara karşı verdiği mücadelelerden sonra mağlup olarak Aras, Eleşkirt, Malazgirt ve Hani yolunu izleyerek Amid önlerine gelmiştir. Dicle Köprüsü yakınlarında 1231 Ağustosunda sabaha karşı Moğolların yaptığı bir baskınla Celeleddin Harzemşahın bütün maiyyeti öldürüldü veya dağıldı, kendisi de Meyyafakirin tarafına çekildi ve bu dağlık alanda aşiretler tarafından öldürüldü. Moğollara ve Gürcülere karşı vermiş olduğu mücadeleler Celeleddin Harzemşah'a halk arasında ve şark edebiyatında önemli bir şöhret kazandırdı. Sultanın dağılan maiyyet ve ümerasının bir kısmı Anadolu'ya iltica ederek Selçuklu Devletinin hizmetine girmişlerdir. Horzum Yörükleri de bu guruplardan birisidir (Yınanç, 1988: 53).

Celeleddin Harzemşah ölümünden sonra bir müddet onun ölümüne halk inanmamış ve hakkında birçok şayia ve efsaneler çıkartılarak Moğollar arasında endişe çıkartılmıştır. Celeleddin Harzemşah'ın Moğollara karşı verdiği mücadeleleriyle halk arasındaki haklı şöhreti, Anadolu'ya gelen emirlerinin, boy ve obalarının da itibar görmesini sağlamıştır. Celeleddin Mengüberdi ile beraber Doğu Anadolu'ya gelen ve sonrasında Selçuklu Devleti'nin hizmetine giren bu Türkmen gurupları, II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Baba İshak isyanını bastırmak için görevlendirilmişler ama başarısız olmuşlardır (Öztürk, 1976: 229). Bu olay sonrasında Batı Anadolu'ya geldikleri anlaşılmaktadır.

NÜFUS HAREKETLERİ VE SOSYAL YAPI

Horzum Yörükleri Menteşe Sancağı içerisinde bulunan büyük yörük taifelelerinden birisi olarak dikkati çekmektedir. Kaynaklar incelendiğinde Horzum adını taşıyan yörük taifelerine Menteşe Sancağı dışında Denizli, Aydın, Saruhan, Akşehir ve Kütahya Sancağı içerisinde de rastlanmaktadır (Halaçoğlu, 2009; Türkay, 2001). XVI. yüzyılda Menteşe Sancağı içerisinde bahsedilen taifeye tabi kaydedilen cemaat, bölük ve tirlere sancağın değişik kaza ve nahiyelerine dağılmış durumdadır. Osmanlı kaynakları incelendiğinde yörük taifesine tabi kaydedilen bölüklerin “tir” olarak yazıldıkları görülmektedir. Tir Arapça bir kelime olup ok anlamına gelmektedir (Pakalın, 1955: 507). Tir kelimesinin tabi oymaklar için kullanılmasına Oğuznamenin Kazan nüshası içerisinde de rastlamaktayız. Oğuznamede; Toylu Afşar Han’ın oğlu Kızıl Big’in bir oğlu olduğu ve adının Fulad konulduğu ve Fulad tirinin buradan geldiği, Kızıl Big’in yanında bulunan devlet adamlarından birisinin de Sevinç Hacı olduğu ve Sevinç Hacı tirinin de ondan geldiği kaydedilir. Fahreddin adında tanınmış ve kabiliyetli bir devlet adamının uzunca bir süre vezirlik yaptığı ve Fahreddin tirinin de bu vezirin neslinden olduğu kaydedilmiştir (Demir vd., 2015: 140).

Çalışma konumuz olan Horzum Yörüklerine tabi tirlere çoğunluğunun tirin başında bulunan beyin adı ile anıldığı görülmektedir. Yörük taifesine tabi kaydedilen tirlere birisinin adı da Bayındır olarak kaydedilmiştir. Buradan hareketle Horzum Yörüklerinin Oğuzların Bayındır boyuna ünsiyetini iddia etmek yanlış olmayacaktır.

Horzum Yörüklerine tabi kaydedilen tirlere incelendiğinde dikkati çeken kavramlardan birisi de “ser-i tir” kavramıdır. Tir başı anlamına gelen ifade 1517 tarihli kayıtlarda Mehmed veled-i Halil tirinin içerisinde Mehmed Beğ için “mezkur ser-i tir” ifadesi kullanılmıştır. Tirin beyinin Mehmed Beğ olduğu ve onun adıyla anıldığı görülmektedir. Defterde tirin diğer adının da Üveys veled-i Hasan olduğu kaydedilmiştir (Tahrir Defteri [TD.], 61: 40). Bahsedilen Üveys’in tirin eski meşhur beylerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. 1532 senesinde tirin adı değişmemekle beraber önceki defterde bey olarak kaydedilen Mehmed Bey kayıtlarda görülmemektedir (TD., 176: 42). 1563 tarihli defterde de tirin aynı adla anılmaya devam ettiği görülmekle beraber daha önce bahsedilen diğer adının yani Üveys veled-i Hasan adının nam-ı diğer olarak yazılmadığını görmekteyiz (TD., 337: 38a). Bahsedilen ismin zaman içerisinde unutulduğu veya resmi makamlarca bahsedilen diğer ismin dikkate alınmamasına başladığı anlaşılmaktadır. Yukarıda verilen örneklerden anlaşıldığı kadarıyla tirlere beylerinin adıyla anıldığı ve tirin başında bulunan güçlü beylerin adının bey değişse de bahsedilen tirlere tanımlamak için kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Horzum Yörüklerine tâbi tirlerin XVI. yüzyılda Menteşe Sancağı'nun değişik kazalarına yayılmış olduklarını görülmektedir. Kayıtlar incelendiğinde bahsedilen tirlerin tâbi kaydedildikleri kazaların haricinde başka kazalarda yerleştikleri veya buldukları anlaşılmaktadır. Yörük taifesine tâbi olarak kaydedilen Mehmed veled-i Halil tirinin 1517 senesinde Aydın'da mütemekkin olduğu anlaşılmaktadır (TD., 61: 41). 1532 tarihli kayıtlara bakıldığında ise daha önceden Aydın'da yerleştiği anlaşılan isimlerden birçoğunun tire tâbi kaydedildiği görülmekle birlikte nerede olduklarına dair bir kayıt bulunmamaktadır (TD., 176: 42). Yukarıda bahsedilen tire ait 51 hanenin ne için Aydın'da yerleştiği anlaşılmaktadır. Sonraki kayıtlarda da yine bu tire tâbi oldukları tahrir defterlerine yansımıştır.

Kayıtlar incelendiğinde dikkati çeken kavramlardan birisi de 'mütemekkindir'. Yerleşen Yörükler için "mütemekkin" ifadesinin sıkça kullanıldığını görüyoruz. Mütemekkin kelimesi ile ilgili olarak Şemseddin Sami, Arapçada bu kelimenin aslının kadir, muktedir, mutasarrıf manasına geldiğini ve mekanı olan, sakin ve mukim manalarında kullanılmasının yanlış olduğunu kaydeder. Ancak tahrir defterinde sakin ve mukim anlamında bahsedilen kelimenin kullanımının bir gelenek haline geldiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında yerleşmiş Yörükler için "oturak ve sakin" ifadelerinin de kullanıldığı görülmektedir.

Kayıtlar incelendiğinde Peçin Kazasına tâbi kaydedilen Kara Azab tirinin Ayaşuluğ Kazasında, Teke Saru tirinin de İzmir Kazasında mütemekkin olduğu görülmektedir (TD., 61: 44). Farklı bir kazaya yerleşen tirlerin haricinde tabi oldukları kazanın dışında farklı bir kazada bulunan tirlere de görülmektedir. Yeğen veled-i Haydar tiri 1517 tarihli kayıta Muğla Kazasına tabi kaydedilmişken, tirin Ayaşuluğ Kazasında olduğuna dair bir not düşülmüştür (TD., 61: 42). Benzer şekilde Kızıl Derzi tirinin de Peçin Kazasına tabi kaydedilmişken kayıtlardan bahsedilen tirin İzmir ve Çeşme'de buldukları anlaşılmaktadır (TD., 61: 44). Bu durum tirlere deftere kaydedildiği zamanki hareketleri ile ilgili olmamalıdır çünkü 1532 senesinde tutulan kayıtlarda da bu durum aynen belgelere yansımıştır (TD., 176: 45, 49). Bahsedilen tirlere vergi gelirleri itibarıyla tabi oldukları kazanın haricindeki kazalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Horzum Yörüklerine tabi kaydedilen tirlere yerleri tahrirlerde değişmekle birlikte, tabi kaydedilen tir sayılarında da artış olduğu anlaşılmaktadır. 1517 senesine ait defterde bahsedilen yörük taifesine tabi kaydedilen yirmi iki tir görülmektedir. 1532 senesine ait defter incelendiğinde tir sayısının yirmi altıya çıktığı ve 1563 senesinde ise bu sayının otuza yükseldiği anlaşılmaktadır. Horzum Yörüklerinin tir sayısındaki bu artışın nedeni daha önce beraber hareket eden tirlere bölünmesiyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Yaylak ve kışlaklar arasında sürüleri ile hareket eden tir ve bölüklerin nüfusun artmasıyla eski

yalak ve kışlaklarına sığamamaya başladıkları ve bu durumun öncelikle tirin kendi içerisinde bir takım sorunlar yaşamasına neden olduğu düşünülmektedir. Yörük taifesine tabi tir sayısı artarken tirlerin nüfuslarındaki artışın aynı oranda olmadığı tespit edilmektedir. Tir sayısındaki artış dışarıdan başka yörük taifelerinden gelerek eklenen tirlere ziyade bölünen tirlere kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır.

Nüfus yoğunluğu itibarıyla 1517 tarihli kayıtlar incelendiğinde Horzum Yörüklerine tabi kaydedilen tirlere en büyüğü Mehmed veled-i Halil tiridir. Tirde dört hane nim çift tasarruf ederken 120 hane bennak ve 77 hane de kara olarak kaydedilen toplam 201 hane kayıtlı görünmektedir. Horzum Yörüklerinin bahsedilen tarihteki nüfusunun % 16'sını Mehmed veled-i Halil tiri oluşturmaktadır. Bahsedilen tarihte nüfus yoğunluğu itibarıyla dikkati çeken tirlere bir diğeri de Yeğen veled-i Haydar tiridir. Tire tabi kaydedilen 117 hanenin 7'si çift 5'i de nim çift arazi tasarruf ederken, 113 hane bennak ve 46 hane de kara olarak kaydedilmiştir. Tirin hane sayısının Horzum Yörüklerinin toplam hane sayısının % 9'unu oluşturduğu görülmektedir. Horzum Yörükleri içerisinde bahsedilen tarihte nüfus yoğunluğu itibarıyla dikkati çeken tirlere bir diğeri de toplam 90 hane ile Resul veled-i Salih tiridir. Tirde 8 hane çift arazi tasarruf ederken 16 hanenin nim çift kaydedildiği görülmektedir. Bahsedilen hanelere haricinde 38 hane bennak ve 28 hane de kara olarak kaydedilmiştir.

Horzum Yörükleri 1517 senesinde 1318 hane kaydedilmiştir. Yörük taifesine tabi kaydedilen hanelere 62 hanesi çift arazi tasarruf ederken, 150 hanesi de nim çift tasarruf etmektedir. Çift arazi işleyenler toplam hane sayısının % 5'ini oluştururken, nim çift arazi tasarruf edenlerde % 11'ini oluşturmaktadır. Bu tarihte Horzum Cemaati'nin toplam hane sayısının % 16'sı çift ve nim çift arazi tasarruf etmektedir. Cemaatte bennak kaydedilenler 693 hanedir. Bu da toplam hane sayısının % 53'üne tekabül etmektedir. Kara kaydedilenler de 406 hane olup, toplam hane sayısının % 31'ini oluşturmaktadırlar.

1532 tarihli defter incelendiğinde Horzum Yörüklerine tabi tir sayısının yirmi ikiden, yirmi altıya çıktığını görmekteyiz. Tabi yirmi altı tirin on yedisi Peçin Kazasına, beşi Muğla, ikisi Mekri ve ikisi de Bozöyük ve Pirnaz Kazalarına tabi yazılmıştır. Bahsedilen kayıtlarda daha önceki defterde bulunmayan yeni tirlere görülmektedir. Cemaat-i Barza eski defterde yokken, bu defterde Peçin'e tabi olarak kaydedilmiştir. Toplam altı hanesi vardır (TD., 176: 54). Gökçe Ovacık Tiri de bu defterde karşımıza çıkmakta ve Ayasuluğ Kazasında mütemekkin oldukları anlaşılmaktadır. Gökçe Ovacık Tiri yirmi yedi hane olup Pirnaz Kazasına tabi yazılmıştır (TD, 176: 57). Tuman adlı tir de ilk defa bu defterde karşımıza çıkmaktadır. Tuman kolu, toplam elli yedi haneden oluş-

makta olup, Mekri Kazasına tabi kaydedilmiştir. Kara Ali adlı tir de ilk defa bu defterde geçmekte olup, on hanedir ve Muğla Kazasına tabi yazılmıştır (TD., 176: 57-58).

Tablo 1: 1517 Senesi Horzum Cemaati Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tabi	Sayfa
Mehmed veled-i Halil	-	4	120	77	Muğla	40-41
Bayındır	-	1	4	-	Muğla	41
Kulağuzlar	3	3	7	8	Peçin	42
Mahmud veled-i Hızır	6	11	11	14	Muğla	42
Yeğen veled-i Haydar	7	5	113	46	Muğla	42
Kara Azab	9	3	29	2	Peçin	44
Teke Saru	5	3	12	6	Peçin	44
İbrahim	2	2	36	8	Peçin	44-45
veled-i Karalu	1	-	13	1	Peçin	45
Kızıl Derzi	-	-	30	11	Peçin	45
Çobansalar	4	10	12	18		46-47
Resul veled-i Salih	8	16	38	28	Peçin	47
Katrancıyan	1	7	11	9	Peçin	48
İğdir İsa	-	5	29	24	Peçin	48
İbrahim	1	6	32	27	Muğla	48-49
Hızır Fakı	-	7	28	14	Peçin	49
Mahmud veled-i Hamza	5	3	6	15	Köyceğiz	50
Mustafa	3	6	22	11	Bozöyük	50
Rahman	1	34	23	29	Muğla	50-51
Bayram Hacı maa Oturak Eğlence	6	4	46	23	Muğla	51-52

Nüfus yoğunluğu itibarıyla 1532 senesindeki kayıtlar incelendiğinde Horzum Yörüklerine tabi tirler içerisinde en büyük tirin bir önceki defterde olduğu gibi Mehmed veled-i Halil tiri olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen tarihte tirin hane sayısı 263 haneye ulaşmıştır. Bahsedilen hanelerin 11 hanesi çift arazi işlerken, 12 hanesinin de nim çift tasarruf ettiği görülmektedir. Tire tabi olarak 183 hane bennak ve 57 hane de kara kaydedilmiştir. Horzum Yörüklerine tabi kaydedilen Yeğen veled-i Haydar tiri de önceki defterde olduğu gibi bu kayıtlarda da nüfus yoğunluğu itibarıyla dikkati çeken tirlerden birisidir. Tire tabi kaydedilen 203 hanenin 25 hanesi çift, 10 hanesi nim çift, 130 hanesi bennak ve 38 hanesi de kara olarak kaydedilmiştir. Önceki kayıtlarda nüfus yoğunluğu ile Horzum Yörüklerine tabi kaydedilen üçüncü büyük tiri olan Resul veled-i Salih tiri, 1532 tarihli defterde görülmemektedir. Kayıtlar incelendiğinde bu tirin Çobansalar tiri ile beraber yazıldığı anlaşılmaktadır. Çobansalar tirinin toplam hane sayısı 136 olup, 22 hanesi çift, 2 hanesi nim çift, 79 hanesi bennak ve 33 hanesi de kara kaydedilmiştir.

1532 senesinde Horzum Yörüklerinin hane sayısı 1709'a çıkmıştır. 1517 tarihi ile karşılaştırıldığında 391 hanelik bir artış olmuştur. Bu tarihte cemaatten 203 hane çift, 134 hane nim çift, 1062 hane bennak ve 310 hane de kara kaydedilmiştir (TD., 176: 60). Buradan hareketle toplam hane sayısının yüzde % 12'si çift, % 8'i nim çift arazi tasarruf etmektedir. 1517 yılı ile karşılaştırıldığında çift arazi tasarruf edenlerin oranında % 7'lik bir artış söz konusu iken, nim çift işleyenlerin oranında % 4'lük bir azalma görülmektedir. 1532 tarihinde cemaatin yeni tarım arazilerine sahip olduğu bu rakamlardan anlaşılmaktadır. Kara ve bennak kaydedilenlerin oranı da % 18 ve % 62 dir. 1517 senesi ile karşılaştırıldığında kara yazılanların oranında % 12'lik bir azalma söz konusu iken bennak kaydedilenlerin oranı da % 9 artmıştır.

Tablo 2: 1532 Senesi Horzum Yörükleri Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tâbi	Sayfa
Mehmed veled-i Halil	11	12	183	57	Peçin	42-44
Bayındır	3	-	4	2	Peçin	44
Kulağuzlar	1	2	18	5	Kulağuzlar	44-45
Mahmud veled-i Hızır	9	11	12	9	Muğla	45
Yeğen veled-i Haydar	25	10	130	38	Muğla	45-47
Kara Azab	8	4	46	3	Peçin	47-48
Teke Saru	7	6	39	4	Peçin	48
İbrahim	4	2	60	21	Peçin	48-49
veled-i Karalu	1	-	15	1	Peçin	49
Kızıl Derzi	5	2	49	10	Peçin	49-50
Yuvalıca	12	7	51	10	Mekri	50-51
Gençlü	8	1	11	1	Peçin	51
Çobansalar	22	2	79	33		51-52
Kara Ali	5	-	4	1	Muğla	58
Katrancıyan	1	3	5	5	Peçin	59
İğdir	1	8	57	28	Peçin	59-60
İbrahim						
Hızır Faki	6	-	38	13	Peçin	52-53
Mahmud veled-i Hızır	12	2	18	10	Peçin	53-54
Mustafa	13	1	37	8	Bozöyük	54
Rahman	6	19	58	12	Muğla	54-55
Bayram Hacı maa Oturak Eğlence	7	10	63	12	Muğla	55-56
Gökçe Ovacık	2	3	21	2	Pirnaz	57
Tuman	14	6	32	5	Mekri	57-58
Cemaat-i Barza	3	1	1	1	Peçin	54
(Okunamadı)	5	1	14	10	Peçin	56-57

1563 senesinde Horzum Yörüklerine tabi tir sayısında bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Tir sayısındaki bu artış, eski tirlerin bölünmesiyle alakalı bir durum-

dur. Defterde kaydedilen tirlir umumiyeti Horzum adıyla kaydedilmişlerdir. Tir sayısındaki artışa rağmen hane sayısında azalma söz konusudur. Kara İbrahim tiri bu tarihte Ayasuluğ Kazasında, Kara Azab tiri Aydın Livasında Akça Şehir Kazasında ve Horzum tiri Balat Kazasında yerleşmiştir. 1563 senesinde cemaatin hane sayısı 1583'dür. Bunun 160 hanesi çift arazi tasarruf etmektedir. Çift kaydedilenlerin toplam hane sayısına oranı % 10'dur. Nim çift arazi işleyenler 181 hane olarak kaydedilmişlerdir ki toplam hane sayısının % 11'ini nim çift kaydedilenler oluşturmuştur. Cemaatte bennak kaydedilenler 609 hane olup, toplam hane sayısının % 39'unu oluşturmaktadır. Kara kaydedilenlerin sayısı 633 olup toplam hane sayısına oranları % 40'tır (TD., 337: 44b).

Tablo 3: 1563 Senesi Horzum Yörükleri Hane Sayıları

Cemaatin Adı	Çift	Nim	Bennak	Kara	Tâbi	Sayfa
Karaca Horzum	4	-	26	15	Muğla	36b
Kara İbahim	3	-	30	19	Peçin	36b-37a
(Okunamadı)	-	-	5	2	Peçin	37a
Kara Azeb	-	-	20	3	Peçin	37b
(Okunamadı)	1	-	14	7	Peçin	37b
Resul veled-i Salih	25	3	42	30	Peçin	37b-38a
Mehmed veled-i Halil	6	3	76	48	Peçin	38a-b
İğdir Alisi	10	11	44	34	Peçin	38b-39a
Hıdır Fakı	2	13	18	18	Peçin	39a
Mahmud	3	-	6	5	Peçin	39a
(Okunamadı)	15	3	20	31	Peçin	39a-b
Mahmud	5	5	8	4	Peçin	39b
Mustafa	3	11	7	25	Bozöyük	39b-40a
Cemaat-i Katrancıyan	7	6	6	9	Eskihisar	40a
Gençlü	2	5	8	16	Eskihisar	40a
(Okunamadı)	-	3	13	18	Eskihisar	40a-b
Yolcu	3	17	18	11	Mekri	40b
İbrahim	1	17	21	35	Muğla	40b-41a
Bayram Hacı	5	3	77	69	Muğla	41a-b
Rahman	13	21	55	57	Muğla	41b-42a
Tir	1	6	10	2	Muğla	43a
Cemaat-i Horzum	2	2	37	27	Muğla	42a-b
Cemaat-i Horzum	10	4	31	30	Muğla	42b
Cemaat-i Yörük Horzum	4	3	39	22	Muğla	43b-44a
Cemaat-i Horzum	2	1	17	3	Mekri	44a
Cemaat-i Horzum	-	3	6	3	Muğla	44a
Cemaat-i Yörük-an-ı Horzum	-	-	8	1	Muğla	44b
Cemaat-i Horzum	10	-	14	8	Peçin	44b

HORZUM YÖRÜKLERİNİN İKTİSADİ DURUMU

Osmanlı iktisadi yapısı hayat tarzı ile alakalıdır. Hayat tarzının da toplumsal zihniyetle yakın alakası vardır. Zihniyet hayat tarzını şekillendiren düşünce yapısıdır. Osmanlı düşünce yapısını şekillendiren unsurlar çeşitli kaynaklardan gelmektedir. Gelenekçilik klasik dönem Osmanlı zihniyetini belirleyen unsurların başında gelir. Gelenek, bir başka deyişle tecrübe birikimi, öncelikle yok edilmesi gereken değil değerlendirilmesi gereken çok önemli bir unsurdur (Tabakoğlu, 1997: 127). Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde yörükler geleneksel yaşam tarzlarını devam ettirmeleriyle dikkati çeken grupların başında gelir. Bahsedilen geleneksel yaşam tarzı nedeniyle bu grupların iktisadi faaliyetlerinin temelini hayvancılık oluşturmakla birlikte kısmi olarak tarım yapıldığı da görülmektedir.

Yörüklerin esas geçim sahaları mera hayvancılığı idi. Batı Anadolu'ya doğru yayıldıkça mera hayvancılığı da büyük ve önemli bir sektör haline almıştır. Ordunun et ihtiyacının karşılanması, İstanbul, Edirne, Bursa gibi büyük şehirlerin önemli et tüketim merkezleri oluşu, dericilik ve dokumacılık sanayilerinin çok gelişmiş olması hayvancılığı karlı kılan sebeplerin başında geliyordu. Yine Suriye, Mısır ve Batı Akdeniz yönlerine yapılan canlı hayvan ve hayvan ürünleri satışı göçebe halkın faaliyetlerini verimli kılıyordu (Tabakoğlu, 1997: 216). Gerek Orta Asya gerekse Selçuklu ve Osmanlılar zamanında göçebe aşiretlerin tam bir kapalı ekonomi hayatı yaşamadıkları, şehir ve köylerle temas halinde buldukları anlaşılmaktadır (Yörükler, 1991: 119). Dolayısıyla bahsedilen ticari mekanizmaların bir parçası olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Horzum Yörüklerinin tahrir defterlerine yansıyan vergi kayıtları incelendiğinde iktisadi faaliyetler hakkında fikir edinmek mümkün olmaktadır. Genel olarak diğer yörük taifelerinde olduğu gibi Horzum Yörüklerinin de ödedikleri vergi kalemleri içerisinde ağnam resmi önemli bir yer tutmaktadır. Kanunnamelerde iki koyuna bir akça olarak alındığı, tarif edilen ağnam vergisi alınırken sürülerin büyüklüğü veya küçüklüğü dikkate alınmalıdır. Burada sürülerin ekonomik açıdan ne ifade ettiğinin tahlili gerekmektedir. Bunun içinde bir sürünün yapısına ilişkin bir model çıkartılması gerekmektedir. Etnografik veriler ışığında bir değerlendirme yaparak sürülerin iktisadi açıdan kar veya zarar durumları ortaya konulabilmektedir (Lindner, 2000: 206).

1517 tarihli kayıtlara bakıldığında, Horzum Yörüklerinin ödediği vergi kalemleri ve tutarlarının birlikte kaydedildiği görülmektedir. Bahsedilen tarihte taifenin ödediği vergi toplamı 90.000 akça olarak kaydedilmiştir. Ödenen vergi toplamının 74.652 akçalık kısmı resm-i ağnam, resmi küvvâre, cürm ü cinayet ve arusiyye resmi olarak alınmıştır. Bu kalemler içerisinde ağnam resminin asıl yekunu oluşturduğu aşıkardır (TD., 61: 52). 1532 tarihli kayıtlar incelendi-

ğinde bahsedilen vergi kalemlerinin tutarları yine birlikte kaydedilmiş olup, tutar 77.106 akça olarak hesaplanmıştır (TD., 176: 60). 1563 tarihli kayıtlarda ise bahsedilen vergi kalemlerinin toplamı 70.537 akça olarak kaydedilmiştir (TD., 337: 44b). Bahsedilen vergi kalemleri incelendiğinde hayvancılıkla ilgili vergilerin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Yörüklerin beslediği hayvanlar et ihtiyacının karşılanması ve nakliye hizmetlerinin görülmesinin yanında kent sanayisine yün ve deri gibi temel hammadde de sağlamaktaydı. Yörükler yaylak ve kışlaklara gidiş ve gelişlerde yol üzerindeki yerleşim yerleri ve pazarlarda yağ, peynir ve yapağı gibi ürünlerini de pazarlamaktaydılar (Sakin, 2006: 72).

Yörükler hayvanları ve hayvanlarından elde ettikleri ürünleri ticari emtia olarak kullanmakla beraber, kendileri de dokumacılık, dokumacılığa bağlı olarak boyacılık gibi üretimler de yapmaktaydılar. Dünyanın değişik yerlerine ihraç edilen koyun yününden imal edilmiş halı ve kilimler Türkmen ve Yörüklerin ürettikleri önemli malların başında gelmektedir (İnalçık, 2000: 76).

Horzum Yörüklerinin vergi kayıtları incelendiğinde resm-i küvvare dikkati çekmektedir. Kanunnamelerden kovan resmi olarak alınan tutarla ilgili devletin değişik bölgelerinde farklı uygulamaları olmakla birlikte bir kovana iki akça alındığı, yörük taifesi kovan tutarsa bir akçasını sahib-i arza ve bir akçasını da sahib-i raiyyete verdiği anlaşılmaktadır (Solak, 2004: 159). Menteşe Sancağında bulunan diğer yörük taifelerinde de arıcılık yapıldığı görülmektedir. İncelenen defterlerde Sancaktaki yörüklerden kovan başına bir akça vergi alınmasının adet ve kanun olduğu kaydedilmiştir (TD., 61: 249).

Hayvancılığın yanında Horzum Yörüklerinin kısmi olarak tarımla uğraştıkları da vergi kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yukarıda taifeye tabi bazı tirlerin yerleştiklerinden de bahsedilmişti. Yerleşen bu grupların yörük oldukları defterlerde kaydedilmiş bulunmaktadır. Bu grupların yanında yerleşmeyen ve göç hareketlerini sınırlı bölgelerde devam ettiren grupların da kısmi olarak tarımla uğraştıkları anlaşılmaktadır.

Horzum Yörüklerinin ödediği vergiler içerisinde önemli bir yekunu oluşturan kalemlerden birisi de çift ve nim çift resmidir. Osmanlıda çift resmi bir taraftan toprağa bağlı bir vergi, bir taraftan da şahsi bir vergi veya bir hane vergisi olarak görülebilir (İnalçık, 1993: 37). Çalışılan sancakta çift arazi tasarruf eden hanelerden çift resmi olarak 33 akça alındığı görülmektedir. Defterde yörük kaydedilenlerle diğer köylülerin ödediği çift resmi tutarı arasında bir fark olmadığı ifade edilmiştir. Kanunnamede “ her yörük göçer ve konar ve köyde mütemekkin olur otuz üç akçadan ziyade koyun resmi olan koyun resmi vire ve koyun resmi otuz üç akçadan eksik olan heman otuz üç akça çift resmin vire

koyun resmi virmeye...” denilmektedir (TD., 176: 214). Vergi kayıtları incelendiğinde çift ve nim çift kaydedilenlerin yanında 12 akça bennak ve “reayanın aşağı hallüsünden” 6 akça kara resmi alındığı görülmektedir (TD., 176: 214).

1517 tarihli defterde taifenin ödediği vergi toplamı 90.000 akça olarak kaydedilmiştir. Yörük tafeesi içerisinde çift, nim çift, bennak ve kara yazılanların ödediği vergi miktarı hesaplandığında 15348 akça çıkmaktadır. Bahsedilen vergi kalemlerinin toplam vergi miktarı içerisindeki oranı % 17'ye tekabül etmektedir. 1532 tarihli kayıtlar incelendiğinde taifenin ödediği toplam vergi miktarında % 12'lik bir artış olduğu ve 10.0687 akça vergi kaydedildiği görülmektedir. 1532 senesinde, çift, nim çift, bennak ve kara resminin toplam 23.581 akça olduğu anlaşılmaktadır. 1517 tarihli defterle karşılaştırıldığında 8.233 akçalık bir artış söz konusudur. Bu artışın nedeni hane sayısının artışıyla alakalı olup, bu artış metin içerisinde değerlendirilmiştir. Horzum Yörüklerinin 1563 senesi ödediği vergi toplamında, 1532 senesine göre 10.687 akçalık bir düşüş söz konusudur. 1563 senesinde vergi gelirleri toplamı 90.000 akça kaydedilmiştir. Yörük tafeesi 1517 senesinde de 90.000 akçalık vergi öderken 1532 senesi vergi gelirleri 100.687'e çıkmış ve 1563 senesinde yeniden 90.000 akçaya düşmüştür. Çift, nim çift, bennak ve kara resmi toplamı 19.463 akça ödenmiştir ve toplam gelirin % 21'i buradan gelmektedir. 1532 senesine göre bu gurutpan alınan vergi toplamında 4.118 akçalık bir azalma söz konusudur. Toplam vergi gelirinde de 1563 senesinde 10.687 akçalık azalma görülmektedir. Bunun 4.118 akçası çift, nim çift, bennak ve kara resimleri toplamında görülmektedir.

SONUÇ

Menteşe Sancağı Konar-göçer grupların, yani yörüklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerin başında gelmektedir. Yörükler Anadolu'ya geldikten sonrada konar-göçer hayat tarzını devam ettiren gruplar olarak dikkati çekmektedir. Orta Asya içlerinden gelip, Anadolu'da kültürel hususiyetlerini en güzel şekilde koruyan bu gruplar, konup göçtükleri ve yurt tuttıkları yerler arasında kültürel hususiyetleri de taşımışlardır. Bu durum göçtükleri yerlere verdikleri adlarda veya bölük veya taife adları içerisinde sıkça görülmektedir. Bunun en güzel örneklerinden birisini de Horzum Yörüklerinin adında görmekteyiz.

Horzum Yörükleri asıl yurtları olan Harezmi bölgesinden Batı Anadolu'ya Moğol istilası nedeniyle göç etmek durumunda kalmışlardır. Moğol istilasının birçok olumsuz etkisinin yanında Anadolu'ya kalabalık Türkmen gruplarının göç etmesini ve bu coğrafyadaki nüfus yoğunluğunu arttırmak ve Anadolu'nun Türkleşmesini hızlandırmak gibi bir etkisi de olmuştur.

Osmanlılar döneminde bahsedilen coğrafyadaki yörüklerin kayıtlara cemaatler, tirlere ve bölükler şeklinde yazıldıkları görülmektedir. Horzum Yörük-

lerinin defterlere tabi kaydedilen tirlerle birlikte yazıldıkları görülmektedir. Kayıtlardan bu tirlerin “ser-i tir” diye de tanımlanan beyleri tarafından idare edildikleri anlaşılmaktadır. Oğuz Boy teşkilatı zaman içerisinde tesirini eskisine göre yitirmiş olsa da bu sistemle ilgili birçok özelliğin bu gruplar içerisinde yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Kayıtlar incelendiğinde zaman içerisinde yeni tir ve bölüklerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu durum yörük taifesine tabi tirlerin hem nüfusundaki artışla hem de sahip oldukları ve hayat tarzları için vazgeçilmezleri olan sürülerindeki artışla alakalıdır. Bu artış zaman içerisinde eski yaylak ve kışlaklarının kendilerine dar gelmesine ve taife içerisinde huzursuzlukların, anlaşmazlıkların arttırmasına neden olmaktadır. Bahsedilen iktisadi özellik nedeniyle konar-göçer taifeler sürekli yeni yaylak ve kışlaklara ihtiyaç duymuşlardır.

İncelediğimiz taifenin hayvancılıkla uğraştıkları ve kalabalık küçükbaş hayvan sürülerine sahip oldukları görülmektedir. Yörüklerin beslediği hayvanlar et ihtiyacının karşılanması ve nakliye hizmetlerinin görülmesinin yanında kent sanayisine yün ve deri gibi temel hammaddeleri de sağlamaktaydı. Yörükler hayvanları ve hayvanlarından elde ettikleri ürünleri ticari emtia olarak kullanmakla beraber, kendileri de dokumacılık, dokumacılığa bağlı olarak boyacılık gibi üretimler de yapmaktaydılar.

Yörükler yaylak ve kışlaklara gidiş ve gelişlerde yol üzerindeki yerleşim yerleri ve pazarlarda ticari etkinlikler içerisine girmekle beraber bölgedeki siyasi faaliyetler içerisine de karıştıkları görülmekle birlikte bu konu başka bir çalışmada ele alınacaktır. Bu durumdan hareketle bu grupları kendi içlerine kapalı gruplar olarak nitelemek doğru olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar Temlikler, *Vakıflar Dergisi*, 2 (2), 279-386.
- Barthold, W. (1988). Harizmşah, *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., 5/1, 263-296.
- Demir, N. Ve Aydoğdu, Ö. (2015) *Oğuzname (Kazan Nüshası)*, (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ebulgazi Bahadır Han. (1996). *Şecere-i Terakime*, (Zuhal Kargı Ölmez Haz.) , Ankara: Simurg Yayınları.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (1957). *Anadolu ve Rumelide Yörükler Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gündüz, T. (2005). *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn-i Bibi, (1976). *El-Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçukname)*, (Mürsel Öztürk Haz.) , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Lindner, R. P. (2000). *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (M. Günay, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Mehmed Neşri, (1995). *Kitab-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, (Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen Haz.) , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1955). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Sakin, O. (2006). *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Sarı, S. (2008). *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- Sarıkaya, A. G. (2011). Horezm Türkçesi ile Hazret-i Muhammed Menkıbeleri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (45) 45, 211-250.
- Solak, İ. (2004). *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Şemseddin Sami, (1996). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivleri, Tapu Tahrir Defteri, No: 61, 176, 337.
- Tabakoğlu, A. (1997). *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkay, C. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yinanç, M. H. (1988). Celaleddin Harzemşah, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 3, 49-53.

YİYECEK İÇECEK İŞLETMELERİNDE FİZİKSEL ORTAM KALİTESİ, YİYECEK KALİTESİ VE SERVİS KALİTESİNİN ALGILANAN DEĞER, MÜŞTERİ MEMNUNİYETİ VE MÜŞTERİ BAĞLILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Effects of Physical Environment Quality, Food Quality and Service Quality on The Perceived Value, Customer Satisfaction and Customer Loyalty in Food and Beverage Businesses

Gönderim Tarihi: 08.10.2018

Kabul Tarihi: 18.09.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657536

S. Süreyya BENGÜL*

Ö. Zafer GÜVEN**

ÖZ: Bu çalışmanın amacı yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesi boyutlarının algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Kapsamlı bir literatür taraması sonucu fiziksel ortam kalitesi, yiyecek kalitesi ve servis kalitesi yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesi boyutları olarak belirlenmiştir. Veriler, Kütahya'da faaliyet gösteren 4 adet restoran işletmesinden hizmet satın alan 438 müşteriden anket aracılığıyla toplanmıştır. Değişkenler arası ilişkiler yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmiştir.

Araştırma sonucunda; yiyecek kalitesinin hem algılanan değer hem de müşteri memnuniyeti üzerinde, buna karşılık fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesinin ise sadece müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucu bulunmuştur. Ayrıca müşteri memnuniyetinin ve algılanan değerinin müşteri bağlılığının önemli belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fiziksel Ortam Kalitesi, Yiyecek Kalitesi, Servis Kalitesi, Algılanan Değer, Müşteri Memnuniyeti, Müşteri Bağlılığı, Yiyecek-İçecek İşletmeleri.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ssureyya.bengul@dpu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0773-0690.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Turizm ve Seyahat Hizmetleri Bölümü, omerzafer.guven@dpu.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7956-6100.

ABSTRACT: The aim of this study is to examine the effect of the service quality dimension on perceived value, customer satisfaction and customer loyalty in food and beverage businesses. Physical environment quality, food quality and service quality were determined as the dimensions of service quality in the food and beverage businesses after a comprehensive literature review. The data were collected by surveys from a total of 438 customers who purchased service from 4 restaurants operating in Kütahya. The relationships between variables were tested using the structural equation model.

As a result of the research, it was found that only food quality had a significant effect on both perceived value and customer satisfaction, whereas physical quality and service quality only had a significant effect on customer satisfaction. In addition, it was found that customer satisfaction and perceived value are important determinants of customer loyalty.

Keywords: Physical Environment Quality, Food Quality, Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction, Customer Loyalty, Food and Beverage Businesses.

GİRİŞ

Yiyecek-içecek ihtiyacı, ilk insandan bugüne kişilerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için karşılamaları gereken en temel ihtiyaçtır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu ihtiyacın giderilmesi için bir sektörün ortaya çıkması ise 17. yüzyıla dayanmaktadır. Bugünkü yiyecek içecek işletmelerinin ilk uygulaması 1600'lerin ortalarında İngiltere'de kurulan cooffeehouse tarzı kafelerdir (Denizer: 2005:5). O yıllardan günümüze kadar geçen zaman diliminde yiyecek içecek işletmeleri bir sektör haline gelmiş ve otel restoranları, ziyafet salonları, barlar ve hatta kantinler de dahil olmak üzere evden uzakta yiyecek-içecek hizmeti sağlayan ve çok çeşitli birimlerden meydana gelen heterojen bir pazar konumuna ulaşmıştır(Sarışık, 1994: 68). Yiyecek-içecek işletmeleri hizmet sektörü içerisinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Müşterilere sadece yiyecek-içecek hizmeti sunan işletmelere ek olarak, konaklama işletmeleri, seyahat işletmeleri, kafeteryalar, eğlence merkezleri, barlar gibi işletmelerde tüketicilere yiyecek-içecek hizmeti vermektedirler. Bu durum; yiyecek-içecek işletmelerinin konaklama, ulaştırma ve turizmle ilgili diğer sektörlerde de sunulan hizmetin bir parçası olduğunu göstermektedir (Olalı ve Korzay, 1993; Türksoy, 2002; Koçak, 2006).

Günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle; tüketicilerin sosyo-kültürel özellikleri, hayat tarzları ve demografik özellikleri değişmiş, çalışma hayatı yoğunlaşmış, kadınlar iş hayatında daha fazla yer almaya başlamış, hane halkının geliri artmıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı aileler ve bireyler artık geçmişte olduğu kadar evde zaman geçirememekte ve dolayısıyla evde daha az yemek yapmakta ve yemektedirler. Bu durum; kişilerin ev dışında restoran ve kafeteryalarda daha fazla zaman geçirmelerine ve bu işletmelerden daha fazla hizmet satın almalarına neden olmaktadır. Türkiye'de yapılan bir araştırmaya

göre; ev dışı tüketim harcamalarının hemen hemen yarısını restoranlar, kafeteryalar ve fast food mekanlarında yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Aynı araştırmaya göre kafeterya ve otellerdeki yeme-içme ve konaklama harcamalarının toplamı, ev dışı tüketim harcamalarının yaklaşık %80'ini kapsamaktadır. (etuder.org.tr/organizasyonlar5.html, 15.02.2018).

Günümüzde yiyecek-içecek sektörü içinde yer alan işletmeler tarafından sunulan hizmet ve ürün çeşitliliği oldukça gelişmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak, müşterilerin yiyecek içecek işletmelerinden beklentileri de artmaktadır. Müşterilerin işletmelerin sundukları hizmetten algıladıkları kalite ve algıladıkları değer, onların doğrudan memnuniyetlerine ve işletmeye olan bağlılıklarına etki etmektedir. Rekabetçi pazar yapısı, müşterilerin alternatiflerinin artması, müşterilerin değişen tutumları, beklenti düzeylerinin artması vb. nedenler, yiyecek içecek işletmelerinin de tıpkı diğer hizmet işletmelerinde olduğu gibi kalite konusuna daha fazla önem vermelerine neden olmuştur.

Hizmet kalitesi, algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı pazarlama literatüründe akademisyenlerin üzerinde en çok çalıştıkları kavramlar arasındadır. Tüm hizmet sektörlerinde olduğu gibi yiyecek-içecek sektöründe de yoğun bir rekabet ortamında sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamanın yolu, yüksek kalitede hizmet sunarak müşterinin algıladığı değeri artırmak ve sonuçta müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Müşteri bağlılığı sağlamanın en önemli anahtarı ise ürün veya hizmetten memnun kalmış müşterilerdir. Yiyecek-içecek sektöründe müşteriler genellikle yiyecek kalitesi, fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesini hizmet kalitesinin temel bileşenleri olarak değerlendirirler (Ryu vd.,2012:201). Bu bileşenlerin uygun bir şekilde bir araya getirilmesi, müşterilerin yiyecek-içecek işletmelerinden algıladıkları hizmet kalitesinin daha yüksek olmasını sağlar. Bu durum ise yiyecek-içecek sektöründe müşteri memnuniyetinin ve müşteri bağlılığının artması sonucunu doğurur. Bununla birlikte yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin temel bileşenlerinin (yiyecek kalitesi, fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesi) müşteri algılanan değer ve müşteri memnuniyeti gibi sonuç değişkenleri üzerindeki etkisini araştırmak için hem yerli hem de yabancı literatürde sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır.

Bu çalışmada, yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin üç temel bileşeninin algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri ve buna ek olarak algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkileri araştırılarak literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu çalışma, teorik olarak yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin üç temel bileşeninin (fiziksel ortam, yiyecek, servis) müşterinin algıladığı değer ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini ve buna ek olarak algılanan değer

ve müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkilerini kavramsal bir model aracılığıyla ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Yiyecek-içecek işletmelerinin yöneticilerine, müşterilerin hizmet algısı üzerinde bu üç temel bileşenin önemli rolüne dair çeşitli bilgiler sunabilmesi, araştırmanın uygulama açısından önemini ortaya koymaktadır.

YİYECEK-İÇECEK İŞLETMELERİNDE ALGILANAN HİZMET KALİTESİ

Hizmetler yapısal özellikleri itibariyle mallardan farklı olan ürünlerdir. Soyutluk, heterojenlik, üretimi ile tüketiminin eş zamanlı olması, stoklanamama, dayanıksızlık, hizmet satışının sahiplikle sonuçlanması hizmetlerin temel özellikleridir (Öztürk, 2005: 8). Bu temel özelliklere sahip olan hizmetlerin kalite açısından bir standarda bağlanabilmesi mallarda olduğu kadar kolay olmamaktadır. Sunulan hizmetin kalitesi, hizmetin verildiği zamana ve mekana bağlı olarak değişebilmektedir. Hizmet kalitesi, müşterinin hizmetten beklentileri ile hizmet sunumundan elde ettiklerine ilişkin değer algılamalarıdır (Grönross 1984: 38). Hizmetlerin soyut olması, hizmeti satın almadan önce hizmetin kalitesi hakkında bir değerlendirme yapmayı zorlaştırmaktadır. Hem hizmeti sunan personelin hem de müşterilerin hizmet sürecinin bir parçası olması, hizmet işletmelerinde kalite kontrolünü ve tutarlı bir hizmet sunumunu güçleştirmektedir (Öztürk, 2005: 10). Tüm bu zorluklardan dolayı hizmet işletmeleri, müşterilerin kendilerini ne şekilde değerlendirildiğini anlamak ve müşteri istek ve beklentilerini daha iyi karşılayabilmek için hizmet kalitelerini ölçmek zorundadırlar (Yılmaz, 2007: 300). Bu durum; yiyecek içecek işletmelerinin de müşteri memnuniyetlerini arttırabilmek için ürünlerinin satın alma, hazırlanma ve sunulma gibi süreçlerinin kalitesini yükseltmelerini gerekli kılar (Yılmaz, 2007:6). Bir hizmet işletmesini rakiplerinden farklılaştıran en önemli kriterlerden biri sunduğu hizmetin rakip işletmelerden daha iyi kalitede olmasıdır (Bucak ve Turan, 2016: 289). Günümüzün rekabetçi pazar yapısında hizmetin kaliteli sunulması işletmelerin başarılı olması ve yaşamlarını devam ettirebilmesi için oldukça önemli bir stratejidir (Zeithalm vd., 1996: 31). Hizmet kalitesini iyileştirme ya da geliştirme sürecinin önemli aşamalarından birisini, hizmet kalitesinin ölçülmesi oluşturmaktadır. (Temizel ve Garda, 2017:166). Bu nedenle hizmet kalitesinin ölçülmesi konusu, hizmet pazarlaması literatüründe üzerinde en fazla tartışılan konulardan birisi olmuş ve hizmet kalitesini ölçülebilmek amacıyla çeşitli ölçekler geliştirilmiştir.

Hizmet kalitesinin boyutları ilk kez Sasser ve diğ. (1978) tarafından tanımlanmıştır. Yazarlar güvenlik, tutarlılık, tutum, bütünlük, koşullar, mevcudiyet ve hizmet sunanların eğitimi gibi faktörleri hizmet kalitesinin temel unsurları olarak ele almışlardır. Daha sonra İskandinav ekolünden Lehtinen ve Lehtinen (1982) hizmet kalitesinin etkileşim kalitesi, fiziksel kalite ve kurumsal kalite

olmak üzere üç boyutu olduğunu, ancak müşterilerin hizmet kalitesini “çıkıtı” ve “süreç” kalitesi şeklinde iki boyutlu olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir. Yine İskandinav ekolünden Grönroos (1984) tarafından önerilen modelde ise, hizmet kalitesinin iki boyutu vardır ve bunlar; teknik kalite ve fonksiyonel kalite boyutlarıdır. Teknik kalite, bir müşterinin hangi hizmeti aldığı yani müşteriye ne sunulduğu ile ilgilidir. Fonksiyonel kalite ise hizmetin psikolojik ve davranışsal yönleriyle ilgili olup, hizmetin müşteriye etkileşim ve atmosfer yoluyla iletilme şeklini diğer bir ifade ile nasıl sunulduğunu ifade eder.

Berry vd. (1985) hizmet kalitesi konusunda en çok dikkate alınan ve itibarı olan araştırmacılar arasındadır. Yazarlar, 1985 yılında hizmet kalitesinin ölçülmesi konusunda İskandinav modelinin zayıflığını ileri sürerek, uyumsuzluk paradigmasına dayalı yeni bir hizmet kalitesi ölçüm modeli oluşturmuşlardır. Yazarlar ilk başta, hizmet kalitesi ölçümü için on boyut önermişler, ancak 1988’de dört hizmet sektörü (bankacılık, kredi kartı, cihaz bakım ve onarımı ve uzun mesafe telefon hizmetleri) üzerinde yaptıkları bazı çalışmalardan sonra bu boyutları beşe indirerek, müşterilerin beklenti ve algılamalarına dayalı 22 maddelik bir ölçek oluşturmuşlar ve SERVQUAL adını verdikleri, hizmet kalitesinin ölçümü konusunda en çok kullanılan, ünlü modeli ortaya koymuşlardır. SERVQUAL modelinde, hizmet kalitesi algısının ölçülmesi için beş hizmet kalitesi boyutundaki (fiziksel varlıklar, güvenilirlik, duyarlılık, güvence, empati) beklenen hizmet seviyesi ve algılanan hizmet seviyesi arasındaki boşluk veya fark kullanılır. Fiziksel varlıklar; fiziksel tesisler, ekipman ve personel görünümünü ifade eder. Güvenilirlik, önerilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde gerçekleştirme yeteneğidir. Duyarlılık, müşterilere yardımcı olma ve hızlı hizmet sağlama istekliliğini ifade eder. Güvence, çalışanların bilgisi ve nezaketi ve güveni teşvik etme becerileridir. Empati ise hizmet sağlayıcının müşterilere verdiği kişiselleştirilmiş dikkat ve özendir (Berry vd. 1985).

Cronin ve Taylor (1992) hizmet kalitesini ölçmek için “performansa dayalı” skorların, boşluk tabanlı Serwqual ölçeğindeki “performans-beklenti” skorlarından daha iyi bir teknik olduğunu ileri sürmüşler ve hizmet kalitesini ölçmek için sadece performans modeli olan SERVPERF’i geliştirmişlerdir. Rust ve Oliver (1994), Gronroos (1984) modeline yeni bir boyut (hizmet ortamı) eklemişler ve bu modeli genişletmişlerdir. Rust ve Oliver (1994) tarafından önerilen hizmet kalitesi modeli üç faktör içerir: müşteri-çalışan etkileşimi, hizmet ortamı ve hizmet sonucu. Dabholkar vd. (1996), SERVQUAL ve SERVEPERF modellerini birleştirerek “hiyerarşik model” olarak adlandırdıkları yeni bir hizmet kalitesi modeli ortaya koymuşlardır. Hiyerarşik modele göre, hizmet kalitesi boyutları; fiziksel özellikler, güvenilirlik, kişisel etkileşim, problem çözme ve politikadır. Fiziksel özellikler boyutunun altında görünüm ve uygunluk alt boyutları yer almaktadır. Personel etkileşimi boyutunun alt boyutlarının gü-

ven verme ve naziklik/yardımseverlik olduğunu görülmektedir. Güvenilirlik boyutunun alt boyutları ise sözüne sadık olma ve işini doğru yapmadır. Dabholkar vd.'nin ortaya koydukları hiyerarşik modelde; hizmet kalitesi üçüncü kademe faktördür. Bu durum bazı tahmin problemleri ortaya çıkarabileceği için model sadeleştirilmiş ve hizmet kalitesi faktörünün ikinci kademe faktör olduğu bir modele indirgenmiştir (Şimşek, 2016:121). Modelde 5 boyut, 6 alt boyut ve 28 madde bulunmaktadır. Brady ve Cronin'in (2001), Rust ve Oliver (1994) tarafından geliştirilen modeli temel alarak, hizmet kalitesinin ölçümünde üç boyutu (etkileşim kalitesi, fiziksel ortam kalitesi ve sonuç kalitesi) içeren bir model önermişlerdir. Brady ve Cronin'nin (2001) geliştirdikleri modelde; etkileşim kalitesi boyutu altında çalışanların tutum, tavır, davranış ve uzmanlıkları alt boyutları yer almaktadır. Fiziksel ortam kalitesi boyutu altında mağazadaki ambiyans, tasarım ve sosyal faktörler alt boyutları bulunmaktadır. Çıktı kalitesi boyutu altında ise müşterilerin bekleme süresi, somut özellikler ve değerlik alt boyutları vardır (Şimşek, 2016:122).

Yiyecek-içecek sektöründe de müşterilerin hizmet kalitesi algılamalarını ölçmek için çeşitli ölçekler geliştirilmiştir. Stevens vd. (1995) yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesini ölçmek için bir araç olarak DINESERV adını verdikleri 29 maddelik bir ölçek geliştirmişlerdir. DINESERV, SERVQUAL ve LODGESERV referans alınarak geliştirilmiştir ve SERVQUAL'deki beş boyutun (somutluluk, güvence, empati, güvenilirlik ve duyarlılık) restoran hizmetlerini içerecek şekilde düzenlenmiş şeklindedir. Literatürde birçok çalışma, yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesini ölçmek için DINESERV ölçeğini kullanmıştır. (Stevens vd.:1995, Kim vd.:2003; Kim vd.:2009; Vanniarajan:2009; Markovic vd.:2010; Vanniarajan ve Meharajan: 2012). Chow ve diğ. (2007), restoranlarda hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve yeniden müşteri olma davranışı arasındaki ilişkileri araştırdığı çalışmada, hizmet kalitesinin üç boyutu olarak Brady ve Cronin'in (2001) tarafından önerilen boyutları (etkileşim, fiziksel ortam ve sonuç kalitesi) kullanmıştır.

Bazı araştırmacılar ise yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin temel bileşenlerini gıda, fiziksel çevre ve servis kalitesi şeklinde değerlendirmişlerdir. Namkung ve Jang (2008) ve Jang ve Namkung (2009) yaptıkları çalışmalarda yiyecek-içecek kalitesi, restoran atmosferi ve hizmet kalitesini restoran kalitesinin temel boyutları olarak ele almışlardır. Ryu ve Han'ın (2010) ve Ryu vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalarda, restoranlardaki hizmet kalitesinin üç belirleyici boyutu olarak gıda kalitesi, servis kalitesi ve fiziksel çevre kalitesi incelenmiştir. Tuncer (2017), yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesi boyutları ve ölçeklerini incelediği çalışmada, yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesi boyutları ile ilgili birçok boyut olmasına rağmen yiyecek kalitesi, (sunum, porsiyon, tazelik, ısı, tutarlılık, çeşitlilik, güven, koku, hijyen,

sağlıklılık ve yöresellik), çalışan hizmet kalitesi (personelin uyum becerisi, profesyonellik, tecrübe, problem çözme, vasıf, etkileşim, sıcakkanlılık, görünüm, yardımseverlik, müşteriye anlama, inanılabilirlik, ulaşılabilirlik ve güvenlik) ve fiziksel varlıklar (dekor, masa dekorasyonu, ışık, renk, ısı, müzik, gürültü, koku, yemek alanı, mobilya, park alanı, çekici tesis mimarisi, lokasyon, masa düzeni, restoran temizliği, mobilya konforu ve personel görünümü) ana boyutları etrafında kalite boyutlarının şekillendiğini ifade etmektedir.

HİPOTEZLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Bu çalışmada, Ryu ve Han (2010) tarafından yapılan çalışmaya benzer şekilde yiyecek-içecek sektöründe yiyecek (gıda) kalitesi, servis kalitesi ve fiziksel ortam kalitesi, hizmet kalitesinin boyutları olarak alınmıştır.

Yiyecek-İçecek Kalitesi, Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Yiyecek kalitesi müşterilerin yeme-içme işletmelerindeki hizmet kalitesini değerlendirmelerinde en kritik bileşenlerinden biridir ve müşterinin genel restoran algısını belirleyen çekirdek hizmettir. Yiyecek kalitesi birçok farklı özellik kullanılarak kapsamlı bir şekilde ölçülmüştür. Araştırmalarda yiyecek kalitesinin ölçümünde gıda tazeliği, porsiyon büyüklüğü, menü çeşitliliği, yiyecek sunumu, gıda tadı ve yiyecek sıcaklığı yaygın olarak kullanılan kalite unsurlarıdır (Hwang ve Ok, 2013:123).

Sulek ve Hensley (2004), restoranın çevreyle ilgili bileşenleri ve servis kalitesi gibi diğer yönleriyle karşılaştırıldığında, yiyecek kalitesinin müşteri memnuniyetinin en önemli unsuru olduğunu ifade etmiştir. Namkung ve Jang (2007), yiyecek kalitesinin hem müşteri memnuniyeti üzerinde, hem de davranışsal niyetleri üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucunu bulmuştur. Benzer şekilde Ryu vd. (2008, 2012) yiyecek kalitesinin hem müşterinin algıladığı değer üzerinde hem de restoran imajı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Qin ve Prybutok (2009) fast food restoranlarında hizmet kalitesi, yiyecek kalitesi, algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri incelemişler ve yiyecek kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu ve doğrudan bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Haery ve Badiezhadeh (2014), İran'da 208 restoran müşterisi üzerinde yaptıkları çalışmada, kalite boyutlarının (fiziksel ortam kalitesi, yiyecek kalitesi ve hizmet kalitesi), restoran imajı ve müşterinin algıladığı değer üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulgularına ulaşmışlardır. Ahmad (2015) Ürdün'deki restoran müşterileri üzerinde yaptığı çalışmada hizmet kalitesi ve yiyecek kalitesinin, hem müşteri memnuniyeti hem de müşteri tutma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucunu bulmuştur. Hanaysha

(2016), Malezya'daki fast food restoranlarda fiziksel çevre kalitesi, yiyecek kalitesi ve fiyat adaletinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, her üç faktöründe müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

Literatürdeki benzer çalışmalara ve bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotezler ileri sürülmektedir.

H₁: Yiyecek kalitesi, müşterinin algıladığı değer üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₂: Yiyecek kalitesi, müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Fiziksel Ortam Kalitesi, Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Müşterilerin yiyecek-içecek işletmelerine girdiklerinde karşılaştıkları fiziksel ortam, onların işletme hakkında ilk izlenimi edinmelerini sağlar. Bir hizmetin sunulduğu fiziksel ortam, hizmet öncelikli olarak hedonik amaçlar için tüketildiğinde, tüketici psikolojisinin ve davranışının önemli bir belirleyicisidir. (Ryu ve Han, 2011: 599). Bitner (1990), üstün bir fiziksel ortamın müşterilerin kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlayacağını ve müşterinin nihai memnuniyetini önemli ölçüde etkileyebileceğini öne sürmüştür. Aynı zamanda bir firmanın hizmet sunduğu alanın, müşterinin inançları ve algıları gibi bilişsel tepkileriyle doğrudan ilişkisi olduğunu ifade etmiştir (Bitner,1992).

Ryu ve Han (2010), yiyecek-içecek işletmelerinde fiziksel ortam kalitesinin, yiyecek ve servis kalitesi ile birlikte müşteri memnuniyetinin önemli belirleyicisi olduğunu yaptıkları araştırma ile kanıtlamışlardır. Chow vd. (2007), Güney Çin'de tam hizmet veren iki büyük restorandaki 284 müşteri üzerinde yaptıkları araştırmada hizmet kalitesinin bir boyutu olarak fiziksel ortamın müşteri memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucunu bulmuşlardır. Han ve Ryu (2009), restoranlardaki fiziksel ortamı oluşturan üç faktör ile müşterilerin algıladıkları değer arasında pozitif ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlar, fiziksel ortamın bu üç bileşeni arasında fiyat algısı üzerinde en belirleyici olanın ise dekor ve eserler olduğunu ifade etmişlerdir. Ryu vd. (2012), tarafından yiyecek-içecek işletmeleri üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, fiziksel ortam kalitesinin algılanan değer üzerinde bir etkiye sahip olmadığı sonucu bulunmuştur. Canny (2013), Jakarta'daki restoranlar üzerinde yaptığı araştırmada yiyecek kalitesi, hizmet kalitesi ve fiziksel ortam kalitesinin müşteri memnuniyeti ve müşterilerin gelecekteki davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini incelemiş ve 213 restoran müşterisinden topladığı veriler ile yaptığı analizler sonucunda fiziksel ortamın müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucunu bulmuştur. Tüzünkan ve Albayrak (2016), Türk

müşteriler açısından restoranın fiziksel ortamının algılanmasındaki etkili faktörlerin neler olduğunun belirlenmesine yönelik İstanbul ilinde bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda bu faktörlerin sırasıyla hizmet personeli, tesis estetiği, düzen, ambiyans, masa düzeni ve aydınlatma olduğu sonucunu bulmuşlardır. Benrit ve Trakulmaykee (2016), Malezya'daki Tayland yemekleri sunan restoranlarda üç hizmet kalitesi bileşeni ile (yiyecek kalitesi, hizmet kalitesi, fiziksel ortam kalitesi) müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkileri araştırdıkları çalışma sonucunda; yiyecek kalitesi, hizmet kalitesi ve fiziksel ortam kalitesinin müşteri memnuniyetini etkileme konusunda önemli bir rol oynadığı sonucunu ortaya çıkarmışlardır.

Literatürdeki bu bulgulara dayanarak aşağıdaki hipotezler ileri sürülmektedir.

H₃: Fiziksel ortam kalitesi, müşterinin algıladığı değer üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₄: Fiziksel ortam kalitesi, müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Servis Kalitesi, Algılanan Değer ve Müşteri Memnuniyeti Arasındaki İlişki

Yiyecek-içecek sektöründe; müşterilerin sunulan hizmetlere ve yiyecek-içeceklere ilişkin kalite algılarının, hem memnuniyet duyguları üzerinde hem de bağlılıkları gibi tüketim sonrası davranışları üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla sunulan hizmetin kalitesi, yiyecek kalitesi ile aynı doğrultuda öneme sahip olup, müşterilerin memnuniyetini etkileyen ve gelecekteki davranışları belirleyen temel bir unsur olarak görülmektedir (Ha ve Jang, 2010:520). Yiyecek-içecek işletmelerinde müşterilerin hizmet kalitesini değerlendirmeleri oldukça güçtür. Çünkü müşteriler hizmet kalitesini değerlendirirken sadece hizmetin sonuçlarına değil, aynı zamanda hizmetin sunum sürecine de bakarlar. (Markoviç vd., 2011:236). Yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesi çalışanların hızlı bir şekilde hizmeti sunması, müşteriye yardımcı olmada istekli davranması, müşteriyle ilgilenilmesi ve kendini rahat hissetmesinin sağlanması, çalışanların görünüşünün düzgün olması, siparişlerin tam olarak ve zamanında getirilmesi gibi unsurları içerir (Benrit ve Trakulmaykee, 2016:48).

Susskind ve Chan (2000), yiyecek-içecek işletmelerinde üç temel bileşenin (iyi bir yemek, iyi bir servis ve hoş bir ortam) genel müşteri memnuniyetine katkıda bulunduğunu ileri sürmüştür. Andaleeb ve Conway (2006), yiyecek-içecek sektöründe müşteri memnuniyeti üzerine yaptıkları araştırmada, hizmet kalitesinin heveslilik ve yiyecek kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisinin olduğu, ancak fiziksel tasarım ve görünüş boyutunun memnuniyet üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmış-

lardır. Chow vd. (2007) tarafından yapılan araştırmada; restoranlarda genel servis kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve yeniden ziyaret etme niyeti üzerinde etkili olduğu ancak müşteri memnuniyeti ile yeniden ziyaret etme niyeti arasında bir ilişkinin bulunmadığı sonucu ortaya konulmuştur. Liu ve Jang (2009), çalışanların güler yüzlü ve yardımsever olmalarının müşteri memnuniyeti ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve müşterilerin davranışsal niyetlerini etkileyen en önemli özellik olduğunu tespit etmiştir. Haghighi vd. (2012), Tahran'daki 268 restoran müşterisi üzerinde yaptıkları çalışmada yiyecek kalitesi, restoran ortamı ve fiyat adaleti algısı ile birlikte sunulan hizmetin kalitesinin de, hem müşteri memnuniyeti hem de güven üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucuna varmışlardır. Ryu vd. (2012) tarafından yeme-içme işletmeleri üzerinde yapılan çalışmada, servis kalitesinin algılanan değer üzerinde bir etkiye sahip olmadığı, ancak restoran imajı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucu bulunmuştur.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotezler ileri sürülmektedir.

H₅: Servis kalitesi, müşterinin algıladığı değer üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H₆: Servis kalitesi, müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Algılanan Değer ve Müşteri Bağlılığı Arasındaki İlişki

Günümüz pazarlama anlayışı içerisinde üzerinde en çok durulan konulardan biride değer konusudur. Zeithaml'a (1988: 11) göre; müşterinin bir ürünü satın alırken ödediği para, harcadığı zaman ve sarf ettiği çabalar ile o üründen elde ettiği kalite, fayda, kolaylık, uygunluk arasında gerçekleştirdiği genel bir değerlendirme algılanan değeri ifade eder. Müşteri değeri; bir ürün veya hizmetin müşteriye sağladığı faydaların, ürüne ödenen toplam maliyetleri aştığı zaman yaratılır (Slater ve Narver, 2000:120)

Ryu vd. (2008), algılanan değerın müşteri memnuniyetini etkilemede önemli bir rol oynadığını ve genel olarak hızlı-rahat restoran imajının, algılanan değerın ve müşteri memnuniyetinin, müşteri davranışsal bağlılığının önemli belirleyicileri olduğunu ifade etmişlerdir. Kang ve Wang (2009), deniz mahsulleri restoranlarında 365 müşteri üzerinde yaptığı çalışmada; hizmet kalitesinin, algılanan değerın ve müşteri memnuniyetinin müşterilerin davranışsal bağlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ha ve Jang (2010), Kore restoranlarını tercih eden Amerikalı müşteriler üzerinde yaptıkları araştırmada, müşterilerin hem hedonik değer algılamalarının hem de faydacı değer algılamalarının davranışsal niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucunu bulmuştur. Çetintürk (2017), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Tesislerinde konaklama yapan 270 müşteri üzerinde yaptığı çalışmada

müşteri tarafından algılanan değer ile müşteri tatmini ve marka bağlılığı arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez ileri sürülmektedir.

H₇: Müşterinin algıladığı değer, müşteri bağlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Bağlılığı Arasındaki İlişki

Müşteri memnuniyeti; müşterinin, ürün veya hizmetle ilişkin beklentilerinin üzerinde bir deneyim elde etmesi sonucunda şaşırması ve hoşnut olmasını kapsayan duygusal durumdur (Westbrook ve Oliver, 1991: 89-90). Müşteri memnuniyeti, her bir müşterinin ürün veya hizmete yönelik kişisel ve subjektif değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkar (Demirgüneş, 2015: 10). Memnuniyet, tüketici davranışlarının tahmin edilmesini sağlayan en önemli göstergelerden biridir ve bir mal veya hizmeti satın alma ve tüketim tecrübesine dayalı tüm değerlendirmeleri kapsar (Garbarino ve Johnson, 1999: 71). Müşteri memnuniyeti sadık müşteriler yaratmanın temel unsurlarından biridir (Oliver, 1999: 35).

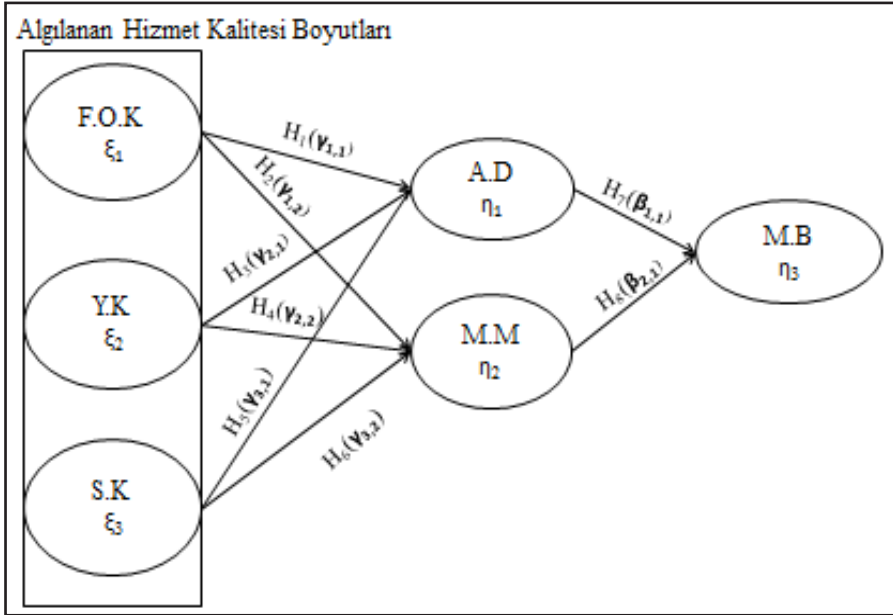
Yiyecek içecek sektöründe, müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerinde olumlu ve doğrudan etkisi olduğuna dair birçok araştırma vardır. (Kivela vd., 1999; Oh, 2000; Weiss vd. 2004; Homburg vd. 2005; Babin vd. 2005; Ryu ve Jang, 2008; Ladhari vd. 2008; Liu ve Jang, 2009; Kim vd. 2009; Jang ve Namkung, 2009; Ha ve Jang, 2010; Heung ve Gu, 2012; Sabir vd. 2014; Lai, 2015). Benzer şekilde Bilgin ve Kethüda (2017), Bartın ilindeki bir restorandan hizmet satın alan 3702 müşteri üzerinde yaptıkları çalışmada müşteri memnuniyetinin; müşteri bağlılığını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bilgin (2017), Amasra ilindeki balık restoranlarından hizmet satın alan müşteriler üzerinde yaptığı çalışmada; restoranlarda müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerinde yüksek düzeyde ve pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aksu vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada, restoranlarda müşteri memnuniyeti ile yeniden satın alma davranışları arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlenmiştir. Bu bulguların aksine, Chow vd. (2007), Güney Çin'deki iki büyük tam servis restoranından alınan 284 müşteri üzerinde yaptıkları çalışmada, hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi ve tekrarlanan satın alma davranışı arasındaki önemli bağlantıları olduğu ancak müşteri memnuniyeti ve tekrarlanan satın alma davranışı yani müşteri bağlılığı arasında bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir.

Bu bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez ileri sürülmektedir.

H₈: Müşteri memnuniyeti, müşteri bağlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Şekil 1’de yiyecek kalitesi, servis kalitesi, fiziksel ortam kalitesi, algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı arasındaki ilişkinin kavramsal modeli gösterilmektedir.

Şekil 1: Ölçüm Modeli

F.O.K.: Fiziksel Ortam Kalitesi, Y.K.: Yiyecek Kalitesi, S.K.: Servis Kalitesi, A.D.: Algılanan Değer, M.M.: Müşteri Memnuniyeti, M.B.: Müşteri Bağlılığı

ARAŞTIRMANIN METODOLİJİSİ

Bu bölümde araştırmanın metodolojisi anlatılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin üç temel bileşeninin (yiyecek kalitesi, fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesi), müşterinin algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileri ve buna ek olarak algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin ise müşteri bağlılığı üzerindeki etkilerinin bir model aracılığıyla ortaya konulması amaçlanmaktadır. Yerli ve yabancı literatürde yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesini; yiyecek kalitesi, fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesi şeklinde ele alan sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Hizmet kalitesinin bu bileşenlerinin algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı üzerindeki etkisine yönelik yapılan araştırmalarda özellikle yerli literatürde ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Araştırma bu alandaki yerli literatürdeki az sayıdaki çalışmalardan birisi olması ve literatüre katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni; Türkiye'deki yiyecek içecek işletmelerinden hizmet satın alan tüketiciler olarak belirlenmiştir. Ancak ana kütlenin sayısının tam olarak bilinmemesinden, oldukça geniş bir coğrafik alana yayılmış olmasından ve araştırmanın zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı ana kütle üzerinde tam sayım gerçekleştirilememiş ve örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kararsal örnekleme yöntemi kullanılmış ve Kütahya il merkezinde belediyeye bağlı olarak faaliyet gösteren, İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatı Yönetmeliğine göre birinci sınıf lokanta statüsünde yer alan 4 adet restoran işletmesinden hizmet satın alan 438 müşteri örneklem olarak seçilerek veri toplanmıştır. Araştırma modelinin testinde yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Çeşitli araştırmacılar tarafından; bu yöntemin kullanılabilmesi için gerekli olan örnek hacminin büyüklüğünün en az 200 olmak kaydıyla 200-500 aralığında olması gerektiği ifade edildiğinden (Dursun ve Kocagöz:2010:8) anketin uygulandığı örneklemin yeterli olduğu ve ana kütleyle anlamlı bir şekilde temsil ettiği varsayılmaktadır.

Veri Toplama Yöntemi ve Analizler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Örneklem kitleden, Haziran- Ağustos 2017 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yöntemiyle 438 adet anket toplanmış ve anketlerin tamamı değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu 6 adet demografik soru ve cevaplayıcıların fiziksel ortam kalitesi algılamalarını ölçmek için 4 ifade, yiyecek kalitesi algılamalarını ölçmek için 6 ifade, servis kalitesi algılamalarını ölçmek için 4 ifade, algılanan değeri ölçmek için 3 ifade, müşteri memnuniyetini ölçmek için 3 ifade ve müşteri bağlılığını ölçmek için 5 ifade olmak üzere toplam 25 adet önerme şeklinde ifadeden oluşmaktadır. Anket formundaki ifadeler Ryu vd. (2012) tarafından yapılan çalışmadan alınmıştır. Ryu vd. (2012), literatürdeki önceki araştırmalara dayanarak, odak grup çalışması ve pilot test uygulamasından sonra, restoran hizmet kalitesinin üç boyutunun (yiyecek, servis ve fiziksel ortam), restoran imajının, müşteri algılanan değerinin, müşteri memnuniyetinin ve davranışsal niyetlerin değerlendirilmesi için bir ölçek geliştirilmişlerdir. Söz konusu ölçek araştırmacılar tarafından yabancı dil konusunda uzman iki ayrı akademisyene tercüme ettirilmiştir, ayrıca Türk dili alanında uzman akademisyenlere kontrol ettirilerek son şekli verilmiş ve araştırmada kullanılmıştır. Ölçekle ilgili tüm güvenilirlik ve geçerlilik analizlerine sonraki bölümlerde yer verilmiştir. Cevaplayıcıların anketteki ifadeleri destekleme dereceleri 1:Kesinlikle Katılmıyorum, 5:Kesinlikle Katılıyorum seçeneklerini ifade eden 5'li likert ölçeği kullanılarak ölçülmüştür.

Araştırmada kullanılan verilerin analizinde iki aşamalı yaklaşım uygulanmıştır. Ölçme modelinin test edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçme modelinin güvenilirlik ve geçerlilikleri sınanmıştır. Daha sonra ise yapısal eşitlik modeli kullanılarak önerilen model test edilmiştir. Yapısal eşitlik modelinin yapısal geçerliliğinin belirlenmesinde χ^2/df oranı, CFI, GFI, AGFI, NNFI, RMSEA ve SRMR indeksleri kullanılmıştır. Demografik değişkenlerin değerlendirilmesinde ise frekans ve yüzdelerden yararlanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler için SPSS paket programı, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal model için ise ve Lisrel programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde araştırmada elde edilen bulgular tablolaştırılarak verilmiştir.

Demografik Bulgular

Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerine yönelik bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	211	48,2
Kadın	227	51,8
Toplam	438	100
Yaş		
20 yaş ve altı	4	0,9
21-30 yaş arası	82	18,7
31-40 yaş arası	245	55,9
41-50 yaş arası	73	16,7
51 yaş ve üzeri	34	7,8
Toplam	438	100
Gelir		
1500-2500 TL	68	15,5
2501-3500 TL	84	19,2
3501-4500 TL	134	30,6
4501 TL ve üzeri	152	34,7
Toplam	438	100
Medeni Durum		
Bekar	321	73,3
Evli	117	26,7
Toplam	438	100
Meslek		
Kamu Sektörü	32	7,3
Özel Sektör	146	33,3
Serbest Meslek	224	51,1
Öğrenci	36	8,2
Toplam	438	100

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında (Tablo 1) büyük çoğunluğunun (%51,8) kadın katılımcılardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %73,3'nün bekar olduğu %55,9'unun 31-40 yaş aralığında olduğu ve %66,2'sinin lisans ve önlisans mezunu olduğu görülmektedir. Meslek değişkeni açısından katılımcıların %51,1'nin serbest meslek mensubu olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 65,3'ünü 3500 TL ve üzeri gelir düzeyinde olduğu bulunmuştur.

Ölçüm Modelinin Oluşturulması: Doğrulamalı Faktör Analizi

Ölçüm modelinin oluşturulması amacıyla 6 gizli değişkenden oluşan araştırma ölçeğine, tahmin yöntemi olarak Maksimum Olabilirlik Yöntemi (MLE) kullanılarak doğrulamalı faktör analizi uygulanmıştır. MLE yönteminin kullanılabilmesi için gözlemlerin birbirinden bağımsız olması, gözlenen değişkenlerin en az aralık seviyesinde ölçülmesi ve çok değişkenli normallik varsayımının karşılanmış olması gerekmektedir (Bayram 2010: 49-51). Araştırmadaki gözlemler birbirinden bağımsız olduğundan ve kullanılan ölçek aralıklı ölçek olduğundan bu iki varsayım karşılanmıştır. Çok değişkenli normallik varsayımı için gözlenen değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Tabachnick ve Fidell (2013), çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ve -1,5 değerleri arasında olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım olarak gerçekleştiğini kabul etmektedirler. Ölçekte yer alan gözlenen değişkenlerin çarpıklık değerlerinin - 0,505 ile -1,052 arasında, basıklık değerlerinin ise -0,118 ile 1,165 değerleri arasında olduğu, dolayısıyla ölçeğin çok değişkenli normallik varsayımını da karşıladığı görülmüştür.

Doğrulamalı faktör analizinde modelin eldeki veriye uygunluğunu gösteren ve literatürde sıklıkla kullanılan χ^2/df , RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NNFI ve SRMR uyum indekslerine bakılmıştır. MLE kullanılarak yapılan DFA sonucunda elde edilen ölçüm modelinin uyum iyiliği değerleri aşağıdaki Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ölçüm Modeli Uyum İyiliği Değerleri

UYUM İYİLİĞİ DEĞERLERİ	MÜKEMMEL UYUM	KABUL EDİLEBİLİR UYUM	ÖLÇÜM MODELİ DEĞERLERİ
χ^2/df	≤ 5	≤ 3	2,90
RMSEA	$\leq .05$	$\leq .08$	0,066
SRMR	$\leq .05$	$\leq .08$	0,047
GFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,85
AGFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	0,85
CFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,91
NNFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,90
$\chi^2:755,71$, $df:260$			

Tablo 2'den görüldüğü üzere, yapısal modelin χ^2 değeri 760,13 ve serbestlik derecesi (df) 260 olarak bulunmuştur. χ^2/df değeri 2,90 olarak hesaplanmış olup, 3 değerinden küçük olduğundan oldukça iyi bir uyuma işaret etmektedir. Bu değerlerin yanı sıra model ile veri arasındaki uyumu gösteren ve en fazla kullanılan uyum iyiliği ölçüleri de kabul edilebilir değerlere ulaşmışlar, sadece GFI değeri sınır değerlerin altında kalmıştır. Ancak Meydan ve Şeşen, (2011:37), GFI'nin 0,85-0,89 aralığında olması durumunda kabul edilebileceğini ifade etmektedirler.

Ölçüm modelindeki gözlenen değişkenler ile örtük değişkenler arasındaki standartlaştırılmış parametre değerlerinin tümünün pozitif, 0,50 değerinden büyük ve anlamlı oldukları, ayrıca tüm t değerlerinin ise pozitif ve teorik tablo değeri olan 1,96 değerinden büyük oldukları görülmüştür. Ölçüm modeline ilişkin ulaşılan parametre değerleri ve t değerleri aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3: Ölçüm Modeli Regresyon Ağırlıkları ve t Değerleri

Üst Düzey Örtük Değişken	Örtük Değişken	Gözlenen Değişken	Parametre Değeri	t değeri	Standart Hata	Cronbach Alfa	AVE	CR
ALGILANAN HİZMET KALİTESİ	Fiziksel Ortam Kalitesi	FOK1	0,70	15,77	,51	0,798	0,50	0,79
		FOK2	0,68	15,14	,54			
		FOK3	0,74	17,03	,45			
		FOK4	0,69	15,41	,52			
	Yiyecek Kalitesi	YİK1	0,69	16,99	,52	0,852	0,48	0,85
		YİK2	0,69	15,75	,53			
		YİK3	0,70	16,09	,51			
		YİK4	0,66	15,08	,56			
		YİK5	0,74	17,53	,45			
		YİK6	0,71	16,54	,49			
	Servis Kalitesi	HK1	0,60	12,58	,64	0,737	0,41	0,76
		HK2	0,62	13,28	,61			
		HK3	0,67	14,40	,55			
		HK4	0,68	14,82	,53			
	Algılanan Değer	AD1	0,71	15,68	,50	0,785	0,54	0,78
		AD2	0,74	16,61	,45			
		AD3	0,77	17,60	,40			
	Müşteri Memnuniyeti	MM1	0,81	19,59	,34	0,813	0,58	0,77
		MM2	0,75	17,69	,43			
		MM3	0,73	17,06	,46			
Müşteri Bağlılığı	MB1	0,66	14,58	,57	0,828	0,50	0,84	
	MB2	0,78	18,47	,39				
	MB3	0,79	18,57	,38				
	MB4	0,71	15,96	,50				
	MB5	0,59	12,75	,65				
$\chi^2:755,71; df:260; \chi^2/df:2,90; p<0,001$								

Ölçüm modelinden iyi uyum değerler elde edilmesinden sonra ölçüm modelinin güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapılmıştır. Güvenilirlik analizinde modeldeki her bir yapının ayrı ayrı iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alpha), AVE (açıklanan ortalama varyans) ve CR (bileşik güvenilirlik) değerlerine bakılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde Cronbach α ve CR değerleri eşik değer olan 0,70 değerinin üzerinde olmakla birlikte, ölçme modelindeki yiyecek kalitesi ve servis kalitesi faktörlerinin AVE değeri eşik değer olan 0,50 değerinin altında kalmıştır. Ancak, diğer güvenilirlik ölçümleri yeterli düzeyde olduğunda AVE'nin 0,5 değerinden biraz düşük olması kabul edilebilmektedir (Çalık vd., 2013:153).

Ölçüm modelinin geçerliliği ise yapı geçerliliği yönünden analiz edilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinden bahsedilebilmesi için uyuşma geçerliliği ve ayrışma geçerliliğini sağlanması gerekmektedir (Ong ve Van Dulmen, 2007:66). Uyuşma geçerliliği faktör yükü, yapı güvenilirliği (CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) aracılığıyla ölçülmüştür. Uyuşma geçerliliği için öncelikle faktör yüklerine bakılması gerekmektedir. Faktör yüklerinin yüksek olması ve ait oldukları faktöre anlamlı bir şekilde yüklenmiş olması, ölçeğin uyuşma geçerliliğinin yüksek olduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hair ve diğerleri (2009), her bir faktör yükünün ideal değerinin 0,70 veya üzeri değer olması gerektiğini, en düşük faktör yükü değerinin ise 0,50 olması gerektiğini ifade etmektedirler. Tablo 3 incelendiğinde, her bir gözlenen değişkene ait faktör yüklerinin 0,50 değerinden büyük oldukları ve ait oldukları faktöre anlamlı bir şekilde yüklendikleri görülmektedir.

Uyuşma geçerliliği için bir diğer kanıt, AVE (açıklanan ortalama varyans) ve CR (bileşik güvenilirlik) değerlerine bakılmasıdır. Hair vd. (2009), uyuşma geçerliliği için ortalama açıklanan varyans (AVE) değerinin 0,50 değerinden yüksek olması gerektiğini aynı zamanda bileşik güvenilirlik (CR) değerinin ise AVE değerinden yüksek olması gerektiğini belirtmişlerdir. Fornell ve Larcker (1981) ise değişkenlere ait AVE değerlerinin 0.50 değerinin üstünde olmasının uyuşma geçerliliğinin sağlandığına dair ek kanıt olduğunu ifade etmişlerdir. Tablo 3'de görüldüğü üzere her bir faktörün CR değeri AVE değerinden büyük olmakla birlikte, yiyecek kalitesi ve servis kalitesi faktörlerinin AVE değerinin eşik değer olan 0,50 değerinin altında kaldığı görülmektedir. Daha önce belirtildiği üzere, öteki güvenilirlik ölçümleri yeterli düzeyde olduğunda AVE değerinin 0,5 değerinden biraz düşük olması kabul edilebilmektedir. Bu faktörlerin Cronbach α değerleri, CR değerleri ve faktör yüklerine bakıldığında diğer güvenilirlik kriterlerini karşıladığı görüldüğünden bu yapıların modelde bırakılması uygun görülmüştür. Dolayısıyla ölçeğin uyuşma geçerliliği yönünden gerekli ölçütleri sağladığı görülmektedir.

Uyuşma geçerliliğinden sonra ölçeğin ayrışma geçerliliğini sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir. Ayrışma geçerliliği, bir yapıyı ölçen ölçekle, farklı başka ya-

pları ölçmek için kullanılan ölçekler arasında zayıf bir ilişkinin diğer bir ifade ile düşük korelasyonun olduğunu ifade etmektedir (Altunışık vd., 2010:122). Ayırışma geçerliliğinde, her bir faktöre ait AVE değeri ile faktörler arası korelasyonların karesi karşılaştırılmıştır. Ayırışma geçerliliğinden bahsedilebilmesi için her bir yapıya ait hesaplanan AVE değerinin, her bir yapının diğer yapılarla olan korelasyonlarının karesinden büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981:46).

Tablo 4: Ayırışma Geçerliliği Analizi Sonuçları

Faktör1	Faktör 2	Korelasyon	Korelasyon Karesi	Değişken1 AVE	Değişken2 AVE
Fiziksel Ort. K.	Yiyecek K.	0,669**	0,447		0,48
Fiziksel Ort. K.	Servis Kalitesi	0,557**	0,310		0,41
Fiziksel Ort. K.	Algılanan Değer	0,489**	0,239		0,54
Fiziksel Ort. K.	Müş. Memnun.	0,639**	0,40	0,50	0,58
Fiziksel Ort. K.	Müş. Bağlılığı	0,518**	0,26		0,50
Yiyecek K.	Hizmet Kalitesi	0,645**	0,41		0,41
Yiyecek K.	Algılanan Değer	0,653**	0,42		0,54
Yiyecek K.	Müş. Memnun.	0,663**	0,43	0,48	0,58
Yiyecek K.	Müş. Bağlılığı	0,557**	0,31		0,50
Servis Kalitesi	Algılanan Değer	0,490**	0,24		0,54
Servis Kalitesi	Müş. Memnun.	0,597**	0,35	0,41	0,58
Servis Kalitesi	Müş. Bağlılığı	0,535**	0,273		0,50
Algılanan Değer	Müş. Memnun.	0,535**	0,219	0,54	0,58
Algılanan Değer	Müş. Bağlılığı	0,479**	0,238		0,50
Müş. Memnun.	Müş. Bağlılığı	0,631**	0,119	0,58	0,50

Tablo 4'e göre, değişkenler arasındaki korelasyonların tümünün pozitif ve anlamlı oldukları ve orta düzeyde bir korelasyon ilişkisine sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca hiçbir değer 0,85 değerinden yüksek olmadığı diğer bir ifade ile çoklu doğrusallık bağlantısı sorununun olmadığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak bütün faktör yapılarına yönelik hesaplanmış olan AVE değerlerinin, o faktör yapılarının diğer faktör yapıları ile arasındaki korelasyonlarının karesinden daha büyük bir değere sahip olduğu görülmekte ve ölçeğin ayırışma geçerliliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi: Yapısal Eşitlik Modeli

Doğrulamalı faktör analizi, geçerlilik ve güvenilirlik testleri sonucunda geçerli bir ölçüm modeline ulaşıldıktan sonra, literatüre dayalı olarak araştırmada ileri sürülen hipotezlerin yapısal eşitlik modeli kullanılarak test edilmesi aşamasına geçilmiştir. LISREL programı kullanılarak yapılan yapısal model analizinden sonra ulaşılan uyum iyiliği değerleri aşağıdaki Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

UYUM İYİLİĞİ DEĞERLERİ	MÜKEMMEL UYUM	KABUL EDİLEBİLİR UYUM	ULAŞILAN MODEL DEĞERLERİ
χ^2/df	≤ 5	≤ 3	2,87
RMSEA	$\leq .05$	$\leq .08$	0,066
SRMR	$\leq .05$	$\leq .08$	0,047
GFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,88
AGFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	0,85
CFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,91
NNFI	$\geq 0,95$	$\geq 0,90$	0,90
$\chi^2:760,13, df:264$			

Tablo 5’de görüldüğü üzere, yapısal modelin χ^2 değeri 760,13 ve serbestlik derecesi (df) 264 olarak bulunmuştur. χ^2/df değeri 2,87 olarak hesaplanmış olup, 3 değerinden küçük olduğundan oldukça iyi bir uyuma işaret etmektedir. Bu değerlerin yanı sıra model ile veri arasındaki uyumu gösteren ve en fazla kullanılan uyum iyiliği ölçüleri de kabul edilebilir değerlere ulaşmışlardır.

Tablo 6’da yapısal modelin regresyon katsayıları ve t değerleri gösterilmektedir.

Tablo 6: Yapısal Model Regresyon Ağırlıkları ve t Değerleri

İlişkiler	Parametreler	Standart Regresyon Ağırlıkları	t değeri	Hipotez Testi Sonucu
H ₁ FOK (ξ_1) → AD (η_1)	(γ_{11})	-0,06	-0,63	Desteklenmedi
H ₂ FOK (ξ_1) → MM (η_2)	(γ_{12})	0,37	4,37	Desteklendi
H ₃ YK (ξ_2) → AD (η_1)	(γ_{21})	0,84	5,91	Desteklendi
H ₄ YK (ξ_2) → MM (η_2)	(γ_{21})	0,25	2,25	Desteklendi
H ₅ SK (ξ_3) → AD (η_1)	(γ_{31})	0,02	0,20	Desteklenmedi
H ₆ SK (ξ_3) → MM (η_2)	(γ_{32})	0,31	3,33	Desteklendi
H ₇ AD (η_1) → MB (η_3)	(β_{11})	0,15	2,17	Desteklendi
H ₈ MM (η_2) → MB (η_3)	(β_{21})	0,66	8,41	Desteklendi

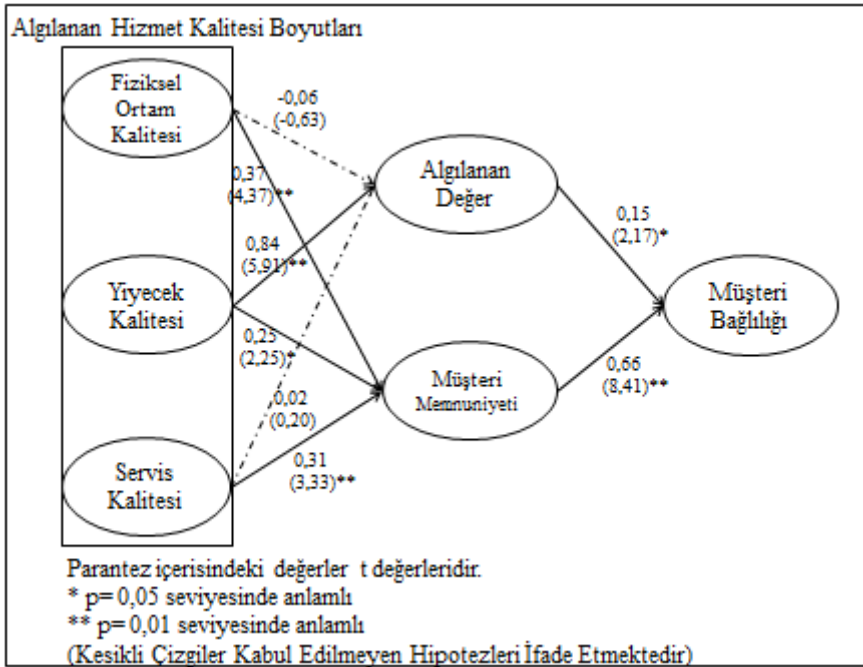
Hesaplanan t değerlerinin 1.96 değerinden büyük olması 0.05 düzeyinde; 2.58’den büyük olması ise 0.01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre, kurulan yapısal eşitlik modelinde yer alan ve fiziksel ortam kalitesi ile algılanan değer arasındaki ilişkiyi ifade eden H₁ nolu hipotez ($\gamma_{11} = -0.06$, $t = -0.63$) ve servis kalitesi ile algılanan değer arasındaki ilişkiyi ifade eden H₅ nolu hipotez ($\gamma_{31} = 0.02$, $t = 0.20$) desteklenmemiştir. Diğer bir ifade ile fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesi ile algılanan değer arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yiyecek kalitesi ile algılanan değer arasındaki ilişkiyi ifade eden H₃ nolu hipotez ise ($\gamma_{21} = 0.84$, $t = 5.91$) 0.01 anlamlılık düzeyinde desteklenmiştir. Yiyecek kalitesinin algılanan değer üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda, fiziksel ortam kalitesi, yiyecek kalitesi ve servis kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Müşteri memnuniyeti üzerinde en yüksek etkiye sahip bileşenin fiziksel ortam kalitesi olduğu ($\gamma_{12} = 0.37$, $t = 4.37$), bu bileşeni servis kalitesinin takip ettiği ($\gamma_{32} = 0.31$, $t = 3.33$) görülmektedir. Müşteri memnuniyeti üzerinde en düşük etkiye sahip hizmet kalitesi bileşeninin ise yiyecek kalitesi ($\gamma_{22} = 0.25$, $t = 2.25$) olduğu araştırmanın bulguları arasındadır. Buna göre H_2 ve H_6 nolu araştırma hipotezleri 0,01 anlamlılık düzeyinde, H_4 nolu araştırma hipotezi ise 0,05 anlamlılık düzeyinde desteklenmiştir.

Son olarak, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti ile müşteri bağlılığı arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerinde ($\beta_{21} = 0.66$, $t = 8,41$), algılanan değere göre daha büyük bir etkisi bulunmaktadır ($\beta_{11} = 0.15$, $t = 2,17$). Dolayısıyla H_8 nolu araştırma hipotezi 0.01 anlamlılık düzeyinde, H_7 nolu araştırma hipotezi ise 0.05 anlamlılık düzeyinde desteklenmektedir. Bu bulgular, yeme-içme işletmelerinde her üç hizmet kalitesi bileşeninin de müşteri memnuniyetinin bir yordayıcısı olduğunu, müşteri memnuniyetinin ise müşterinin işletmeye olan bağlılığı üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Buna göre kabul edilen model Şekil 2' de görüldüğü gibidir.

Şekil 2: Yapısal Model

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmada yiyecek-içecek işletmelerinde fiziksel ortam kalitesi, yiyecek kalitesi ve servis kalitesi şeklinde ele alınan hizmet kalitesi boyutlarının müşterinin algıladığı değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Yiyecek kalitesi müşterilerin algıladığı değer üzerinde belirleyici olan tek hizmet kalitesi faktörüdür. Diğer bir ifade ile yiyecek ve içeceklerin lezzeti, tazeliği, menü çeşitliliği, görünümü, kokusu, görseelliği ve sunumu müşterilerin zihninde daha önemli olarak değerlendirilmektedir. Fiziksel ortam kalitesi ve servis kalitesi boyutları ise müşterilerin algıladıkları değer üzerinde belirleyici bir etkiye sahip değildir. Yiyecek-içecek işletmelerinin müşterileri bu iki kalite unsurunu dikkate değer ek faydalar olarak algılamamaktadırlar. Bu sonuç literatürdeki bazı çalışmaları doğrular niteliktedir. Ryu vd. (2012) tarafından Çin restoranları üzerinde yapılan bir çalışmada yiyecek kalitesinin müşterinin algıladığı değer üzerinde önemli bir etkisi olduğu, bununla birlikte servis kalitesi ve fiziksel ortam kalitesinin ise algılanan değer üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Chen, ve Hu (2010), Avustralya'da kahve endüstrisi üzerinde yaptığı çalışmada hizmet kalitesinin niteliklerini belirleyen beş boyut arasında kahve kalitesi, yiyecek-içecek kalitesi ve ekstra faydaların sembolik değer ile anlamlı bir ilişkisi olduğu; kahve kalitesi, servis kalitesi ve yiyecek-içecek kalitesinin ise fonksiyonel değer ile anlamlı bir ilişkisi olduğu, fiziksel ortam kalitesinin ise hem sembolik değer hem de fonksiyonel değer üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise, her üç kalite boyutunun müşteri memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucudur. Çekici iç tasarım, dekor, müzik, renk, ışıklandırma gibi fiziksel ortam kalitesinin müşteri memnuniyetini üzerinde en fazla etkiye sahip olan kalite boyutu olduğu görülmekte ve bu üç boyut müşteri memnuniyetindeki varyansın %75'ini açıklamaktadır. Bu sonuçlara benzer şekilde, Ryu ve Han (2010), hızlı-rahat restoranlarda 341 müşteri üzerinde yaptıkları çalışmada fiziksel ortam kalitesi, yiyecek kalitesi ve servis kalitesinin müşteri memnuniyetinin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucunu bulmuşlardır. Heung ve Gu (2012), Hong Kong'daki 10 orta ve lüks seviyede tam hizmet sunan restoranların müşterileri üzerinde yaptıkları çalışmada, restoranın atmosferinin (fiziksel ortamın), müşterilerin memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Ryu vd. (2012) tarafından Çin restoranları üzerinde yapılan başka bir çalışmada, bu üç hizmet kalitesi boyutunun müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucu da elde edilmiştir. Munhurrin (2012), Mauritius'taki restoran-

lar üzerinde yaptığı araştırmada algılanan hizmet kalitesini üç boyut olarak (fiziksel varlıklar ilk boyut, gıda kalitesi ve güvenilirliği ikinci boyut, ve duyarlılık, güvence, empati üçüncü boyut) ele almış ve bu boyutların müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetler üzerine etkisini araştırmış ve sonuçta her üç hizmet kalitesi boyutunun da memnuniyet üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur.

Çalışmanın bir diğer sonucu hem müşterinin algıladığı değerlerin hem de müşterinin memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucudur. Müşteri memnuniyetinin müşteri bağlılığı üzerindeki etkisi, müşterinin algıladığı değer göre daha yüksektir. Müşteri bağlılığındaki varyansın % 58'i bu iki değişken tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç, literatürdeki diğer bazı çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Ha ve Jang (2010), Amerika kalı müşterilerin Kore restoranlarındaki yemek deneyimlerinden algıladıkları değerlerin, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, hem hedonik değer (iç dizayn, Kore müziği, geleneksel yemekler, restoran atmosferi, masa düzeni) hem de faydacı değer (makul maliyet, lezzet, yiyecek porsiyonları, menü çeşitliliği, hijyen) müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetler üzerinde etkili olduğu, bununla birlikte faydacı değer hedonik değere göre etkisinin daha güçlü olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Çalışmada aynı zamanda, müşteri memnuniyetinin davranışsal niyetlerin önemli bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ryu vd. (2010), hızlı ve günlük restoran sektöründe hedonik ve faydacı değerler, müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri incelemiş, hedonik ve faydacı değerlerin müşteri memnuniyetini önemli ölçüde etkilediği ve müşteri memnuniyetinin ise davranışsal niyet üstünde önemli bir etkiye sahip olduğu, faydacı değer, hem müşteri memnuniyeti hem de davranışsal niyet üzerinde, hedonik değere göre daha fazla etkili olduğu sonucunu bulmuşlardır. Çalışmada müşteri memnuniyeti ile davranışsal niyetler arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Nejati ve Moghaddam (2013), İran'daki hızlı-lokantalar bağlamında hedonik ve faydacı değerlerin müşteri memnuniyeti ve davranışsal niyetleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda, hem hedonik hem de faydacı değerlerin memnuniyet ve davranışsal niyetleri önemli ölçüde etkilediği, ayrıca memnuniyetin de davranışsal niyetleri pozitif yönde etkilediği sonuçları ortaya çıkmıştır.

Günümüzde müşterilere geniş bir yelpazede yiyecek içecek hizmeti sunan çok sayıda işletme vardır. Böyle bir rekabet ortamı içerisinde müşterilerin bir işletmeyi diğerine tercih etme kararında sunulan hizmetin kalitesi önemli bir belirleyici faktördür. Bu nedenle hizmet kalitesi, yiyecek-içecek işletmelerinin yönetiminde üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birisidir. Tüm

hizmet işletmelerinde olduğu gibi yiyecek-içecek işletmelerinde de müşteri bağlılığı oluşturmanın anahtarı üstün hizmet kalitesi, değer ve müşteri memnuniyeti sağlamaya dayanır. Üstün kalitede hizmet sunmak, müşteri bağlılığı sağlamanın yanında işletmenin itibarının geliştirilmesine katkıda bulunmakta, uzun vadede ise daha fazla gelir elde edilmesine yol açmaktadır.

Yiyecek içecek işletmelerinde sunulan hizmetler, sadece yiyecek ve menüden ibaret değildir. Bu işletmelerden hizmet satın alan müşterilerin memnuniyet ve bağlılıkları etkileyen farklı faktörlerde söz konusudur. Bu faktörlerin her birinin müşterinin algıladığı değer, memnuniyet ve bağlılıkları üzerinde göreceki önemi söz konusudur. Yiyecek-içecek işletmesinin ana ürünü olan yemekler, buna ek olarak hizmetin sunulduğu fiziksel ortam ve hizmet sunan personelin tutum ve davranışları, müşterilerin değer algılamalarını, memnuniyetlerini ve sonuçta bağlılıklarını etkileyen en önemli faktörlerdir.

Bu çalışmanın bulguları yiyecek-içecek işletmesi sahip ve yöneticilerinin hizmet kalitesinin her üç bileşenine de odaklanmaları ve müşterilerin algıladıkları değeri artırmak, müşteri memnuniyeti sağlamak ve olumlu davranışsal niyetlerini güçlendirmek için sınırlı kaynaklarını bu üç bileşen arasında dengeli bir şekilde kullanmaları gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışmanın en önemli sonucu, müşterinin hem değer algısını hem de memnuniyetini etkileyen tek hizmet kalitesi boyutunun yiyecek kalitesi olduğunu ortaya koymuştur. Yiyecek-içecek işletmelerinin sahip ve yöneticileri, müşteriler tarafından algılanan parasal ve parasal olmayan maliyetleri azaltabilmek ve müşteri algıladıkları faydaları arttırabilmek, böylelikle müşterilerin değer yargısını faydacı ve hazcı değer açısından etkileyebilmek ve sonuçta müşteri memnuniyeti sağlayabilmek için öncelikle yiyecek kalitesine odaklanmak durumundadırlar. Dolayısıyla yiyecek-içecek işletmesi sahip ve yöneticilerinin müşterilerin temel olarak işletme ortamı ve servis hizmetlerinden ziyade yiyecek ve içecek kalitesini dikkate alarak işletmeyi tercih edeceği gerçeğini göz önünde tutarak, yiyecek ve içeceklerin lezzeti başta olmak üzere tazeliği, çeşitliliği, görünümü, kokusu, yöreselliği, görseelliği ve sunumu gibi unsurlara en fazla ilgiyi göstermesi gerekmektedir.

Araştırma, iyi bir restoran imajı oluşturulmasında diğer önemli faktörün fiziksel ortam olduğunu göstermektedir. İşletmenin fiziksel ortamı ve iç mekan tasarımının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi dikkate alınarak, kendilerine rekabet üstünlüğü sağlayacak etkin bir fiziksel ortam ve hoş bir iç mekan tasarımı geliştirilmeli, kullanılacak renkler, çalınacak müzikler iyi seçilmeli ve bunlar sürekli olarak planlamalı, değiştirilmeli ve izlenmelidir.

Hizmetin sunumu da hem algılanan değeri hem de müşteri memnuniyetini etkileyen diğer önemli bir faktördür. Buna yönelik olarak müşterilere daha

hızlı servis sunmanın yolları aranmalı, müşterilerin kişisel isteklerine daha fazla dikkat edilmeli, kişiselleştirilmiş hizmetler sunulmalı, samimi bir hizmet ortamı yaratılmalı ve nitelikli servis personeli ile hizmet sunmaya özen gösterilmelidir.

Araştırma, Kütahya il merkezinde faaliyet gösteren ve orta-lüks sınıfta hizmet sunan 4 restoran işletmesinden yiyecek-içecek hizmeti satın alan müşteriler üzerinde yürütülmüştür. Bu durum araştırmanın en önemli kısıtıdır. Araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin tüm güvenilirlik ve geçerlilik testleri yapıldığından, elde edilen bulguların tüm araştırma evrenine genellenmesi konusunda herhangi bir sıkıntı olmamasına rağmen, Kütahya ilinin, Türkiye için genelleme yapmaya yetecek bir yiyecek ve içecek işletmesi kümesi barındırmaması nedeniyle; farklı illerde yapılacak benzer çalışmalarla araştırma sonuçlarının test edilmesi faydalı olacaktır.

Araştırmada yiyecek-içecek işletmelerinde hizmet kalitesinin üç boyutunun algılanan değer, müşteri memnuniyeti ve müşteri bağlılığı ile olan ilişkisi incelenmiştir. Bu üç boyutun farklı yapılarla (imaj, marka bilinirliği gibi) ilişkileri araştırılmak suretiyle araştırmanın genişletilmesi mümkündür. Aynı zamanda zincir yiyecek-içecek işletmeleri ve fast food türündeki işletmeler üzerinde de çalışmalar yapılabilir. Buna ek olarak üç hizmet kalitesi boyutunun müşterilerin demografik özellikleri ile ilişkisinin araştırılması farklı bir araştırma konusu olabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, A. (2015). The Effect of Service and Food Quality on Customer Satisfaction and Hence Customer Retention, *Asian Social Science*; Volume:11, No:23, 129-139
- Aksu, M., Korkmaz, H. ve Sünnetçioğlu, S. (2016). Yiyecek ve İçecek İşletmelerindeki Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerinde Etkisi: Bozcaada'da DINESERV Modeliyle Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:19, Sayı:35, 1-18.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamaları*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Andaleeb, S. ve Conway, C. (2006). Customer Satisfaction in the Restaurant Industry: An Examination of the Transaction-Specific Model. *Journal of Services Marketing*, Vol:20 Issue:1, 3-11.
- Babin, B. J., Lee, Y.-K., Kim, E.-J. ve Griffin, M. (2005). Modeling Consumer Satisfaction and Word-of-Mouth: Restaurant Patronage in Korea. *Journal of Services Marketing*, Volume:19, Issue:3, 133-139.
- Bayram, N. (2010). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: AMOS Uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Benrit, P. ve Trakulmaykee, N. (2016). The Relationships Among Food Quality, Service Quality, Physical Environment and Customers' Satisfaction in Thai Dining Restaurant in Malaysia, *Journal of Management Sciences*, Volume:3, Issue:1, 41-61.
- Berry, L.L., Zeithaml, V.A. ve Parasuraman, A. (1985). Quality Counts In Services, Too. *Business Horizons*, Volume:28, Issue:3, 44-52.
- Bilgin, Y. ve Kethüda, Ö. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine ve Sadakatine Etkisi: Oba Restoran Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 147-170.
- Bilgin, Y. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatinin Ağızdan Ağıza Pazarlamaya Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Volume: Issue:4, 33-62.
- Bitner, M.J. (1990). Evaluating Service Encounters; The Effects Of Physical Surroundings And Employee Responses. *Journal of Marketing*, Vol:54, No:2, 69-82.
- Bitner, M.J. (1992). Servicescapes: The Impact of Physical Surroundings on Customers and Employees. *Journal of Marketing*, Vol:56, No:2, 57-71

- Brady, M.K. ve Cronin, J.J. (2001). Some New Thoughts on Conceptualising Perceived Service Quality: A Hierarchical Approach. *Journal of Marketing*, Vol:65, No:3, 34-49.
- Bucak T. ve Turan Ö., (2016). Restoranlarda Hizmet Kalitesinin Misafir Memnuniyetine Etkisi: Çanakkale Merkezinde Bir Araştırma. *International Journal of Social Science*, Number: 49, 287-304.
- Canny, I. (2013). The Role Of Food Quality, Service Quality, And Physicalenvironment On Customer Satisfaction And Future Behavioral Intentions İn Casual Dining Restaurant. *The 7th National Research Management Conference*, Sriwijayauniversity - Palembang, Indonesia.
- Chen, P-T. ve Hu, H.H. (2010). How Determinant Attributes Of Service Quality İnfluence Customer-Perceived Value: An Empirical İnvestigation Of The Australian Coffee Outlet İndustry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Volume:22, Issue:4, 535-551.
- Chow, I.H., Lau, V.P., Lo, T.W., Sha, Z. ve Yun, H. (2007). Service Quality İn Restaurant Operations İn China: Decision- And Experiential-Oriented Perspectives. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:26, Issue:3, 698-710.
- Cronin, J.J. ve Taylor, S.A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination And Extension. *Journal of Marketing*, Vol:56, No:3, 55-68.
- Çalık, M., Altunışık, R. ve Sütütemiz, N. (2013). Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Marka Performansı ve Pazar Performansı İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:9, Sayı:19, 137-162.
- Çetintürk, İ. (2017). Müşteri Değeri, Müşteri Tatmini ve Marka Sadakati: Üniversite Sosyal Tesisleri Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, Cilt:14, Sayı:2, 93-109.
- Dabholkar, P.A., Thorpe, D.I. ve Rentz, J.O. (1996). A Measure of Service Quality for Retail Stores: Scale Development and Validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol:24, No:1, 3-16.
- Denizer, D. (2005). *Yiyecek ve İçecek Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Baskı.
- Demirgüneş B. K., (2015). Satış Elemanının Etik Davranışı: Tüketici Algısının Güven, Memnuniyet ve Tekrar Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *İş Ahlakı Dergisi*, 8,(1), 5-46.
- Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesi Ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 35, 1-17.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics. *Journal of Marketing Research*, Volume:18, No:3, 382-388.

- Garbarino, E. ve Johnson, M. S. (1999). The Different Roles of Satisfaction, Trust and Commitment in Customer Relationship, *Journal of Marketing*, Volume:63, No:2, 70- 87.
- Grönroos, C. (1984). A Service Quality Model and Its Marketing Implications. *European Journal of Marketing*, Vol:18, Issue:4, 36-44.
- Ha, J. ve Jang, S. (2010). Effects of Service Quality and Food Quality: The Moderating Role of Atmospherics İn An Ethnic Restaurant Segment. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:29, (3), 520-529.
- Haery, F.A. ve Badiezadeh, M. (2014). Studying the Effect of Food Quality Dimensions (Physical Environment, Food and Services) on Mental Image of the Restaurant and Customers' Satisfaction and Intentions Based on Kisang's Model, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Volume:4, No:7, 415-424
- Haghighi, M., Dorosti, A., Rahnama, A ve Hoseinpour, A. (2012). Evaluation Of Factors Affecting Customer Loyalty İn The Restaurant Industry, *African Journal of Business Management*, Volume:6, Issue:14, 5039-5046.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2009). *Multivariate Data Analysis*. NJ: Prentice Hall.
- Han, H.S., ve Ryu, K. (2009). The Roles of The Physical Environment, Price Perception, and Customer Satisfaction in Determining Customer Loyalty in the Family Restaurant Industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol:33, Issue:4, 487-510.
- Hanaysha, J. (2016). Testing The Effects Of Food Quality, Price Fairness, and Physical Environment on Customer Satisfaction in Fast Food Restaurant Industry, *Journal of Asian Business Strategy*, Volume:6, Issue:2, 31-40
- Heung, V.C.S. ve Gu, T. (2012). Influence of Restaurant Atmospherics on Patron Satisfaction and Behavioral Intentions. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:31, Issue:4, 1167- 1177.
- Homburg, C., Koschate, N. ve Hoyer, W. D. (2005). Do Satisfied Customers Really Pay More? A Study of the Relationship between Customer Satisfaction and Willingness to Pay. *The Journal of Marketing*, Volume:69, No:2, 84-96.
- Hwang, J. ve Ok, C. (2013). The Antecedents and Consequence of Consumer Attitudes Toward Restaurant Brands: A Comparative Study Between Casual and Fine Dining Restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:32, (1), 121-131.

- Jang, S. ve Namkung, Y. (2009). Perceived Quality, Emotions, and Behavioral Intentions: Application of An Extended Mehrabian-Russell Model to Restaurants. *Journal of Business Research*, Vol:62, No: 4, 451-60.
- Kang, H.C. ve Wang, Y.W. (2009). The Relationships among Sea-Food Restaurant Service Quality, Perceived Value, Customer Satisfaction and Behavioral Intentions Using Structural Equation Models: A Case of Pengh. *The 9th International Conference on Electronic Business*, Macau, November 30 - December 4, 629-633.
- Kim, H.J., McCahon, C. ve Miller, J. (2003). Assessing Service Quality İn Korean Casual-Dining Restaurants Using DINESERV. *Journal of Foodservice Business Research*, Volume:6, Issue:1, 67-86.
- Kim, W. G., Ng, C.Y.N. ve Kim, Y. (2009). Influence of Institutional DINESERV on Customer Satisfaction, Return Intention, and Word-ofMouth. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:28, Issue:1, 10-17.
- Kivela, J., Inbakaran, R. ve Reece, J. (1999). Consumer Research in the Restaurant Environment, Part 1: A Conceptual Model of Dining Satisfaction and Return Patronage. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Volume:11, Issue:5, 205-222.
- Koçak, N. (2006). *Yiyecek İçecek Hizmetleri Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ladhari R., Brun I. ve Morales M. (2008). Determinants of Dining Satisfaction and Post-Dining Behavioral Intentions. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:27, Issue:4, 563-573.
- Lai, I. K. W. (2015). The Roles of Value, Satisfaction, and Commitment in the Effect of Service Quality on Customer Loyalty in Hong Kong-Style Tea Restaurants. *Cornell Hospitality Quarterly*, Volume:56, Issue:1, 118-138.
- Lehtinen, J.R. ve Lehtinen, U. (1982). Service Quality: A Study of Quality Dimensions, Unpublished Working Paper., *Service Management Institute*, Helsinki.
- Liu, Y. ve Jang, S. S. (2009). Perceptions of Chinese Restaurants in the U.S.: What Affects Customer Satisfaction and Behavioral Intentions?. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:28, Issue:3, 338-348.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi: Amos Uygulamaları*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Markoviç, S., Raspor, S. ve Dorçıç, J. (2010). Does Restaurant Performance Meet Customers' Expectations? An Assessment Of Restaurant Service Quality Using A Modified Dineserv Approach. *Tourism and Hospitality Management*, Vol:16, No:2, 181-195.

- Markoviç, S., Raspor, S. ve Dorçığ, J. (2011). What Are The Key Dimensions of Restaurant Service Quality? An Empirical Study in The City Restaurant Settings. *Sustainable Tourism: Socio-cultural, Environmental and Economics Impact : [conference Proceedings]*, 235-249.
- Munhurrun, P.R. (2012). Perceived Service Quality In Restaurant Services: Evidence From Mauritius. *International Journal of Management and Marketing Research*, Volume:5, No:3, 1-14.
- Namkung, Y. ve Jang, S. (2007). Does Food Quality Really Matter in Restaurant? Its İmpact on Customer Satisfaction and Behavioral İntentions. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, Vol: 31, No:3, 387-410.
- Namkung, Y. ve Jang, S. (2008). Are Highly Satisfied Restaurant Customers Really Different? A Quality Perception Perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol:20 Issue:2, 142-155.
- Nejati, M ve Moghaddam, P.P. (2013). The Effect of Hedonic and Utilitarian Values on Satisfaction and Behavioural İntentions for Dining İn Fast-Casual Restaurants İn Iran. *British Food Journal*, Vol:115, Issue:11, 1583-1596.
- Oh, H. (2000). Diners' Perception of Quality, Value, and Satisfaction: A Practical Viewpoint. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Volume:41, Issue:3, 58-66.
- Olalı, H. ve Korzay, M. (1993). *Otel İşletmeciliği*. İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım
- Oliver, R.L. (1999). Whence Consumer Loyalty?, *Journal of Marketing*, Volume:63 (Special Issue), 33-44.
- Ong, A. D. ve Van Dulmen, M. H. N. (2007). *Handbook of Methods in Positive Psychology*. Oxford University Press.
- Öztürk, A.S. (2005). *Hizmet Pazarlaması*, Ankara: Ekin Kitapevi.
- Qin, H., & Prybutok, V. R. (2009). Service Quality, Customer Satisfaction, and Behavioral Intentions in Fast-Food Restaurants. *International Journal of Quality and Service Sciences*, Volume:1, Issue:1, 78-95.
- Rust, R. T., ve Oliver, R. L. (1994). *Service Quality: Insights and Manegerial İmplications from the Frontier in Service Quality: New Directions in Theory and Practice*, Sage Publication.
- Ryu, K. ve Jang, H. (2008). Influence Of Restaurants' Physical Environments on Emotion and Behavioral İntention. *The Service Industries Journal*, Volume:28, Number:8, 1151-1165.

- Ryu, K., Han, H.S. ve Kim, T.H. (2008). The Relationships Among Overall Quick-Casual Restaurant İmage, Perceived Value, Customer Satisfaction, And Behavioral İntentions. *International Journal of Hospitality Management*, Vol:27, No:3, 459-69.
- Ryu, K. ve Han, H.S. (2010). Influence of The Quality of Food, Service, and Physical Environment on Customer Satisfaction in Quick-Casual Restaurants: Moderating Role of Perceived Price. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, Vol:34, No:3, 310-29.
- Ryu, K. ve Han, H.S. (2011). New Or Repeat Customers: How Does Physical Environment İnfluence Their Restaurant Experience?. *International Journal of Hospitality Management*, Volume:30, Issue:3, 599-611
- Ryu, K., Lee, HR., ve Kim, W.G (2012). The Influence of The Quality of The Physical Environment, Food, and Service on Restaurant İmage, Customer Perceived Value, Customer Satisfaction, and Behavioral Intentions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol:24, Issue:2, 200-223.
- Sabir, İ. R., Akhtar, N., Pervez, M. A. ve Rehman, A. (2014). Customer Satisfaction in the Restaurant Industry; Examining the Model in Local Industry Perspective. *Journal of Asian Business Strategy*, Volume:4, Issue:1, 18-31.
- Sarıışık M. (1994). Konaklama İşletmelerinde Mutfak Planlamasında Dikkat Edilmesi Gereken Konular. *Anatolia Turizm ve Çevre Kültür Dergisi*, Sayı: 4, 68-72.
- Sasser, W.E., Olsen, R.P. ve Wyckoff, D.D. (1978). *Management of Service Operations*, Allyn and Bacon, Boston, MA.
- Slater, S.F., ve Narver, J.C. (2000). Intelligence Generation and Superior Customer Value. *Journal of Academy of Marketing Science*, Volume:28, Issue:1, 120-127.
- Stevens, P., Knutson, B. ve Patton, M. (1995). DINESERV: A Tool For Measuring Service Quality İn Restaurants. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Volume:36, Issue:2, 56-60.
- Susskind, A.M. ve Chan, E.K. (2000). How Restaurant Features Affect Check Averages: A study of the Toronto Restaurant Market. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Vol:41, Issue:6, 56-63.
- Sulek, J.M. ve Hensley, R.L. (2004). The Relative Importance of Food, Atmosphere, and Fairness of Wait. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, Volume: 45, (3), 235-247.

- Şimşek, G.G. (2016). Süpermarket Müşterilerinin Hizmet ve Ürün Kalitesi Algılarıyla Birinci ve İkinci Mertebe Doğrulamalı Faktör Modelleri: Deneysel Bir Araştırma. *Alphanumeric Journal*, Volume 4, Issue 2, 115-145.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell. L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Boston: Pearson.
- Temizel, G. ve Garda, B. (2017). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Kavramı ve Hizmet Kalitesinin Ölçülmesinde Kullanılan Modeller. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, 161-171.
- Tuncer, İ. (2017). Yiyecek İçecek İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Boyutları ve Ölçeklerinin İncelenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue:16, 321-329.
- Türksoy, A. (2002). *Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Yönetimi*. Ankara: Turhan Kitabevi (Genişletilmiş İkinci Baskı).
- Tüzüncü, D. ve Albayrak, A. (2016). The Importance of Restaurant Physical Environment For Turkish Customers, *Journal of Tourism Research & Hospitality*, Volume:5, Issue:1, 1-7.
- Vanniarajan, T. (2009). DINESERV: A Tool For Measuring Service Quality In Restaurants. *Journal of Marketing & Communication*, Volume: 4, Issue: 3, 41-52.
- Vanniarajan, T. ve Meharajan, T. (2012). DINESERV: A Tool For Measuring Service Quality In Restaurants. *Journal of Marketing & Communication*, Volume:8, Issue:2, 4-11.
- Weiss, R., Feinstein, A. H. ve Dalbor, M. (2004). Customer Satisfaction of Theme Restaurant Attributes and Their Influence on Return Intent. *Journal of Foodservice Business Research*, Volume:7, Issue:1, 23-41.
- Westbrook, R.A. ve Oliver, R.L. (1991). The Dimensionality of Consumption Emotion Patterns and Consumer Satisfaction. *Journal of Consumer Research*, Volume:18, No:1, 84-91.
- Yılmaz, Y. (2007). *Otel ve Yiyecek İçecek İşletmelerinde Ziyafet Organizasyonu ve Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeithaml, V.A., (1988), Consumer Perceptions of Price, Quality, and Value: A Means-End Model and Synthesis of Evidence. *Journal of Marketing*, Volume:52, No:3, 2-22.
- Zeithaml, V.A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The Behavioral Consequences of Service Quality. *Journal of Marketing*, Vol.:60, No:2, 31-46. etuder.org.tr/organizasyonlar5.html, Ulaşım Tarihi: 15.02.2018.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM GELİŞİMİNDE TURİZMİN YEREL HALK TARAFINDAN ALGILANAN ETKİLERİNİN, TOPLUM KATILIMININ VE TURİZM GELİŞİMİNE DESTEĞİN ROLÜ: BEYPAZARI ÖRNEĞİ

The Role of Local People's Perceptions of
Tourism Impact, Community Participation
and Support for Tourism Development in the
Development of Sustainable Tourism: Case of
Beypazarı

Gönderim Tarihi: 31.03.2019

Kabul Tarihi: 13.11.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.659297

Ayşe Nevin SERT*

ÖZ: Turizm endüstrisinin gelişimi ve sürdürülebilirliği açısından yerel halkın katılımı ve desteği oldukça önemlidir. Bu nedenle yerel halkın turizmin etkilerini nasıl algıladığının, görüşlerinin, bakış açılarının, tutumlarının izlenmesi ve elde edilen verilerin turizm gelişimine katkı sağlayacak şekilde kullanılması gerekmektedir. Çalışmada yerel halkın turizmin ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkilerine ilişkin algıları belirlenerek toplum katılımının ve turizm gelişimine desteğin söz konusu algılar ile olan ilişkisi incelenmiştir. Beypazarı'nda 418 kişi ile yapılan araştırmada yerel halkın turizmin etkilerini olumlu algıladıkları saptanmıştır. Çalışmanın diğer bir sonucuna göre toplum katılımının düşük olmasına rağmen yerel halk turizmin etkilerini olumlu algılamakta ve turizm gelişimine destek olmaktadır. Turizmin sürdürülebilir gelişimi açısından yerel halkın katılımının sağlanması oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Halk, Toplum Katılımı, Turizm Gelişimine Destek, Beypazarı.

ABSTRACT: Local people's participation and support is necessary for the development and sustainability of the tourism industry. For this reason, it is necessary to monitor their views, attitudes and the perception of tourism impact and to use the data in order to contribute to tourism development. Therefore, this study examines the relationship between the local people's perceptions of tourism impact, community participation and support for tourism development. For this purpose, a face-to-face survey was conducted with 418 participants. The results of the survey indicate that the local people perceived tourism impact positively.

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Ali Akkanat Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölüm, Turizm İşletmeciliği, nevinsert@selcuk.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0751-9377.

Furthermore, despite community participation level is low, local people perceive the impact of tourism positively and support tourism development. Ensuring the participation of the local people is very important for the sustainable development of tourism.

Keywords: Local People, Community Participation, Support To Tourism Development, Beypazarı.

GİRİŞ

Turizm gelişimi, ekonomik, sosyokültürel ve çevresel açıdan ele alındığında sadece fayda sağlamakla kalmayıp aynı zamanda maliyetleri de beraberinde getirmesinden dolayı ev sahibi topluluklar açısından iki ucu keskin bir bıçak olduğu varsayılmaktadır (Wang, Pfister ve Morais, 2007). Sosyal değişim teorisine göre yerel halk, faydaları ve katlanmak zorunda olduğu maliyetleri hesaplayıp turizm gelişimine karşı tutumlarını belirlemektedir (Ap, 1992).

Turizm, içinde bulunduğu çevreyle kuvvetli ilişkiye sahip bir faaliyet olduğundan (Kuvan ve Akan, 2005) etkileri ekonomik, sosyokültürel ve çevresel alanlarda kendini göstermektedir. Ekonomik etkiler, vergi gelirleri, artan istihdam, vergi yükleri, enflasyon ve yerel yönetim borçları gibi unsurları içerirken sosyokültürel etkiler, geleneksel zanaat, gelenek ve göreneklerin yeniden canlanması, kültürler arası iletişim, suç oranlarının artması ve geleneksel kültürdeki değişimler gibi unsurları kapsamaktadır. Çevresel etkiler ise doğanın korunması, kalabalıklaşma, hava, su, gürültü ve çevre kirliliği, vahşi yaşamın zarar görmesi gibi konularla ilişkilidir (Ko ve Stewart, 2002; Jurowski ve Gursoy, 2004; Andereck ve Nyaupane, 2011; Deery, Jago ve Fredline, 2012). Yerel halkın algı ve tutumlarını söz konusu ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkiler yanında sosyo-demografik özellikler, turistlerle olan temasın derecesi, turizm bölgesine yakınlık, toplum bağlılığı, destinasyon imajı, toplum katılımı gibi farklı kavram ve değişkenlerin de etkilediği görülmektedir (McGehee ve Andereck, 2004; Wang vd., 2007; Byrd, 2007).

Yerel halkın tutumunu etkileyen önemli faktörlerin tümü sürdürülebilir turizm gelişimi kavramı içinde yer almaktadır. Sürdürülebilir turizm gelişimi, ekonomik, sosyokültürel, çevresel faktörleri birlikte ele alarak turizmin şimdiki ve gelecekteki olumsuz etkilerini en aza indirip en çok faydayı elde etmeyi hedefleyen, bu hedefi gerçekleştirirken de yerel halk başta olmak üzere tüm paydaşları önemseyen bir yaklaşımdır (UNWTO, 2018). Bu yaklaşıma bağlı olarak, turizm planlaması ve politikaları, yerel halk, özel sektör temsilcileri, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetim ve kamu kuruluşlarının birlikte hareket etmesiyle gerçekleştirilebilirse turizm gelişimi ile yerel halkın istekleri ve beklentileri arasında bir denge kurulabilir. Böylece sürdürülebilir turizm gelişimi gerçekleştirilmiş ve yerel halkın turizm gelişimine desteği sağlanmış

olur (Byrd, 2007). Byrd'a (2007) göre, turizm gelişimi yerel halkın yaşamını doğrudan etkileyeceğinden, karar verme sürecine katılmaları gerekmektedir. Yerel halkın sürece katılabilmesi için ise turizmle ilgili konular hakkında bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerekmektedir (Segota, Mihalic ve KirKuscer, 2017). Yerel halkı eğitmek ve bilgilendirmek turizm endüstrisini güçlendirecek, toplumun turizm faaliyetleri sonucu ortaya çıkan fiili etkileri daha iyi anlamasına olanak tanıyacaktır (Byrd, 2007). Bununla birlikte yerel halkın bilgilendirilmesi ve katılımının sağlanması yerel halk ile turistlerin ihtiyaçları arasındaki farkı azaltarak turizm gelişimine olan desteği artırabilir (Lawton ve Weaver, 2015). Dolayısıyla yerel halkın bölgelerindeki turizm gelişimi hakkında bilgi sahibi olup sürece dahil olmasını ifade eden toplum katılımı, sürdürülebilir turizm gelişiminde yerel halkın desteğini almada kritik bir faktör olarak kabul edilmektedir (Lee, 2013). Sürdürülebilir turizm gelişimi devam eden bir süreçtir ve etkilerinin sürekli olarak izlenip gerektiğinde önleyici ve/veya düzeltici önlemleri uygulamaya koymak gerekmektedir (UNWTO, 2018).

Buradan yola çıkarak çalışmanın üç temel amacı vardır. Birincisi, yerel halkın, turizmin ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkileriyle ilgili algılarını ölçmek, ikincisi, bu algıların toplum katılımı ile olan ilişkisini analiz etmek, üçüncüsü ise algılanan turizm etkilerinin ve toplum katılımının turizm gelişimini destekleme üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Yerel halkın turizm etkilerine yönelik tutumları kapsamlı olarak araştırılan bir konudur. Hem yerel hem de ulusal ölçekte gelir getirici bir faaliyet olduğu düşünülen turizmin gelişimi için yerel halkın desteğinin şart olduğu konusunda literatürde fikir birliği (Kuvan ve Akan, 2005; Bestard ve Nadal, 2007; Nunkoo ve Ramkissoon, 2011) olduğu söylenebilir. Zira toplumlar, turizm endüstrisinin gelişmesinden ve bu gelişimi takiben turistlerle etkileşimlerinden doğrudan etkilenmekte olup (Sharpley, 2014) değer sistemleri, davranışları, yaşam biçimleri değişebilmektedir (Rasoolimanesh, Ringle, Jaafar ve Ramayah, 2017).

Yerel halkın desteğini şekillendiren faktörlerin belirlenmesi amacıyla geliştirilen kuramlardan Sosyal Değişim Teorisi, yerel halkın turizm gelişimine tepkisini açıklayan en yaygın kuram olarak kabul edilmektedir (Bestard ve Nadal, 2007). Sosyal Değişim Teorisi, sosyal etkileşimleri bir kaynak değişimi olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin kabul edilemez maliyetlere katlanmadan, fayda sağlayacaklarını düşünmeleri kaynak değişim sürecine girme olasılıklarını yüksek kılmaktadır (Ap, 1992). Algılanan olumlu etkiler (faydalar) potansiyel olumsuz sonuçlardan (maliyetlerden) daha ağır basar ise, bölge sakinlerinin turizm gelişimini desteklemesi muhtemeldir (Gürsoy, Chi

ve Dyer, 2010; Lee, 2013). Bu nedenle, yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin algıları, turizmin başarılı bir şekilde geliştirilmesi ve işletilmesi için önemli bir husustur (Kuvan ve Akan, 2005).

Turizm gelişiminin etkileri, algılanan fayda (Nunkoo ve Ramkissoon, 2011), turistlerle olan temasın derecesi (Weaver ve Lawton, 2001), yerel halk turist etkileşimi (Ward ve Berno, 2011), turizm bölgesine yakınlık (Weaver ve Lawton, 2001), elde edilen fayda (Wang ve Pfister, 2008; Latkova ve Vogt, 2012) toplum bağlılığı (Gürsoy, Jurowski ve Uysal, 2002; Ko ve Stewart, 2002; Trentelman, 2009; Lee, 2013; Rasoolimanesh vd., 2017), yaşam süresi (Yolal, Gürsoy, Uysal, Kim ve Karacaoğlu, 2016), destinasyon imajı (Gürsoy vd., 2010; Stylidis vd., 2014) gibi farklı değişkenlerle ilişkili olarak ele alınmıştır.

Turizmin algılanan en önemli etkilerinden biri ekonomik etkiler olup yerel halk açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yerel halk tarafından algılanan olumlu ekonomik etkiler, artan istihdam (Yoon, Gursoy ve Chen, 2001; Andereck ve Nyaupane, 2011), yaşam kalitesinin iyileşmesi (McGehee ve Andereck, 2004; Wang ve Pfister, 2008; Andereck ve Nyaupane, 2011), gelir kaynağı olması (Haralambopoulos ve Pizam, 1996; Andereck ve Nyaupane, 2011), vergi gelirlerinin artması, yeni yatırımlar, yerel işletmelerin, esnafın gelirinin artması (Choi ve Sirakaya, 2006) olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte hayat pahalılığı gibi olumsuz etkilerden de söz edilebilir (Andereck vd., 2005). Haralambopoulos ve Pizam (1996) yerel halkın turizmi en çok ekonomik yararlarından dolayı desteklediğini, ancak mal ve hizmetlerde de fiyat artışına neden olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur.

Turizm gelişiminin yerel halk üzerinde ekonomik etkileri yanında sosyokültürel etkileri de vardır. Zira turizm gelişimi, sosyal yaşam, alışkanlıklar, günlük yaşam, inançlar ve değerler gibi sakinlerin sosyokültürel özellikleri üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri vardır (Andereck vd., 2005). Turizm gelişimine paralel olarak meydana gelen hızlı büyüme oranına yetersiz planlama ve yanlış yönetim eşlik ettiğinde, çoğu zaman yerel kimlik ve yerel kültür kaybı oluşabilmektedir (Deery vd., 2012). Ayrıca geleneklerin değer kaybetmesi, suç oranlarında artış, sosyal çatışmalar ve kalabalıklaşma gibi çeşitli olumsuzluklar da oluşabilmektedir. Öte yandan turizmin, kamu hizmetlerinin iyileştirmesini, parkların, rekreasyon alanlarının artmasını, kültürel tesisler ve aktivitelerin çoğalmasını sağlamak (Andereck ve Vogt, 2000; Andereck vd., 2005), geleneksel sanatların, kültür ve zanaatların korunmasına, canlanmasına katkıda bulunmak (McGehee ve Andereck, 2004), arkeolojik ve tarihi alanları korumak (Yoon vd., 2001; Andereck vd., 2005) gibi olumlu etkileri de vardır.

Ekonomik ve sosyokültürel etkiler yanında turizmin olumlu ve olumsuz çevresel etkilerinden de söz edilebilir. Turizm genellikle çekici ancak kırılğan or-

tamlarda geliştiğinden, önemli çevresel hasarlara yol açabilmektedir. Ayrıca, yerel kalkınma politikalarının çoğu zaman çevreye saygı duymadan, turistlerin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanarak geliştirilmesi gibi bir tehlike de söz konusudur (Andereck vd., 2005; Bestard ve Nadal, 2007). Literatürün büyük bölümü, yerel halkın turizmin ekonomik ve sosyokültürel etkilerle ilgili daha çok olumlu algıya sahip olduğunu ortaya koyarken, çevresel etkilerle ilgili daha çok olumsuz algılar ağır basmaktadır. Turizmin yol açabileceği çevreyle ilgili olumsuzluklar, gürültü, trafik sıkışıklığı, görüntü kirliliği (Latkova ve Vogt, 2012; Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Rasoolimanesh vd., 2017), ormanların zarar görmesi, doğal yaşam habitatının bozulması (Kuvan ve Akan, 2005), hava kirliliği, atık su deşarjı, su kirliliği, (Jones, Jurowski ve Uysal, 2000) vb. olarak sıralanmıştır. Bununla birlikte, turizm gelişiminin, önemli bir turistik çekicilik olarak görülen çevresel kaynakların sahip olduğu değerlerle ilgili farkındalığı arttırması ve buna bağlı olarak daha etkili koruma önlemlerinin alınmasını sağlaması gibi nedenlere bağlı olarak çevre için faydalı sonuçlar da doğurabileceği vurgulanmıştır (Ko ve Stewart, 2002; Kuvan ve Akan, 2005).

Görüldüğü gibi turizmin kültürel, ekonomik ve çevresel etkileriyle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Bu noktada sürdürülebilir turizm gelişimi kavramı öne çıkmaktadır. Turizm ile fiziksel ve sosyal çevre arasındaki ilişkinin doğru ve olumlu bir biçimde yürütülmesiyle yakından ilgili olan kavram çevresel kalite ile turizm gelişiminin bir arada gerçekleşebileceğine işaret etmektedir. Sürdürülebilir turizm gelişimi turistlerin ihtiyaçlarını karşılarken, ekonomik büyümeyi artırabilir, fiziksel çevreyi koruyabilir ve yerel halkın yaşam kalitesini artırma fırsatları sunabilir (Lee, 2013). Turistlerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplumların ihtiyaçlarını dikkate alarak mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri en aza indirmeye çalışan bir yaklaşım (UNWTO, 2018) olarak tanımlanan sürdürülebilir turizm gelişimi, ilgili tüm paydaşların bilinçli katılımını, algılanan turizm etkilerinin sürekli olarak izlenmesini, toplumda bir konsensüs oluşturulmasını, önleyici veya düzeltici önlemlerin alınmasını gerektirmektedir (Segota vd., 2017). Tanımda tüm paydaşların öneme vurgu yapılırsa da turizm endüstrinin başarısı daha çok çekiciliklere ve yerel halkın misafirperverliğine bağlı olduğundan (Gürsoy vd., 2002) sürdürülebilir turizm gelişiminin yerel halkın desteği olmadan başarıya ulaşması mümkün gözükmemektedir (Byrd, 2007). Yerel halkın turistlere yönelik düşmanca davranışı, turizm endüstrisinin gelişimine engel oluştururken, arkadaşça tutumları ise turizm gelişimini desteklemektedir. Genellikle turistler hoş karşılanmadıkları yerleri ziyaret etmede isteksiz davranmaktadırlar (Yoon vd., 1999) dolayısıyla turistler açısından yerel halk tarafından kabul görmek oldukça önemlidir. Bu noktada turizm gelişimi açısından yerel halkın desteğinin elde edilmesi gerekmektedir. Söz konusu destek ise yerel halkın turizm

gelişim sürecine katılımıyla mümkün olabilir. Katılımın sağlanabilmesi yerel halkın turizm gelişimine dair bilgilendirilmesi, önerilerinin dikkate alınması ve planlama sürecine dahil edilmesi ile gerçekleştirilebilir (Byrd, 2007; Segota vd., 2017; Karacaoğlu ve Birdir, 2018). Kısacası yerel halkın aktif bir rol üstlenebilmesi turizmle ilgili konular hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olmasına bağlıdır. Bununla birlikte, bilgi edinmek tek başına yeterli olmamaktadır, edinilen bilgilerin yerel halkın turizm planlaması ve gelişimi sırasında karar alma süreçlerine katılımını sağlaması da gerekmektedir (Almeida-Garcia vd., 2016). Yapılan çalışmalardan bazıları (Gürsoy vd., 2002; Gürsoy ve Rutherford, 2004) yerel halkın turizm gelişimine olan desteğini, turizm gelişimine ne ölçüde dahil olduklarına odaklanarak değerlendirirken, bilgi edinme ve dahil olmayı birlikte ele alan çalışmalar da (Rasoolimanesh vd., 2017; Segota vd., 2017) mevcuttur. Yerel halkı bilgilendirmek ve turizm gelişimiyle ilgili karar verme sürecine dahil etmek gibi iyi niyetli çabalar ve iş birliği yerel halkın turizmin olumlu etkilerini görmelerini sağlamaya yardımcı olacak ve endüstriye olan bağlılıklarını artıracaktır (Stylidis vd., 2014). Öte yandan turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri turizm gelişimine desteği etkilemektir (Rasoolimanesh vd., 2017). Algılanan ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkilerin olumlu olması durumunda yerel halkın turizm gelişimini desteklediği tespit edilmiştir (Almeida-Garcia vd., 2016; Rasoolimanesh vd., 2017; Segota vd., 2017).

Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı aşağıdaki soruları araştırmaktır:

1. Toplum katılımı ile turizmin algılanan ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkileri arasında bir ilişki var mıdır?
2. Turizmin algılanan ekonomik, sosyokültürel ve çevresel etkileri ile turizm gelişimini destekleme arasında bir ilişki var mıdır?
3. Toplum katılımı ile turizm gelişimini destekleme arasında bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Ankara Beypazarı ilçe merkezinde ikamet eden yerel halk oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tamamı yerine örneklem alınma yoluna gidilmiş olup isteğe bağlı olan kolayda örnekleme yöntemi ile örneklem seçilmiştir. Buna göre örnekleme büyüklüğünün hesaplanmasında nicel araştırmalar ve sonsuz evrenler için (Beypazarı'nın nüfusu 10.000'den fazla olduğu için) Özdamar (2001) tarafından önerilen $n=S^2Z_{\alpha}^2/d^2$ formülünden yararlanılmıştır. Anket ve 5'li Likert ölçeklerinin kullanıldığı benzer çalışmalar dikkate alınarak formüldeki standart sapma $S=1$; $\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyine karşılık $Z_{\alpha}=1,96$ ve etki genişliği $d=0,1$ olarak alınmış olup, buna göre mini-

mum örneklem büyüklüğü en az 385 olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede, eksik, hatalı ve güvenilirliği düşük anketler dikkate alınarak 500 adet anket dağıtılmış ve 418'i değerlendirmeye alınmıştır.

Ölçme Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Söz konusu anket temel olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde örneklem grubunu oluşturan bireylerin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 6 adet soruya (cinsiyet, meslek, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, gelir durumu) yer verilmiştir. İkinci bölümde ise turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri ölçeği ile toplum katılımı ve turizm gelişimine destek ölçekleri yer almaktadır. Turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri ile toplum katılımı ölçeği Segota vd.,'nin (2017) çalışmasından alınmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,77'dir. Turizme destek ölçeği ise Stylidis vd.'nin (2014) çalışmalarından alınmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısının 0,92 olduğu görülmüştür. Ölçeklerde yer alan maddeler beşli Likert derecelendirilmesine tabi tutulmuş olup örneklem grubunu oluşturan bireylerin her bir maddeye yönelik katılım düzeyleri Kesinlikle Katılmıyorum=1, Katılmıyorum=2, Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum=3, Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5 şeklinde puanlandırılmıştır.

Ankette yer alan İngilizce ifadeler profesyonel tercüman tarafından Türkçeye çevrilmiş ve daha sonra İngilizceye hakim iki turizm akademisyeni tarafından kontrol edilmiştir. Öneriler doğrultusunda bazı düzeltmeler yapılarak anket ön denemeye hazır hale getirilmiştir. Ön deneme için hazırlanan anket araştırmanın yapılmaya başlandığı tarihten 15 gün önce hedef kitleye uygun olarak seçilen 40 kişiye uygulanmıştır. Öne deneme sonucunda ifadelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazı küçük değişiklikler yapılarak ankete son şekli verilmiştir.

Veri Toplama

Araştırma 25 Eylül-1 Ekim 2018 tarihleri arasında Beypazarı ilçe merkezinde yapılmıştır. Veriler araştırmacı tarafından Beypazarı'nda yaşayan yöre halkıyla yüz yüze yapılan anket ile toplanmıştır. Araştırmacı tarafından öncelikle anketin içeriği ve amacı hakkında katılımcılara kısa bir bilgi verilmiş ve ankete katılmayı kabul edenlerle araştırma gerçekleştirilmiştir. Bir anketin tamamlanması yaklaşık 5-10 dakika sürmüştür.

Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 18.0 for Windows programı kullanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliği için açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve ayrıca güvenilir-

lik analizine ilişkin iç tutarlığı Cronbach's Alpha katsayıları ile hesaplanmıştır. Diğer taraftan bireylerin demografik özellikleri frekans ve yüzde dağılımları ile sunulmuş olup bireylerin turizmin olumlu-olumsuz etkileri, toplum katılımı ve turizm gelişimine destek algıları yüzde dağılımlarının yanı sıra aritmetik ortalama ve standart sapma ile sunulmuştur. Değişken arasındaki ilişkiler için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde yapılan anket ile elde edilen verilerin analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara yer verilmiştir. Beypazarı'nda 418 yerel halktan elde edilen veriler araştırma bulgularının temelini oluşturmaktadır.

Katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Değişkenler	Gruplar	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	149	35,6
	Erkek	269	64,4
Medeni Durum	Evli	326	78,0
	Bekar	92	22,0
Yaş	29 yaş ve altı	125	29,9
	30-39 yaş	148	35,4
	40-49 yaş	88	21,1
	50 yaş ve üzeri	57	13,6
Eğitim	İlkokul ve altı	41	9,8
	Ortaokul Mezunu	68	16,3
	Lise Mezunu	230	55,0
Meslek	Üniversite Mezunu	79	18,9
	İşveren	81	19,4
	Ücretli Çalışan	143	34,2
	Kendi Hesabına Çalışan	112	26,8
	Öğrenci	41	9,8
	Ev Hanımı	22	5,3
Aylık Gelir	Diğer (işsiz, emekli vb.)	19	4,5
	2.500 TL ve altı	33	7,9
	2.501-3.500 TL	116	27,8
	3.501-4.500 TL	124	29,7
	4.501-5.500 TL	64	15,3
	5.501 TL ve üzeri	81	19,4
Toplam		418	100,0

Buna göre, toplam 418 katılımcının %65,4'ü erkek, %78'i evli, %65,3'ü 40 yaş altında, %81,1'i lise ve altı eğitime sahip ve %35,7'si ise 3500 TL ve altında gelire sahiptir. Bununla birlikte, %19,4'ü işveren, %34,2'si ücretli çalışan ve %46,4'ü ise diğer mesleklere sahiptirler.

Araştırmada kullanılan turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri, toplum katılımı ve turizm gelişimine destek ölçeklerine yönelik uygulanan açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirliğine ilişkin iç tutarlık katsayısı (Cronbach's Alpha) sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre, turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri ölçeği için Bartlett's Test ve KMO değerleri faktör analizinin uygulanabilirliğini ve örneklemin yeterliliğini ortaya koymuş olup, turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri ölçeği toplam varyansın %78,352'sini açıklayan 6 faktör altında toplanmıştır. Diğer taraftan tüm ölçek ve alt ölçekler (faktörler) için güvenilirlik analizine ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları 0,70'in üzerinde hesaplanmıştır.

Tablo 2: Turizmin Yerel Halk Tarafından Algılanan Etkileri, Toplum Katılımı ve Turizm Gelişimine Destek Ölçeklerinin Faktör ve Güvenirlik Analizi Sonuçları

Faktörler	Özdeğerler	Varyansı Açıklama %	Kümülatif Varyans %	Cronbach's Alpha
Faktör1: Algılanan olumlu sosyokültürel etkiler	6,231	23,964	23,964	0,876
Faktör2: Algılanan olumsuz sosyokültürel etkiler	4,288	16,492	40,456	0,845
Faktör3: Algılanan olumlu ekonomik etkiler	3,837	14,758	55,214	0,829
Faktör4: Algılanan olumsuz ekonomik etkiler	3,324	12,784	67,998	0,798
Faktör5: Algılanan olumlu çevresel etkiler	1,479	5,689	73,687	0,812
Faktör6: Algılanan olumsuz çevresel etkiler	1,213	4,665	78,352	0,793
Toplum Katılımı	2,211	73,710	73,710	0,887
Turizm Gelişimine Destek	1,981	83,233	83,233	0,899

Turizmin olumlu-olumsuz etkileri ölçeği için KMO:0,909; Bartlett's Test: $\chi^2=9891,125$; $p<0,001$

Yerel halkın Beypazarı'nda turizmin ekonomik, çevresel ve sosyokültürel olumlu-olumsuz etkilerine ilişkin algılarına yönelik betimsel istatistikler Tablo 3'te verilmiştir. Genel olarak turizmin olumsuz etkilerine ilişkin aritmetik ortalamalar incelendiğinde, tüm değerlerin 5'li Likert derecesinde orta değer olan 3'ün altında olduğu, diğer bir ifade ile Beypazarı'ndaki yerel halkın turizmin ekonomik, çevresel ve sosyokültürel algısının olumsuz olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte turizmin olumsuz etkilerine ilişkin aritmetik ortalamalar; algılanan olumsuz ekonomik ($\bar{X}=2,16$), çevresel ($\bar{X}=1,88$) ve sosyokültürel ($\bar{X}=1,71$) etkiler şeklinde sıralandığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile Beypazarı'ndaki yerel halk, turizmin çevresel ve sosyokültürel etkilerine göre ekonomik etkilerinin daha olumsuz olduğu algısı içerisinde. Algılanan

olumsuz ekonomik etkiler boyutunda, diğer maddelere göre en olumsuz algı içerisinde olunan maddeler, “turizmin yabancılara iş olanakları sağlamasından rahatsızım” ($\bar{X}=2,32$) ve “turizmin gelişimi hayat pahalılığına yol açmaktadır” ($\bar{X}=2,27$) maddeleridir. Algılanan olumsuz çevresel etkiler boyutunda, en olumsuz algı içerisinde olunan madde, “turistler çöpleriyle Beypazarı’nu kirletmektedirler” ($\bar{X}=2,21$) maddesi olurken, algılanan olumsuz sosyokültürel etkiler boyutunda ise en olumsuz algı içerisinde olunan madde, “turizm nedeniyle Beypazarı fazla ticarileşmiştir” ($\bar{X}=2,14$) maddesidir.

Tablo 3’teki bulgulara göre, genel olarak turizmin olumlu etkilerine ilişkin aritmetik ortalamaların tamamının 5’li Likert derecesinde orta değer olan 3’ün üzerinde olduğu görülmektedir. Ortalamalar, algılanan olumlu ekonomik ($\bar{X}=3,96$), çevresel ($\bar{X}=3,67$) ve sosyokültürel ($\bar{X}=3,50$) etkiler şeklinde sıralanmaktadır. Diğer bir anlatımla, Beypazarı’ndaki yerel halk, turizmin en olumlu etkisinin ekonomik etki olduğunu bildirirken bunu çevresel ve sosyokültürel etkiler izlemektedir. Algılanan olumlu ekonomik etkiler boyutunda, diğer maddelere göre en olumlu algı içerisinde olunan madde, “turizm, yerel ürünlerin üretimini ve satışını teşvik etmektedir” ($\bar{X}=4,35$) maddesidir. En olumlu algı içerisinde olunan madde olumlu çevresel etkiler boyutunda, “turizm Beypazarı’nın çehresini güzelleştirmekte, imajını güçlendirmektedir” ($\bar{X}=4,02$) maddesi olurken, olumlu sosyokültürel etkiler boyutunda ise “turizm yerel halkın ve esnafın daha çok iş yapmasını sağlamaktadır” ($\bar{X}=3,88$) maddesidir.

Tablo 3: Yerel Halkın Beypazarı'nda Turizmin Olumlu-Olumsuz Etkilerine İlişkin Algılarına Yönelik Betimsel İstatistikler

Maddeler	Katılım Düzeyi					$\bar{X}$	SS
	1	2	3	4	5		
	%	%	%	%	%		
Algılanan Olumsuz Ekonomik Etkiler						2,16	0,96
1. Beypazarı ekonomisi turizme fazla bağımlıdır.	30,6	50,0	5,7	12,0	1,7	2,04	1,00
2. Turizm diğer ekonomik faaliyetlerin gelişimine engel olmaktadır.	31,6	50,2	4,1	11,5	2,6	2,03	1,03
3. Turizmin yabancılar iş olanakları sağlamasından rahatsızım.	23,2	44,0	14,8	13,9	4,1	2,32	1,10
4. Turizmin gelişimi hayat pahalılığına yol açmaktadır.	22,2	49,8	11,5	12,2	4,3	2,27	1,07
Algılanan Olumlu Ekonomik Etkiler						3,96	0,85
5. Turizm, yerel ürünlerin üretimini ve satışını teşvik etmektedir.	0,0	4,5	7,2	37,3	51,0	4,35	0,80
6. Turizm, Beypazarı'na daha çok yatırım yapılmasını sağlamaktadır.	3,1	12,4	11,2	53,6	19,6	3,74	1,01
7. Turizm, arazi ve mülklerimiz fiyatlarının artmasını sağlamaktadır.	2,2	11,7	15,1	45,5	25,6	3,81	1,02
Algılanan Olumsuz Çevresel Etkiler						1,88	0,80
8. Turizm gelişimi hava kirliliğine yol açmaktadır.	60,0	30,1	9,8	0,0	0,0	1,50	0,67
9. Turizm gelişimi Beypazarı'nda ki yeşil alanların zarar görmesine neden olmaktadır.	40,7	33,5	17,5	8,4	0,0	1,94	0,96
10. Turistler çöpleriyle Beypazarı'nı kirletmektedirler.	33,0	28,7	23,9	12,7	1,7	2,21	1,09
Algılanan Olumlu Çevresel Etkiler						3,67	0,77
11. Turizm Beypazarı'nın çehresini güzelleştirmekte, imajını güçlendirmektedir.	0,2	1,2	24,2	44,7	29,7	4,02	0,78
12. Turizm Beypazarı'nın doğal çevresinin daha fazla korumasını sağlamaktadır.	0,7	12,9	17,0	56,2	13,2	3,68	0,89
13. Turizm Beypazarı sakinlerinin çevreye karşı daha duyarlı olmalarını sağlamaktadır.	4,5	15,3	33,7	39,5	6,9	3,29	0,96
Algılanan Olumsuz Sosyokültürel Etkiler						1,71	0,56
14. Turizm Beypazarı'nı kalabalıklaştırmaktadır.	45,7	37,3	13,4	3,6	0,0	1,75	0,82
15. Turizm Beypazarı'ndaki kamuya açık alanların ve hizmetlerin kullanımını zorlaştırmaktadır.	42,8	45,9	11,2	0,0	0,0	1,68	0,66
16. Turizm Beypazarı'nda suç oranının artmasına neden olmaktadır.	58,9	38,8	2,4	0,0	0,0	1,44	0,54
17. Turizm trafik sıkışıklığına yol açmaktadır.	56,2	35,6	8,1	,0	0,0	1,52	0,64
18. Turizm çevre kirliliğine yol açmaktadır.	42,1	43,5	11,7	2,6	0,0	1,75	0,76
19. Turizm nedeniyle Beypazarı fazla ticarileşmiştir.	26,8	40,9	23,9	7,9	0,5	2,14	0,92
20. Turist sayısının artması ziyaretçiler ve sakinler arasında anlaşmazlıklara yol açmaktadır.	50,0	37,8	6,9	4,8	0,5	1,68	0,84
Algılanan Olumlu Sosyokültürel Etkiler						3,50	0,66
21. Beypazarı'ndaki kamu hizmetlerinin kalitesi (itfaiye, polis-güvenlik, hastane vb.) turizm sayesinde daha iyidir.	1,2	8,6	31,6	55,0	3,6	3,51	0,75
22. Turizm Beypazarı'nda eğitimin kalitesini artırmaktadır.	0,7	21,8	29,2	45,2	3,1	3,28	0,86
23. Turizm yerel halkın ve esnafın daha çok iş yapmasını sağlamaktadır.	0,0	7,7	13,9	61,0	17,5	3,88	0,78
24. Turizm Beypazarı'nda yerel kültürün korunması konusunda yerel halkın daha bilinçli olmasını sağlamaktadır.	0,2	15,3	31,6	50,2	2,6	3,40	0,78
25. Turizm alışveriş, yeme-içme ve eğlence olanaklarının daha iyi olmasına katkıda bulunmaktadır.	0,0	13,6	25,4	57,2	3,8	3,51	0,77
26. Turizm daha çok park -bahçe yapılmasını ve boş zaman geçirmek amacıyla çeşitli faaliyetlerin yapılabileceği alanların oluşturulmasını sağlamaktadır.	0,0	16,3	27,8	53,1	2,9	3,43	0,79

Kesinlikle Katılmıyorum=1, Katılmıyorum=2, Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum=3 Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5

Beypazarı'ndaki yerel halkın "toplum katılımı" ve "turizm gelişimine destek" konularına ilişkin görüşlerine yönelik betimsel istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur. Ortalamalar incelendiğinde, Beypazarı'ndaki yerel halkın "toplum katılımı" konusundaki algısının 5'li Likert derecelemesinde orta değer olan 3'ün altında -olumsuz- olduğu ($\bar{X}=2,61$) görülmektedir. Bu da, yerel halkın "Beypazarı'ndaki turizmle ilgili gelişmelerden haberdar edilmesi" ve "Beypazarı'ndaki turizm gelişimi ve planlaması ile ilgili sürece katılması" konularında eleştirel bir yaklaşım gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Beypazarı'ndaki yerel halkın "turizm gelişimine destek" konusuna ilişkin görüşleri oldukça olumludur ($\bar{X}=4,01$). Yerel halkın çok büyük bir bölümü, turizmin teşvik edilmesi, tanıtım ve reklam faaliyetleri ile turist sayısının artması konusunda görüş birliği içerisinde. Turizmin yerel halk tarafından algılanan etkileri, toplum katılımı ve turizm gelişimine destek arasındaki ilişkiye yönelik Pearson korelasyon analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4: Yerel Halkın Beypazarı'nda "Toplum Katılımı" Ve "Turizm Gelişimine Destek" Konularına İlişkin Görüşlerine Yönelik Betimsel İstatistikler

Maddeler	Katılım Düzeyi					$\bar{X}$	SS
	1	2	3	4	5		
	%	%	%	%	%		
Toplum Katılımı						2,61	0,94
27. Beypazarı'ndaki turizmle ilgili gelişmelerden haberdar edildim.	8,1	41,1	26,8	22,2	1,7	2,68	0,96
28. Beypazarı'ndaki turizm gelişimi ve planlaması ile ilgili sürece katıldım.	7,9	56,0	12,4	21,1	2,6	2,55	0,99
Turizm Gelişimine Destek						4,01	1,07
29. Beypazarı'nda turizmin teşvik edilmesine gerektiğine inanıyorum.	2,6	12,4	2,9	44,0	38,0	4,02	1,07
30. Belediye ve devlet, Beypazarı'nda turizm ile ilgili yapılan tanıtım ve reklam çalışmalarını desteklemelidir.	2,6	12,9	2,4	44,7	37,3	4,01	1,07
31. Beypazarı'nı ziyaret eden turist sayısı artmalıdır.	2,6	12,4	3,8	43,3	37,8	4,01	1,07

Kesinlikle Katılmıyorum=1, Katılmıyorum=2, Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum=3 Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5

Buna göre, değişkenler arasındaki tüm korelasyon katsayıları anlamlı bulunmuş olup ($p<0,01$); "algılanan olumsuz ekonomik etkiler (-EKO)" ile "toplum katılımı (TK)" arasında negatif ve orta kuvvette ($r=-0,443$); "algılanan olumlu ekonomik etkiler (+EKO)" ile "toplum katılımı (TK)" arasında pozitif ve orta kuvvette ($r=+0,431$); "algılanan olumsuz çevresel etkiler (-ÇEV)" ile "toplum katılımı (TK)" arasında negatif ve çok zayıf ($r=-0,147$); "algılanan olumlu çevresel etkiler (+ÇEV)" ile "toplum

katılımı (TK)" arasında pozitif ve zayıf ($r=+0,343$); "algılanan olumsuz sosyokültürel etkiler (-SOS)" ile "toplum katılımı (TK)" arasında negatif ve çok zayıf ($r=-0,140$); "algılanan olumlu sosyokültürel etkiler (+SOS)" ile "toplum katılımı (TK)" arasında pozitif ve orta kuvvette ($r=+0,512$) korelasyon tespit edilmiştir. Bununla birlikte, "algılanan olumsuz ekonomik etkiler (-EKO)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında negatif ve kuvvetli ($r=-0,774$); "algılanan olumlu ekonomik etkiler (+EKO)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında pozitif ve kuvvetli ($r=+0,748$); "algılanan olumsuz çevresel etkiler (-ÇEV)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında negatif ve orta kuvvette ($r=-0,495$); "algılanan olumlu çevresel etkiler (+ÇEV)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında pozitif ve kuvvetli ($r=+0,704$); "algılanan olumsuz sosyokültürel etkiler (-SOS)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında negatif ve orta kuvvette ($r=-0,524$); "algılanan olumlu sosyokültürel etkiler (+SOS)" ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında pozitif ve kuvvetli ($r=+0,791$) korelasyon tespit edilmiştir. Ayrıca, "toplum katılımı (TK) ile "turizm gelişimine destek (TGD)" arasında pozitif ve orta kuvvette ($r=+0,477$) korelasyon saptanmıştır.

Tablo 5: Turizmin Yerel Halk Tarafından Algılanan Etkileri, Toplum Katılımı Ve Turizm Gelişimine Destek Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Matrisi

Değişkenler	-EKO	+EKO	-ÇEV	+ÇEV	-SOS	+SOS	TK	TGD
-EKO								
+EKO	-0,779**							
-ÇEV	0,584**	-0,504**						
+ÇEV	-0,691**	0,704**	-0,569**					
-SOS	0,483**	-0,444**	0,634**	-0,437**				
+SOS	-0,737**	0,734**	-0,427**	0,652**	-0,398**			
TK	-0,443**	0,431**	-0,147**	0,343**	-0,140**	0,512**		
TGD	-0,774**	0,748**	-0,495**	0,704**	-0,524**	0,791**	0,477**	

-EKO: Algılanan olumsuz ekonomik etkiler; +EKO: Algılanan olumlu ekonomik etkiler; -ÇEV: Algılanan olumsuz çevresel etkiler; +ÇEV: Algılanan olumlu çevresel etkiler; -SOS: Algılanan olumsuz sosyokültürel etkiler; +SOS: Algılanan olumlu sosyokültürel etkiler; TK: Toplum Katılımı; TGD: Turizm Gelişimine Destek

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Turizm gelişimi, yerel halkın hayatını ekonomik, sosyokültürel ve çevresel yönden etkilemektedir. Söz konusu etkiler olumlu olduğu kadar olumsuzluklar da içermekte olup yerel halkın turizme karşı tutumunu belirlemektedir. Turizm sisteminin düzgün işleyişi ve yerel halk ile turistler arasında karşılıklı olarak faydaya dayalı bir ilişki kurulması, ev sahiplerinin "istekli ortaklar" olmalarına bağlıdır (Kuvan ve Akan, 2005). Turizme karşı olumlu bir tutuma sahip "istekli ortak" lar oluşturmak da sürdürülebilir turizm gelişimiyle mümkün gözükmektedir. Sürdürülebilir turizm gelişimi ise öncelikle ilgili tüm paydaşların bilgilendirilmesini, geniş katılımını ve mutabakatın sağlanmasını

gerektirir (Lee, 2013). Yerel halkın turizm gelişimiyle ilgili bilgi sahibi olması ve sürece katılması turizm gelişiminin etkilerini olumlu algılamasına ve gelişime destek olmasına etki etmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmada yerel halkın turizm etkileriyle ilgili algılarını belirlemek, toplum katılımının bu etkilerle olan ilişkisini ortaya koymak ve turizmin etkileri ile toplum katılımının turizm gelişimine destek üzerindeki etkisini araştırılmıştır.

Bu çalışma, turizm etkilerine yönelik yerel halkın algılarının ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar altında gruplandırılabilirliğini göstermiştir. Sonuçlar yerel halkın söz konusu temel alanlarda turizmin faydalarının yanı sıra neden olduğu sorunların da farkında olduğuna işaret etmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgular Beypazarı sakinlerinin turizmin etkilerini genel olarak olumlu algıladıklarını ortaya koymuştur. Çalışmadaki her boyut için verilen cevapların ortalamaları, katılımcıların, bölgedeki turizm faaliyetinin ekonomik fayda sağladığı konusunda yüksek düzeyde fikir birliği içinde olduğunu göstermiştir. İkinci olumlu algılanan boyut çevresel, üçüncüsü ise sosyokültürel boyuttur. Sonuçlar yerel halkın genellikle turizmin ekonomik etkilerini olumlu algıladıklarını öne süren önceki çalışmalar (Haralambopoulos ve Pizam, 1996; Yoon vd., 2001; Kuvan ve Akan, 2004; Choi ve Sirakaya, 2006; Andereck ve Nyaupane, 2011; Styliadis vd., 2014; Kervankıran, 2014) ile benzerlik göstermektedir.

Çalışmanın dikkat çekici bir sonucu da ekonomik etkilerin en olumlu aynı zamanda en olumsuz algılanan boyut olmasıdır. Bu bulgu turizmin ekonomik faaliyet olarak Beypazarı sakinlerinin yaşamında önemli bir yer tutmasıyla ilişkilendirilebilir. Olumlu ekonomik etkilerde öne çıkan ifade “turizm yerel ürünlerin üretimini ve satışını teşvik etmektedir” olup, olumsuz ekonomik etkilerde ise “turizmin yabancılara iş olanakları sağlamasından rahatsızım” ifadesidir. İfadelere katılım düzeyi yerel halk için turizmden elde edilen ekonomik kazancın önemini vurgulamış olup bu kazancın “dışardan gelenlerle” paylaşılması ihtimalinden duyulan rahatsızlığı göstermiştir.

Ekonomik boyuttan sonra olumlu algılanan ikinci boyut çevresel etkilerdir. Yerel halk turizmin Beypazarı'nın çehresini güzelleştirdiğini, bununla birlikte turistlerden kaynaklı çöplerin çevreyi kirlettiğini düşünmektedir. Daha önce yapılan çalışmalardan (Latkova ve Vogt, 2012; Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Rasoolimanesh vd., 2017) farklı olarak turizmin çevreye az zarar verdiğine inanılmaktadır. Beypazarı'na turistlerin daha çok günübirlik ve her mevsim gelmelerinden dolayı aşırı bir yığılma ve bu yığılmanın yol açtığı çevresel tahribatın yaşanmadığı söylenebilir. Buna bağlı olarak da çevresel etkilerin daha olumlu algılandığı düşünülmektedir. Olumlu algılanan son boyut ise sosyokültürel etkilerdir. Söz konusu boyutta turizm nedeniyle Beypazarı'nın fazla ticarileştiği yönündeki ifadeye katılım yüksektir. Yerel halkın, turizm talebi

oluşturan yerel kimliğinin ve çekiciliklerin değer kaybetmesinden veya yok olmasından endişe duydukları görülmektedir.

Çalışmada toplum katılımıyla ilgili önemli sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Bu sonuçlardan ilki yerel halkın turizmin gelişim sürecine katılımının yeterli olmadığına dairdir. Katılımla ilgili diğer bir sonuç da katılım düzeyinin turizmin algılanan ekonomik boyutu üzerinde önemli bir etkisi olurken çevresel ve sosyokültürel boyutlar üzerindeki etkisinin daha az olduğunun bulgulanmasıdır. Turizmle ilgili gelişmelerden haberdar edilen, turizm gelişimi ve planlaması ile ilgili sürece dahil edilen yerel halk turizmin ekonomik fayda sağlamakta olduğunu düşünmekte ve aynı zamanda turizmin çevresel ve sosyokültürel etkilerini daha olumlu algılama eğilimi göstermektedir. Bununla birlikte, turizm gelişimine katılımın düşük olması durumunda yerel halkın turizmin etkilerini olumsuz algılayacağı literatürde genel kabul görmüştür (Almeida-García vd., 2016; Segota vd., 2017). Ancak çalışmanın bulguları Beypazarı'nda turizm gelişimine katılımın düşük olmasına rağmen turizmin yerel halk tarafından algılanan etkilerinin genel olarak olumlu olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum turizmin yerel halk için önemli bir geçim kaynağı olması ile açıklanabilir. Yerel halka sağladığı ekonomik fayda nedeniyle turizm gelişimine katılım gösteremeyen Beypazarı sakinleri turizmin etkilerini olumlu algılamaya ve gelişimine destek olmaya devam etmektedir. Ancak bu durumun sürdürülebilir olmadığı ve zaman içinde değişebileceği öngörülmektedir. Bilgilendirilmeyen ve sürece dahil edilmeyen yerel halkın sorunlarla karşılaşmaya başladığında tutumunu değiştirip turizmi olumsuz olarak algılamaya ve desteğini çekme ihtimali yüksektir.

Çalışmada ayrıca turizmin algılanan ekonomik, çevresel ve sosyokültürel etkilerinin turizm gelişimine desteği etkilediği bulgulanmıştır. Özellikle ekonomik etkilerin olumlu algılanmasının turizm gelişimine destek üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmüştür. Sonuçlar daha önceki çalışmalarla (Gürsoy vd., 2010; Nunkoo ve Ramkissoon, 2011; Sharpley, 2014; Almeida-García vd., 2016; Rasoolimanesh vd., 2017; Segota vd., 2017) benzerlik göstermektedir.

Son olarak bu çalışma, toplum katılımının, yerel halkın turizm gelişimine desteğini doğrudan etkilediğini ortaya koymuştur. Yerel halkın katılım düzeyinin artmasıyla birlikte, turizm gelişimine olan desteğin arttığı da görülmektedir. Toplum katılımının gerçekleşmesi halinde yerel halkın turizm gelişimine destek sağladığı yapılan çalışmalarla (Gürsoy vd., 2002; Gürsoy ve Rutherford, 2004; Lee, 2013; Stylidis vd., 2014; Karacaoğlu, Yolal ve Birdir, 2016; Rasoolimanesh vd., 2017; Segota vd., 2017; Karacaoğlu ve Birdir, 2018) ortaya konmuş olup, sonuçlar literatürde yer alan çalışmalar ile örtüşmektedir.

Turizmin başarısı yerel halkın desteğine önemli ölçüde bağlı olduğu için tu-

rizmin ev sahibi toplum üzerindeki etkisinin anlaşılması, izlenmesi ve yöne-tilmesi hayati önem taşımaktadır. Destinasyonun yapısı ve koşullar zamanla değişebileceğinden, yerel halkın turizm gelişiminin etkileriyle ilgili algıları, katılımları ve turizme olan destekleri sürekli izlenip yönetilmelidir. Zorlamaya dayanmayan bilgilendirmeye ve sürece dahil etmeye çalışan yaklaşımlar turizmin olası etkilerinin yerel halk tarafından olumlu algılanmasını sağla-maktadır. Dolayısıyla yerel paydaşlar yerel halkın desteğini ve hatta kalkınma projelerine katılımını güvence altına almak için eğitim programları tasarlaya-bilirler. Bu programlarda, yerel halka, turizmin olumlu ve olumsuz etkileri, sağlayacağı yararlar anlatılabilir. Aynı zamanda bu programlar ile yeni geliş-meler ve projeler hakkında bilgi verilebilir.

Yerel yönetimler, özel sektör ve kamu kuruluşları yerel halkın önceliklerini dikkate alarak turizm gelişimini yönlendirip beklenti ve istekleri dengeleme-leri gerekmektedir. Beypazarı örneğinde, daha fazla destek elde etmek için mevcut kalkınma planlarında turizmin ekonomik ve sosyokültürel etkilerini geliştirmeye önem verilmeli ve yerel halkla etkili bir iletişim kurularak ya-şadıkları yerde oluşan değişim ve gelişmeler anlatılmalıdır. Özellikle sosyo-kültürel boyutta yer alan “turizm nedeniyle Beypazarı fazla ticarileşmiştir” ifadesine katılımın yüksek olması, yerel halkın turizmden kazanç sağlamaya devam ederken yerel değerlerini kaybedebileceği endişesi taşımakta olduğu- nu göstermektedir. Yapılacak eğitim ve bilgilendirme programlarıyla ilgili paydaşlar tarafından yerel halkın bu konudaki endişeleri giderilmelidir.

Her ne kadar ekonomik etkiler olumlu olarak algılanıyor olsa da yerel halk diğer sektörlerle olan güçlü ilişkileri nedeniyle turizmin çarpan etkisinin ve geniş eko-nomik ve bölgesel kalkınma gerçekleştirebilme potansiyelinin tam olarak far-kında olmayabilir. Benzer şekilde, bölge sakinleri, turizm gelişiminin potansiyel (olumlu ve olumsuz) çevresel etkilerine dair sınırlı bilgiye sahip olabilirler. Bu tür bir farkındalık eksikliği, turizm projelerinin ilerlemesini ve başarısını engel-leyebilir. Yerel halkı, turizmin potansiyel etkileri hakkında bilgilendirme yoluyla güçlendirerek, yerel makamlara olan güvenlerini artırarak ve sürdürülebilir kalkınma planlarının yapılmasını sağlayarak, desteklerini almak kolaylaştırabi- lir, böylece Beypazarı’nda turizmin gelişimi ve sürdürülebilirliği artırılabilir.

Gelecek çalışmaların, kamu ve özel kuruluşların tutumlarına odaklanması önerilmektedir. Tutumların belirlenmesi, yerel halk ile ilgili paydaşların olası çatışma alanlarını tespit etmek ve bunları çözmek için gerekli önlemleri almak açısından yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Almeida-Garcia, F., Pelaez-Fernandez, M. Á., Balbuena-Vazquez, A. ve Cortes-Macias, R. (2016). Residents' perceptions of tourism development in Benalmádena (Spain). *Tourism Management*, 54(1), 259-274.
- Andereck, K. L. ve Nyaupane, G. P. (2011). Exploring the nature of tourism and quality of life perceptions among residents. *Journal of Travel Research*, 50(3), 248-260.
- Andereck, K. L., Valentine, K. M., Knopf, R. C. ve Vogt, C. A. (2005). Residents' perceptions of community tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 32(4), 1056-1076.
- Andereck, K. L. ve Vogt, C. A. (2000). The relationship between residents' attitudes towards tourism and tourism development options. *Journal of Travel Research*, 39, 27-36.
- Ap, J. (1992). Residents' perceptions on tourism impacts. *Annals of Tourism Research*, 19(4), 665-690.
- Bestard, A.B. ve Nadal, J.R. (2007). Modelling environmental attitudes towards tourism. *Tourism Management*, 28(3), 688-695
- Byrd, E. T. (2007). Stakeholders in sustainable tourism development and their roles: Applying stakeholder theory to sustainable tourism development. *Tourism Review*, 62(2), 6-13.
- Choi, H. ve Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27(6), 1274-1289
- Deery, M., Jago, L. ve Fredline, L. (2012). Rethinking social impacts of tourism research: A new research agenda. *Tourism Management*, 33(1), 64-73.
- Gürsoy, D., Jurowski, C. ve Uysal, M. (2002). Resident attitudes. A structural modelling approach. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 79-105.
- Gursoy, D., Chi, C. G. ve Dyer, P. (2010). Locals' attitudes toward mass and alternative tourism: The case of sunshine coast, Australia. *Journal of Travel Research*, 49(3), 381-394.
- Gursoy, D. ve Rutherford, D. G. (2004). Host attitudes toward tourism: An improved structural model. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 495-516.
- Haralambopoulos, N. ve Pizam, A. (1996). Perceived impacts of tourism: The case of Samos. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 503-526.
- Jones, D., Jurowski, C. ve Uysal, M. (2000). Host community residents' attitudes: A comparison of environmental viewpoints. *Tourism and Hospitality Research*, 2(1), 129-156.

- Jurowski, C. ve Gursoy, D. (2004). Distance effects on residents' attitudes toward tourism. *Annals of Tourism Research*, 31(2), 296-312.
- Latkova, P. ve Vogt, C. A. (2012). Residents' attitudes toward existing and future tourism development in rural communities. *Journal of Travel Research*, 51(1), 50-67.
- Lawton, L. J. ve Weaver, D. B. (2015). Using residents' perceptions research to inform planning and management for sustainable tourism: A study of the Gold Coast Schoolies Week, a contentious tourism event. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(5), 660-682.
- Lee, T. H. (2013). Influence Analysis of community resident support for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 34, 37-46.
- Karacaoğlu, S., Yolal, M. ve Birdir, K. (2016). Toplum temelli turizm projelerinde katılım ve paylaşım: Misi köyü örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 103-124.
- Karacaoğlu, S. ve Birdir, K. (2018). Sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik açıdan yerel halkın toplum temelli turizm gelişimine ilişkin algısı, tutum ve desteği. *Journal of International Social Research*, 11(55), 1098-1111.
- Kervankıran, İ. (2014). Beypazarı/Ankara örneğinde turizmin ekonomik, toplumsal ve çevresel etkilerine yerel halkın yaklaşımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 133-153.
- Ko, D. W. ve Stewart, W. P. (2002). A Structural equation model of residents' attitudes for tourism development. *Tourism Management*, 23(5), 521-530.
- Kuvan, Y. ve Akan, P. (2005). Residents' attitudes toward general and forest-related impacts of tourism: the case of Belek, Antalya. *Tourism Management*, 26(5), 691-706.
- McGehee, N. G. ve Andereck, K. L. (2004). Factors predicting rural residents' support of tourism. *Journal of Travel Research*, 43(2), 131-140.
- Nunkoo, R. ve Ramkissoon, H. (2011). Developing a community support model for tourism. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 964-988.
- Özdamar, K. (2001). Spss ile Biyoistatistik. (4.Basım). Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Rasoolimanesh, S. M., Ringle, C. M., Jaafar, M. ve Ramayah, T. (2017). Urban vs. rural destinations: Residents' perceptions, community participation and support for tourism development. *Tourism Management*, 60(1), 147-158.
- Segota, T., Mihalic, T. ve Kuscer, K. (2017). The impact of residents' informedness and involvement on their perceptions of tourism impacts: The case of Bled. *Journal of Destination Marketing & Management*, 6(3), 196-206.

- Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42(1), 37-49.
- Stylidis, D., Biran, A., Sit, J. ve Szivas, E. M. (2014). Residents' support for tourism development: The role of residents' place image and perceived tourism impacts. *Tourism Management*, 45(1), 260-274.
- Trentelman, C. K. (2009). Place attachment and community attachment: A primer grounded in the lived experience of a community sociologist. *Society and Natural Resources*, 22(3), 191-210.
- UNWTO. (2018). Sustainable Development of Tourism. <http://sdt.unwto.org/content/about-us-5> (Erişim Tarihi: 04.12.2018).
- Wang, Y. ve Pfister, R. E. (2008). Residents' attitudes toward tourism and perceived personal benefits in a rural community. *Journal of Travel Research*, 47(1), 84-93.
- Wang, Y., Pfister, R. E. ve Morais, D. B. (2007). Residents' Attitudes Toward Tourism Development: A Case Study of Washington, NC. In *In: Burns, R.; Robinson, K., Comps. Proceedings of the 2006 Northeastern Recreation Research Symposium; 2006 April 9-11; Bolton Landing, NY. Gen. Tech. Rep. NRS-P-14. Newtown Square, PA: US Department of Agriculture, Forest Service, Northern Research Station: 411-419. (Vol. 14).*
- Ward, C. ve Berno, T. (2011). Beyond social exchange theory: Attitudes toward tourists. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1556-1569.
- Weaver, D. B. ve Lawton, L. J. (2001). Resident perceptions in the urban-rural fringe. *Annals of Tourism Research*, 28(2), 439-458.
- Yolal, M., Gürsoy, D., Uysal, Mr, Kim, H. ve Karacaoğlu, S. (2016). Impacts of festivals and events on residents' well-being. *Annals of Tourism Research*, 61(1), 1-18.
- Yoon, Y., Gursoy, D. ve Chen, J.S. (2001). Validating a tourism development theory with structural equation modelling. *Tourism Management*, 22(1), 363-372.

EXTENDED ABSTRACT

It has been widely recognized that tourism development is a double-edged sword for host communities. Not only does it generate benefits, but it also imposes costs (Wang et al., 2007). While tourism is considered to be an income generating activity on both local and national scale, it can be said that there is consensus in the literature that the support of local people is essential for the successful development of tourism in a society. While tourism is considered to be an income generating activity on both local and national scale, it can be said that in the literature there is consensus (Kuvan and Akın, 2005; Bestard and Nadal, 2007; Nunkoo and Ramkissoon, 2011) that the support of local people is essential for the successful development of tourism in a community. Tourism and the physical environment are regarded as firmly linked making a sustainable system “one which is ecologically sound, economically viable, socially just, culturally appropriate and humane its impacts are manifested in economic, socio-cultural and environmental areas (Kuvan and Akın, 2005). While economic impacts include tax revenues, increased employment, tax burdens, inflation and local government debt, socio-cultural impacts include elements such as traditional crafts, revitalization of customs and traditions, intercultural communication, increased crime rates and changes in traditional cultures. Environmental impacts are related to nature conservation, crowding, weather, water, noise and environmental pollution, wildlife damage (Ko and Stewart, 2002; Jurowski and Gursoy, 2004; Andereck and Nyaupane, 2011; Deery, Jago and Fredline, 2012). All of the important factors affecting the attitude of the local people are included in the concept of sustainable tourism development. Sustainable tourism, that takes full account of its current and future economic, social and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment and host communities (UNWTO, 2018). According to this approach, if tourism planning and policies can be carry out with the cooperation of local people, private sector representatives, civil society organizations, local government and public institutions, a balance can be established between tourism development and the demands and expectations of local people. Thus, both sustainable tourism development and the local people’s support for this development could be achieved (Byrd 2007). According to Byrd (2007), as the tourism development have a direct impact on the lives of the local people, they should participate in the decision-making process. To be able to participate in the process, local people should be informed and educated about tourism related issues (Segota et al., 2017). Therefore, community participation which means inform and incorporate local people can be regarded as a critical factor in the local people’s support for the development of sustainable tourism (Lee, 2013). There are three main

objectives of this study. First, to measure the perceptions of local people about economic, socio-cultural and environmental impacts of tourism; second, to analyze the relationship between this perception and community participation, and the third to examine perceived impact of tourism and community participation on support for tourism development. For this purpose, the scale of the perceived tourism impact by local people and community participation were taken from the study of Segota et al., (2017) and the scale of the support for tourism development was adapted from the study of Styliadis et al., (2014). This study has shown that resident attitudes toward tourism impacts can be grouped under the economic, social, and environmental dimensions. The results illustrate that residents are aware of the benefits, as well as the problems caused by tourism in these main areas. Findings from the study revealed that the residents of Beypazarı generally perceived the effects of tourism positively. Furthermore, ranking of the mean responses for each dimension in the study shows that, respondents expressed the highest level of agreement with the statements that tourism activity in the area has brought with it economic benefits. The second positive perceived dimension is environmental, and the third is the socio-cultural dimension. A remarkable result of the study is that economic effects are the most positive and at the same time the most negative perceived dimension. This finding can be related to the fact that tourism, as an economic activity is very important in the life of Beypazarı residents. The most prominent expression in positive economic impacts is "Tourism encourages the production and sales of local products", and in negative economic impacts is "I'm bothered that tourism increases employment opportunities for foreign labour". The level of participation in the statements emphasized the importance of the economic gain derived from tourism for the local people and yet showed the discomfort associated with the possibility of sharing this earnings with those coming from outside. Significant results were obtained from the study about community participation. One of these results suggests that the participation of the local people in the development process of tourism is not enough. Second the participation level has a significant impact on the perceived economic dimension of tourism, while the impact on the environmental and socio cultural dimensions is less. However, the findings of the study showed that although the participation in tourism development in Beypazarı is low the perceived impact of tourism by local people is generally positive. This can be explained by the fact that tourism is an important source of livelihood for local people. The study also revealed that the perceived economic, environmental and sociocultural impact of tourism affected the support of tourism development. Finally, this study shows that community participation directly affects the local people's support for tourism development. With

the increase in the level of participation of local people, it is seen that the support for tourism development has increased as well. As the success of tourism is highly dependent on the support of the local people, it is vital to monitor, understand and manage the tourism impact. Approaches based on non-coercive information and engagement with the process ensures that the possible impacts of tourism are perceived positively by the local community. Local stakeholders can therefore design training programs to ensure local people's support for and participation in tourism projects.

KURAMDAN UYGULAMAYA STEM^{+A}_{+E} EĞİTİMİ

Gönderim Tarihi: 11.02.2019

Kabul Tarihi: 01.11.2019

Doi: 10.31795/baunsobed.657383

Bilgi Başak ÖZGÜN*
Vahap ÖZGÜN**

Editör: Prof. Dr. Salih ÇEPNİ

Bu çalışmada, Prof. Dr. Salih ÇEPNİ'nin editörlüğünü yaptığı 'Kuramdan Uygulamaya STEM^{+A}_{+E} Eğitimi' adlı kitabın 2017 yılında Pegem Akademi tarafından yayınlanan birinci baskısının bir değerlendirmesi yapılacaktır. Kitap 621 sayfadan ve 19 bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş bölümleri arasında "Önsöz", "Bölümler ve Yazarlar" ve "İçindekiler"; sonunda ise "Eğitim Terimleri Sözlüğü" ve "Yazarlar Hakkında" yer almaktadır. Her bölümde "Bu Bölümü Neden Öğreneceğiz?" ve "Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?" başlıkları bulunmakta, bu başlıklar altında ilgili bölümün kısaca içeriği ve okuyucuya sunacağı katkılardan bahsedilmektedir. Bu sayede kitabın herhangi bir bölümünü merak eden araştırmacının hızlı bir şekilde bilgi sahibi olması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca hemen her bölümün sonunda "Ünite/Bölüm Özeti", "Bölüm Sonu Değerlendirme Soruları" ve "Kendimizi Geliştirelim" bulunmaktadır. "Ünite/Bölüm Özeti" olarak ifade edilen kısımlarda içerik baştan sona kadar kısaca açıklanmıştır. "Bölüm Sonu Değerlendirme Soruları" kısmında içerik ile ilgili okuyucuya yönelik, okuyucunun kendisini değerlendirmesini sağlayacak sorulara yer verilmiştir. "Kendimizi Geliştirelim" kısmında ise bölümde adı geçen kavram ya da konular hakkında okuyucunun kendisini geliştirmesine yönelik öneriler sunulmuştur. Kitap renkli ve siyah/beyaz görseller ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

* Dr., bilgibasak@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org, 0000-0001-7955-0897.

** Öğretmen, MEB, vahapozgun@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7544-5405.

Kitabın “Geleceğin Dünyası” isimli birinci bölümünde; ülkemizdeki eğitim programları, programlarda vurgu yapılan beceriler ve STEM eğitimi arasındaki ilişki kısaca vurgulanmış, ardından bireylere kazandırılması gereken beceriler incelenmiş ve 21. yüzyıl becerileri üzerinde durularak farklı ülkelerde ve ülkemizde önem kazanan mesleklerin neler olduğuna, geleceğin mesleklerinin neler olabileceğine ilişkin araştırma sonuçları tartışılmıştır. Amerika’da geleceğin mesleklerine ilişkin yapılmış araştırma sonuçlarına göre 2030 yılı için 30 meslek belirlenmiş, Türkiye’de ise bu konuda bilimsel bir çalışmaya rastlanmamış olmakla birlikte bazı kuruluşların yaptığı araştırmalar doğrultusunda ülkemizin geleceğinde etkin biçimde rol oynayacak 11 meslek belirlenmeye çalışılmıştır. Bunlar; yaş sağlığı yöneticisi-özel danışmanı, nano tıp uzmanı, yeni bilim etiği, sosyal ağ oluşturma işçisi, sanal avukat, kişisel bakım koordinatörü, çiftçi şef, yetenek avcısı, dikey düzlem çiftçisi, iklim değişikliğini tersine çevirme sorumlusu, etik bilgisayar korsanı olarak açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Ayrıca ülkemizde var olan ve etkinliğini sürdürebileceği düşünülen 16 meslek de açıklanmıştır. Bunlar ise; fizyoterapist, hekim-cerrah, nano-teknoloji mühendisliği, mekatronik mühendisliği, bilişim sistemleri mühendisliği, evlilik ve aile terapisti, şehir ve bölge planlamacısı, ergonomi mühendisi, moleküler biyoloji ve genetik mühendisi, yazılım mühendisliği, enerji sistemleri mühendisliği, biyomedikal mühendisi, veri madenciliği uzmanı, uzay ve havacılık mühendisi, sermaye piyasası uzmanlığı ve İngilizce öğretmenliğidir. Bölüm sonunda ayrıca kişilik özelliklerine (gerçekçi, araştırmacı, sanatsal, sosyal, girişimci, geleneksel) göre meslek grupları tablo halinde verilmiş, bir diğer ekte ise ülkemizde var olan ve olmaya devam edeceği düşünülen mesleklere ilişkin detaylı bilgiler yine tablolar halinde araştırmacılara sunulmuştur.

Kitabın “Eğitimde Geleneksel Anlayışa Yeni Bir S(İ)TEM” isimli ikinci bölümünde STEM’in tanımı ve tarihsel gelişim süreci açıklanmış, STEM eğitiminin farklı uygulama şekilleri tanıtarak eğitim sisteminde disiplin temelli yaklaşımdan bütünleştirici bir yaklaşıma geçilmesinin gerekliliği tartışılmıştır. Günümüz STEM anlayışındaki eksiklerin, bu kavramın yüzeysel olarak algılanmasından kaynaklı olduğu belirtilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin STEM alanlarına olan ilginin azalmaya başladığını, bu durumun ülkemizde de görüldüğü belirtilmiş, bu soruna bireylerin gelişmelere ayak uyduracak şekilde yetiştirilmemelerinin sebep olduğu vurgulanmıştır. Günümüz eğitim sisteminde yer alan fen, matematik ve bilişim teknolojisi derslerinin, 21. yüzyılın ihtiyaçlarını giderecek biçimde birey yetiştirme konusunda eksik kaldığı belirtilmiştir. Bu sorunun giderilmesi ile birlikte bireylerin de STEM alanlarına ilgisinin artacağı böylece kariyer planlamasını da bu yönde değiştireceği düşünülmektedir. Bunları sağlayabilmek için sınıflarda uygulanabilecek bü-

tünleştirilmiş STEM uygulamalarında yer alan bağlam bütünleştirilmesi yaklaşımı ve içerik bütünleştirilmesi yaklaşımı isimli iki modele de değinilmiştir. Kitabın “STEM Eğitiminde Global Gelişmeler ve Türkiye İçin Çıkarımlar” isimli üçüncü bölümünde başlangıçta STEM’in kuramsal alt yapısı anlatılmış ardından dünyanın farklı ülkelerinde STEM’in gelişimi konusunda neler yapıldığıyla ilgili araştırmalar paylaşılmıştır. Dünyada STEM’in gelişimini etkileyen dört temel etkenden söz edilmiştir. Bunlar; Ülkelerin ekonomik açıdan daha ileriye gitme istekleri, STEM alanlarına yönelik kalifiye eleman ihtiyacının fazla oluşu, bilişimdeki gelişmelerin ulusal güvenlik açısından tehdit oluşturmaktan dolayı bu konuda yetişmiş kalifiye eleman ihtiyacının artması ve alan bilgilerinin diğer disiplinlere uyarlamada yaşanan zorluklar olarak belirtilmiştir. Ardından bütünlük STEM eğitiminde ve kodlama eğitiminde yaşanan gelişmeler ve sorunlar aktarılmıştır. Bu bölümün son kısmında ise Avusturalya, Brezilya ve Avrupa’da STEM eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili bilgiler verilmiş, STEM eğitiminde bilim müzelerinin öneminden bahsedilmiştir. Farklı ülkelerin STEM eğitimi çalışmaları bakımından beş ortak noktası olduğu tespit edilmiş, bunların ‘her yaşta STEM eğitimi’, ‘kodlama eğitimi’, ‘STEM öğretmen kapasitesi ve kalitesi’, ‘STEM bilgi ve becerilerinin ölçülmesi’ ve ‘STEM eğitime erişim ve eşitlik’ konularında olduğu belirtilmiştir. Ülkemizde ise STEM’e ilişkin uluslararası yapılan sınav sonuçları doğrultusunda gelişmeye başladığını, ancak ülkemizde STEM öğretim programının hala K-12 eğitime nasıl uyarlanması gerektiği konusunda ortak bir karara ulaşılamadığı ifade edilmiştir.

Kitabın “STEM Eğitim Merkezleri” isimli dördüncü bölümünde STEM eğitim merkezlerinin STEM odaklı lisans programları geliştirme, STEM odaklı hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen yetiştirme ve toplumsal etkileşimi sağlayarak buldukları kurum ve bölgede yaygın bir etki oluşturmalarının amaçlandığı ifade edilmiştir. STEM eğitim merkezlerinin; hedef kitlelere, vizyon ve misyonlarına, kaynak ve finansman düzeylerine, fiziksel alan ve istihdam özelliklerine, deneyimlerine ve kampüs içinde konumlandırılmalarına göre farklılaştığı açıklanmıştır. Bunun yanı sıra lisans öğrencilerine zengin öğretim ortamları sunma, öğrencileri STEM programlarına yönelmesini sağlama, STEM alanlarını seçecek öğrencilerin bu alanla ilgili her konuda bilgi edinmesini sağlama, STEM odaklı eğitim ve öğretim yöntemlerini anlama ve uygulama, üniversitelerdeki STEM alanlarının etkisini artırma ve STEM eğitiminin ulusal ve bölgesel gelişimini destekleme yönünden kurumların ortak yönlerinin de olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde ayrıca dünyada ve Türkiye’de STEM eğitim merkezlerinin nasıl yapılandırıldığı, üniversite bünyesindeki merkezlerde ve K-12 okullarında STEM konusunda nasıl hizmetler ve olanaklar sunulduğu hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir.

Kitabın “Bilim Teknoloji Mühendislik Sanat ve Matematik (STEAM)” isimli beşinci bölümünde ülkemizde ve dünyada STEM eğitimini öneminden bahsedilmiş, ülkemizde bu konuda TÜBİTAK destekli projelerin, bilimsel toplantıların ve akademik çalışmaların bu alana katkı sunmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Zaman içinde STEM içerisinde yer alan fen, teknoloji, matematik ve mühendislik alanlarına sanat ilave edilerek STEAM kavramı geliştirilmiş böylece bu disiplinler içinde sanatın ve estetiğin eksik parçasının tamamlandığı açıklanmıştır. Böylece teknolojinin insan hayatının kalitesini arttırmak için yaratıcılık ve sanatı bilim, mühendislik ve matematikle nasıl harmanlayarak ortaya yeni ürünler oluşturabildiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. İlgili bölümde bilim, sanat ve eğitim ilişkisi irdelenmiş, sanat ve tasarımın STEM’e katkısı tartışılmıştır. Sanatın STEM’e entegre edilmesinin öğrencilere yaratıcılık, özgüven, problem çözme, azim, odaklanma, sözsüz iletişim, yapıcı geri bildirim alma, iş birliği, özveri ve sorumluluk gibi katkıları olacağını altı çizilmiştir.

Kitabın “E-STEM (Girişimcilik, Fen, Teknoloji, Mühendislik, Matematik)” isimli altıncı bölümünde STEM eğitimi ve girişimcilik kavramının ilişkisi ele alınmıştır. Öncelikle girişim kavramı açıklanmış, girişim eğitiminin öğrencilerin hangi özelliklerini geliştirdiği hakkında bilgi verilmiş, girişimciliğin temel alındığı öğretim ortamlarının tasarlanması için öğretimde bulunması gereken özellikler sıralanmıştır. Mühendislik, teknoloji ve toplum ilişkileri ve girişimcilik ve mühendislik ilişkileri irdelenmiştir. Gelecekteki iş gücünün yenilikçi ve girişimci bireyleri tercih edeceği vurgulanarak girişimciliğin STEM ile birlikte eğitimin bir parçası olması gerektiği ifade edilmiştir.

Kitabın “Tasarım Temelli Öğrenme ve Probleme Dayalı STEM Uygulamaları” isimli yedinci bölümünde probleme dayalı öğrenme ile STEM eğitiminin nasıl uyumlu hale getirileceği, probleme dayalı STEM eğitiminin nasıl uygulanacağı açıklanmış ve konuya dair örnekler verilmeye çalışılmıştır. Bölümde bir çalışma yaprağı örnek olarak sunulmuştur. Ayrıca tasarım temelli öğrenme ile ilgili kuramsal bilgiler ve mühendisliğin tasarımla ilişkisi anlatılmıştır. Mühendislik tasarım sürecinin nasıl işlediği ile ilgili aşamalar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu aşamalar; problemin tanımlanması, probleme yönelik ihtiyaçların belirlenmesi, olası çözümlerin geliştirilmesi, en iyi çözümün seçilmesi, prototipin yapılması, çözümü test etme ve değerlendirme, çözümün sunulması, yeniden tasarlanma/revize etme, kararın tamamlanması olarak sıralanmıştır. Bölümde bir ders planı dâhilinde tasarım temelli fen eğitiminin aşamaları da açıklanmıştır.

Kitabın “STEM Öğretmen-Öğrenme Modelleri: 5E Öğrenme Modeli, Proje Tabanlı Öğrenme ve STEM SOS Modeli” isimli sekizinci bölümünde STEM

eğitim entegrasyon modellerinden 5E Öğrenme Modelinin özellikleri açıklanmış, bu özellikleri STEM eğitimi üzerinde nasıl uygulandığına değinilmiştir. Bu modele uygun örnek ders süreci verilmiştir. Aynı zamanda bölümde STEM eğitiminde yer alan proje tabanlı öğrenme yaklaşımına da yer verilmiştir. Proje tabanlı öğrenme süreci ve aşamaları anlatılmış, STEM eğitimi ve proje tabanlı eğitimin özellikleri karşılaştırılmış, proje tabanlı öğrenmenin STEM eğitimindeki sınırlılıklarından bahsedilmiş, bu konuda yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilgili örnek bir problem durumundan yola çıkılarak proje tabanlı öğretim yaklaşımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca STEM SOS modeli tanıtılmış ve bu modelde yer alan Level I, II v III projeleri ve bu modelin teknoloji ile bağlantısı açıklanmıştır.

Kitabın “STEM ve Teknoloji Uygulamaları” isimli dokuzuncu bölümünde öncelikle MEB’in STEM olarak modellenen fen, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarına 2004 yılından itibaren teknoloji ve mühendislik vurgusu yaptığı anlatılmıştır. Öğretim programlarının içeriğindeki bu değişikliğin öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerini arttırmasını amaçlandığı belirtilmiştir. Bu becerilerin, bireylerin problemlere çözüm üretme esnasında önem kazandığı, mühendislik becerileri ve STEM eğitimi arasındaki ilişkide önem arz ettiğine değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca teknolojik tasarım projelerinin, proje sürecinin bilimselliğinin, projenin amaç ve sonuç ilişkisinin, projenin sağladığı faydaların, alan yazın ve kaynak taramasının, uygulanabilir ve kullanışlı olmasının, proje sonuçlarının, proje sunumlarının ve proje sunum görselliğinin değerlendirilmesi anlatılmış, her sürecin kapsamı detaylandırılmıştır. Bölüm sonunda; “hijyenik bardak, kendi elektriğini üreten ev, Scootell, termal mama seti, Vicks’li şapka, çizgi izleyen araba ve anti bakteriyel diş fırçalık” isimli yedi ayrı projenin STEM basamakları detaylarıyla açıklanmıştır.

Kitabın “Fen Bilimlerinde STEM Uygulamaları” isimli onuncu bölümünde kolay ulaşılabilir ve geri dönüştürülebilir materyallerle öğrencilerin yaratıcılıklarını kullanarak yapabilecekleri STEM uygulamalarına yer verilmiştir. Özellikle MEB 3 ve 8. sınıflar için verilen etkinlik ve çalışma kâğıtları; “roket yapalım, kendi köprümüzü yapalım, Ay’da örnek toplama aracı tasarlıyoruz, kendi şehrimi tasarlıyorum ve taka üretim yarışması”dır. Bu uygulama örneklerinin içeriğinde; mühendislik, teknoloji ve matematik bağlantılarını içeren bilgilerin yanı sıra STEM kazanımlarına, ilişkili olduğu ünitelere ve öğrenme kazanımlarına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Ayrıca çalışma kâğıtlarında yer alan tamamlayıcı ölçme değerlendirme uygulamalarıyla öğretmenlerin öğrencileri değerlendirebilecekleri uygulamalara yer verilmiştir.

Kitabın “STEM Eğitiminde Matematik Odaklı Gerçek Dünya Problemleri ve Matematiksel Modelleme” isimli on birinci bölümünde bağlam temelli öğren-

me, matematik okuryazarlığı ve bilim okuryazarlığının gerçek dünya problemleriyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Gerçek dünya problemlerinin STEM eğitimindeki öneminden kısaca bahsedilmiştir. Buna göre öğrencilerin doğrudan deneyim sahibi oldukları bir bağlam üzerinden oluşturulan bir senaryonun, STEM odaklı öğrenme uygulamalarını daha anlamlı hale getireceği anlatılmıştır. Gerçek hayat problemi ile başlayıp bunun matematikselleştirilmesi ile ulaşılan sonucun gerçek hayata uyarlanması olarak bilinen matematik modelleme sayesinde öğrencilerin matematiği hem günlük hayata uyarlamaları hem vatandaşlık görevlerinde hem de iş gücünde kullanabilmeleri sağlanmış olacaktır. Matematiksel modellemeyi destekleyici dört çıkarımdan bahsedilmiştir. Bunların; pragmatik, geliştirici (formatif), kültürel ve psikolojik çıkarımlar olduğu belirtilmiştir. Ayrıca matematiksel modelleme süreci ile yeni tanışan öğretmenler için bu tekniğin uygulanmasıyla ilgili pratik bilgiler verilmiştir. Matematiksel modelleme etkinliklerinin tasarlanmasında ve uygulanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar ve matematik dersi öğretim programlarında modellemenin önemine değinilmiştir. Bölüm sonunda konu ile ilgili “plastik gündemi ve geri dönüşüm problemi” ve “kum fırtınası problemi” isimli iki matematiksel modelleme problemi etkinliğine yer verilmiştir.

Kitabın “Lego Robotik Uygulamaları ile STEM Eğitimi” isimli on ikinci bölümünde STEM eğitiminin dayanaklarından ve bu konuda gerçekleşen reformlardan bahsedilmiştir. Ardından robot, robotik, eğitsel robotik kavramları tanımlanmış ve eğitsel robotik uygulamalarının nerelerde ne şekilde kullanıldıkları ile ilgili bilgi verilmiştir. Eğitsel robotiğin STEM ile ilişkisi açıklanarak, STEM eğitiminin dört disiplinde yer alan bilgileri gerçek yaşam problemleriyle bütünleştirmesi olduğunu, eğitsel robotik uygulamalarının ise STEM eğitiminde yer alan proje uygulamalarını sınıf ortamına yansıtma yollarından biri olduğu belirtilmiştir. Eğitsel robotik uygulamalarında genellikle Arduino, Lego ve Fischer Teknik gibi araçların kullanıldığı, ancak araştırmaların %90’ında Legoların kullanıldığı bilgisi verilmiştir. Yaygın şekilde tercih edilmesinden dolayı Lego üzerinde durulmuş ve Lego Robotik uygulamalarının tarihsel gelişimi incelenmiştir. Lego Mindstorms EV3’ün piyasada yer alan kitleri tanıtılmış ve bu kitlerin içerik özelliklerine değinilmiştir. Bölüm sonunda sürat kavramıyla ilgili bir Lego robotik etkinliğinin yapılış sürecine yer verilmiştir.

Kitabın “STEM Eğitiminde Bilişimsel Düşünme ve Kodlamanın Rolü” isimli on üçüncü bölümünde STEM ve kodlama eğitiminin temel felsefesini yansıtan, bireylerin problem çözme, eleştirel düşünme, analitik düşünme, yaratıcılık, iş birliği, iletişim becerileri gibi 21. Yüzyıl becerilerinin gelişmesine yardımcı olan bilişimsel düşünme becerileri hakkında bilgi verilmiştir. Bilişimsel düşünme ve kodlama arasındaki ilişki açıklanmıştır. Bölümde kodlama bece-

risi ile ilgili üç etkinliğe yer verilmiştir. Ayrıca bilişimsel düşünme becerisinin öğretim programlarına nasıl uyarlanabileceği, bilişimsel düşünmenin STEM ile ve STEM'in de kodlama ile ilişkileri açıklanmıştır. Bölüm sonunda bilişimsel düşünme becerilerinin STEM ve kodlama eğitiminin öğretim programına uyarlanması ile ilgili bir etkinlik örneği sunulmuştur.

Kitabın “İnsan ve Makine Etkileşimi: Artırılmış Gerçeklik ve Uygulama Örnekleri” isimli on dördüncü bölümde, kısaca AR olarak ifade edilen, geleceği şekillendiren on teknolojiden biri olan ve endüstri 4.0 (4.sanayi)ın dışı dönük alanlarından biri olan artırılmış gerçeklik konusu tüm yönleri ile ele alınmıştır. Artırılmış gerçekliğin ne olduğu, tarihçesi, özellikleri, türleri, kullanım alanları, bu uygulamaların STEM ile ilişkisi, artırılmış gerçekliğin sanal gerçeklikten farkı ve eğitime yansıyan uygulamaları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerin eğitime katkısının büyük ölçüde etkisinin olduğu, 2008 yılından itibaren AR teknolojisine eğitimde yaygınlaştırılmasının amaçlandığı üzerinde durulmuştur. Bu uygulamaların daha çok fen eğitiminde yoğunlaştığı bilgisi ulusal ve uluslararası araştırmalarla desteklenmiştir. Bölümde ayrıca artırılmış gerçeklik yazılım programları ilgili bilgiler verilmiş ve eğitimde AR uygulamalarına yönelik önerilere ve bu uygulamaların eğitimdeki kullanım amaçlarına yer verilmiştir.

Kitabın “Okulöncesi Dönemde STEM Eğitimi” isimli on beşinci bölümünde, pek çok çocuğun yaşının büyüdükçe fen alanına olan ilgisini kaybettiğinden ve bu sebeple çocukların daha küçük yaşlarda fen konularına yönlendirilmesi gerektiğinden hareketle okulöncesi dönemde verilen STEM eğitiminin önemi üzerinde durulmuştur. Küçük yaşlardaki çocukların fen, teknoloji, matematik ve mühendislik alanlarına ilgisinin artırılmasının gelecekteki meslek seçimlerinde önemli rol üstleneceği bilimsel çalışmaların sonuçlarıyla desteklenerek açıklanmıştır. Okulöncesi dönemde STEM eğitiminin yararları ve okulöncesi dönemde STEM eğitiminin kapsamı gereken özellikler maddeler halinde açıklanmıştır. STEM yaklaşımının okulöncesi dönem sınıflarına uyarlanması için öneriler ve örnek uygulamalar sunulmuştur. Okulöncesi dönemde robotik uygulamalar yoluyla STEM eğitimi ele alınarak çocukların kullanabileceği robotik kitler tanıtılmış ayrıca mobil cihaz uygulamalarına da değinilmiştir. Bölümde okulöncesi dönemde STEM eğitiminin politika ve müfredatlardaki yeri ve bu dönemde STEM eğitiminde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlara çözüm önerileri getirilerek okulöncesi döneme uygun olarak tasarlanmış örnek bir STEM uygulaması verilmiştir.

Kitabın “Üstün Yeteneklilerde STEM Eğitimi” isimli on altıncı bölümünde, üstün yetenekli öğrencilerin yeteneklerinin geliştirilmesinde STEM eğitiminin önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda STEM uygulamaları ile fen

alanında üstün yetenekli öğrencilerin özellikleri karşılaştırılmıştır. Üstün yetenekliler için STEM programının yapısının nasıl olması gerektiği alan yazında yer alan bilimsel çalışmalarla açıklanmıştır. Üstün yetenekliler için STEM eğitiminde dikkate alınması gereken fen ve mühendislik eğitiminin özellikler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Bu bölümde bütünleştirilmiş STEM eğitiminin özelliklerinden bahsedilmiş, “plastığın doğası ve üretimi, XXX yapalım, asteroid nedir, teleskop yapalım” adlı dört ayrı etkinliğin baştan sona uygulanması açıklanmıştır.

Kitabın “Engelsiz STEM Eğitimi” isimli on yedinci bölümünde sınıf içi ve sınıf dışı araştırma fırsatları konusunda bilgi verilmiş ve engelli öğrenciler için yetenekleri dikkate alınarak tasarlanan uygulamalar sayesinde STEM eğitimini engelsiz bir hale dönüştürülebileceğinden söz edilmiştir. Farklı engel grupları (algı engeli, zihin engeli, beden engeli) için kısaca STEM eğitiminin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Engelli öğrenciler için STEM eğitiminde uygulanabilecek zengin materyaller sunmanın önemi üzerinde durulmuş, STEM okuryazarlığı ve derin STEM eğitimi kavramları açıklanmıştır. Otistik ve görme engelli öğrencilerin kullanımı için tasarlanmış teknoloji destekli araçlar tanıtılmıştır. STEM eğitiminin engelli öğrencilere verilmesinde kullanılan evrensel tasarımın önemi üzerinde durulmuştur. Öğretim programlarında ve bilimsel süreç becerileri içerisinde yer alan ifadelerin neden engelli öğrencilerin becerilerini karşılayacak şekilde değiştirilmesi gerektiği açıklanmıştır. STEM eğitimiyle ilgili engelsiz yöntemlere, engelsiz ölçme yaklaşımlarına, engelli öğrenciler için kariyer planlama ve kişisel gelişim ve uzaktan mentörlük uygulamalarına da kısaca değinilmiştir. Bölüm sonunda engelli öğrenciler için tasarlanmış örnek deney tasarımına ve bir bağlam temelli soru örneğine yer verilmiştir.

Kitabın “STEM Eğitiminde Ölçme ve Değerlendirme” isimli on sekizinci bölümünde STEM yaklaşımıyla birlikte fen eğitiminin amaç ve hedeflerinde değişiklikler meydana geldiği ve bu değişimin ölçme değerlendirme yaklaşımlarına da yansımaları gerektiği açıklanmıştır. Bu amaçla STEM eğitiminde ölçme ve değerlendirmenin olması gereken özelliklerinden detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Ayrıca Amerika’da iki farklı kurum tarafından geliştirilen STEM eğitimi sınıf içi değerlendirme görevi örnekleri verilerek konu somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bölümde STEM eğitiminde kullanılan ölçme ve değerlendirme teknik ve araçlarına, STEM eğitiminde ölçme değerlendirmenin zorluklarına ve bu alandaki eksikliklere değinilmiştir.

Kitabın “Öğretmen Yetiştirme Anlayışındaki Dönüşümler ve STEM Öğretmeni Eğitimi” isimli son bölümünde ise STEM ve öğretmen özelliklerinden bahsedilmiş, bu konuda alan bilgisinin ve pedagojik bilgilerin önemi üzerin-

de durulmuştur. Program unsurlarının yeniden gözden geçirilmesi, program unsurlarının değiştirilmesi ve programın yeniden düzenlenmesi ile öğretmen eğitiminin STEM anlayışına uygun hale getirilmesi gerektiği açıklanmıştır. Mevcut öğretmen eğitimi ve STEM eğitimi yeterliliklerinden bahsedilerek mevcut sistem, öğrencileri bilgiyi pasif alıcılar olarak görmesi sebebiyle eleştirilmiştir. STEM eğitiminin nihai hedefi olarak ülke ekonomisinin küresel ekonomideki rekabet gücünü arttırmak olduğu düşünüldüğünde STEM konusunda yetkin ve STEM okuryazarı bireyler yetiştirmenin STEM alan bilgisi ve pedagoji bilgisi üzerine odaklanan mevcut eğitim sisteminden çok uzak olduğu anlatılmıştır. Yeni nesil öğretmen anlayışlarından bahsedilmiş ve STEM temelli öğretmen eğitimi yaklaşımı “bağlamda özgünlük, görevde özgünlük, etkide özgünlük ve değer özgünlüğü” olarak dört boyut bakımından ele alınarak açıklanmıştır. Bu boyutları kapsayan dört payandalı STEM öğretim modeli açıklanarak modelin, STEM öğretmenlerinin farklı STEM öğrenme deneyimleri oluşturma yeteneklerinin gelişmesine, paylaşım ve sosyal etkileşim yoluyla bilgi yapılandırma özelliklerinin artmasına, STEM alan bilgisi, pedagojik alan bilgisinin artmasına ve interaktif yaklaşımlar geliştirilmesine odaklanan bir STEM öğretmen anlayışını yansıttığı belirtilmiştir.

‘STEM eğitimini gerçek sınıf ortamına nasıl yansıtabiliriz?’ sorusuna yanıt arayan öğretmen, öğretmen adayı ve öğrencilere hitap etmekte olan kitap, STEM eğitimiyle ilgili pek çok konuya değinilmiş kapsamlı bir yapıt olma özelliği taşımaktadır. Kitapta araştırmacılar için uygulamaya dönük ders planları, örnek ve etkinliklerin olması sebebiyle kitabın, STEM eğitimi konusundaki uygulamaların belirsizliğini ortadan kaldıracak özellikler taşıdığı söylenebilir. Kitapta yer alan tüm bölümler, STEM eğitimi üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından yazılmıştır. Kitabın, yapılacak çalışmalar için kaynak kitap olması yönünden önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Çepni, S. (2017). Kuramdan Uygulamaya STEM_{+E}^{+A} Eğitimi. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ YAZIM VE YAYIN KURALLARI

YAYIN KURALLARI

1. **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından altı ayda bir (Haziran ve Aralık) yayınlanır. Dergide, *Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca* dillerinde hazırlanmış **Coğrafya, Eğitim Bilimleri, Güzel Sanatlar Eğitimi, İktisat, İlköğretim, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Orta Öğretim Resim, Sosyal Alanlar Eğitimi, Sosyoloji, Tarih, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkçe Eğitimi ve Yabancı Diller Ana Bilim Dalları**'nın kapsamına giren konulardaki özgün ve nitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştirileri ile örnek olay çalışmaları yayımlanabilir.
2. Dergimizin ana hedefi; bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlayan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.
3. Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek etik ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp **dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.**
4. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen çalışmalar öncelikle **şekil/yazım şartları ve benzerlik (intihal programı kullanılarak) bakımından** ön değerlendirilmeye alınır. Ön değerlendirme **şartlarını sağlamayan çalışmalar hakemlere gönderilmez.** Şartlara uygun olan çalışmalar, içerik açısından incelenmek üzere **en az iki hakeme gönderilir.** Makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında yazarlara, gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda da hakemlere bilgi verilmez. Hakem raporları gizlidir. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayımlanmaz ve yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltme istenen yazılar ise gerekli değişiklikler için yazar(lar)a geri gönderilir. Düzeltilmiş metni belirlenen süre içerisinde dergiye ulaştırmak yazar(lar)ın sorumluluğundadır. Eserin **yayımlanmasına karar verilmesi durumunda** yazarlar **Telif Hakkı Devir Formu**'nu doldurarak haklarını Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne devretmelidirler.
5. Dergide yayımlanacak olan eserler, **daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.** Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir.

6. Yazar(lar) dergimize gönderilen makalenin kendilerine ait **orijinal bir çalışma olduğunu ve intihal yapmadıklarını**, çalışmada adı geçen yazarların bu çalışmaya **bireysel olarak katılmış olduklarını** ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, tüm yazarların gönderilen makalenin **son halini gördüklerini ve onayladıklarını**, makalenin başka bir yerde **basılmadığını veya basılmak için gönderilmediğini**, makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan **Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler**.
7. Çalışma, editörlere 1 nüsha halinde elektronik ortamda sunulmalıdır. Makalenin elektronik ortamda gönderilebilmesi için, sisteme üye olunmalı ve kullanıcı girişi yapılmalıdır. Kullanıcı girişi yapıldıktan sonra sol Menüde çıkan **“Makale Gönder”** bağlantısı kullanılarak makale sisteme kayıt edilir. **Sisteme kaydedilecek çalışmalarda yazar adları bulunmamalıdır**. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler **ekler ve kaynakça dahil olmak üzere 25 sayfayı geçmemelidir**.

ÇALIŞMALAR SİSTEMDE 97/2003 WORD DOSYASI (.DOC UZANTILI) OLARAK YÜKLENMELİDİR. SİSTEME DOCX UZANTILI BELGE YÜKLENMEYE ÇALIŞILDIĞINIZDA EKSİK BİLGİ GİRİLDİĞİ HATASI ALINACAKTIR.

YAZIM KURALLARI

MAKALE BAŞLIĞI¹

(Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde, 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Büyük Harf)

Makalenin İngilizce Başlığı

(Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde, 12 Punto, Times New Roman, Kalın, 1 Satır Aralığı, Her Kelimenin İlk Harfi Büyük)

ÖZ: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır. Makalenin özeti araştırmanın amacını, yöntemini ve elde edilen bulguları yansıtabilecek şekilde, en fazla 300 sözcük olarak, Türkçe ve İngilizce hazırlanmalıdır. **Makalenin dili Türkçe ise “ÖZ,” yabancı dilde ise “ABSTRACT” başa gelmelidir.**

Anahtar Kelimeler: Anahtar Kelime 1, Anahtar Kelime 2, Anahtar Kelime 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ABSTRACT: İki yana yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı verilerek yazılır.

Keywords: Keyword 1, Keyword 2, Keyword 3 (Sola yaslı, 11 punto, Times New Roman, 1 satır aralığı)

ANA BAŞLIKLAR

Ana başlıklar 1 paragraf girintisi verilerek, 11 punto, kalın ve düz olmalı, büyük harfle yazılmalıdır.

¹ Eğer hakkında yazılan çalışma bir bildiri, tez veya proje çalışmasının bir kısmı ise ÇALIŞMANIN HAKEMLİK SÜRECİNDEN BAŞARILI BİR HALDE GEÇMESİ DURUMUNDA YAZARLARDAN İSTENECEKTİR.

Makalelerde problem/çalışmanın konusu, giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, varsa bulgular, yorum/tartışma ve sonuç ve öneriler bölümleri izlemelidir. Alanlara göre farklı bölümler yer alabilir.

Metin içindeki diğer bütün kısımlar, **11 punto ve tek satır aralıklı olarak**, biçimlendirme bozulmadan yazılmalıdır.

Alt Başlıklar

Alt başlıklar 1 paragraf girintisi verilerek, 11 punto ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmak üzere kalın olarak yazılmalıdır.

Tablo, Çizelge, Şekil, Grafik Örnekleri

Tablo 1: Tablo / Grafik / Şekil Başlıklarının İlk Harfleri Büyük Olmalıdır
(11 Punto, Times New Roman, Sayfa Ortasına Gelecek Şekilde)

		Xxxx	Yyyy	Zzzz	
Aaaaa	A1	47	30.3	47	30.3
	A2	60	37.8	60	38.7
	A3	48	31.0	48	31.0
Bbbbb	B1	150	96.8	150	96.8
	B2	5	3.2	5	3.2
Ccccc	C1	117	75.5	117	75.5
	C2	38	24.5	38	24.5
TOPLAM		155	100	155	100

*Tablo / Çizelge içindeki veriler 11 ile 9 punto arasında verilerin yoğunluğuna göre değişebilir.

(Kaynak kullanılmış ise 11 punto, Times New Roman ve sayfa ortasına gelecek şekilde yazılmalıdır.

Kaynak Göstermedeki Genel Kurallar

- Kaynak göstermede kesinlikle **dipnot kullanılmamalıdır**.
- Metin içerisindeki **dolaylı alıntılara** atıfta bulunurken sayfa numaraları belirtmek yazar(lar)ın inisiyatifine bırakılmıştır. **Doğrudan alıntılarda** ise sayfa numarası belirtmek ve alıntıyı tırnak içerisinde belirtmek gerekmektedir.
- Aynı yazar veya tüzel kişinin aynı yıl içerisindeki eserlerine atıfta bulunurken (**Örn; Şahin, 2001a, Şahin, 2001b**) şeklinde bir yol izlenir.
- Birden çok kaynağa atıfta bulunurken **sıralama yayım yılına göre** yapılmalıdır. Örnek; (Sancak, 1991: 22; Hancı, 1998: 145; Engin, 2015: 254)
- **Çok yazarlı yayınlarda ilk yazar soyadı** (Kaplın vd., 1999), **görülemeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa** (Raglan, 1973, Ekici, 1988'den), **sözlü kaynak kullanılıyorsa** kaynak kişi bilgileri **Adı, Soyadı, Görüşme Tarihi ve Yeri** bilgilerini içermelidir.

- Yayın tarihi bulunamazsa en son telif hakkı (copyright) tarihi verilir. Tarih bilgisi hiç bir şekilde bulunamıyorsa “tarih yok” anlamına gelen “t.y.” kısaltması kullanılır.
- Web kaynaklarına atf yapılırken (**balikesir.edu.tr, 01.05.2014**) örneğinde olduğu gibi başında <http://www.kismiolmadanveerisimtarhi.gun.ay.yil.belirtilmelidir>.

Kaynakçadaki Genel Kurallar

- Kaynaklar **alfabetik** sıraya göre sıralanmalı, aynı yazarın aynı yıl içerisindeki iki veya daha fazla kaynağı için **2000a, 2000b** gibi gösterimler de yine alfabetik sıra ile verilmelidir.
- Yazar sayısı altıdan fazlaysa, ilk altı yazarın adları kaynakçada verilir, altıncı yazardan sonra “ve diğerleri” ifadesi kullanılır.
- Kitapların künyeleri verilirken **1. Basım** ise belirtmeye gerek yoktur. İkinci ve sonraki basımlar için “**2. Bs.**” şeklinde kısaltma kullanılır.
- Yayına hazırlayan kişinin adından sonra hazırlayan(lar) yerine (**Haz.**), editör(ler) yerine ise (**Ed.**) kısaltması kullanılır.
- Dergi ve kitap adları kısaltılmadan **eğik (italik)** olarak yazılır.
- Bildiri kitapları kitap gibi, bildiri kitabından alınan bir bildiri de kitap bölümü gibi belirtilir.
- Tezlerde tezin adından sonra “**yüksek lisans tezi**”, “**doktora tezi**” ya da “**sanatta yeterlik tezi**” ifadeleri kullanılır. Derecenin verildiği üniversitenin adı ve yeri belirtilir.
- Yasa ve yönetmeliklerde künye girişi yasanın adından yapılır. Yasanın adından sonra araç içinde yasanın kabul tarihi (sadece yıl olarak), künye sonunda ise yasanın yayınlandığı derginin tarihi (gün, ay, yıl olarak) belirtilir.
- Elektronik kaynaklarda temel bilgilerin yanı sıra **erişim tarihi** ve **erişim adresi bilgileri** de verilir.
- E-kaynaklarda **son güncelleme tarihi** yayın tarihi olarak alınır.
- **Mektup, e-ileti, telefon görüşmesi** gibi kişisel görüşmelerin kaynakçaya eklenmesi gerekmez, görüşmelere metin içinde gönderme yapılır.

KAYNAKÇA (11 Punto, Kalın, Times New Roman)

Kaynaklar APA (American Psychological Association) standartlarına uygun olarak verilmelidir. Kaynakça ve atıflar için bazı örnekler aşağıda verilmiştir.

KİTAP

Kitap - Tek Yazarlı

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Kurbanoğlu, S. S. (2004). *Kaynak Gösterme El Kitabı*. (2. Bs.). Ankara: Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği.

Atıf: (Kurbanoğlu, 2004: 25)

Kitap - Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. ve diğerleri. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek 1: Akman, Y., Ketenoğlu, O., Güney, K., Kurt, L. ve Tuğ, G. M. (2004). *Bitki Ekolojisi*. Ankara: Palme Yayıncılık.

Atıf 1: (Akman vd., 2004: 57)

Örnek 2: Yalçın, A. ve İplik, F. N. (2007). A Grubu Seyahat Acentalarında Çalışanların Örgütsel Bağlılıklarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Selcuk University Social Science Institute Journal*, 18, 483-500.

Atıf 2: (Yalçın ve İplik, 2007: 492)

Kitap – Tüzelkişi Yazarlığı

Kullanım: Tüzelkişi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. (Basım). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Atıf: (Türk Dil Kurumu[TDK], 2005: 175) ikinci ve sonraki gösterimlerde sadece (TDK, 2005: ...) şeklinde gösterilir.

Kitap- Yazarı Olmayan

Kullanım: *Kitap Adı*. (Yayın Yılı). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: Redhouse *Çağdaş Türkçe-İngilizce Sözlüğü*. (1985). İstanbul: Redhouse.

Atıf: (Redhouse, 1985: 32)

Kitap - Çeviri

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı* (A. Soyadı, Çev.). Yayın yeri: Yayınevi. (Kaynak yapının yayın yılı).

Örnek: Bloomberg, M. ve Evans, G. E. (1989). *Kütüphane Teknisyenleri İçin Teknik Hizmetlere Giriş* (N. Tuncerve, Çev.). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği. (Orijinali 1985'te yayımlanmıştır).

Atıf: (Bloomberg ve Evans, 1985/1989: 182)

Kitap İçinde Yayın (Bölüm ya da Makale)

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Yayın adı. A. Editör (Haz./Ed.). *Kitap Adı* (Yayının sayfa numaraları). Yayın yeri: Yayınevi.

Örnek: O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and Women's Gender Role Journeys: Metaphor for Healing, Transition, and transformation. B. R. Wa-inrib (Ed.), *Gender Issues across the Life Cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Atıf: (O'Neil ve Egan, 1992)

MAKALE

Bilimsel Dergi Makalesi –Tek Yazarlı

Kullanım: Yazar, A. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek: Çakın, İ. (2004). Müteferrika Matbaasının Düşündürdükleri ve Avrupa'da Basımcılığın Etkileri. *Bilgi Dünyası*, 5 (2), 153-167.

Atıf: (Çakın, 2004: 155)

Bilimsel Dergi Makalesi – Çok Yazarlı

Kullanım: Soyad, A., Soyad, B., Soyad, C., Soyad, D., Soyad, E., Soyad, F. vd.. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt (sayı), sayfa numaraları.

Örnek: Erkan, S., Tuğrul, B., Üstün, E., Akman, B., Şendoğdu, M., Kargı, E. vd.. (2003). Okul Öncesi Öğretmenliği Öğrencilerine Ait Türkiye Profil Araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 108-117.

Atıf: (Erkan vd., 2003: 112)

Magazin Makalesi – Yazarı Belli

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). Makale Adı. *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Kenar, N. (Nisan 2006). Kayıt Dışı İstihdam. *Popüler Yönetim*, 9, 44-47.

Atıf: (Kenar, 2006: 44)

Magazin Makalesi – Yazarı Yok

Kullanım: Makale Adı. (Ay yyyy). *Dergi Adı*, cilt, sayfa numaraları.

Örnek: Yerel Bilginin Küreselleştirilmesi. (Nisan 2006). *Focus*, 12, 14-17.

Atıf: (Yerel bilginin küreselleştirilmesi, 2006: 14)

Gazete Makalesi

Kullanım: Soyad, A. (gg Ay yyyy). Makale Adı. *Gazete Adı*, sayfa numaraları.

Örnek: Bayar, Y. (04 Nisan 2006). İnsanlık Aptallaşıyor mu? *Hürriyet*. s. 14.

Atıf: (Bayar, 2006: 14)

BİLDİRİ

Bildiri – Yayınlanmış

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Bildiri Adı. A. Editör (Ed.). *Kitap Adı* (sayfa numaraları). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Uçak, N. (2005). Sosyal Bilimlerde Bilginin Üretimi, Erişimi Ve Kullanımı. O. Horata (Haz.). *Sosyal Bilimlerde Süreli Yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu: 2 Nisan 2005 – Ankara: Bildiriler* (92-103). Ankara: Yeni Avrasya.

Atıf: (Uçak, 2005: 96)

Bildiri - Yayınlanmamış

Kullanım: Konuşmacı, A. (Ay yyyy). *Bildiri Adı*. Toplantı Adı, Toplantı Yeri' de sunulan bildiri.

Örnek: Tonta, Y. (Şubat 2006). *Bilgi Yönetiminde Son Gelişmeler: Amazoogole, İşbirliği ve Açık Erişim*. Akademik Bilişim '06, Gaziantep'te sunulan bildiri.

Atıf: (Tonta, 2006)

DANIŞMA KAYNAKLARI, RAPOR VE TEZ

Danışma Kaynakları - Sözlük

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Yapıt Adı*. (Basım). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Altan, N. (2003). *Bilgisayar Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: Sistem Yayıncılık.

Atıf: (Altan, 2003)

Danışma Kaynakları - Ansiklopedi Maddesi

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). Madde Adı. *Yapıt Adı* (cilt, sayfa). Yayın Yeri: Yayınevi.

Örnek: Ersoy, O. (1973). Kağıt ve Kağıtçılık. *Türk Ansiklopedisi* (c. 21, s. 112-115). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Atıf: (Ersoy, 1973: 113),

Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No.). Yayın Yeri: Yayınlayan/Hazırlayan Kuruluş.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyon Raporu* (Rapor No: DPT: 2681). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.

Tez

Kullanım: Soyad, A. (Yayın Yılı). *Tez Adı*. Tezin Türü, Üniversite Adı, Yer.

Örnek: Zencir, M. B. (2007). *Güzel Sanatlar Alanındaki Kullanıcıların Bilgi Gereksinimleri ve Bilgi Kullanım Özellikleri: Hacettepe Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Atıf: (Zencir, 2007: 36)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Elektronik Kaynak - Makale

Kullanım: Soyad, A. (Yayın yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, cilt(sayı), sayfa numaraları. gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Tenopir, C. ve King, D. W. (2001) The Use and Value of Scientific Journals. *Serials*, 14(2), 113-120. 27 Mart 2010 tarihinde <http://uksg.metapress.com/media/> adresinden erişildi.

Atıf: (Tenopri ve King, 2001: 116)

Elektronik Kaynak - Rapor

Kullanım: Soyad, A. (Ay yyyy). *Rapor Adı* (Rapor no). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: Devlet Planlama Teşkilatı. (Temmuz 2004). *e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı: Değerlendirme Raporu* (Rapor No: 2). 02 Nisan 2006 tarihinde <http://212.175.33.22/kdep/rapor/KDEPHaziran2004.pdf> adresinden erişildi.

Atıf: (Devlet Planlama Teşkilatı[DPT], 2004) **ikinci ve sonraki gösterimlerde kısaltma kullanılır.**

Elektronik Kaynak – Anonim Ağ Sayfası

Kullanım: *Kaynağın Adı*. (t.y.). gg Ay yyyy tarihinde <http://ağ> adresinden erişildi.

Örnek: *Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekarlık*. (t.y.). 04 Nisan 2006 tarihinde <http://www.aek.yildiz.edu.tr/bilim.htm> adresinden erişildi.

Atıf: (Bilim etiği, t.y.)